Eleje-2015_eleje.qxd 2016.01.12. 15:55 Page 1

A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
Évkönyve

Jahrbuch
des Jósa András Museums
von Nyíregyháza

Eleje-2015_eleje.qxd 2016.01.12. 15:55 Page 2

Eleje-2015_eleje.qxd 2016.01.12. 15:55 Page 3

A NYÍREGYHÁZI

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE

LVII. ÉVFOLYAM

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM NYÍREGYHÁZA

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2015

Eleje-2015_eleje.qxd 2016.01.12. 15:55 Page 4

Főszerkesztő:
Bene János

Szerkesztette:
Istvánovits Eszter

Angol fordítás:
Kulcsár Valéria

Nemzeti Kulturális Alap

Készült
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
anyagi támogatásával

ISSN 0547-0196

Kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum
(e-mail cím: info@josamuzeum.hu)
Felelős kiadó: Bene János múzeumigazgató
Készült 300 példányban, A/4 formátumban, 23 ív terjedelemben.

Szedte és tördelte: **Szemán Attila**
Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: **Kapusi József**

Tartalom
Inhaltverzeichnis
Contents

Köszöntő

Dr. Németh Péter c. múzeumigazgató köszöntése 9
Zsoldos Attila

Dr. Ratkó Lujza köszöntése 11
Dr. Bodó Sándor

Tóth Istvánné ny. gazdasági igazgató köszöntése 13
Bene János

In memoriam

Elment Bakos Jani 15
A Jósa András Múzeum Régészeti Osztálya

Bakos János (1950–2015) 15
Tóth Sándor

Régészet

Botyánszki Anna
Szkíta kori temető Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep lelőhelyen 19
Scythian Age cemetery in Nyíregyháza–Mandabokor II, Ági-telep 53

L. Nagy Márta
Egy késő bronzkori település szerkezetének bemutatása Nyíregyháza–Oros, Mega Park lelőhelyről Előzetes jelentés 71
The structure of a Late Bronze Age settlement from the site of Nyíregyháza–Oros, Mega Park. Preliminary report 85

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria
A szarmaták állatai 99
Animals of Sarmatians 127

Körösfői Zsolt
Hogyan is nevezzelek? Az erdélyi késő császárkori leletek értelmezési módjai a román régészetben 129
How should I call you? Ways of interpretation of Transylvanian Late Roman Age finds in the Romanian archaeology 146

Lőrinczy Gábor
Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez 149
New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I. Some notes on the Early Avarian Age history of the region 175

Néprajz

Bodnár Zsuzsanna
A rétközi népélet tárgyakban, épületekben élő hagyományai a Sóstói Múzeumfaluban 177
Traditions of the folk life in Rétköz presented by objects and buildings in the Sóstó Museum Village 192

Ratkó Lujza
Táncviseletek a Nyíregyháza környéki tirpákoknál Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népviseletei Viselettörténeti sorozat II. 195
Dancer costumes of the Tirpaks in the vicinity of Nyíregyháza Folk costumes of Szabolcs-Szatmár-Bereg County Costume history series II 208

Helytörténet

Mohácsi Endre
A levél mint információforrás a XVII. század elején Nagylúcsei Dóczy András szatmári főkapitány levelei Thurzó György nádorhoz 211
Letter as source of information at the beginning of the 17th century. Szatmár chief captain András Nagylúcsei Dóczy's letters written to palatine György Thurzó 215

Bene János
Nyíregyházi huszárok az I. világháborúban
Állásharcok 1915–1916-ban 217
Nyíregyháza Hussars in the First World War
Static battles in 1915–1916 242

Holmár Zoltán
Az 1920. évi nemzetgyűlési választások Nyíregyházán 243
The 1920 National Assembly elections in Nyíregyháza 253

Sipos József
A Bethlen-kormány és az 1922-es választások előkészítése ... 255
The Bethlen government and preparations
for the 1922 elections 271

Jakó János
Az 1931-es Budapest–Nyíregyháza–Budapest légipostajárat
első napjának néhány filatéliai emléke 273
Some philately relics of the first day: the airmail route
Budapest–Nyíregyháza–Budapest in 1931 279

Vas János
Jósa Jolán (1881–1950) 281
Jolán Jósa (1881–1950) 286

Művészettörténet

Madár Ximena
Az egykori nyíregyházi pénzügyi palota építéstörténete 287
History of construction of the former Financial Palace
in Nyíregyháza 295

Tóth Sándor
A Bessenyei György Népfőiskola 297
The Bessenyei György Folk High School 301

Irodalomtörténet

D. Rácz Magdolna
Ilosvay Ferenc (1914–1990)
A szülőföld és a természet szerelmese 303
Ferenc Ilosvay (1914–1990). Lover of homeland and nature 309

Gyűjteménytörténet, muzeológia

Bene János

Beszámoló jelentés a Jósa András Múzeum és tagintézményei (Sóstói Múzeumfalu, Kállay Gyűjtemény) 2014. évi tevékenységéről 311

Report on the activity of the Jósa András Museum and its member institutions (Sóstó Village Museum and Kállay Collection) in 2014 338

Recenzió

Makkay János

Cristian Virag (ed. by): Neolithic cultural phenomena in the Upper Tisa Basin. International Conference July 10–12, 2014, Satu Mare. Editura Muzeului Sătmărean 2015. 300 p.

Tizenkét tanulmány, angol nyelvre fordítva 339

Prohászka Péter

Nina Lau: Pilgramsdorf/Pielgrzymowo. Ein Fundplatz der römischen Kaiserzeit in Nordmasowien. Eine Studie zu Archivalien, Grabsitten und Fundbestand.

Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiet 11. Wacholtz Verlag. Neumünster 2012. 219 o. ISBN 978-3-529-01371-3. 345

A nyíregyházi Jósa András Múzeum és tagintézményei munkatársainak 2014. évi publikációi

(Összeállította: Laskayné Szőlősi Katalin) 351

Helységnév-azonosító

Ortsnamenregister – Concordance of geographic names 361

Rövidítések

Abkürzungen – Abbreviations 365

Dr. Németh Péter c. múzeumigazgató köszöntése

A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Rómer Flóris-érmét dr. Németh Péter régész, címzetes múzeumigazgató – aki éppen félévszázada került a nyíregyházi Jósa András Múzeumba – vehette át a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében. Szívből gratulálunk![1]

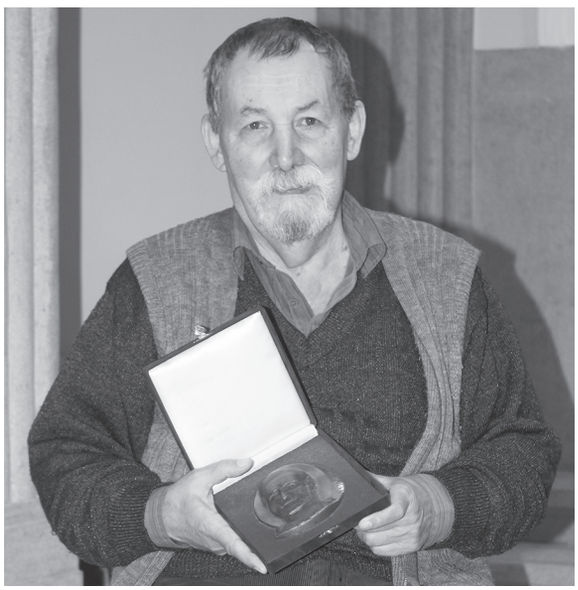

Tisztelt Elnök Úr, Hölgyek, Urak!

Ritkán vállalkozom olyan örömmel nyilvános beszéd tartására, mint a mai alkalommal, jóllehet a feladat a legkevésbé sem egyszerű. Hogy' is lehetne az, mikor azt kellene értelmes magyar mondatokba foglalnom, ami magától értetődő, s lehetőleg úgy, hogy mondandómban a közhelyek gyakorisága ne lépje át az elviselhetőség meglehetősen szűkre szabott határát.

Tisztelt Közgyűlés!

A magyar tudományosság népmesekincsében jól ismert az a motívum, amely – ha itt is lenne népmese-katalógus – minden bizonnyal a *„vidéken nem lehet tudományt csinálni”* címszó alatt lenne megtalálható a vaskos kötetben. A motívum számos változatban él: nem lehet, mert a körülmények …, mert a kevés lehetőség …, mert a pénz – pontosabban: annak hiánya – …, a Grimm-testvérek tollára kívánkozó horror-változatban: mert a pestiek …, az erotikusban ellenben: mert jobb dolgunk akadt …, és folytatható a sor a végtelenségig. A motívum minden nehézség nélkül beilleszthető a magyar panasz-kultúra sok évszázados hagyományába, s a magunkfajta tiszteli a hagyományokat.

De még jobban azokat a kollégákat, akik szemébe nevetnek az efféle okoskodásnak, és mégiscsak tudományt csinálnak a fővárostól távol, ott, ahol – állítólag – nem lehet.

És egyszer csak azon kapjuk magunkat, hogy egyre gyakrabban veszünk le a könyvespolcunkról olyan tudományos könyveket, amelyek kiadási helyeként hol Nyíregyháza, hol Nyírbátor olvasható vagy éppen lázasan kutatjuk, hogy hová sikerült elrekkentenünk a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle azon számát, amelyben – erre bizonyosan emlékszünk – az a tanulmány jelent meg, amelynek újraolvasására szükségünk lenne ahhoz, hogy továbbléphessünk munkánkban, s mind gyakrabban találkozunk kollégákkal a vonaton, mely a Nyírbe viszi utasait, minket, történetesen, konferenciára.

[1] A kitüntetettet Zsoldos Attila c. egyetemi tanár akadémikus laudálta.

Évekkel ezelőtt egy ilyen konferencián, amikor lehetőségem nyílt egy rövid bevezető erejéig szóval tartanom a megjelenteket, sejtelmesen annyit mondtam e sajátos jelenségre utalva: *„jól tudjuk persze, kinek a keze mozgatja a szálakat a háttérben, erről azonban más alkalommal lesz méltó szót ejteni”*. Az alkalom a mai nappal, íme, elérkezett: a Rómer-éremre idén jelölt Németh Péter az, akire akkor gondoltam.

Ő az, akinek a főszerkesztősége idején a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle a legizmosabb történeti rovattal rendelkező kulturális folyóiratok egyikévé vált, ahol makacs következetességgel olyan tanulmányok láttak napvilágot, amelyek megjelentetésére a legigényesebb történettudományi folyóiratok bármelyike is örömmel vállalkozott volna.

Ő az, aki nem az egy-egy évforduló alkalmával tessék-lássék módon összetákolt, s némi jóindulattal akár „történettudományi”-nak is nevezhető kiadványokkal tudta le az egykor még a közgyűjteményekben dolgozóktól is elvárt tudományos tevékenységet, hanem szívós munkával megteremtette a lehetőséget arra, hogy immár a kutatás rendelkezésre álljék az a sorozat, mely kifogástalan szakmai színvonalon adja közre az egykori Északkelet-Magyarország megyéinek középkori okleveleit, s amelyet mintegy mellékesen egészítenek ki azok a publikációk, amelyek a leleszi konvent és a Vay család berkeszi levéltárában őrzött oklevelek anyagát tárják fel, maguk is kötetnyi terjedelemben.

Ő az, akinek a köteteit felütjük, ha egy-egy Szabolcs vagy Szatmár megyei település középkori birtoklástörténetével kapcsolatos adat után nyomozunk, s akkor még meg sem említettem azon munkáinak sokaságát, amelyek a magyar történetírás legnemesebb hagyományait követve bizonyítják, hogy az úgynevezett helytörténetírás nem szükségképpen a félig- vagy még úgy sem képzett, ám annál lelkesebb lokálpatrióták felségterülete, hanem a történetírásnak az a sajátos ága, amelynek eredményei nélkül az országos jelenségekről legfeljebb semmitmondó általánosságok fogalmazhatók meg, ha ugyan.

Tisztelt Közgyűlés!

Mindezek alapján úgy vélem, a *„vidéken nem lehet tudományt csinálni”* a bolondmesék típusába sorolandó, mert igenis lehet, csak éppen annak, aki erre vállalkozik, értenie kell a tudományhoz is, a tudományszervezéshez is. Mint ünnepeltünknek.

Végezetül, levéltitok-sértés következik. Néhány nappal ezelőtt levelet kaptam ünnepeltünktől, ebből következik egy részlet: *„meg kellett volna jelennie már … a Szabolcs kötetnek is …, de mindig közbejött valami …, hol Juannal falkutatás a megyében, hol egy … cikk, mint ez a most megjelent.”*

A szöveg, amint az nyilvánvaló, messzebb nem is állhatna a dicsekvéstől, sokkal inkább egyfajta mentegetőzés, én mégis úgy vélem,Tisztelt Közgyűlés, nehéz lenne meggyőzőbb érvet találni a mellett, hogy a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat vezetősége méltó személyre tett javaslatot a Rómer Flóris Emlékérem idei kitüntetettjeként, mely javaslathoz magam is lelkesen csatlakozom.

Zsoldos Attila

e-mail: Zsoldos.Attila@btk.mta.hu

Dr. Ratkó Lujza köszöntése

A Népi Hagyományok Alapítvány és a Néprajzi Múzeum Bátky Zsigmond-díját[1] 2015-ben a Jósa András Múzeum munkatársának, dr. Ratkó Lujzának adományozták. Szívből gratulálunk![2]

Bátran állíthatjuk, hogy a 2015. év a Bátky Zsigmond-díj életében fordulópontot hozott. A díj évtizednél hosszabb történetében soha eddig ennyi javaslat nem érkezett. 17 ajánlás igyekezett meggyőzni a Népi Hagyományok Alapítvány kuratóriumát arról, hogy a 2014-es év kitüntetett jelentőségű volt a néprajzi muzeológia és az anyagi kultúra vizsgálatának szempontjából, azaz jobbnál jobb művek születtek az elmúlt évben. A méltatott művek között egyaránt találunk monográfiát, tárgyi és fotókiállítást, népművészeti kötetet, DVD-t, népzenei gyűjtést.

Csaknem tíz éves szünet után 2014-ben új (a 10.) kötet jelent meg a „Népművészeti örökségünk" sorozatban. A *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete* kötet Ratkó Lujza szerkesztésében és aktív részvételével a Jósa András Múzeum kiadásában, Nyíregyházán látott napvilágot. A könyv, mely újraéleszteni látszik magát a sorozatot, mérföldkőnek, akár fordulópontnak számít a megyék népművészetét bemutató sorozatban. Ezt a megállapítást nemcsak 784 oldalnyi terjedelme indokolja, hanem a benne található tartalom is. A több éves anyaggyűjtésen alapuló, rendkívül gondosan szerkesztett, tartalmában és külsejében nagyon igényesen megvalósított könyv kitüntetett figyelmet és megbecsülést érdemel a sorozaton belül és azon kívül egyaránt. A közreműködő kollégák mellett Ratkó Lujza kitartása, következetessége és elkötelezettsége vihette csak sikerre ezt a kötetet. A szerkesztő munkája itt kivételes jelentőségű. Adatok, források, irodalmak, rajzok, képek ezreinek a kezelése, mindennek elrendezése, szerkesztése a legmagasabb színvonalon valósult meg. A könyv egyszerre őrzi meg és érvényesíti az elődök szemléletét és rendezési elveit, így illeszkedvén tehát a sorozat megelőző köteteihez, ám legalább ilyen mértékben alakítja újjá a néprajzi és népművészeti anyag témaköreit egy újfajta értelmezés és a bemutatott anyag igényeinek megfelelően. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a szerkesztő számos fontos fejezet megírását is magára vállalta.

[1] Ezzel a szakmai díjjal a „néprajz, antropológiai muzeológia, illetve az anyagi kultúra vizsgálatának bármely területén, bármilyen formában (cikk, könyv, kiállítás, fotó, film stb.) nyújtott kimagasló szakmai eredmény szerzőjét, illetve létrehozóját" díjazzák. A díj odaítéléséről kuratórium dönt múzeumi és néprajzos szakemberek javaslatai alapján.

[2] A kitüntetettet dr. Bodó Sándor, a Népi Hagyományok Alapítvány elnöke laudálta a Néprajzi Múzeumban 2015. március 5-én. Az alábbiakban az ott elhangzottakat adjuk közre.

A könyv szerkezete egyszerre könnyen áttekinthető és ötletes: a táj bemutatása után a falu, a lakóház, a gazdálkodás, valamint az ünnepek és a hétköznapok népművészetét tárja az olvasó elé 19 fejezeten keresztül. A bemutatott anyagban való tájékozódást segíti a képek és rajzok, a tájszavak és szakkifejezések, az ajánlott irodalom és a rövidítések jegyzéke, valamint a helynévmutató. A magyarul nem olvasók számára 35 oldalnyi angol összefoglaló kínál segítséget.

A *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete* kötet szerkesztője, Ratkó Lujza, a Bátky Zsigmond-díj elnyeréséhez szükséges feltételeket messzemenően teljesítette.

Dr. Bodó Sándor
a Népi Hagyományok Alapítvány elnöke

e-mail: bodo@mail.btm.hu

Tóth Istvánné ny. gazdasági igazgató köszöntése

Az Emberi Erőforrások minisztere a Magyar Ezüst Érdemkereszt kitüntetést adományozta Tóth Istvánnénak, a Jósa András Múzeum ny. gazdasági igazgatójának. Gratulálunk![1]

2015. telének derekán az alábbi levéllel fordultam az Emberi Erőforrások Minisztériumát vezető miniszterhez:

„Balog Zoltán
miniszter úrnak

Emberi Erőforrások Minisztériuma
Budapest
Akadémia utca 3.
1054

Tisztelt Miniszter Úr!

Nyugállományba vonulása alkalmából kitüntetésre terjesztem fel munkatársamat, Tóth Istvánnét, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Jósa András Múzeum gazdasági igazgatóját. Tóth Istvánnénak a Jósa András Múzeum az első és egyetlen munkahelye, 1970. február 1-je óta dolgozik nálunk, előbb mint segédkönyvtáros, majd könyvtáros, utóbb a gazdasági hivatal munkatársa, 1983. február 1-je óta a hivatal kinevezett vezetője.

Indoklás:

Tóth Istvánné, született Szikora Erzsébet 1970. február 1-je óta áll a nyíregyházi Jósa András Múzeum alkalmazásban. A Zrínyi Ilona Gimnáziumban szerzett érettségi bizonyítványt 1973-ban, és ugyanabban az évben áthelyezték a múzeum Gazdasági Hivatalába mint a múzeumok gondnokát. 1983-tól napjainkig e hivatal vezetője. A múzeumi munka mellett szerzett diplomát a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán, elvégezte a felsőfokú államháztartási tanfolyamot.

Tóth Istvánné mint gazdasági vezető 1983-től, immár 32 éve látja el a megyei múzeum gazdálkodásának irányítását, szervezését, a munkák tervezését. Kiváló munkájának köszönhetően a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, majd utódszervezete, a Jósa András Megyei Hatókörű Városi Múzeum soha nem zárt adóssággal terhelt évet.

Tóth Istvánné munkájával jelentős részben hozzájárult az intézmény szakmai sikereihez, a 2000-es évek elejétől végzett megelőző régészeti feltárások rendkívül összetett gazdasági-pénzügyi adminisztrációjának irányításában és lebonyolításában. Megkerülhetetlen szerepe volt és önként

[1] A kitüntetettet dr. Bene János múzeumigazgató terjesztette fel. Az alábbiakban közreadjuk az ő szavait.

vállalt munkája a megyei múzeumigazgatóság nagyberuházásainak (2003–2005: Vaja, a múzeumépület teljes belső és külső felújítása; 2003: M3-s autópálya ásatás; 2006–2014: HU-RO pályázatok; 2006–2008: a Jósa András Múzeum épületének teljes belső felújítása; 2008–2009: a múzeum ALFA pályázatok révén történő teljes belső kiállítási megújítása, hogy csak a legutóbbi eredményeinket jelezzük) lebonyolításában és példaértékű elszámolásában.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Múzeumok Igazgatósága az egyik legnagyobb, úgynevezett „vidéki" hálózattal rendelkezett, a települési múzeumok önkormányzati kezelésébe adása előtt 12 tagintézményünk volt. Ennek a hálózatnak minden gondja-baja Tóth Istvánnéra hárult, mert nem lévén megyei múzeumigazgató-helyettes, aki ezt a munkakört ellátta volna, így ezt a munkát is ő végzi mind a mai napig.

Mindezen feladatokat nagy affinitással és a szakmája, valamint a múzeumügy iránti nagynagy szeretettel és elkötelezettséggel végezte és végzi úgy, hogy mindezért nem várt – az igaz, hogy nem is kapott – eddig állami elismerést.

Több mint 30 éves szakmai gyakorlatával ma ő a legtöbb szolgálati időt betöltött gazdasági vezető Magyarország múzeumaiban. Tudását, kapcsolatait elismerve a Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége számvizsgáló bizottságának elnökévé választotta.

Egyházában, a nyíregyházi evangélikus gyülekezetben kiemelkedő közösségi munkát végez, az egyházmegyei számvevőszék elnöke volt, jelenleg presbiter.

Nyílt, szókimondó és derűs személyiségével több évtizeden át aktív részese a magyar múzeumi közéletnek, felelős vezetőként mindig a szakmai megoldásokat támogató, jól felkészült és empatikus társként tevékenykedett az intézmény irányításában. Munkakultúrája és a múzeumügyhöz, az intézményhez való lojalitása példaértékű.

A fentiekre tekintettel tisztelettel kérem Miniszter Urat, hogy a közszolgálati jogviszonyban 1970. február 1-je óta álló Tóth Istvánné dolgozónkat, aki kereken 45 éve áll a múzeum szolgálatában, nyugállományba vonulása alkalmából 2015. augusztus 20-án kitüntetni szíveskedjék.

Nyíregyháza, 2015. február 25.

Tisztelettel

Dr. Bene János
múzeumigazgató"

Ui. 45 év és két hónap ugyanazon a munkahelyen, a Jósa András Múzeum munkatársaként eltöltött idő után, 2015. március 31-én nyugállományba vonult Tóth Istvánné (Böbe), a megyei múzeumi szervezet gazdasági igazgatója. Ez alkalomból 2015. augusztus 19-én *Balog Zoltán, az Emberi Erőforrások minisztere* Budapesten, a Vigadó épületében a *Magyar Ezüst Érdemkereszt kitüntetéssel* köszönte meg munkáját. Kitüntetéséhez a múzeumigazgatóság minden dolgozója nevében őszintén gratulálunk!

Kedves Böbe! Beosztott muzeológusként, majd igazgatóként köszönöm, hogy együtt dolgozhattunk, munkádra, ötleteidre, tanácsaidra, jóindulatú figyelmeztetéseidre mindig számíthattam!

Bene János
a mostani igazgató

e-mail: magyarhuszar@gmail.com

Elment Bakos Jani

Kevés dolog hoz úgy össze egy csapatot, mint a kemény munka – jóban-rosszban együtt. Az ilyen csapatépítő munkák közé tartoznak a nagyberuházásokat megelőző régészeti feltárások. Bakos János kollégánk és barátunk épp egy ilyenbe „cseppent bele” a Jósa András Múzeumban.

Bekerülésének sajátos előzménye volt. A múzeum biztonsági őrei nem tartoznak az intézmény állományába. Munkájuk kizárólag az őrző-védő feladatokra szorítkozik. Legalábbis így volt ez Bakos János szolgálatba állása előtt, és így van ez azóta is. De ő másként látta. Nem szólt, nem kérkedett vele, de egy idő után óhatatlanul feltűnt... Ha éjszaka ő volt ügyeletben, valahogy reggelre megjavultak a dolgok. A kilógó konnektor helyére csusszant, a nyikorgó ajtó elhallgatott, a kilincs már nem fityegett. Amikor elkezdődtek az M3 autópálya építését megelőző régészeti ásatások, hogy´ ne lett volna szükség épp egy ilyen emberre.

János beállt közénk. Soha ki nem jött a béketűrésből. Eshetett az eső, hullhatott a hó, süthetett a nap, a maga katonás módján kitartóan és lankadatlanul végezte a dolgát. És mindig tudott hozzá mosolyogni. Valahogy mindenhez értett. Fotózott, autót szerelt, javította a felszerelést, beszerezte, amit kell, ha nem sikerült, akkor megcsinálta maga úgy, hogy jó legyen, tárgyalt a kivitelezőkkel, makettet csinált a kiállításra, besegített a restaurálásba, szerződést írt és ki tudná még felsorolni, mi mindent lehetett rábízni. Körülötte mindig rend volt, minden munkája maga volt a precizitás.

Vannak olyan emberek, akik a környezetük számára a stabilitást jelentik. Az egyik ilyen fix pont a Jósa András Múzeum Régészeti Osztályán Bakos Jani volt. Nézegetjük a számtalan fotót, ahogy együtt a csapat munkában és sörözésben, és valahogy nem igen hisszük el, hogy többet nem jön...

A Jósa András Múzeum Régészeti Osztálya

Bakos János[1]

1950–2015

Megdöbbenve és megtörve fogadtuk a hírt, hogy Bakos János bajtársunk és embertársunk élete teljében, viszonylag fiatalon, 65. születésnapja után pár hónappal távozott az élők sorából. Villámcsapásként terjedt halálának híre itt a városban, Nyírtelken s szeretett megyéjében. Nem adatott meg neki, hogy emlékezzen további születésnapokra, mert a gyilkos kór igen rövid idő alatt elvitte őt közülünk. 2015. május 26-án a halál ülte diadalát az élet felett, amikor elragadta közülünk Bakos János embertársunkat, nyugállományú mérnök alezredes katonabajtársunkat.

[1] A Bakos János temetésén elhangzott búcsúbeszéd.

Megélt 65 évében a szeretett család és a munka, a választott hivatás között osztotta meg magát. A sors nem adta meg neki, hogy kitöltse a katonák részére biztosított maximális szolgálati időt. Aktív katonai pályafutása a hadsereg leépítése következtében 1998-ban, mindössze 48 éves korában fejeződött be. Most pedig közel két évtizednyi nyugállományban eltöltött idő után élete is véget ért.

Bakos János bajtársunk Tatán látta meg a napvilágot 1950. március 13-án. Felcseperedése, ifjúvá érése ott, a tatai tó partján, már városi környezetben következett be. Szülei – Bakos János erdőmérnök és Varga Erzsébet munkaügyes – biztosították három gyermekük számára az életet, a létfeltételeket. János a család első gyermekeként ott sajátította el az élethez szükséges hagyományokat, első ismereteket. Ott járt általános iskolába. Szülei taníttatták az eszes gyermeket. Középiskolai tanulmányait Esztergomban, a gépipari technikumban végezte el. Onnan datálódik érdeklődése és vonzalma a gépek, a műszerek iránt.

Bizonyára a katonavárosi környezet volt rá hatással, amikor élethivatásul választotta a katonai pályát és kezdte el tanulmányait a Zalka Máté Katonai Főiskolán 1969-ben. Az agilis, különböző szakkörökben dolgozó, kiváló katona címet is szerzett hallgató négy év múltán műszer szaktechnikus végzettséggel és mérnöki diplomával a zsebében kezdte el azt a hivatásos katonai pályát 1973-ban, amely itt Nyírtelken ért véget 1998-ban.

Volt ő Baján egy lövészezred fegyverjavító műhelyének főtechnikusa, majd Győrben egy légvédelmi tüzérezred bevizsgáló állomásparancsnoka. A közel évtizedes csapatszolgálat során bizonyította, hogy a katonai pályát hivatásnak tekintette; felhalmozott tudását tudta kamatoztatni. Elöljárói szerették és becsülték az alapos felkészültségű ifjú tisztet, akit Győrben léptettek elő századossá.

Életének nem könnyű, de nagyon szép 10 éve kötődött a két dunántúli városhoz.

A pályakezdés nehézségei, a munka mellett életének ez a szakasza egy másik szempontból is nevezetes volt. Egyik évfolyamtársa nyíregyházi esküvőjén ismerkedett meg egy olyan emberrel, akihez sorsát néhány évi ismeretség után véglegesen hozzákapcsolta. Brandics Mária a helyes és csinos, szeretni-való nyíregyházi lány ejtette rabul szívét, akivel 1976. december 22-én sírig tartó szövetségre lépett, házasságot kötött. Házasságában szerencsésnek bizonyult az ifjú ember. Olyan társra talált feleségében, aki évtizedeken keresztül biztosította azt a nyugodt hátteret, amely egy katonai pálya teljesítéséhet szükséges volt. Két gyermekkel ajándékozta meg a szeretett nő. Noémi és Marianna gyermekeik bearanyozták életüket, s adtak célt és értelmet az élettel folytatott küzdelmeikben.

A győri szolgálati lakásban elkezdődött, sok távolléttel járó közös lét sok sikert hozott elhunyt bajtársunknak. 1982-ben került Győrből a négytagú család az akácvirág-illatos nyírségi tájra, s Bakos százados a nyírtelki fegyverbázis állományába, ellátó és gazdálkodási osztályvezető helyettesi beosztásba. Hat évig helyettesként, majd egy évtizedig osztályvezetőként irányította a hadsereg fegyverzeti ellátásának nem könnyű munkáját. Műszaki érzéke, precizitása és munkatársai szeretete sokszor lendítették át a nehézségeken. Volt tanfolyamon a Szovjetunióban, s gyarapította ismereteit katonai gazdálkodási szaktanfolyamokon. Itt, Nyírtelken került a főtisztek állományába s lépett elő alezredessé 1996-ban.

Végigtekintve a 28 éves katonai pályán, a Tatáról indult Bakos Jancsi életútján, egy sikeres pályakép rajzolódik elénk. Az 1969-ben katonai bakancsot húzott honvédból több évtizednyi szorgalmas munka után itt, az ország távoli csücskében lett alezredes. Hivatása gyakorlása során mindig számíthattak rá elöljárói, becsülték munkatársai, és tisztelték beosztottai. Lelkiismeretes, pontos munkáját mindvégig követték az elismerések erkölcsi és anyagi kitüntetések formájában. Cigarettázó alakja hosszú időn keresztül hozzátartozott a nyírtelki laktanyához. Itt, Nyírtelken több mint másfél évtizeden keresztül oldotta meg a rábízott vezetői feladatokat. Büszke volt arra, hogy irányításával biztosított volt a Magyar Néphadsereg fegyverzeti ellátása.

Hivatása gyakorlása, a munka, a szolgálat, a tanfolyamok elvégzése és az egyéb távollétek mellett boldog családi életet élt. Ott is sikeres embernek érezhette magát, hiszen három embertől, drága feleségétől és imádott gyermekeitől áramlott felé a szeretet. Gyermekei felnevelése, az ismeretek és élettapasztalatok átadása, útjára bocsátásuk jelentették másik hivatását. Gyermekeinek játszótársa és barátja volt. Családi körben is élt hobbijának, a barkácsolásnak, a szerelésnek és néha kertészkedett. 64 évesen élte át a nagyapai örömöket. Büszke volt unokájára s igen várta második unokájának világra jöttét, akit már nem szoríthat szerető nagyapai szívéhez.

Házastársi hűségét és szeretetét, igaz apai, nagyapai jótéteményeit hálával és szeretettel viszonozták a hozzá legközelebb állók, azok, akiknek a szívében most nagy űr keletkezett. Aggódtak, és mindent elkövettek felfedezett betegsége idején, hogy megtartsák az életnek. Kedves felesége, a szeretett Mari, az együtt átélt 38 év során társa volt a küzdésben és sikerekben, gyermekeik felnevelésében, sok örömben és bánatban egyaránt.

Bakos János bajtársunk 1998-ban, jó egészségben került a nyugállományú katonák nagy családjába. Még alul az ötödik X-en vállalt munkát. Dolgozott egy rövid ideig biztonsági őrként, majd rátalált egy harmadik hivatásra. A Jósa András Múzeum alkalmazta felhalmozott tudását és tapasztalatát. Mintegy évtizedig volt ő a múzeum mindenese. Volt ő kiállítások kreatív berendezője, tartotta rendben a gépjárműveket s volt segítője a régészeti kutatásokat végzőknek. Számíthattak rá a múzeum munkatársai. A hobbiként űzött munka során sok barátot szerzett, sokuk szemébe csal most könnyeket. Egy pillanatra elárvultak az irodájában példás rendben tartott régészeti kutatási eszközök.

Vigasztaljon bennünket, hogy Bakos János bajtársunk, a kedves Jani élete, munkássága nem megy feledésbe. Megtartja őt bajtársai, volt munkatársai, barátai síron túl is tartó emlékezete.

Tóth Sándor

e-mail: tothsandor7@upcmail.hu

Szkíta kori temető Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep lelőhelyen

Botyánszki Anna

Bevezetés

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye központja, Nyíregyháza (1. kép) a mintegy 1468 km^2 kiterjedésű Közép-Nyírség kistájhoz tartozik (Dövényi 2010. 222.). A megye területe az őskor folyamán a Tisza, Kraszna, Szamos folyók révén az innovációk és hagyományok találkozási pontjának számított. Több mint 100 szkíta kori lelőhelyet fedeztek fel a térségben (Scholtz 2010. 79.). A lelőhelyek elhelyezkedéséből kitűnik, hogy a szkíta kori közösségek a mai Nyíregyháza területén a védelmet nyújtó és közlekedés tekintetében is előnyt élvező helyeket foglalták el (Scholtz 2011. 15.).

1. kép / Fig. 1
Nyíregyháza

2005 áprilisában a település határában, az épülő M3-as autópálya nyomvonalán, a 153. számon nyilvántartott, Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep nevű lelőhelyen, az É–D-i homokos dombháton megelőző feltárás keretében egy szkíta kori temető került napvilágra (2. kép). Az ásatást a nyíregyházi Jósa András Múzeum munkatársai végezték Gergely Balázs irányításával (Gergely 2005. 290., Scholtz 2007.).[1] A lelőhely a folyamatos mezőgazdasági művelés és a talajerózió következtében megrongálódott. A feltárás során összesen 40 objektumot sikerült azonosítani (3–4. kép). Az 5 újkori gödör és 1 árok, 3 ismeretlen korú objektum (2 gödör, 1 árok), valamint 1 természetes jelenség[2] mellett 31 szkíta kori sírt figyeltek meg. A vékony humuszréteg miatt a sírok többnyire sérülten kerültek elő. A területen a temetkezési rítus két fő csoportja figyelhető meg:

[1] A feltárás leletanyaga a nyíregyházi Jósa András Múzeumban található, ltsz. 2013.1.225. – 2013.253.7. Itt mondok köszönetet Istvánovits Eszternek (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) a temető közlési jogának átengedéséért és a feldolgozás során nyújtott segítségéért.

[2] Időszakos vízmeder.

2. kép
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep lelőhely topográfiai helyzete

Fig. 2
Topographic situation of site Nyíregyháza–Mandabokor II, Ági-telep

10 inhumációs és 21 hamvasztásos sírt (17 urnás, 3 szórthamvas és 1 vegyes rítusú) azonosítottak.[3] Jelen tanulmányban a feltárás során felszínre került sírok leírását és elemzését adom közre.[4]

Sírleírások

3. objektum: inhumációs temetkezés (5. kép, I. tábla 1.).[5] A gép által bolygatott sír. T: Ny–K (288–108°).[6] Váz H. 116 cm.[7] Adultus nő.[8] A rossz megtartású váz a gépi humuszolás során jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni. Feltehetően egy jobb oldalán zsugorított pozíciójú temetkezés lehetett.

[3] Ezúton mondok köszönetet Kulcsár Valéria egyetemi docensnek (Szegedi Tudományegyetem), aki szíves közreműködésével és szakmai észrevételeivel segítségemre volt.

[4] Köszönettel tartozom a Jósa András Múzeum munkatársainak, Mester Andrea gyűjteménykezelőnek a leltározás során nyújtott segítségéért, Veszprémi László geodétának a temetőtérkép digitalizálásáért, Beleznai Gabriella grafikusnak a rajzolás során adott tanácsaiért, valamint Kujáni Yvettnek (Móra Ferenc Múzeum, Szeged) útmutató tanácsaiért.

[5] A táblákon szereplő objektumok és tárgyak sorrendjének a megadása a temetkezési rítust taglaló fejezetben meghatározott szisztémát követi. Az alcsoportok elkülönítése a mellékletek összetétele alapján történt (1. melléklettel rendelkező inhumációs rítusú sírok, 2. melléklet nélküli inhumációs rítusú temetkezések, 3. urnás rítusú temetkezések és azok alváltozatai, 4. szórthamvas sírok).

[6] A tájolási adatoknál a tengelyek számbeli értékét a maradványok hiányos, töredékes állapota miatt nem minden esetben lehetett megadni. A tájolás értékeit az ásató megfigyelései alapján közlöm.

[7] A váz zsugorított helyzete miatt a hossz csak tájékoztató jellegű adat.

[8] Az antropológiai maradványokat (ltsz. 2012.6.1. – 2012.7.19.) dr. Szathmáry László antropológus (Jósa András Múzeum), egyetemi docens (Debreceni Tudományegyetem) vizsgálta meg. Adatait köszönöm!

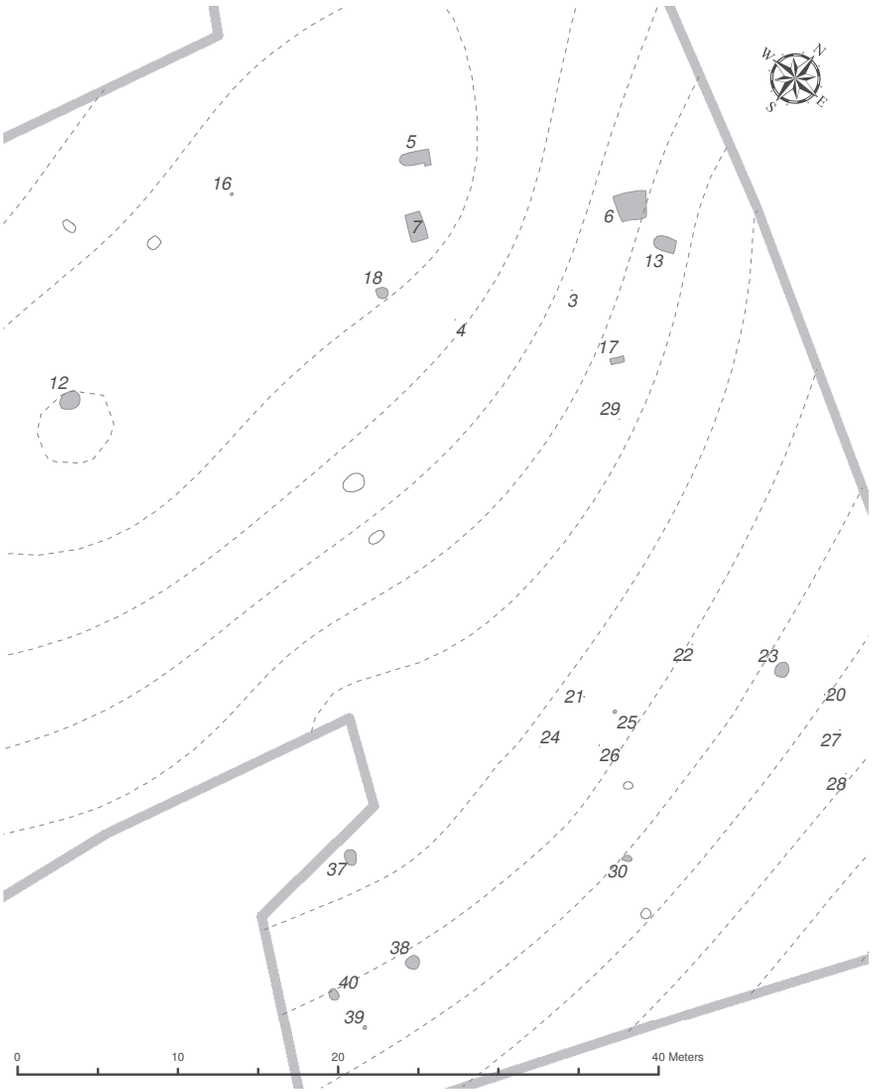

3. kép
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep feltárásának felszínrajza

Fig. 3
Ground plan of the excavation at Nyíregyháza–Mandabokor II, Ági-telep

Melléklet:

1. A jobb csukló mellett egy korrodálódott, ívelt hátú *vaskés* penge- és nyéltüske töredékei. Penge H. 7 cm, Sz. 1,4 cm.[9] A nyéltüske felőli rész H. 3,5 cm, Sz. 1,5 cm. Ltsz. 2013.225.1. (I. tábla 1: 1.)

4. objektum: urnás temetkezés (VI. tábla 2.). A gép által bolygatott sír. Férfi. Az urna[10] a mai felszíntől számított 20–25 cm mélyen jelentkezett.[11] Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

Mellékletek:

1. Szürkésbarna, korong nélkül készített, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított,[12] szendvicses törésű, simított *hordó alakú edény*.[13] Sérült. Pereme lekerekített, enyhén simított.[14] A perem alatt, a vállon rátett, plasztikus, ujjbenyomkodásokkal tagolt borda fut körbe, a bordán egymással szemközt két-két csúcsosodó (fogó) bütyök (3 ép, 1 sérült bütyöktöredék) látható. Több darabból ragasztott. Ma. 17 cm, Szá. 18 cm, Fá. 10,7 cm. Ltsz. 2013.226.1. (VI. tábla 2: 1.)

[9] A töredék legnagyobb mérhető hossza és szélessége.

[10] Külön edénytípusként kezelem az *urnaként funkcionáló* edényeket, megkülönböztetve ezeket az *urna alakú* edényektől, hiszen az urnaként funkcionáló edények feltételezhetően elsődlegesen főzésre és élelmiszerek tárolásra szolgáltak, s csak másodlagosan a hamvak összegyűjtésére.

[11] A sírgödör formája, kiterjedése, mélysége a vékony humuszréteg miatt nem minden esetben volt mérhető.

[12] A korong nélkül készített edények készítéstechnikája, felületkezelése (simítás) és soványítása azonos (homokkal és kerámiazúzalékkal), leírásomban a továbbiakban csak az ettől eltérő adatokat emelem ki.

[13] A szakirodalomban több névvel jelölik – virágcserép alakú (Bottyán 1955. 30., Gazdapusztai 1968. 45., 52., Szabó 1969. 83.), tojásdad (Gazdapusztai 1968. 45., 52., Chochorowski 1985. 36.), zsák formájú (Németi 1982. 119.), vödör alakú (Kemenczei 2009. 96., Tóth 2012. 69.) – bár ugyanarról a típusról van szó. A továbbiakban én a hordó alakú megnevezést használom.

[14] A perem szerkezete a hordó alakú edények esetében azonos (lekerekített, simított), leírásomban a továbbiakban csak az ettől eltérőeket jelzem.

4. kép
A lelőhely feltárás közben

Fig. 4
The site during excavation

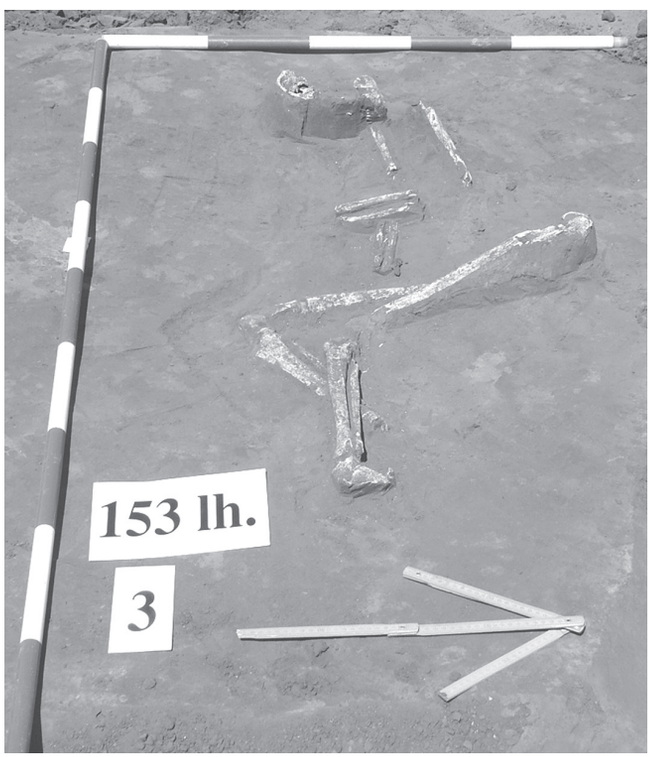

5. kép
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 3. objektum

Fig. 5
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep, feature 3

2. A hordó alakú edényt egy nagyobb méretű szürkésbarna, behúzott peremű, ívelt oldalú *tál*lal fedték le. Több darabból ragasztott. Szá. ~ 20 cm. A nagyobb darabok 9,7x 3,1 cm, 8,3x4,2 cm, 6,7x6,6 cm. Ltsz. 2013.226.2. (VI. tábla 2: 2.)

5. objektum: inhumációs temetkezés (I. tábla 2.). A gép által bolygatott sír. T: D–É. Adultus nő(?). A gödör foltja csak a váz szintjén jelentkezett, déli végét a gép elbontotta. H. 190 cm, Sz. 80 cm. Északi vége lekerekített. Feltehetően egy bal oldalán zsugorított pozíciójú temetkezés lehetett. In situ helyzetben a láb csontjai és a kar töredéke maradt.

Mellékletek: (Bontásból származó edénytöredékek)

1. A combcsontok mellett egy lekerekített végű bronz *lemezgyűrű*. Átm. 1,6x1,8 cm, Sz. 0,4 cm. Ltsz. 2013.227.4. (I. tábla 2: 1.)

2. Szürkésbarna *edény* oldaltöredéke. 4,1x2,4 cm. Ltsz. 2013.227.1.

3. Kívül szürke, belül barnás *edény* oldaltöredékei. 3,7x3,1 cm, 2,3x3,2 cm. Ltsz. 2013. 227.2.

4. Kívül sárgásbarna, belül szürke *edény* oldaltöredéke. 4,4x7,1 cm. Ltsz. 2013.227.3.

6. objektum: inhumációs temetkezés (III. tábla 1.). A gép által bolygatott sír. T: ÉÉNy–DDK (320–140°). Férfi. A mai felszíntől számított 65–70 cm mélyen jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni. In situ a koponya és a bal felkarcsont maradt meg.

Melléklete nem volt.

7. objektum: inhumációs temetkezés (III. tábla 2.). A gép által bolygatott sír.[15] A váz a mai felszíntől kb. 20–25 cm mélyen, a humuszrétegben jelentkezett. A gépi humuszolás során a csontváz sérült, a szelvényfalban jelentkeztek az átvágott csontok. A vázból mindössze néhány csövescsont töredéke maradt meg.

[15] Az eredeti dokumentáció alapján – amennyiben valóban a láb végéről van szó – eredetileg a sír tájolása kb. KÉK–NyÉNy (65–245°) lehetett.

Mellékletek:

A csontoktól ÉNy-ra egy halomban néhány, másodlagos helyzetű kerámiatöredék:[16]

1. Szürkésbarna, szendvicses törésű *edény* enyhén kihajló, lekerekített, simított peremtöredéke. 2,2x2,1 cm. Ltsz. 2013.228.1.

2. Kívül szürke, belül barna, simított *edény* oldaltöredékei. Több darabból ragasztott. 10,6x10,1 cm, 6,9x3,6 cm. Ltsz. 2013.228.2.

3. Kívül barnásszürke, belül sötétebb szürke *edény* oldaltöredéke. 3,5x4,4 cm. Ltsz. 2013.228.3.

4. Kívül barna, belül szürke *edény* oldaltöredéke. 5,1x2,1 cm. Ltsz. 2013.228.4.

5. Kívül szürke, belül barna (néhol vöröses) *edény* oldaltöredékei. 5,7x5,7 cm, 5,7x4,6 cm, 3,6x2,7 cm. Ltsz. 2013.228.5.

6. Szürke *edény(tál?)* ívelt oldaltöredéke. Több darabból ragasztott. 4,8x4,3 cm. Ltsz. 2013.228.6.

8. objektum: urnás temetkezés (VII. tábla 1.). A gép által bolygatott sír. Az urna a mai felszíntől számított kb. 20 cm mélyen, a humuszrétegben jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni. A gépi humuszolás során az objektum északi része sérült.

Mellékletek:

1. Szürke, vörös törésfelületű, behúzott peremű, ívelt oldalú *tál* perem- és oldaltöredékei. Több darabból ragasztott. 3,8x1,7 cm, 4,7x8,3 cm, 3,4x2,5 cm. Ltsz. 2013.229.2. (VII. tábla 1: 1.)

2. A sírgödör északi felében szürke, foltokban feketére égett, szendvicses törésű *hordó alakú edény*. Sérült. A vállon körbefutó, plasztikus, ujjbenyomkodásokkal tagolt bordadísz töredéke látható, amely egy plasztikus csúcsosodó (fogó) bütyökkel díszített. Több darabból ragasztott.[17] „Ma." 26,5 cm, Fá. 14 cm. Ltsz. 2013.229.1. (VII. tábla 1: 2.)

9. objektum: inhumációs temetkezés (6. kép, II. tábla). T: É–D (337–157°). A váz hossza 155 cm. Adultus férfi. Ovális, sötétbarna folttal jelentkező sírgödrének H. 205 cm, Sz. 134 cm. A váz a mai felszíntől számított kb. 30 cm mélységben jelentkezett. A koponya kissé oldalára billent, a vázból csak a bal kar csontjai és a láb hosszúcsontjai maradtak meg.

Mellékletek:

1. A jobb alkar feltételezett helyén szürke *kisméretű edény*. Sérült. A nagyobb darabok 4x3 cm, 3,9x3,2 cm, 3,3x3 cm. Ltsz. 2013.230.2. (II. tábla 1.)

2. A jobb térd mellett egy szájával lefelé fordított, sötétszürke, korong nélkül készített, simított, behúzott peremű, ívelt oldalú *tál*.[18] Több

6. kép
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 9. objektum

Fig. 6
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep, feature 9

[16] A kerámiák töredékes volta miatt azokat csak a tárgyleírásokban közlöm.

[17] Az edényhez további 33 db kisméretű töredék tartozott.

[18] A tál a föld súlya alatt megrogyott, restaurálása folyamatban van.

darabból ragasztott.[19] Szá. ~ 33 cm,[20] Fá.: ~ 16 cm. A nagyobb darabok 11,8x5,3 cm, 6,5x10,5 cm, 5,5x5,4 cm, 4,7x10,5 cm. Ltsz. 2013.230.3. (II. tábla 2.)

3. A bal medencelapát körül korrodálódott *vaskés* penge- és nyéltüske töredéke. Penge H. 4,4 cm, Sz. 1,6 cm. A nyéltüske H. 4,1 cm. Ltsz. 2013.230.1. (II. tábla 4.)

4. A vaskés mellett szürke, lekerekített téglalap alakú, hegyben végződő, trapéz átmetszetű *fenőkő*. H. 13,4 cm, Sz.: 4,1 cm. Ltsz.: 2013.230.4. (II. tábla 3.)

7. kép
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 12. objektum, részlet

Fig. 7
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep, feature 12, detail

12. objektum: szórthamvas temetkezés (7. kép, XIV. tábla). A barnás humuszrétegben a sír sötétbarna folttal jelentkezett. Meredek falú, egyenes aljú, sekély gödör, Átm. 105x130 cm, M. 15 cm. A leletek egy csoportban, megközelítőleg a gödör középpontjában helyezkedtek el.

Mellékletek:

1. *Vaskés* korrodálódott pengetöredéke, mindkét oldalán famaradványokkal(?). H. 7,6 cm, Sz. 1,2 cm. Ltsz. 2013.231.3. (XIV. tábla 2.)

2. Egyenes hátú *vaskés* korrodálódott pengéjének töredékei, rajta hozzákorrodálódott apró *bronzlemez* töredéke. Penge H. 9,5 cm, Sz. 1,5 cm. Ltsz. 2013.231.1. (XIV. tábla 3.)

3. Enyhén ívelt hátú korrodálódott *vaskés*. Hegye letörött, nyéltüskéjének vége lekerekített, átmetszete szögletes. Penge H. 9,7 cm, Sz. 1,1 cm, a nyéltüske H. 2,3 cm, Sz. 0,6 cm. Ltsz. 2013.231.2. (XIV. tábla 4.)

4. Felszedéskor az egyik vaspenge alól *famaradványok* és egy vékony, hosszúkás *bronzlemez* töredék került elő. H. 0,8 cm, Sz. 0,3 cm. Ltsz. 2013.231.5. (XIV. tábla 5.)

5. A vaskések mellett egy világosszürke, korong nélkül készített, homokkal soványított, hengeres testű, fenésre használt (?) kerámiaeszköz. Szögletes átmetszetű, lekerekített végű, törött darab. A töredék egyik felszínén csiszolás nyomai. Az eszköz felszínén barna és zöldes elszíneződés látható. H. 14,5 cm, Átm. 1,3 cm. Ltsz. 2013.231.4. (XIV. tábla 1.)

13. objektum: inhumációs temetkezés (IV. tábla 1.). A gép által bolygatott sír. T: Ny–K (265–85°). Gyermek. A váz a mai felszíntől számított 65–70 cm mélyen jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni. A váz igen hiányos volt. In situ helyzetben maradtak feltételezhetően a koponya és a két felkarcsont maradványai.

Melléklete nem volt.

16. objektum: urnás temetkezés (IV. tábla 5.). A gép által bolygatott sír. Az urna a mai felszíntől kb. 20–25 cm mélyen jelentkezett. A homokos altalajban a gödör foltját nem lehetett elkülöníteni.

[19] Az edényhez további kisméretű töredékek tartoztak.

[20] A sírban lévő helyzete alapján.

Mellékletek:

1. Szürke, feketére égett, szendvicses törésű, *hordó alakú edény* oldal- és fenéktöredékei. Sérült. Több darabból ragasztott. „Ma.”: 9,4 cm, Fá.: 10,3 cm.[21] Ltsz. 2013.232.1. (IV. tábla 5: 1.)

17. objektum: inhumációs temetkezés (IV. tábla 2.). A gép által bolygatott sír. T: DNy–ÉK (216–36°). Gyermek. A váz a mai felszín alatt 65–70 cm mélyen jelentkezett. Téglalap alaprajzú, igen sekély sírgödör, H. 85 cm, Sz. 40 cm. A gödör északi részében Ny–K-i irányban egymással párhuzamos csonttöredékek feküdtek. Feltehetően egy zsugorított pozíciójú temetkezés lehetett.

Mellékletek: a nyesésből származó edénytöredékek:[22]

1. Kívül sötétszürke, belül barnásszürke *edény* oldaltöredéke. 2,6x3 cm. Ltsz. 2013.233.1.

2. Szürkésbarna *edény* oldaltöredéke. 1,9x1,1 cm. Ltsz. 2013.233.2.

3. Világosszürke, korongolt, homokkal soványított, vékony falú *edény* erősen kopott oldaltöredéke. 2,3x2,5 cm. Ltsz. 2013.233.3.

18. objektum: urnás temetkezés (V. tábla 1.). A gép által bolygatott sír. Átégett, kerek folttal jelentkező, meredek falú sírgödör, Átm. 68x80 cm, M. 20–25 cm. A mellékletek és a csontok szétszórtan feküdtek. A nyesésből, illetve a bontásból 1-2 égett emberi csontdarabka és kerámiatöredék származik.

Mellékletek:

1. Szürke, külső részén feketére égett *hordó alakú edény* peremtöredéke. Több darabból ragasztott. 7,2x6,7 cm. Ltsz. 2013.234.1. (V. tábla 1: 1.)[23]

2. Barna, kívül-belül koromfoltos *hordó alakú edény* peremtöredéke. Pereme egyenesre simított. Pereme alatt ujjbenyomkodásokkal tagolt, plasztikus, sekély bordadísz látható. 6x6,1 cm. Ltsz. 2013.234.2. (V. tábla 1: 2.)

3. Szürkésbarna *hordó alakú edény* perem- és oldaltöredéke. Pereme alatt plasztikus, ujjbenyomkodással tagolt bütyökdísz töredéke látható. 6,5x9 cm, 6,7x5,9 cm. Ltsz. 2013.234.3. (V. tábla 1: 3.)

4. Sárgásbarna *hordó alakú edény* oldaltöredéke. 4,4x3 cm. Ltsz. 2013.234.4.

19. objektum: urnás temetkezés (XII. tábla 2.). A gép által bolygatott sír. Az urna a mai felszíntől számított kb. 20 cm mélyen, a barnás humuszrétegben jelentkezett. Sírgödörre utaló folt nem látszott, így a gépi humuszolás során az objektum északi része sérült.

Mellékletek:

1. Barna, foltokban szürke, szendvicses törésű, simított *urna alakú edény* bikónikus hastöredéke, valamint oldal- és fenéktöredékei. Az edény minden bizonnyal az oldalára dőlt. Sérült, több darabból ragasztott. A nagyobb darabok: 4,8x7,4 cm, 7,8x5,5 cm. Ltsz. 2013.235.1. (XII. tábla 2: 1.)

2. Ettől DNy-ra került elő egy kívül világosszürke, belül sötétebb szürke *edény* néhány oldaltöredéke. Töredékes, több darabból ragasztott. A nagyobb darabok: 3,9x5,3 cm, 3,6x4,1 cm, 3,3x7,2 cm. Ltsz. 2013.235.2.

20. objektum: urnás temetkezés (XIII. tábla 2.). A gép által bolygatott sír. Az edény a mai felszíntől számított kb. 50–55 cm mélyen jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

Melléklet:

1. Szürke, erősen kopott felületű *hordó alakú edény*. Sérült, igen töredékes. Több darabból ragasztott. A nagyobb darabok: 5,1x4,6 cm, 4,4x5,3 cm, 1,9x5,1 cm, 2,8x4,2 cm. Ltsz. 2013.236.1. (XIII. tábla 2: 1.)

---

[21] Az edényhez további kisméretű töredékek tartoznak.

[22] A kerámiatöredékek sírhoz tartozása kérdéses.

[23] A 2013.243.2. és 2013.243.3. lelet az oldalkiképzés alapján egy edényhez tartozhatott.

21. objektum: inhumációs temetkezés (I. tábla 3.). A gép által bolygatott sír. T: DDNy–ÉÉK (215–35°). 5 év körüli gyermek. A váz a mai felszíntől számított kb. 40 cm mélyen jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni. In situ a koponya maradványai, valamint egy kisebb, keresztben fekvő hosszúcsont maradványa feküdt. Feltehetően zsugorított pozíciójú temetkezés lehetett.

Melléklet:

1. A váztól ÉK-re egy ívelt hátú, korrodálódott *vaskés* pengéjének töredéke. H. 1,8 cm, Sz.: 0,9 cm. Ltsz. 2013.237.1. (I. tábla 3: 1.)

22. objektum: inhumációs temetkezés (IV. tábla 3.). A gép által bolygatott sír. T: DNy–ÉK (245–65°). 2 év körüli gyermek. A váz a mai felszíntől számított kb. 50 cm mélyen jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni. In situ csak a koponya maradványai maradtak.

Melléklet: a nyesésből származó edénytöredék:

1. Szürke *edény* apró töredéke. 1,8x1,1 cm. Ltsz. 2013.238.1.

23. objektum: urnás temetkezés (X. tábla 1.). A gép által bolygatott sír. A kerámiatöredékek a mai felszíntől számított kb. 50–55 cm mélyen jelentkeztek. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

Mellékletek: nyesésből származó kerámiatöredékek:

1. Szürke, szendvicses törésű, erősen kopott felületű, behúzott peremű, bikónikus *tál*. Pereme elkeskenyedik. Sérült, több darabból ragasztott. „Ma." 2,3 cm, Fá. 7,3 cm. A nagyobb darabok: 3,5x10,6 cm, 8,2x7,2 cm, 5,8x9 cm. Ltsz. 2013.239.1. (X. tábla 1: 1.)

24. objektum: urnás temetkezés (IX. tábla 2.). A gép által bolygatott sír. A kerámiatöredék a mai felszíntől számított kb. 50–55 cm mélyen jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

Melléklet: nyesésből származó kerámiatöredék:

1. Kívül szürke, belül sárgásszürke, alján feketére égett, szendvicses törésű, simított, behúzott peremű *tál*. Sérült, több darabból ragasztott. „Ma." 8,8 cm. A nagyobb darabok: 6,6x11,8 cm, 4,9x4,3 cm, 4,8x9,7 cm, 3,8x5,7 cm. Ltsz. 2013.240.1. (IX. tábla 2: 1.)

8. kép
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 25. objektum

Fig. 8
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep, feature 25

25. objektum: urnás temetkezés (8. kép, VII. tábla 2.). A gép által bolygatott sír. Az urna a mai felszíntől számított kb. 40–45 cm mélyen, a barna humuszrétegben jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

Mellékletek:

1. Szürkésbarna, szendvicses törésű *hordó alakú edény*. Sérült, több darabból ragasztott.[24] „Ma." 16,8 cm, Fá. 11 cm. Ltsz. 2013.241.2. (VII. tábla 2: 1.)

2. Az edényben, a hamvak között volt egy kék, feketére égett, nyomott gömb formájú *üvegpaszta gyöngy*. Félbetörött. Átm. 0,7 cm, Ma. 0,4 cm. Ltsz. 2013.241.1. (VII. tábla 2: 2.)

[24] Az edényhez további 4 db kisméretű töredék tartozik.

3. Az edényt egy szürke, négyszögletes, töredezett, homokkőből készült *kőlap* töredékével fedték. 14,3x8,8x3,2 cm. Ltsz. 2013.237.2. (VII. tábla 2: 3.)

26. objektum: urnás temetkezés (XIII. tábla 1.). A gép által bolygatott sír. Az edénytöredékek a mai felszíntől számított kb. 35–40 cm mélyen jelentkeztek.

Mellékletek:

1. A sírgödör közepén, szájával lefelé fordítva omlékony, szürke, behúzott peremű *tál*. Sérült, több darabból ragasztott.[25] A nagyobb darabok: 11,2x4 cm, 8,6x5,8 cm, 7,1x5,8 cm, 5,5x3,9 cm, 6x3,1 cm. Ltsz. 2013.242.3. (XIII. tábla 1: 3.)

2. A táltól ÉK-re fekete gömbölyded *edény* maradványai.

3. Ettől délre egy oldalán fekvő *edény* szürke töredékei.[26] Több darabból ragasztott.[27] A nagyobb darabok: 6,1x9,3 cm, 5,7x9,6 cm, 6,1x18 cm. Ltsz. 2013.242.2. (XIII. tábla 1: 1.)

4. Szürkésbarna, helyenként szürke foltos, kopottas felületű, bikónikus hastörésű *urna alakú edény*. A tállal fedték le. Töredékes, több darabból ragasztott. „Ma." 3,2 cm, Fá. 15,5 cm. A nagyobb darabok: 21x22 cm, 3x10,3 cm, 14,3x19 cm. Ltsz. 2013.242.1. (XIII. tábla 1: 2.)

27. objektum: urnás temetkezés (VIII. tábla). A gép által bolygatott sír. Az urna a mai felszíntől számított kb. 50–55 cm mélyen jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

Mellékletek:

1. Az objektum közepén helyezkedett el egy sárgásszürke, szendvicses törésű, nagyméretű *hordó alakú edény*. Sérült, több darabból ragasztott. Mind az edényben, mind alatta égett emberi csontokat, hamvakat találtak. „Ma." 20,2 cm, Fá. 13,1 cm.[28] Ltsz. 2013.244.3. (VIII. tábla 3.)

2. A hordó alakú edénytől keletre szürke, homokkal soványított, simított, kisméretű *váza alakú edény*. Pereme lekerekített, kissé kihajló. Ma. 9,4 cm, Fá. 5 cm. Ltsz. 2013.244.2. (VIII. tábla 1.)

3. A hordó alakú edényben egy szürke, korong nélkül készített, homokkal soványított, teljes felületén koncentrikus körökkel díszített *orsógomb*. Átm. 3,3 cm, Ma. 2,8 cm. Ltsz. 2013.244.1. (VIII. tábla 2.)

28. objektum: urnás temetkezés (XIII. tábla 4.). A gép által bolygatott sír. Az urnaként funkcionáló, sötétszürke, korong nélkül készített edény maradványa a mai felszíntől számított kb. 50–55 cm mélyen jelentkezett. In situ csak az edény alsó része maradt meg, benne kevés égett emberi csonttal. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.[29]

29. objektum: inhumációs temetkezés (IV. tábla 4.). A gép által bolygatott sír. A mai felszíntől számított kb. 50–55 cm mélyen. A nyesésben egy emberi hosszúcsontra akadtak.[30] A csont helyzete kb. É–D-i pozíciójú. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

Melléklete nem volt.

30. objektum: szórthamvas temetkezés (XV. tábla 1.). A gép által bolygatott sír. A sárgásbarna altalajban kisméretű, ovális folttal jelentkező, ívelt oldalú sírgödör. Átm. 41x60 cm, M. 17 cm. A nyesés szintjén csontdarabokat észleltek.

---

[25] Az edényhez további kb. 30 db kisméretű töredék tartozik.

[26] Az edények annyira össze voltak törve, hogy sem a feltárás során, sem a feldolgozás során nem sikerült egyértelműen eldönteni, hogy eredetileg három vagy négy edény volt-e a sírban.

[27] Az edényekhez további kb. 151 db kisméretű töredék tartozik.

[28] Az edényhez további 13 töredék tartozik.

[29] Az edénytöredékek elkallódtak.

[30] Minden bizonnyal egy szétszántott, elpusztult sír maradványa.

Melléklet:

1. A humuszrétegben, a nyesett felszín fölött kb. 30 cm-rel szürke, nagyméretű, homokkőből készült, egyik oldalán simára csiszolt *őrlőkő*. Töredékes.[31] 26x17,2x4,6 cm. Ltsz. 2013.245.1. (XV. tábla 1: 1.)

31. objektum:[32] urnás temetkezés (X. tábla 2.). Hosszúkás, ovális alaprajzú sírgödör, Átm. 110 cm, M. 63 cm.

Melléklet:

1. A gödör nyugati, keskeny felében barna, kívül-belül simított, behúzott peremű, ívelt oldalú *tál*. Pereme elkeskenyedő. Több darabból ragasztott. Ma. 11,7 cm, Fá. 10,7 cm. Ltsz. 2013.246.1. (X. tábla 2: 1.)

32. objektum: urnás temetkezés (IX. tábla 1.). A gép által bolygatott sír. 1–2 év körüli gyermek. Az urna a humuszolás során jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

Mellékletek:

1. A sír közepén helyezkedett el egy barna, vöröses törésfelületű *hordó alakú edény*. Sérült. Az egyik töredéken plasztikus, ovális kettős (fogó) bütyök látható. Több darabból ragasztott. „Ma." 11,3 cm, Fá: 11,5 cm.[33] A nagyobb darabok: 4,9x3,8 cm, 2,9x2,3 cm, 2,9x1,8 cm. Ltsz. 2013.247.2. (IX. tábla 1: 1.)

2. Szürke, behúzott peremű, ívelt oldalú *tál* perem- és oldaltöredékei. Pereme lekerekített, enyhén simított. Sérült, több darabból ragasztott.[34] A nagyobb darabok: 9,2x4,1 cm, 10,6x4,5 cm, 22x5,9 cm. Ltsz. 2013.247.3. (IX. tábla 1: 2.)

9. kép
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 33. objektum

Fig. 9
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep, feature 33

3. A hordó alakú edényben 4 db kisméretű, kék, gömbölyű *üvegpaszta gyöngy* volt.[35] Átm. 0,7 cm, Ma. 0,5 cm. Átm. 0,8 cm, Ma. 0,5 cm. Átm. 0,8x0,6 cm, Ma. 0,6 cm. Átm. 0,6x0,2 cm, 0,6 x 0,4 cm, Ma. 0,3 cm. 2 db szürke hullámvonal díszes, valamint 1 db szürke, szögletes *üvegpaszta gyöngy*. A 4. szürke *üvegpaszta gyöngy* töredékes, díszítetlen. Átm. 1,3 cm, Ma. 0,9 cm. Átm. 1 cm, Ma. 0,7 cm. Átm. 1,2 cm, Ma. 0,7 cm. Ltsz. 2013.247.1. (IX. tábla 1: 3.)

33. objektum: urnás temetkezés (9. kép, XI. tábla). A gép által bolygatott sír. Az edények a mai felszíntől kb. 15 cm mélyen, a humuszrétegben jelentkeztek. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

[31] A kőlap függőlegesen állt, felső részét megsértette a gép. Az ásató arra gondolt, hogy a sírt jelölték vele.

[32] Korábban 31.01. objektum néven szerepelt. Ráásták a 41. objektumra (mely korábban 31.02. objektum néven szerepelt). Az újraszámozást a térinformatikai feldolgozás tette szükségessé.

[33] Az edényhez további kisméretű töredékek tartoznak.

[34] Az edényhez további kisméretű töredékek tartoznak.

[35] Rajzban csak az ép, jellegzetesebb darabokat ábrázolom.

Mellékletek:[36]

1. Kívül szürkésbarna, belül barna, szendvicses törésű ívelt oldalú *tál*. Az egyik fenéktöredéken átfúrás nyoma. Sérült, több darabból ragasztott.[37] Fá. 10,4 cm. A nagyobb darabok: 13x7,1 cm, 10,2x6,3 cm, 10,9x7,5 cm, 8x5,6 cm. Ltsz. 2013.248.6. (XI. tábla 2.)

2. Világosszürke, korongolt, homokkal soványított, kívül-belül simított, vékony falú, behúzott peremű, kónikus *tál*. Pereme az edény belseje felé elkeskenyedő. Sérült, több darabból ragasztott. Szá. ~ 28 cm, 39,4x12,1 cm. Ltsz. 2013.248.4. (XI. tábla 3.)

3. Világosszürke, korongolt, homokkal soványított, szendvicses törésű, kívül-belül simított, vékony falú, behúzott peremű, kónikus *tál*. Pereme az edény belseje felé elkeskenyedő. Sérült, több darabból ragasztott.[38] Szá. ~ 17 cm, Fá: 6,4 cm. A nagyobb darabok: 12,1x7 cm, 8x6,2 cm, 14x2,1 cm, 22,7x6,3 cm. Ltsz. 2013.248.5. (XI. tábla 4.)

4. A tálaktól ÉNy-ra szájával lefelé fordított, kissé oldalára billent világosszürke, korongolt, homokkal soványított, simított *korsó* feküdt. Sérült. Pereme ívesen kihajló, lekerekített, kifelé duzzadt. Nyaka tölcséres, alatta keskeny, sekély borda fut körbe. Hasi részen egymás alatt vízszintes besimítások, talpa talpkorongos kiképzésű. Füle felhúzott besimításokkal két részre tagolt, bordázott szalagfül. A fül a nyakból indul és a vállra támaszkodik. Több darabból ragasztott.[39] Ma. 20 cm, Szá. 10,3 cm. Ltsz. 2013.248.3. (XI. tábla 1.)

5. Az edények között egy ívelt hátú korrodálódott *vaskés* pengéjének és nyéltüskéjének töredékei. A nagyobb darabok: H. 2 cm, Sz. 1 cm; H. 3,4 cm, Sz. 1,4 cm; H. 1,8 cm, Sz. 1,1 cm. Ltsz. 2013.248.1. (XI. tábla 5.)

6. A korsó mellett egy szürke, hosszúkás *obszidiánpenge* feküdt. Egyik oldala megmunkálatlan, durva. Hegye lekerekített. 3x1,3 cm. Ltsz. 2013.248.2. (XI. tábla 6.)

37. objektum: szórthamvas temetkezés (XV. tábla 4.). A sárga altalajban szürke, ovális folttal jelentkező sírgödör. Átm. 95x70 cm, M. 14 cm. Benne szétszórva égett emberi maradványok apró töredékei kerültek elő. Gyakorlatilag már csak a sír alját tudták kibontani.

Melléklete nem volt.

38. objektum: urnás temetkezés (V. tábla 2.). A gép által bolygatott sír. Az urna a nyesés során jelentkezett. A sírgödör ovális alaprajzú, Átm. 50–55 cm.

Melléklet:

1. Barna *hordó alakú edény*. Sérült, több darabból ragasztott.[40] „Ma." 9,5 cm, Fá.: 13,2 cm. A nagyobb darabok: 3,1x2,1 cm, 4,5x3,5 cm. Ltsz. 2013.250.1. (V. tábla 2: 1.)

39. objektum: urnás temetkezés (VI. tábla 1.). A gép által bolygatott sír. Az urna a nyesés során jelentkezett. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

Melléklet:

1. Szürkésbarna, alján feketére égett *hordó alakú edény*.[41] Sérült, több darabból ragasztott.[42] „Ma." 12,6 cm, Fá. 10,5 cm. A nagyobb darabok: 4,8x4 cm, 4x3,2 cm. Ltsz. 2013.251.1–2. (VI. tábla 1: 1.)

---

[36] A korong nélkül készített, szájával lefelé fordított, nagyobb méretű tállal fedték le a két, szintén szájjal lefelé elhelyezett, korongolt tálat.

[37] Az edényhez további kb. 108 db töredék tartozik.

[38] Az edényhez további töredékek tartoznak.

[39] Az edényhez további 6 db töredék tartozik.

[40] Az edényhez további 18 db töredék tartozik.

[41] Az edény pereme a gépi nyesés során megsérült.

[42] Az edényhez további 14 db töredék tartozik.

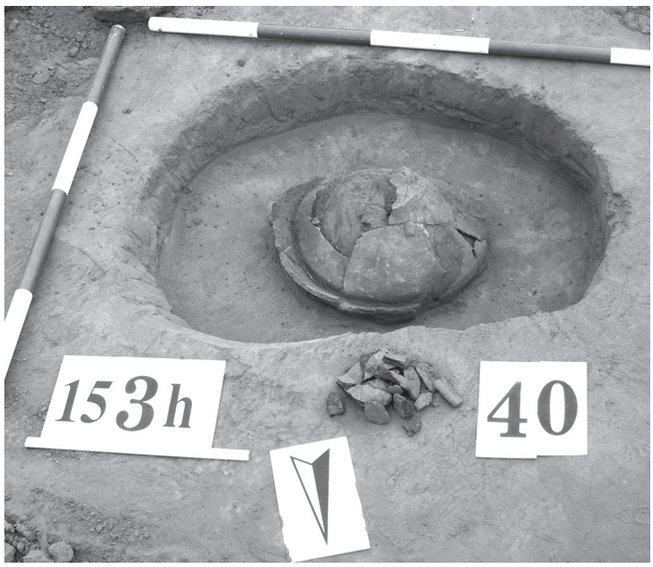

10. kép
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 40. objektum

Fig. 10
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep, feature 40

40. objektum: urnás temetkezés (10. kép, XII. tábla 1.). A gép által bolygatott sír. Az edények a humuszolás során jelentkeztek. Sírgödörre utaló foltot nem sikerült megfigyelni.

Mellékletek:

1. Szürke, belül erősen szemcsés *tál* oldal- és fenéktöredékei.[43] Sérült. A nagyobb darabok: 13,2x12,6 cm, 13x9,2 cm, 11,7x8,2 cm, 11,2x5,5 cm. Ltsz. 2013.252.4. – 2013.252.5. (XII. tábla 1: 1.)

2. Szürke, behúzott peremű, ívelt oldalú *tál* oldal- és fenéktöredékei. Pereme lekerekített, enyhén simított.[44] A hamvakat tartalmazó tálat fedte. Sérült. A nagyobb darabok: 12,6x12,2 cm, 12,4x6,6 cm, 8,4x6,1 cm. Ltsz. 2013.252.2–3. (XII. tábla 1: 2.)

3. Az urnaként funkcionáló, szemcsés tálban a hamvak között egy sárga alapmezős, fehér keretben sötétkék szemekkel díszített *„pávaszemes üveggyöngy”* töredékei. Átm. 1,3 cm, Ma. 1,1 cm. Ltsz. 2013.252.1. (XII. tábla 1: 3.)

Szórványleletek[45]

A szórványok közül egy edénytöredék keltezhető biztosan a szkíta korra, mely a temető tárgyi leletanyaga alapján egy azonosítatlan urnasír mellékletét képezhette:

1. Kívül barna, belül szürke, az edény vállánál sötétszürke foltos *hordó alakú edény*. Sérült. A vállon plasztikus, ujjbenyomkodásokkal tagolt bordadísz látható. Több darabból ragasztott.[46] „Ma.” 15,5 cm, Szá.: ~ 12 cm, Fá: ~ 8 cm. Ltsz. 2013.253.1. (XIII. tábla 3: 1.)

Temetkezési szokások

A terület részleges feltárásából és a sírok egymástól való távolságából kitűnik a temető laza szerkezete, így a feltáratlan területen számolnunk kell további sírokkal. A temetőrész szkíta kori datálását a kézi korongon készült – középső vaskori – edényformák (behúzott peremű tálak, korsó) megléte igazolja.

A temetkezések fajtái

A feltárt 31 sír közül 21 hamvasztásos (17 urnás, 3 szórthamvas, 1 vegyes rítusú), 10 inhumációs (4 zsugorított és 1 nyújtott helyzetű, valamint 5 meghatározhatatlan) rítusú volt. Az

[43] Az edényhez további 87 db töredék tartozik.

[44] Az edényhez további töredékek tartoztak.

[45] Az előkerült szórványleletek között 5 db bronzkori oldaltöredéket (2013.253.1; 2013.253.4.) valamint 3, valószínűleg szkíta korú, jellegtelen oldaltöredéket gyűjtöttek össze (2013.253.5–7.). A 36. számú ismeretlen korú árokból további 3 db (2013.249.1–3.) feltehetően szkíta korú edénytöredék ismert.

[46] Az edényhez további töredékek tartoztak.

inhumációs sírok aránya 32,2%,[47] míg a hamvasztásos síroké 67,8%.[48] A lelőhelyhez legközelebbi szkíta kori temetőrészletekben közel azonos arány figyelhető meg: Tiszavasvári–Csárdaparton a hamvasztásos temetkezések aránya 67,7% (Kemenczei 2009. 152.), Tiszavasvári–Dózsa-telepen 69,6% (Kemenczei 2009. 142.), Tiszalök–Börtön lelőhelyen 66,6% (Scholtz 2012.).

A kutatás az Alföld csoport temetkezési szokásainak sokszínűségét és területi jellegzetességeit döntő többségében az eltérő etnikummal (Bottyán 1955. 71., Szabó 1969. 77–84., Párducz 1973. 54–55., Chochorowski 1998. 481., Kemenczei 2001. 16., Kemenczei 2009. 29.) és a késő bronzkori – kora vaskori hagyományok továbbélésével (Kemenczei 2009. 29.) magyarázza. Felmerült továbbá, hogy az életkor (Patay–B. Kiss 2002. 102., Kemenczei 2009. 30.), a társadalmi rang (Szabó 1969. 65., 81., 83., Chochorowski 1985. 148., Kemenczei 2009. 29.) és az elhunyt neme is közrejátszhatott a rítus megválasztásában (Szabó 1969. 82., Chochorowski 1985. 143–148., Kemenczei 2009. 30.).

E mellett feltételezik, hogy a Gáva–Holihrady és a Csernij Lesz kultúra együttesen szerepet játszhatott az erdős sztyeppei területeken az urnás temetkezési rítus kialakulásában, elterjedésében (Smirnova 1998. 457.).

Inhumációs temetkezések[49]

Nyíregyháza–Mandabokor II. lelőhelyen összesen 10 inhumációs temetkezést tártak fel.[50] Az ásató 4 esetben figyelt meg zsugorított,[51] 1 esetben nyújtott helyzetű[52] temetkezést. További 5 sír csontanyaga erősen töredékes. 2 sírnál csak a nyesésből kerültek elő kerámiatöredékek,[53] egy melléklet nélküli volt.[54] A 10 eltemetett közül 8-nak az antropológiai vizsgálatok megállapították a feltételezhető nemét.[55]

A zsugorított helyzetű rítus a preszkíta időszakban a mezőcsáti sírok egyharmadára jellemző, és a preszkíta népesség által lakott területeken figyelhető meg nagyobb számban (Duna–Tisza-köze, Maros-vidék) (Szabó 1969. 78., Kemenczei 2001. 16., Kemenczei 2009. 30.). A rítus eredetére két magyarázat született: a helyben élt késő bronzkori – kora vaskori népesség megőrizte a középső bronzkor óta a szokást, amelyet a részben keleti gyökereket mutató Mezőcsát kultúra továbbörökített (Kemenczei 2001. 16., Kemenczei 2009. 29.). Más elmélet szerint az erdős sztyeppe vidékéről (a nyugat-podóliai vagy a moldovai csoport területről) egy új népesség hozta be a Kárpát-medencébe (Szabó 1969. 78–79., Chochorowski 1985. 149., Kemenczei 2009. 29.).

---

[47] Mivel az inhumációs temetkezések felénél a fektetés módja a csontok állapota miatt meghatározhatatlan, százalékos arányukat tovább nem érdemes bontani.

[48] J. Chochorowski 1952 temető vizsgálata alapján megállapította, hogy az inhumációs sírok aránya átlagosan 55,5%. Közülük 30% zsugorított és 12,4% nyújtott helyzetű (Chochorowski 1985. 136,). A feltárások számának emelkedését követően az adatokat nem revideálták.

[49] A táblákon szereplő inhumációs temetkezések sorrendje: 1. melléklettel rendelkezők (I–II. tábla), 2. melléklet nélküliek (III–IV. tábla). A melléklettel rendelkezők közé nem vettem bele azokat a sírokat, ahol kérdésesnek számított a sír és a kerámiatöredékek összetartozása, viszonya.

[50] 3. és 5. objektum (I. tábla 1–2.), 6–7. objektum (III. tábla 1–2.), 9. objektum (II. tábla), 13., 17., 21–22., 29. objektum (IV. tábla 1–4., I. tábla 3.).

[51] 3., 5., 17., 21.objektum.

[52] 9. objektum.

[53] 17. és 22. objektum.

[54] 13. objektum. Az inhumációs temetkezések mellékletszegénysége nem ritka jelenség: Kesznyéten–Szérűskerten (B. Hellebrandt 1988. 108.), Hevesen is megfigyelhető (Szabó 1969. 64.).

[55] Férfi: 6. és 9. objektum, nő: 3. és 5.(?) objektum, gyermek: 13., 17., 21–22. objektum.

A bronzkori és mezőcsáti gyökerű nyújtott vázas temetkezés a Közép-Tisza-vidéken a mezőcsáti sírok kétharmadánál figyelhető meg (Chochorowski 1985. 149., Kemenczei 2009. 30.). A középső vaskorban Erdély területén a szkíta jellegű Ciumbrud/Csombord/Erdély csoportnál, valamint a sztyeppevidék szkíta népességénél is kimutatható. Az Alföld déli vidékén (Békéscsaba–Fényes, Csanytelek–Újhalastó, Hódmezővásárhely, Szentes–Vekerzug) a nyújtott helyzetű sírok aránya kiemelkedő, mivel valószínűleg e régió népességének egy jelentős része huzamosabb ideig megőrizte a keleti eredetű temetkezési szokásokat, hagyományokat (Kemenczei 2001. 15–16., Kemenczei 2009. 30.).

A sírgödör kialakítása

A talajerózió, a folyamatos mezőgazdasági művelés és a munkagépek okozta károk következtében a sírgödör formáját csak három esetben lehetett megfigyelni. Két alapforma különíthető el: ovális (5., 9. objektum) és téglalap (17. objektum). A sírgödrök alakja nem mutatott kapcsolatot sem a tájolással, sem az elhunytak nemével vagy a sírba fektetés módjával.

A Kárpát-medencei szkíta jellegű csoportokon belül az Erdély csoportra jellemzőek a trapezoid, négyszögletes formájú sírgödrök (Ferenczi 1966. 72., Szabó 1969. 80.). Mivel a HaC korszakú, jobb oldalra zsugorított temetkezések sírgödrének a kialakítása ovális, így Szabó János Győző a négyszögletes sírgödörrel rendelkező szkíta kori zsugorított helyzetű temetkezéseket egy, a HaD időszakban – az analógiák alapján Podólia irányából – kiinduló népességmozgással hozta összefüggésbe (Szabó 1969. 79.).

A sírok mélysége 4 temetkezésnél volt mérhető (13., 21., 22., 29. objektum), 40–70 cm között váltakozott.[56]

Tájolás

A sírok tájolása zömében közel Ny–K-i. A gyermeksírok (13., 17., 21–22. objektum) feltételezhető tájolása a Ny–K-i és a DNy–ÉK-i tengely között váltakozott; a női síroké eltérő, Ny–K (3. objektum) és D–É (5. objektum). A bizonytalan adatok miatt csak feltételezhető, hogy a gyermekeket és a nőket fejjel a domb magasabb pontja felé fektették. A három férfisír tájolása közel azonos, az É–D-i és az ÉÉNy–DDK-i tengely mentén váltakozott. A temetőtérkép alapján elkülönülő inhumációs sírcsoportoknál nem mutatkozott szabályszerűség az egyes sírcsoportokat alkotó sírok tájolásánál.[57]

A halottak sírba fektetésének módja

A csontvázak rossz megtartásából adódóan a 11 inhumációs temetkezés közül csak 5 esetben feltételezhető a sírba fektetés módja: 4 zsugorított (3., 5., 17., 21. objektum) és 1 nyújtott (9. objektum) helyzetű. A nők a sírcsoportok középpontja felé néző oldalukon feküdtek, míg a gyermekvázak hiányos állapota miatt a fektetési pozíció nem volt meghatározható.

Hamvasztásos temetkezések

A temetőrész nem különbözik az Alföld csoport ÉK-i elterjedési területének más szkíta kori sírjaitól. A tárgyalt térség középső vaskori temetőire a hamvasztásos temetkezések jóval magasabb aránya jellemző. A hamvakat főként urnákba helyezték, ami a továbbélő késő bronzkori

[56] A sírok eredeti mélysége nem ismert.

[57] A sírcsoportokkal bővebben a temetőszerkezet ismertetésénél foglalkozom. A tájolás kapcsán felmerült, hogy a szkíta kori sírokat a nap állásához igazították, a Ny–K-i tájolásnál az apró differenciák a nyári és téli nap-pályának a különböző szögéből és a napállásból adódhattak. Így a négy alap égtájtól való eltérés a temetés évszakára utalhat (Kemenczei 2009. 31.).

alaplakosságra vezethető vissza (Chochorowski 1985. 148., Kemenczei 2009. 29.).[58] Két alaptípust különítettem el: az urnás és a szórthamvas rítust.

Urnás sírok

Az urnás temetkezések[59] a gép által bolygatva, a mai felszíntől számított átlagosan 50–55 cm mélységben helyezkedtek el.[60] Azoknál az objektumoknál, ahol meg lehetett figyelni a sírgödör formáját, ovális alaprajzúak voltak.

Az Alföld északi peremterületeinél, a Tisza és a Zagyva vonalától keletre a középső bronzkor óta szembetűnő az urnás rítus folytonossága (Szabó 1969. 83.). A kutatás különféle álláspontokat képvisel az urnás rítus megjelenését és elterjedését illetően a tárgyalt térségben. Felmerült egyrészt a helyben élő, késő bronzkori alaplakosság (Kyjatice, Gáva) (Szabó 1969. 83., Chochorowski 1985. 148., Kemenczei 2009. 29.), másrészt a Kustánfalva csoport hatása (Szabó 1969. 83., Chochorowski 1985. 148.).

A temetkezéshez köthető tárgyak[61]

A mellékletek jellegének vizsgálata során kiderült, hogy a hamvakat hordó és urna alakú edénybe vagy tálba helyezték.

1. Urnaként hordó alakú edény a sírban (IV–IX. tábla)

Öt variáció figyelhető meg:

a) 1 db edény: 16. (IV. tábla 5.), 18. (V. tábla 1.), 38. (V. tábla 2.) és 39. objektum (VI. tábla 1.);
b) Edény tállal lefedve: 4. (VI. tábla 2.) és 8. objektum (VII. tábla 1.);
c) Edény + gyöngy, kőlappal lefedve: 25. objektum (VII. tábla 2.);
d) Edény + gyöngy, tállal lefedve: 32. objektum (IX. tábla 1.);
e) Edény + bögre + orsógomb: 27. objektum (VIII. tábla).[62]

A hamvakat rejtő edény behúzott peremű tállal letakarása gyakori jelenségnek számít a tárgyalt térségben a késő bronzkori Kyjatice **(**Kemenczei 1970. 31., Kemenczei 1984. 42–43.) és Piliny kultúránál (Kemenczei 1984. 14–15.).[63]

2. Urnaként tál a sírban (X–XII. tábla)

Az 1. változatnál a hamvakat tartalmazó tálon kívül a bolygatottság miatt más mellékletet, kerámiatöredéket nem sikerült megfigyelni. A 2. és 3. változatnál a hamvakat tartalmazó tálat[64] egy másik tállal (a 33. objektumnál feltételezhetően több tállal) fedték le.

---

[58] Az urnás sírok dominanciája megfigyelhető a többi között Hortobágy–Árkus (Kemenczei 2009. 116.), Muhi–Kocsmadomb (Leszih 1939., B. Hellebrandt 1997.), Nyíregyháza–Közvágóhíd (Kemenczei 2009. 29.), Sanislău (Németi 1982.) lelőhelyeknél. A további lelőhelyek katalógusát ld. Tóth 2012. 65.

[59] 4., 8., 16., 19., 20., 23–26., 28., 31–32., 38–40. objektum.

[60] A sírok eredeti mélysége nem ismert.

[61] A soron következő csoportosítás sorrendjét követi a táblákon szereplő urnás rítusú temetkezések sorrendje.

[62] Ugyan a 27. objektum vegyes rítusú volt, ennek ellenére a melléklet összetétele kapcsán nem tárgyalható külön az urnás síroktól.

[63] A magyarországi szkíta anyagban Dédestapolcsány–Verebce-tető (Tóth 2012.), Heves (Szabó 1969.), Muhi (Leszih 1939; B. Hellebrandt 1997.), míg távolabbi analógiák közül Sanislău/Szaniszló (Németi 1982.), Chotín/Hetény említhető (Dušek 1966.), mint hasonló típusú és korú temető.

[64] Analógiáira példa: Tiszavasvári–Dózsa-telep 37. sír (Kemenczei 2009. 150.), Tiszavasvári–Csárdapart 2. és 40. sír (Kemenczei 2009. 152., 156.).

a) Behúzott peremű tál: 23. (X. tábla 1: 1.), 24. (IX. tábla 2: 1.) és 31. objektum (X. tábla 2: 1.);
b) Tálak + szájával lefelé fordított korsó + tál + vaskés + obszidián penge, tálakkal lefedve: 33. objektum (XI. tábla);
c) Tál + gyöngy, tállal lefedve: 40. objektum (XII. tábla 1.).

Míg a lelőhelyen behúzott peremű tálat inhumációs és urnás temetkezések egyaránt tartalmaztak, ezzel szemben az urna alakú edények, váza alakú edény, korongolt korsó, orsógomb, gyöngyök csak urnás temetkezésekből kerültek napvilágra.

3. Urnaként urna alakú edény a sírban (XII–XIII. tábla)
a) Urna alakú edény + edény: 19. objektum (XII. tábla 2.);[65]
b) Urna alakú edény + tál + edény: 26. objektum (XIII. tábla 1.).

A 18 urnás sír közül az antropológiai vizsgálat csak két elhunyt nemét tudta meghatározni: a 4. objektumba (VI. tábla 2.) adultus férfit, a 32. objektumba (IX. tábla 1.) 1–2 év körüli gyermeket temettek. Az utóbbi esetén kiemelendő, hogy a hordó alakú edénybe (IX. tábla 1: 1.) a hamvak mellé gyöngyöket (IX. tábla 1: 3.) helyeztek. A mellékletek összessége alapján – a fenti adatokat figyelembe véve –, valamint a csontanyag töredékes állapota miatt nem jelenthető ki teljességgel, hogy kortól és nemtől függetlenül jellemző az urnás rítus a temetőrészen belül.

A hamvasztás menetére utalnak a 25. (VII. tábla 2: 2.) és 32. objektumban (IX. tábla 1: 3.) a hamvak között talált gyöngyök. Scholtz Róbert felvetette, hogy az említett objektumokból származó gyöngyöket az elhunyttal együtt a halotti máglyára helyezték (Scholtz 2007. 194.). Ezt nem tartom megalapozottnak, ugyanis a gyöngyök egyike sem volt elégve, csupán feketés, szenes lenyomatok látszódtak, így elképzelhető, hogy közvetlenül a hamvasztás után, a hamvak elhelyezésekor tették bele őket az edénybe. Kérdéses, hogy a gyöngy az elhunyt saját viseletéhez tartozott vagy a közösség egy másik tagjához, s hitvilágbeli elemként került a hamvak közé. A gyöngyök csekély száma miatt felmerül, hogy nem égethették el a máglyán az elhunyttal együtt annak teljes viseletét és viseleti elemeit, ékszereit; a tárgyak egy részét avagy egészét később szimbolikusan helyezhették a hamvakat tartalmazó edénybe.

Szórthamvas sírok

A lelőhelyen 3 szórthamvas temetkezést sikerült megfigyelni (12., 30. és 37. objektum: XV. tábla). Valamennyi elszórtan, a többi temetkezéstől elkülönülten helyezkedett el.[66]

A középső vaskor időszakán belül a szórthamvas temetkezés a Közép-Dnyeszter-vidék (Smirnova 1998. 455., Popovič 2006. 17., 30. risz. 49), a Kustánfalva csoport és a Felső-Tisza-vidék szkíta kori népességénél viszonylag nagyobb arányban jelenik meg. Az Északi-középhegység területén[67] a szórthamvas sírok aránya a 80%-ot is elérheti (Szabó 1969. 82.). A szórthamvas sírokból származó kora szkíta kori tárgyak (fegyverek, ékszerek) alapján feltételezik a rítus erdős sztyeppei eredetét, továbbá mivel a kiemelkedő gazdagságú temetkezések döntő többsége szórthamvasztásos,

[65] A 19. objektumban nem lehetett a hamvakat tartalmazó edénytől DNy-ra lévő cseréptöredékek típusát azonosítani.

[66] Ez a jelenség Hevesen is megfigyelhető (Szabó 1969. 63.).

[67] Például Alsótelekes (Patay 1961., Patay 1962., Patay–B. Kiss 2002.), Meszes (Leszih 1939.) és Muhi (Leszih 1939., B. Hellebrandt 1997.) lelőhelyeknél (Szabó 1969. 82.).

így a rítust főként a társadalom felső rétegéhez kötik (Szabó 1969. 81., 83., Chochorowski 1985. 148., Kemenczei 2009. 29.).[68]

A tárgyalt lelőhely 30. és 37. (XV. tábla 1., 4.) szórthamvas sírjának gödörformája – a 12. objektum ovális alaprajzával (XIV. tábla) ellentétben – lekerekített sarkú háromszög.[69]

Érdekesség, hogy a magasabb helyen fekvő temetkezések – maradandó – mellékletekben gazdagabbak, mint az alacsonyabban lévők. Nem zárható ki, hogy a sírok elhelyezése a kurgánemelés egykori szokására vezethető vissza, mivel a kustánfalvi csoportnál általános volt a hamvak fölé földhalmot emelni (Böhm–Jankovich 1936. 75–77., Popovič 2006. 81–82., Kemenczei 2009. 29.). Emellett nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy az időjárási körülmények, a magas vízállás is közrejátszhatott a temetkezések helyének kiválasztásában.

A Mandabokron feltárt 12. objektum mellékletei mind az öv tartozékaihoz sorolhatók, az elhunyt személyes[70] tárgyai voltak: 1 darab, vélhetően fenőkő (XIV. tábla 1.) és 3 darab kés (XIV. tábla 2–4.).[71]

A 30. objektumban lévő homokkő töredék (XV. tábla 1: 1.) a kora és középső vaskorban jellemzően női és gyereksírokból ismert (Párducz 1966. 83., D. Matuz 2000. 145–146.).

Joggal merül fel a kérdés, hogy a szórthamvas rítusú síroknál is jelentkezik-e ugyanaz a hagyomány, mint az inhumációs rítusúaknál. A szórthamvas sírok melléklet összetételét vizsgálva J. Chochorowski arra a megállapításra jutott, hogy az Alföld csoportnál a hamvasztásos rítus főleg a férfiakra jellemző, míg a nőkre és a gyermekekre az inhumáció. Elméletét azonban az antropológiai vizsgálatok hiánya miatt nem tudta alátámasztani (Chochorowski 1985. 148.).[72]

A 30. objektum közelében 2 üres gödröt (34–35. objektum: XV. tábla 2–3.) találtak, melyeket keltező leletanyag hiányában nem lehetett datálni. A hasonló korú és típusú temetők vizsgálata alapján nem zárhatjuk ki teljességgel a 2 gödör kapcsolatát a sírral.[73]

Kőmellékletes sírok

Mandabokor II lelőhelyen két sírból (25. urnás – VII. tábla 2: 3. és 30. szórthamvas – XV. tábla 1: 1.) került elő kőlap. A 25. objektumban egy megmunkálatlan kőtöredékkel fedték le a hordó alakú edény száját (VII. tábla 2: 1.).[74] A kővel lefedett, illetve a kőlapra helyezett urnák szokása a késő bronzkori Piliny (Kemenczei 1984. 14.) és Kyjatice kultúránál figyelhető meg a vizsgált térségben (Kemenczei 1970. 31.).

Az ásató a 30. objektum kőlap töredékét (XV. tábla 1: 1.)[75] az ásatási munkások beszámolója nyomán sírjelölésnek vélte, amit már Scholtz Róbert is megkérdőjelezett (Scholtz 2007. 195.).

---

[68] Ugyanakkor a térség gazdag szkíta kori temetőiben általánosan előfordulnak melléklet nélküli vagy mellékletszegény hamvasztásos sírok, mint például Alsótelekesen (Patay 1961., Patay 1962., Patay–B. Kiss 2002.), Muhi (Leszih 1939., B. Hellebrandt 1997.) esetében is.

[69] Lekerekített sarkú háromszög alakú sírgödör formára példa az abonyi temető 68. és 110. sírja (Polgár 2007. 318.).

[70] A személyes tárgyakat rejtő sírok tükrözhetik a szkíta jellegű népesség erős társadalmi tagozódását (Kemenczei 2009. 34.).

[71] Ez a melléklet-összetétel általános jelenség, pl. Alsótelekes 97. és 102. sírjában is megfigyelhető (Patay–B. Kiss 2002. 80.).

[72] Hevesen a 3 szórthamvas temetkezés közül 2 nőé, 1 férfié volt (Szabó 1969. 83.).

[73] Az üres objektumokat nem szabad figyelmen kívül hagynunk, mivel Szentes–Vekerzugon (62., 69., 89. sír) (Párducz 1954. 49.) és Kesznyéten–Szérűskerten felmerült a jelképes temetkezés lehetősége (B. Hellebrandt 1988. 118.).

[74] A jelenség analógiái: Tápiószele 24. sír (Párducz 1966. 83.), Heves A/5. sír (Szabó 1969. 55–56.), Tiszavasvári–Csárdapart 3. sír (Kemenczei 2009. 152.).

[75] Az őrlőköves sírokat Kemenczei Tibor gyűjtötte össze. A tárgyak katalógusát ld. Kemenczei 2009. 187. A Nyáregyháza lelőhely 10. sírjában feltárt őrlőkő darab kialakítását tekintve a mandabokri 30. objektum kőleletének egyik legjobb párhuzama (Kisfaludi 2004. 175.).

A mandabokri temetőben az analógiák alapján[76] a követ valószínűleg függőlegesen az objektum falához támaszthatták, s így nem sírjelölésként, hanem mellékletként értelmezhető.[77]

Míg a szkíta kori inhumációs temetkezésekben a kőlap mint melléklet valószínűleg preszkíta eredetű (Párducz 1966. 83., D. Matuz 2000. 146.),[78] addig a hamvasztásos temetkezések a késő bronzkori alaplakossággal és hagyománnyal állhatnak szorosabb kapcsolatban. Nem zárhatjuk ki azonban a sztyeppei eredetet sem (Kemenczei 2009. 95.).[79]

A rítus magyarázatot adhat a kőlap funkciójára. Mandabokor II. 25. objektumában az urnaként funkcionáló hordó alakú edényt lefedő négyszögletes kőlappal szemben a 30. objektumban elhelyezett, mesterségesen ívelt oldalú kőlap egyik oldalát simára csiszolták. A kutatás az utóbbi kőtöredék-típusokat őrlőköveknek nevezi (Szabó 1969. 63., T. Juhász 1976. 251., B. Hellebrandt 1988. 111., Kisfaludi 2004. 171., Kemenczei 2009. 187.).[80] Elképzelhetőnek tartom, hogy az ívelt oldalú, egyik oldalukon simára csiszolt, belső részüknél átfúrás nyomával rendelkező példányok közül némelyik darab kézi korongokhoz tartozott. Az elképzelés további kutatásokat igényel.

Mivel az Alföld – szemben az Északi-középhegységgel – kőben szegény vidék, így ezek a tárgyak különös értékkel bírtak. Minden valószínűség szerint nem személyes tárgyaknak, hanem – a Szentes–vekerzugi lósírok alapján – vagy áldozati tárgyaknak, vagy mellékleteknek minősülnek (Kemenczei 2009. 95.).

Vegyes rítusú sírok

A 27. sírban (VIII. tábla) az edényben és alatta egyaránt voltak hamvak, így birituálisnak – szórthamvas és urnás – tekinthető. A hamvakat tartalmazó edény in situ helyzete miatt kizárható, hogy a hamvak kiömlöttek volna a gépi humuszolás során. Kérdéses, hogy az edényben és az urna alatt talált hamvak egy vagy több emberhez tartoztak. Galántha Márta Sándorfalva–Eperjesen tárt fel három szkíta kori sírt, ahol a szórthamvas és urnás rítus egy síron belül előfordult (Galántha 1985. 115.). A késő bronzkorban a Piliny és Kyjatice kultúránál figyelhető meg, hogy a hamvakat olykor az urnák mellé szórták (Kemenczei 1970. 31.).

A temetkezésekhez köthető tárgyak

A 31 sír közül 24 tartalmazott (70%) értékelhető mellékletet.[81] 3 inhumációs temetkezés esetében az edénytöredékeket nem lehetett egyértelműen a sír mellékleteihez kötni,[82] 4 sír pedig melléklet nélküli volt.[83] A 24 melléklettel rendelkező temetkezés közül 18-nál volt megfigyelhe-

[76] Például Kesznyéten–Szérűskert (B. Hellebrandt 1988. 108.).

[77] Szórthamvas sírok esetén is a kőlapok a melléklet szerves részét képezték. Kőmellékletes szórthamvas temetkezés pl. Nógrádkövesd 21. sír (Patay 1955. 65. 9. ábra), Tiszavasvári–Dózsa-telep 21., 52. és 53. sír (Kemenczei 2009. 145., 151.).

[78] A temetők vizsgálata alapján 22 inhumációs sírban találtak lapos követ. Közülük 14 női, 4 gyerek és 3 kérdőjelesen nőnek meghatározott sír volt, egy temetkezésnél a nem ismeretlen. D. Matuz Edit feltételezése szerint az arányok azzal magyarázhatóak, hogy a gabona őrlése a nők feladata volt (D. Matuz 2000. 145–146.).

[79] Az Alföldön már a neolitikum és a bronzkor idején megjelennek az őrlőkövek a mellékletek között (Makkay 1978. 30–35.), majd a preszkíta korszakban tűnnek fel újfent ismeretlen rendeltetésű kőlapok a temetkezésekben (D. Matuz 2000. 145–146.).

[80] A tárgyon nem látszott festéknyom – mint az Orosháza–Gyopáros 2., 5. és 86. (Juhász 1976. 231., 245.) vagy Budapest XV. ker. Mogyoródi út 42. 3. sírban (Horváth 2001. 42. 8. kép) lévőkön –, így kizárható, hogy csiszolókövekről és dörzskövekről van szó, melyeken a festékanyagot készítették elő.

[81] 3., 5., 7–9., 12., 16., 18–21., 23–28., 30–33., 38–40. objektum.

[82] 4., 17., 22. objektum.

[83] 6., 13., 29., 37. objektum.

tő kerámia,[84] 11 sírnál használati tárgy.[85] 7 sírnál kimutatható a kerámiaedény és használati, viseleti tárgyegyüttes jelenléte.[86]

Mellékletek

A mellékletek közé tartoznak a kerámiaedények és a használati eszközök. Az inhumációs sírok 60%-a tartalmazott kerámiatöredéket, viszonyuk a sírhoz több esetben bizonytalan.[87] Csak kerámiamelléklet 1 sírból,[88] használati tárgy 3-ból,[89] kerámiamelléklet használati tárggyal együtt 1 temetkezésből[90] került felszínre. A 18 urnás sír állapota és a leletek töredékessége miatt csak 10 temetkezéshez köthető teljes bizonyossággal kerámiamelléklet.[91] 5 esetben a mellékletek közül együttesen került elő kerámiaedény és használati tárgy.[92] A 3 szórthamvas temetkezés közül 1 melléklet nélküli, 2 esetben használati tárgyakat említhetünk.[93]

Kerámia

Mintegy 450 edénytöredék került napvilágra, melynek jelentős része igen hiányos, töredékes. A 31 sírból 23 tartalmazott – a nyesésből előkerült kerámiadarabokat is beleértve – edénytöredékeket. A nyesésből származó leletektől eltekintve csupán 15 urnás (~ 28 db) és 1 inhumációs temetkezéshez (~ 2 db) köthető értékelhető edénymelléklet.

A kerámiaanyagot készítéstechnikai szempontból 2 nagy csoportra oszthatjuk: a korong nélkül készített ún. házi kerámiára és a finomabb, szürke, korongolt edényekre.[94]

5 edénytípus különíthető el. A korong nélkül készített edények közé tartoznak a behúzott peremű tálak (11 sírból ~ 14 db), a hordó alakú edények (10 sírból ~ 11 db), az urna alakú edények (2 sírból 2 db) és 1-1 váza alakú edény, illetve korsó.[95] A korongolás nyoma két tál (XI. tábla 3–4.) és egy korsó töredékénél (XI. tábla 1.) volt megfigyelhető. A leletanyagban kimutatható, hogy a késő bronzkorhoz viszonyítva a középső vaskori korong nélkül készített edények készítéstechnikai szempontból minőségromláson mentek keresztül. Formájuk leegyszerűsödött, soványításuk durva. Ezzel szemben a korongolt edények kialakítása folyamatosan fejlődött, javult (Tézer 2005. 104.).

Korong nélkül készített edények

A korong nélkül készített edényeknél a szürke, szürkésbarna és annak árnyalatai dominálnak. A vastagabb falú példányoknál észrevehető az edény külső és belső felszíne közti színkülönbség, ami a helyben élő, késő bronzkori népektől átörökölt technika következménye lehet (Kemenczei 2009. 96.). Kivétel nélkül oxidációs égetéssel készültek. A hordó és urna formájú edények, tálak

[84] 7–9., 16., 18–20., 23–28., 31–38., 39–40. objektum.

[85] 3., 5., 9., 12., 21., 25., 27., 30., 32–33., 40. objektum.

[86] 9., 25., 27., 32–33., 40. objektum.

[87] 3., 5., 7., 9., 21. objektum.

[88] 7. objektum.

[89] 3., 5., 21. objektum.

[90] 9. objektum.

[91] 4., 8., 19., 26–27., 32–33., 39–40. objektum.

[92] 25., 27., 32–33., 40. objektum.

[93] 12. és 30. objektumok.

[94] Az urnaként funkcionáló edényeket nem vettem külön edénytípusnak, mivel csak használatukból adódóan nevezhetjük urnáknak (vö. 10. jegyzet!).

[95] A számok hozzávetőlegesek. A számításhoz hozzávettem az objektum nyeséséből származó, azonosítható kerámiatöredékeket is.

nagy arányban rosszul kiégetettek. Törésfelületük réteges, a vastagabb falúak rétegei könnyen különválnak egymástól, szinte szétporladnak. A korong nélkül készített töredékek között akadnak jól iszapolt darabok is, azonban többségük rosszabb minőségű.

Általános felületkezelés a simítás. Míg az urna és hordó alakú edények külső felszínét kivétel nélkül, addig a tálakat kívül-belül egyaránt elsimították. A hordó alakú edényeknél megfigyelhető, hogy a peremnél kb. 1–2 cm szélességben az edény belsejét is elsimították. Díszítés csak az utóbbi edénytípusnál mutatható ki. Az egyes díszítésmódbeli eltéréseket a tipológiai ismertetésénél részletezem.

Tálak

Azok az edények tartoznak a tálak kategóriájába, melyek szájátmérője nagyobb, mint a magasságuk kétszerese (Chochorowski 1985. 32.). A korong nélkül készített és korongolt tálak aránya a lelőhelyen 84,6%, illetve 15,4%. A korong nélkül készített, behúzott peremű tálak tipológiai beosztása a tál peremének, oldalának és aljának a kiképzése alapján történt:[96]

1/a. Ívelt oldalú, lekerekített peremű, egyenlő perem- és oldalvastagságú darabok: 8. (VII. tábla 1: 1.), 9. (II. tábla 2.), 33. (XI. tábla 2.) és 40. objektum (XII. tábla 1: 2.).[97]

1/b. Ívelt oldalú, elvékonyodó peremű tálak: 4. (VI. tábla 2: 2.) és 31. objektum (X. tábla 2: 1.).[98]

2. Bikónikus darab: 23. objektum (X. tábla 1: 1.).[99]

A tál széles körben elterjedt edénytípus a középső vaskori Alföld csoportban. Az egész Alföld területén megtalálhatóak temetőkben és telepeken egyaránt (Bottyán 1955. 20.). A Kárpát-medencei korong nélkül készített, behúzott peremű tálak előképei helyi, késő bronzkori eredetűek (Bottyán 1955. 20., Párducz 1968. 81–82., Chochorowski 1985. 32–35., Kemenczei 2009. 97.). Díszítetlen példányai már a HaC periódusban elterjedtek (Párducz 1968. 82.), és a késő vaskori kelta leletanyagban is feltűnnek szkíta edények kíséretében (Maráz 1981. 100–101.). Az Alföld csoport kerámiaanyagában az ívelt oldalú és bikónikus, behúzott peremű tálak korong nélkül készített és korongolt változatainak aránya 89,9%–11,1%. A behúzott peremű tálak az urnamezős műveltség óta széles körben elterjedt típust képviselnek, feltűnnek a Gáva kultúra anyagában is (Chochorowski 1985. 32.).

Hordó alakú edények

A Mandabokor lelőhelyen feltárt kb. 12 hordó alakú edénynél egyes esetekben az edények alsó részén koromfoltokat lehetett megfigyelni, ami a nyílt lángon főzésre utal. Ugyanakkor elsődlegesen vagy másodlagosan élelmiszerek tárolására is használhatták ezeket az edényeket (Schwellnus 2012. 536., Kozubová 2013. 145.). A szkíta kor egyik vezérformájának tartott edénytípus (Bottyán 1955. 23., Párducz 1968. 82.) vállán kiképzett, ujjbenyomkodásokkal tagolt, vízszintes bordák a tálak mellett legtöbbször itt találhatóak meg (Chochorowski 1985. 37–38.).

A hordó alakú edények 2 méretben – nagy és közepes – fordultak elő. A töredékes állapot miatt a tipológiai osztályozás kizárólag a díszítettek formai és típusbeli csoportosítása alapján történt:

---

[96] J. Chochorowski nem különít el bikónikus tálakat (Chochorowski 1985. 32.). Itt én ezt külön alcsoportnak tekintem.

[97] Párhuzamai: Alsótelekes (Patay–B. Kiss 2002. 101. 13. ábra 5.)., Eger–Nagy-Eged (Chochorowski 1985. 37. Abb. 3: 1).

[98] Párhuzamai: Alsótelekes (Patay–B. Kiss 2002. 101. 13. ábra 6.), Tiszalök–Börtön (Scholtz 2010. 94. Pl. 5: 11).

[99] Párhuzamai: Nyáregyháza (Kisfaludi 2004. 186. 6. tábla 2.), Rákospalota–Újmajor (Horváth 2001. 45. 14: 2–3.), Tiszavasvári–Dózsa-telep (Kemenczei 2009. 324. Taf. 102: 5).

1/a. Kicsúcsosodó (fogó) bütykös hordó alakú edény. A bütykön enyhe körömbenyomás látható: 18. objektum (V. tábla 1: 3.).[100]

1/a/1. Kicsúcsosodó (fogó) kettős bütykös hordó alakú edény: 32. objektum (IX. tábla 1: 1).[101]

Általában 4 bütyköt képeztek ki szimmetrikusan, de ritkábban 2 vagy 3 is kimutatható (Chochorowski 1985. 36.). A bütyökdísz már a késő bronzkorban megfigyelhető, kivitelezése a vaskori példányokhoz képest finomabb (Kemenczei 1988. 102. 5. kép 7–8., Matuz 1999. 70. 21. kép 5.). A vaskorban a prekustánfalvi, kustánfalvi, késő Lausitz, Ferigile és Basarabi kultúra kerámiaanyagában felfedezhetőek bütyökdíszes fazekak (Chochorowski 1985. 38.).

1/b. Ujjbenyomkodásokkal tagolt, plasztikus bordadíszes hordó alakú edény: szórvány edénytöredék (XIII. tábla 31.).[102]

A plasztikus bordadíszes hordó alakú edény a kora vaskor óta elterjedt típus Közép-Európa valamennyi kultúrkörében. Kimutatható a szkíta jellegű kultúráknál, csoportoknál, a Kustánfalva és nyugat-podóliai csoport leletanyagában is (Chochorowski 1985. 38.).

1/c. Ujjbenyomkodásokkal tagolt, plasztikus bordadísszel és kicsúcsosodó (fogó) bütyökkel ellátott hordó alakú edények: 4. (VI. tábla 2: 1.) és 8. objektum (VII. tábla 1: 2.).[103]

A hordó alakú edények kevésbé jellemző típusa Közép- és Délkelet-Európa területén elterjedt formavariáns. Megjelenése a HaB–HaD teljes periódusát lefedi (Chochorowski 1985. 39.).

2/a. Ujjbenyomkodásokkal tagolt, plasztikus bordadíszes hordó alakú edény, kihajló peremmel: 18. objektum (V. tábla 1: 2.). [104]

A típus elterjedését – az Alföld csoporton belül – a továbbélő bronzkori alaplakosság hatásával magyarázzák, mivel formavilága és elterjedési területe (legnagyobb arányban a Felső-Tisza-vidéken terjedtek el) összefüggést mutat a helyi, késő bronzkori (Gáva, Kyjatice) kultúrákéval.[105] A középső vaskort megelőzően már a preszkíta korszakban feltűntek a középső vaskori formákhoz hasonló példányok (Bottyán 1955. 33., Kemenczei 2009. 96–97.). Az Alföld csoporton kívül ez az edénytípus a Kustánfalva csoport gyakori formái közé tartozik (Popovics 1993. 270. Abb. 135, Szmirnova–Bernjakovics 1972. Taf. 6: 1–2.), ezért elterjedésükben felmerült a kustánfalvi hatás lehetősége (Bottyán 1955. 41., Gazdapusztai 1968. 52., Szabó 1969. 83.).

A hordó alakú edények a Kárpát-medencei szkíta jellegű csoportok mellett megjelennek Nyugat-Podólia leletanyagában (Bottyán 1955. 33., Chochorowski 1985. 38.), valamint a Dnyeper középső folyásától egészen Bulgáriáig, Szlovéniáig (Chochorowski 1985. 38.). Külön kiemelendő, hogy Mandabokor II. lelőhelytől nem messze található Nyíregyháza–Közvágóhíd, ahová – a keltező értékű fibulák alapján – a szkíta korszak hordó alakú edényeinek a legkorábbi megjelenését kötik (Kemenczei 2009. 96–97.).

---

[100] Hasonló: Tiszavasvári–Dózsa-telep (Kemenczei 2009. 325., 327. Taf. 103: 13, Taf. 105: 10).

[101] A típus párhuzamai: Eger–Nagy-Eged (Chochorowski 1985. 37. Abb. 3: 1, Fodor 2001. 74.), Gyulavári 15. sz. lelőhely (Gyucha 2002. 78. 5. kép 5.).

[102] Párhuzamai: Chotín (Dušek 1966. 159. Taf. 53: 30), Muhi–Kocsmadomb (Kemenczei 2009. 262. Taf. 40: 9), Nyíregyháza–Pazonyi út (Kemenczei 2009. 275. Taf. 53: 1).

[103] Párhuzamok: Muhi–Kocsmadomb (Kemenczei 2009. 262. Taf. 40: 7), Csongrád (Chochorowski 1985. 37. Abb. 3: 5), dunavecsei szkíta kori telep (Kecskeméti Katona József Múzeum: 2005.5.279., 2005.5.629., 2007.18.7801., 2007.18.891–892. és 2009.6.5050. leltári számú darabok). Köszönettel tartozom Lantos Andrea régésznek (Viski Károly Múzeum, Kalocsa), hogy hozzájárult a dunavecsei leletanyagba való betekintéshez.

[104] Párhuzamai: Chotín (Dušek 1966. 164. 58: 18), Tiszavasvári–Dózsa-telep (Kemenczei 2009. 103. Taf: 15).

[105] A hordó alakú edényekhez hasonló forma már az urnamezős időszakból, a K-i és DK-i Hallstatt kultúrákból is ismert (Chochorowski 1985. 39.).

Urna alakú edények

2 sírból került elő bikónikus hastörésű urna alakú edény (19. objektum: XII. tábla 2: 1. és 26. objektum: XIII. tábla 1: 2.). Vállrészük hiányos, vizsgálatra nem alkalmas.

Az urna alakú edények előképei a helyi, késő bronzkori Gáva kultúrában mutathatóak ki (Bottyán 1955. 30., Chochorowski 1985. 42., Kemenczei 2009. 96.), használatuk a kistokaji (B. Hellebrandt 1999. Tab. 71–72) és a rozvágyi (Hunyady 1942. Taf. 4: 10, 20) kelta temetők leletanyaga alapján egészen a Kr. e. III–II. századig kimutatható (Kemenczei 2009. 96.). Vaskori elterjedésük széles területet fed le: Mezőcsát, Basarabi kultúra, a szkíta jellegű Alföld, Erdély és a Kustánfalva csoport. Jelenlétük igazolható továbbá a Ferigile csoport mellett Nyugat-Podólia térségében, a geta-dák és Északkelet-Bulgária trák edényművességben (Szmirnova 1968. risz. 5, Chochorowski 1985. 42.). A bütyökkel díszített bikónikus urna alakú edények az Erdély csoportra jellemzőek, és az Újfehértó-micskepusztai temető alapján – Erdély területéhez hasonlóan – már a középső vaskor kezdeti időszakában feltűnnek az Alföldön (Kemenczei 2009. 96.). A Mandabokor II. lelőhelyen napvilágra került darabok pontos analógiái hiányos állapotuk miatt nem határozhatóak meg.

Váza alakú edény

Mandabokor II. lelőhelyről egy váza alakú edény (27. objektum: VIII. tábla 1.) ismert. A váza alakú edények nagy változatosságot mutatnak, ami az eltérő technológiai, méretbeli és díszítésmódbeli eltérésekkel hozható összefüggésbe. Az edényekre az erős profiláltság jellemző (Chochorowski 1985. 39.). A váza alakú edények az Alföld csoportra jellemzőek, a Fekete-tenger partvidékéről hiányoznak. A kisebb, temetkezésekből ismert példányok valószínűleg a nagyobb edények kicsinyített másai (Romsauer 1991. 361.).

Korongolt edények

3 korongolt edénytöredék látott napvilágot.[106] A gyorskorong használata a Középső-Dnyeszter vidékén, Moldávia és Havasalföld területén, valamint a Kárpátok keleti előterében már a Kr. e. VII. század végén – VI. század elején ismert volt (Szmirnova 1981. 56., Szmirnova 1999. 54., Kashuba et al. 2012. 103–104.). A Dnyeszter-medencei analógiák alapján igazolódni látszott az Alföld és az erdős sztyeppe korongolt kerámiája közti kapcsolat, így a technika már a Kr. e. VII. század végén ismert lehetett az Alföldön,[107] és még a Kr. e. VI. század közepét megelőzően kezdett elterjedni (Chochorowski 1985. 131–134., Romsauer 1991. 358., Kemenczei 2001. 34., Patay– B. Kiss 2002. 130–131., Kemenczei 2009. 105.).[108]

A szkíta kori korongolt kerámia nagy számából adódóan felmerült, hogy a legkorábbi korongolt Kárpát-medencei példányok már helyi készítmények (Dušek 1966. 37., Párducz 1973. 51.).

[106] Mivel a 17. inhumációs gyermeksírból az oldaltöredék a nyesésből került elő, és pontosabb típusa nem állapítható meg, a továbbiakban csak a 32. objektumból származó korongolt edénytípusokkal foglalkozom.

[107] Az Alföld területén megjelenő korongolt edények készítéstechnikájának eredetét a kutatók egy része a Pontus-vidéki görög gyarmatvárosokhoz köti (Dušek 1966. 25., Párducz 1973. 37., 46–51., Németi 1982. 128., Romsauer 1991. 366., Chochorowski 1998. 483., Kemenczei 2001. 34., Patay–B. Kiss 2002. 129–130.). Az újabb vizsgálatok felvetik, hogy közvetlenül a Balkán keleti részéről, Dobrudzsán és a Kárpát-medence keleti felén keresztül is eljuthatott a technika a Középső-Dnyeszter vidékére, amit a sókereskedelem útirányával magyaráznak (Kashuba et al. 2012. 106.).

[108] Ezzel szemben Lengyel Irina és Párducz Mihály a Kr. e. VI. századra datálta a Kárpát-medencei korongolt kerámia megjelenését (Lengyel 1964. 31., Párducz 1973. 37.). Ellenben az újabb kutatások alátámasztották a korongolt példányok Kr. e VII. századi feltűnését (Kemenczei 2009. 105.). A Kustánfalva csoport esetén a korongolt edények a leletanyag kevesebb, mint 1%-át jelentik (Kobal 2014. 74.). Lausitzban a Kr. e. VI–V. században jelenik meg (Kobal 2014. 74.), Kelet-Szlovákiában pedig a Kr. e. VI. század elején (Dušek 1978. 121–122.).

Tálak

Egy sírból 2 korongolt, behúzott peremű edény került elő (33. objektum: XI. tábla 3–4.).[109] Mindkettő azonos típusba, a vékony, erősen behúzott peremű (gyakran enyhén profilált), kónikus tálak közé tartozott.[110]

A típus párhuzamai a trák szürke korongolt kerámiaanyagban is megtalálhatóak (Chochorowski 1985. 34.). Az A. Kozubová által vizsgált chotíni temetőben a táltípushoz tartozó darabok mély kialakításúak voltak, peremük lehetett lekerekített vagy befelé, ferdén levágott. Míg a chotíni temetőben nem tartoznak a számottevő leletek közé, gyakoriak az ukrajnai erdős sztyeppe területén. Mivel a Fekete-tenger É-i és ÉNy-i partvidékére a Kr. e. VI–IV. századra jellemzőek, ebből kiindulva a chotíni példányokról a szlovák kutató megállapította, hogy nagyszámú megjelenése a Kr. e. VI. századra keltezhető, a későbbi időszakokban csak szórványosan fordulnak elő (Kozubová 2013. 162–163.). A. Kozubová megfigyelése, valamint a vizsgált lelőhely korongolt korsójának kronológiai helyzete alapján a 2 korongolt, behúzott peremű tál a Kr. e. VI. század második felére, legkésőbb a Kr. e. VI. század közepére keltezhető, amit a továbbélő késő bronzkori hagyományok (pl. tállal és kőlappal lefedett urnás sírok jelenléte) is megerősítenek.

Korsó

A bögrék, tálak, az urna és hordó alakú edények mellett a korsók szintén a szkíta korszak emblematikus edénytípusaihoz tartoznak (Kemenczei 2009. 13.). A típus képviselői a bögrékhez állnak közel, nyakuk vékonyabb, keskenyebb (Chochorowski 1985. 46.).

A Mandabokor II. lelőhely 33. objektumából (XI. tábla 1.) előkerült korsótípus előképét a kutatás korábban az V. századi trák edényművességhez kötötte (Dušek 1978. 23.), újabban az északpontusi görög gyarmatvárosok Kr. e. VII. század második felére datált készítményeivel rokonítja. A forma valószínűleg innen jutott a Kárpát-medence tiszántúli területére (Szmirnova 1999. 47.). A Kárpát-medencei korsók görög példányokkal való rokonságát a fülek kialakítása is alátámaszthatja (Romsauer 1991. 361.).[111]

A törökszentmiklósi korsót a Kr. e. VI. század második felére – V. század első felére keltezték (Csalog–Kisfaludi 1985. 342.). Ezáltal a mandabokri korsó sem keltezhető későbbre a Kr. e. V. század első felénél.

Használati tárgyak

A 26 melléklettel rendelkező sír közül 11 temetkezésben találtak használati tárgyat,[112] közülük – a bontásból származó kerámiatöredékektől eltekintve – 6 esetben a sírból együtt került elő kerámiaedény és használati tárgy.[113]

Négyféle eszköz figyelhető meg: a kés, a fenőkő, az orsógomb és az obszidiánpenge. A csiszolt kőből készült, trapéz átmetszetű fenőkövet és az obszidiánpengét leszámítva a tárgyak a szkíta temetők jellemző, gyakori mellékletei.

---

[109] Párhuzamok: Buj (Kemenczei 2009. 231. Taf 10, 11), Carei (Kemenczei 2009. 234. Taf. 13: 4), Hortobágy–Árkus (Chochorowski 1985. 33. Abb. 1: 4).

[110] A J. Chochorowski által felgyűjtött 714 db tál korongolt és korong nélkül készített példányainak aránya 81,4% : 18, 6% (Chochorowski 1985. 34.).

[111] A nyíregyházi korsó párhuzamai: Kardoskút (Kemenczei 2009. 250. Taf. 28: 14), Nyíregyháza–Közvágóhíd (Kemenczei 2009. 272. Taf. 50: 6), Tiszalök–Börtön (Scholtz 2010. 96. Pl. 7: 9), Törökszentmiklós–Surján (Csalog–Kisfaludi 1985. 308. Abb. 1: 5).

[112] 3., 5., 9., 12., 21., 25., 27., 30., 32–33., 40. objektumok.

[113] 9., 25., 27., 32–33., 40. objektumok.

Kések

5 sírból (3. objektum: I. tábla 1: 1.; 9. objektum: II. tábla 4.; 12. objektum: XIV. tábla 2–4.; 21. objektum: I. tábla 3: 1. és 33. objektum: XI. tábla 5.) 7 vaskés került elő. Bottyán Árpád méret alapján 2 típust különítette el (Bottyán 1955. 48–49.), ezzel szemben J. Chochorowski 4 típusra osztotta a késeket: az ívelt hátú és egyenes hátú nyéltüskés, valamint az ugyanilyen pengekialakítású, de nyélnyújtványos példányokat sorolta ide. A lelőhelyen kizárólag az első csoport tagjai fordultak elő, annak két altípusa, az ívelt (I. tábla 1: 1., XIV. tábla 4.) és az egyenes hátú (XIV. tábla 3.). A nyéltüskés darabok esetén – a megfigyelések alapján – a nyéltüskére szerves anyagot erősítettek (fa és általában díszített csont), így alakítva ki a kés nyelét. A kések átlagosan 10 cm hosszúak (Chochorowski 1985. 80–81.). A lelőhelyen csak a 12. objektum egyik vaskésén (XIV. tábla 2.) lehetett – mindkét oldalán famaradványokat megfigyelni. Nem állapítható meg azonban, hogy azok a hüvelyhez vagy a nyélhez tartoztak.

Az ívelt hátú vaskések már a késő bronzkor legvégén feltűntek. Sírba helyezésük szokása csak a kora vaskorban terjedt el (Chochorowski 1985. 80–81.). A szkíta kori telepek és temetők gyakori leletei közé tartoznak (Kemenczei 2009. 38.).

A vaskések nemtől független, jellemző mellékletek (T. Juhász 1976. 250.). Mandabokor II. temetőjében a szórthamvas (12. objektum: XIV. tábla 2–4.), urnás (33. objektum: XI. tábla 5.) és inhumációs sírokból (3. objektum: I. tábla 1: 1.; 9. objektum: II. tábla 4.; 21. objektum: I. tábla 2: 1.) ismertek, ahol gyermek és felnőtt temetkezések mellékleteként egyaránt előfordultak.[114]

Fenőkövek

A 9. objektumból előkerült trapéz átmetszetű, csiszolt példány (II. tábla 3.) funkcióját a tárgy formai kivitelezésén túl a helyzete (medence körül, vaskés mellett) támasztja alá.[115] A típushoz tartozó példányok főleg homokkőből készültek (Chochorowski 1985. 85.). Analógiái a dunántúli Hallstatt kori sírokban is megtalálhatóak. Sírba helyezésük szokása a Kr. e. VIII–VII. században egész Kelet- és Közép-Európa térségében elterjedt (Kemenczei 2009. 93–95.). A késő vaskori leletanyagban megfigyelhető a szkíta-kelta vegyes temetőkben, elsősorban a szkíta temetkezésekben (B. Hellebrandt 1997. 140.).

A 12. objektumból származó hosszúkás kerámiarúd egyik félszínén vágásnyomok, valamint hosszanti irányú csiszolásnyomok láthatók (XIV. tábla 1.). Hasonló forma homokkőből készült fenőköveknél ismert.[116] Az analógiák, a tárgy állapota és elhelyezkedése (vaskések mellett) alapján feltételezhető, hogy fenésre használt eszközről van szó. Lehetséges, hogy eredetileg edényfül lehetett, s másodlagos megmunkálás során nyerte el jelenlegi formáját. A hasonló alakú fenőköveket 2 altípusra oszthatjuk: felfüggesztéssel rendelkezők és felfüggesztés nélküliek (Chochorowski 1985. 84–85., Kozubová 2013. 121–122.). A 12. szórthamvas objektumból előkerült darab vége letörött, de a párhuzamok alapján nem zárható ki a furat egykori megléte.

A fenőköveket az elhunyt használati tárgyai közé sorolják (Kemenczei 2009. 95.). Sírba tételük már a sztyeppei kimmer és szkíta leletanyagban általánosan elterjedt szokás (Chochorowski 1985. 84., Kemenczei 2009. 95., Kozubová 2013. 122.). A Kárpát-medencében – a Dunántúlon és az

[114] Az ívelt hátú, nyéltüskés kések nagy számából adódóan csak néhány analógiát említek: Dédestapolcsány–Verebce-tető (Tóth 2012. 91. 10. tábla 11.), Törökszentmiklós–Surján (Csalog–Kisfaludi 1985. 316. Abb. 5: 3). Az egyenes hátú kések analógiái: Chotín (Dušek 1966. 163. Taf. 57: 18), Nyíregyháza–Pazonyi út (Kemenczei 2009. 274. Taf. 52: 5).

[115] Párhuzamai: Chotín (Dušek 1966. 168. Taf. 52: 10), Tiszavasvári–Dózsa-telep 44. (Kemenczei 2009. 331. Taf. 109: 9) és 52. szórthamvas (Kemenczei 2009. 333. Taf. 111: 15), valamint 59. hamvasztásos sírja (Kemenczei 2009. 334. Taf. 112: 16).

[116] Párhuzamai: Alsótelekes (Patay–B. Kiss 2002. 97. 11. ábra 8.), Muhi–Kocsmadomb (Leszih 1939. 72. 3. tábla 26.), Tiszavasvári–Dózsa telep (Kemenczei 2009. 327. Taf. 105: 5).

Alföldön egyaránt – a preszkíta időszaktól megfigyelhető sírmelléklet (Chochorowski 1985. 84–85., Kemenczei 2009. 95., Kozubová 2013. 122.). A Wysocko kultúránál, a trák és illír leletanyagban, valamint a keltáknál kimutatható tárgytípus (Chochorowski 1985. 85.).

Orsógomb

Az egyetlen orsógomb koncentrikus körökkel díszített (27. objektum: VIII. tábla 2.).[117] Az orsógombok az Alföld csoport jellemző temető-, illetve telepleletei közé tartoznak. Főként az Alföld északi felén kerülnek elő nagyobb számban. 2 nagyobb csoportra oszthatóak: díszítettekre és díszítetlenekre. Viszonylag magas a díszített példányok száma, nem eldöntött, hogy ezek a középső vaskor kései periódusára jellemzőek-e elsősorban (Chochorowski 1985. 79.).

Az orsógombok nagy száma értelemszerűen utal rendszeres jelenlétére a mindennapi életben, a szövés-fonás általános gyakorlatára (Bottyán 1955. 53., Istvánovits 1997. 76.), emellett helyzetük alapján elképzelhető sírba tételük rituális háttere (Kisfaludi 2004. 177–178.). A női és férfi inhumációs sírok mellett[118] hamvasztásos temetkezések mellékleteként is napvilágra kerültek.[119] Főként a női sírok mellékletei közé tartoznak (Bottyán 1955. 53.), a férfi sírok kapcsán felmerült a tárgy esetleges táskazáró funkciója (Kemenczei 2009. 93.). A mandabokri példány viszonylag nagy mérete alapján ezt a lehetőséget jelen esetben el kell vetnünk.

Obszidiánpenge

A 33. objektum (urnás temetkezés) tartalmazott egy obszidiánpengét (XI. tábla 6.). Az Alföld csoport temetkezései közül 4 urnás, 1 szórthamvas és 1 inhumációs sírban találtak ilyen pengét.[120] Az eddig feltárt hasonló temetkezések – az algyői inhumációs sírtól eltekintve – észak-magyarországiak és hamvasztásosak.

Ékszerek és viseleti elemek

2 ékszertípust, illetve viseleti elemet találtak: 1 gyűrűt (I. tábla 2: 1.) és gyöngyöket (VII. tábla 2: 2., IX. tábla 1: 3., XII. tábla 1: 3.). A gyöngyök az Alföld csoport egyik leggyakoribb ékszertípusát jelentik (Bottyán 1955. 58–59., T. Juhász 1976. 250., Chochorowski 1985. 51.).

Kék, nyomott gömb formájú üvegpaszta gyöngyök

A 2 urnás temetkezésből (25. objektum: VII. tábla 2: 2. és 32. objektum: IX. tábla 1: 3.) változó számban találtak kék, nyomott gömb formájú, díszítetlen üvegpaszta gyöngyöket. Míg a 25. objektumból 1 darab, a 32. urnás gyermek temetkezésből 4 darab került elő a hamvak közül.[121]

A típus képviselői a késő bronzkor idején az észak-itáliai, kelet-alpi kereskedelmi kapcsolatok révén jutottak a Kárpát-medencébe, ahol egészen a kelta korszakig divatban maradtak. Jelenlétük az erdős sztyeppe vidékén is kimutatható (Chochorowski 1985. 51.). Mind a Dunántúlon, mind a Tiszántúlon először a Hallstatt periódusban jelentek meg a sírokban. A középső vaskorban Kárpátalján és Erdélyben a Dunántúlhoz és Tiszántúlhoz képest számuk jóval alacsonyabb (Kemenczei 2001. 31., Kemenczei 2009. 88.).

---

[117] Analógiái: Nyáregyháza (Kisfaludi 2004. 189., 190. 9. tábla 13., 10. tábla 12.), Nyíregyháza–Pazonyi út (Kemenczei 2009. 273. Taf. 51: 17). Bővebb katalógust ld. Kemenczei 2009. 186.

[118] Kesznyéten–Szérűskert (B. Hellebrandt 1988. 109.), Eger–Nagy-Eged (Fodor 2001. 72. 2. kép).

[119] Alsótelekes (Patay–B. Kiss 2002. 97. 11. ábra 3–5.).

[120] Az Alföld csoport obszidiánpengéket tartalmazó temetkezéseinek az összegyűjtését Kemenczei Tibor végezte el: Algyő 78., Muhi 6., Tiszavasvári–Csárdapart 9., 17., 29. és 48. sír (Kemenczei 2009. 95.).

[121] Gyakori gyöngytípus, párhuzamai: Kesznyéten (B. Hellebrandt 1988. 116. 7. kép), Muhi (B. Hellebrandt 1997. 29. kép 15.), Tiszalök–Börtön (Scholtz 2010. 93., 94. Pl. 4, 5).

Szürkésbarna, nyomott gömb formájú üvegpaszta gyöngyök

A 32. objektumból (urnás temetkezés) származó 4 darab szürkésbarna üvegpaszta gyöngy közül 3 díszített és 1 díszítetlen, töredékes (IX. tábla 1: 3.). A díszítettek közül egyen hullámvonaldísz látható, két további darab egymással szemközti oldalait lecsiszolták, így szögletes formát adva a gyöngyöknek. A hullámvonaldíszes példány díszét fehér inkrusztáció emeli ki;[122] az analógiák alapján elképzelhető, hogy eredetileg a szögletes darabokat is fehér inkrusztáció (pl. mész) díszíthette. A hullámvonaldíszes üvegpaszta gyöngyök változatainak kétirányú elterjedése figyelhető meg. Míg a sztyeppei preszkíta anyagban az észak-pontusi görögöktől vették át, addig a Kárpát-medencében a Kisalföld térségébe észak-balkáni kapcsolatok révén kerültek, ahol széles körben elterjedtek (Kemenczei 2009. 88.).

A szögletes típuson általában szimmetrikusan a csiszolás során 1-1 kör vagy ellipszis forma figyelhető meg.[123] A gyöngyök a barna különböző árnyalatával rendelkeznek, a nagyobb darabok átlagosan 1 cm átmérőjűek (Kozubová 2013. 4.).

Pávaszemes üveggyöngy

A 40. urnás temetkezésből látott napvilágot 1 darab sárga alapmezőn kékkel és fehérrel kialakított körmotívumos pávaszemes üveggyöngy (XII. tábla 1: 3.).[124] A típusnak ismert hólyagos, bütykös változata is Mezőtúrról (Kemenczei 2009. 256. Taf. 34: 7), Szentes–Vekerzugról (Kemenczei 2009. 292. Taf. 70: 13), Törökszentmiklós–Surjánról (Csalog–Kisfaludy 1985. 310. Abb. 2: 24) és Chotínból (Dušek 1966. Taf. 7: 12–13).

A pávaszemes üveggyöngyöket először Itália középső részén készítették, ahonnan a Kr. e. VIII. században jutott el a Hallstatt kultúrkör kelet-alpi és közép-európai területére. A sárga alapú gyöngyök az erdős sztyeppén a pontus-vidéki görögök közvetítésével jelentek meg, s a Kr. e. VI–IV. századi sírmellékletek között mutathatók ki. Az Alföld csoportnál főleg a Közép-Tisza vidékén elterjedt sárga alapmezős darabok száma jóval magasabb a kék alapmezősökhöz képest. A Dél-Alfölddel szemben a Kisalföldön, a Dunántúlon és az Erdély csoport leletanyagában csak pár példányt ismerünk, melyeket importként értelmeznek. Ebből adódóan magának a tárgytípusnak és viseletének kiindulási területeként a Közép-Tisza-vidéket jelölik meg (Kemenczei 2009. 88–89.).

Gyűrű

Az 5. objektumból (I. tábla 2: 1.) napvilágot látott gyűrű az Alföld és rokon csoportok leletanyagában ritka tárgytípusnak minősül,[125] a típus használatát a kísérőleletek alapján a női viselet részéhez köti a kutatás (Kozubová 2013. 64.).[126] Nem vethető el teljességgel, hogy a középső vaskori, drótból hajlított, fonott darabok egy része is interpretálható gyűrűként. A drótból készültek mellett előfordulnak vékony bronz- vagy ezüstlemezből hajlított példányok, melyek között gyűrűk és fejékszerek egyaránt megtalálhatóak (Chochorowski 1985. 62–66.).

---

[122] Chotínban leggyakrabban agyagból készültek ezek a gyöngyök (Kozubová 2013. 43.).

[123] Párhuzamai: Nógrádkövesd (Patay 1955. 63., Kemenczei 2009. 388. Taf. 166: 9), Tiszavasvári–Dózsa-telep (Kemenczei 2009. 324. Taf. 102: 15), Törökszentmiklós–Surján (Csalog–Kisfaludi 1985. 318. Abb. 6: 5).

[124] Párhuzamai: Nyíregyháza–Közvágóhíd (Kemenczei 2009. 264. Taf. 42: 6–7), Sándorfalva (Galántha 1985. 118.), Szilvásvárad (Párducz 1969. 35.). Bővebben ld. Kemenczei 2009. 184–185.

[125] Párhuzamok: Orosháza–Gyopáros (T. Juhász 1976. 236. 4. kép 2a–b.), Tiszavasvári–Csárdapart (Kemenczei 2009. 327. Taf. 105: 13–14) Szentes–Vekerzug (Párducz 1954. tab. 9: 18, tab. 11: 24, tab. 17: 14, 16, tab. 19: 7–10, tab. 29: 7), Chotín (Dušek 1966. Taf. 6: 15, Taf. 11: 22, Chochorowski 1985. 62. Abb. 13: 22).

[126] A késő bronzkorban az egyszerű drótból hajlított példányok mellett vékony lemezből készített darabok is előfordulnak. A késő bronzkori lemezgyűrűk – különös tekintettel a bordázott típusúak eredetére – a középső bronzkori Halomsíros kultúrára vezethetők vissza (Mozsolics 1973. 54.).

A vekerzugi példányt a sírból előkerült fibula alapján a Kr. e. VI. századra (Kemenczei 2004. 90.), újabban a Kr. e. V. századra datálják, ahogy a chotíni temetőből származó lemezes gyűrűket is (két variánsuk: 1. nyitott, össze nem érő, lekerekített vagy levágott végű darabok; 2. nyitott példányok szélesen egymásra hajló véggel) (Kozubová 2013. 64.). Az analógiák alapján feltételezhető, hogy a mandabokri gyűrű legkésőbb a Kr. e. V. század első felére, közepére datálható.

A tárgyi leletanyagból levonható következtetések

A fenti adatok alapján elmondható, hogy Mandabokor II. lelőhely tárgyi leletanyaga jól tükrözi a középső vaskori közösség(ek) helyi és a Gáva kultúra kereskedelmi útvonalára épülő keleti vagy déli irányú kapcsolatait, interakcióit. Míg a korong nélkül készített edények a Kárpát-medence késő bronzkori, kora vaskori edényművességének jegyeit mutatják, addig a korongolt termékek a középső vaskori észak-pontusi görög gyarmatvárosok hatását viselik magukon. A közösség vegyes színezetére utalnak egyes rituselemek: a 25. objektumból előkerült kőlap (VII. tábla 2: 3.) helyzete késő bronzkori (Kyjatice, Piliny), ezzel párhuzamosan a 30. objektumból származó kőtöredék (XV. tábla 1: 1.) sírgödörben elfoglalt helye kora vaskori hagyományokat feltételez. A temetőt használó urnás rítusú közösség helyi (Gáva és Kyjatice) gyökereit a korong nélkül készített és korongolt edények helyzete (szájjal lefelé fordított korsó, tállal lefedett edények) támasztja alá.

A korongolt edények és a lemezgyűrű legkésőbb az V. század közepén került a sírba.

A lelőhelytől kb. 500 méterre helyezkedik el a szkíta kori Nyíregyháza–Mandabokor I. lelőhely. Már a távolság kapcsán felmerült, hogy a telep közössége használta a temetőt (Scholtz 2010. 80.). A kerámiaanyag mind szerkezeti, mind díszítésbeli és formai alapon nagyfokú azonosságot mutat a temetőben feltárt edényekkel. A telepen a temetőhöz hasonlóan viszonylag alacsony a korongolt edények száma (Istvánovits 1997. 76.).

A temető szerkezete[127]

A temető nem teljesen feltárt, csupán részlet, így az alábbi megállapítások csupán feltételezések. A sírcsoportokat a rítus és a mellékletadási szokások alapján határoltam körül. A felosztást elsősorban a rítus határozta meg, az alcsoportokat a sírok temetőn belüli helyzete, sűrűsödése.

1. sírcsoport: inhumációs

Az inhumációs sírok kizárólag a magaslat északi oldalán, az urnás és szórthamvas temetkezések a teljes területen megfigyelhetők.[128]

A temetkezések a feltárt területen minimum 3 helyen csoportosulnak. Az 5. és 7. objektum (1. inhumációs alcsoport) a domb legmagasabb pontján helyezkedett el. A 2. (3., 6., 13., 17., 29. objektum) és 3. (21–22. objektum) alcsoport tájolása nem mutat rendezettséget. A 3. alcsoportot kizárólag gyermeksírok alkotják. Az egyes sírcsoportokon belül a sírok tájolása ugyancsak nem mutatott rendezettséget.

---

127 5 sír helyzete nem értékelhető.

128 A sírcsoportok felosztásával az abonyi szkíta kori temető kapcsán legutóbb Polgár Zoltán foglalkozott, részletes elemzésükre azonban nem tért ki (Polgár 2007.). A hazai anyagban kiemelhetjük az alsótelekesi lelőhelyet, ahol szintén kisebb-nagyobb sírcsoportok azonosíthatók (Patay–B. Kiss 2002. 4. ábra). Az Alföld csoport mellett a szkíta jellegű Erdély csoport inhumációs temetkezéseire is jellemzőek a sírcsoportok. Az ásató ezeket családi csoportoknak határozta meg (Ferenczi 1966. 72., Szabó 1969. 80.).

A gyermeksírok két helyen összpontosultak: 2 sír a domb magasabb pontja körül (13. és 17. objektum), míg további 2 (21–22. objektum) a 2. és 3. urnás alcsoport között helyezkedett el. Az utóbbi két sír összetartozása a 2. urnás alcsoporttal nem valószínű, hiszen mellékletadási szokásuk eltérő. A 32. objektumban az 1–2 év körül gyermek maradványait egy bütyökdíszes hordó alakú edénybe helyezték (IX. tábla 1: 1.), mellé gyöngyöket tettek (IX. tábla 1: 3.). Feltételezhető, hogy az inhumációs gyermeksírok nem az urnás sírokhoz – esetleg közösséghez és annak hagyományaihoz – kötődik, hanem az urnásoktól elkülönülő mellékletszegény, inhumációs sírokhoz.

2. sírcsoport: hamvasztásos

Az urnás sírok 4 területen csoportosulnak. Az egyes sírcsoportok elkülönítésében a kerámiaanyag szerkezete, típusa és díszítésmódja is hangsúlyos.

2.1. urnás sírcsoportok

A tállal lefedett edényes sírok (4., 26., 40. objektumok) a terület középpontjában helyezkedtek el. A magaslat déli régiójában található a 38., 39. és 40. objektum (1. urnás alcsoport). A 40. objektumban egy tállal takartak le egy másik tálat (XII. tábla 1: 1–2.), ezzel szemben a 38. (V. tábla 2.) és 39. objektumban (VI. tábla 1.) a mellékletek között csak hordó alakú edényt találtak.

A 2. (24., 25., 26. objektum) alcsoportnál az urna alakú edényt tartalmazó sír (26. objektum: XIII. tábla 1.) köré szerveződött a hordó alakú edényes (25. objektum: VII. tábla 2.) és tálas temetkezés (24. objektum: IX. tábla 2.). Egy esetben az edényt tál helyett homokkő lappal fedték le (25. objektum: VII. tábla 2.). A 3. alcsoportnál (20., 23., 27., 28. objektum) a 27. objektum (VIII. tábla) köré szerveződött két oldalról a 20. és 28. számú hamvasztásos temetkezés. A 28. objektum hamvakat tartalmazó edényének típusát nem lehetett meghatározni, mivel az összekeveredett más objektum anyagával. A 20. objektum edénytípusa töredékes állapota miatt nem volt azonosítható. A sírcsoportok kerámiaanyag alapján való tagozódása további kutatásokat igényel.

A 4. urnás sírcsoport temetkezéseinél (4., 18. objektum) nem volt észrevehető a 2. és 3. alcsoporthoz hasonló elkülönülés. A hamvakat feltételezhetően mindkét esetben egy ujjbenyomkodással tagolt bordadíszes hordó alakú edénybe szórták. A domb legmagasabb pontján helyezkedett el a 16. objektum. A két sírtól való távolsága miatt kérdéses a 4. csoporthoz tartozás. A sírban egy díszítetlen hordó alakú edényt bontottak ki, mely a hamvak tárolására szolgált (IV. tábla 5: 1.).

2.2. szórthamvas sírcsoportok

A szórthamvas temetkezéseknél rendszertelen helyzetük, valamint csekély számuk miatt nem mutathatók ki sírcsoportok.

A temetőszerkezet és a rítusbeli sajátosságok utalhatnak a belső időrendre, de a végső megállapítások a temetőrész jelenségeihez igazodnak. A rítus, valamint az egyes objektumokból származó edénymellékletek összehasonlítása során – ahol az edények állapota ezt megengedte – a következő eredmények születtek:

1. A 39. (VI. tábla 1: 1.) és 40. objektumban (XII. tábla 1: 1.) lévő korong nélkül készített edények azonos kiképzésűek, a 38. objektum edénymellékletének (V. tábla 2: 1.) törésfelülete vörösesebb. A temetőtérkép alapján látható, hogy a 38. távolabb helyezkedett el a 39. és 40. objektumtól. A 39. (1. urnás sírcsoport: VI. tábla 1: 1.) és 25. (2. urnás sírcsoport: VII. tábla 2: 1.) objektum edénye tipológiai és szerkezeti egyezést mutat. Így feltételezhető az 1. és 2. urnás sírcsoport időbeli kapcsolata.

2. Kérdéseket vet fel, hogy egyes rituselemek (tállal lefedett edények, urna alakú edények központi helye a sírcsoportokban, mellékletek összetétele) és edényformák kapcsolata alapján feltételezhető-e a közösség tagozódása.
3. Míg az inhumációk leletszegénysége miatt a más rítusú sírokkal való egyidejűség kérdéses, addig a 25. (urnás: VII. tábla 2: 3.) és 30. (szórthamvas: XV. tábla 1: 1.) objektumból előkerült összeillő kőtöredék felveti a két rítus időbeli párhuzamosságát a mandabokri temetőrészletben.

A vizsgált lelőhely a térség szkíta lelőhelyeinek kontextusában

Scholtz Róbert 2011-ben 23 szkíta kori lelőhelyet gyűjtött össze Nyíregyházáról és környékéről (Scholtz 2011. 54–55. 1. tábla).

A Mandabokor II. vonzáskörzetében lévő legközelebbi telep a kb. 500 méterre fekvő, Kr. e. VI–V. századra datált Mandabokor I. lelőhely. Mint arra már utaltam, a két lelőhely közti távolság (Scholtz 2010. 80.), valamint az igen hasonló kerámiaanyag (Istvánovits 1997. 76.) alapján felmerült, hogy a telep közössége használhatta a temetőt. A temető részleges feltártságát, illetve a két lelőhely datálási lehetőségeit figyelembe véve a kerámiaanyag alapján nem zárható ki – ha nem is a telep közössége használta a tárgyalt temetőt – a Nyíregyháza területén élt szkíta kori közösségek közötti interakció.

A feltárt temetőrész datálása keltező értékű tárgyak (pl. fibula) hiányában nehézkes. Szembetűnő, hogy a lelőhelyről teljességgel hiányoznak a jellegzetes szkíta leletek (hajkarikák, háromélű nyílhegyek, fegyverek, állatstílusú tárgyak, lószerszámzat), a karakterisztikus agyagpecsételők, valamint a késő vaskori, kelta tárgytípusok. Emiatt joggal feltételezhető, hogy a helyben élő késő bronzkori alaplakosság vette át a középső vaskori, szkíta jellegű tárgytípusokat, hagyományokat, mint amilyen pl. a korongolás technikája.

A temető keltezéséhez a korongolt tárgyak (korsó, behúzott peremű tálak) és a lemezgyűrű nyújthatnak támpontot. A fent említett analógiák alapján a temető használatát a – késő bronzkori / kora vaskori hagyományok (tállal és kővel lefedett urnasírok) jelenlétét is figyelembe véve – a Kr. e. VI. század második felére – V. század közepére datálhatjuk.[129]

Összefoglalás

A leletek alapján a Kr. e. VI. század második felére – V. század közepére keltezhető Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep lelőhelyen feltárt birituális temető az urnás sírok dominanciája, a sírok mellékleteinek összetétele és a mellékletadási szokások alapján nem tér el a középső vaskori Alföld csoport felső-Tisza-vidéki szkíta kori temetőitől. A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye térsége a folyók révén – az újabb vizsgálatok alapján a sókereskedelemre épülő – kereskedelmi, találkozási csomópontnak számított, ahol a különböző tárgyak és hagyományok cseréje is kimutatható. A temetőt használó urnás rítusú közösség helyi eredetére a késő bronzkori edényformák magas aránya és a késő bronzkori, valamint kora vaskori eredetű mellékletadási szokások utalnak. Szembetűnő a tipikus középső vaskori szkíta jellegű elemek csekély száma, ami a temető részleges feltártsága miatt nem mérvadó.

[129] Kis mértékben szűkítve Scholtz Róbert datálását, aki a korsó és a gyűrű alapján a Kr. e. VI. század második felére – Kr. e. V. századra helyezte a temető használatát (Scholtz 2010. 195.).

A fenti okokból csupán a sírok egymáshoz való helyzete és a rítus alapján különíthetőek el kisebb, feltételezett sírcsoportok. Míg a minimum 3 helyen csoportosuló inhumációs temetkezéseket a domb északi oldalán tártak fel, addig a délebbre is megfigyelhető urnás sírok 4 helyen sűrűsödtek. A szórthamvas síroknál sírcsoporto(ka)t nem lehetett kimutatni. Az urnás és szórthamvas rítus egyidejűségére utal a 25. és 30. objektumból előkerült két összeillő kőtöredék. Ennek kialakítása alapján nem zárható ki, hogy a kisebb, ívelt oldalú kőlapok nem csak őrlőkövekként interpretálhatóak. Legalábbis egy részük akár lassú kézi korong is lehetett. Ez a felvetés további kutatásokat igényel.

A népesség belső tagozódása nem ismert, kivéve az urnás temetkezéseket, amelyek esetében feltételezhető helyzetük és a mellékletek összetétele alapján egyfajta közösségen belüli elkülönülés.

Irodalom

Bottyán 1955.

Bottyán Árpád: A szkíták a magyar Alföldön. *RégFüz* I: 1. 1955.

Böhm–Jankovich 1936.

Jaroslav Böhm – Jankovich József Mihály: Skythové na Podkarpatské Rusi. Pohřebiště V Kuštanovicích. [Skythen in Karpathorussland.] Carpatica 1. Praha 1936.

Chochorowski 1985.

Jan Chochorowski: Die Vekerzug Kultur. Charakteristik der Funde. Prace Archeologiczne 36. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 724, Warszawa–Kraków 1985.

Chochorowski 1998.

Jan Chochorowski: Die Vekerzug-Kultur und ihre östliche Beziehungen. In: Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000-500 v. Chr.). Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 12. Hrsg. Bernhard Hänsel – Jan Machnik. Verlag Marie Leidorf, München–Rahden 1998. 473–491.

Csalog–Kisfaludi 1985.

Zsolt Csalog – Júlia Kisfaludi: Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján-Újtelep. *Acta ArchHung* 37. 1985. 307–344.

Dövényi 2010.

Magyarország kistájainak katasztere. Szerk. Dövényi László. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest 2010.

Dušek 1966.

Mikuláš Dušek: Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín. [Trácke pohrebisko z doby halštatskej v Chotíne]. Archaeologica Slovaca fontes 6. Vydavatel'stvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava 1966.

Dušek 1978.

Mikuláš Dušek: Die Thraker im Karpatenbecken. B. R. Grüner Publishing Company, Amsterdam 1978.

Ferenczi 1966.

Ştefan Ferenczi: Cimitirul „scitic" de la Ciumbrud. Partea II. [Der „skythische" Friedhof von Ciumbrud. 2.] *ActaMN* 3. 1966. 49–73.

Fodor 2001.

Fodor László: Szkítakori temető az Eger–Nagy-Eged déli oldalán. In: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. [Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene.] Szerk. Havassy Péter. Gyulai Katalógusok 10. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula 2001. 69–78.

Gazdapusztai 1968.

Gyula Gazdapusztai: Neuere Ausgrabungen in dem Gräberfeld aus der Skythenzeit von Hódmezővásárhely–Kishomok. *MFMÉ* 1966–1967/1. (1968) 43–59.

Galántha 1985.

Galántha Márta: Előzetes jelentés a sándorfalva–eperjesi szkíta kori temető feltárásáról. [Vorbericht über die Ausgrabung des skythenzeitlichen Gräberfeldes in Sándorfalva-Eperjes.] *MFMÉ* 1982–1983. (1985) 115–128.

Gergely 2005.

Gergely Balázs: Nyíregyháza-Mandabokor, Ági-telep. *RKM* 2005. (2006) 290.

Gyucha 2002.

Gyucha Attila: Újabb szkíta kori telepnyomok Békés megyéből. [Later Scythian age settlement vestiges from Békés County.] *BMMK* 23. 2002. 59–88.

B. Hellebrandt 1988.

B. Hellebrandt Magdolna: Szkíta kori temető Kesznyéten–Szérűskerten (1984–85. évi ásatás eredményei). [Skythenzeitliches Gräberfeld in Kesznyéten–Szérűskert (Grabungsergebnisse der Jahre 1984–85).] *HOMÉ* 25–26. 1987–1988. (1988) 107–126.

B. Hellebrandt 1997.

B. Hellebrandt Magdolna: Muhi–Kocsmadomb, szkíta-kelta temető. [Muhi–Kocsmadomb, skythisch-keltisches Gräberfeld.] *ArchÉrt.* 123–124. 1996–1997. (1997) 125–159.

B. Hellebrandt 1999.

Magdolna B. Hellebrandt: Celtic Finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic Finds in Hungary III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1999.

Horváth 2001.

Horváth M. Attila: Budapest a szkíta korban. In: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. [Sie sind in Kämpfen Siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene.] Szerk. Havassy Péter. Gyulai Katalógusok 10. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula 2001. 37–50.

Hunyady 1942.

Hunyady Ilona: Die Kelten im Karpatenbecken I. / Kelták a Kárpát-medencében I. Dissertationes Pannonicae II: 18. Budapest 1942.

Istvánovits 1997.

Istvánovits Eszter: Nyíregyháza–Manda-bokor. Kora vaskori település a Kr. e. VI–IV. századból. [Nyíregyháza–Manda bokor. Iron Age Settlement from the 5th–4th century B.C.] In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. [Paths into the past. Rescue excavation on the M3 motorway.] Szerk. Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra. Magyar Nemzeti Múzeum – Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete, Budapest 1997. 75–80.

T. Juhász 1976.

T. Juhász Irén: Az orosháza–gyopárosi szkítakori temető. [Le nécropole scythe de Orosháza-Gyopáros.] *ArchÉrt* 103. 1976. 231–252.

Kashuba et al. 2012.

Maya Kashuba – Oleg Levitski – Marina Daragan: Research on early grey wheel-thrown pottery (mid 7th to 6th century B. C.) in the barbarian milieu of the Eastern Carpathian region. In: Technologieentwicklung und Transfer in der Hallstatt- und Latènezeit. Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Naturhistorischen Museums Wien, Prähistorische Abteilung – Hallstatt 2009. Hrsg. Anton Kern – Julia K. Koch – Ines Balzer – Janine Fries-Knoblach – Kerstin Kowarik – Christiana Later – Peter C. Ramsl – Peter Trebsche – Julian Wiethold. Beier & Beran. Archäologische Fachliteratur, Langenweissbach 2012. 103–107.

Kemenczei 1970.

Kemenczei Tibor: A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon. [Die Kyjatice Kultur in Nordungarn.] *HOMÉ* 9. 1970. 17–78.

Kemenczei 1984.

Kemenczei Tibor: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. ArchHung series nova 51. 1984.

Kemenczei 1988.

Kemenczei Tibor: Koravaskori leletek Dél-Borsodban. [Früheisenzeitliche Funde in Süd-Borsod.] *HOMÉ* 25–26. 1988. 91–105.

Kemenczei 2001.

Kemenczei Tibor: Szkíták az Alföldön. In: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. [Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene.] Gyulai Katalógusok 10. Szerk. Havassy Péter. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula 2001. 7–36.

Kemenczei 2004.

Tibor Kemenczei: Bemerkungen zu den Fibeln der Skythenzeit. *CommArchHung* 2004. 79–103.

Kemenczei 2009.

Tibor Kemenczei: Studien zu den Denkmälern skytisch geprägter Alföld Gruppe. Inventaria Praehistorica Hungariae XII. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2009.

Kisfaludi 2004.

Kisfaludi Júlia: Szkíta kori temető a Nyáregyháza M5-4 autópálya nyomvonalában. *StudCom* 28. 2004. 167–198.

Kobal 2014.

Josyp J. Kobal: Scheibengedrehte graue Keramik der Kuštanovice Kultur aus Transkarpatien (Ukraine). [Grey wheel thrown ceramics of the Kushtanovice culture. Siwa ceramika toczona kultury kusztanowickiej z terenu Zakarpacia.] In: Materiały i Sprawozdania. Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 35. Eds. Sylwester Czopek – Václav Furmánek – Diana Gergova – Sławomir Kadrow – Michał Parczewski – Aleksandr Sytnyk. Muzeum Okręgowe, Rzeszów 2014. 65–75.

Kozubová 2013.

Anita Kozubová: Pohrebiská vekerzugskej kultúry v Chotíne na juhozápadnom Slovensku. Vyhodnotenie. [Die Gräberfelder der Vekerzug-Kultur in Chotín in der Südwestslowakei. Auswertung]. Dissertationes Archaeologicae Bratislavenses 1. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava 2013.

Lengyel 1964.

Lengyel Irina: A fazekaskorong megjelenésének kérdése a Nagyalföldön. [Zur Frage des frühesten Gebrauches der Töpferscheibe in der Großen Ungarischen Tiefebene.] *FA* 16. 1964. 25–29.

Leszih 1939.

Leszih Andor: Borsodmegyei szkíta leletek. [Scythian finds from the county of *Borsod*.] *FA* 1–2. 1939. 68–87.

Makkay 1978.

János Makkay: Mahlstein und als rituale Mahlen in den prähistorischen Opferzeremonien. *Acta ArchHung*. 39. 1978. 13–36.

D. Matuz 2000.

D. Matuz Edit: Szeged–Algyő 258. kútkörzet területén feltárt preszkíta temető. [Das präskythische Gräberfeld im Brunnenbezirk 258 von Szeged–Algyő.] *MFMÉ – StudArch* 6. 2000. 139–164.

Maráz 1981.

Maráz Borbála: A szkítakori őslakosság Latène-kori továbbélése Kelet-Magyarországon. (Régészeti adatok a kárpát-medencei kelta – szkíta kapcsolatok kérdéséhez.) [On the survival of the autochtonous population of the Scythian Age in Eastern Hungary. (Archaeological data to the question of the Scythian — Celtic connections in the Carpathian Basin).] *JPMÉ* 26. 1981. (1982) 97–119.

Mozsolics 1973.

Mozsolics Amália: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.

Németi 1982.

Ioan Németi: Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanislău. *Dacia* 26. 1982. 115–144.

Patay 1955.

Patay Pál: Szkíta leletek a nógrádi dombvidéken. [Skythische Funde in der Nógráder Hügellandschaft.] *FA* 7. 1955. 61–74., 332–336.

Patay 1961.

Patay Pál: Az alsótelekesi vaskori temető. [Cimetière de l'âge du fer á Alsótelekes]. *FA* 13. 1961. 27–50.

Patay 1962.

Patay Pál: Újabb ásatás az alsótelekesi vaskori temetőből. [Nouvelles fouilles au cimetière de l'âge du fer á Alsótelekes.]. *FA* 14. 1962. 13–21.

Patay–B. Kiss 2002.

Patay Pál – B. Kiss Zsuzsanna: Az alsótelekes–dolinkai szkíta kori temető közöletlen sírjai (Az 1962. és 1964. évi feltárás eredményei). [Die unpublizierten Gräberfeldes von Alsótelekes–Dolinka (Grabungskampagne 1962, 1964).] *FA* 49–50. 2001–2002. (2002) 79–141.

Párducz 1954.

Párducz Mihály: Le cimetière hallstattien de Szentes–Vekerzug II. *Acta ArchHung.* 4. 1954. 29–91.

Párducz 1966.

Párducz Mihály: The Scythian Age cemetery at Tápiószele. *Acta ArchHung* 18. 1966. 35–91.

Párducz 1968.

Párducz Mihály: Szkítakori sír Tarpán. [Ein Grab aus der Skythenzeit in Tarpa.] *NyJAMÉ* 11. 1968. 81–88.

Párducz 1969.

Párducz Mihály: Szkítakori leletek Heves megyében. [Scythian finds in County Heves.] *EMÉ* 7. 1969. 35–54.

Párducz 1973.

Mihály Párducz: Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken. *Acta ArchHung* 25. 1973. 29–73.

Polgár 2007.

Polgár Zoltán: Szkíta kori temető Abony határában. [Scythian Age Cemetery near Abony.] *Tisicum* 16. 2007. 313–326.

Popovics 1993.

Иван Попович: Куштаповицька група пам'яток. In: Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. Ред. В. Лагодзька. Наукова думка, Київ 1993. 250–286.

Popovič 2006.

Ivan Popovič: Zakarpattja za dobi rann'ogo zaliza. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Krakow 2006.

Romsauer 1991.

Peter Romsauer: The earliest wheel-turned pottery in the Carpathian Basin. *Antiquity* 65: 247. 1991. 358–367.

Scholtz 2007.

Róbert Scholtz: Scythian Age finds on the M3 motorway. [Skýtske nálezy z výskumov na dial'nici v oblasti Szabolcs-Szatmár-Bereg, Mad'arsko.] *VýP* 8. 2007. 189–202.

Scholtz 2010.

Róbert Scholtz: New data on the Scythian Age settlement history in Szabolcs County, Hungary. In: Iron Age Communities in the Carpathian Basin Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 9–11 October 2009. Ed. Sándor Berecki. Editura MEGA, Târgu Mureş 2010. 79–98.

Scholtz 2011.

Scholtz Róbert: Újabb szkíta kori lelet Nyíregyházáról. [A New Scythian Age Find from Nyíregyháza.] In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. JAM Kiadv. 68. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza 2011. 49–56.

Scholtz 2012.

Róbert Scholtz: Scythian Age Burials at Tiszalök. In: Iron Age Rites and Ritual in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mures, 7–9 October 2011. Ed. Sándor Berecki. Editura MEGA, Târgu Mureş 2012. 77–100.

Schwellnus 2012.

Franka Schwellnus: Funktionsanalyse der späthallstatt- bis frühlatènezeitlichen Siedlungskeramik aus Sopron-Krautacker. In: Archaeological, Cultural and Linguistic Heritage. Festschrift for Erzsébet Jerem in Honour of her 70th Birthday. Eds. Peter Anreiter – Eszter Bánffy – László Bartosiewicz – Wolfgang Meid – Carola Metzner-Nebelsick. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung, Vienna. Budapest 2012. 531–538.

Smirnova 1998.

Galina Ivanovna Smirnova: Die Ostkarpatenregion zur Vorskythen- und Skythenzeit und die osteuropäischen Steppen. Kontakte und Migrationen. In: Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000-500 v.Chr.). Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 12. Hrsg. Bernhard Hänsel – Jan Machnik. Verlag Marie Leidorf, München–Rahden 1998. 451–465.

Szabó 1969.
Szabó János Győző: A hevesi szkítakori temető. [Das Gräberfeld von Heves aus der Skythenzeit.] *EMÉ* 7. 1969. 55–120.
Szmirnova 1968.
Галина Ивановна Смирнова: Раскопки курганов у сёл Круглик и Долиняны на Буковине. *АСГЭ* 10. 1968. 14–27.
Szmirnova 1981.
Галина Ивановна Смирнова: Новые данные о поселении у с. Долиняны (по материалам раскопок 1977-1978 гг.). *АСГЭ* 22. 1981. 40–61.
Szmirnova 1999.
Галина Ивановна Смирнова: Ещё раз о серой кружальной керамике из раннескифских памятников Среднего Приднестровья. *АСГЭ* 34. 1999. 44–57.
Szmirnova–Bernjakovics 1972.
Галина Ивановна Смирнова – Константин Васильевич Бернякович: Происхождение и хронология памятников куштановицкого типа Закарпатья. *АСГЭ* 7. 1972. 89–115.
Tézer 2005.
Tézer Zita: Szkíta kori településrészlet Budapest XV. kerület Rákospalota–Újmajor lelőhelyről. [The Scythian Age Site at Rákospalota-Újmajor (Budapest XV.).] *BudRég* 44. 2011. 100–137.
Tóth 2012.
Tóth Farkas Márton: Korai szkítakori sírok Dédestapolcsány–Verebce-tető lelőhelyen. [Early Scythian Age Graves at the Site of Dédestapolcsány–Verebce-tető (NE Hungary).] *HOMÉ* 51. 2012. 63–91.

Botyánszki Anna

Szegedi Tudományegyetem
Régészeti Tanszék
H–6722 Szeged
Egyetem u. 2.
e-mail: an.botyanszki@gmail.com

Scythian Age cemetery in Nyíregyháza–Mandabokor II, Ági-telep

Biritual cemetery excavated at the site of Nyíregyháza–Mandabokor II, Ági-telep can be dated to the second half of the 6th – first half of the 5th century BC. Judging from the dominance of urn graves and the composition and customs of grave-goods, this cemetery does not differ from the Scythian Age cemeteries (Middle Iron Age, Alföld Group) of the Upper Tisza Region. Due to the rivers of the region, the territory of the present Szabolcs-Szatmár-Bereg County was a meeting point of trade (according to new investigation – due to salt trade). As a consequence, we can trace here exchange of different objects and traditions. Local origin of the community using urn rite is shown by the large number of Late Bronze Age pottery shapes and burial customs (grave-goods) of the Late Bronze and Early Iron Age. The small number of typical Middle Iron Age Scythian elements is striking, but considering that the cemetery was excavated only partly, this is not relevant.

As a consequence, small and hypothetical groups of burials can be separated only on the basis of the situation of the graves and burial rite. While inhumation graves, grouped at least at three spots, were found on the northern part of the hill, urn graves observed also at the southern part were grouped at four spots. No groups could be observed in the case of unurned cremation graves. Two matching stone fragments found in features 25 and 30 refer to the synchronicity of the urn and unurned cremation graves. Judging from the shape of stone implement it can be suggested that small stone plates with arched sides can be interpreted not only as grinding stones. At least part of them could serve as hand wheels. This hypothesis needs further research.

Interior stratification of the population is not known, with the exception of urn graves. In their case, on the basis of their situation and composition of finds, we can suggest some kind of differentiation in the community.

Anna Botyánszki

University of Szeged, Faculty of Arts
Department of Archaeology
H–6722 Szeged
Egyetem u. 2.
e-mail: an.botyanszki@gmail.com

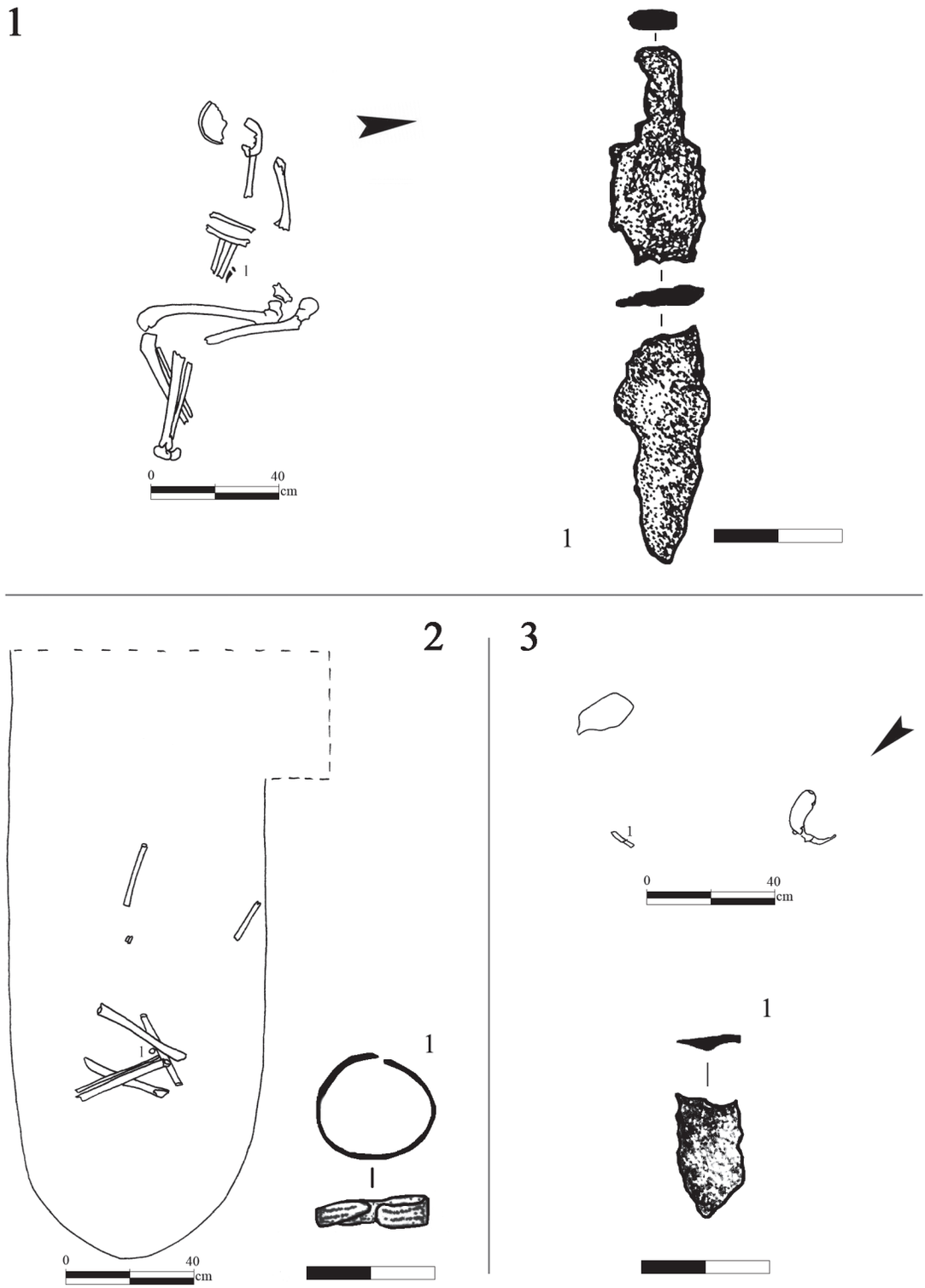

I. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: 3. objektum, 2: 5. objektum, 3: 21. objektum

Tab. I

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: feature 3, 2: feature 5, 3: feature 21

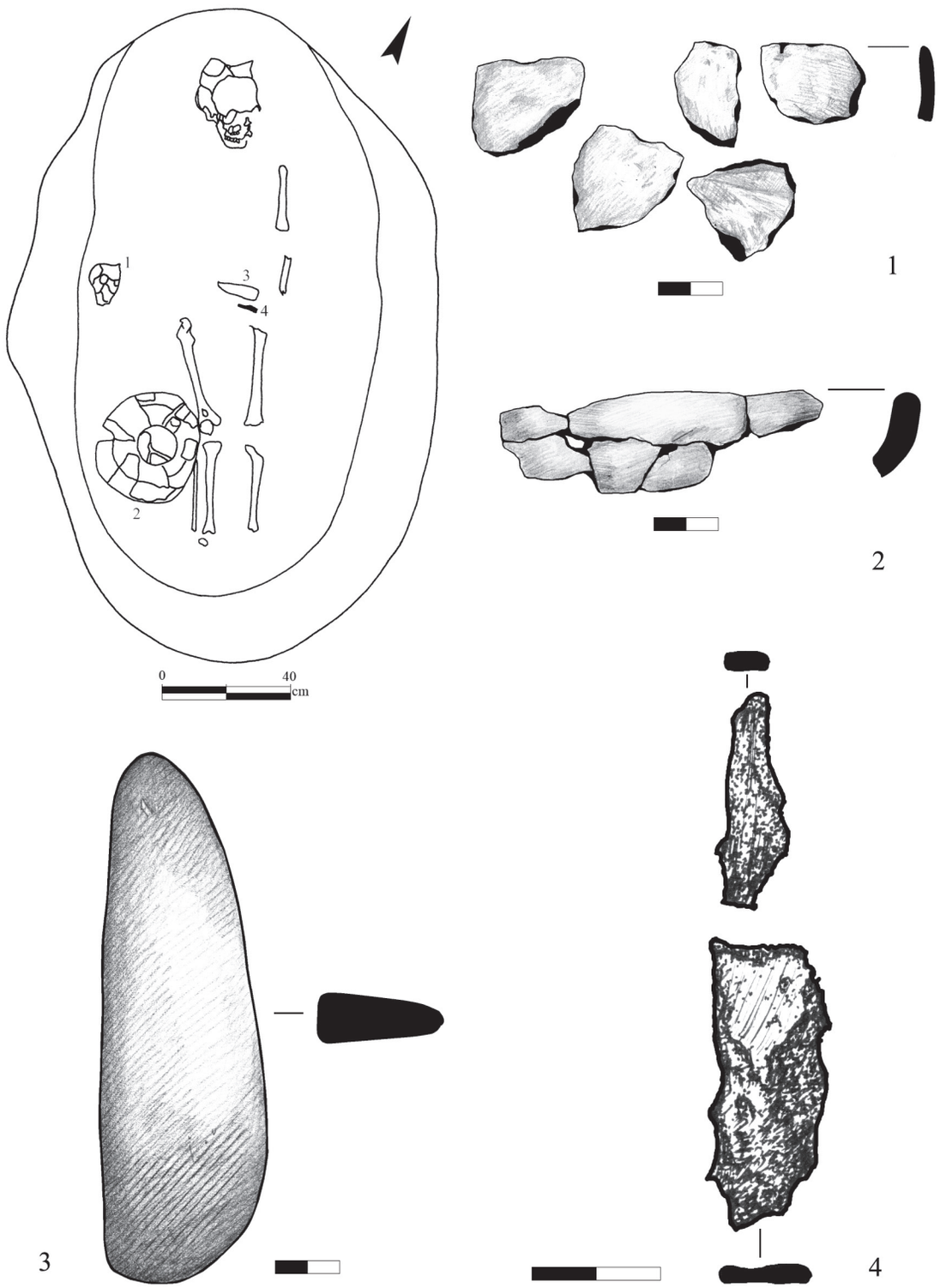

II. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 9. objektum

Tab. II
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep feature 9

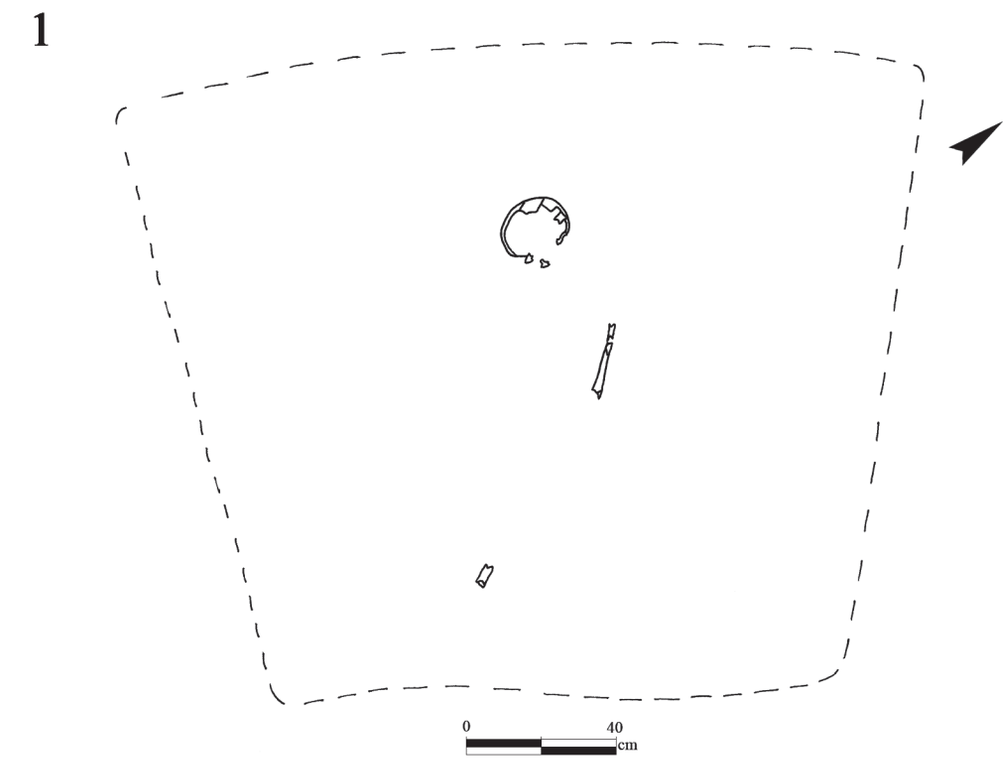

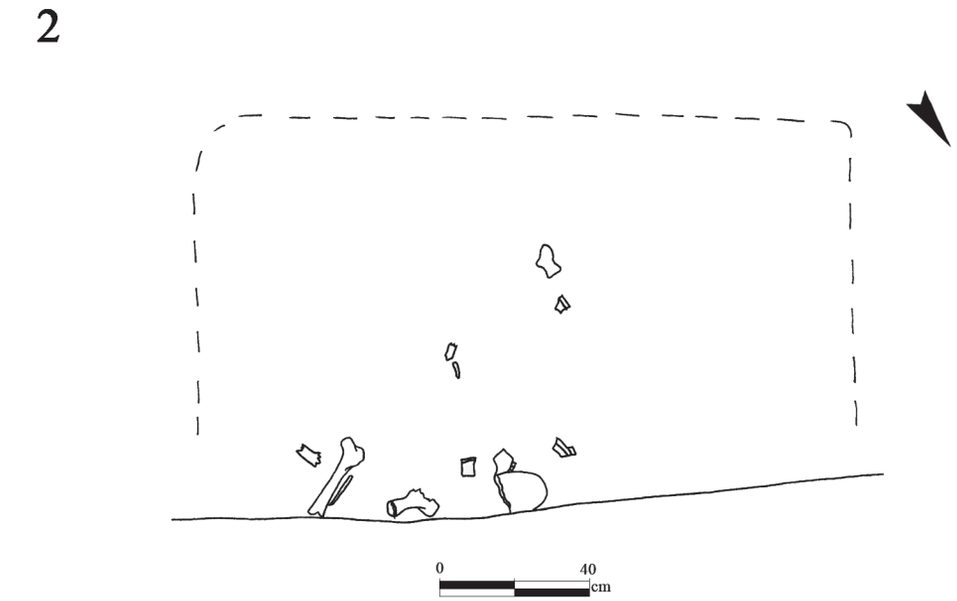

III. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: 6. objektum, 2: 7. objektum

Tab. III

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: feature 6, 2: feature 7

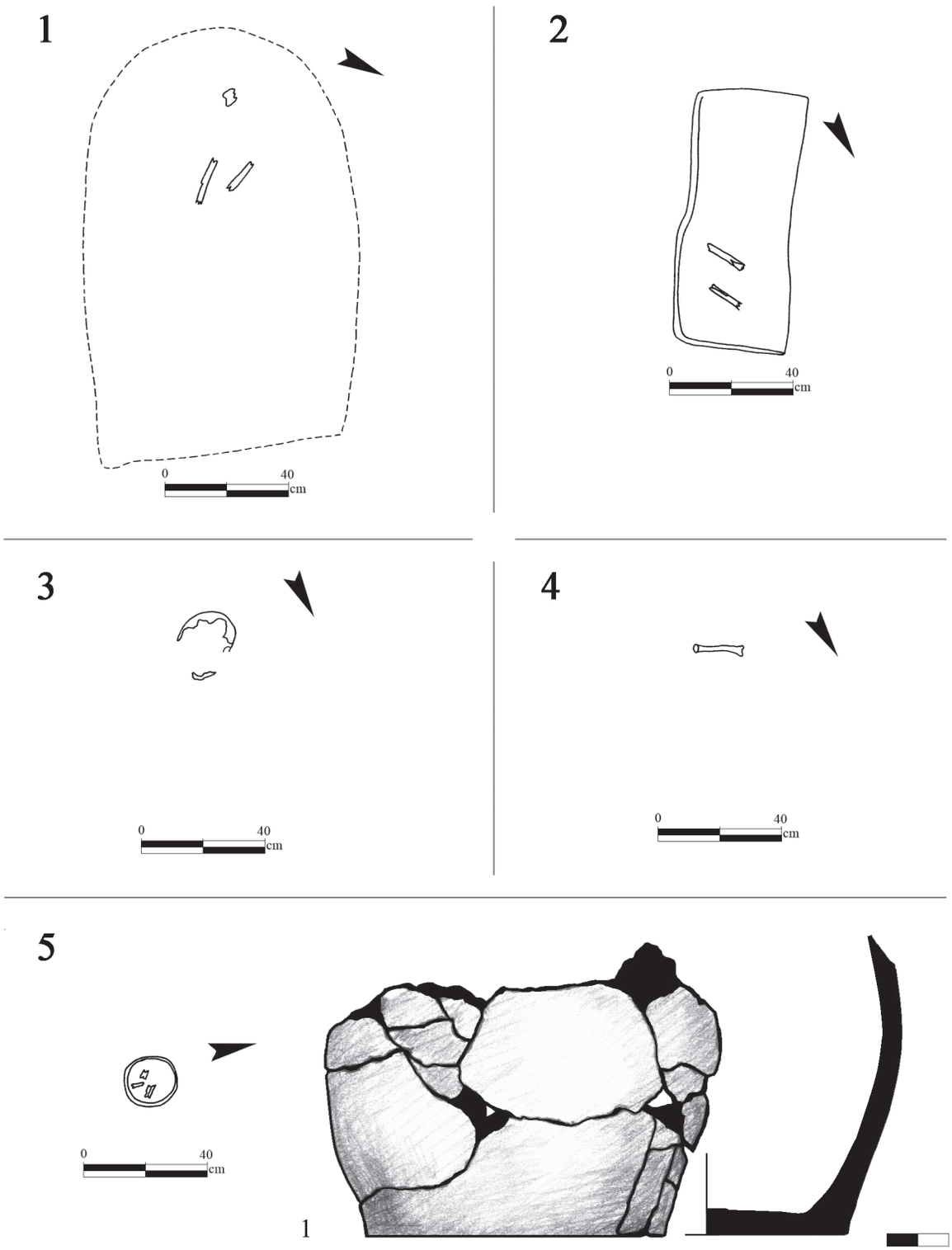

IV. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: 13. objektum, 2: 17. objektum, 3: 22. objektum, 4: 29. objektum, 5: 16. objektum

Tab. IV

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: feature 13, 2: feature 17, 3: feature 22, 4: feature 29, 5: feature 16

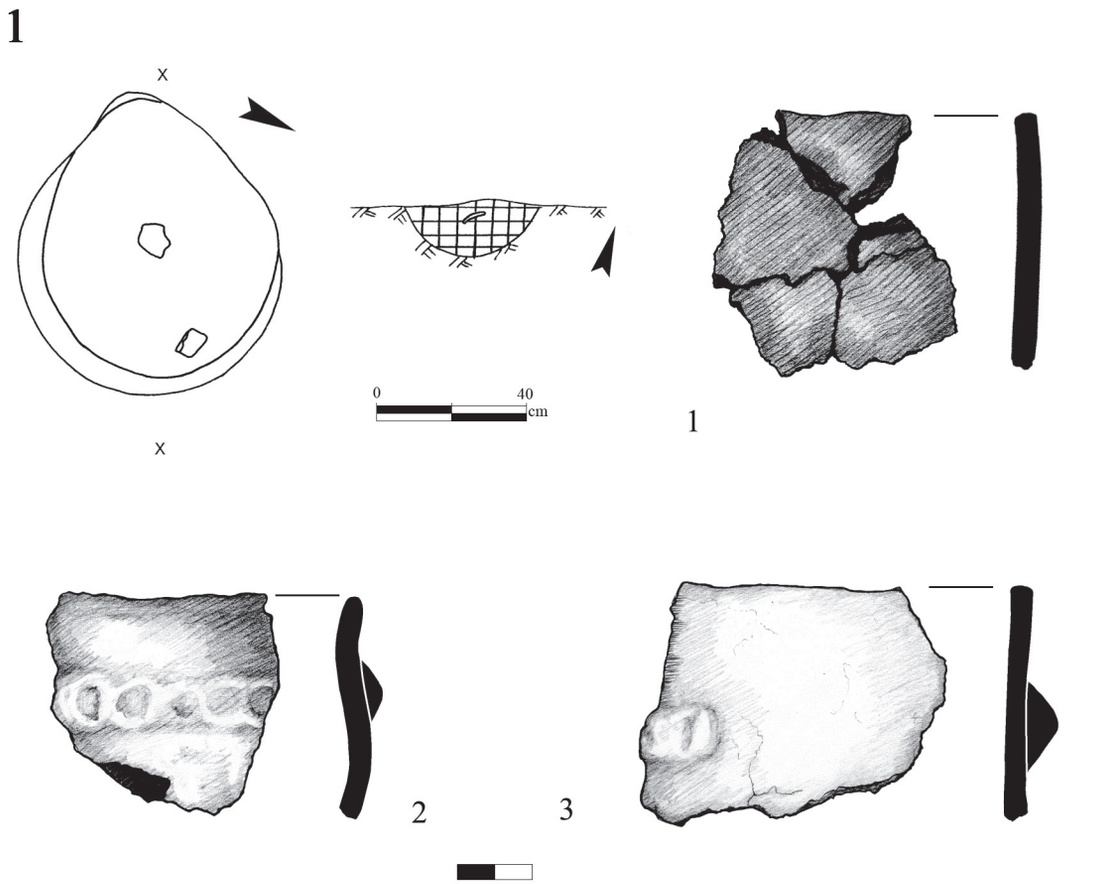

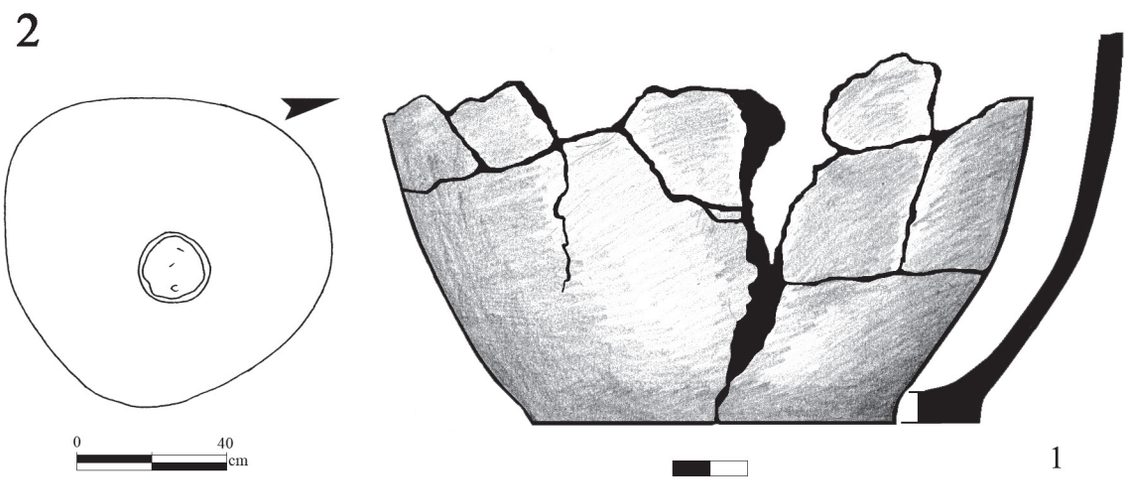

V. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: 18. objektum, 2: 38. objektum

Tab. V

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: feature 18, 2: feature 38

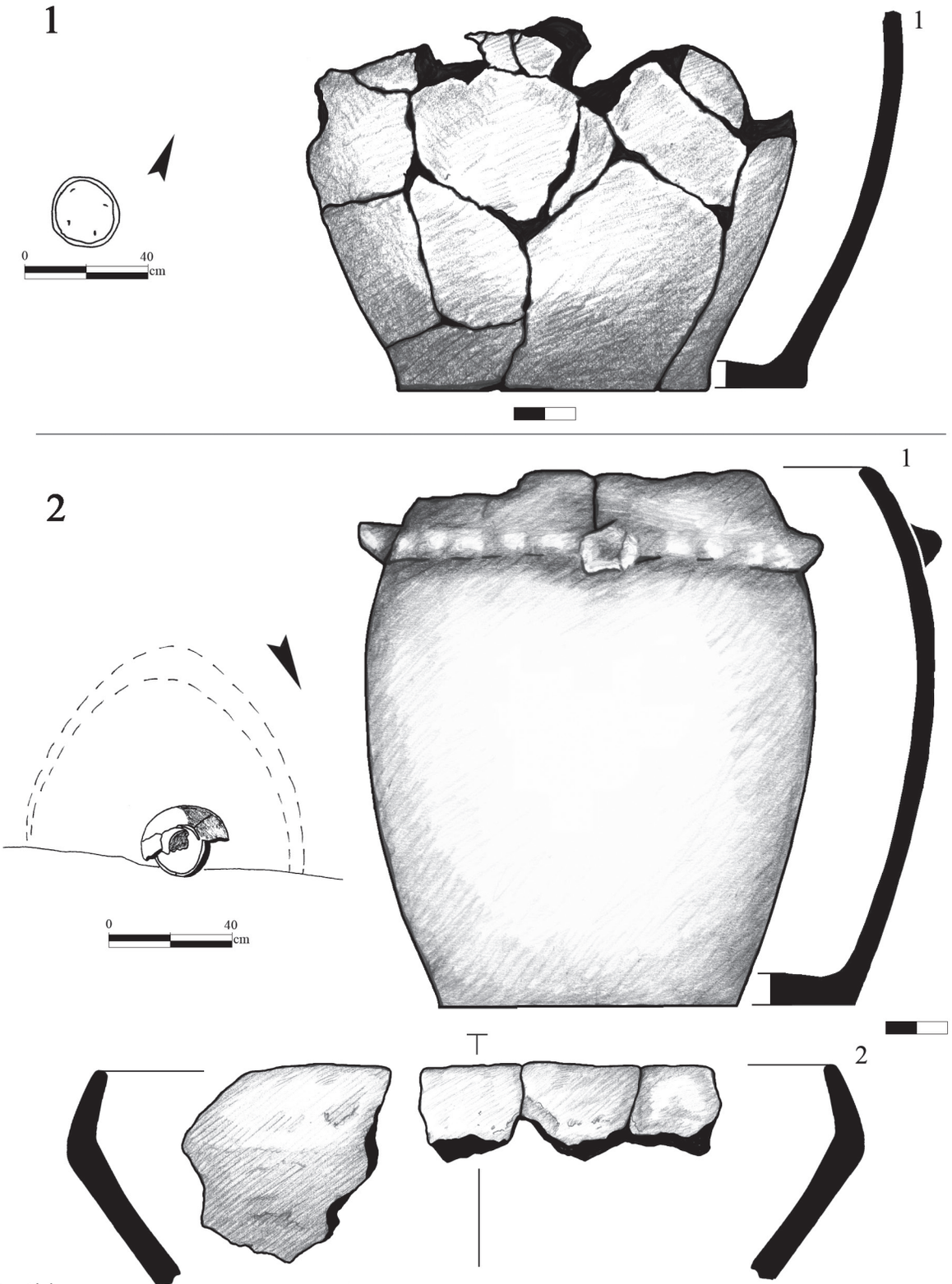

VI. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: 39. objektum, 2: 4. objektum

Tab. VI

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: feature 39, 2: feature 4

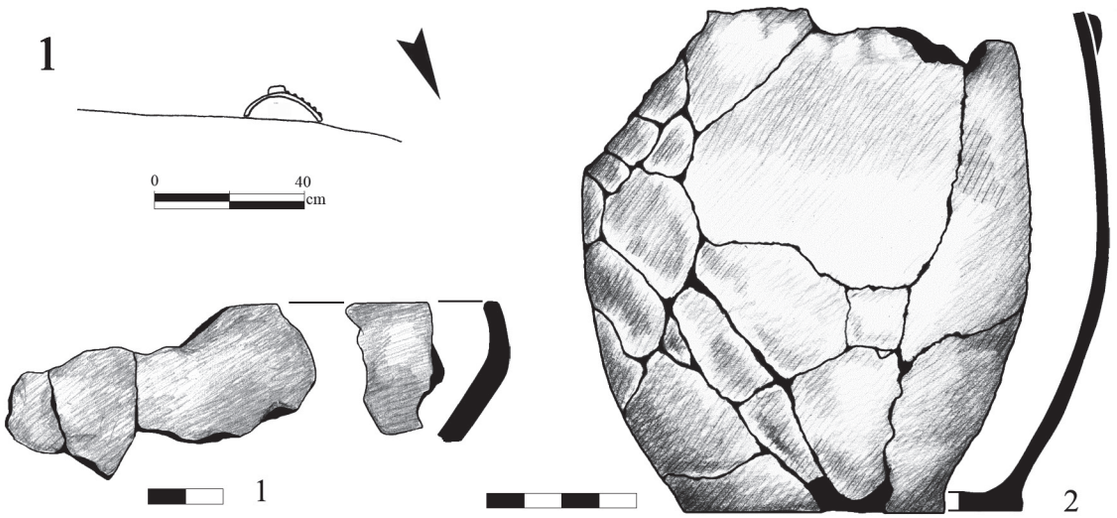

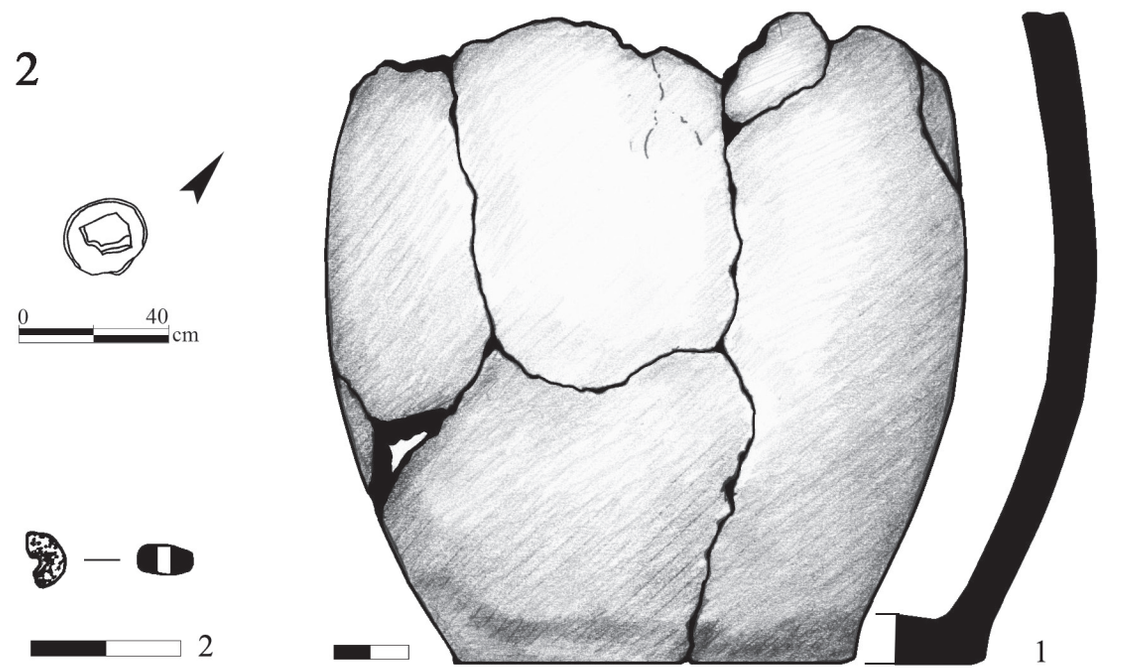

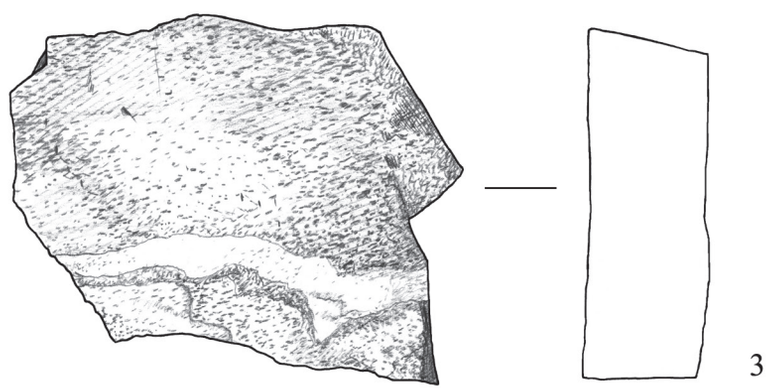

VII. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor II.,
Ági-telep 1: 8. objektum,
2: 25. objektum

Tab. VII
Nyíregyháza–Mandabokor II.,
Ági-telep 1: feature 8,
2: feature 25

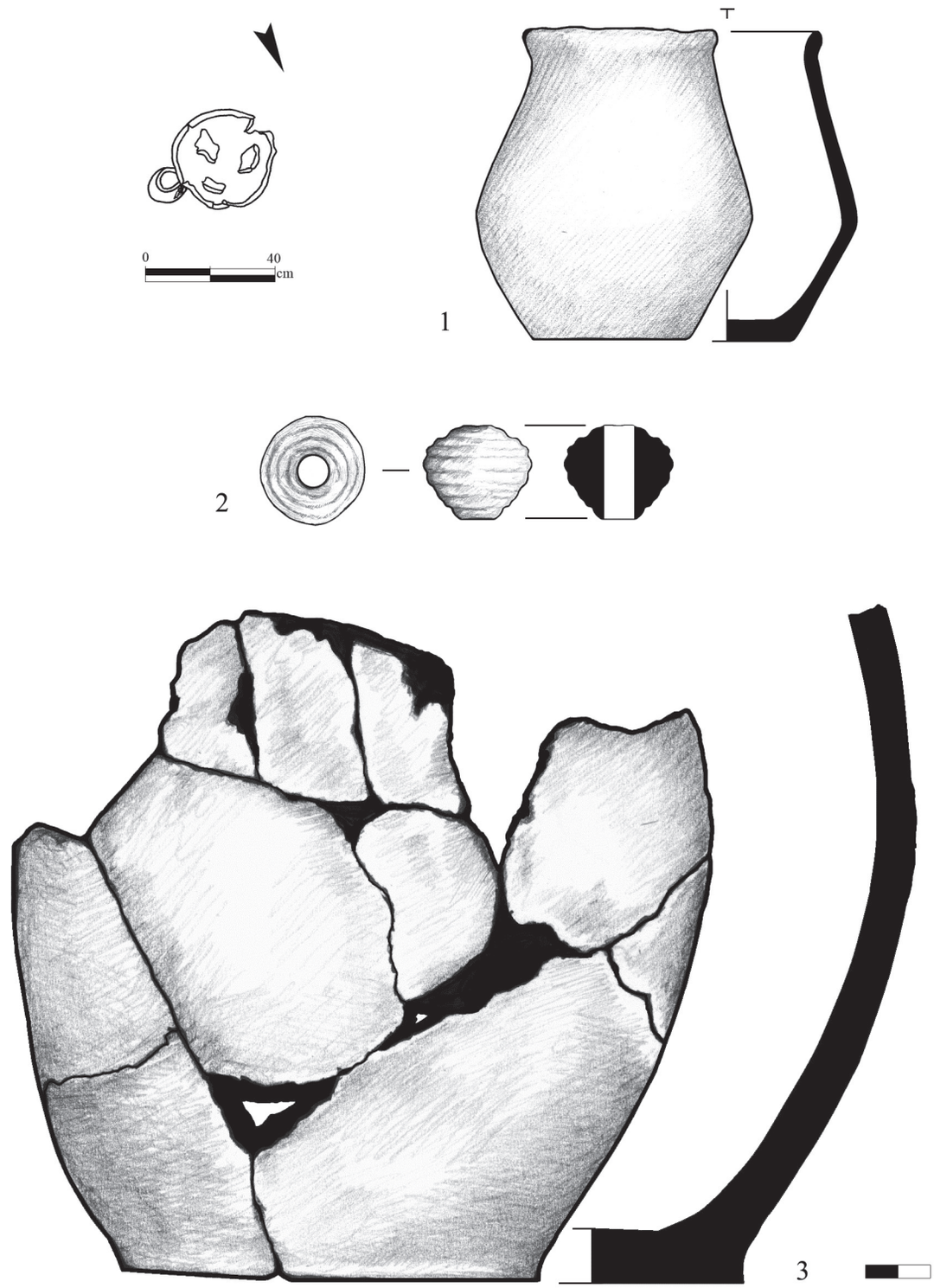

VIII. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 27. objektum

Tab. VIII
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep fature 27

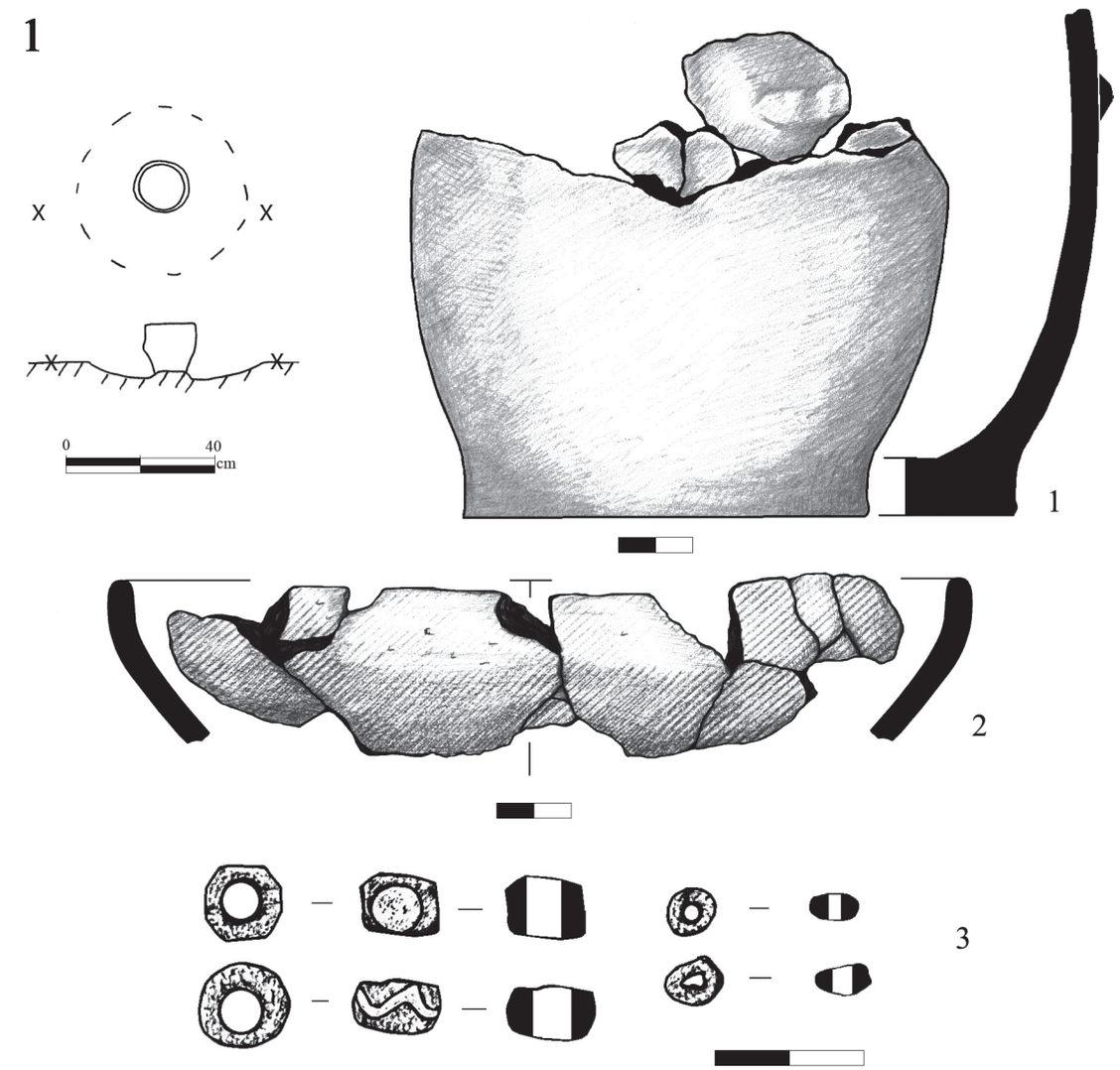

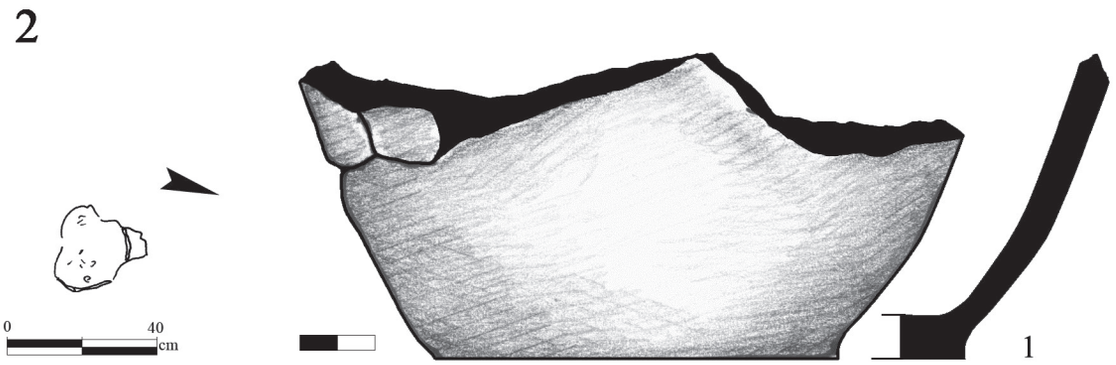

IX. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: 32. objektum, 2: 24. objektum

Tab. IX

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: feature 32, 2: feature 24

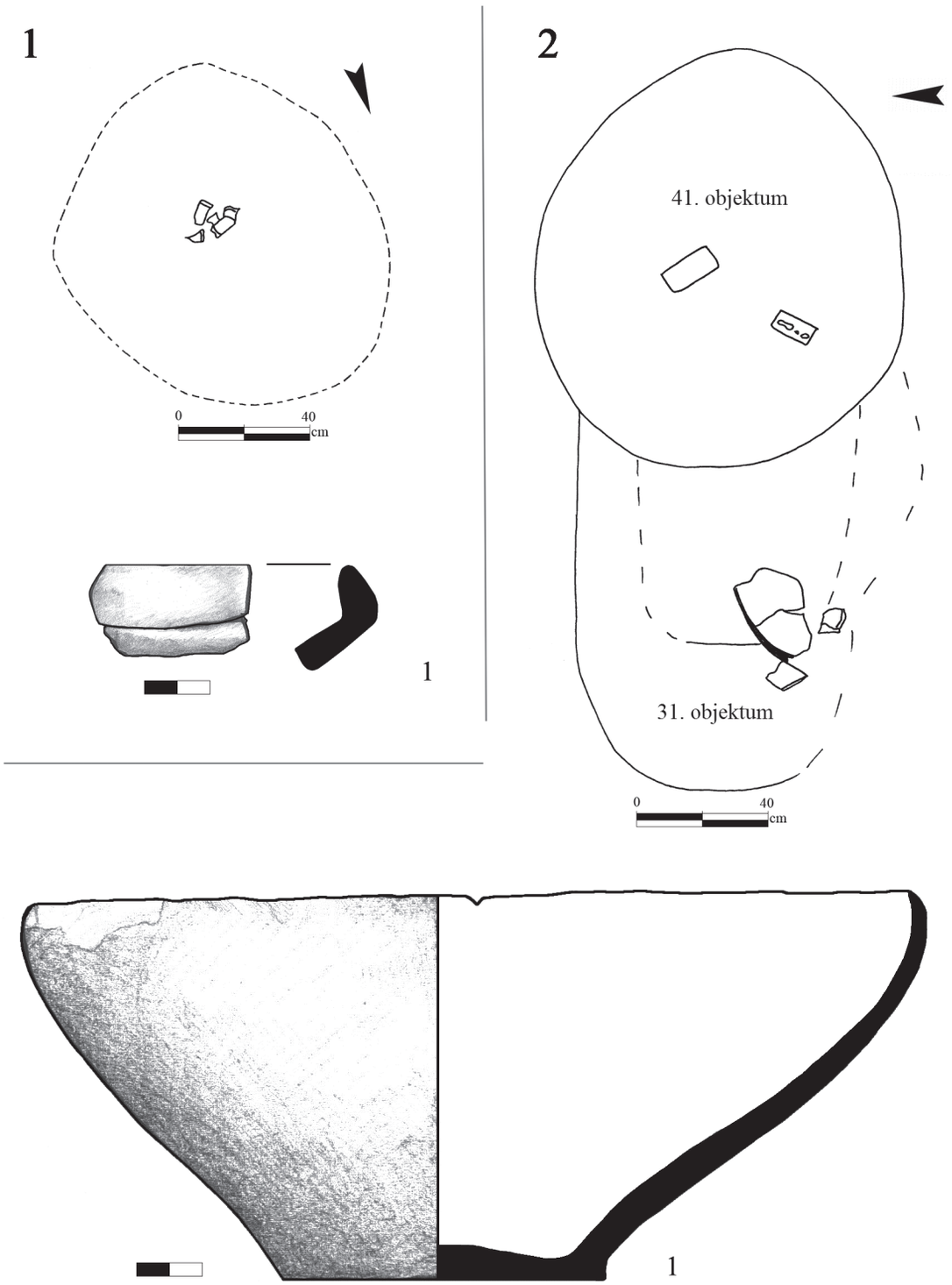

X. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: 23. objektum, 2: 31. objektum

Tab. X

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: feature 23, 2: feature 31

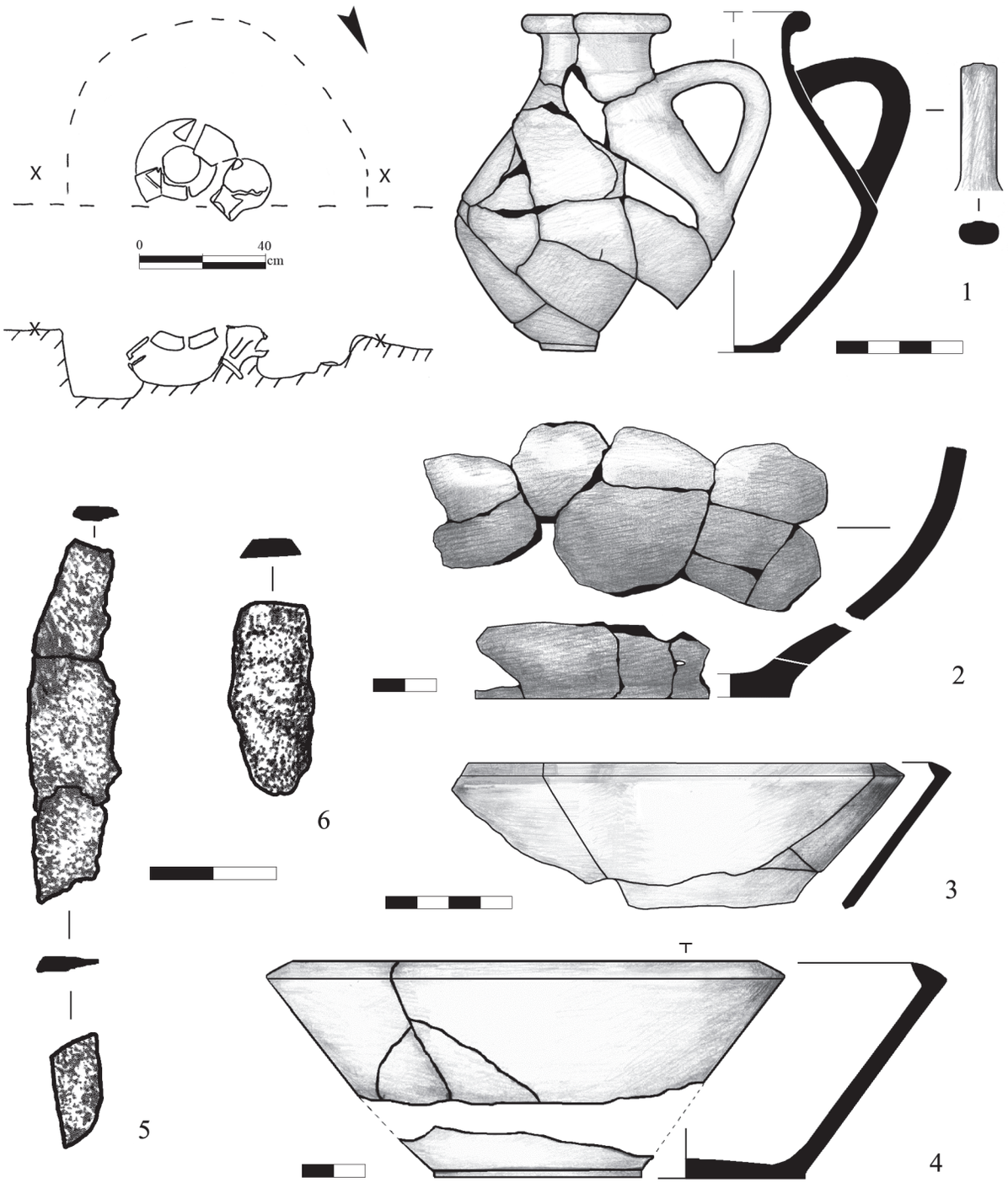

XI. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 33. objektum

Tab. XI

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep feature 33

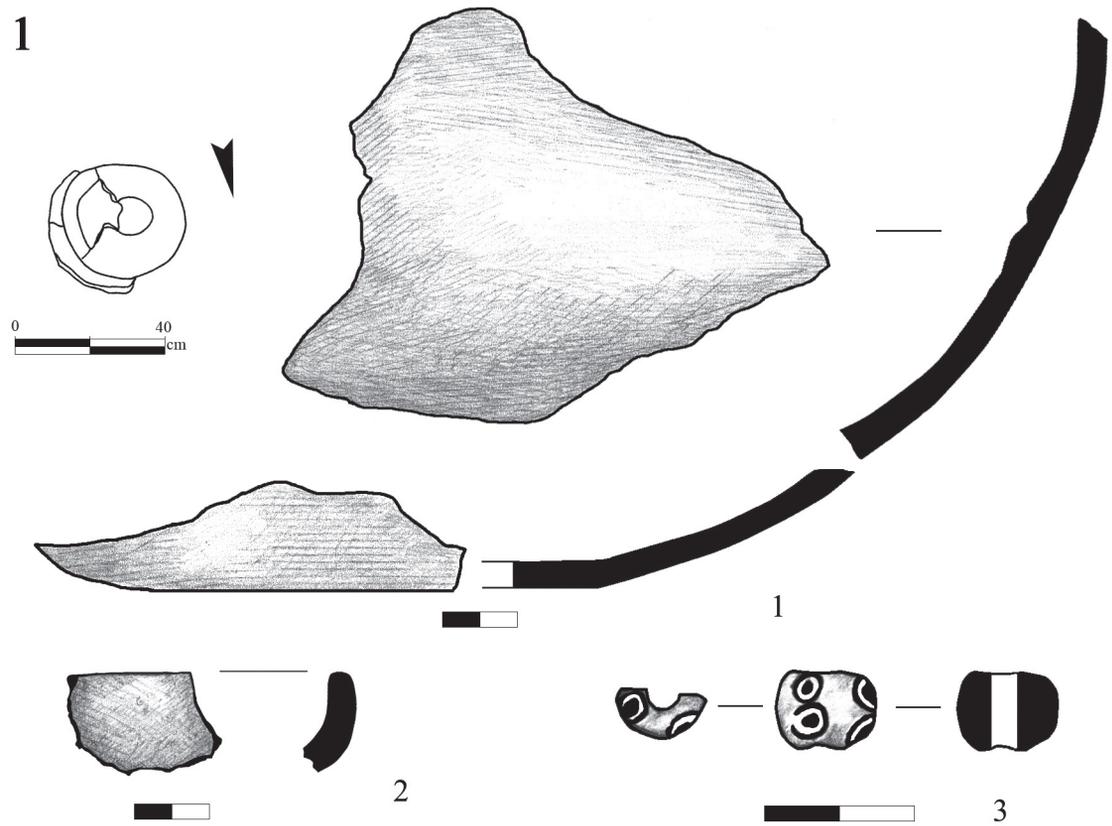

XII. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: 40. objektum, 2: 19. objektum

Tab. XII
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: feature 40, 2: feature 19

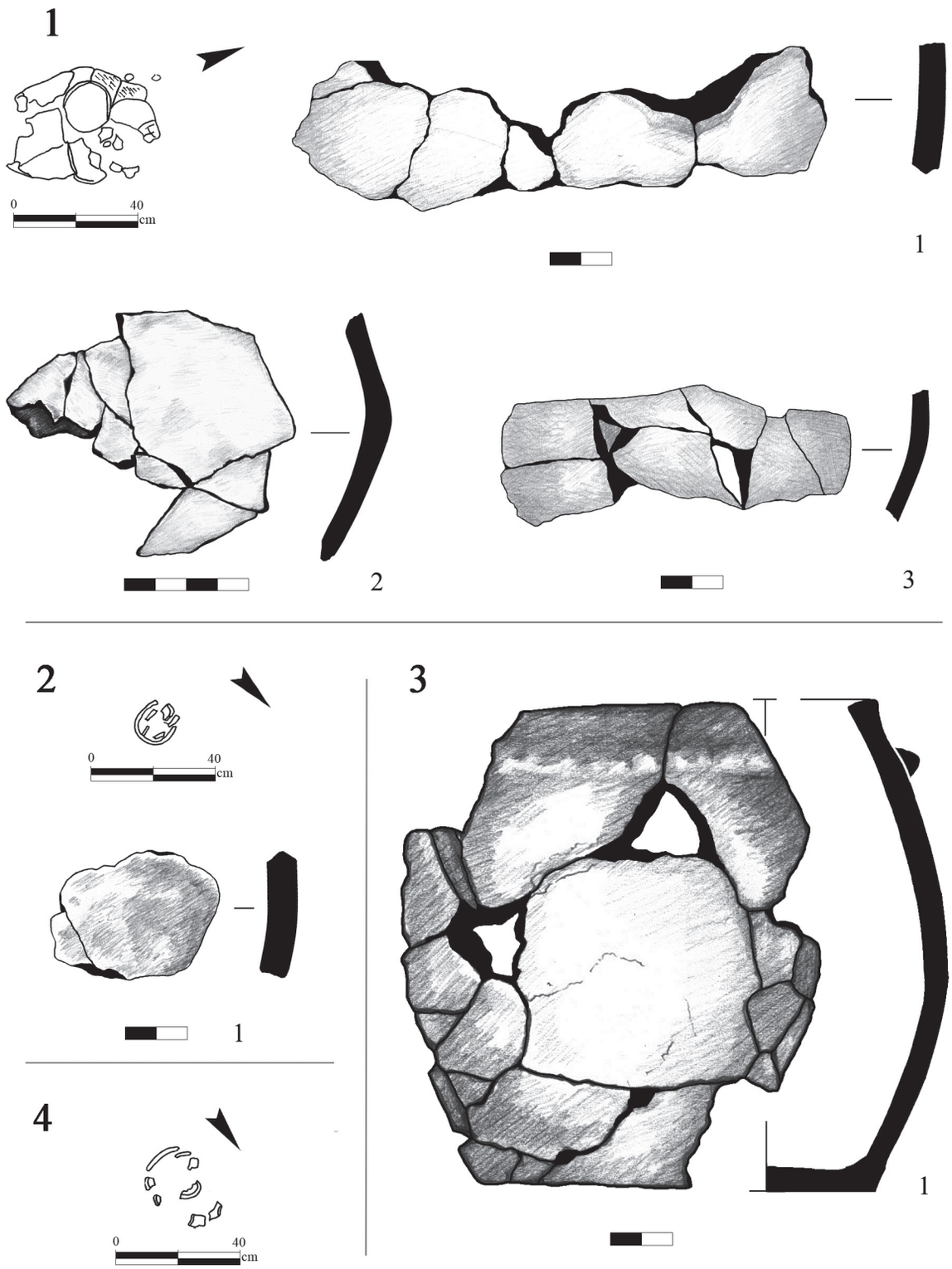

XIII. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: 26. objektum, 2: 20. objektum, 3: szórvány, 4: 28. objektum,

Tab. XIII

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: feature 26, 2: feature 20, 3: stray find, 4: feature 28

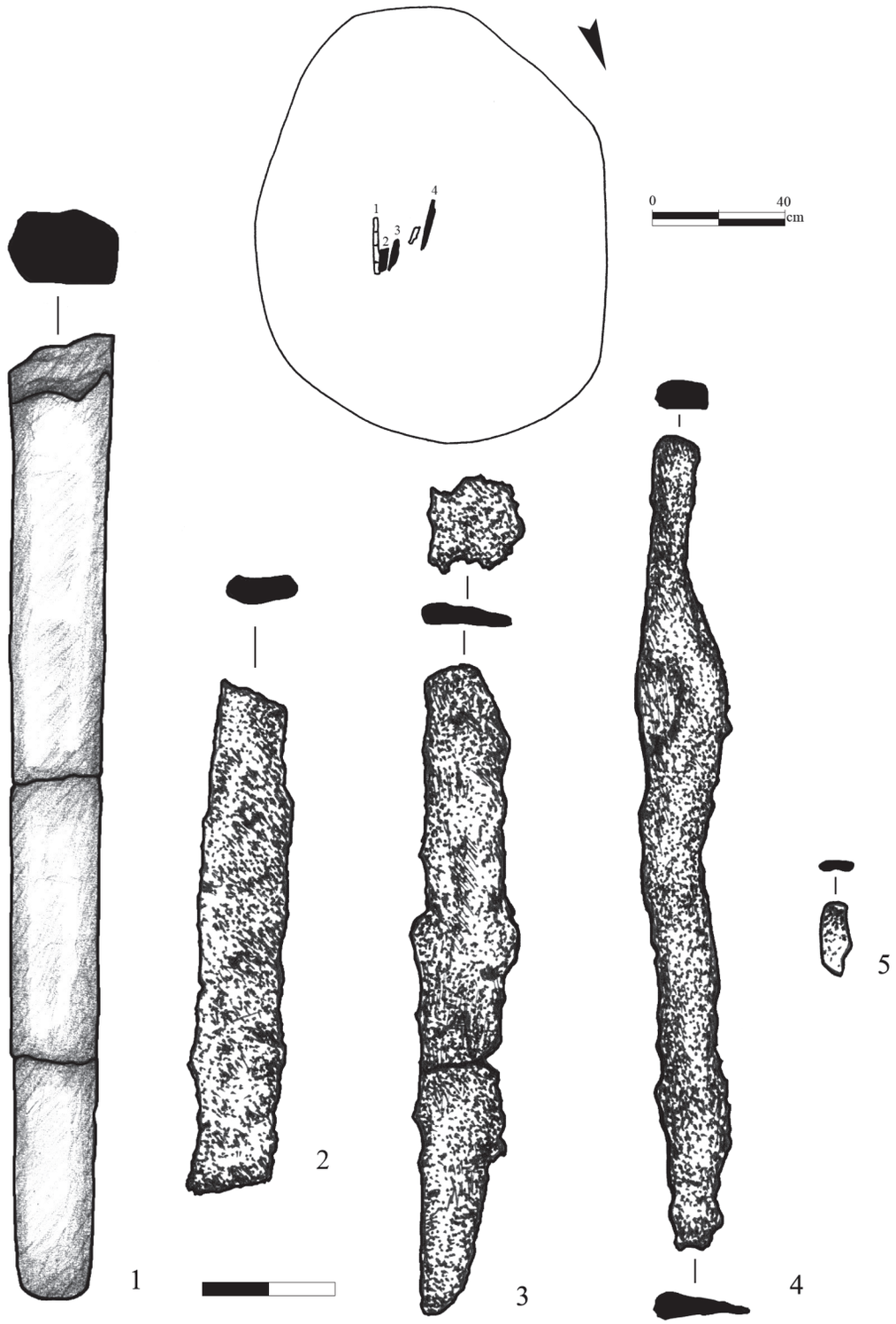

XIV. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 12. objektum

Tab. XIV
Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep feature 12

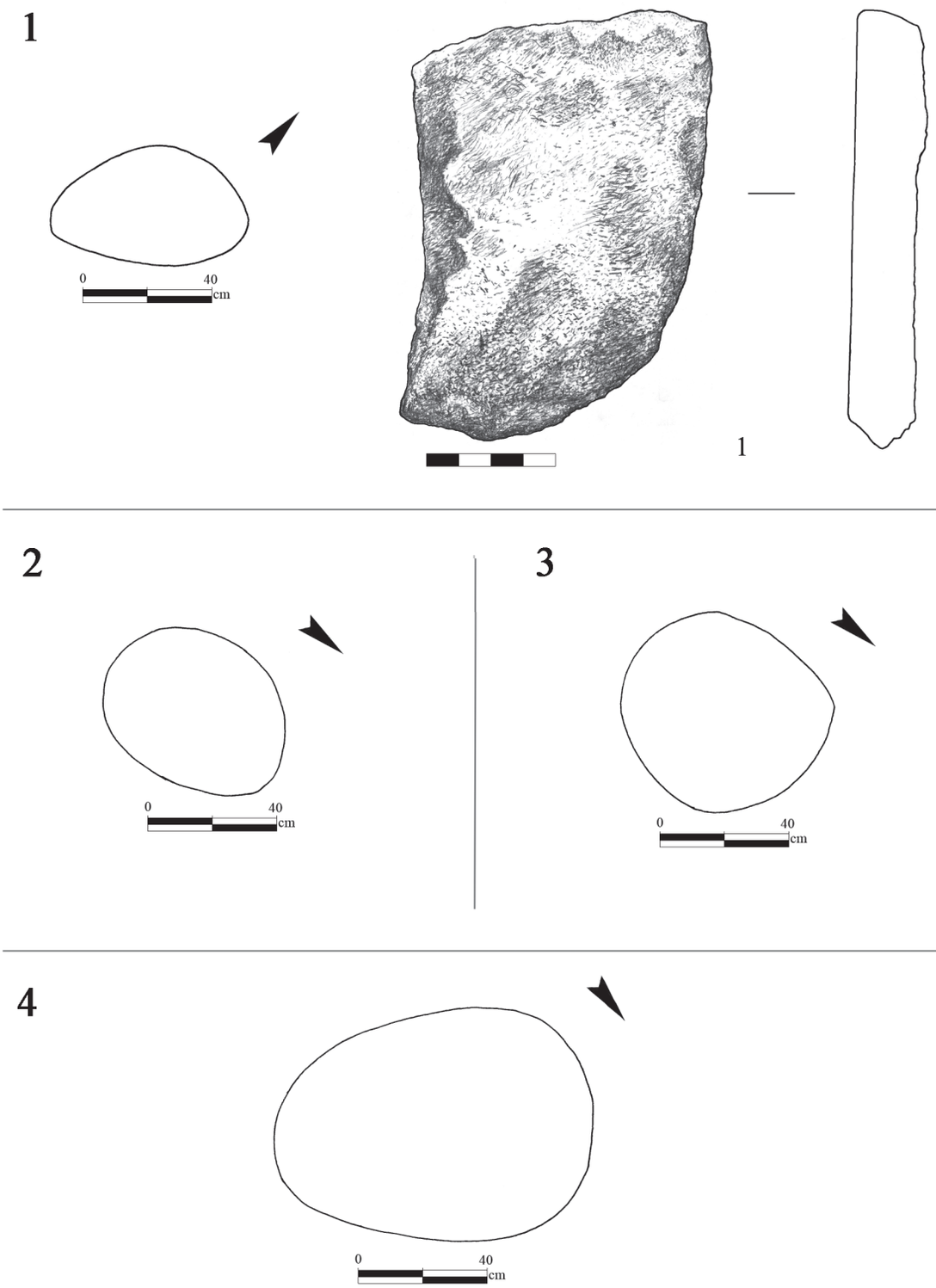

XV. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: 30. objektum, 2: 34. objektum, 3: 35. objektum, 4: 37. objektum

Tab. XV

Nyíregyháza–Mandabokor II., Ági-telep 1: feature 30, 2: feature 34, 3: feature 35, 4: feature 37

Egy késő bronzkori település szerkezetének bemutatása Nyíregyháza–Oros, Mega Park lelőhelyről

Előzetes jelentés[1]

L. Nagy Márta

A lelőhely

A bemutatásra kerülő késő bronzkori lelőhely (1. kép) már nem ismeretlen a Tisza-vidék bronzkori települései között. Több bronz- és edénydepó (L. Nagy 2012.), illetve rituális temetkezés (Urák–Marta 2012.) került innen közlésre az elmúlt évek során. Jelen tanulmányomban a település belső szerkezetét mutatom be.[2] A késő bronzkori település két különböző időben feltárt lelőhelyrészt foglal magába: az egyik Nyíregyháza keletről elkerülő út nyomvonalán 24. lelőhely, a másik Nyíregyháza–Oros, Mega Park néven szerepel.[3] A két feltárt területet csupán a 41-es út választja el egymástól (2. kép). A II. József-féle I. katonai felmérésen jól látszik (3. kép), hogy a település központi része egy észak–déli platón található.[4] A dombhátat keleti, nyugati és déli oldalról mocsaras, mélyen fekvő rész határolja. A települést egy észak–déli vízfolyás (ma Balkányi főfolyás, melynek elődje a Kálló-ér volt) osztotta két részre, melynek vonalában természetesen nem került elő objektum, és itt a települést határoló árokrendszerek is megszakadtak.

1. kép
A lelőhely elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Fig 1
Situation of the site in Szabolcs-Szatmár-Bereg County

[1] Jelen dolgozat az angol nyelvű L. Nagy 2015. tanulmány részben átalakított változata.

[2] Munkám során nyújtott pótolhatatlan segítségükért köszönetet mondok Istvánovits Eszternek, Veszprémi Lászlónak, Mester Andreának és Magyar Andreának.

[3] A Nyíregyházát keletről elkerülő út 24. lelőhelyének feltárása 2004 júniusa és novembere közt, a Nyíregyháza–Oros, Mega Park lelőhelyé 2010 áprilisa és decembere közt folyt. Az egyszerűség kedvéért a két lelőhely együtt Mega Park néven szerepel a továbbiakban. A lelőhelyen a késő bronzkoron kívül kora vaskori, szarmata, avar és honfoglalás kori település részleteket és temetőket tártak fel.

[4] Tengerszint felett 112 m magas, 280 méter hosszú, 190 méter széles.

2. kép
A lelőhelyen feltárt késő bronzkori objektumok

Fig 2
Late Bronze Age features excavated at the site

Az objektumok típusa, funkciója

Épületek

A Nyíregyháza–Keleti elkerülő út 24. lelőhely területén épületre utaló nyom nem került elő, míg a Mega Park területén 13 olyan objektumot (I–VI. tábla) bontottunk ki, melyek esetleg funkcionálhattak házként, illetve valamilyen melléképületként.[5]

A feltárt épületmaradványok mindegyike félig földbe mélyített. Alapterületük átlagosan 15 m² alatt van, ettől csak két épület mérete tér el: az egyik 17, a másik 23,5 m². Öt esetben sikerült cölöplyukakat megfigyelnünk, illetve még egy esetben valószínűsíthető a meglétük. Közülük három esetben tűzhely is volt az épületen belül, egy esetben pedig ledöngölt padló. Bár cölöplyuk nem, de tűzhely és ledöngölt padló volt még ezen kívül két objektumban. A Kárpát-medence keleti területein és az attól keletre eső térségekben egyaránt megfigyelhetőek a földfelszínre épített és a félig földbe mélyített házak (V. Szabó 2004. 140–141., 18. lábjegyzet). Településünkön kizárólag félig földbe mélyített épületmaradványok kerültek elő. Méretük kisebb a Kárpát-medencében átlagosnak mondható 20–60 m²-es épületekénél. Ritkább, de nem egyedülálló ez a mérettartomány a középső és a késő bronzkorban.[6] Míg a Gáva kultúra magyarországi településein a földfelszínre épített házak inkább jellemzőek, addig a Hajdúbagos–Cehăluţ csoport (hazai és romániai) településein számos félig földbe mélyített épület maradványa került elő,[7] és elképzelhető, hogy ez a

[5] Leírásukat lásd a Függelékben!

[6] Petea–Csengersima: 566. objektum (380x300 cm), 569. objektum (258x304 cm) (Pop 2009. 29.); Őr–Őri-tag: 9. objektum (310x364 cm) (L. Nagy–Scholtz 2009. 227.); Bükkszentlászló–Nagysánc: 2. ház (204x210 cm); Felsőtárkány–Várhegy: 1. ház (300x600 cm) (D. Matúz 1997. 211.); Doboz: 8. objektum (480x400 cm) (V. Szabó 2004. 138.); Petea–Csengersima: S9 complex 4 (244x260 cm), S15 complex 1 (218x315 cm) (Marta 2009. 59.); Börcs–Paphomok-dűlő (220–300 cm széles, 350–600 cm hosszú házak) (Figler 1996. 11.); Köröm–Kápolna-domb: 10. objektum (435x350 cm) (B. Hellebrandt 2015. 200.).

[7] Crasna–Csereoldal: 5,7 és 10 m² alapterületű házak (Bejinariu–Lakó 2000. 158–159.); Nyíregyháza–Tesco: 22,7 és 7 m² alapterületű házak (Nagy 2007. 126., 128.); Nyíregyháza–Oros, „Úr-Csere": 281. ház (430x300 cm) (Marta–Sana–Bejinariu–L. Nagy–Berendi 2010. 15.); Recea–Valea Sulduba: 7–24,5 m² alapterületű házak (Bejinariu 2009. 186.).

hagyomány később is továbbélt. Ez utalhat a Kárpát-medence közelebbi keleti kapcsolataira, mivel ezen a térségen (egészen a Gáva kultúrkomplexum Dnyeszter menti határáig) egyre gyakoribbak a félig földbe mélyített épületek (V. Szabó 2004. 141.).[8] A fennmaradó hat objektumnál felépítményre utaló nyomot nem találtunk, padlót vagy tűzhelyet sem, igaz, két ízben a későbbi gödrök szinte teljesen megsemmisítették a bronzkori jelenségeket. Felmerülhet ezek esetében, hogy nem ásták elég mélyre a tartóoszlopokat, esetleg talpas vázszerkezetű épületek lehettek (V. Szabó 2004. 143. 23. lábjegyzet), nem feltétlenül lakó, hanem egyéb gazdasági funkcióval (melléképület). A késő bronzkorban oly jellegzetes hosszú házra utaló nyom a feltárt részen nem került elő.

A házakat két irányban tájolták, nagy részük észak–déli, három kelet–nyugati tájolású volt. Az egymástól eltérő orientációjú épületek jelezhetnek eltérő időbeli fázisokat.

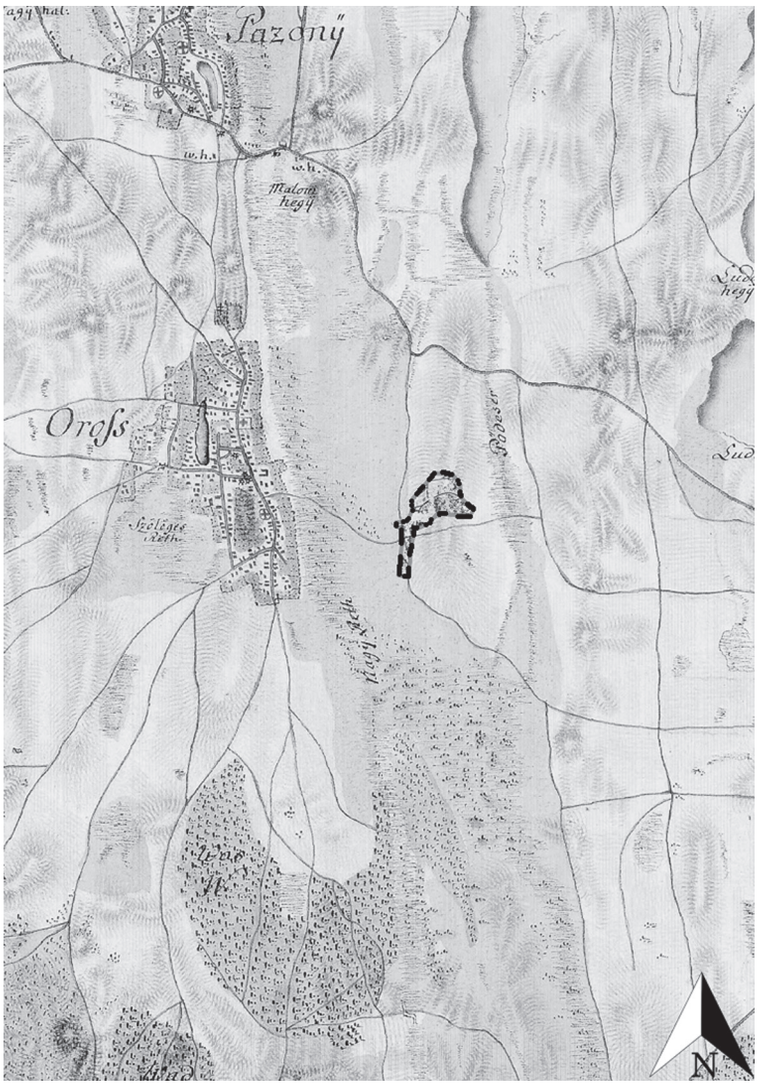

3. kép
A lelőhely a II. József-féle I. katonai felmérésen

Fig 3
The site on the 1st Military Survey Map

Tűzhelyek, kemencék

Tűzhelyeket, kemencéket csak a település északi felén sikerült megfigyelnünk.[9] Egyrészt a házakon belül fordultak elő: általában az északnyugati vagy a délnyugati sarokban. Közülük sok esetben csak a tűzhely helyét és esetleg a platni maradványait sikerült regisztrálnunk. A tűzhelyek, kemencék nagyobb része a házak mellett (2529., 2598., 5230. objektumok) vagy a házak között (154., 165., 253., 3268. objektumok) volt. A tűzhelyek nyílt rendszerűek. Formájukat sok esetben már nem lehetett megfigyelni, szinte mindig csak a platni töredéke került elő. Három esetben munkagödröt is feltártak. A 2598-as kemencénél (VII. tábla 1.) igen nagy mennyiségű, finoman kidolgozott, többnyire egész edény, illetve néhány edénytöredék fordult elő

[8] Félig földbe mélyített házakat ismerünk még Románia (Mediaş: Zaharia 1965. 84–85.; Porumbenii Mari: Székely 1966. 31.; Teleac: Vasiliev–Aldea–Ciugudean 1991. 37–38.; Grănicesti: László 1994. 53–54.; Petea–Csengersima, Lazuri és Călineşti Oaş: Marta 2010. 115., 183.), Moldávia (Costeşti: Leviţki 1994. Fig. 7: 1; Sava 1998. 271.) és Ukrajna (Szolotvino: Kobal' 1996. 120. Fig. 8) területéről is.

[9] Leírásukat lásd a Függelékben!

(VII. tábla 2–8.). Ezek az objektumok a késő bronzkori településeknek általános tartozékai (D. Matúz 1997. 211–213., V. Szabó 2004. 139., Bejinariu 2009. 187–189.).

Gödrök, kutak

A településen lévő gödrök átlagosan 50–70 cm mélyek, kör alaprajzúak, egyenes falúak (VI. tábla 6–8.). E típusnál két alkalommal sikerült megfigyelnünk kitapasztás nyomát. Funkciójuknál felmerülhet, hogy az állati takarmány tárolása használhatták (V. Szabó 2004. 139.). Méhkas alakú gödör több (60 db) került elő a településen, de kitapasztás nyomát csupán egyetlen esetben sikerült regisztrálnunk. Itt a gödör alján, a vastag tapasztás közepén egy tojásdad alakúra megmunkált kő feküdt. 9–10 gödörnek az aljnál 1–3 cm vastagságban kiégetésre utaló koromrétegeket dokumentáltak az ásatók. Ezekben az esetekben felmerülhet az élelemtároló funkció, különösen, hogy néhány helyen ezek a méhkas alakú gödrök kis területen koncentrálódtak a házak közötti részeken. Hasonló példát ismerünk Nyíregyháza–Pazonyi út, Tesco és Shell üzemanyagtöltő állomás lelőhelyről (Nagy 2007. 130.) és Poroszló–Aponhátról (V. Szabó 2004. 10. kép 2.). Előkerült néhány olyan nagy gödör, illetve gödörkomplexum (főként házak szomszédságában), amelyekből nagy valószínűséggel a fal tapasztásához vagy a kerámia készítéséhez szükséges agyagot bányászták ki (hasonló Jánoshida: V. Szabó 2004. 1. kép 2). Meglehetősen sok gödörben (43 objektum) volt nagyobb mennyiségű paticstöredék,[10] közöttük vesszőfonat lenyomatos és ívelt darabok, melyek házak felépítményéhez tartozhattak, illetve padka, esetleg kemence felületét boríthatták. Szintén gödrökből kerültek elő az őrlőkövek, illetve azok töredékei, melyek a mezőgazdasági tevékenység fontos bizonyítékai.

A gödröknek nem csupán profán funkciója lehetett. Számos olyan objektumot tartunk számon, amelyekbe egyértelműen rituális céllal helyeztek emberi maradványokkat (Urák–Marta 2011., Király 2013. 36.), edényeket, állatcsontokat, őrlőköveket (L. Nagy 2012. 255–259.) vagy fémdepókat (193., 2196., 2550. objektumok). A településen belüli rituális tevékenységre számos lelőhelyről ismerünk példát ebből az időszakból (Kalicz–Koós 1997. 69–70., Marta–Bejinariu–Sana–L. Nagy–Berendi 2010. 203., Szeverényi–Priskin–Czukor 2014. 40., 44.).

A függelékben leírt négyszögletes átmetszetű, csapolással összeillesztett deszkaládával bélelt kút (VIII. tábla 11., 13.) a hazánkban eddig ismert késő bronzkori kutak között nem ismeretlen típus (Horváth–Szilas–Endrődi–Horváth 2001. 121. 4. kép, V. Szabó 2004. 140.).

Emellett még előkerült néhány igen mély gödör, melyek esetében felmerült a kút funkció, bár ezekben épített struktúrát nem lehetett megfigyelni.

Árkok, erődítések

A települést északról – ahol nem volt természetes védelme – két, párhuzamosan futó árok vette körül, melyek nyugati oldalról is lehatárolták. A településen átfutó egykori patakmedernél természetesen mindkét árok vonala megszakad a patakmeder szélességében. A belső, szélesebb árok a település központi, legmagasabb platóján lévő legintenzívebb településrészt, valamint az ezen kívül eső területsávot övezte, ahol az épületek nagy része található. Az ezzel párhuzamosan, tőle északra 100 méter, nyugatra már csak kb. 30 méter távolságra lévő, valamivel keskenyebb árok szolgálhatta a településen belül lévő állatállomány védelmét a település életének egy szakaszában. Ezen a külső árkon kívül az északi részen már csak egyetlen objektum került elő (a 34 karperecet rejtő 2196. gödör), viszont a település délnyugati részén ezen az árkon kívül is jócskán akadtak késő bronzkori gödrök, árkok, sőt nem egy objektum vágta a külső árkot. A belső árok (517., 4572., 4970.

[10] Több esetben megfigyelték, hogy akár 5–30 cm vastagságban is előfordultak a paticstöredékek.

objektumok) legkisebb szélessége 185 cm, legnagyobb szélessége 300 cm, mélysége átlagosan 100–130 cm. 455 méter hosszan lehetett követni (IX. tábla 1–2.). Egy helyen a belső árok alján 25 méter hosszan lehetett követni egy beomlott égett, paticsrögös réteget. Egy másik szakaszon kb. 2 méter hosszan szintén égett vörös és kormos réteget dokumentáltak (IX. tábla 3–4.). Ezek lehetnek a védőpalánk nyomai. A település déli felén az árok belső oldalán néhány cölöplyukat lehetett megfigyelni. Ezek akár egy palló nyomait jelenthetik, melyen ki és be közlekedtek a településre. Folytatását az északi részen már nem lehetett követni, itt teljesen megbolygatták a területet a császárkori objektumok.

A külső árok (5014., 5037. objektum) szélessége 60–140 cm, mélysége 15–30 cm. Vonalát 600 méter hosszan lehetett követni (X. tábla 1., 3.). A település keleti határánál több ágra szakadt. Az egyik árokszakasz alján egy kupacban több edény töredékei (X. tábla 5.) valamint egy két darabos aranykarika „depó”[11] került elő (X. tábla 2., 4.).

A Tiszától keletre eső alföldi részen és az északnyugat-romániai területeken eddig kutatott késő bronzkori településeknél több esetben találkozhatunk sáncra és/vagy védő/kerítőárokra utaló nyommal (Banner 1939., Kalicz–Koós 1997. 70., Rusu–Dörner–Ordentlich 1999. 144. Abb. 17–18., V. Szabó 2004. 144., Czajlik 2006., Lichtenstein–Rózsa 2008., Szeverényi–Priskin–Czukor 2014. 44.). Térben legközelebbi párhuzama a településtől 1,8 km-re fekvő Nyíregyháza–Oros, „Úr-Csere” Hajdúbagos–Cehăluţ lelőhely, ahol szintén egy 2,5–5,5 méter széles árok és védőpalánk határolta a késő bronzkori települést (Marta–Sana–Bejinariu–L. Nagy–Berendi 2010. 11–12.), valamint a 6,5 km-re lévő Nyíregyháza–Pazonyi út, Tesco és Shell üzemanyagtöltő állomás lelőhely, ahol egy 200–220 cm széles, 50–100 méter mély árokszakaszt lehetett megfigyelni a település körül (Nagy 2007. 130.).

A településen még sok, sekélyebb árok került feltárásra, melyeknek számos funkciója (V. Szabó 2004. 144.) lehetett.

Kerámia és fémleletek

A település korát, belső kronológiáját pontosan meghatározó kerámia- és fémleletek feldolgozása még folyamatban van. Általánosságban elmondható, hogy a finom, díszített és a durvább házi kerámia egyenletes eloszlásban került elő a gödrökben, házakban.[12] Természetesen van néhány olyan objektum, amelyek tartalmazzák azokat a „rétegspecifikus” leletegyütteseket, amelyek szakrális cselekményre, egy esetleges elit luxusfogyasztására utalhatnak (Jockenhövel 1990. 224., V. Szabó 2004. 147.). Ide tartoznak a 11 edénydepó edényei, melyek szinte kivétel nélkül a nagy,

[11] Hasonló jelenséget figyeltek meg Sântana késő bronzkori lelőhelyen, ahol a települést övező harmadik sánc árkában egy 23 db-os aranykincset rejtettek el (Gogaltan–Sava 2012. 67.).

[12] Jellegzetesen korábbi, még egyértelműen a Hajdúbagos–Cehăluţ csoport leletanyagához tartoznak a bütyök körüli kannelúrás és bütyök körül bebökődött pontsorral díszített edények (VI. tábla 9.). Meglehetősen gyakoriak a behúzott peremű, bütykökkel tagolt tálak (III. tábla 6., IV. tábla 5., VI. tábla 17., VII. tábla 6.). Előfordul a csücskös, síkozott vagy turbántekercses peremű, valamint a kihajló peremű mélyebb, nyomott gömbös hasú tál (I. tábla 3., VII. tábla 8.). Nagy számban van jelen a leletanyagban a durvább kivitelű (III. tábla 4., 11.), ujjbenyomkodással tagolt bordás tárolóedény (VI. tábla 12., VIII. tábla 4.), a finom kidolgozású, nagyméretű, nyomott gömbös (II. tábla 6., VI. tábla 14., VIII. tábla 3.) vagy kettőskónikus testű, kannelúrával díszített edények (III. tábla 5., 12.), melyeknél gyakori a perem síkozása (VI. tábla 5.). Bögréik között megtalálhatóak a nyomott gömbös testű (I. tábla 4., II. tábla 6., III. tábla 10., VII. tábla 2., VIII. tábla 5.) és a kihajló peremű, éles válltörésű, perem fölé húzott fülű darabok (VII. tábla 4.). Az edények oldalát gyakran borítja függőleges vagy ferde kannelúra (I. tábla 7., III. tábla 5., 12., IV. tábla 8., VI. tábla 13., 15–16., VII. tábla 3., VIII. tábla 6., 9., 10.). A nyakat íves vonalkötegekkel vagy vízszintes kannelúrákkal tagolják (I. tábla 5–6., 8., II. tábla 5., III. tábla 3., VI. tábla 3., 11., VIII. tábla 12.). A finomabb, vékonyabb falú edények esetében találkozunk grafit használatával (VII. tábla 5., 7.). Mivel a leletanyagnak a bemutatott táblákon csak töredékét lehetséges ismertetnem, a részletesebb kronológiai elemzéstől eltekintek.

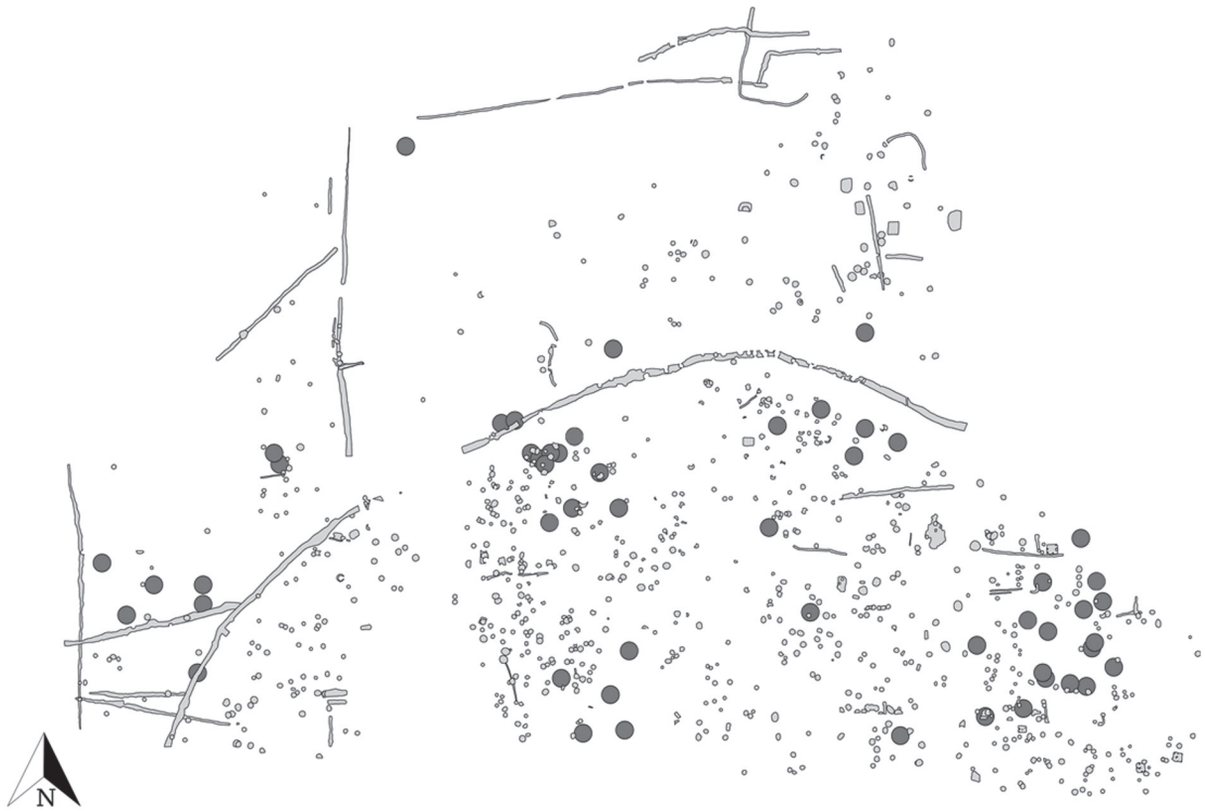

4. kép

A Nyíregyháza–Oros, Mega Park lelőhelyen talált késő bronzkori fémek szóródása

Fig 4

Distribution of Late Bronze metal finds at site Nyíregyháza–Oros, Mega Park

díszes, finoman kidolgozott kerámia kategóriájába sorolhatóak.[13] Funkciójukat tekintve áldozati szertartások kellékei lehettek (L. Nagy 2012. 264–268. Taf. 1–8).

A településen előkerült még két bronzdepó és két aranydepó. A 34 darabos bronz karperec depó (XI. tábla 1–2.),[14] valamint a két – öt (X. tábla 6.) és kettő darabos (X. tábla 2.) – aranydepó[15] az ópályi horizontra keltezhető, míg a közel 1700 darab ép és törött bronztárgyat/töredéket és öntőrögöt tartalmazó 2550. bronzdepót (XI. tábla 3–4.) tárgyai[16] a kurdi horizontba sorolják.[17]

[13] Az edénydepók kerámiáinak kronológiai meghatározása: L. Nagy 2012. 259–260.

[14] A karperec depó a települést határoló külső árok mellett, azon kívül került elő. A kör, illetve rombusz átmetszetű, rovátkolt karpereceket meghatározott sorrendben helyezték az edénybe: alulra tették a félkész példányokat, felülre a tökéletesen kidolgozott darabokat.

[15] Az egyik aranydepó a település keleti szélén – ahol a mocsaras mélyedés indult –, a másik a települést északról (ahol nem volt természetes védelme!) határoló árokszakaszok egyikében volt. Egyikhez sem tartozott edény.

[16] Félholdas és egyenes kávájú, valamint nyugati típusú tokos balták, markolatnyújtványos kardok/tőrök, ívelt pengéjű lándzsacsúcsok, késmarkolatok, nyakkorongos csákány, szárnyas balták, három bordás, horgos és egygombos markolatú sarlók, kör és C átmetszetű, rovátkolt karperecek, Noua típusú, kettőskónikus fejű tűk, bronz lemezövek, kör alakú bronzpitykék, pajzs alakú hátú fibula, nagy számban fűrészlemezek és rengeteg bronzrög volt a depóban. A depó összsúlya 55,9 kg.

[17] A fent említett depókat és azok kronológiai elemzését a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat rendezésében megtartott Múzeumi Világnap alkalmából mutattuk be egy előadás keretében 2010. május 18-án: L. Nagy Márta – Istvánovits Eszter: Nyíregyháza–Mega Park: késő bronzkori kincsleletek.

Az objektumokhoz köthető bronztárgyak mellett a településen fémkereső műszerrel[18] is nagy mennyiségű bronztárgy került felszínre. Ezek szóródása nagy (4. kép), a bronztöredékek gyakorlatilag a település egész területén megtalálhatóak. Két helyen észlelhető sűrűsödés: az egyik az egykori vízfolyás medre melletti területen, a másik pedig a település keleti szélén, mindkét esetben a belső árkon belül. Hasonlóan nagy mennyiségű bronzlelet került elő a Gáva kultúra baksi településén (V. Szabó 2011. 93–95., 97–100., 103.).

Az egyik aranydepót a település szélén helyezték el, ami gyakori szokás a Gáva kultúra településein (Mozsolics–Hegedűs 1963. 252., Kemenczei 1982. 73–78., Németi 1990. 32., Kobaly 2007. 592–599., Marta 2009. 226.). Egy esetben tudtuk megfigyelni, hogy egy kb. 70 méter átmérőjű körön belül volt egy-egy edény és bronzdepó (hasonlóan a baksi településhez: V. Szabó 2011. 104.), valamint gödörbe helyezett csontváz.

A kerámia- és a fémleletek elsődleges vizsgálata alapján a késő bronzkori település élete a Hajdúbagos-Cehăluţ csoport későbbi fázisának idején kezdődött és folytatódott a HA1 periódusban, valamint a kurdi szintre datált bronzdepó szerint tartott egészen a HA2 időszakig. Idő- és térbeli legközelebbi párhuzama a tőle néhány km-re délre fekvő Nyíregyháza–Oros, „Úr-Csere", valamint a Nyíregyháza–Pazonyi út, Tesco és Shell üzemanyagtöltő állomás lelőhely azzal az időbeli különbséggel, hogy a Mega Park leletanyagában nem csupán feltűnik néhány jellegzetesen Gáva stíluselemet hordozó kerámia, hanem egyértelműen és nagy számban már jelen van.

A betelepültség intenzitása

A lelőhely egyértelműen a zárt szerkezetű vagy intenzív települések kategóriájába sorolható. Ezt alátámasztja egyrészt az a nagyméretű árokrendszer, amely a települést a kevésbé jól védhető részeken körbevette, valamint az is, hogy a megkutatott területen mindenütt nagy volt az objektumsűrűség, bizonyos helyeken pedig kiemelkedően nagy. A település 13 hektárnyi feltárt területét három zónára lehet felosztani:

1. A legintenzívebb betelepültség a déli részen a legmagasabb dombhát, melynek csak kb. 10–15 %-a esett a feltárás területére, az is a dombhát északi, északnyugati csücske. Ezen a részen egyértelműen látszik, hogy itt van a legnagyobb objektumsűrűség. E terület fontosságát mi sem jelzi jobban, minthogy nyugati oldalról az árokrendszer belső árka határolta, keleti oldalról pedig természetes védelme volt: itt húzódott a települést észak–déli irányban átszelő egykori vízfolyás.

2. A következő zóna betelepültsége az elsőhöz képest kevésbé intenzív, viszont itt található a feltárt épületek nagy része. Ez a zóna az előző magas dombháttól északra és északkeletre lévő, valamivel alacsonyabban fekvő nagy terület, mely még a települést határoló belső árkon belül van. E területet teljesen lehatárolja nyugati és északi oldalról a belső árok, keletiről szintén természetes védelmet élvezett: itt mocsaras terület húzódik. A mocsaras rész kezdeténél az árkok nem folytatódtak: itt feleslegessé váltak. Ezt a területet két részre osztja az észak–déli egykori patakmeder, melynek vonalában egyáltalán nem került elő objektum.

3. A harmadik zóna betelepültsége meglehetősen gyér, ez a belső és az ezzel párhuzamosan futó külső árok közötti terület. Északi felén négy épület található, a délnyugati részén kizárólag csak gödrök és árokszakaszok vannak, melyek a külső árokszakaszon túl is megtalálhatóak. A gödrök között vannak rituális jellegűek (248., 573., 1050., 1194. edénydepó, 322. gödörben talált csontváz). Az itt futó árokszakaszok talán kisebb egységeket jelölhettek ki, melyek funkciója jelenleg még ismeretlen.

[18] Bacskai Istvánnak ezúton is köszönetet mondok a feltárás során nyújtott segítségéért!

Értékelés

A Mega Park területén fekvő egykori falu a környezetében elhelyezkedő hasonló korú (késő bronzkori) településekhez képest nagy kiterjedésű, intenzíven benépesült. Nagy mennyiségű értéket felhalmozó késő bronzkori település, mely fontos gazdasági és társadalmi szerepet tölthetett be a térség életében. Erre több jellegzetessége utal:

1. Minden bizonnyal e meghatározó szerep megőrzéséhez, de még inkább a közösség birtokában lévő területek és értékek védelméért (Keeley–Fontana–Quick 2007. 58–62.) árokkal és sánccal vették körül.

2. E körülhatárolt területet bizonyos pontokon tovább „erősítették" egy-egy jól elhelyezett, védelmet szolgáló depóval (mindkét arany- és a karperec depó). A „szűz" területtel körülhatárolt rituális helyen kívül még szintén áldozati kincsekkel (edény, fém) védték az egyes, épületekhez köthető települési egységeket.

3. A település – a kincsekben elhelyezett fémeken kívül is – bronzokban rendkívül gazdag, ami alapján komoly metallurgiai tevékenységgel kell itt számolnunk; mivel műhely nyomai nem kerültek eddig elő, akár kereskedelmi, elosztási szinten (Shennan 1986. 120., Shennan 1993. 151–152.).

Az elmúlt évek késő bronzkori, hasonló szervezettségű, dél-alföldi településeinek kutatása során felmerült, hogy megkülönböztethetünk közel egy korban vagy egymást részben fedő időben, egymás mellett élő, a település életén is túl „deponálási zónaként" funkcionáló telepet, mely kisebb mértékben volt lakott, mint a mellette lévő, nagy számú népességnek otthont adó falu, melynek azért szintén megvolt a maga kisebb deponálási területe (V. Szabó 2011. 106–107.). A Mega Park lelőhely véleményem szerint ez utóbbi kategóriába sorolható. A vele (nagy részben) egy időben élő és hozzá igen közel fekvő Nyíregyháza–Oros, „Úr-Csere", szintén árokkal kerített lelőhelyen ennél jóval szerényebb szakrális és metallurgiai tevékenységet ismerünk. Úgy gondolom tehát, hogy ennél a településnél komolyabb, esetleg más funkciójú szerepe is lehetett a Mega parki népességnek.

Azt egyelőre megállapítani biztosan nem lehet, hogy a korábban bemutatott települési egységek milyen társadalmi réteghez tartozhattak, de az elrejtett kincsek helye, száma és gazdagsága, a rétegspecifikus kerámia, a komoly metallurgiai tevékenység feltételez egy olyan vezető réteget, amely – akár gazdasági hatalmánál fogva – központilag képes volt irányítani az itt élőket, koordinálta a gazdaságot és minden bizonnyal a vallási életet (Harding 2000. 388–389.). Hasonló következtetésre jutottak Csanádpalota kutatói, akik szerint a földvár a korszak elitjének központja lehetett (Szeverényi–Priskin–Czukor 2014. 55.).

A bemutatott település környezetében még számos, szintén késő bronzkori (Hajdúbagos–Cehăluț csoport – proto-Gáva periódus) település került elő.[19] Ezek egy része terepbejárási adatokból (5. kép 2.), jó néhány ugyanakkor ásatásokból (5. kép 1.) ismert. Térképre vetítve jól látszik, hogy ezek a lelőhelyek a mai Nyíregyháza–Orostól keletre lévő, észak–déli irányban húzódó homokhátakat fedik le.[20] A rendelkezésünkre álló adatok alapján ezek egyrészt nagyobb lélekszámú közösségnek otthont adó falvak, valamint a környezetükben létesült kisebb tanyák lehettek. Jelenleg több kutató úgy véli, hogy a korábbi hierarchikus rendszer helyett egy heterarchikus/hálós

[19] A középső bronzkori erődített magaslati telepek „hagyományát" folytatva a késő bronzkorban újra megfigyelhetünk egy településkoncentrációs folyamatot, amelynek köszönhetően földvárak, erődített települések jöttek létre (Lichtenstein–Rózsa 2008., Szeverényi–Priskin–Czukor 2014. 55.).

[20] A feltárt lelőhelyek a Mega Parktól északra: Nyíregyháza–Oros, Malom-hegy-dűlő, Nyíregyháza–Oros, Keleti elkerülő út 31. lh., Nyíregyháza–Oros, Nagy-Rét-dűlő középső és északi rész. Délre: Nyíregyháza–Oros, Keleti elkerülő út 27., 26., 33. lelőhely.

5. kép
Nyíregyháza–Oros, Mega Park és a környékén található késő bronzkori lelőhelyek elhelyezkedése a II. József-féle I. katonai felmérésen
1: ásatásból ismert lelőhely,
2: terepbejárásból ismert lelőhely

Fig. 5
Situation of Nyíregyháza–Oros, Mega Park and Late Bronze Age sites in the vicinity on the 1st Military Survey Map, 1: site known from excavation, 2: site known from field walks

kapcsolati modellel jellemezhető a korszak települési hálózata (Harding 2007. 178–179., Duffy 2008. 128–130., V. Szabó 2011. 105–106.), melybe a Mega parki lelőhely, illetve főként az azt körülvevő kisebb lelőhelyek beilleszthetők. Ezzel kapcsolatban fontos célunk a település pontos kiterjedésének meghatározása és a késő bronzkori településrendszerben elfoglalt helyének pontosabb meghatározása, valamint a nyomvonalon kívül eső terület intenzív terepi kutatása, főként a központi, ásatással alig megkutatott platón, hiszen ennek belső szerkezetéről egyáltalán nincs információnk.[21] Emellett szintén a jövő feladatai közé tartozik a késő bronzkori leletanyag teljes feldolgozása, hiszen azt látjuk, hogy a települést a késő bronzkor középső időszakában (RBD–HA) használták, és reményeink szerint a leletanyag lehetőséget ad arra, hogy ezen belül fázisokat különítsünk el.[22]

[21] Ennek a nagyon intenzíven betelepült platónak a nyugati csücskében eddig csak gödrök kerültek feltárásra, viszont ezek között volt a 793. edénydepó (L. Nagy 2012. 256–257. Taf. 2–3), mely a település legnagyobb edénydepója.

[22] Ezt támasztja alá, hogy több olyan szuperpozíció ismert, ahol az egymásra ásott objektumokból késő bronzkori kerámia került elő, így a település belső, pontos kronológiáját csak a részletesebb (több mint 2000 objektum leletanyaga) eredmények ismeretében állapíthatjuk meg.

Függelék

Az objektumok leírása

Házak

20. objektum: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, észak–déli tájolású objektum. Sz. 200 cm, H. 300 cm, M. 36 cm. Déli, délnyugati részét teljesen megsemmisítette egy másik, bronzkori kerámiát tartalmazó objektum, amely a méretei alapján talán szintén épület lehetett. Ennek déli része már a szelvényfal alá futott. Cölöplyukra vagy tűzhelyre utaló nyomot nem sikerült megfigyelni, nyomokban a döngölt padló regisztrálható volt (I. tábla 1–2.).

143. objektum: Lekerekített sarkú négyzet alaprajzú, észak–déli tájolású objektum. Sz. 350 cm, H. 400 cm, M. 40 cm. Az északnyugati sarkában több kődarab volt, átégett területekkel. Itt lehetett a tűzhely. Öt cölöplyukat sikerült megfigyelni feltárás közben: a keleti fal közepénél, a déli fal közepénél, a nyugati fal közepénél, valamint a délnyugati és az északnyugati sarkon. A többi cölöplyukat és padlóra utaló nyomot nem sikerült regisztrálni (I. tábla 9–10.).

2007. objektum: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, kelet–nyugati tájolású objektum. Sz. 280 cm, H. 400 cm, M. 30 cm. Keleti és északi felében földpadkát dokumentáltak, viszont sem tűzhelyre, sem cölöplyukra, esetleg padlóra utaló nyomot nem sikerült megfigyelni. Annyit írt le az ásató, hogy a déli, hosszanti oldal közepénél egy 15 cm-es kiugrás van. Ez a betöltés és a fotó alapján valószínűleg egy cölöplyuk helye lehetett. A betöltésben nagyméretű, veszszőfonatos tapasztásdarabot találtak (II. tábla 1–2.).

2458. objektum: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, kelet–nyugati tájolású objektum. Sz. 240 cm, H. 300 cm, M. 52 cm. Keleti és nyugati végét vágta egy-egy későbbi gödör. Tűzhelyre, cölöplyukra utaló nyomot nem lehetett megfigyelni (II. tábla 3–4.).

2563. objektum: Lekerekített sarkú négyzet alaprajzú, észak–déli tájolású objektum. Sz. 300 cm, H. 310 cm, M. 28–38 cm. Északnyugati oldalán tűzhely nyomaival és középen, valamint a falak mentén nyolc cölöplyukkal. Padlóra utaló nyomot nem sikerült megfigyelni (III. tábla 1–2.).

2571. objektum: Lekerekített sarkú négyzet alaprajzú, észak–déli tájolású objektum. Sz. 310 cm, H. 320 cm, M. 36 cm. A falak mentén hét cölöplyuk, viszont tűzhely vagy padló nyomai nem kerültek elő (IV. tábla 1–2.).

2593. objektum: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, kelet–nyugati tájolású objektum. Sz. 240 cm, H. 300 cm, M. 40–50 cm. Középen, a délnyugati és az északkeleti sarkában, valamint a nyugati fal közepénél sikerült cölöplyukakat megfogni. Az objektum nagy részén keményre döngölt padlót lehetett regisztrálni. Délkeleti negyedében két, épségben megmaradt bronzkori edény volt. Tűzhelyre utaló nyom nem került elő (III. tábla 7–8.).

3581. objektum: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, feltehetően észak–déli tájolású objektum. Sz. 290 cm, H. 350 cm, M. 95 cm. Csak kevés maradványát bontották ki, mert két későbbi nagy objektum vágta. Padlóra, tűzhelyre, cölöplyukra utaló nyom nem került elő (IV. tábla 3–4.).

3768. objektum: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, észak–déli tájolású objektum. Sz. 300 cm, H. 320 cm, M. 12 cm. Keleti és nyugati oldalát vágta egy-egy későbbi objektum. Padlóra, cölöplyukra, tűzhelyre utaló nyomot nem sikerült megfigyelni (V. tábla 1–2.).

5212. objektum: Lekerekített sarkú négyzet alaprajzú, észak–déli tájolású objektum. Sz. 310 cm, H. 320 cm, M. 16–26 cm. Délnyugati sarkában tűzhely maradványai voltak, a délnyugati sarokban és a keleti fal mentén középen egy-egy cölöplyuk került elő. Padlóra utaló nyomot nem sikerült megfigyelni (V. tábla 3–4.).

5305. objektum: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, észak–déli tájolású objektum. Sz. 380 cm, H. 450 cm, M. 40 cm. Padlóra, cölöplyukra, tűzhelyre utaló nyomot nem sikerült megfigyelni (IV. tábla 6–7.).

5258. objektum: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, észak–déli tájolású objektum. Sz. 470 cm, H. 500 cm, M. 27–45 cm. Délnyugati sarkában tűzhely maradványai voltak, nyomokban sikerült a keményre döngölt padlót regisztrálni. Cölöplyukat nem sikerült megfigyelni (VI. tábla 1–2.).

5298.: Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, észak–déli tájolású objektum. Sz. 290 cm, H. 400 cm, M. 25–35 cm. Sem cölöplyukat, sem padlót vagy tűzhely maradványait nem sikerült megfigyelni (V. tábla 5–6.).

Tűzhelyek, kemencék

154. objektum: Tűzhely aljának maradványai egy 90x50 cm foltban, felét a gép elpusztította. Alacsony peremmel körülvett tüzelőfelület maradt meg, a platni alatt kevés csonttal és egy kerámiadarabbal.

165. objektum: 130x110 cm foltban a humuszban lévő platnit sikerült kibontani, mely alá kevés kerámia és állatcsont volt tapasztva.

253. objektum: 45 cm átmérőjű, kb. 5 cm vastagon átégett omladékréteggel kemence maradványai kerültek elő, alatta kb. 1 cm vastagon kiégett platni. Ettől északra meredeken lejtő, 150x140 cm-es munkagödör található.

2529. objektum: 65x70 cm-es vörösre égett tűzhelymaradványok, a platni alatt kevés kerámiával.

2598. objektum: Egy 240 cm átmérőjű gödörben található a 120 cm átmérőjű kemence, melynek sikerült kibontani a beomlott boltozatát, alatta pedig a háromszor megújított, nagyméretű platnit. Az egyes rétegek alatt nagy mennyiségű kerámia és állatcsont volt. A kemencétől északra és délre is egy-egy munka(kiszolgáló)gödör helyezkedett el (2599. és 2601. objektumok), melyekben a kemencéből származó átégett töredékek, tapasztásdarabok voltak (VII. tábla 1.).

3268. objektum: Egy 155 cm átmérőjű, 60 cm mély gödör északi részén már a felszínen jelentkező kemence maradványai kb. 55 cm átmérőjű területen. Az átégett omladékréteg és a platni együtt kb. 5 cm vastagon volt kibontható. A gödör a tűzhely munkagödre lehetett (VII. tábla 9.).

5230. objektum: Egy 210x230 cm átmérőjű gödörben jelentkező, kb. 110 cm átmérőjű kemence tapasztásának omladékai. A munkagödörből egy ép bögre és egy kétfülű fazék is előkerült.

Kút

115. objektum: Lekerekített sarkú szögletes folttal jelentkezett. Meredek falú, sűrű iszapos betöltésű kút. 130 cm-nél elkezdett feljönni a talajvíz, innentől bontását géppel folytatták. Sikerült megfigyelni egy csapolt, kb. 150 cm hosszú deszkából készült kútbélés maradványait, amely 2–5 méter közötti mélységben jelentkezett. 5 méter mélységnél lejjebb a gép kanala nem ért le, ezért a bontását abba kellett hagyni (VIII. tábla 11., 13.).

Irodalomjegyzék

Banner 1939.
Banner János: A hódmezővásárhelyi Nagytatársánc. [Die große-Tertarschanze bei Hódmezővásárhely.] *Dolg* 15. 1939. 93–112.

Bejinariu 2009.
Ioan Bejinariu: The Settlement from Recea-Sulduba Valley, Sălaj County. Contributions to the knowledge of Late Bronze Age Habitat in North-Western Romania. In: Bronze Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureş 24–26 October 2008. Bibliotheca Musei Marisiensis, Seria Archaeologica I. Ed. Sándor Berecki – Rita Németh E. – Botond Rezi. Editura Mega, Cluj-Napoca 2009. 183–201.

Bejinariu–Lakó 2000.
Ioan Bejinariu – Éva Lakó: Contribuţii la cunoaşterea Bronzului Târziu din nord-vestul României. Aşezarea de la Crasna. [Contributions a la connaissance du bronze tardif du nord-ouest de la Roumanie.] *Acta MP* 23. 2000. 153–219.

Czajlik 2006.
Czajlik Zoltán: Őskori erődítések kutatása légi régészeti módszerekkel. [Die Erforschung der urzeitlichen Befestigungen mit den Methoden der Luftbildarchäologie.] In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát…" Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi – Miklós Zsuzsa. Castrum Bene Egyesület – Historiaantik Könyvesház Kiadó, Budapest 2006. 71–80.

Duffy 2008.
Paul Regis Duffy: A Körös vidék bronzkori tell társadalmai. In: Körös-menti évezredek. Régészeti, ökológiai és településtörténeti kutatások a Körös-vidéken. Szerk. Bóka Gergely – Martyin Emília. Gyulai Katalógusok 13. Gyula 2008. 107–148.

Figler 1996.
Figler András: Adatok Győr környékének bronzkorához. Bronzkori kultúrák Győr környékén. [Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. Bronzezeitliche Kulturen in der Umgebung von Győr.] *Pápai Múzeumi Értesítő* 6. 1996. 7–29.

Gogâltan–Sava 2012.

Florin Gogâltan – Victor Sava: War and Warriors during the Late Bronze Age within the Lower Mureş-Valley. *Ziridava* 26: 1. 2012. 61–81.

Harding 2000.

Anthony F. Harding: European Societies in the Bronze Age. Cambridge University Press, Cambridge 2000.

Harding 2007.

Anthony Harding: Warriors and Weapons in Bronze Age Europe. Archaeolingua Series Minor 25. Budapest 2007.

B. Hellebrandt 2015.

Magdolna B. Hellebrandt: Die Häuser der Gáva-Kultur auf dem Fundort Köröm-Kápolnadomb (Ungarn). In: An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag. Hrsg. Ildikó Szathmári. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2015. 199–212.

Horváth–Szilas–Endrődi–Horváth 2001.

Horváth László András – Szilas Gábor – Endrődi Anna – Horváth M. Attila: Őskori telepek és sírok feltárása Dunakeszi határában. [Excavation of prehistoric settlements and graves in Dunakeszi.] *Aquincumi Füzetek* 7. 2001. 115–127.

Jockenhövel 1990.

Albrecht Jockenhövel: Bronzezeitlicher Burgenbau in Mitteleuropa. Untersuchungen zur Struktur frühmetallzeitlicher Gesellschaften. In: Orientalisch-ägäische Einfürte in der europäischen Bronzezeit. Ergebnisse eines Kolloquiums. Koll. Mainz 16.–19. 10. 1985. RGZM Monographien 15. Bonn 1990. 209–228.

Kalicz–Koós 1997.

Kalicz Nándor – Koós Judit: Oszlár-Nyárfaszög. Késő bronzkori telep a Kr. e. XIII. századból. [Oszlár-Nyárfaszög. Late Bronze Age settlement from the 13th century B.C.] In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Szerk. Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra. Magyar Nemzeti Múzeum–Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Tanszék, Budapest 1997. 66–71.

Keeley–Fontana–Quick 2007.

Lawrence H. Keeley – Marisa Fontana – Russel Quick: Baffles and Bastions: the Universal Features of Fortifications. *Journal of Archaeological Research* 15. 2007. 55–95.

Kemenczei 1982.

Tibor Kemeczei: Die Siedlungsfunde der Gáva-Kultur aus Nagykálló. *FA* 33. 1982. 73–95.

Király 2013.

Király Ágnes: Újabb adatok az alföldi Gáva kultúra temetkezéseinek problémájához: birituális temető Tiszabura-Nagy-Ganajos háton. [New evidence on the burial customs of the Gáva-culture in the Great Hungarian Plain. Biritual cemetery at Tiszabura-Nagy-Ganajos hát.] *Tisicum* 22. 2013. 31–55.

Kobaľ 1996.

Josip Kobaľ: Preliminary report on the results of archaeological research on the multi-level fortified settlement of „Chitattia" (near Solotvino/Aknaszlatina, Transcarpathian region, Ukraine) by the Expedition of the Transcarpathian Museum of Local History. [Előzetes jelentés a Szolotvinó/Aknaszlatina (Ukrajna, Kárpátalja) környéki „Csitattja" többrétegű erődített telepen a Kárpátalja Honismereti Múzeum által szervezett régészeti feltárás eredményeiről.] *NyJAMÉ* 37–38. 1995–96. (1996) 115–151.

Kobaly 2007.

Йосип Кобаль: До питання про хронологію та періодизацію культури Станове. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* CCLIII. 2007. 583–602.

László 1994.

Attila László: Începuturile epocii fierului la est de Carpaţi. Culturile Gáva-Holihrady şi Corlăteni-Chişinău pe teritoriul Moldovei. [Die Anfänge der Eisenzeit im Ostkarpatenraum. Die Gáva-Holihrady- und Corlăteni-Chişinău-Kultur auf dem Gebiet der Moldau.] Bibliotheca Thracologica 6. Bucureşti 1994.

Leviţki 1994.

Oleg Leviţki: Cultura Hallstatului canalat la răsărit de Carpaţi. [La culture du Hallstatt Cannelé á l'est de Carpates.] Bibliotheca Thracologica 7. Bucureşti 1994.

Lichtenstein–Rózsa 2008.

Lichtenstein László – Rózsa Zoltán: Bronzkori csalafintaságok a középkori Kaszaper területén. *MúkuCsom* 2007. (2008). 43–56.

Marta 2009.

Liviu Marta: The Late Bronze Age Settlements of Petea-Csengersima. [Pete-Csengersima késő bronzkori települései.] Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 2009.

Marta 2010.

Liviu Marta: Contribuţii la cunoaşterea sfârşitului epocii bronzului şi începutul epocii Hallstattiene în Câmpia Sătmăreană şi în Ţara Oaşului. Teză de doctorat. Alba Iulia 2010.

Marta–Sana–Bejinariu–L. Nagy–Berendi 2010.

Liviu Marta – Daniel V. Sana – Ioan Bejinariu – Márta L. Nagy – Elisabeta Berendi: The Late Bronze Age Settlement of Níregyháza–Oros „Úr-Csere". [Nyíregyháza-Oros késő bronzkori települései.] Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 2010.

D. Matuz 1997.

D. Matúz Edit: Késő bronzkori és kora vaskori háztípusok és rekonstrukciós kísérleteik. [Spätbronzezeitliche und früheisenzeitliche Häsertypen und ihre Rekonstruktionsversuche.] *BudRég* 31. 1997. 211–227.

Mozsolics–Hegedűs 1963.

Mozsolics Amália – Hegedűs Zoltán: Két nagykállói depotlelet és a telekoldali bronzlelet vizsgálata. [Zwei Depotfunde von Nagykálló (Kom. Szabolcs-Szatmár) und die Spektrographische Untersuchung einiger Bronzen von Telekoldal.] *ArchÉrt* 90. 1963. 252–262.

Nagy 2007.

Nagy Márta: Késő bronzkori településrészlet Nyíregyházán. [Spätbronzezeitlicher Siedlungsteil in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* 49. 2007. 124–154.

L. Nagy 2012.

Márta L. Nagy: Neue Beiträge zu spätbronzezeitlichen Gefäßdeponierungssitten im Oberen Theißgebiet. In: The Gáva Culture in the Tisa Plain and Transylvania. Die Gáva-Kultur in der Theißebene und Siebenbürgen. Symposium Satu Mare 17–18 June/Juni 2011. Ed. Liviu Marta. Muzeul Judeţean Satu Mare, Satu Mare 2012. 255–280.

L. Nagy 2015.

Márta L. Nagy: The Late Bronze Age Settlement Structure of Nyíregyháza Mega Park. Preliminary Report. In: A bronzkor kutatásának helyzete Magyarországon. 2014. december 17–18-án rendezett konferencia. / State of the Hungarian Bronze Age Research. Conference held between 17th and 18th of December 2014. Szerk. Kiss Viktória – Kulcsár Gabriella – V.

Szabó Gábor – Váczi Gábor. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet – ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet. In print.

L. Nagy–Scholtz 2009.

L. Nagy Márta – Scholtz Róbert: A késő bronzkori Felsőszőcs kultúra települése Őr–Őri-tag lelőhelyen. [Summary.] In: Bronze Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the intarnational colloquium from Târgu Mureş 24–26 October 2008. Bibliotheca Musei Marisiensis, Seria Archaeologica I. Ed. Sándor Berecki – Rita Németh E. – Botond Rezi. Editura Mega, Cluj-Napoca 2009. 223–258.

Németi 1990.

János Németi: Contribuţii la cunoaşterea sfârşitului epocii bronzului din nord-vestul României. [Beiträge zur Erforschung der Spätbronzezeit in Nordwestrumänien.] *SCIV* 41. 1990. 19–54.

Pop 2009.

Dan Pop: The Middle Bronze Age Settlement of Petea-Csengersima. [A pete-csengersimai középső bronzkori település.] Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 2009.

Rusu–Dörner–Ordentlich 1999.

Mircea Rusu – Egon Dörner – Ivan Ordentlich: Die Erdburg von Sântana-Arad in dem zeitgleichen archäologischen Kontext. In: Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenktschrift für Kurt Horedt. Hrsg. Nikolaus Boroffka – Tudor Soroceanu. Internationale Archäologie: Studia honoraria Bd. 7. Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf. 1999. 143–165.

Sava 1998.

Eugen Sava: Die Rolle der „östlichen" und „westlichen" Elemente in der Genesis des Noua-Sabatinovka Kulturkomplexes. (Nach den Materialien des Pruth-Dnestr Zwischenstromgebiets). In: Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenwege und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000–500 v.Chr.). Hrsg. Bernhard Hänsel – Jan Machnik. Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf. 1998. 267–312.

Shennan 1986.

Stephen Shennan: Central Europe in the Third Millennium B.C.: An Evolutionary Trajectory for Beginning of the European Bronze Age. *JAA* 5. 1986. 115–146.

Shennan 1993.

Stephen Shennan: Settlement and Social Change in Central Europe, 3500–1500 BC. *Journal of World Prehistory* 7. 1993. 121–161.

V. Szabó 2004.

V. Szabó Gábor: Ház, település és településszerkezet a késő bronzkori (BD, HA, HB periódus) Tisza vidéken. [Houses, Settlements, and Settlement Structures in the Tisza Region of the Late Bronze Age (Periods BD, HA, HB).] In: ΜΩΜΩΣ II. Őskoros Kutatók II. összejövetelének konferenciakötete. Szerk. Nagy Emese Gyöngyvér – Dani János – Hajdú Zsigmond. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen 2004. 137–169.

V. Szabó 2011.

V. Szabó Gábor: Ahol a bronz terem... Előzetes jelentés a Baks-Temetőparti késő bronzkori lelőhelyen végzett fémkereső műszeres kutatásokról. [Wo die Bronze liegt... Vorläufiger Bericht zu Geländeuntersuchungen mit Metallsonden am spätbronzezeitlichen Fundort Baks-Temetőpart.] *MFMÉ – StudArch* 12. 2011. 91–126.

Szeverényi–Priskin–Czukor 2014.
Szeverényi Vajk – Priskin Anna – Czukor Péter: Csanádpalota-Juhász T. tanya késő bronzkori erődített település feltárása – előzetes jelentés a 2011–2013. évi ásatások eredményeiről. [Excavations at the Late Bronze Age Fortified Settlement of Csanádpalota-Juhász T. tanya (M43 Site Nr. 55.): the Results of the 2011–2013 Campaigns.] *MFMÉ* Új folyam 1. 2014. 35–60.
Székely 1966.
Zsolt Székely: Aşezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei. [Auszug.] Sfatul Popular Regional Braşov. Muzeul Regional Sfântu Gheorghe, Braşov 1966.
Urák–Marta 2011.
Malvinka Urák – Liviu Marta: Human Remains of the Late Bronze Age Settlement in the Upper Tisza Region. New Researches and New Evidence. In: Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş. 8–10 October 2010. Bibliotheca Musei Marisiensis IV. Ed. Sándor Berecki – Rita Németh E. – Botond Rezi. Editura Mega, Târgu Mureş 2011. 155–162.
Vasiliev–Aldea–Ciugudean 1991.
Valentin Vasiliev – Alexandru I. Aldea – Horia Ciugudean: Civilizatia dacică timpurie în aria Intracarpatică a României. Contributii arheologice: Asezarea fortificată de la Teleac. Editura Dacia, Cluj-Napoca 1991.
Zaharia 1965.
Eugen Zaharia: Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaş 1958. *Dacia* 9. 1965. 83–104.

L. Nagy Márta

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: lnagymarta@gmail.com

The structure of a Late Bronze Age settlement from the site of Nyíregyháza–Oros, Mega Park

Preliminary report

Comparing to contemporary settlements in the same environment, Prehistoric village excavated at Nyíregyháza–Mega Park is a large, intensively inhabited Late Bronze Age settlement where a serious amount of values was accumulated. It could have played important role in the economic and social life of the region. This is attested by its several characteristic features:

1. The settlement was encircled by a ditch and earthwork, probably, in order to guard its determinative role and protect territories and values belonging to the community.

2. This encircled territory was further "reinforced" by some systematically situated hoards playing protective role (two gold and one bracelet hoard). Beside the ritual place surrounded by "empty" territory, some settlement units related to buildings were also protected by sacrificial hoards (pottery, metal).

3. Apart from the metal finds of the hoards, the site provided an extremely rich bronze find collection. Judging from this, we can count with serious metallurgic activity here. No traces of workshop came to light, so we can suggest the existence of a trade and distribution centre.

In the course of research of similar Late Bronze Age settlements of similar organisation in the southern part of the Great Hungarian Plain, it was suggested that there were parts of settlements functioning as "deposition zones". They could exist synchronously or partly overlapping each other in time, living side by side. These zones were less populated than the nearby village with a serious number of inhabitants that also could have had its own, smaller deposition territory. In my opinion, the site of Mega Park can be classified as the latter case. In the site of Nyíregyháza–Oros, "Úr-Csere" mostly synchronous with Mega Park and situated very close to, the settlement was also encircled by a ditch, but its sacral and metallurgy activity is modest. So, the population of the Mega Park site must have had a more serious role, possibly, another function differing from the "Úr-Csere" site.

For the time being, we cannot determine the social attribution of certain settlement units. However, the places, number and richness of the hidden hoards, pottery specific for the layers, serious metallurgic activity refer to a leading group that – probably, due to its economic power – was capable of centralised ruling of the local population, of coordinating the economy and, in all probability, the religious life. Researchers of the Csanádpalota site got to a similar conclusion. According to them, the earthwork found there could have been the elite's centre of the period.

In the environment of the settlement in question several also Late Bronze Age (Hajdúbagos–Cehăluţ Group – proto-Gáva Period) settlements came to light. Some of them was recorded during field walks, another part is known from excavations. After mapping them it can be well seen (Fig. 1. 5) that these sites cover the sand ridge running in north–south direction east of the present Nyíregyháza–Oros. These are villages inhabited by large communities and smaller farms founded in their environment. To-date, several researchers think that the settlement network of the age can be characterised not by the earlier hierarchic system, but by a heterarchic/net like model of relations. The site of Mega Park and, on the first hand, smaller sites surrounding it, fit well into this model. In this connection, our important goal is to determine precisely the extension of the settlement and to place it more accurately in the system of Late Bronze Age settlements. It is necessary to make an intensive field research of the territory outside of the excavated area, mainly on the plateau hardly investigated during the excavation, because we do not have any information on its interior structure. A future task is to completely evaluate the Late Bronze Age find material. Now it is clear that the settlement was in use in the middle period of the Late Bronze Age (RBD–HA). Hopefully, the find material will provide an opportunity to separate different phases in this chronology.

Márta L. Nagy

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: lnagymarta@gmail.com

1

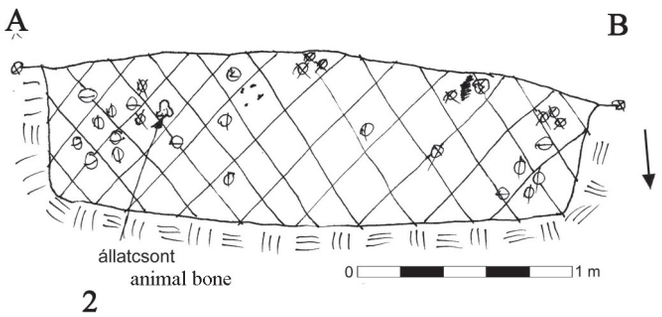

2

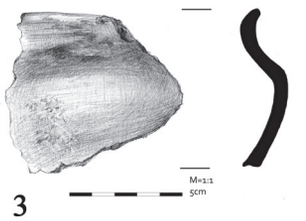

3

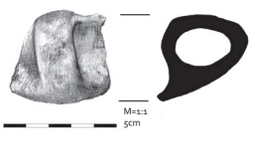

4

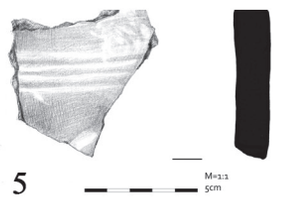

5

6

I. tábla

Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–8: 20. épület, 9–10: 143. épület

Table I

Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–8: building 20; 9–10: building 143

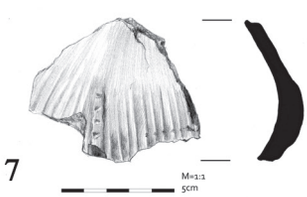

7

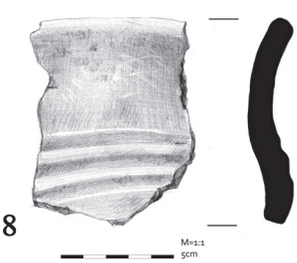

8

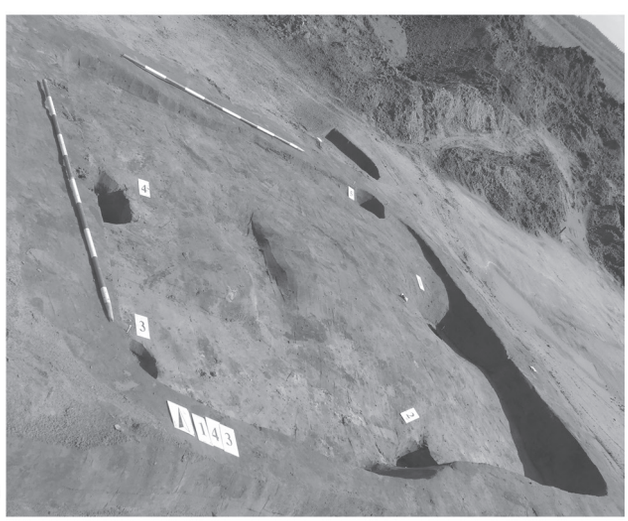

9

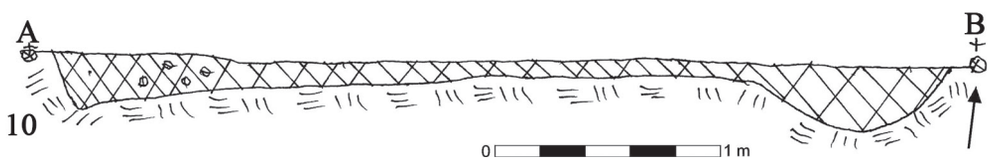

10

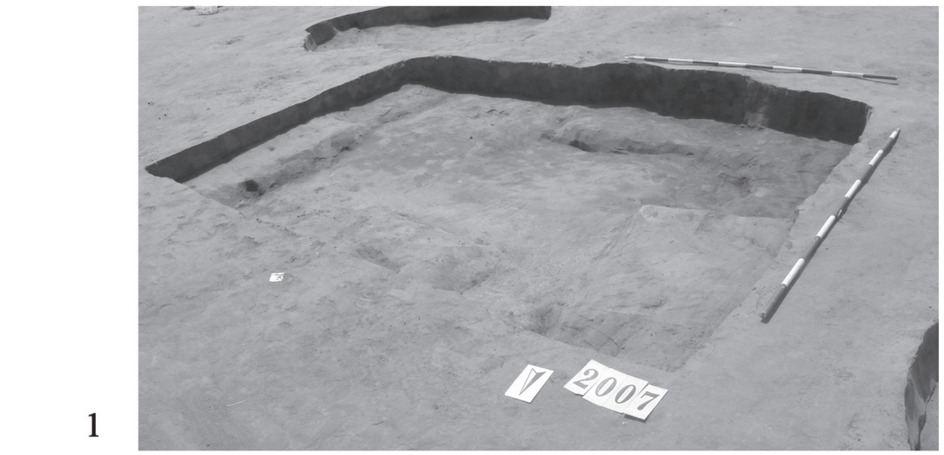

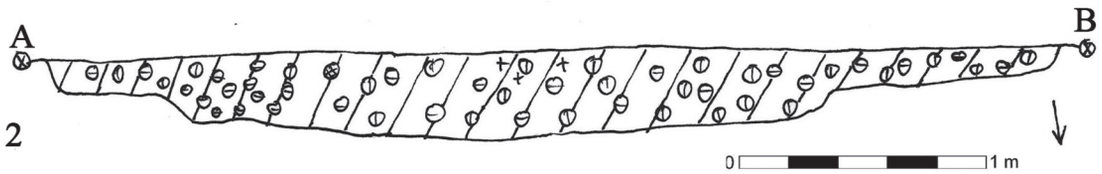

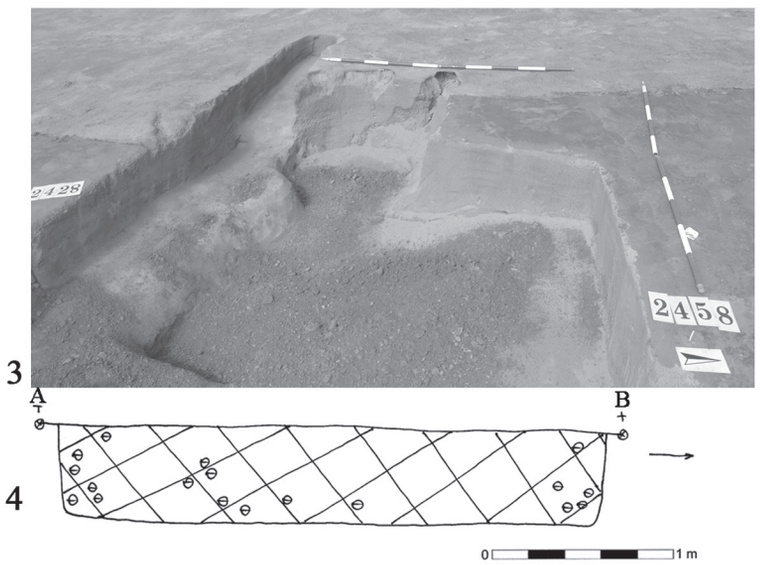

II. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–2: 2007. épület, 3–7: 2458. épület

Table II
Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–2: building 2007; 3–7: building 2458

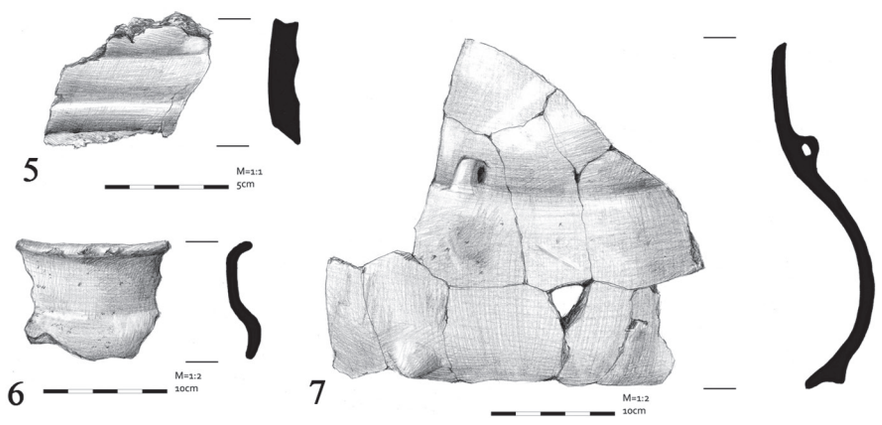

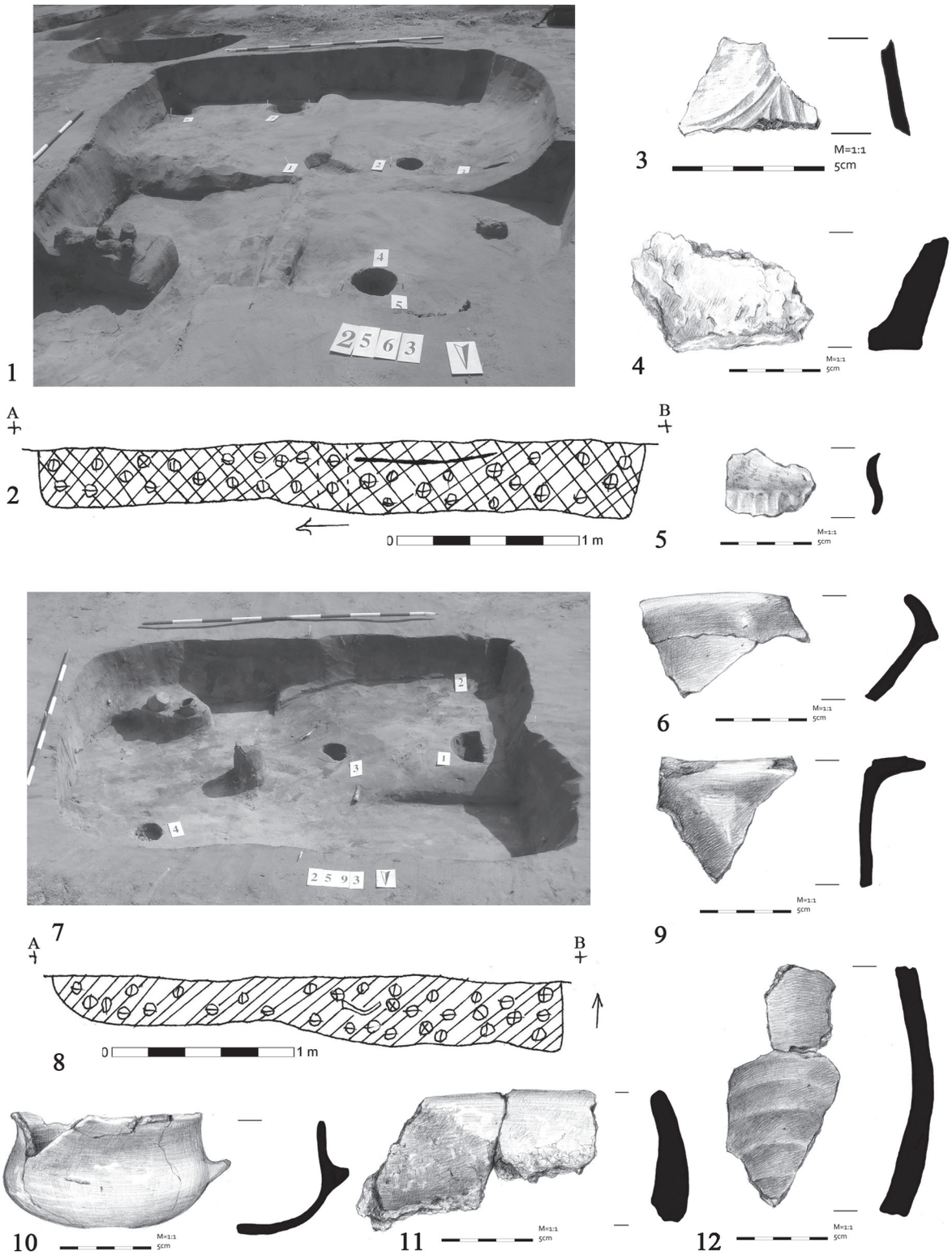

III. tábla

Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–4: 2563. épület, 5–12: 2593. épület

Table III

Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–4: building 2563; 5–12: building 2593

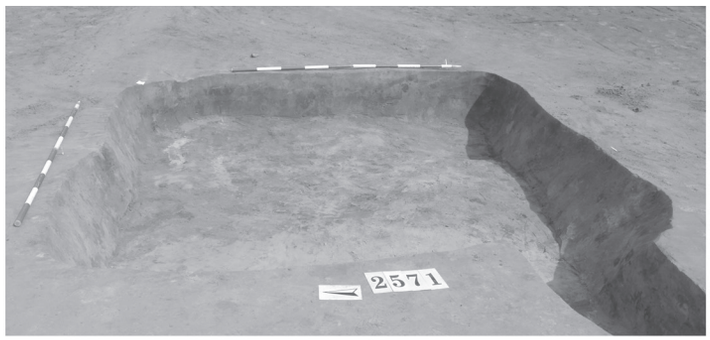

1

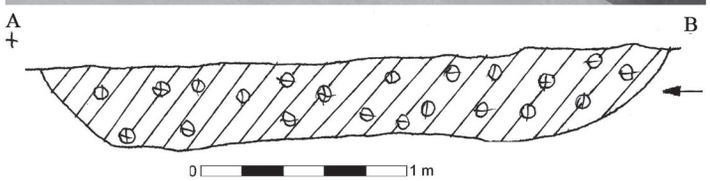

2

IV. tábla

Nyíregyháza–Oros, Mega Park

1–2: 2571. épület,

3–4: 3581. épület,

5–8: 5305. épület

Table IV

Nyíregyháza–Oros, Mega Park

1–2: building 2571;

3–4: building 3581;

5–8: building 5305

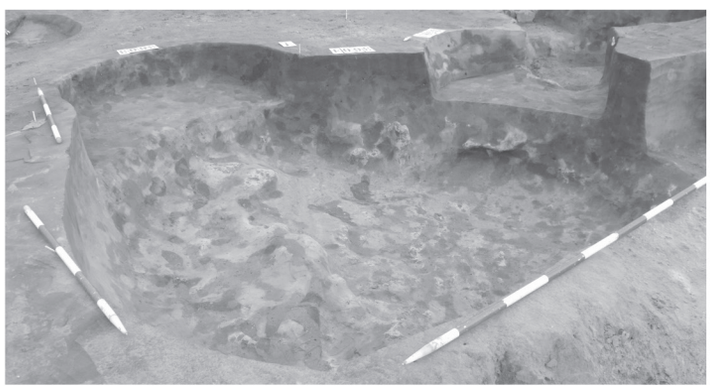

3

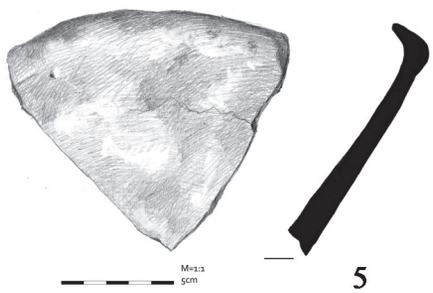

5

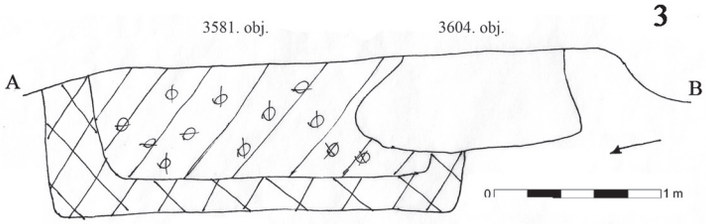

4

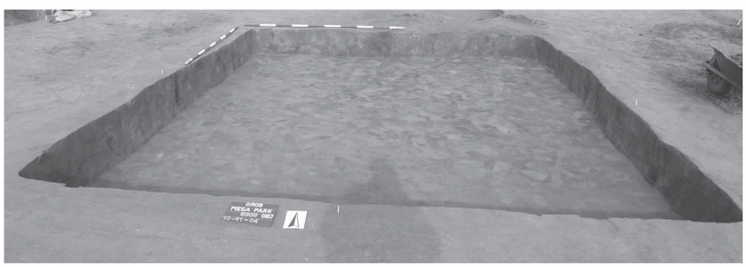

6

8

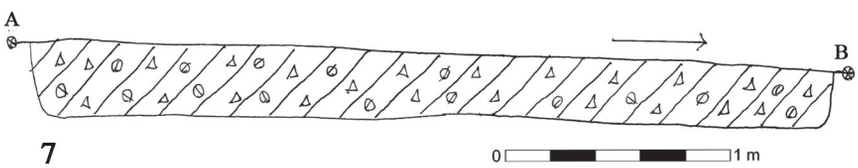

7

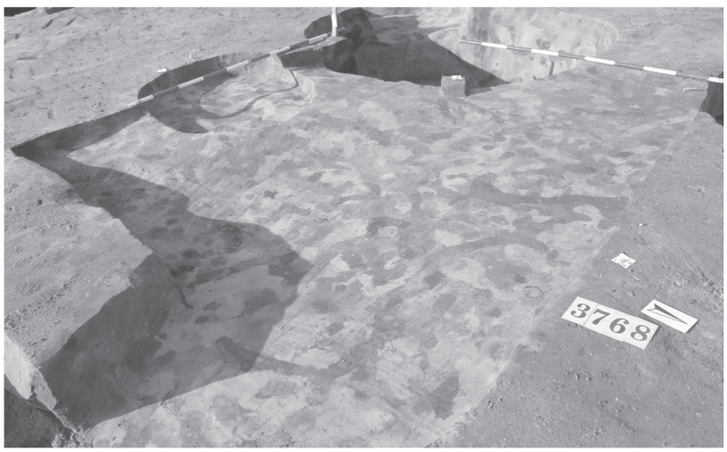

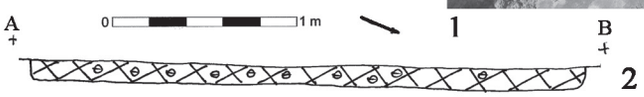

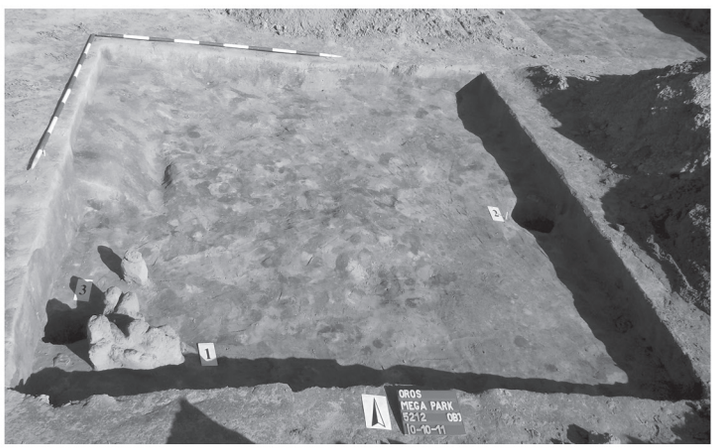

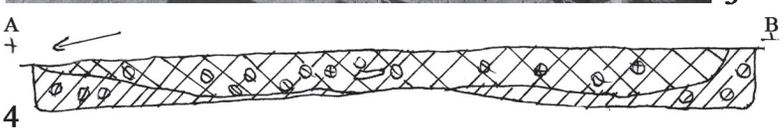

V. tábla

Nyíregyháza–Oros, Mega Park

1–2: 3768. épület,

3–4: 5212. épület,

5–6: 5298. épület

Table V

Nyíregyháza–Oros, Mega Park

1–2: building 3768;

3–4: building 5212;

5–6: building 5298

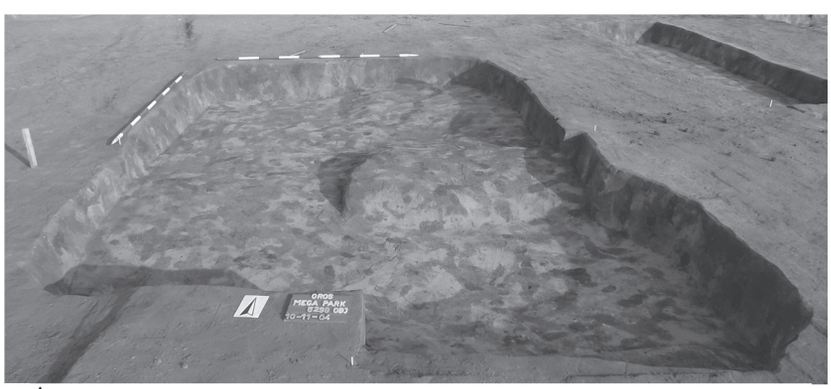

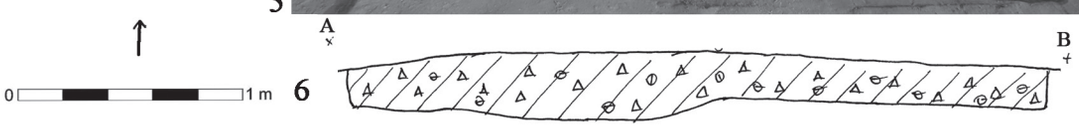

1

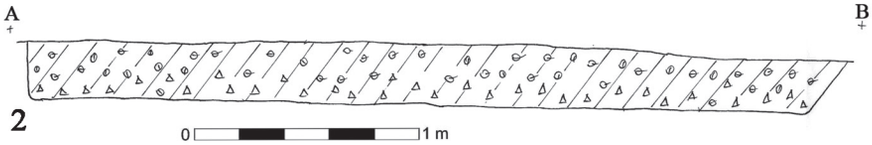

2

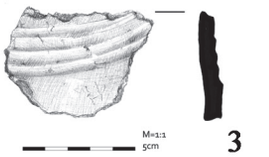

3

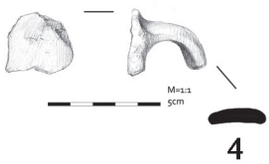

4

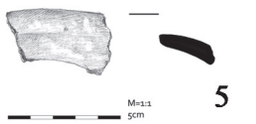

5

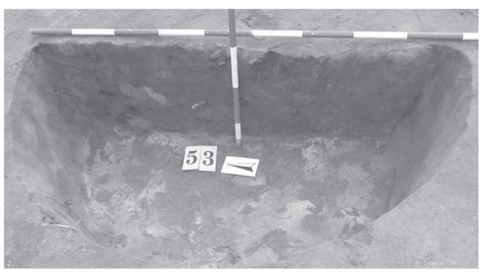

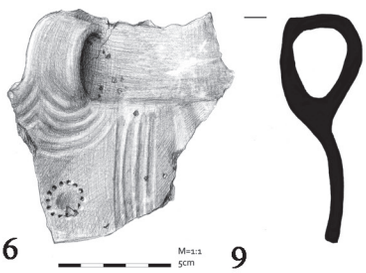

6

9

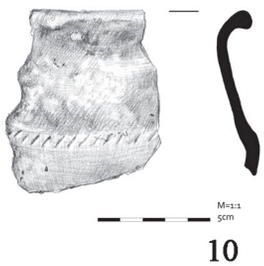

10

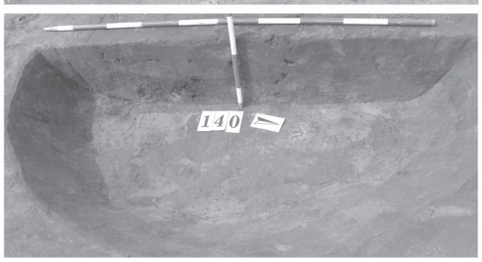

7

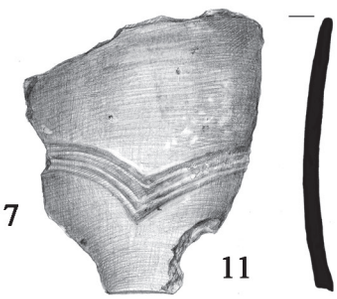

11

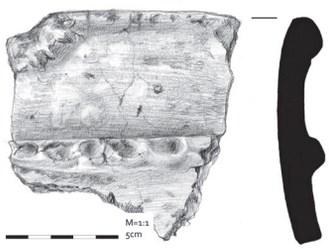

12

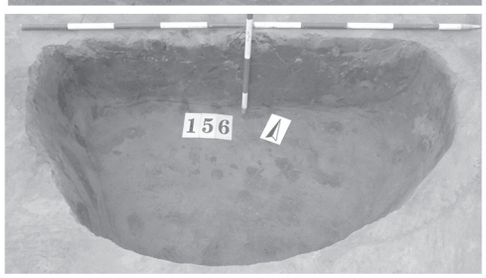

8

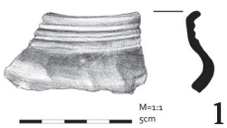

13

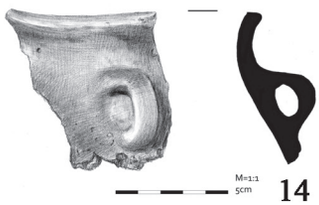

14

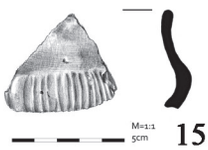

15

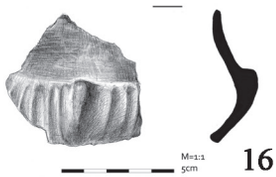

16

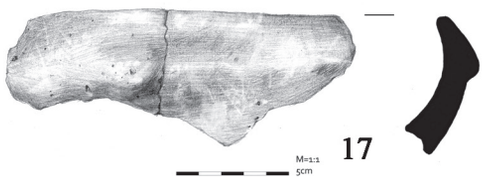

17

VI. tábla

Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–5: 5258. épület,
6–17: Késő bronzkori gödrök (53., 140., 153. objektum)
metszetfotói és leletanyaguk

Table VI

Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–5: building 5258;
6–17: Cross-sections and find material
of Late Bronze Age pits (feature 53, 140, 153)

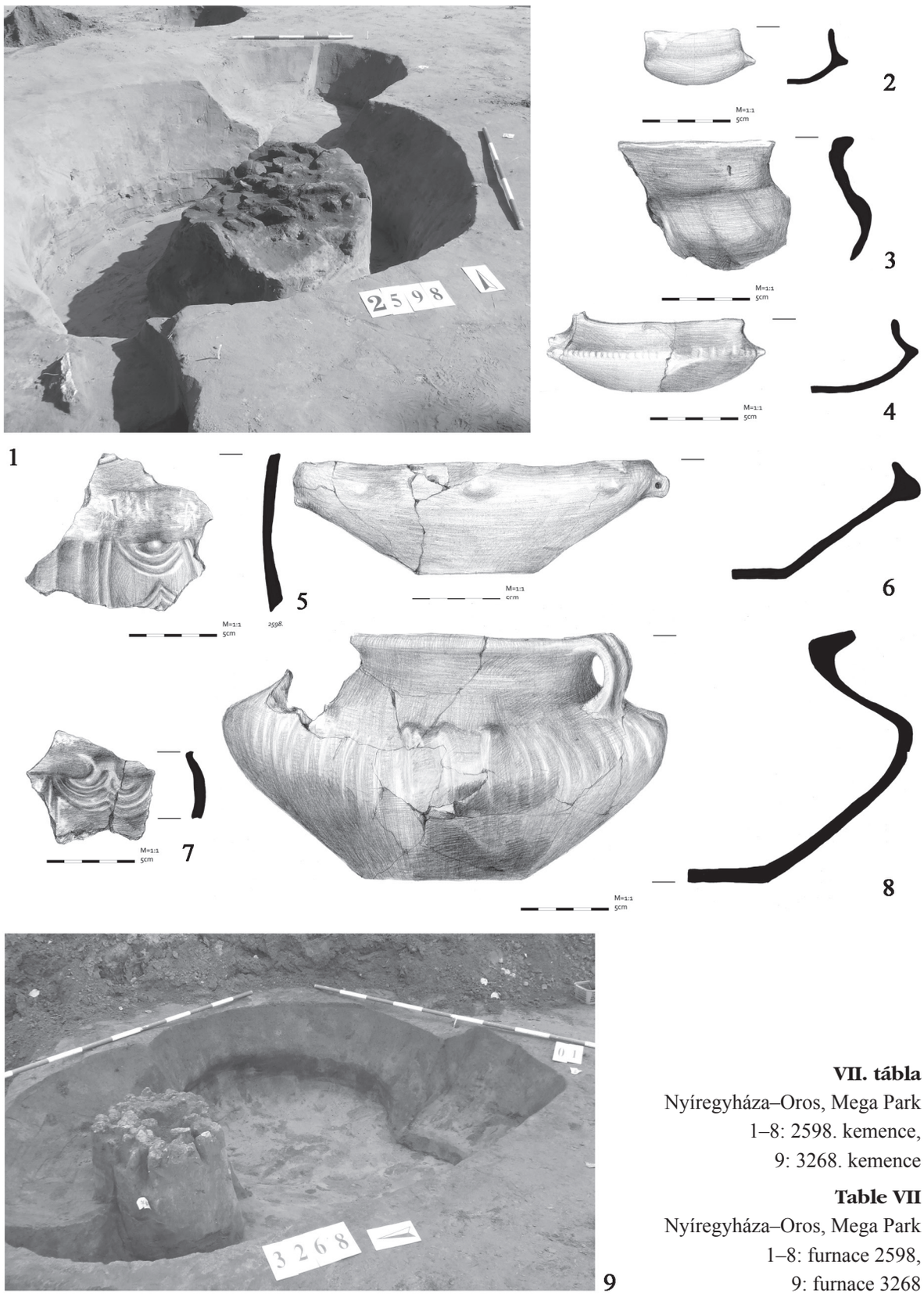

VII. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park
1–8: 2598. kemence,
9: 3268. kemence

Table VII
Nyíregyháza–Oros, Mega Park
1–8: furnace 2598,
9: furnace 3268

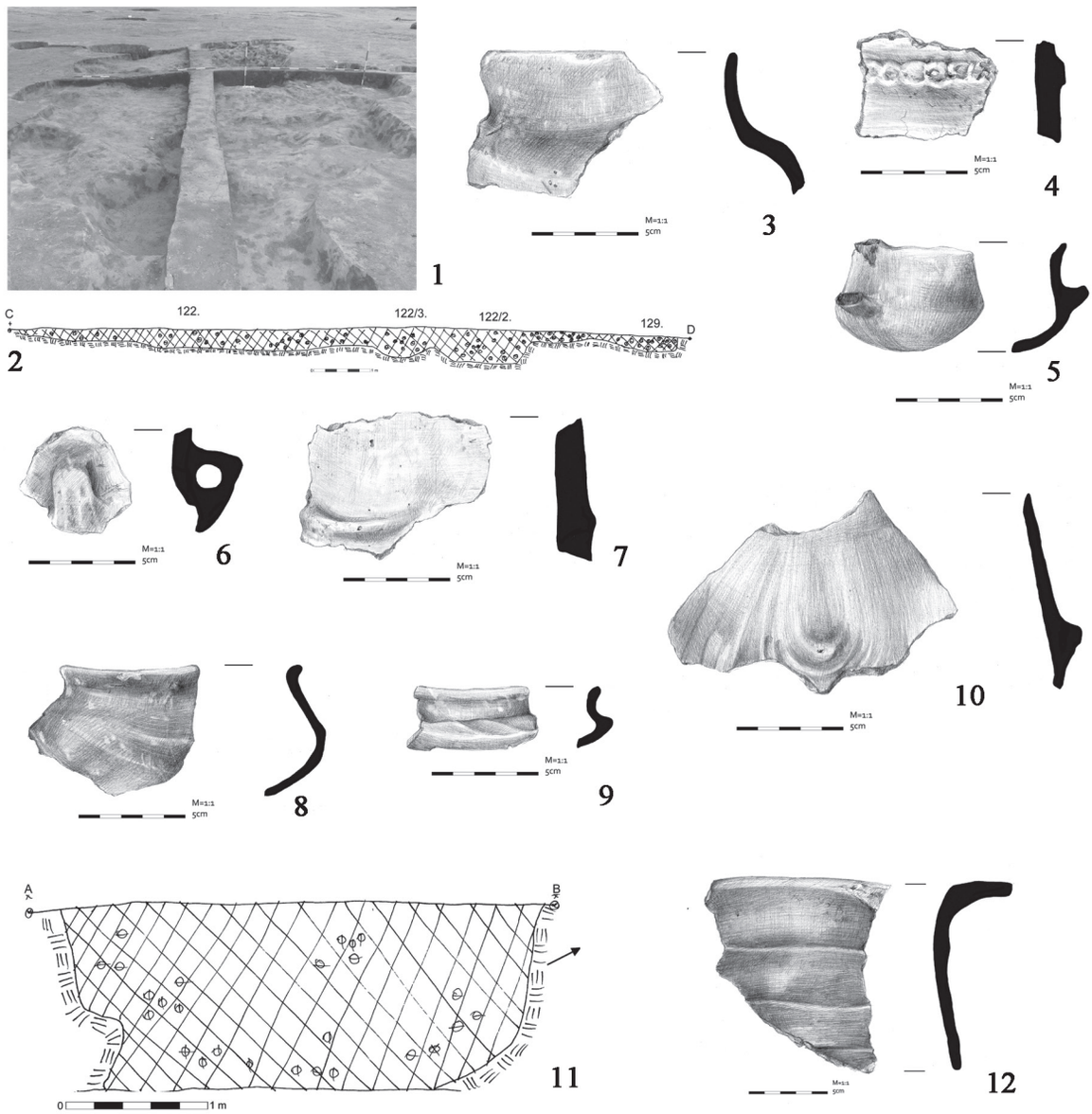

VIII. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park
1–10: A 122. késő bronzkori gödörbokor és leletanyaga,
11–13: 115. kút

Table VIII
Nyíregyháza–Oros, Mega Park
1–10: Late Bronze pit complex 122 and its find material,
11–13: well 115

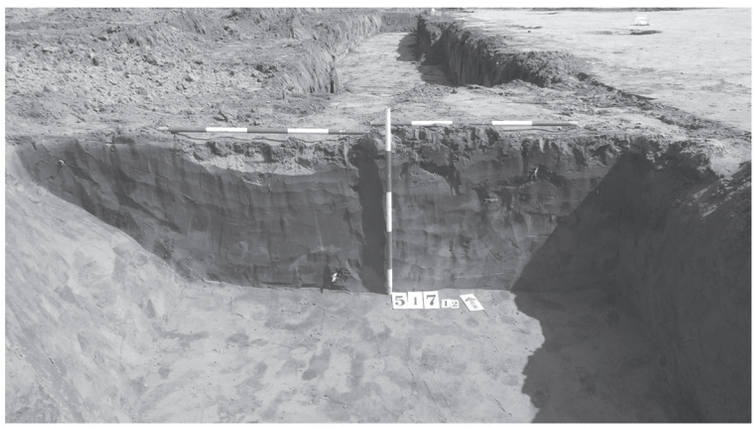

1

2

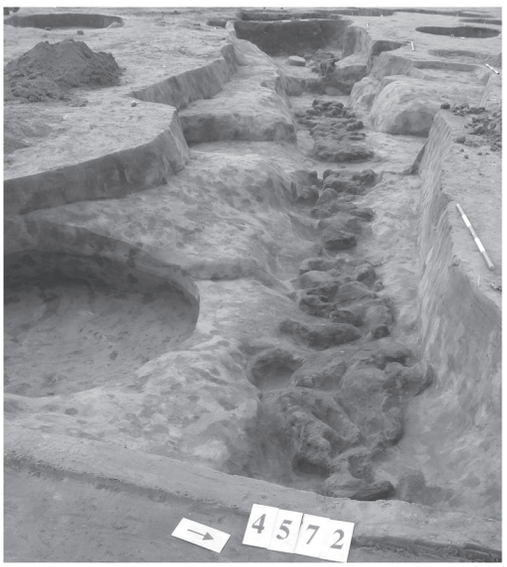

3

IX. tábla
Nyíregyháza–Oros, Mega Park, a késő bronzkori települést határoló szélesebb árokrendszer (517., 4572., 4970. objektum)

Table IX
Nyíregyháza–Oros, Mega Park, wider ditch system bordering the Late Bronze Age settlement (feature 517, 4572, 4970)

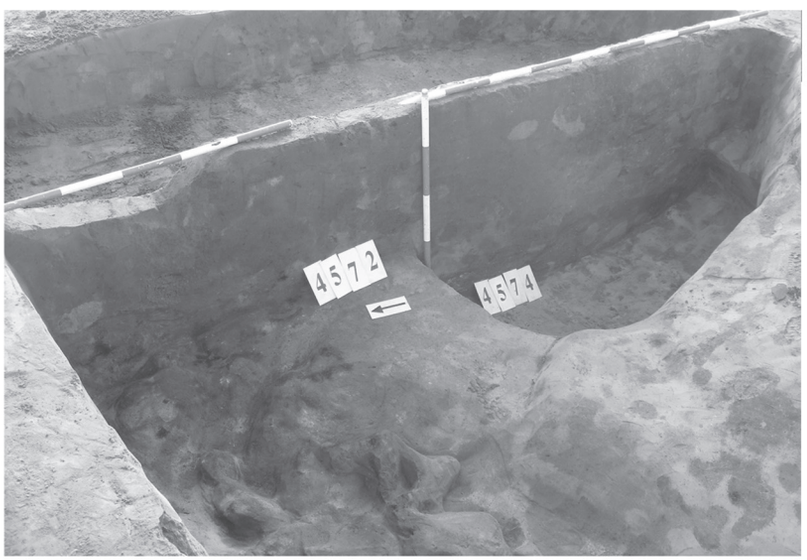

4

1

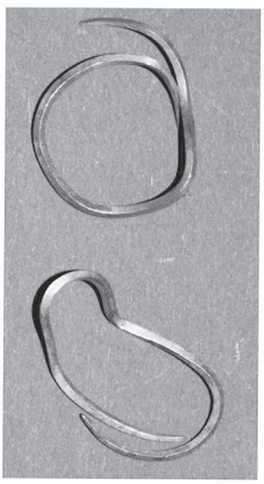

2

3

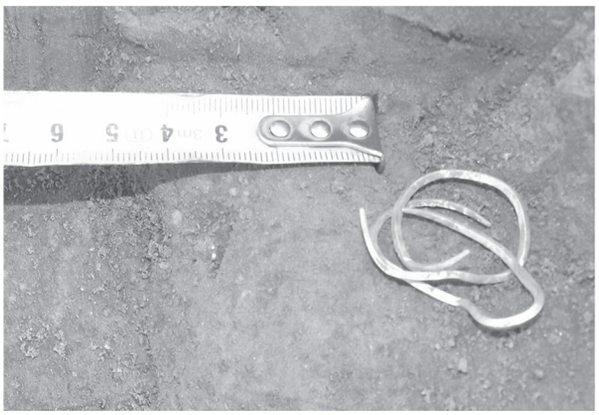

4

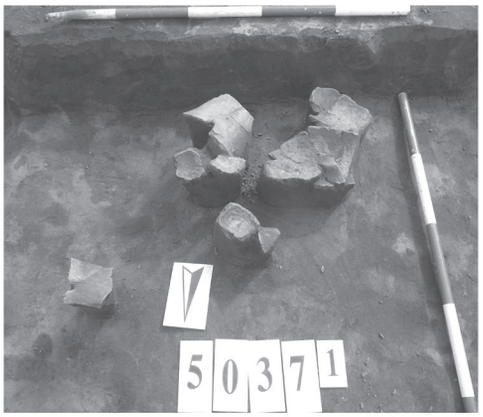

5

X. tábla

Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–5: A késő bronzkori települést határoló, legszélső, keskenyebb árokrendszer (5014., 5037. objektum) bontás utáni fotói, az árokban előkerült aranylelettel és összeroppant edénnyel, 6: A késő bronzkori településen előkerült második aranylelet (193. objektum)

Table X

Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–5: Exterior, more narrow ditch system bordering the Late Bronze Age settlement (feature 5014, 5037) excavated, with the gold find recovered in the ditch and broken vessel, 6: Second gold find recovered at the Late Bronze Age settlement (feature 193)

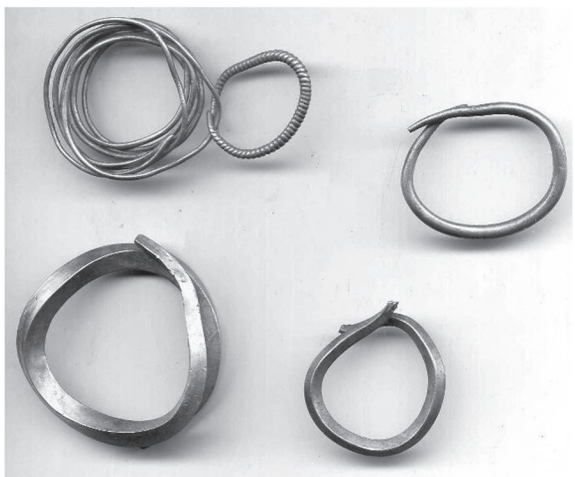

6

1

2

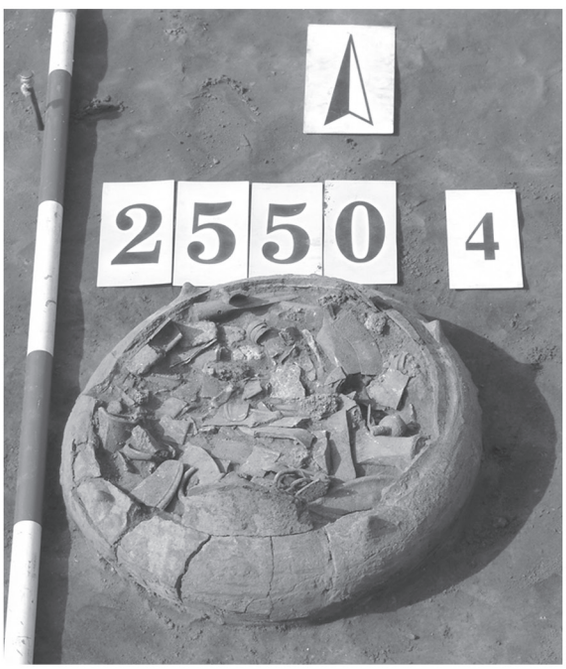

3

4

XI. tábla

Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–2: A késő bronzkori településen előkerült, ópályi horizontra datálható bronzdepó (2196. objektum) 3–4: A késő bronzkori településen előkerült kurdi horizontra datálható bronzdepó (2550. objektum)

Table XI

Nyíregyháza–Oros, Mega Park 1–2: Bronze hoard dated to the Ópályi horizon, found at the Late Bronze Age settlement (feature 2196), 3–4: Bronze hoard dated to the Kurd horizon found at the Late Bronze Age settlement (feature 2550)

A szarmaták állatai[1]

István̈ovits Eszter – Kulcsár Valéria

A Kárpát-medencébe több hullámban bevándorló szarmatákról pontosan mind a mai napig nem tudjuk, hogy honnan érkeztek új hazájukba, erről legfeljebb sejtéseink vannak. Annyi bizonyos, hogy az európai sztyeppéről indultak új hazájukba. Ezt a tényt figyelembe véve nem kételkedhetünk abban, hogy életmódjukban – legalábbis vándorlásuk kezdetén feltétlenül – az állattartás kiemelkedő szerepet játszott. Ennek ellenére nagyon szerény ismeretanyaggal rendelkezünk mind sztyeppei, mind pedig Kárpát-medencei állataikkal kapcsolatban.

Azt le kell szögeznünk, hogy a magyarországi Alföld természetföldrajzi viszonyai (elsősorban az évi csapadék mennyisége) mindenképpen ellene szól annak, hogy ezen a területen nomadizmussal számoljunk, ugyanakkor a folyószabályozások előtt az állattartásnak kifejezetten kedvező adottságokkal rendelkezett térségünk. A bevándorló, letelepedő szarmaták körében az állattenyésztés mellett nyilvánvalóan mind nagyobb szerephez jutott a földművelés. A Középső-Duna-medencét nagy kiterjedésű településeik sűrű hálózata jellemzi. E telepeken jellegzetes objektumok a méhkas alakú tárolóvermek. Anélkül, hogy itt mélységeiben tárgyalnánk földművelésük kérdését, megjegyezzük, hogy még az is valószínűsíthető, hogy a rómaiakkal folytatott kereskedelmük egyik meghatározó árucikke éppen a gabona lehetett.

Ami a szarmaták állattartását illeti, vizsgálatában három forráscsoport jöhet számításba. Elsőként említhetjük az antik auktorokat, akik azonban – akár a sztyeppei, akár a Kárpát-medencében élő barbárokról értekeznek – csak ritkán tesznek kutatott témánkra vonatkozó érdemi megjegyzést. Többnyire legfeljebb a lovakról esik szó, de az is inkább csak nagy általánosságban.[2] Ha pedig bővebb leírást találunk, annak értékelése nehézségekbe ütközik. A háziállatok tekintetében talán a legrészletesebb források egyike Sztrabón, aki a következőket írja: „*A Borysthenés és a Maiótis torkolata között az egész terület a tengermellékig nagyon hideg, de ilyen a tengerparti vidékek északi része is, mint a Maiótis s még inkább a Borysthenés torkolata, meg a Tamyrakés (más névvel Karkinités) öböl beszögellése, amelynél a nagy félsziget földszorosa van. Habár sík földön laknak, a hideg bizonysága a következő: szamarakat nem tartanak (mert ez az állat nem bírja a hideget), egyes szarvasmarhák szarv nélkül jönnek a világra, másoknak pedig levágják a szarvait (mert ez a testrészük nagyon érzékeny a hideggel szemben), a lovak kicsinyek, a juhok azonban nagyok; az ércvedrek megrepednek, a tartalmuk pedig megfagy.*" (Sztrabón 7.III.18.)

Az, hogy a hideg éghajlat befolyásolja az állatok testméretét és kinézetét, az antikvitásban toposzként terjedt el. Hippokratész is úgy vélekedik, hogy éppen ezért a sztyeppen a „*vadállatok*

[1] A tanulmány az OTKA 104980 számú pályázat támogatásával született. Angol nyelvű változata a *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии* (*МАИЭТ*) c. folyóirat (Szimferopol) soron következő kötetében jelenik meg.

[2] A forrásadatokat Vörös István gyűjtötte csokorba – például Martialis 7,30, Cassius Dio LXXII,7, Tacitus: Hist. I.79. (Vaday–Vörös 1977. 105., Vaday–Vörös 1980. 125. 61. jegyzet).

nem nőnek nagyra", a „*kocsikat igavonó állatok húzzák, egyiket* [négy kerekű] *két pár, másikat* [hat kerekű] *három pár szarv nélküli ökör, mert ezeknek a hideg következtében nem nő meg a szarvuk.*" (Hippokratész 25.)

Valamivel jobb a helyzet, ha az ábrázolásokat vizsgáljuk. Elsősorban itt is a lóháton megjelenő harcosok és vadászok értékelhetők, ha eltekintünk a csodalényektől vagy a szarmata állatstílus elvont ábrázolásaitól. Egyes állatoknak mindemellett léteznek olyan megjelenítései, amelyek egy behatóbb tanulmányozás során mindenképpen figyelmet érdemelnek. Ezek elsősorban a sztyeppei anyagban jelentkeznek, s mint ilyeneket jelen munkánkban csupán összehasonlító anyagként, esetlegesen vesszük számba. A magyarországi szarmata leletanyagban az állatábrázolások száma rendkívül alacsony.[3] Zömük római készítmény, és csupán egy-két olyan darab említhető, amely közelebb vezethet legalább a fajtajegyek meghatározásához.[4]

A leggazdagabb forrásbázist az osteológiai leletek jelentik. A sztyeppei anyagban ez nagyrészt temetkezésekből származik, ami sok tekintetben leszűkíti a vizsgálat lehetőségeit, hiszen nem láthatjuk a teljes állatállomány spektrumát, egyes fajok hiányoz(hat)nak, korlátozott vizsgálatra van csak lehetőség a gazdálkodás és háztartás tekintetében, nem nyújthat kellő információt például a táplálkozási szokásokra, a csontok hasznosítására, az állatok feldarabolására stb. nézve.

Egészen más a helyzet a Kárpát-medencei szarmatáknál. A rendelkezésünkre álló, elsősorban telepekről származó állatcsontanyag hatalmas mennyiséget tesz ki. Ennek ellenére ezek értékelése csak jóval az első telep-publikáció megjelenése után vált hozzáférhetővé (Bökönyi 1976., Vaday–Vörös 1977., Vaday–Vörös 1980.). Bár azóta nagy mennyiségű csontanyag meghatározására került sor (például: Bartosiewicz 1996., Bartosiewicz 1999., Kőrösi 2001., Gál 2010., Tugya–Lichtenstein 2011. stb.), ezeknek a munkáknak a zöme az állomány összetételének megállapítására szorítkozik, holott – véleményünk szerint – az archaeozoológiai kutatások igen nagy perspektívával rendelkeznek. Ehhez elegendő csak abba belegondolnunk, hogy az utóbbi időben az antropológusok körében mind népszerűbbé váló genetikai vizsgálatok e területen még el sem kezdődtek, miközben szembe kell néznünk azzal, hogy minden állattartó népesség alkalmazza a mesterséges szelekció eszközét, így pedig az állatállomány változása, mozgása jóval „fegyelmezettebb" és nyomon követhetőbb, mint az emberé.

A települések mellett a temetőket is figyelembe kell vennünk. Ez a terület az archaeozoológusok körében jóval elhanyagoltabb, aminek alighanem az a magyarázata, hogy a korábbi feltárásokból a temetkezésben nyilvánvalóan másodlagosnak vélt egyes maradványokat (pl. 1-1 db lófog vagy lábcsont) nem vették figyelembe, a sírok kerítőárkait pedig a feltárók sokáig vagy észre sem vették, vagy nem bontották ki, csupán metszet készült róluk. Jellemző, hogy a közelmúltban publikált Madarason 54 sírban 11 faj 108 egyedének 404 db maradványa fordult elő (Vörös 2011. 445.). Ez az egyetlen adat önmagában rávilágít arra, hogy a jövőben nagyobb figyelmet kell szentelnünk ennek a kérdésnek.

A szarmaták hosszú idejű Kárpát-medencei tartózkodása miatt nyilvánvalóan valószínűsíthetjük, hogy az állomány nagyobb része lokális tájfajtá(k)ból áll, és csak kisebb hányada zsákmány és/vagy import (Vörös 1993. 42.). Az egyes bevándorló szarmata néphullámok esetében elvben mindig számolnunk kell a korábbi meglévő állatállománnyal, valamint a behozott újabbakkal. Hogy e két összetevőt – az „autochton" és „bevándorló" jószágot – el tudjuk választani egymástól, nyilvánvalóan a kronológia fényében kellene vizsgálnunk az archaeozoológiai anyagot. Gondolunk itt arra, hogy az állomány megújulása alapvetően kétféleképpen következhet be, ahogyan azt Vörös

[3] Ezeket nemrégiben Nagy Margit gyűjtötte össze (Nagy 2007. 10–21.).

[4] Ezekre az egyes fajoknál kitérünk.

István megfogalmazta: „gyors változás = 'idegen' állatok nagy tömegével tulajdonképpen állomány (fajta) cserét hajtanak végre; lassú változás = az állattartás feltételeinek javításával, a tenyésztési ismeretek bővítésével az adott régióra (környezetre) jellemző 'tájfajtát' hoznak létre." (Vörös 1993. 42.) Ma még igen távol állunk attól, hogy erre a kérdésre vonatkozóan egyáltalán sejtéseink lennének.

A táplálkozási szokások időbeli változására vonatkozóan Bartosiewicz László kísérelt meg következtetéseket levonni a kompolti telep anyagából. Úgy látta, hogy a II. századhoz képest a III. századra a juhtartás rovására a szarvasmarha jelentősége megnövekedett, majd a III–V. század között nivellálódott (Bartosiewicz 1999. 327.).

Keveset tudunk az állattartás mikéntjéről. Vissza-visszatérő gondolat, hogy a Kárpát-medencei szarmaták nomadizáltak volna, ami valójában behatóbb kutatások nélkül is nyilvánvalóan kizárható, ha – mint ahogyan arra már utaltunk – figyelembe vesszük a Duna-vidék földrajzi adottságait. Azt azonban, hogy hogyan kell elképzelnünk a szarmata nyájakat, azok legeltetését, volt-e istállózás stb., ma még nemigen tudjuk. Mindenesetre a településeken nagy számban előforduló árkok egy részét a kutatás karámként értelmezi (Wicker 1997. 74.). Vannak köztük nagyobb méretűek (40x40 m, 30x14 m, 20x20 m), de kisebbekre – 15x20 m – is tudunk adatot. Akadt pl. egy 8 alakú, 30x20 m-es árok, mely talán ugyancsak karám lehetett (Wicker 1997. 74., 77., Szalontai–Tóth 2000. 63.). Vörös Gabriella arra a speciális helyzetre hívta föl a figyelmet, hogy ezeket egyelőre kizárólag a Duna–Tisza közéről ismerjük; és úgy vélte, hogy a Tiszántúlon – talán a talajviszonyok és a vízrajz meghatározta más életmód miatt – kevéssé dominált a nagyállattartás (Vörös 1998. 56.). A jelenség ilyenfajta magyarázatát az állatcsontanyag azonban nem támasztja alá. A karámokkal kapcsolatban vethető fel egy sajátos nyelvészeti adat. A XVII. századig Magyarországon léteztek az ún. gógány-várak. A gógány szó keletiráni kölcsönszó, jelentése marhakarám (Harmatta 1994. 567.). Végül ugyancsak itt jelezzük, hogy a jövőben a patológiás kutatások is valószínűleg segítséget jelenthetnek az állattartás mikéntjének felvázolásához.

A Kárpát-medencei szarmatáknak kezdetektől egészen addig, amíg valamikor az V. században nyomukat veszítjük, négy fő haszonállata a marha, a kiskérődző (juh/kecske), a ló és a sertés volt. Rendszerint az előbbi kettő a domináns. A leggyakoribb maradványok közt említhetjük a kutyákét. Ritka a macska, a tyúk, a házilúd vagy a szamár, elvétve fordul elő a teve. A fajok aránya egy-egy telepen függ a természetföldrajzi adottságoktól, valamint a regionális munkamegosztástól. Az egyes falvak esetében azt is figyelembe kell vennünk, hogy nem mindegy, melyik szegletét tárjuk éppen fel: az „ipari negyed" vagy a méhkas alakú tárolóvermek tucatjaival jellemezhető „gabonasilók" osteológiai anyaga alapvetően eltérő lehet a lakónegyedétől vagy a karámok tájékán talált együttesekétől.[5] A nagyberuházásokat megelőző többhektáros feltárások ma már lehetővé tennék egy-egy telepen belül az ilyen irányú elemzést, melyhez rendelkezésre állna a térinformatika.

Problémát jelent az értékelésnél, hogy az egyes falvak jószágösszetételét a hatalmas mennyiségű lelet ellenére egyelőre csak felületesen ismerjük, ugyanis a meghatározások során a szakemberek az esetek többségében a csontmennyiséget és nem az egyedek számát közlik, ami nagyon erősen torzítja a képet.[6] Ez alól csupán néhány kivételt ismerünk, amely egyúttal jelzi is a probléma mértékét. Álljon itt erre egy példa Orosháza–Községporta, Szűcs-tanya lelőhelyről (Tugya–Rózsa 2012. 226. kiegészítve a legkisebb egyedszám százalékos megoszlásával):

[5] Ez már csak azért is feltűnő, mivel a csontanyag felhalmozódása az egyes régészeti objektumokban igen széles skálán mozog. Szegváron pl. 0 és 347 db/objektum közt változott (Vörös 2005. 116.).

[6] Vö. pl. Berendi 2006. 255. Ugyanakkor Bartosiewicz 2001. 301. szerint a töredékek és egyedek számának százalékos összetétele a nagyobb csontanyagok esetében nem tér el egymástól. Amennyiben ez valóban így van, akkor a jövőben elsősorban ezt figyelembe véve érdemes összehasonlítani az egyes telepek anyagát.

Faj / Species	Csont darabra / Number of bones	%	Legkisebb egyedszám / Minimal number of individuals	%
Szarvasmarha / Cattle	140	37,3	25	56,8
Juh / Sheep	6	1,6	3	6,8
Kecske / Goat	12	0,8	2	4,5
Juh / kecske Sheep / Goat	12	3,2	3	6,8
Sertés / Pig	11	2,9	3	6,8
Ló / Horse	40	10,7	2	4,5
Kutya / Dog	142	37,9	3	6,8
Macska / Cat	18	4,8	1	2,3
Tyúk / Hen	2	0,5	1	2,3
Ürge / Ground squirrel	1	0,3	1	2,3
Összesen / Total	375		44	

Vagy Szegvár-Oromdűlő esetében (Vörös 2005. 121.):

Faj / Species	Csontok száma / Number of bones	Egyedszám / Number of individuals
Szarvasmarha / Cattle	455	54
Juh / Sheep	865	54
Sertés / Pig	198	30
Ló / Horse	54	11
Kutya / Dog	5	5

Ehhez a képhez még azt is vázolnunk kell, hogy a csontanyag egyfelől gyakran erősen töredezett, meghatározásra alkalmatlan; másfelől a levágott állatok csontjainak csak kisebb hányada kerül elő. Kérdés, mi történt a „hiányzó" sok ezer csonttal (vö. tafonómia). Ezek részben elmállottak, részben a kutyák ehették meg, részben kalcinálódtak (pl. Bartosiewicz 2001. 300.). Mindezen magyarázatok mellett megállapítható, hogy a telepeken a várhatóhoz képest még így is kis arányban jelentkeznek állatcsont maradványok. Vremir Mátyás egy avar telep vizsgálata során meghatározva a csontok testtáji régióit – ahogyan azt általában az archaeozoológiai feldolgozások tenni szokták – vetette fel, hogy „*Spekulatív módon feltételezhető a csontok nagyarányú és célszerű felhasználásának lehetősége (pl. csontenyv készítés).*"[7]

Arra vonatkozóan, hogy a kisebb osteológiai leletegyüttesek elemzése olykor torzíthatja a képet, Bartosiewicz László végzett számításokat (Bartosiewicz 1999. 324–325.). Bökönyi Sándor úgy vélte, hogy a „biztonsági határ" 500 db lehet (Bökönyi 1976. 71.). A táblázatokban igyekeztünk ennek ellenére minél több közölt szarmata anyagot bemutatni, hogy a torzulások is látszódjanak (1. táblázat).

[7] Vremir Mátyás: Nyíregyháza keleti elkerülő 36. lelőhely (Nyíregyháza–Oros, Nyulaska, Szék-dűlő) népvándorlás kori telep és késő avar kori temető állatcsont-leletei. Kézirat a Jósa András Múzeumban. Újhartyánban pl. a meghatározhatatlan töredékek a leletanyag 20–30%-át jelentik (Bartosiewicz 2001. 301.), azaz apró szilánkokról van szó, amelyeknél – vagy legalábbis egy részüknél – joggal gondolhatunk tudatos beavatkozásra.

Sorszám / Line number	Lelőhely / Site	Marha (db) / Cattle (pc)	Juh (db) / Sheep (pc)	Kecske (db) / Goat (pc)	Juh / kecske (db) / Sheep / goat (pc)	Kiskérődző össz (db) / Small ruminant (pc)	Sertés (db) / Pig (pc)	Ló (db) / Horse (pc)	Szamár (db) / Ass (pc)	Teve (db) / Camel (pc)	Kutya (db) / Dog (pc)	Macska (db) / Cat (pc)	Szárnyas (db) / Fowl (pc)		Összesen (db) / Total (pc)
													Tyúk / Hen	Lúd / Goose	
1.	Alsónémedi	2515	1332	4		1336	683	280			1185	23	57		6079
2.	Apagy	87	15	10	30	55	61	15			5				223
3.	Ártánd–Kisfarkasdomb	29	4		26	30	9	23	1 + 1 öszvér? / mule?		54				147
4.	Ártánd–Nagyfarkasdomb	114	9	1	58	68	48	47			233		1		511
5.	Bánhalma	10	2			2		10			3				25
6.	Doboz	88			19	19	35	12				26			180
7.	Dunavecse	370			197	197	59	151		3	287		2		1059
8.	Endrőd	388	78	6	239	323	73	97			6	1		1	889
9.	Gyoma	4511			1937	1937	1011	1802			364	van	70		9695
10.	Hajdúnánás	3084	74	7	988	1069	751	795			636	6	20	16	6377
11.	Hódmezővásárhely	75	43		23	66	7	19			32				199
12.	Kiskundorozsma	11327	6031	135		6166	1424	2081			2175	135	124	25	23457
13.	Kompolt	384	46		272	318	37	58			12		6		815
14.	Kunbaracs	9			1	1									10
15.	Kunpeszér	11			4	4	1	2							18
16.	Kunszállás	128			219	219	71	41			100		9		568
17.	Kunszentmárton	53			7	7	8	9			1			1	79
18.	Kunszentmiklós	127			83	83	35	42			3				290
19.	Nyírtura	21	8	1		9		9			220				259
20.	Orgovány	6	1		7	8	7								21
21.	Orosháza	140	6	12	12	30	11	40			142	18	2		383
22.	Öregcsertő	13	1		1	2		2							17
23.	Pócspetri	444	213			213	171	180	2		504	3			1517
24.	Rákoscsaba	27	8			8	2	8							45
25.	Sáp	59	22		40	62	7	7			3				138
26.	Szabadszállás	125			117	117	10	7			233				492
27.	Szegvár	455	865			865	198	54	1		5				1578
28.	Tázlár	724			660	660	66	25	2						1477
29.	Tiszaföldvár	2602			1151	1151	474	408	4		108	1			4748
30.	Tiszafüred	153			41	41	25	24			14				257

31.	Tiszavasvári	81			10	10	7	37			11				146
32.	Újhartyán	273			143	143	22	36			74				548
	Összesen / Total	28433	8758	176	6285	15219	5313	6321	11	3	6410	213	219	43	62257
													72		

1. táblázat
Háziállatok maradványai a telepeken
(Az egyes lelőhelyekre vonatkozó irodalmat lásd a Függelékben lévő listában!)

Table 1
Remains of domestic animals at settlements (See references considering the sites in the Appendix)

A temetőkből származó háziállatok fajösszetétele eltér a telepeken tapasztaltaktól. Ennek hátterében nyilvánvalóan az áll, hogy a temetkezésekből előkerülő maradványok jellegét rituális szerepük, nem pedig gyakorlati okok határozták meg. Míg a telepek anyagában – mint említettük – a domináns állat a marha, illetve a kiskérődző, addig a sírok esetében a ló. Marhacsont 5, lócsont 12 lelőhely esetében említhető. Míg a telepek osteológiai anyagának túlnyomó többsége ételmaradvány, addig a temetkezésekből és a sírokat kerítő árkokból zömében nem húsos tájékról származó csontmaradványok (fog, koponya) kerülnek elő. Utóbbiak tehát nem ételmellékletek, hanem minden valószínűség szerint mintegy az állat szimbólumaként (pars pro toto) kerülhettek a halott mellé.[8] A sertés és a baromfi viszonylag gyakori (4-4 lelőhely), míg a kiskérődző rendkívül ritka (2 lelőhely) (2. táblázat).

Lelőhely / Site	Marha (db) / Cattle (pc)	Juh (db) / Sheep (pc)	Juh / kecske (db) Sheep / goat (pc)	Sertés (db) / Pig (pc)	Ló (db) / Horse (pc)	Kutya (db) / Dog (pc)	Baromfi (db) / Fowl (pc)	Összesen (db) / Total (pc)
Békéssámson					2 fog / teeth			2
Debrecen–Máta	1							1
Dunaharaszti					1 koponya / skull, 1 fog / tooth			2
Geszteréd					1 koponya / skull			1
Hortobágy–Poroshát	1			1	Fogak, láb / Teeth, leg			4
Isaszeg	1			1	1 állkapocs / mandible			3
Nyíregyháza–Felsősima	10		2		6			18
Kiskunfélegyháza					7 fog / teeth, 2 koponya / skulls			9
Kisvárda							1 Csirke / chicken	1
Kiszács					1 fog / tooth			1
Lajosmizse					1 koponya / skull	1 váz / skeleton		2

[8] A részleteket lásd a lovakkal foglalkozó részben!

Madaras	22	11		12	46	3	5	99
Mátételke							1	1
Orosházi tanyák					1 fog bögrében / tooth in mug			1
Szeged–Rivó-dűlő				1				1
Szentes–Sárgapart					1 koponya / skull			1
Tiszavasvári–Városföldje							1 tyúk / hen	1
Összesen / Total	35	11	2	15	73	4	8	148

2. táblázat
Háziállatok maradványai a temetőkben (Az egyes lelőhelyekre vonatkozó irodalmat lásd a Függelékben lévő listában!)

Table 2
Remains of domestic animals in cemeteries (See references considering the sites in the Appendix)

A vadállatok száma mind a telepeken, mind a temetőkben nagyon alacsony (3–4. táblázat).

Lelőhely / Site	Szarvas (db) / Red deer (piece)	Nyúl (db) / Hare (piece)	Róka (db) / Fox (piece)	Madár / teknősbéka (db) / Bird / turtle (piece)	Összesen (db) / Total (piece)
Madaras	2	2	2	1 nyírfajd / black grouse 2 teknősbéka / turtles	9
Üllő 5. lh.	Agancs / Antler				1
Összesen / Total	3	2	2	3	10

3. táblázat
Vadállatok maradványai a temetőkben (Az egyes lelőhelyekre vonatkozó irodalmat lásd a Függelékben lévő listában!)

Table 3
Remains of wild animals in cemeteries (See references considering the sites in the Appendix)

Lelőhely / Site	Szarvas (db) / Red deer (pc)	Őz (db) / Roe deer (pc)	Vaddisznó (db) / Wildboar (pc)	Őstulok (db) / Auroch (pc)	Nyúl (db) / Hare (pc)	Medve (db) / Bear (pc)	Róka (db) / Fox (pc)	Borz / görény (db) / Badger / pole (pc)	Rágcsáló (db) / Rodent (pc)	Hal / madár / teknős / béka (db) / Fish / bird / turtle / frog (pc)	Összesen (db) / Total (pc)
Apagy	12	1	6	10		3				4 teknős / turtles	36
Ártánd–Kisfarkas								1 borz / badger			1
Ártánd–Nagyarkas	1				4						5

Lelőhely / Site	Szarvas (db) / Red deer (pc)	Őz (db) / Roe deer (pc)	Vaddisznó (db) / Wildboar (pc)	Őstulok (db) / Auroch (pc)	Nyúl (db) / Hare (pc)	Medve (db) / Bear (pc)	Róka (db) / Fox (pc)	Borz / görény (db) / Badger / pole (pc)	Rágcsáló (db) / Rodent (pc)	Hal / madár / teknős / béka (db) / Fish / bird / turtle / frog (pc)	Összesen (db) / Total (pc)
Dunavecse		3?									3
Endrőd		2			1					Kagyló / mussel	
Gyoma	2	3		3	1			Borz / badger	1 menyétféle / weasel-like animal	Hal / fish	10
Hajdúnánás	19	11	12		4				19 hörcsög / hamsters 1 földikutya / mole-rat	10 gólya / storks 1 szárcsa / coot 2 daru / cranes 4 madár / birds 9 hal / fish	121
Kiskundorozsma	48		1		54			7 borz / badgers	22 egér / mice 2 nyest / beech martens 66 ürge / ground squirrels 1 pele / dormouse 214 hörcsög / hamsters 166 más / others	92 madár / birds 80 túzok / bustards 2 béka / frogs 14 hal / fish 5 csuka / pikes	774
Kunszentmiklós	1		2								3
Orosháza									1 ürge / ground squirrel		1
Öregcsertő				1							1
Pócspetri	19	8	3						1 rágcsáló / rodent	4 madár / birds	35
Szabadszállás	1				4						5
Szegvár	1									2 teknős / turtles 1 hal / fish	4
Tázlár	2										2
Tiszaföldvár	55	3	16	22	7		4	1 görény / pole			108
Tiszafüred	6										6

Tiszavasvári–Paptelekhát	2			1							3
Összesen / Total	169	28	40	37	75	3	4	9	494	230	1089

4. táblázat
Vadállatok maradványai a telepeken (Az egyes lelőhelyekre vonatkozó irodalmat lásd a Függelékben lévő listában!)

Table 4
Remains of wild animals at settlements (See references considering the sites in the Appendix)

A jövőben külön figyelmet kell szentelnünk a sírok és a sírokat kerítő árkok állatcsontanyaga között mutatkozó eltéréseknek (vö. 2. és 5. táblázat!). Így például míg az árkokban gyakori a teljes lókoponya, addig a temetkezésekben csak elvétve fordul elő.[9]

Lelőhely / Site	Marha (db) / Cattle (pc)	Sertés (db) / Pig (pc)	Ló (db) / Horse (pc)	Egyéb (db) / Other (pc)	Összesen (db) / Total (pc)
Kiskundorozsma–Subasa			1 koponya / skull		1
Lajosmizse			1 koponya / skull		1
Nyíregyháza–Felsősima	13	1	2		16
Szabadka				2 tojás / eggs	2
Sződliget			1 koponya / skull		1
Összesen / Total	13	1	5	2	21

5. táblázat
Állatmaradványok a sírokat kerítő árkokból (Az egyes lelőhelyekre vonatkozó irodalmat lásd a Függelékben lévő listában!)

Table 5
Animal remains from ditches surrounding the graves (See references considering the sites in the Appendix)

Az archaeozoológiai kutatás kezdetén történt kísérlet arra, hogy az Alföld egyes – különös tekintettel az etnikailag eltérő – régióinak állatállományát összevessék (Vörös 1993. 58.). Vörös István elsősorban a Csörsz-árok által övezett és azon kívüli részeket hasonlította össze, mivel szerinte a sáncrendszer az alföldi mezőségi talaj és a zárt erdő – erdős sztyeppe határvonalát tendenciájában követi. Itt annyit meg kell jegyeznünk, hogy az általánosan elterjedt vélekedés szerint a Csörsz-árok kiépítése a szarmatákhoz köthető. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban, hogy a sánc építésének ideje nem egyértelmű. Amennyiben a császárkori keltezés igazolható lesz, akkor sem datálhatjuk a III. század utolsó negyede elé. Ráadásul a szarmata leletek messze a Csörsz vonalán túl is megtalálhatóak. A szarmaták és a további barbár népek (germánok, kelták, dákok) közötti határ valójában egy kontaktzóna lehetett, nem pedig a római limeshez hasonló határ (Istvánovits–Kulcsár 2010.). Mindezek fényében Vörös István eredményeit ma már óvatosan kell kezelnünk. Ő több mint

[9] Itt azonban figyelembe kell vennünk azt is, hogy a sírokat erősen rabolják, ugyanakkor a kerítőárkok anyaga nyilván rabolatlan. A kirajzolódó képet torzít(hat)ja az, hogy az árkok jóval sekélyebbek, mint a sírok, és így gyakran a mezőgazdasági munkák megbolygatják a bennük lévő leleteket.

két évtizeddel ezelőtt úgy gondolta, hogy a szarmata és a kvád telepeken a gazdasági haszonállatok gyakorisági sorrendje: szarvasmarha–juh–sertés, az észak- és északkelet-magyarországi császárkori telepeken – tehát az inkább dák és germán érdekszférához tartozó részeken – pedig szarvasmarha–sertés–juh a sorrend. A ló és a pásztorkutya egyaránt előfordul az egész Alföldön, de a szamár csak a szarmatákhoz jut el, ahogyan a vadászagarak is elsősorban náluk ismertek (Vörös 1993. 58. 5–6. táblázat). Hasonló kísérletre azóta nem került sor, az újabb kutatás legfeljebb Vörös bemutatott eredményeit idézi.

Lényeges az állatok leölésének és feldarabolásának kérdése, mely esetenként elvben akár etnikai vagy kronológiai meghatározásra is lehetőséget nyújthat. Gondolunk itt olyan megfigyelésekre, mint például az, hogy az avarok csonkolva nyúzták a lovat, míg a honfoglalók a csukló/boka ízületnél bontották szét a lábat.[10]

1. kép
Letaglózott ló koponyája Üllő 5. lelőhely 1509. objektumában
(Kulcsár Valéria közöletlen ásatása)

Fig. 1
Skull of a scorched horse, Üllő site 5, feature 1509
(Valéria Kulcsár's unpublished excavation)

A telepeken olykor megfigyelhető az állatok letaglózásának nyoma (1. kép), a bezúzott homlokcsont (Vörös 2005. 116.), mégis valószínűbbnek tűnik a csontmaradványok húsrégiók szerinti összevetése alapján, hogy az állatokat – legalábbis többnyire – nem a faluban ölték le: a mészárszék tehát, ahol az elsődleges bontás is megtörtént, valahol elkülönülve keresendő (Vaday–Vörös 1980. 123., Vörös 2005. 118.).

Szarvasmarha

A Kárpát-medencei szarmata telepek leggyakoribb haszonállata – mint arra már utaltunk – a szarvasmarha. Ezideig kb. 28 és fél ezer csontleletük (az összes háziállatcsont 45,7%-a) vizsgálatának közlésére került sor (vö. 1. táblázat). Az általunk áttekintett irodalomban mindössze két olyan feltárásra bukkantunk, ahol a kiskérődzők (juh/kecske) csontjainak száma magasabb, mint a marháké. Az egyik Kunszállás (Vörös 1993. 59.), a másik Szegvár (Vörös 2005. 116–118.).

A marhák között kicsi, közepes és nagy termetű egyaránt előfordult, az előbbi kettő dominanciája mellett (Vörös 1993. 39–44.).[11] A tehenek marmagassága zömükben 1002 és 1333 mm

[10] Az avar/honfoglalás kori összevetésre lásd Lőrinczy 1991. 132. Császárkori adatokat találunk: Tugya 2011. 92–93. A darabolás kérdésére legutóbb császárkori leletekkel kapcsolatban (de a szarmata szállásterületen kívül) Vörös István tért ki részletesen, azonban anélkül, hogy azt összevetette volna a szarmatáknál elterjedt szokásokkal (Vörös–Soós 2014. 161–164.).

[11] Kőrösi Andrea szerint „a kis testméret a jellemző" (Kőrösi 2001. 10.), de pl. Kiskundorozsmán és Kunszentmártonban a közepes méretűek a dominánsak, persze itt is vannak kis és nagy méretű változatok (Tóth 2014. 136., Vaday–Vörös 1980. 123.)

között mozog, a bikáké 1088,8 és 1272 mm közt (Vörös 1993. 41., Gál 2010. 210.). Egy ilyen, 1052 mm marmagasságú jószágnak megbecsülték az élősúlyát is (kb. 250 kg) (Bartosiewicz 2001. 302.). A marhák között viszonylag szép számban előfordultak ökrök, ezek marmagassága 1171–1222 mm (pl. Kulcsár–Vörös 1989. 90., Vörös 2005. 116., Gál 2010. 210.). A testméret és -alkat mellett nagy variabilitást árul el a szarvcsapok mérete és formája (Vörös 1993. 42.). Általános a rövid szarvú változat, a hajdúnánási marhák esetében 110–230 mm köztiek (Bökönyi 1976. 71., Vaday–Vörös 1980. 123., Gál 2010. 210.). Zömükben közepes falvastagságúak, de akad vékony és vastag falú is. A nagyobbik átmérőjük 36 és 84 mm, a kisebbik 30 és 56 mm között mozog (Tugya–Rózsa 2012. 227. – további irodalommal). A marhák változatos mérettartományának és a szarvak eltérő voltának oka egyrészt az ivari kétalakúság, másrészt a fajtajelleg, és ez utóbbit figyelembe véve elvben tájfajták is elkülöníthetőek lennének. Az Alföld különböző régiói marhaleleteinek összevetésére csak mintegy negyedszázada került sor (Vörös 1993. 40). Az azóta eltelt idő alatt az elsősorban a nagyberuházásokat megelőző feltárások során tömegesen előkerült leletanyag ilyen szempontú újraértékelése nem történt meg. Így ma csak izolált kutatási eredményeket idézhetünk.[12]

A kis és közepes méretű, általánosan elterjedt szarvasmarhák között a ritkábban előforduló nagy testű (130–140 cm marmagasságú) példányokról Bökönyi Sándor feltételezte, hogy azok római importból vagy zsákmányból származnak. Ezekről azt is megállapította, hogy ökrök, tehát nem tenyészállatok (Bökönyi 1976. 45–46., Bökönyi 1984. 252.). Elképzelését általában átvette a kutatás (Bartosiewicz 1996. 370., Gál 2010. 226.). Ugyanakkor Vörös István szerint az export-import éppen fordított lehetett, amennyiben a szarvasmarhát a szarmaták hajtották tömegesen a római piacokra (Vörös 1993. 42.). A kérdést nyilvánvalóan a szarmata és a római (elsősorban a szomszédos tartományokból származó, tehát a pannoniai és daciai) leletanyag módszeres összevetése fogja tisztázni.

Ma már nagy szériákon igazolni lehetett, hogy a marhák esetében elsősorban nem a fiatal állatokat vágták, sőt olykor nagyon öreg példányok fordulhatnak elő (Bartosiewicz 1999. 326., Gál 2010. 211., Bárány 2012. 520.).[13] Mindez a többsíkú hasznosításra utal, amennyiben igásjószágként, esetleg tejtermelésre alkalmazták a szarvasmarhát. Előbbit valószínűsíti az ökör és a nagytestű példányok előfordulása is (Bökönyi 1976. 72., Vörös 2005. 118.). E mellett vannak adataink arra, hogy a szarut hasznosították (Gál 2010. 210–211., Tugya–Rózsa 2012. 227.). Ennek nyomai kizárólag a szarvcsapokon megfigyelhető darabolásnyomok, mivel maga a szaru a földben rendszerint elbomlik. Hajdúnánáson és Orosházán rögzítettek vágásnyomokat, amelyek arra utaltak, hogy az állat leölése után hamarosan levágták a szarurészt. Utóbbi telep esetében ezeket a nyomokat az előkerült szarvcsapok harmadánál sikerült kimutatni. A publikálók feltételezik, hogy a megfigyelhetőeknél gyakrabban használták fel a szarut, ugyanis nem szükségszerű annak levágása: néhány hónapos száradás után magától leválik a szarvcsapról (Tugya–Rózsa 2012. 227.).[14]

A hosszúcsontok és a koponya felhasogatása alapján tudjuk, hogy a velőt elfogyasztották.

A települések mellett szarvasmarhacsontok sírból ugyancsak ismertek a Kárpát-medencei szarmata Barbarikumban, ha nem is túl nagy számban. Madaras–Halmok 14 sírjából publikáltak (Vörös 2011. 445.), Nyíregyháza–Felsősimán[15] 5 temetkezésben fordult elő. Utóbbiak közül

[12] Kronológiai szétválasztásra végleg nem került sor. Tehát az időbeni változásokról még annyi fogalmunk sincsen, mint a területi eltérésekről.

[13] A szegvári anyagban pl. a kifejlett állatok a meghatározott állomány 57,4%-át alkották (Vörös 2005. 118.). Bartosiewicz László szerint összehasonlítva a juh/kecske és sertés jóval gyorsabb reprodukciós képességével, a marhák esetében amúgy is szükségszerű a fiatal egyedek megőrzése (Bartosiewicz–Choyke 2011. 292.).

[14] A szerzők megemlítik, hogy Nagytarcsa–Urasági-dűlő lelőhelyen egy kecske szarvcsapon figyeltek meg hasonló darabolási nyomokat.

[15] Istvánovits Eszter közöletlen ásatása, Kelemen Imola meghatározása.

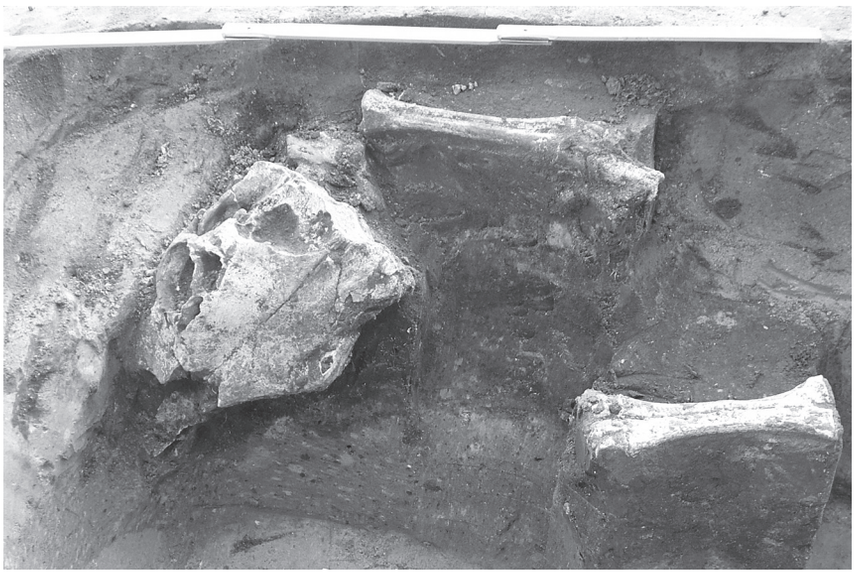

2. kép
Fiatal marha maradványai Nyíregyháza–Felsősima 187. körárkos kirabolt sírjában (Istvánovits Eszter közöletlen ásatása)

Fig. 2
Remains of a young cattle, Nyíregyháza–Felsősima, feature 187 – looted grave surrounded with ditch (Eszter Istvánovits's unpublished excavation)

ki kell emelnünk a 187. körárkos kirabolt sírt, ahol egy felnőtt nő kevés maradványa mellett a gödör DK-i sarkában, azaz a fej felőli végen fiatal marha koponyája és lábcsontjai feküdtek egy halomban (2. kép). Helyzetük alapján nyúzott állatra gondolhatunk, melynek bőrét helyezték el. Ezek mellett idézhetjük még Debrecen–Máta határ lelőhelyet, Hortobágy–Poroshát I.1. sírját és Isaszeg 2. sírját (Kulcsár 1998. 71.). A Nyíregyháza–felsősimai temető sajátossága, hogy míg a sírok körárkában, szögletes kerítőárkában vagy kísérőárkában többségben voltak a lómaradványok, addig magukból a sírokból előkerült csontanyag 66,6%-a szarvasmarha maradvány.[16]

Kiskérődzők: juh és kecske

A másik igen fontos haszonállat a juh, illetve kecske, melyről kevesebbet tudunk.[17] Összesen több mint 15 ezer eddig közölt állatcsontlelet (az összes háziállatcsont 24,4%-a) tartozik ide, ami már azért is figyelemre méltó, mivel jóval apróbb csontokról van szó, mint a szarvasmarha vagy a ló esetében, így a feltárás során alighanem több ide tartozó töredék kallódik el. Közel 9 ezer esetben határozták meg juhként és csak mintegy 150–200 alkalommal kecskének a maradványokat,[18] a leletek harmadánál csak annyit tudunk, hogy kiskérődzőről van szó.

A juhok – ahogyan a marhák is – rendszerint kicsik (Bökönyi 1976. 46–47., Bökönyi 1984. 252.), de meglehetősen nagy eltérések lehetnek. A nőstények 535 és 608 mm közti, a bakok 623–726 mm marmagasságúak; a kecskék esetében két nőstény méretét ismerjük (535, illetve 702 mm) (Bökönyi 1974. 180., Vörös 1993. 46., Vörös 2005. 117., Gál 2010. 227.). Mind a juhok, mind a kecskék esetében többféle szarv fordul elő. Így csak példaként: míg az ártándi kecske szarva az ún. prisca típusba tartozott (Bökönyi 1984. 252.),[19] addig az apagyinak a szarvcsapja kisméretű, a szarv „egyenes szablya alakú" (Vörös 1993. 46.). A juhok közt előfordulnak vaskos, háromélű, kifelé csa-

[16] A vizsgálatokat Kelemen Imola végezte. Fogadja érte köszönetünket!

[17] Igazodva az archaeozoológiai kutatásokhoz mi is együtt tárgyaljuk a juhot és a kecskét, mivel azok maradványait gyakran nem lehet elkülöníteni.

[18] A kecske viszonylagosan alacsony számát próbálták azzal – a számunkra nehezen elfogadható okkal – magyarázni, hogy alapvetően hegyi állat lenne (Bökönyi 1976. 71.).

[19] A prisca típusú szarv háromélű, csavarodott, szabályosan hajlik kifelé, a elülső oldala domború, a hátulsó lapos.

varodó szarvúak (Bökönyi 1976. 46–47. 3. ábra, Vaday–Vörös 1980. 124. XIII. tábla 3., Bökönyi 1984. 252., Gál 2010. 213.). Került elő ugyancsak ún. „tőzeg-juh" típusra jellemző kicsi „kecskeszarv"-szerű szarv, ahogyan háromélű csigás ún. „rézjuhra" utaló maradvány is. A szarvak 80–285 mm köztiek (Vörös 1993. 46., Bökönyi 1974. 180., Bökönyi 1984. 252., Gál 2010. 213.). Léteznek emellett csökevényes szarvúak és szarvatlanok (Bökönyi 1974. 180., Bökönyi 1976. 47–48. 4–5. ábra, Bökönyi 1984. 252., Gál 2010. 213.).

Vannak olyan telepek, ahol – úgy tűnik – főleg az öregebb állatokat ették, de a marhánál nagyobb százalékban akad fiatal jószág, másutt a fiatalabb és idősebb egyedek aránya kiegyensúlyozottabb (Bökönyi 1976. 72., Bartosiewicz 1999. 326., Gál 2010. 213. Fig. 8.). E tekintetben egészen különös Szegvár–Oromdűlő osteológiai anyaga, ahol a juhcsontoknak csak harmada származott felnőtt egyedből (16 egyed), a 38 fiatal állat közül 22 volt 1 hónaposnál fiatalabb bárány. Hasonló volt a sertések összetétele. A szopós bárányok esetében rendre a végtagok és a koponya került a régészeti objektumokba. Ezeknek a fiatal állatoknak a leölését publikálójuk összefüggésbe hozta a római konyháról szóló ismereteinkkel, nevezetesen azzal, hogy Apicius szakácskönyvében ránk maradt a gégéjénél kicsontozott sült bárány receptje, s azt is tudjuk ebből a forrásból, hogy a kizsigerelt, kicsontozott malacokat főzve és sütve is készítették (Vörös 2005. 117., 119.).

Míg a telepanyagokban – mint láttuk – nagy tömegben kerül elő a juhcsont és szép számmal a kecske, addig a temetkezésekben viszonylag ritkán találkozunk ezekkel a jószágokkal. Nyíregyháza–Felsősima temetőjében 1-1 sírban fordult elő juh, illetve kecske (nem húsos részből származó) maradványa, viszont a sírok körüli árkokban nem volt kiskérődző.[20] Madarason 11 esetet említenek, valamennyi a sírgödörből származik (Vörös 2011. 445–447.).

A kosnak a szakrális szférában betöltött szerepét foglalta össze e tanulmány egyik szerzője (Istvánovits 1998.). Ugyancsak szakrális jelenségként értékelte ásatója a nemrégiben a Sáp, Biharторda és Bihardancsháza közt feltárt teleprészlet egy jelenségét. A 13. objektum (20. str.) alján 3 orsógombot, egy kicsi korongolatlan bögrét és egy fiatal juh csontvázát találták (Szolnoki 2011. 10., 15. 2. kép 1.).

Sertés

Sertés valamennyi eddig közölt telepanyagban előfordult. Ez alól az egyetlen kivétel Nyírtura–Várrét lelőhely (Berendi 2006. 259.).[21] Több mint ötezer csontot publikáltak, ami a háziállat maradványok 8,5%-a (1. táblázat).

Ahogyan a marhák és a juhok esetében, úgy a sertések között is a kicsi és közepes testméret (590–655 mm) a domináns, de előfordult pl. Apagyon 750–780 mm marmagasságú egyed (Bökönyi 1976. 48., Bökönyi 1984. 253., Vörös 1993. 48.). A rövid fejű példányokkal kapcsolatban Bökönyi Sándor úgy vélekedik, hogy azok a háziasítás alacsony fokán állhattak (Bökönyi 1976. 48., Bökönyi 1984. 253.).

Az életkor szerinti megoszlás (a fiatal egyedek száma) egyértelműen a húshasznosításra utal. Mint azt már a juhokat tárgyalva Szegvár esetében említettük (Vörös 2005. 117., 119.), előfordulnak újszülött-, sőt embriómaradványok is (Vörös 1993. 55., Gál 2010. 218.): Kompolton a sertéscsontok fele ebbe a kategóriába tartozott (Bartosiewicz 1999. 326.).

---

[20] Istvánovits Eszter közöletlen ásatása. Az archaeozoológiai adatokat Kelemen Imolának köszönjük!

[21] Az ilyen eltéréseket lényegesnek kell tartanunk, hiszen olyan táplálkozásbeli különbségről van szó, amely akár hitvilágbeli, akár etnikai eltérés jelzője lehet. Természetesen ez csak akkor vehető számításba, ha elegendő mennyiségű adat áll rendelkezésünkre.

Ló

Közel 6 és fél ezer lócsontot (az össz háziállat maradvány 10,1%-a) közöltek eddig. A telepek állatcsontanyagában helyenként nagy mennyiségben fordult elő, de a szarvasmarha és a kiskérődzők mennyiségét általában nem haladja meg, legfeljebb a sertéseket előzi meg (Bartosiewicz 1996. 372–373., Kőrösi 2001. 10.).

Az antik auktorok leírása szerint a szarmaták lovai kicsik.[22] Probus császárnak egy barbárokkal vívott csatában zsákmányolt csodálatos tulajdonságokkal rendelkező alán lova[23] „*nem volt szép, sem nagy termetű, mégis, ahogy a foglyok beszélték, állítólag száz mérföldet tudott megtenni egy nap alatt, s erre nyolc vagy tíz napon át folyamatosan képes volt...*" (SHA Vop. Prob. 8.3.)

A leletanyagban valóban a kis termetű állatok voltak többségben. Ezek 1200–1280 mm marmagasságúak, gracilisek, karcsúak. Utóbbi vonásukat Vörös István – Bökönyi Sándor elméletével szemben, amely szerint a karcsúság a kasztrálás következménye[24] – fajtajellegként értékelte (Vaday–Vörös 1980. 124–125.). A kis termetű lovak mellett az Alföldön több fajta (1280–1460 mm) tartása bizonyítható (Vaday–Vörös 1980. 125., Gál 2010. 216.), így közepes magasságúak is, például Újhartyánban, Pócspetriben (Bartosiewicz 2001. 302., Bárány 2012. 520.) vagy Kiskundorozsma–Nagyszéken. Ez utóbbi lelőhely egyedeinek marmagassága eléri az 1477 mm-t (Tóth 2014. 136–137.). Ezek is karcsú alkatúak. Karcsú, vékony és kevéssé vékony lábú változatok egyaránt előfordulnak (Bökönyi 1984. 257., Gál 2010. 217.). Vörös István véleménye szerint az alacsony és közepes testméretű lovak hátasok voltak (Vörös 2005. 118). Intenzív használatukra mutatnak a helyenként megfigyelhető patológiás esetek (Gál 2010. 222.).

Bökönyi egy 1520 mm magas nagy katonalovat közölt Kunszentmiklós–Bak ér lelőhelyről, mellyel kapcsolatban felvetette a római import lehetőségét (Bökönyi 1976. 50., 52., Bökönyi 1984. 257.). Erről azonban Vörös István kimutatta, hogy a publikáló elszámolta a tibiából kalkulálható becsült magasságot 112 mm-rel, azaz a valós marmagasság 1408 mm lehetett (Vörös 1993. 50.). A nagy és erős egyedek megjelenése ráirányítja figyelmünket a katafraktárius harcmodorhoz tartozó lovak kérdésére. A jellegzetes szarmata nehéz lovas harcmodor kapcsán gondolnunk kell arra, hogy a katonalovak egy részének alkalmasnak kellett lennie egy nehéz páncélzatú fegyveres lovas kiszolgálására. A bosporusi ábrázolások elemzése alapján a krími görög régiségek kutatói régóta felvetik azt a lehetőséget, hogy ezek a példányok egy különleges – kecses, magas termetű, kis fejű, vékony lábú – közép-ázsiai fajtához tartozhattak, amelyeket az akhaltekini lovak elődjeként tarthatunk számon (Gyeszjatcsikov 1972. 74–76., Surgaja 1983. 99.).

Sztrabón leírása alapján a szarmaták ették a lovakat (Sztrabón 7.IV.6). Ezt az adatot a telepeken talált lócsontok teljes mértékben igazolták. Több esetben figyelték meg, hogy a hasítások alapján valóban ették a lovakat (Bökönyi 1976. 72., Vaday–Vörös 1980. 124., Bartosiewicz 1999. 325., Tóth 2014. 137., Gál 2010. 217.).[25] Vannak viszont olyan együttesek, ahol az erre utaló nyomok

[22] Strabón 7.IV.8., Ammianus XVII.12.2–3, Plinius NH VIII. 162, Ovidius: Epistulae ex Ponto I,2,77 skk. Az adatokat számba veszi: Vaday–Vörös 1977. 105., Vaday–Vörös 1980. 125. 61. jegyzet. A szarmata lovakra és kutyákra vonatkozó írott forrásokat és ábrázolásokat gyűjtötte össze A.K. Nyefjodkin (Nyefjodkin 2011. 196–220.).

[23] Az alán ló egyébként – úgy tűnik – fogalom lehetett, hisz Hadrianus kedvenc alán Borysthenés nevű lova számára állíttatott sírfeliratot (Mócsy 1974. 135.).

[24] *„Az összes skytha és sarmata népeknek sajátos szokásuk a lovak kiherélése, hogy az állatok engedelmesebbek legyenek; lovaik ti. kicsinyek ugyan, de nagyon tüzesek és engedetlenek."* (Sztrabón 7.IV.8.)

[25] Gál 2010. 217. megjegyzi, hogy az általa közölt hajdúnánási anyagban előfordul ugyan, de nem általános. Bartosiewicz L. jellemzőnek tartja az újhartyáni lelőhelyen, hogy valamennyi megevett ló kifejlett állat maradványa, míg a többi haszonállat esetében fiatal egyedeket is vágtak (Bartosiewicz 2001. 302.).

teljes mértékben hiányoznak (Szolnoki 2011. 19.). Nyírtura–Várrét anyagában megfigyelték, hogy a nagytermetű állatok csontjait inkább „kivelőzték", míg rágásnyomok inkább a kisebb termetű állatok csontjain látszottak. Ugyanitt a csontok 12,17%-a égetett vagy parázsolt, viszont nem fordult elő főzésre utaló nyom, ami eltérést jelent az általánosan megfigyeltekhez képest (Berendi 2006. 259.).

A lovakról szólva ki kell emelnünk a szakrális szférával összefüggő leleteket.[26] Ezek a telepeken és a temetőkben egyaránt előfordulnak. Szeged–Kiskundorozsma–Nagyszék II. (M5 autópálya, 26/72., Nr. 34.) lelőhelyen egy házban találtak lókoponyát (Szalontai–Tóth 2000. 73.). Unikális leletegyüttes a Hódmezővásárhely–kakasszéki 2. objektum. A 143 cm hosszú, 80 cm széles és 80 cm mély, D–É-i tájolású gödörben, mely a déli vége felé szélesedett, 3 lókoponyát találtak. Közülük a két szélső délre, a középső északra nézett, és ez utóbbi kicsit magasabban feküdt. Az alsó állkapocs mindháromnál hiányzott, de a koponyák alatt vízszintesen helyezkedett el egy fél állkapocs. A 3 koponya a gödör alja felett 50 cm-nyire feküdt. Alattuk és felettük a betöltés fekete volt és benne leletet nem találtak (Gazdapusztai 1960. 48.). Ezen a lelőhelyen telepobjektumok és temetkezések egyaránt előkerültek, a „rituális" jelenséget bármelyikhez köthetjük. Üllő 5. lelőhelyen egy sekély gödör alján, középen egy ló koponyája és végtagcsontjai feküdtek. Feltételezhető, hogy nyúzott bőrt helyeztek ide (3. kép).[27] Füzesabonyból említ Méri István egy olyan lókoponyát, amely egy kúp alakú, „belül vastag agyagréteggel simára kikent" falú üregből került elő, közelében egy császárkori fibulával.[28]

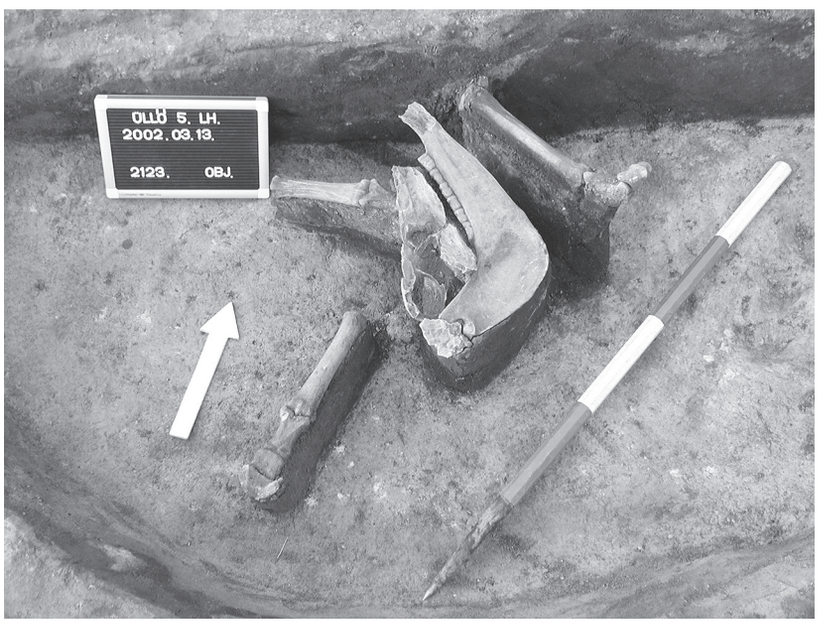

3. kép
Ló maradványai Üllő 5. lelőhely 2123. objektumában
(Kulcsár Valéria közöletlen ásatása)

Fig. 3
Remains of a horse, Üllő site 5, feature 2123
(Valéria Kulcsár's unpublished excavation)

A ló minden bizonnyal központi szerepet játszhatott a szarmaták hitvilágában. Így nem véletlen, hogy a Kárpát-medencei szarmata temetkezéseknél több esetben megfigyeltek lómaradványokat.[29] Dunaharasztiban a 2. és 3. sírból – mindkettő bolygatott – lókoponya, a 7. sírból lófog került elő (Párducz 1950. 28., 30. lh.). Zenta–Mákoson a sír közelében, Nagy-Korhány, Nagy-Bashalom, Oros–Nyírjes névtelen halom és Herpály esetében a sírhalom földjéből kerültek elő lócsontok (Párducz 1950. 39., 63–65., 68.; a 128., valamint a halmos 3., 6., 8. és 27. lh.), Szentes–Donát–Mágocspart lelőhelyen egy – feltehetőleg II. századi – temetkezés a találók szerint lovas sír volt

[26] Ez semmiképp sem meglepő, tekintettel a szarmaták sztyeppei előéletére. A ló kultikus szerepére vonatkozóan ld. elsősorban Kuzmina 1977.

[27] Kulcsár Valéria közöletlen ásatása.

[28] A lókoponya kora és összetartozása a fibulával kérdéses (Méri 1941.).

[29] Ezeket M. Müller-Wille igyekezett elsőként csokorba gyűjteni (Müller-Wille 1970/71. 175., 228–229.).

(Csallány 1910., Párducz 1941. 23.).[30] Jászalsószentgyörgy–Borsa halomban egy emberi koponya társaságában ló lábszárcsontja került elő (Párducz 1950. 72.; halmos 28. lh.).[31] Míg magukban a sírokban többnyire csak izolált töredéket (fog, csigolya, láb valamelyik csontja stb.) találunk, addig a kerítőárkokban gyakori a lókoponya (például Bárány 2012. 521.).

A lónak a szarmaták hitvilágában játszott szerepére utalhat egy Kiskőrösön talált agyag lóprotomé.[32]

Szamár

A szarmata leletanyagban előfordul a szamár, még ha nem is gyakori. Mindössze 11 csontról beszélünk. Az elsőt Ártándról említette Bökönyi Sándor (Bökönyi 1984. 257.). További példányok ismertek Tázlárról, Tiszaföldvárról, Derecskéről, Pócspetriből és Szegvárról (Vörös 1993. 5. táblázat, Bárány 2012. 519., Vörös 2005. 116–118.). Ezek kis testű egyedek. Hasonlóan apró termetűek a mediterrán málhás állatok, amelyek megtalálhatóak Pannónia területén (Vörös 1999. 256., Vörös 2005. 118.).[33]

Ártánd–Kisfarkasdomb esetében egy foggal kapcsolatban felvetődött annak lehetősége, hogy öszvért tartottak a telepen (Bökönyi 1984. 257–258.). Hasonló lelet azóta sem került elő.

Teve

Jelenleg mindössze egyetlen biztos lelettel képviselt a Kárpát-medencei szarmata anyagban a teve. Dunavecse–Ugordáció 1. lelőhelyen került elő 3 csont, amelyek egy két púpú teve maradványai. A provinciákból ismert volt ez az állat, de a barbarikumi anyagból hiányzott (Tugya–Lichtenstein 2011. 149.). Kompolt 69. objektum (egy kút) esetében merült fel még annak lehetősége, hogy a korszakhoz tartozó teve (ez esetben inkább egy dromedár) csontját tárták fel (Bartosiewicz 1999. 327.).[34]

Baromfi: tyúk és lúd

A baromfi nem tartozik a leggyakoribb állatok közé a szarmata telepeken (valamivel több mint 300 csont, az összes háziállat maradvány 0,4%-a), de nem is egyedi jelenség (Kőrösi 2001. 10., Bartosiewicz 2001. 302.). A publikált tyúkcsontok száma meghaladja a 200-at, a lúdcsontoké a 40-et, további több mint 70 esetben csak annyit tudunk, hogy házi szárnyasról van szó.

Kinézetükre vonatkozóan nagyon kevés adatunk van. Bökönyi Sándor szerint a tyúkok kicsik, kisebbek, mint római társaik (Bökönyi 1976. 72.). A nagytestű ludat viszont római importként értelmezik (Vaday–Vörös 1980. 125., Bartosiewicz 2001. 302.).

Jelenleg még hiányzik a telepekről származó tojások meghatározása, melyek olykor szakrális funkciót tölthettek be. Álljon itt csupán egyetlen példa! Tiszaföldváron az 1982/26. méhkas alakú gödörben hulladékra dobva egy kb. 10 éves, hason fekvő, kicsavart tartású gyerekcsontváz került elő

[30] A sírhoz tartozás ebben a hat esetben kérdéses.

[31] Nem világos, hogy a rablászkor került-e ide vagy a sírhoz tartozott.

[32] A darab lelőkörülményei bizonytalanok: egy avar temető feltárása során, a publikáló által hamvasztásos szarmata kori sírnak meghatározott együttesből származik (Párducz 1932. 117–118. XLIV–XLV. tábla, Istvánovits–Pintye 2011. 87. 10. kép).

[33] Bökönyi Sándor azt a lehetőséget sem zárta ki, hogy esetleg görög–szkíta közvetítéssel került a szarmatákhoz (Bökönyi 1984. 257.).

[34] A kútban császár- és avar kori cserepek egyaránt voltak. Így a korszakhoz sorolás bizonytalan.

egy kutya tetemén. Egy másik kutyacsontváz is volt a gödörben, melynek alján gázlómadár 4 db 12 cm és egy 6 cm átmérőjű tojása hevert (Vaday 1997. 83. 3. kép). Tojást – bár nagyon ritkán – sírba is helyeztek. Így említhetjük például a Nyíregyháza–felsősimai temető 2 temetkezéséből (71., 149. sír), sírt kerítő árokból pedig két esetben Szabadkáról.[35] A viszonylag kisszámú lelet ellenére nyilvánvaló, hogy a baromfitartás kettős célja a szarmatáknál is a tojás és a hús volt.

Kutya

Feltűnően gyakori a kutyacsont. Több mint 6400 megvizsgált csont (a háziállatok 10,3%-a) áll rendelkezésünkre, azonban épp ezeknél az állatoknál csalóka leginkább a csontok számára vonatkozó adat, mivel gyakran teljes vázat találunk a (szemetes)gödrökben. Ez természetesen nem véletlen, hiszen a kutya húsát nem fogyasztották, így az elhullott állat tetemét gyakorta egyszerűen elföldelték. Így összehasonlítva az ételhulladékból származó marha-, juh-, kecske-, sertés- vagy akár lócsontokkal a számuk arányaiban jóval magasabb, mint az egyedeké.

A kutatás két kutyatípust különített el: az egyik nagy termetű, erős csontozatú juhászkutya – a nagyállattartáshoz nélkülözhetetlen őrző-terelő pásztorkutyák[36] – koponyaalkata a farkasra emlékeztető, a másik agár jellegű – a nyílttéri vadászatok kutyája. A kettő közti átmenet bizonyítja a két típus kereszteződését.[37] Pócspetri lelőhelyen a 13 egyedet koponyamorfológia és/vagy testfelépítés alapján 5 csoportba sorolták, jelezve, hogy a pannoniai kereskedelem hatására eltérő testfelépítésű egyedek is vannak, a publikáló ugyanakkor megjegyzi, hogy *„A lelőhelyről előkerült kutyák sem méretben, sem variabilitásban nem térnek el az ismert szarmata kori trendtől."* (Bárány 2012.) Így nem világos, hogyan kell értelmeznünk az öt csoportot, amelyek közül a két „hagyományos" jellegű mellett csupán egy kutyáról derül ki, hogy „megjelenését 'nehéz' mellsőrész és valamivel könnyedebb, csapottabb hátsó rész" jellemezte. A két általános szarmata eb-típus átlag magassága kb. 460–589 mm körüli, bár egy hódmezővásárhelyi egyedet 612 mm-re becsültek, míg Hajdúnánáson egy rövidebb fejű, valamivel kisebb variáns a pulira hasonlíthatott, marmagassága 475–495 mm körüli volt. Emellett pointer jellegű kutya ugyancsak feltételezhető (Gál 2010. 218–219., Tugya–Rózsa 2012. 227., Tugya 2011. 93.).

Vadászkutyákról szólván utalnunk kell egy III. századi szír auktor információjára, nevezetesen (Pszeudo)Oppianus vadászatnak szentelt írására. Ő a szauromata kutyákat a legkiválóbb vadászebek között említi. Az ideális keresztezéseket taglalva a többi közt kitér a szauromata kan és az ibériai szuka – mint amelyek jól illenek egymáshoz – párosításának lehetőségére (Oppianus Kynegetika 1.373–397.).

Olykor igen öreg és/vagy beteg állatok tengették életüket a szarmata falvakban, köztük olyanok is, melyeknek sérülése emberi beavatkozás következménye (Kőrösi 2001. 11., Gál 2010. 222.). Intenzív kutyatartásra utal a többi állatcsonton megfigyelhető gyakori rágásnyom (Szolnoki 2011. 19., Tugya 2011. 92–93.).

A kutyákról szólva fel kell hívnunk a figyelmet azok szakrális vonatkozására. Ezzel a kérdéssel persze óvatosan kell bánnunk, hiszen egy teljes váz, máskor egy koponya előkerülése önmagában semmi esetre sem utalhat állatáldozatra. Olykor azonban a kutya olyan gondos eltemetéséről van tudomásunk, amit már nem hagyhatunk figyelmen kívül (Vörös 1998. 64.). Álljon erre itt

[35] Nyíregyháza: Istvánovits Eszter ásatása, közöletlen. Szabadka: Szekeres–Szekeres 1996. 11., 15.

[36] Vörös 1993. 51. szerint ez a Canis familiaris matris-optimae. Ilyen volt pl. Kiskundorozsma–Nagyszéken (Tóth 2014. 137.).

[37] A két típust Bökönyi Sándor különítette el. A további kutatások igazolták megfigyelését (Bökönyi 1976. 72., Bökönyi 1984. 259., Vörös 1993. 51–53. stb.). Bökönyi az első típusról úgy vélte, hogy az a kelta–római agár helyben továbbtenyésztett változata volt, míg a másik típusba többcélú, jellegtelenebb kutyák tartoztak (Bökönyi 1976. 72.).

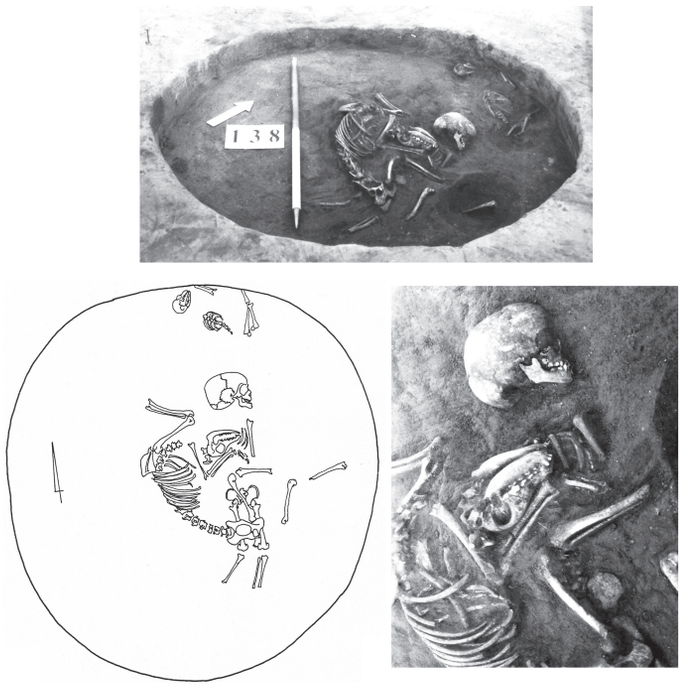

4. kép
Gyerek váza két kutya maradványainak társaságában Dunakeszi–Alagi major 138. objektumában (Kulcsár Valéria közöletlen ásatása)

Fig. 4
Child's skeleton found together with two dogs' remains, Dunakeszi–Alagi major, feature 138 (Valéria Kulcsár's unpublished excavation)

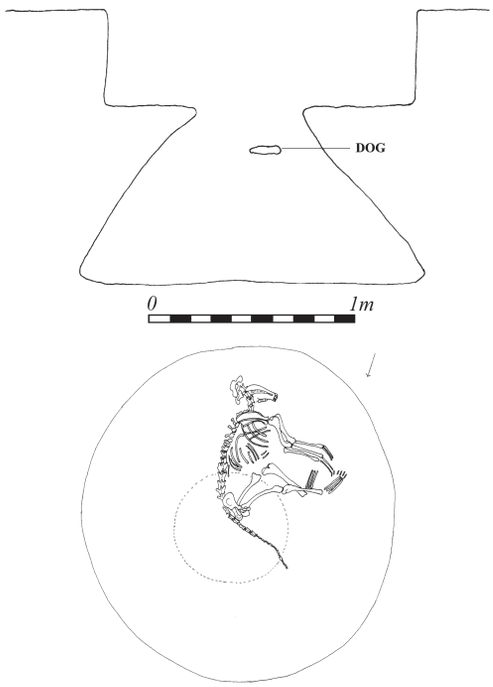

5. kép
„Kutyatemetkezés" Tiszadob–Sziget 118. objektumában (Istvánovits 1999. Fig. 9 alapján)

Fig. 5
"Dog burial", Tiszadob–Sziget, feature 118 (after Istvánovits 1999. Fig. 9)

csupán egy-két példa! Emlékeztethetünk a fentiekben (a tojások kapcsán már leírt) tiszaföldvári sírra, ahol 2 kutyaváz került elő egy gyermek csontvázával és tojásokkal együtt (Vaday 1997. 83. 3. kép). Ugyancsak gyerek vázát bontották ki rajta egy kutyával, illetve a feje mögött egy másik – kölyök – kutya maradványaival Dunakeszi–Alagi major lelőhelyen a 138. gödörben (4. kép).[38] Biztosan szakrálisnak nevezhető „kutyatemetkezés" került elő Tiszadob–Szigeten. Itt egy hengeres gödör aljából indult egy méhkas alakú beásás, melynek alján egy nagytestű kutya feküdt az oldalán (5. kép). A gödör szája olyan szűk volt, hogy azon keresztül csak nehezen préselhették át a tetemet (Istvánovits 1999. 177–178. Fig. 9. – lásd ott a további adatokat!). Szeged–Kiskundorozsma 72. objektuma egy ház, melynek padlója felett 2–3 cm-re kis termetű kutya váza került elő a sarokban. A másik sarokban egy lókoponya hevert. Az előzetes közlésből megtudjuk, hogy a „kutyák kitüntetett szerepére" utaló nyomokat figyeltek meg. A többi között egy kemencében is találtak kutyavázat (Szalontai–Tóth 2000. 62., 63–64., 4. kép 4.). Dunavecse–Ugordáció lelőhelyen ugyancsak említenek kutyatetemet egy ház sarkában megásott gödörből egy edénymelléklettel (Lukács 2011. 120.). Jellemző módon azokon a telepeken, ahol gyanakodhatunk a kutya szakrális eltemetésére, ott rendszerint előkerül olyan gödör is, amelyben behajított emberi tetem maradványai vannak.

[38] Kulcsár Valéria közöletlen ásatása.

Hajdúnánáson napvilágot látott egy olyan koponya, amelyet a rajta látszó nyomok alapján levágtak a tetemről, ráadásul alsó oldala simára csiszolódott, tehát mintegy „használati" nyomok vannak rajta (Gál 2010. 220–221., 226., Fig. 11.).

Rituálisan eltemetett kutyamaradványokat nemcsak településekről idézhetünk.[39] Sírokban,[40] temetők területén lévő gödrökben[41] és temetkezéseket kerítő árkokban[42] is megtaláljuk. A szarmatáknál nem csak a Kárpát-medencében megfigyelt rítus a kutya eltemetése. Említhetjük itt csupán példaként az alsó-Don-vidéki kobjakovói temetőt, ahol ugyancsak előfordult (Koszjanyenko 2008. 185.).

Macska

Napjainkig 8 lelőhelyről (a lelőhelyek negyedéről) több mint 200 macskacsontot közöltek, ami jelzi, hogy nem a leggyakoribb, de nem is ritka faj a szarmaták állatai között. Római importként értékelik (Vaday–Vörös 1980. 125.).

Bartosiewicz László véleménye szerint két gyomai macskakoponya nagyfokú hasonlóságot árul el az európai vadmacskával (Bartosiewicz–Choyke 2011. 295.).

Vadállatok

A vadászott állatok (2. táblázat) közül a négy nagyvadon – a gímszarvas, az őz, a vaddisznó és az őstulok (274 csont = összes csont 0,4%-a) – kívül prémes állatokra vadásztak: elsősorban mezei nyúlra, de előfordult róka, borz, menyét, görény, hörcsög és más rágcsálók csontja. A prémfelhasználás bizonyítéka egy Kompolton talált hörcsögkoponya, melyen nyúzásnyomok látszanak (Bartosiewicz 1999. 328.).[43] Barnamedve maradványait Apagyról ismerjük (Vörös 1993. 33.). A gímszarvas zárt erdei, az őz, a vaddisznó bozótos erdei, az őstulok erdős sztyeppei állat. A mezei nyúl kivételével a többi elejtett prémvad erdei miliőjű. Különleges vadászati szokás ismeretét jelzi a Tiszaeszlár–Szellőhalom II. halom 7. sírjából származó vadászgörény fej (koponya és mandibulapár) (Vaday–Vörös 1980. 125.). Kis számban találhatók vadmadarak, halak és teknősök maradványai. Ugyanakkor a Vršac–Crvenka 4. sírjában talált halgerinc figyelmeztető jel, hogy ezekkel az állatokkal is feltétlenül számolnunk kell a jövőben (Grumeza 2013. 418.).[44]

Általában megállapítható, hogy a szarmata települések állatcsontjai között jóval nagyobb hányadot jelentenek a háziállatok, mint a vadak (az összes csont 98,3%-a háziállaté). Az eddig

---

[39] Telepeken és temetőkben egyaránt górcső alá vette a kutya rituális szerepét: Grumeza 2013. (további irodalommal).

[40] Lajosmizse (Kulcsár 1998. 130.), Madaras (Kőhegyi–Vörös 2011. 447–448., 450.). Emberi vázak lábánál, a koporsóban eltemetett kutyákat tártak fel Makó–Ipari park körárkos temetőben (Balogh Csilla szíves szóbeli közlése).

[41] Kaba–Tatárülések: kurgán alatt egy kis gödörben a halott egyik combcsontját és összedobált kutyavázat találtak (Párducz 1950. 65–66.); Debrecen–Máta határ: a kurgán közelében 2 kutyaváz (Párducz 1950. 67.) került elő. Madaras–Halmok temetőjében a 121. sír közelében helyeztek el egy kutyát szabályosan megásott sírgödörben, vastag pernyerétegen. Koponyája környékén baromficsont volt (Kőhegyi 1971. 215., Kőhegyi–Vörös 2011. 55–56.). Hasonló jelenséggel – szabályosan megásott kutyasírral – találkoztak Nyíregyháza, Oros–Mega Park lelőhely szarmata temetőjében (az információt az ásató Pintye Gábornak köszönjük!).

[42] Pócspetri: 6 eset (Bárány 2012. 524. – további adatokkal), Üllő 5. lh. (Tari 2004. 21.), Nyíregyháza–Felsősima (Istvánovits Eszter közöletlen ásatása).

[43] A hörcsög, ürge és más talajlakó állatok esetében gyakran nem dönthető el, hogy azok csontja emberi beavatkozás eredményeként került-e a régészeti objektumba vagy sem. Mindenesetre egyes vélemények szerint *„jelenlétük mélyebb régészeti rétegekben a korabeli viszonylag száraz réti környezetre utalhat."* (Bartosiewicz 2001. 300.)

[44] A halak apró maradványai könnyen elkerülhetik az ásatók figyelmét a telepfeltárások során.

közölt több mint 60000 háziállat maradvány mellett mindössze 1000–1200 vadcsont fordult elő.[45] A vadcsontok hiányát rendszerint a vadászat hiányával magyarázzák. Kérdés, hogy ez a megállapítás mennyire fogadható el tényként. Ezen a kérdésen már csak azért is el kell gondolkodnunk, mert a kutyák egyik típusáról kifejezetten feltételezik, hogy azt nyúlvadászatra használták (Bökönyi 1976. 72. – adatát általában átveszi a későbbi kutatás), ugyanakkor a nyulak – bár a leggyakoribb vadászott állatok közé tartoznak – maradványai nagyságrendekkel kisebb számban kerülnek elő, mint a becserkészésükre használt ebeké.

A forrásokból tudjuk, hogy a vadászat fontos szerepet töltött be a sztyeppe iráni népeinek életében. „*Vadászni is szoktak* (ti. a skythák és sarmaták) *a mocsaras vidéken szarvasokra és vaddisznókra, a síkságon vadszamarakra és őzekre. Helyi sajátosság az is, hogy ezeken a vidékeken sas nincs. Van e tájon egy négylábú állat, az ún. kolos; nagysága a szarvasé és a kosé közötti, fehér, az említetteknél gyorsabban fut; a vizet az orrlyukain át fölszívja a fejébe és több napra valót tárol belőle ott úgy, hogy a víztelen vidéken is könnyen megél.*" (Sztrabón 7.IV.8.) Az Alföld halban-vadban gazdag vidékén természetesen nem szoktak le a vadászatról és halászatról az itt élők, legfeljebb a zsákmányállatok összetétele változott meg.

Úgy véljük, hogy nem csak hogy nem szoktak le a szarmaták a vadászatról, de magas szinten űzhették. Legalábbis erre utal Hadrianus császárral kapcsolatban Cassius Dio egy helye egy Mastor nevű jazig férfiról „*akinek, miután* (római) *fogságba jutott, ereje és bátorsága miatt vadászatok alkalmával jó hasznát vette...*" (Dio LXIX.22. – vö. Fehér–Kovács 2003. 37.)

A vadászat alkalmas volt arra, hogy a harcosok megmutassák és összemérjék erejüket, bátorságukat és férfiasságukat, ugyanakkor alkalmat adott az összehangolt csapatmozgás gyakorlására, mely elengedhetetlenül szükséges volt a haditaktika hatékony alkalmazásához. Minthogy a Kárpát-medencei szarmaták – sztyeppei rokonaikhoz hasonlóan – lovas harcosaikról voltak híresek, aligha kételkedhetünk abban, hogy ezt a hagyományt őrizniük kellett. A vadászott állatok maradványainak hiányát inkább magyarázhatjuk azzal, hogy a zsákmányt nem hurcolták be a falvakba, hanem a vadászat végén elfogyasztották. Erre számtalan példát idézhetnénk a Nart eposzból, ahol a közös „kalandra" induló férfiak szertartásszerűen osztoznak az elejtett vadon. Mindenki érdeme és rangja szerint részesül belőle, majd közösen elfogyasztják lakoma keretében a vadászat színhelyén (Nartok 74–76., 108., 189–190. stb.).

A vadászott állatok csontjának viszonylagos hiánya mellett feltűnő a halak, kagylók, csigák alacsony száma. Kivételesek az olyan jellegű együttesek, mint például a Hódmezővásárhely–kopáncsi telep 7. és 8. gödre közt durva kivitelű tálszerű edény cserepeinek társaságában kibontott rengeteg csiga egy kb. 1 m^2-nyi területen (Párducz 1942. 115.) vagy Szegváron a 153 csiga egy méhkas alakú gödörben (Vörös 2005. 115.). Kérdés persze, hogy ezeket a csigákat fogyasztották-e.

A fentieket kiegészíthetjük még olyan állatok maradványával, amelyek csak ritkán fordulnak elő, és amelyekre mégis érdemes figyelnünk mint az intenzív mezőgazdasági művelés lehetséges bizonyítékaira. Ilyen Lajosmizséről egy kuvik (Kulcsár–Vörös 1989. 90.), valamint a rágcsálók előfordulása (2. táblázat). A szarmata telepfeltárások többségénél megfigyelhető nagy mennyiségű állatjárat ugyancsak az intenzív mezőgazdasági művelésre utaló jel lehet (persze önmagában ez a jelenség nem túl sokatmondó, hiszen nem tudhatjuk, mikorra datálható a földművelés következményeként a rágcsálók elszaporodása).

[45] Jellemző adat pl. Kőrösi 2001. 10.: az általa vizsgált 5737 csont közül 5684 háziállaté.

Néhány szóban a csontmegmunkálásról

Megállapíthatjuk, hogy míg a Kárpát-medencei szarmata telepeken – mint bemutattuk – nagy mennyiségű osteológiai anyag bukkan napvilágra, addig a csontfeldolgozásra utaló adatok száma feltűnően alacsony, a régészeti leletek között is relatíve ritka a csonttárgy. A telepeken olykor egy-egy fésű (Pintye 2009.), néhány ár, simító, spatula, véső, üllő, nyél vagy leggyakrabban dörzscsont (ún. csontkorcsolya) stb. fordul elő.[46] A sírokba ugyancsak alig-alig kerülnek be ilyenek. A szarmatáknál eddigi adataink alapján a hulladékcsontok alkalmi hasznosításáról van csupán szó, az egyetlen csonteszköztípus, mely viszonylag gyakorinak mondható, az ún. csontkorcsolya (Bartosiewicz 2001. 306., Gál 2010. 225–226.).[47] A csontmegmunkálás csekély mértéke éles ellentétben áll egy unikális leletegyüttes létével, nevezetesen a Jászkarajenőn 1986-ban talált depóval. Egy szétszántott császárkori edényből 326 ép és töredékes faragványt gyűjtöttek itt össze. Az ásatások tisztázták, hogy a lelőhelyen késő szarmata telepet rejt a föld (Dinnyés 2011.). Ugyanakkor máig kérdéses, hogy valóban a telep leletanyagához tartoztak-e a csontok vagy hamisítványokról van szó.

Csont- és agancsfeldolgozásra utaló nyomok csak nagyon gyéren kerültek elő, és ezek is meglehetősen bizonytalanok. A műhelyeket (Gyoma, Nyíregyháza–Rozsrétszőlő M3 182. lelőhely egyik háza, az M43-as út Óföldeák határában fekvő 9. számú lelőhelye, Cegléd 4/7. lelőhely, Üllő 5. lelőhely) Pintye Gábor gyűjtötte csokorba (Pintye 2009. 183.). A csontok vágásnyomai alapján Vörös István a kunszentmártoni, Gál Erika pedig a hajdúnánási telep esetében gyanakodott csontmegmunkálásra / csontiparra (Vaday–Vörös 1980. 123., Gál 2010. 230.). E mellett a szaru megmunkálásra utaló nyomokat igyekeztek még kimutatni (Gál 2010. 210., Tugya–Rózsa 2012. 227.).

Célunk jelen dolgozattal csupán annyi volt, hogy áttekintsük a jelenleg rendelkezésünkre álló adatokat az eddigi publikációk alapján. Összefoglalva a Kárpát-medencei szarmaták állattani ismereteire, állattartására, vadászatára vonatkozó tudásunkat megállapíthatjuk, hogy a rendelkezésünkre álló archaeozoológiai leletanyag mennyisége a jövő kutatás számára igen nagy, ma még kihasználatlan lehetőségeket rejt magában. Gondolunk itt például a korábbi (késő vaskori), illetve a sztyeppei csontmaradványokkal való összevetés lehetőségére, az Alföld egyes régióinak összehasonlító kutatására, a húsfeldolgozás módjának esetleges etnikai(?) eltéréseit célzó vizsgálatokra, a négy – négy és fél évszázadnyi időszakon belül az állatállomány változásainak kimutatására.[48]

Függelék
Lelőhelylista

1. Alsónémedi és Ócsa közt (Kőrösi 2001. 14.)
2. Apagy–Peckés rét (Vörös 1993. 34.)
3. Ártánd–Kisfarkasdomb (Bökönyi 1984. 263.)
4. Ártánd–Nagyfarkasdomb (Bökönyi 1984. 263.)
5. Bánhalma (Vaday–Vörös 1977. 105.)
6. Békéssámson–Erdőháti-halom (Rózsa 2005. 58.)
7. Debrecen–Máta határ (Párducz 1950. 67.)
8. Doboz–Hajdúirtás (Vörös 1993. 59.)

[46] Vö. részletesebben Kőrösi 2011.

[47] Az ún. csontkorcsolyák funkciója az archaeozoológiai irodalomban vita tárgyát képezi (Choyke 1999., Kőrösi 2011. 104.).

[48] Köszönjük Vörös Istvánnak, hogy a kiadás előtt tanulmányunkat átolvasta!

9. Dunaharaszti (Párducz 1950. 28.)
10. Dunavecse–Ugordáció (Tugya–Lichtenstein 2011. 146–148.)
11. Endrőd 170. lelőhely (Bartosiewicz–Choyke 2011. 287.)
12. Geszteréd (Párducz 1950. 61–62.)
13. Gyoma 133. lh. (Bartosiewicz 1996., Vörös 2005. 125.)
14. Hajdúnánás–Fürjhalom-dűlő (Gál 2010. 209.)
15. Hódmezővásárhely–Barattyos (Tugya 2011. 92.)
16. Hortobágy–Poroshát (Kulcsár 1998. 71.)
17. Isaszeg (Kulcsár 1998. 71.)
18. Kiskundorozsma–Nagyszék (Tóth 2014. 133.)
19. Kiskundorozsma–Subasa (Kürti 2005. 86.)
20. Kiskunfélegyháza–Külsőgalambos (Kulcsár 1986. 13.)
21. Kiszács / Kisač (Szerbia) (Párducz 1950. 74.)
22. Kisvárda–Nagyboldogasszony utca (Kulcsár 1998. 72.)
23. Kompolt–Kistér (Bartosiewicz 1999. 324.)
24. Kunbaracs–Beck-tanya (Bökönyi 1976. 42.)
25. Kunpeszér (Bökönyi 1976. 42.)
26. Kunszállás–Alkotmány tsz. (Bökönyi 1976. 42.)
27. Kunszentmárton–Téglagyár (Vaday–Vörös 1980. 124.)
28. Kunszentmiklós–Bak ér (Bökönyi 1976. 42.)
29. Lajosmizse–Kónya major (Kulcsár 1998. 73.)
30. Madaras–Halmok (Vörös 2011. 452–455.)
31. Mátételke (Kulcsár 1998. 72.)
32. Nyíregyháza–Felsősima M3 161. lelőhely (Istvánovits Eszter közöletlen ásatása)
33. Nyírtura–Várrét (Berendi 2006. 256.)
34. Orgovány (Bökönyi 1984. 263.)
35. Orosháza–Községporta (Tugya–Rózsa 2012. 226.)
36. Orosházi tanyák (Nagy 2005. 18.)
37. Öregcsertő–Csorna (Bökönyi 1976. 42.)
38. Pócspetri–Nyírjes felső (Bárány 2012. 519.)
39. Rákoscsaba (Pető 1991. 239.)
40. Sáp 11. lelőhely, Halastó-hát (Szolnoki 2011. 19.)
41. Szabadka–Verusics/Subotica (Szekeres–Szekeres 1996. 11., 15.)
42. Szabadszállás–Józan (Bökönyi 1976. 42.)
43. Szeged–Rivó-dűlő (Párducz 1950. 44.)
44. Szegvár–Oromdűlő (Vörös 2005. 116–118.)
45. Szentes–Sárgapart (Kulcsár 1998. 73.)
46. Sződliget–Csörög (Kulcsár Valéria közöletlen ásatása)
47. Tázlár–Kriván-tanya (Vörös 1993. 59.)
48. Tiszaföldvár–Téglagyár (Vörös 1993. 59.)
49. Tiszafüred–Nagy Kenderföldek (Vörös 1993. 59.)
50. Tiszavasvári–Paptelekhát (Vörös 1993. 59.)
51. Tiszavasvári–Városföldje, Jegyző-tag (Istvánovits 1990. 86–87.)
52. Újhartyán (Bartosiewicz 2001. 305.)
53. Üllő 5. lh. (Kulcsár Valéria és munkatársai közöletlen ásatása)

Irodalom

Bárány 2012.

Bárány Annamária: Szarmata kori kutyaleletek Pócspetri lelőhely állatcsontanyagából. [Dog Remains from the Sarmatian Age in the Animal Bone Material of the Site Pócspetri.] In: Ante viam stratam: a Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán. Szerk. Szabó Ádám – Masek Zsófia. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2012. 519–544.

Bartosiewicz 1996.

László Bartosiewicz: Animal exploitation at the Sarmatian site of Gyoma 133. In: Andrea Vaday – László Bartosiewicz – Katalin Berecz – Alice M. Choyke – Zsófia Medzihradszky – Sándor Puszta – Balázs Székely – Magdolna Vicze – Tivadar Vida: Cultural and Landscape changes in South-East Hungary II. Ed. Sándor Bökönyi. Prehistoric, Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Microregion). Archaeolingua, Budapest 1996. 365–446.

Bartosiewicz 1999.

Bartosiewicz László: A lelőhely állatcsontanyaga (archaeozoológia). In: Vaday Andrea – Bánffy Eszter – Bartosiewicz László – T. Biró Katalin – Florin Gogâltan – Horváth Friderika – Nagy Andrea: Kompolt-Kistér: Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3 nyomvonalán. [A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site. Rescue excavation at the M3 motorway.] Heves Megyei Régészeti Közlemények 1999. 279–338.

Bartosiewicz 2001.

Bartosiewicz László: A vándorlás és letelepedettség jellegzetességei az újhartyáni lelőhely állatcsontleleteinek tükrében. [Migration and Sedentism in Light of the Animal Bones from Újhartyán (Central Hungary).] *MFMÉ – StudArch* VII. 2001. 299–317.

Bartosiewicz–Choyke 2011.

László Bartosiewicz – Alice Choyke: Sarmatian and Early Medieval animal exploitation at the site of Endrőd 170. In: Andrea H. Vaday – Dénes Jankovich B. – László Kovács: Archaeological Investigations in County Békés 1986–1992. VAH XXV. Archaeolingua, Budapest 2011. 285–357.

Berendi 2006.

Berendi Erzsébet: A Nyírtura–Várrét közelében (Nyíregyháza, keleti elkerülő út 37. lelőhely) feltárt szarmata településrészlet állatcsont leletei. [Animal bones from the Roman Imperial Period settlement part near Nyírtura–Várrét (Nyíregyháza, Eastern Bypass, Site 37).] *NyJAMÉ* XLVIII. 2006. 255–260.

Bökönyi 1974.

Sándor Bökönyi: History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974.

Bökönyi 1976.

Sándor Bökönyi: Animal remains of Sarmatian sites from Bács-Kiskun county. / Szarmata lelőhelyek állatcsontleletei Bács-Kiskun megyéből. *Cumania* 4. 1976. 41–72.

Bökönyi 1984.

Bökönyi Sándor: Szarmata állatcsontleletek Biharkeresztes-Ártánd-Nagyfarkasdombról. [Animal remains from the Sarmatian settlement of Biharkeresztes-Ártánd, Kis- és Nagyfarkasdomb.] *DDMÉ* 1982. (1984) 251–265.

Choyke 1999.

Alice M. Choyke: Bone skates: raw material, manifacturing and use. In: Pannonia and beyond. Studies in Honour of László Barkóczi. Ed. Andrea Vaday. *Antaeus* 24. 1997–1998. (1999) 148–156.

Csallány 1910.

Csallány Gábor: Népvándorláskori arany lelet. *ArchÉr*t XXX. 1910. 92–93.

Dinnyés 2011.

Dinnyés István: A jászkarajenői késő szarmata csontfaragványok. *StudCom* 31. 2011. 285–409.

Fehér–Kovács 2003.

Az ókori Pannonia történetének forrásai I. Korai földrajzi szerzők. A római hódítás kora (Kr. u. 54-ig). / Fontes Pannoniae Antiquae I. Scriptores geographici antiquiores. Aetas occupationis Romanae (usque ad a. D. 54). Szerk. Fehér Bence – Kovács Péter. Károli Egyetemi Kiadó, Budapest 2003.

Gál 2010.

Erika Gál: Animal remains from the multi-period site of Hajdúnánás-Fürjhalom-dűlő. Part I. Sarmatian finds. *Acta ArchHung* 61. 2010. 207–260.

Gazdapusztai 1960.

Gazdapusztai Gyula: Dák-szarmatakori temető és telep Hódmezővásárhely–Kakasszéken. [Могильник и стоянка эпохи великого переселения народов в Какашсеке.] *ArchÉrt* 87. 1960. 47–50.

Grumeza 2013.

Lavinia Grumeza: Animal inhumations within settlements during the Sarmatian Period on the Western Plain (end of the 2nd century – first half of the 5th century AD). In: Arheovest I. In memoriam Liviu Măruia. Interdisciplinaritate în arheologie şi istorie. Timişoara, 7 decembrie 2013. Ed. Andrei Stavilă – Dorel Micle – Adrian Cîntar – Cristian Floca – Sorin Forţiu. JATEPress, Szeged 2013. 413–435.

Gyeszjatcsikov 1972.

Ю.М. Десятчиков: Катафрактарий на надгробии Афения. [Un catafractére représenté sur la stéle d'Afenénios.] *CA* 1972: 4. 68–77.

Harmatta 1994.

János Harmatta: Nomadic and Sedentary Life in the Great Steppen-Belt of Eurasia. In: The archaeology of the steppes. Methods and strategies. Papers from the International Symposium held in Naples 9–12 November 1992. Instituto Universitario Orientale. Dipartimento di Studi Asiatici. Series Minor XLIV. Ed. Bruno Genito. Napoli 1994. 565–571.

Hippokratész

Hippokratész könyve a levegőről, a vizekről és a vidékekről. Ford. Dr. Sattler Jenő. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* 33. 1964. 9–31.

Istvánovits 1990.

Istvánovits Eszter: A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei. 2-3. századi sírok Tiszavasváriból. [The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region – 2nd-3rd century burials in Tiszavasvári.] *NyJAMÉ* XXVII–XXIX. 1984–1986. (1990) 83–133.

Istvánovits 1998.

Istvánovits Eszter: A szarmaták és a kos. Adatok a Kárpát-medence szarmatáinak hitvilágához. [Die Sarmaten und der Widder. Beiträge zur Glaubenswelt der im Karpatenbecken lebenden Sarmaten.] *NyJAMÉ* XXXIX–XL. 1997–1998. (1998) 135–151.

Istvánovits 1999.
Eszter Istvánovits: Tiszavasvári–Városföldje, Jegyző-tag. A settlement of the 5th century. [Hunkori település maradványai Tiszavasváriban, a Városföldjén.] *NyJAMÉ* XLI. 1999. 173–254.

Istvánovits–Kulcsár 2010.
Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár: Actual State of Research of the Csörsz- or Devil's Dyke. In: Identităţi culturale locale şi regionale în context European. Studii de arheologie şi antropologie istorică. Local and Regional Cultural Identities in European Context. Archaeology and historical anthropology. Eds. Horea Pop – Ioan Bejinariu – Sanda Băcueţ-Crişan – Dan Băcueţ-Crişan. Editura Mega / Editura Porolissum, Cluj Napoca 2010. 311–321.

Istvánovits–Pintye 2011.
Istvánovits Eszter – Pintye Gábor: Az alföldi Barbaricum mécsesei. [Lamps of the Barbaricum of the Great Hungarian Plain.] *NyJAMÉ* LIII. 2011. 83–111.

Koszjanyenko 2008.
В.М. Косяненко: Некрополь Кобякова городища. Донские древности 9. Азовский историко-археологический и палеонтологический музей-заповедник, Азов 2008.

Kőhegyi 1971.
Kőhegyi Mihály: Előzetes jelentés a Madaras-Halmok későszarmata-hunkori temetőjének ásatásáról. [Vorläufige Mitteilung über die Freilegung des spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Gräberfeldes von Madaras-Halmok.] *ArchÉrt* 98. 1971. 210–215.

Kőhegyi–Vörös 2011.
Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: Madaras–Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. [Summary.] Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szeged 2011.

Kőrösi 2001.
Kőrösi Andrea: Előzetes jelentés az Alsónémedi – Ócsa összekötő út építését megelőző ásatások állatcsontanyagának vizsgálatáról. In: Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia III. 2000. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új Sorozat 6. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2001. 9–15.

Kőrösi 2011.
Kőrösi Andrea: Szarmata és avarkori csonteszközök Felgyő–Kettőshalmon. [Typology of the Worked Bone Implements from Felgyő-Kettőshalmi dűlő.] In: Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza. / Bone and Leather. History, Archaeology and Ethnography of Crafts Utilizing Raw Materials from Animals. Ed. János Gömöri – Andrea Kőrösi. Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 4. MTA VEAB Iparrégészeti és Archaeometriai Munkabizottság – Kézművesipar-történeti Munkabizottság, Budapest 2011. 99–116.

Kulcsár 1986.
Kulcsár Valéria: Szarmata sírok Kiskunfélegyháza, Külsőgalamboson. [Sarmaten Gräber in Kiskunfélegyháza, Külsőgalambos.] *Cumania* 9. 1986. 9–23.

Kulcsár 1998.
Kulcsár Valéria: A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. [Погребальный обряд сарматов Карпатского бассейна. The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin.] Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.

Kulcsár–Vörös 1989.

Kulcsár Valéria – Vörös István: Szarmata telep Lajosmizse határában. Leletmentés az M5 útnál. (Adalék a római kori utakhoz.) [Sarmatische Siedlung in der Gemarkung von Lajosmizse. (Fundrettung an der Autobahn M5).] *Cumania* 11. 1989. 67–93.

Kuzmina 1977.

Е.Е. Кузьмина: Конь в религии и искусстве саков и скифов. In: Скифы и сарматы. Ред. В.А. Ильинская – Б.Н. Мозолевский – А.И. Тереножкин – Е.В. Черненко. Киев 1977. 96–119.

Kürti 2005.

Kürti Béla: Szarmata temetőrészlet Kiskundorozsma–Subasáról (M5–26=78. lelőhely, Csongrád megye 1998). [A Part of a Sarmatian Cemetery from Kiskundorozsma–Subasa (M5–26/78 Site, Csongrád county, 1998).] *SzKMÉ* 7. 2005. 85–109.

Lőrinczy 1991.

Lőrinczy Gábor: A Szegvár-oromdűlői kora-avarkori temető 1. sírja. [Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő. Погребение 1 раннеаварского могильника Сегвар-Ёрёмдюлё.] *MFMÉ* 1984–85/2. (1991) 127–154.

Lukács 2011.

Lukács József: Szarmata falu Dunavecse–Ugordáció-dűlőben. (Előzetes jelentés.) [Sarmatian village at Dunavecse–Ugordáció-dűlő (preliminary report).] In: A Barbaricum ösvényein... A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai. Archaeologia Cumanica 1. Szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma, Kecskemét 2011. 119–143.

Méri 1941.

Méri István: Eltemetett lókoponya Füzesabonyban. [Über einen bestatteten Pferdeschädelfund in Füzesabony.] *FA* III–IV. 1941. 148–149.

Mócsy 1974.

András Mócsy: Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire. Routledge&Kegan Paul, London – Boston 1974.

Müller-Wille 1970/71.

Michael Müller-Wille: Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 20–21. 1970–1971.

Nagy 2005.

Nagy Dániel Sándor: Az Orosházi-tanyák, MÁV-homokbánya szarmata temetője. [Sarmatisches Gräberfeld aus der MÁV-Sandgrube von Orosházi-tanyák.] *SzKMÉ* 7. 2005. 11–48.

Nagy 2007.

Nagy Margit: Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken. / Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 5. Budapest 2007.

Nartok

Nartok. Kaukázusi hősi mondák. Ford. Istvánovits Eszter – Istvánovits Márton – Kulcsár Valéria. Témakör-, szüzsé és tárgymutató: Benedek Katalin – Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria. Előszó: Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria. Európai Folklór Intézet – L'Harmattan, Budapest 2009.

Nyefjodkin 2011.

А.К. Нефёдкин: Военное дело сарматов и аланов (по данным античных источников). Филологический факультет СПБГУ – Нестор-История, Санкт-Петербург 2011.

Oppianus Kynegetika

Oppian, Colluthus, Tryphiodorus. The Loeb Classical Library. English translation by A.W. Meir. London–New York 1928. URL http://www.archive.org/stream/oppiancolluthust00oppiuoft#page/28/mode/2up (Letöltve: 07.21.2015.)

Párducz 1932.

Párducz Mihály: Újabb adatok az Alföld római korának ismeretéhez. [Neue Angaben zur römischen Zeit des Alföld.] *Dolg.* VIII. 1932. 112–121.

Párducz 1941.

Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon, I. / Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns, I. ArchHung XV. 1941.

Párducz 1942.

Párducz Mihály: Őskori és szarmata telep Hódmezővásárhely határában. [Siedlung der Urzeit und der Sarmatenzeit in der Umgebung von Hódmezővásárhely.] *Dolg.* XVIII. 1942. 113–122.

Párducz 1950.

Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon, III. / Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns, III. ArchHung XXX. 1950.

Pető 1991.

Pető Mária: Római kori (szarmata) telep maradványai Rákoscsabán. [Sarmatische Siedlungsüberreste aus der Römerzeit in Rákoscsaba.] *BudRég* 23. 1991. 237–255.

Pintye 2009.

Pintye Gábor: A Kárpát-medencei szarmata települések csontfésűi. [Die Beinkämme der Sarmatensiedlungen im Karpatenbecken.] *ArchÉrt* 134. 2009. 165–195.

Rózsa 2005.

Rózsa Zoltán: Szarmata telep- és temetőrészlet Békéssámson, Erdőháti-halom lelőhelyen. [Sarmatische Siedlung und sarmatisches Gräberfeld in Békéssámson, Erdőháti-halom.] *SzKMÉ* 7. 2005. 49–84.

SHA Vop. Prob.

Flavius Vopiscus, a szirakúzai: Probus. Ford. Tóth Orsolya. In: Császárok története (Historia Augusta). Multiplex Media – DUP, Debrecen 2003. 527–545.

Sztrabón

Sztrabón: Geógraphika. Ford. Földy József. Gondolat, Budapest 1977.

Surgaja 1983.

И.Г. Шургая: Изображения всадника и коня из Илурата. *КСИА* 174. 1983. 96–100.

Szalontai–Tóth 2000.

Szalontai Csaba –Tóth Katalin: Előzetes jelentés a Szeged–Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról. [Vorbericht über die sarmatenzeitlichen Siedlungs- und Gräberfeldsfreilegungen in der Gemarkung von Szeged-Kiskundorozsma.] In: Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. Szerk. Bende Lívia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Szeged 2000. 59–78.

Szekeres–Szekeres 1996.

Szekeres László – Szekeres Ágnes: Szarmata és XI. századi temetők Verusicson (Subotica–Azotara). Szabadka 1996.

Szolnoki 2011.

Szolnoki László: Régészeti feltárások Sáp, Bihardancsháza és Bihartorda között (2009). [Archäologische Ausgrabungen unter Sáp, Bihartorda und Bihardancsháza.] *Bihari Múzeum Évkönyve* XV–XVI. 2011. 7–31.

Tari 2004.

Tari Edit: Az M0-s körgyűrű építését megelőző régészeti feltárások. *Magyar Múzeumok* 10: 3. 2004. ősz 19–22.

Tóth 2014.

Tóth Anikó: Kiskundorozsma–Nagyszék (M5. Nr. 34. 26/72) szarmata település állatcsont leletei. [Animal Bone Finds in the Barbarian Settlement from the Period of the Roman Empire in Kiskundorozsma–Nagyszék II (M5 Site Nr. 34. 26/72).] *MFMÉ Új folyam* 1. 2014. 131–159.

Tugya 2011.

Tugya Beáta: Császárkori és Árpád-kori állatcsontleletek a Hódmezővásárhely–Barattyosi kerékpárút lelőhelyeiről. *Hombár Múzeumi Műhely* 6. Múzeumi Tanulmányok. 2011. 91–98.

Tugya–Lichtenstein 2011.

Tugya Beáta – Lichtenstein László: Dunavecse–Ugordáció I. lelőhely 2–5. századi objektumainak archeozoológiai értékelése. [Archaeozoological analysis of the 2nd-5th century features, Dunavecse–Ugordáció site I.] In: A Barbaricum ösvényein... A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai. Archaeologia Cumanica 1. Szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György. Kecskemét 2011. 145–160.

Tugya–Rózsa 2012.

Tugya Beáta – Rózsa Zoltán: A szaru, mint nyersanyag felhasználása Orosháza-Községporta–Szűcs-tanya szarmata lelőhelyen. Régészeti, archaeozoológiai, néprajzi vonatkozások. [Use of horn as a raw material from the Sarmatian excavation site of Szűcs-tanya in Községporta, Orosháza. Archaeological, archaeozoological and ethnographical references.] In: Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde. / Environment – Human – Culture. Dialogue between applied sciences and archaeology. A Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2010. október 6–8-án megrendezett konferenciájának tanulmánykötete. Szerk. Kreiter Attila – Pető Ákos – Tugya Beáta. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Budapest 2012. 225–230.

Vaday 1997.

Vaday Andrea: Atipikus szarmata telepjelenség Kompolt-Kistéri tanya 15. lelőhelyén. [Eine atypische sarmatische Siedlungserscheinung auf dem Fundort Kompolt, Kistéri-Gehöft 15.] *Agria* 33. 1997. 77–107.

Vaday–Vörös 1977.

H. Vaday Andrea – Vörös István: Szarmata telep nyomai Bánhalma határában. [Sarmatische Siedlungsspuren in der Gemarkung von Bánhalma.] *ArchÉrt* 104. 1977. 98–105.

Vaday–Vörös 1980.

H. Vaday Andrea – Vörös István: Szarmata település Kunszentmártonban. [Sarmatian Settlement at Kunszentmárton.] *SzMMÉ* 1979/80. (1980) 117–139.

Vörös 1993.

Vörös István: Apagy barbaricumi császárkori település állatcsontmaradványai. [Animal Bones from the Roman Imperial Period Settlement at Apagy in Barbaricum.] *NyJAMÉ* XXXIII–XXXV. 1990–1992. (1993) 33–65.

Vörös 1998.
Vörös Gabriella: Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. In: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Szerk. Havassy Péter. Gyulai katalógusok 5. Gyula 1998. 49–66.
Vörös 1999.
Vörös István: Hunkori település állatcsontleletei Tiszavasváriban. [Animal bones of the Hun Age settlement in Tiszavasvári.] *NyJAMÉ* XLI. 1999. 255–266.
Vörös 2005.
Vörös István: A szegvár-oromdűlői császárkori telep állatcsontleletei. [Die Tierknochenfunde der kaiserzeitlichen Siedlung von Szegvár-Oromdűlő.] *MFMÉ – StudArch* 11. 2005. 115–125.
Vörös 2011.
Vörös István: Madaras–Halmok szarmata temető állatcsontleletei. In: Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: Madaras–Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. [Summary.] Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szeged 2011. 445–455.
Vörös–Soós 2014.
Vörös István – Soós Eszter: Észak-magyarországi császárkori települések archeozoológiai vizsgálata. [Archaeozoological investigation of Imperial Age settlements from North-Hungary.] *CommArchHung* 2014. 153–168.
Wicker 1997.
Wicker Erika: Egy szarmata falu külterülete. (M5 125. Kiskunfélegyháza–Izsáki út.) Feltárások 1995–1996. évben. *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében* 1995–1996. 1997. 73–80.

István̈ovits Eszter

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: istvanov@josamuzeum.hu

Kulcsár Valéria

Szegedi Tudományegyetem
Régészeti Tanszék
H–6722 Szeged
Egyetem u. 2.
e-mail: vkulcsar58@gmail.com

Animals of Sarmatians

Animal farming played an outstanding role in the economy of the Sarmatians, a nomadic people arriving to the Carpathian Basin from the steppe belt. Animal husbandry still played a great role after their settling and becoming peasant society in the Great Hungarian Plain. From the settlement excavations, especially since large-scale preventive works of the last decades, we have

a great amount of archaeozoological material. However, we still lack relevant summarising works on the composition, number and ritual role played by certain animals in the Sarmatian society. The authors attempted to summarise the accessible data on domestic and wild animals the remains of which we know from settlements and cemeteries of the Hungarian Plain. They draw attention to the serious possibilities of research, e.g. comparison of the Sarmatian livestock with that of the Late Iron Age material; archaeozoological comparison of different regions of the Great Hungarian Plain; examinations considering possible ethnic differences in the way of meat processing; demonstration of changes in the animal stock during the 400-450 years long period of Sarmatian rule in the region. The English version of the present article is to be published in the forthcoming issue of periodical Materialy po Arheologii, Istorii i Etnografii Tavrii.

Eszter Istvánovits

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: istvanov@josamuzeum.hu

Valéria Kulcsár

University of Szeged
Department of Archaeology
H–6722 Szeged
Egyetem u. 2.
e-mail: vkulcsar58@gmail.com

Hogyan is nevezzelek?
Az erdélyi késő császárkori leletek értelmezési módjai a román régészetben

Körösfői Zsolt

A régészetben gyakran előfordul, hogy lelőhelyeket és leleteket egy-egy adott korszakban eltérően kelteznek és értelmeznek. Sok tényező befolyásolhatja a régészet éppen aktuális álláspontját, de általánosságban elmondható, hogy – más tudományokhoz hasonlóan – az értelmezési lehetőségeknek az ismeretek gyarapodása szokott leginkább újabb irányt adni. Annál is szembetűnőbb, amikor egy adott terület azonos időszakának régészeti hagyatékát illetően a szakemberek – bár nagy vonalakban ugyanarra az időszakra keltezik – az értelmezésben már igen eltérő véleményen vannak. Ilyen „állatorvosi lónak" nevezhetjük Erdély késő császárkori időszakát, hiszen a korszak lelőhelyeinek keltezése és értelmezése kis túlzással megyénként vagy inkább múzeumi gyűjtőterületenként változik. Így fordulhat elő, hogy a kérdéses időszak lelőhelyei a szakirodalomban késő római, népvándorlás kori, kora népvándorlás kori, posztrómai, posztaurelianusi, prefeudális, dákoromán, Marosszentanna, Marosszentanna–Csernyahov kultúrájú, korai germán, ritkábban gót vagy éppen II–III., II–IV., III–IV., IV., IV–V., IV–VI. századi megnevezéssel, keltezéssel szerepelnek (1–2. kép). Az újabb romániai tanulmányok – igazodva az európai kutatásokhoz – már használják a késő császárkor fogalmát is, a korszak erdélyi nagy régészeti horizontjának, a Marosszentanna–Csernyahov kultúra végének jelölésére pedig a posztcsernyahovi megnevezést.

Az eltérő értelmezésekből adódó igen változatos fogalomhasználat közvetlenül kapcsolódik a feltárásokat és terepbejárásokat végző régészekhez és intézményekhez. Ennek megfelelően a korszak dákoromán leletei a Brassói-medencében (lásd Florea Costea és Mariana Marcu kutatásai – Costea 1995.), a posztrómaiak a Maros alsó folyása mentén vagy éppen az Olt felső szakaszán (Hunyad Megyei Múzeum, Keleti Kárpátok Múzeuma), a Marosszentanna kultúrájúak Székelyföldön csoportosulnak, míg mindez együtt megtalálható a Maros és a Kis-Szamos völgyében (Maros Megyei Múzeum, kolozsvári Erdélyi Történeti Múzeum). A Maros alsó folyása mentén, Fehér és Szeben megyékben inkább a keltező IV. századot használják a korszak lelőhelyeinek jelölésére, Temes megyében pedig most kezdik „felfedezni", hogy a szarmata leletek átlépik Románia és Magyarország határt, s a kérdéses időszak szabad dák lelőhelyei mellett velük is számolniuk kell.[1]

Vannak lelőhelyek, amelyeknél a keltezés és értelmezés következetesen megmaradt, másoknál – itt elsősorban a hamvasztásos temetkezéseket említem (példaként: Kisbács / Baciu, Magyarpalatka / Pălatca, Magyarpéterlaka / Petrilaca de Mureş, Maroscsapó / Cipău, Marosgezse / Gheja, Maroslekence / Lechinţa de Mureş, Sóvárad / Sărăţeni stb) – a fenti fogalmak és keltezések zöme mind előfordult.

[1] Erdély késő császárkori történetföldrajzi környezetéről és a kutatási problémákról bővebben: Körösfői 2015.

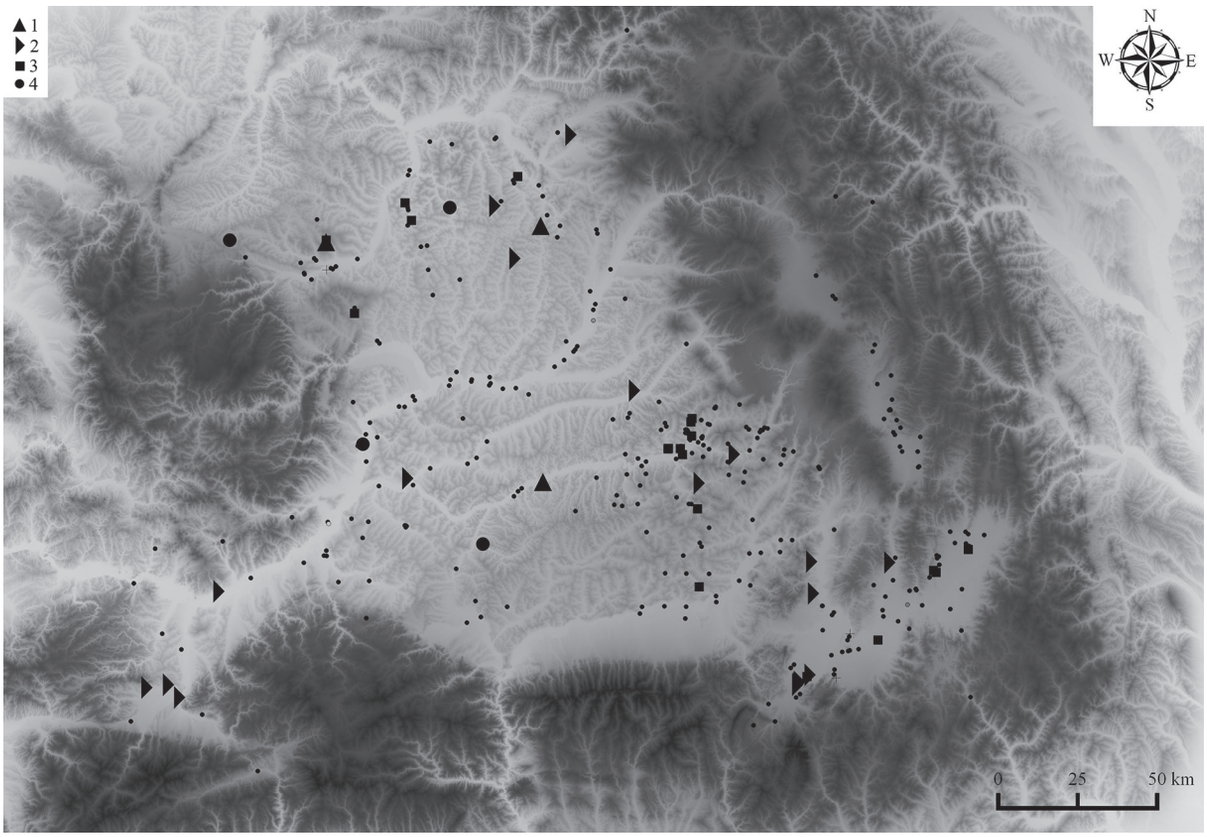

1. kép
Az erdélyi későcsászárkori lelőhelyek korszakolása a romániai régészetben 1: késő római kor, 2: posztrómai, 3: kora népvándorlás kori, 4: prefeudális

Fig. 1
Periodisation of Transylvanian Late Roman Age sites in Romanian archaeology 1: Late Roman Age, 2: Post-Roman Age, 3: Early Migration Period, 4: Pre-feudal Age

A helyzetet bonyolítja, hogy a római kor utáni (posztrómai, posztaurelianusi) és középkor előtti (prefeudális) időszakot a román régészet igencsak tágan értelmezi, ebbe a gót, gepida, s részben az avar korszak is belefér. Ez a fogalmi kavalkád a román nép prekoncepciós etnogenezis elméletének – mondhatni – kényszerszülötte, éspedig a korszakok, népek, valamint az adott történelmi állapotok tudatos összemosása, amely később már öngerjesztő módon újabb megnevezésekkel és elméletekkel bővült. A dákoromán kontinuitás követői figyelmen kívül hagyják, hogy a Kr. u. IV. század fordulójától az V. század középső harmadáig tartó másfél évszázad alatt Erdélyt négy különböző nép (gótok, hunok, gepidák, majd avarok) vette birtokba, s ennek megfelelően más-más geopolitikai feltételek érvényesültek. A késő császárkori – kora népvándorlás kori lelőhelyeket egy korszakként, valami utániként vagy éppen valami előttiként – azaz átmenetiként – kezelve a román régészek jó része azok jelentőségét, valós súlyát vonja kétségbe.

A korszakkal foglalkozó kutató gyakran tanácstalanul áll a múzeumok raktáraiban, hogy mely ládák is tartalmazzák a vizsgálandó leletanyagot, s ebben a leltárkönyvek vagy a régészeti topográfiák sem nyújtanak kapaszkodót. De nézzük az elejéről!

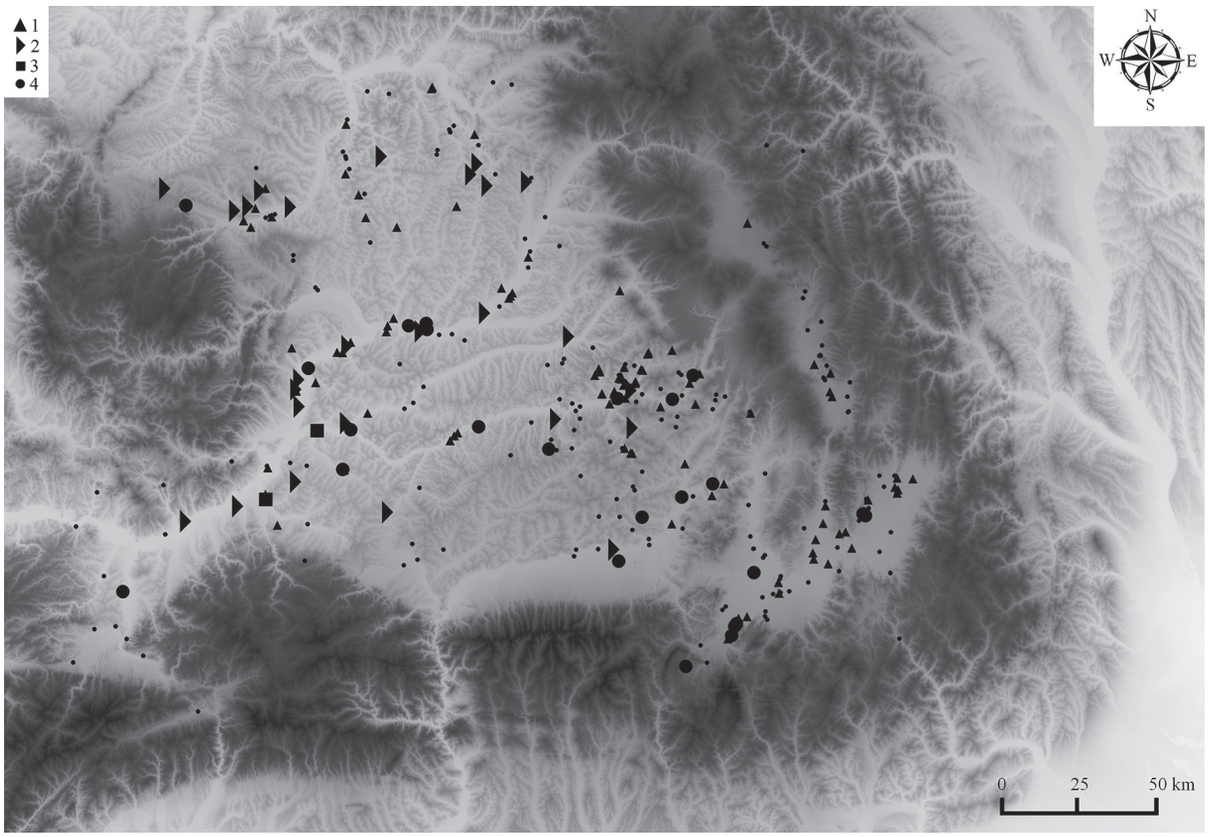

2. kép

Az erdélyi későcsászárkori lelőhelyek keltezése a romániai régészetben 1: IV. század (104), 2: IV–V. század (26), 3: II–IV. század (2), 4: III–IV. század (25)

Fig. 2

Dating of Transylvanian Late Roman Age in Romanian archaeology 1: 4th century (104), 2: 4th–5th century (26), 3: 2nd–4th century (2), 4: 3rd–4th century (25)

Romániában a késő császárkori lelőhelyek erdélyi kutatottsága nem tér el igazából a Kárpátoktól keletre és délre eső munténiaiaktól és moldvaiaktól, ami annyit jelent, hogy mindegyik térségre az „alulkutatottság" mondható el. A lelőhelyek nagy részét jellemzően csak terepbejárásokból ismerjük. Igaz, a Kárpátokon kívüli területeken akad néhány teljesen feltárt nagyméretű temető! Ez a helyzet azért is érdekes, mert a korszak nagy régészeti kultúrája, a Marosszentanna kultúra / Marosszentanna–Csernyahov horizont lelőhelyei igen nagy számban ismertek az egész ország területén.

Erdélyből 337 késő császárkori lelőhelyről tudunk,[2] ennek közel harmadát (108) csak terepbejárásból. Kevesebb, mint száz lelőhelyen végeztek ásatást – többségüknél csak szondázó feltárásról beszélhetünk. Az utolsó harmad esetében véletlenszerűen előkerült leletek és adományok alapján ismerjük a lelőhelyet (3. kép).

A Nemzeti Örökségvédelmi Intézet / Institutul Naţional al Patrimoniului és a Kulturális Emlékezet Intézete / Institutul de Memorie Culturală (CIMEC) által kezelt közhiteles lelőhely adatbázisában (RAN: Repertoriul Arheologic Naţional) a Marosszentanna kultúra (esetünkben: Sântana de Mureş) megnevezés a teljes ország területét tekintve igen előkelő, tizenhatodik helyet foglalja el

[2] A közhiteles régészeti nyilvántartás (RAN), a megyei repertóriumok és a különböző publikációk alapján.

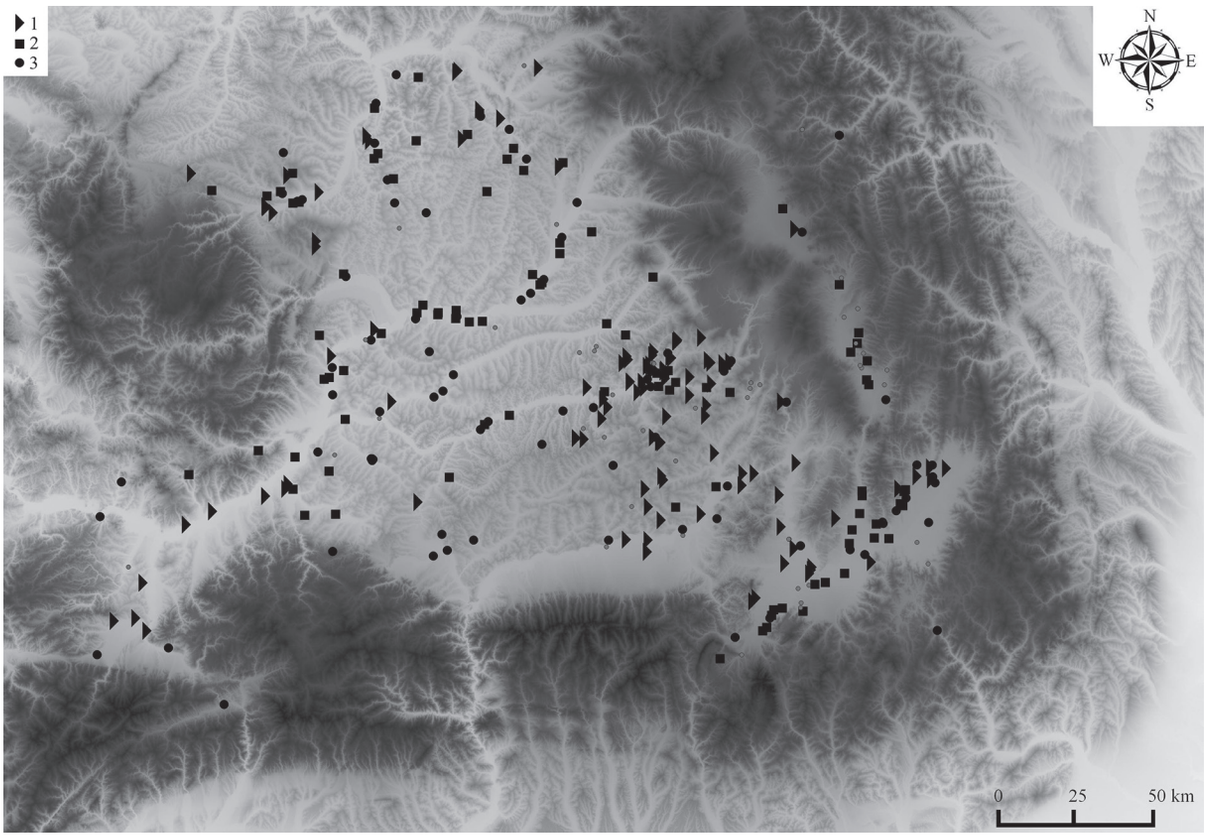

3. kép
Késő császárkori lelőhelyek kutatottsága Erdélyben 1: terepbejárás, 2: ásatás és régészeti felügyelet, 3: adomány és véletlenszerű

Fig. 3
State of research of Late Roman Age sites in Transylvania 1: field walks, 2: excavation and archaeological inspection, 3: gift and stray find

a 460-féle régészeti fogalom között. Tény, hogy a kultúra 2684 tételével szemben az első helyen álló eneolitikum/rézkor fogalom 21.748 esetben szerepel a romániai régészeti nyilvántartásban, de ha csak a késő császárkor időszakát vizsgáljuk, messze megelőzi a dákoromán meghatározást, amelyet csak/még (?!) 817 alkalommal használtak.[3]

1. táblázat
Erdély késő császárkori lelőhelyeinek értelmezései és szűrési lehetőségei a CIMEC adatbázisában

Table 1
Interpretations of Transylvanian Late Roman Age sites and possibilities of their filtering in the CIMEC database

[3] A *Baza naţională de date a patrimoniului cultural mobil* 2015. április 6-ai állapota szerint (összesen 760000 címszó): http://www.cimec.ro/scripts/ PCN/Index/default.asp. A Marosszentanna–Csernyahov (Sântana de Mureş–Cerneahov) kultúra 155 helyen szerepel. A Marosszentanna és a Marosszentanna–Csernyahov megnevezéseket párhuzamosan használják Romániában.

	Megyék románul / Counties in Romanian	Megyék magyarul / Counties in Hungarian	Nyilvántartott régészeti lelőhely / Registered archaeological site	RAN (Közhiteles régészeti nyilvántartás / Repertoriul Arheologic Naţional)							
Keltezés / Dating				II–IV. század / 2nd–4th cent.	III–IV. század / 3rd–4th cent.	III–V. század / 3rd–5th cent.	IV. század / 4th cent.	IV–V. század / 4th–5th cent.	IV–VI. század / 4th–6th cent.	Népvándorlás kor / Epoca migraţiilor / Migration Period	Posztrómai kor / Epoca post-romană / Post-Roman Age
Társuló fogalmak / Related terms				Rómaiak / Romans	Dákorománok, késő római kor, népvándorlás kor / Daco-Roman, Late Roman Age, Migration Period	Római kor, népvándorlás kor / Roman Age, Migration Period	Germánok, népvándorlók / Germanic, migrating peoples	Népvándorlás kor / Migration Period	Népvándorlás kor / Migration Period		
	Alba	Fehér	385	3	1	0	0	0	2	22	0
	Bistriţa-Năsăud	Beszterce-Naszód	286	0	12	0	3	1	0	21	1
	Braşov	Brassó	387	0	11	0	5	0	0	51	8
	Cluj	Kolozs	613	1	0	1	5	6	2	54	1
	Covasna	Kovászna	468	2	1	0	10	4	0	32	0
	Harghita	Hargita	735	0	9	1	15	0	1	75	2
	Hunedoara	Hunyad	947	0	0	0	0	1	1	4	1
	Mureş	Maros	571	1	11	0	8	5	2	63	3
	Sibiu	Szeben	390	1	1	0	3	2	2	20	0
	SZUM		**4782**	**8**	**46**	**2**	**49**	**19**	**10**	**342**	**16**
	Összesen Romániában / Total in Romania		15176								

A romániai szakirodalom Erdély római uralom és a gepidák közti időszakát három nagyobb perspektívából közelíti meg, éspedig: római, barbaricumi s középkoros szemléletből. A fenti megközelítések nem egymástól jól elválasztható kutatási irányok, a lelőhelyek ide-oda sorolására inkább a következetlenség jellemző. Ami mindegyikre jellemző, az a dákoromán kontinuitás kérdésének jelenléte, amely a következő századokkal foglalkozó régészeti kutatásokra hasonlóan rányomja a bélyegét.

Római szemlélet

Dacia provincia a Csíki- és a Gyergyói-medence kivételével a történelmi Erdély nagy részét lefedte. Arról, hogy a Marosszentanna–Csernyahov kultúra népessége érkezésekor mi maradt a római életből, keveset tudunk. Míg a városok esetében nyitott a kérdés, a római erődítmények nagy valószínűséggel ekkor már üresen álltak. A többségük belsejében megfigyelt késő császárkori barbár (?) lakóhorizont, leletek világosan elkülönülnek a korábbi római időszaktól. A Kr. u. III. század második felére keltezett javításokat – függetlenül attól, hogy barbár támadások miatt került rájuk sor vagy csak az időszerűvé váló karbantartási munkálatokról van szó – a romániai kutatók kevés kivétellel (Benea–Hica 2004. 105.) Dacia római kori időszakához kötik, amelyek Aurelianus császár uralkodásának végét semmiképpen nem lépik át (Hügel 2003., Isac 2007.).

Az erődítmények késő császárkori utóéletét vizsgálva a barcarozsnyói (ma: Râşnov), homoródi (ma: Sânpaul), komollói (ma: Comolău) (Székely 1969. 17–19.), nagyborosnyói (ma: Boroşneu Mare) (Bordi–Popa 2012/13. 266. Pl. 17.) castrumban figyeltek meg „posztrómai" – a római koros kutatók által a III. század végére és a IV. századra gyakran használt megnevezés – horizontot. Mivel a római és a barbár korszakot rétegtanilag nem, csak a leletek szintjén sikerült különválasztani, kapcsolatuk nem ismert. Ott viszont, ahol a kontextust sikerült dokumentálni, a késő császárkor kultúrrétege minden esetben a legutolsó római réteg fölött következett, s attól világosan elkülönült. Oltszemen (ma: Olteni)[4] és Sóváradon (ma: Sărăţeni)[5] a késő császárkorban a római épületek belsejében temetkeztek, amely világosan jelzi a korábbi élet kontinuitásának hiányát. Az erődítmények és azok Kr. u. III. század végi – IV. századi pontos állapotáról az elégtelen kutatás miatt nagyon keveset tudunk. Újabban Dan Matei foglalkozott a témával (Matei 2007., Matei 2012.).

Az erődítményekkel szemben a római városok esetében, és leginkább azok temetőiben, valamint néhány szórványlelet szintjén a romániai szakirodalom számol a korábbi élet valamilyen szintű továbbélésével. A kutatások mai állása alapján azonban esetükben ez nem elégséges általános következtetések levonására, a provinciális korszak és az utána keltezhető leletek egy része feltehetőleg inkább szuperpozícióban van egymással, mint kontinuusak. Kolozsváron, a római Napoca körül négy különböző helyen feltárt római temetőrészletben kerültek elő olyan szarkofágok, amelyeket a késő császárkorban újrafelhasználtak. Mindegyiknél feltételezhető, hogy eredetileg a temető szélén lehetett, s Dacia feladásától kezdve az egész IV. század folyamára keltezhetőek (Hica-Câmpeanu 1977. 236., 237., fig. 1.).

Septimium Apulense municipium belső területén 1898 és 1915 között Cserni Béla, a gyulafehérvári főgimnázium tanára vezetett ásatást, amelynek során több épületet, a régi római város központi negyedét tárta fel. Az épületek belsejében 35 sírt fedezett fel, amelyeket a Kr. u. XI. századra keltezett. 1950-ben Kurt Horedt közülük ötöt a Kr. u. IV. századra datált és a dákoromán népességnek tulajdonított (Horedt 1982. Abb. 22., 62.). A két nagy apulumi temetőben (Dealul Furcilor-Podei

[4] Az erődítmény fala mellé beásott hamvasztásos sírban korongolt, besimított díszű urna és egy vasfibula került elő (Cavruc 1998. 56.).

[5] 1955-ben, a castrum területén végzett ásatások során Székely Zoltán az erődítmény nyugati kapujánál lévő négyszögletes katonai épület belsejében két kora népvándorlás kori hamvasztásos sírt talált (Székely 1969. 65–67.).

és Staţie de Salvare/Mentőállomás) több IV. századi sírt tártak fel, amelyekből 284 és 383 közé datálható fibulák és bronz medallionok kerültek napvilágra. 2006-ban az Izvor/Forrás utcában folytatott mentőásatás során 27 csontvázat tártak fel, közülük 21 téglasír és két-két kővel kirakott, illetve fakoporsós temetkezés volt. A temetőrészlethez a Kr. u. III. századtól keltezhető római sírok tartoztak. A 15. számú kőszarkofágba a III. század végén – a IV. század elején temetkeztek (Moga–Oţa–Bounegru 2007.).

Potaissa (Torda, ma: Turda) két temetőjében is kerültek elő Kr. u. IV. századi csontvázak (Protase 1995. 387–394.).

A felsorolt római települések területéről és környezetéből – az említett temetkezéseken kívül – ismertek még késő császárkori telepnyomok és további leletek.[6] Az ma még nem teljesen világos, hogy az egyidős leletek ugyanahhoz a társasághoz köthetőek-e vagy sem.

Az erődítmények és városok mellett a felhagyott villa rusticák romjai közül vagy éppen közelükből is ismerünk késő császárkori leleteket. Legismertebb példa a magyarpalatkai Erdő-alján (ma: Pălatca) feltárt kilenc csontváz (Macrea 1949. 110–116., Hica-Câmpeanu 1976. 23–36.). Hasonlót ismerünk Kajántó–Tölgyesről (ma: Chinteni–Thulgeş) (Crişan–Bărbulescu–Chirilă–Vasiliev–Winkler 1992. 106., nr. 3., Ferenczi–Ferenczi 1958.), valamint Radnót–Kanepist (ma: Iernut–Cînepişti/Fundu Bedeelor) (Lazăr 1993. 85., Lazăr 1995. 151., E., Vlassa 1962.) és Kis Büdös kút/Hulpişti (ma: Iernut–Bideşcutul Mic/Hulpişti) (Horedt 1955. 672., 673., nr. 8a., Vlassa–Rusu–Protase–Horedt 1966. 400., Lazăr 1995. 152., Pl. CVIII/A: 1 –6.) határrészből.

A Kr. u. IV. századi római eredetű tárgyakat – mint például a mécseseket, hagymagombos fibulákat, gemmákat, érméket és különböző keresztény szimbólumokkal (pl. hal) díszített agyagedényeket – általában az Erdélyben továbbélő, a pénzalapú kereskedelmet jól ismerő, kereszténységre áttért (őskeresztény/paleocreştin) romanizált lakosság bizonyítékaként szokták értelmezni. A kérdést tengernyi szakirodalom tárgyalja, a régi tézisek felülvizsgálata most van folyamatban.[7]

Barbaricumi szemlélet

Erdély késő császárkori történetének, valamint annak régészeti horizontjának, a Marosszentanna–Csernyahov kultúrának kutatásában kiemelt helyen kell említenem Bóna István (ELTE, Régészeti Tanszék), Radu Harhoiu („Vasile Pârvan" Régészeti Intézet), Kurt Horedt (kolozsvári Régészeti Intézet), Coriolan Horaţiu Opreanu (kolozsvári Régészeti Intézet), Székely Zoltán (Székely Nemzeti Múzeum, elsősorban a mai Székelyföld területén) nevét, valamint Ion Ioniţa (jászvásári / ma Iaşi Régészeti Intézet) (Ioniţa 1966.) és Florin Petrescu („Vasile Pârvan" Régészeti Intézet) (Petrescu 2002.) országos kitekintésű topográfiáját, amelyek a Kárpát-medence délkeleti részének leleteit is magukba foglalják.

A korszakot a dákoromán kontinuitás szemszögéből – a teljesség igénye nélkül – Dumitru Protase (kolozsvári Régészeti Intézet), a Brassói-medence leleteire fókuszálva Maria Comşa („Vasile Pârvan" Régészeti Intézet), a Maros mentieket Valeriu Lazăr (Maros Megyei Múzeum) és a Nagy-Küküllő térségében Ligia Bârzu (Bukaresti Egyetem) vizsgálta.

A feladott római provincia területére érkező gótok és szövetségeseik régészeti hagyatéka a Marosszentanna–Csernyahov kultúra. Jelenléte már egy új időszak kezdetét jelenti Erdély

[6] Napoca területéről, a pontos előkerülési hely ismerete nélkül a szakirodalom három ezüst lemezfibulát tart számon, a Monostor nevű városrészről pedig késő császárkori edényégető kemencét (Crişan–Bărbulescu–Chirilă–Vasiliev–Winkler 1992. 149. nr. 93.), Kurt Horedt pedig 36 db „posztaurélianusi" érmét sorol fel Cserni Béla XIX. századi ásatásaiból (Horedt 1958. 27–29.).

[7] Például az éremforgalmat tekintve: Lăzărescu 2014. 207–243.

területének történelmében. A megváltozott erőviszonyok miatt a Dunától északra eső terület – bár a továbbiakban is sok szállal kapcsolódott a Római Birodalomhoz – ettől kezdődően a Barbaricum részévé vált.

A kultúra népességének etnikai összetételéről,[8] a foglalás kezdetéről vagy éppen annak végéről, valamint az általuk képviselt időszak történeti-régészeti súlyáról máig megoszlanak a vélemények. Általánosságban a romániai régészetben a kultúra erdélyi jelenlétét csak a IV. századra fogadják el.[9] Közvetlenül a római kivonulás utáni időszak, a Kr. u. III. század végével való kezdetével kevesen számolnak (Bóna 1986. 113–114., László 1970. 20.). A romániai közhiteles nyilvántartás, a megyei régészeti topográfiák és a publikációk alapján a történelmi Erdély területén – a Bánságot leszámítva Dacia provincia területén, valamint az azon kívüli Gyergyói- és Csíki-medencében – 337 késő császárkori lelőhelyet gyűjtöttem össze. Bár ennél jóval kisebb lelőhelyszámmal operálnak a korszakkal foglalkozó romániai publikációk (példaként két szám – Petrescu 2002.: 98 lelőhely, illetve Horedt 1982.: 120 lelőhely), figyelembe kell vennünk, hogy a Kárpát-medence keleti feléből ismert Kr. u. IV. századi lelőhelyek a Marosszentanna–Csernyahov kultúra nyugati területén fekszenek, így közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódniuk kell ehhez a nagy régészeti horizonthoz.

A lelőhelyek zömét – több mint kétharmadát – csak terepbejárásokból és véletlenszerűen előkerült leletekből ismerjük, a többi esetében is legtöbbször csak kutatószondás ásatásokról beszélhetünk, így érthető, hogy a romániai régészek általában mértéktartóan csak a keltezést adták meg. Ott, ahol kulturális és/vagy etnikai meghatározás is történt, 23-at jelöltek meg dákorománnak (is), s ennél is „beszédesebb", hogy ennek a számnak csak kétszeresét (55 esetében) nevezték meg Marosszentanna–Csernyahov kultúrájúnak.

A kultúra kutatástörténetében felvetődő kérdések közül néhány – mára toposszá csontosodó – megállapítást említek meg, amelyet a román régészet a korszakra jellemzőnek tart, s amelyek mentén próbálta a lelőhelyeket elsősorban etnikailag csoportosítani. Az egyik legfontosabb a temetkezés módja, éspedig: Erdélyben – a névadó marosszentannai temető feltárása óta (Kovács 1912.) – szinte kizárólag a csontvázakat hozzák kapcsolatba a kultúrával (Hica-Câmpeanu 1979. 163.). Mindez azért érthetetlen, mert a műveltség temetőire a birituális temetkezés jellemző, s a Kárpátok túloldaláról számos ilyent ismerünk (Bârlad–Valea Seacă, Mihălăşeni stb). Az erdélyi hamvasztásos sírokat rendre a helyi dák népességhez vagy az újonnan érkező rokonaikhoz, a karpokhoz vagy szabad dákokhoz kapcsolják.

A kultúra jellegzetes tárgytípusának a lemezfibulákat tartják, általuk keltezik az erdélyi lelőhelyeket későbbre, mint a Kárpátoktól keletre és délre esőket. Másik ilyen kultúrajelző leletnek a nagyméretű, általában szürke, lassú- vagy gyorskorongon készített hombárokat említhetem, amelyekre a német Krausengefässe megnevezést mint edénytípust használja a romániai régészet.

A Marosszentanna–Csernyahov kultúra erdélyi szállásterületén – a romániai régészeti szakirodalom alapján – a római és a romanizáció különböző fokán álló dák csoportok képe rajzolódik ki (4. kép). A kontinuitás elmélet szerint a korábbi tartomány városias nyugati felével szemben, ahol a római kultúra erőteljesebben érvényesült, a keleti részen falusias lakosság élt, a korábbi dák örökség szívósabban továbbélt, s leletanyaguk a római időszak után, a késő császárkorban is még különválasztható az újonnan érkező kultúra hagyatékától. A dák alapnépesség bizonyítására a leggyakrabban a Baráthely/Bratei kultúrának is nevet adó temetőt (Bărzu 1973.), valamint a Brassó (ma: Braşov) és Sepsiszentgyörgy (ma: Sfântu-Gheorghe) környékén, elsősorban az ún „dák csészék" által

[8] A vizigót Marosszentanna és osztrogót Csernyahov kultúrhorizontok kérdése (Bierbrauer 1999.), taifalok jelenléte (Diaconu 1964.), geta-dák alapnépesség és gót-taifalok (Palade 1985.).

[9] Kiragadva néhány példa: Chirilă–Gudea 1982. 126., Bichir 1973. 184., Horedt 1982. 115., Horedt 1986. 8., Ioniţa 1966. 251., Petrescu 2010. 54.

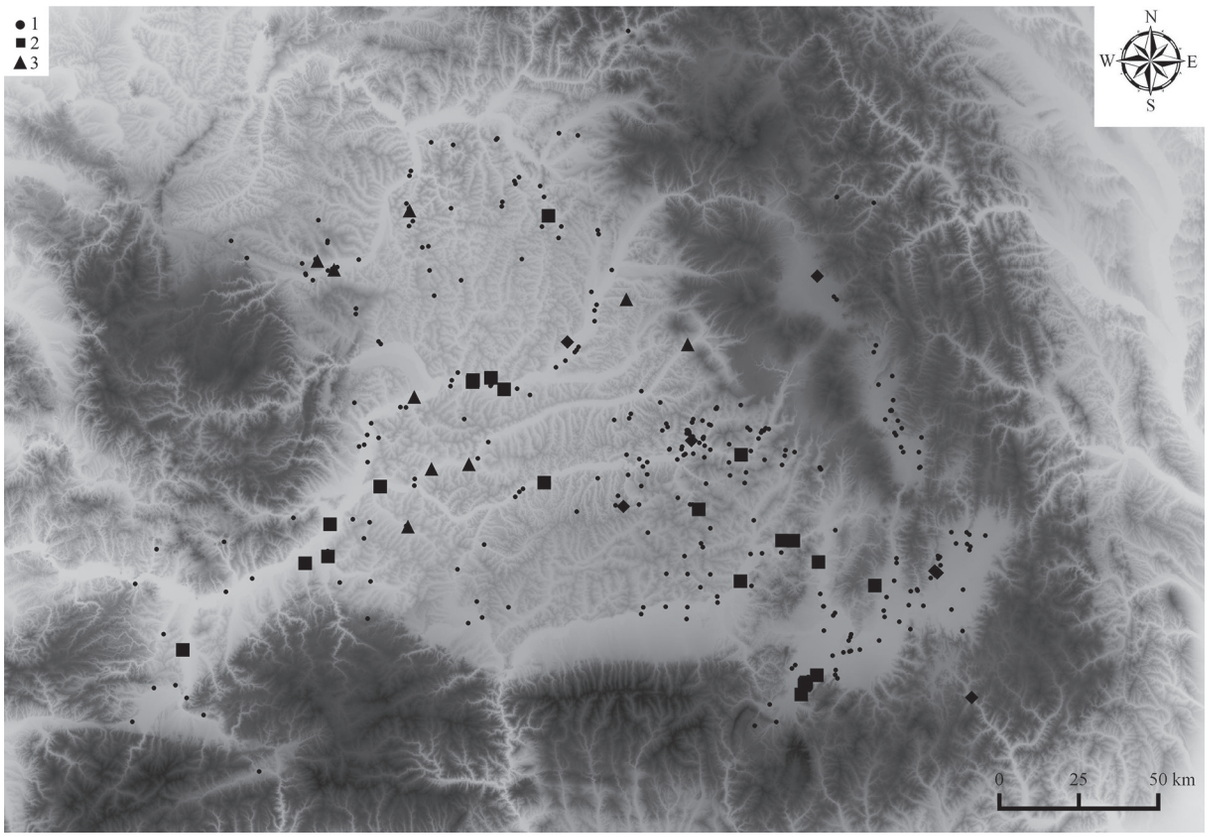

4. kép

Késő császárkori lelőhelyek Erdélyben 1: késő császárkori lelőhelyek, 2: dák, dákoromán vagy dák jellegű, 3: romanizált helyi lakosság, római

Fig. 4

Late Roman Age sites in Transylvania 1: Late Roman Age sites, 2 Dacian, Daco-Roman or of Dacian character, 3: Romanised local population, Roman

kirajzolt Szentgyörgy/Sfântu-Gheorghe kultúrát[10] szokták említeni. Az újabb kutatásokban már a fenti kultúrák nem szerepelnek, a Szentgyörgy csoport jellegzetességeként meghatározott csészéről ma már biztosan tudjuk, hogy a Kr. u. IV. században egész Erdélyben elterjedt, és (legalábbis ekkor) már semmiképpen nem etnikumjelző (Opreanu 1993.).[11]

Baráthelyen három nagyméretű, különböző korszakú temetőt tártak fel: 1) a késő római kori provinciális – kora népvándorlás korból (Kr. u. III–IV. századi), 2) a Kr. u. VI–VII. századból és 3) a Kr. u. VII–VIII. századból. A temetők mellett egy Kr. u. IV–VI. századi település is előkerült. Az 1. temetőt kisebb-nagyobb megszakításokkal (1959-ben, 1960-ban, 1961-ben, 1966-ban és 1969-ben) Ion Nestor és Eugenia Zaharia tárta fel, majd Ligia Bârzu közölte (Bârzu 1973.). Ligia Bârzu 371 temetkezésről ír. Közülük Bóna István csak 267-et tart valós sírnak, a többit a településhez tartozó objektumnak gondolta. Bóna két temetkezési horizontot különböztetett meg: a korábbi É–D tájolású 208 sírt és a rájuk, közéjük (főleg a temető keleti részében) temetkező 59 Ny–K tájolású sírt.

[10] A kultúrához Kurt Horedt 22 települést „rendelt” (Horedt 1982. 73., 76., 202.).

[11] A Székelyudvarhely–Alsolókon (ma: Odorheiu-Secuiesc) 2008-ban feltárt Marosszentanna–Csernyahov kultúrájú településen összesen 40 darabot találtunk (Sófalvi András, Nyárádi Zsolt és a szerző közöletlen ásatása).

Utóbbiakat a temető fölötti önálló horizontnak tartja, a temető legkésőbbi érme (Valens) a 228. Ny–K-i sírból került elő. Az egymást is több (10-15) esetben metsző É–D-i tájolású sírokba szerinte a Kr. u. III. és IV. század fordulóján kezdtek temetkezni, míg a sírok Ny–K-i tengelyre való „irányváltására" a Kr. u. IV. század középső harmadában kerülhetett sor (Bóna 1986. 144., 145.).

Az azonos korú erdélyi temetőkhöz képest érzékelhetően szegényes melléklettel temetkezők csoportja között jó eséllyel feltételezhetünk egy gótok uralma alá kerülő alávetett népet. A temetőjük után elnevezett Baráthely kultúra a kontinuitás egyik bizonyítékává vált. A romániai szakirodalomban azonban ez tiszavirág életűnek bizonyult, a kérdéses temető mellett még két lelőhelyet hoztak vele kapcsolatba: Gyulafehérvár–Izvorul Împăratuluit (ma: Alba Iulia–Izvorul Împăratului) (Blăjan 2002.) és Csíksomlyó–Fodor-kertet (ma Csíkszereda / Şumuleu része). Hasonszőrű és sorsú a Hargita megyében feltárt nagyméretű késő császárkori településre (Ferenczi–Ferenczi 1976.) utaló Bögöz–Vízlok (ma Mugeni) típusú meghatározás,[12] ahol az ásatásvezető régészek külön kiemelték a feltárt cserépanyag dák és provinciális római jellegét, valamint a Marosszentanna–Csernyahov jegyektől való eltérést (Ferenczi 1980. 31.).

Ioan Glodariu véleménye szerint a dák népesség helyzete a római foglalás után eltérő módon alakult Erdély különböző részein. Míg a barcasági dák települések megszűnnek az Olt erdélyi szakaszán kiépülő római erődrendszerrel egy időben, addig a Szeben (ma: Sibiu) környékiek – mint a szelindeki (ma: Slimnic), kiscsűri (ma: Şura Mică) és rüszi (Ruşi) – települések továbbélnek, s korábbi kiterjedésüket érzékelhetően túlnövik a provincia idejében. Sőt, egy sor dák települést a római időszak alatt alapítanak (Kakasfalva/Hamba, Vízakna/Ocna Sibiului, Szelindek/Slimnic, Mihályfalva/Boarta), lakóikat részben az újonnan létrehozott provinciából kívül rekedt, azzal határos területekről telepíthettek be, mint például az Olt bal partján élő dákokat (Glodariu 1981. 92.). A római anyagi kultúrát átvevő őslakos népességet Glodariu szerint régészetileg néhány tradicionális lelettípus, mindenekelőtt a korong nélkül készített kerámia képviseli (Glodariu 1981. 95.). A római korban továbbélő dák települések a Kr. u. III. század második felében azonban megszűntek létezni. A szelindeki lelőhelyen például egy V. századi csontváz is előkerült, amelyet a település pusztulási rétegében találtak (Glodariu 1981. 57.).

A Dacia szomszédságban élő ún. szabad dákok és karpok egyes csoportjai a Kr. u. IV. században, a határok megszűnésével Erdély területére nyomultak. Előbbiekhez a maroscsapói urnás temetkezéseket, utóbbiakhoz a septéri (ma: Şopteriu) (Marinescu–Miriţoiu 1987.) feltárt 25 hamvasztásos rítusú, Kr. u. III. század végi temetkezést (Hica-Câmpeanu 1979. 162.), a mezőszopori (ma: Soporu de Câmpie) és obrázsai (ma: Obreja) temetőket (Horedt 1973. 304–309., Horedt 1978. 227–234.) kötik. A Maroscsapó–Gârle lelőhelyen előkerült leletanyag párhuzamait az ásatást vezető Nicolae Vlassa – bár a Marosszentanna–Csernyahov kultúrában, sőt még az Alföld szarmatáinál is megtalálta – leginkább a római foglalást megelőző dák korszak típusaiból eredeztette. Perdöntőnek a hamvasztásos rítust tartotta, közvetlenebb kapcsolatokat pedig az újszentannai (ma: Sântana-Arad) temetőben látott. Ennek egyenes következményeként az itt temetkezőket a nyugatról érkező szabad dákokhoz kötötte (Vlassa 1965. 512–514.). Ezt a magyarázatot többen elfogadták (Protase 1972. 595.), és még újabban is hasonlóan gondolják (Dumitraşcu–Sfrengeu 2006. 197.).

A Kárpátokon kívüli területeken a Marosszentanna–Csernyahov kultúra megjelenésével a karpok Poieneşti–Vârteşcoiu kultúrája (Moldva) és a szabad dákok Chilia Militari kultúrája

[12] A fogalomhoz kapcsolódó elmélet szerint Homoródalmáson (ma: Mereşti), Kányád–Berecken (ma: Ulieş), Petek–Tövisen (ma: Petecu–Teiuş) (Ferenczi–Ferenczi 1979. 417., 418.) előkerült azonos típusúnak meghatározott leletek egy, a Marosszentanna–Csernyahov kultúrát megelőző olyan népességhez köthetők, amely a Csíki-medencéből érkezik a Kr. u. III. század végén a már Gallienus idejében feladott térségbe (értsd: Székelyföld korábban római uralom alatt lévő részébe) (Ferenczi–Ferenczi 1976. 244.).

(Havasalföld) a Kr. u. III. század második felében megszűnik. A târgşori temetőben tett megfigyelések alapján a korábbi régészeti horizontok „akkulturizálódnak", s szemben a „dákosodó" és „szarmatizálódó" gótokkal, inkább „gótosodó szabad dákokról" beszélhetünk (Harhoiu 2008. 65.). Nem tévedhetünk nagyot, ha Erdélyben is hasonló folyamatokkal számolunk.

Középkoros szemlélet

Az ókor végének római és barbaricumi szemléletű megközelítése mellett a romániai szakirodalomban jelen van még a középkoros szempontú vizsgálat is. A korszakhoz való kapcsolódást természetesen a dákoromán kontinuitás jelenti, amelynek kezdete a IV. század. A román nép feudalizmus kori kialakulásának mintegy előtörténetét jelentő „prefeudális" időszak megnevezését leginkább Erdély gepida korszak utáni leleteire alkalmazzák, de találkozunk vele a múzeumi raktárakban régi ásatások Kr. u. IV. századi cserepeket tartalmazó ládáin vagy éppen a szakirodalomban késő császárkori lelőhelyek esetében is. Tény, hogy a korszak leleteire (is) való használata igazából csak néhány kutatóhoz köthető. Valeriu Lazăr, a Maros Megyei Múzeumok igazgatójaként több topográfiai jellegű cikket közölt a Maros középső folyamának régészeti lelőhelyeiről. A késő császárkori leleteket „nagyvonalúan" a Kr. u. III és X. század közti időszak emlékeihez sorolta, s azokat mint helyit vagy idegent vizsgálta (Lazăr 1994.). Az általa szerkesztett Maros megyei régészeti topográfiában (Lazăr 1995.) a prefeudális fogalmat továbbra is használta. Nem véletlen, hogy az ismertebb és prefeudálisnak meghatározott leletek a Maros középső szakaszáról származnak: Bözöd–Lóc/Nagyszénfű/Ráduly Ferenc kertje (ma Bezid) (Székely 1976.), Cege–Hrube (ma: Ţaga–Hrube) és Vajdaszentivány–Általános iskola udvara (ma: Voivodeni–Curtea Şcolii Generale) (Petică 1978., Petică 1979.) lelőhelyeket említhetem.

Összegzés

A régészet igen nagy fogyatékossága, hogy a több korszakú lelőhelyek esetében az egymást közvetlenül követő időszakokról nehezen tudja eldönteni, hogy az egymáson fekvő települési rétegek vagy az egymásra ásott objektumok folytonosságot jelentenek-e vagy csak puszta véletlent. Magyarán: az újonnan érkezők tudatosan vagy éppen akaratlanul választották-e ugyanazt a területet falu- vagy temetőhelynek, mint az előttük ott élők. Kivetítve a vizsgált időszakra és területre, ez a római települések és erődök, a provincia népességének folytonosságát, valamint később a Marosszentanna–Csernyahov kultúra hun kori továbbélését jelenti.

Miután Dacia provinciát a rómaiak feladták, a területet a Marosszentanna–Csernyahov kultúra népessége foglalta el. A történelmi tankönyvek didaktikus módszerével szemben, amely az egymást követő történelmi népeket és korszakokat szigorúan különválasztja, a régészeti leletek inkább korszakok közti átmenetekről és egymás mellett élő népekről tanúskodnak. Bár a régészet sem tud világos választ adni – ezért is a sokféle értelmezés –, annyi egészen bizonyos: az új kultúra (a történeti forrásokból ismert gót törzsszövetség) sem demográfiai, sem kulturális értelemben nem üres területre érkezett, s miután a Kr. u. IV. századi csúcspontján a térség meghatározó politikai erejévé vált nem tűnt el nyom nélkül a század végén.

Annyi bizonyos, hogy a római erődítmények, városok, villa rusticák területéről vagy közvetlen környezetükből ismertek késő császárkori leletek. Pontosabban így van ez minden olyan helyen, ahol folytak ásatások. A kevésbé kutatott római kori falvak további sorsáról kevesebbet tudunk, de a terepbejárások alapján, ahol a római és „posztrómai" cserepek együtt kerültek elő, gyakran hasonló helyzetet feltételezhetünk.

A Marosszentanna–Csernyahov kultúra lelőhelyeinek kontinuitását a hun és gepida korszakban hasonlóan nehéz bizonyítani, bár számos jel arra mutat, hogy ugyanúgy számolnunk kell vele, mint a korábbi provinciális római és dák (?) elemekkel a kultúra erdélyi jelenlétének kezdetekor. Azoknál a többrétegű lelőhelyeknél, ahol a IV. század mellett későbbi, V. (vagy akár VI.) századi leletek is előkerültek, ugyanazt gondolhatjuk, mint a római kori és a Marosszentanna–Csernyahov kultúra emlékeinek egymásmellettiségénél: részben egymással kapcsolatban nem álló rátelepedésre, részben valamilyen formájú és szintű folytonosságra.

Az európai barbaricumi kutatásban már egy ideje közforgalomban lévő „posztcsernyahovi" horizont meghatározás újabban Romániában is mindinkább elfogadottá válik (Opreanu 2002., Opreanu 2011.), több IV. században induló lelőhelyet ismerünk, amelyek legkésőbbi leletei az V. század elejéről származnak.[13] A nemrég Ernye határában (ma: Ernei) feltárt gepida kori temető néhány sírjából a Marosszentanna–Csernyahov kultúrára jellemző púpos hátú fésű került elő (!).[14]

A dákoromán kontinuitás elmélet létrehozása óta befolyásolja Erdély késő császárkori kutatását. Ennek következménye a Romániában gyakran használt viszonyításos szemléletű fogalmak és „beszédes" keltezések, megnevezések elterjedése. A prefeudális korszak mint a középkort megelőző időszak vagy a római kort záró posztrómai fogalomhoz gyakran társult a továbbélő helyi, autochton lakosság és az újonnan érkező, rövid ideig maradó vándornépek képzete. Az ellenpontozás leletek és régészeti jelenségek szintjén is folytatódik. Példaként említhetem, hogy az érmék (elsősorban a bronzok) a pénzalapú kereskedelmet jól ismerő, a gemmák és mécsesek által kora kereszténynek tartott helyi lakosságot állítják szembe a barbárokkal, akik az érméket csak nemesfémértékük miatt használták.[15]

Az erdélyi késő császárkori lelőhelyek fentiekben vázolt – a szakmaiságot gyakran felülíró, s azt irányító politikai tényezőktől függő – keltezése, valamint sokszínű etnikai és kulturális meghatározása ugyanakkor nem áll annyira távol a történeti és régészeti valóságtól. Az Erdélybe benyomuló – több népet magába foglaló – heterogén törzsszövetség változatos földrajzi adottságú és különböző történelmi előzményű területre érkezett.[16] A kultúra végén ezt az igencsak tarka körképet csak tovább színesítették a hunok által okozott népmozgások.

A román nép „ezeréves úr" problémája[17] s annak megoldására megszületett folytonosság elmélet mélyen beleivódott a romániai kutatásba, sőt, már régen túl is lépte azt, s mára a román nemzeti öntudat fontos pillérévé vált. A kérdéskör visszaterelése tudományos megvitatásra igen lassú folyamatnak ígérkezik, de az újabb, tárgyilagosabb szemléletmód megjelenése bizakodásra ad okot.

[13] Néhány példa: Ernye (Crișan–Lăzărescu 2010.), Mezőakna–Pe Dric és –Farkasvölgy (ma: Ocniţa) (Dănilă 1974. 471–472., Marinescu–Dănilă 1976. 26–27.), Székelykeresztúr–Lok (ma: Cristuru-Secuiesc) (Körösfői 2011. 100.).

[14] Bereczki Sándor (Maros Megyei Múzeum) ásatása. Az adat megemlítésének lehetőségét köszönöm neki!

[15] A korszak észak-dunai éremforgalmáról újabban kimutatták, hogy a Kárpátok belső és külső területét tekintve nincs különbség (Lăzărescu 2014.).

[16] Részletesebben Körösfői 2015.

[17] A 271 és a XIII. század közti időszakban a Dunától északra élő románok jelenlétének kérdése. A fogalmat Lucian Boia bukaresti történész használta, akinek tollából a dákoromán kontinuitás elméletének történeti összefoglalása magyarul is megjelent (Boia 1997.).

Irodalom

Bărzu 1973.

Ligia Bârzu: Continuitatea populaţiei autohtone în Transilvania în secolele IV-V (cimitirul 1 de la Bratei). Biblioteca de arheologie 21. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti 1973.

Benea–Hica 2004.

Doina Benea – Ioana Hica: Damnatio memoriae în arhitectura romană târzie de la Dunărea de Jos. Excelsior Art, Timişoara 2004.

Bichir 1973.

Gheorghe Bichir: Cultura carpică. Biblioteca de arheologie 20. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti 1973.

Bierbrauer 1999.

Volker Bierbrauer: Die ethnische Interpretation der Sîntana de Mureş-Černjachov-Kultur. In: Die Sîntana de Mureş-Černjachov-Kultur. Hrsg. G. Gomolka-Fuchs. Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 1999. 211–238.

Blăjan 2002.

Mihai Blăjan: Alba Iulia. Punct: Izvorul Impăratului. Anul 2001. *CCA* 2002.

Boia 1997.

Lucian Boia: Istorie şi mit în conştiinţa românească. Humanitas, Bucureşti 1997.

Bóna 1986.

Bóna István: Dáciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 107–234.

Bordi–Popa 2012/13.

Zsigmond Lóránd Bordi – Alexandru Popa: Castrul roman de la Boroşneu Mare: o sută de ani de la prima cercetare arheologică sistematică. [A nagyborosnyói római castrum egy évszázad régészeti kutatás után. The Roman castrum of Nagyborosnyó (Boroşneu Mare, Covasna county) after a century of archaeological research.] *Acta Siculica* 2012–2013. (2013) 261–308.

Cavruc 1998.

Repertoriul arheologic al judeţului Covasna. Seria Monografii Arheologice I. Red. Valeriu Cavruc. Muzeul Carpaţilor Răsăriteni – Institutul de Arheologie şi Istoria Artei – Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Sfântu-Gheorghe 1998.

Chirilă–Gudea 1982.

Eugen Chirilă – Nicolae Gudea: Economie, populaţie şi societate în Dacia intracarpatică în primul secol după abandonarea provinciei (275–380 e. n.). [Wirtschaft, Bevölkerung und Gesellschaft im innerkarpatischen Dakien im ersten Jahrhundert nach dem Praisgabe der Provintz (275–380 u.Z.) / Economy, population and society in Intracarpathian Dacia during the first century after the withdrawal of the Romans (275–380 A.D.).] *Acta MP* VI. 1982. 123–154.

Costea 1995.

Florea Costea: Repertoriul arheologic al judeţului Braşov (I). Cumidava XV–XIX. Muzeul Judeţean de Istorie, Braşov 1995.

Crişan–Bărbulescu–Chirilă–Vasiliev–Winkler 1992.
Ioan Horaţiu Crişan – Mihai Bărbulescu – Eugen Chirilă – Valentin Vasiliev – Iudita Winkler: Repertoriul arheologic al judeţului Cluj. Bibliotheca Musei Napocensis V. Institutul de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca, Cluj 1992.
Crişan–Lăzărescu 2010.
Coralia Crişan – Vlad Andrei Lăzărescu: Forgotten Rituals Connected to Agriculture in the Early Migration Period – Feature G27 from Ernei „Carieră" (Mureş County). *EphNap* XX. 2010. 221–256.
Dănilă 1974.
Ştefan Dănilă: Cronica săpăturilor şi sondajelor arheologice efectuate pe teritoriul judeţului Bistriţa-Năsăud, între anii 1953–1973. *File de Istorie* III. 1974. 454–472.
Diaconu 1964.
Gheorghe Diaconu: Despre taifali în lumina cercetărilor arheologice (aspectul Tîrgşor-Olteni). [О тайфалах в свете археологических исследований (облик Тыргшор-Олтень). À propos des taïphales, à la lumière des recherches archéologiques (l' aspect Tîrgşor-Olteni).] *SCIV* 15: 4. 1964. 467–483.
Dumitraşcu–Sfrengeu 2006.
Sever Dumitraşcu – Florin Sfrengeu: Relaţiile interetnice în Dacia occidentală în secolele IV–VI. În: Relaţii interetnice în spaţiul românesc. Populaţii şi grupuri etnice (sec II î. Hr. – V d. Hr.). Ed. Ioan Marian Ţiplic – Silviu Istrate Purece. Bibliotheca Septemcastrensis XXI. Editura Altip, Alba Iulia 2006. 195–219.
Ferenczi 1980.
István Ferenczi: Consideraţii de ordin arheologico-istoric privind importanţa depresiunilor Ciucului în epoca romană şi postromană (problema dacilor liberi în estul Transilvaniei). [Relationships between different ethnics in Western Dacia int he 4th – 6th centuries A.D.] *Acta Harghitensia* 1980. 23–39.
Ferenczi–Ferenczi 1958.
Ferenczi István – Ferenczi Géza: Régészeti-helyrajzi kutatások a Nagy-Küküllő völgyének felső részében 1955–1956-ban. (Előzetes jelentés.) *SUBB* 3: 8. IV:2. Historia 1958. 15–35.
Ferenczi–Ferenczi 1976.
István Ferenczi – Géza Ferenczi: Săpături arheologice la Mugeni. Studiu preliminar (II.). [Les fouilles archéologiques de Mugeni. Étude préliminaire (II.)] *ActaMN* XIII. 1976. 239–255.
Ferenczi–Ferenczi 1979.
István Ferenczi – Géza Ferenczi: Observaţii de topografie arheologică în partea superioară a Depresiunii Homoroadelor (jud. Harghita) între anii 1957–1978. [Observations de topographie archéologique dans la partie supérieure de la Dépression des Homorodes (Dép. Harghita) en 1957–1978.] *ActaMN* XVI. 1979. 411–431.
Glodariu 1981.
Ioan Glodariu: Aşezări dacice şi daco/romane la Slimnic. Contribuţii la continuitatea dacilor în Dacia romană. Biblioteca de arheologie 39. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti 1981.
Harhoiu 2008.
Radu Harhoiu: Dunărea de jos în epoca romană târzie şi în epoca migraţiilor. [Die untere Donau während der späten Kaiserzeit und der Völkerwanderungszei.] *Materiale.* Seria nouă 4. 2008. 63–97.

Hica-Câmpeanu 1976.

Ioana Hica-Câmpeanu: Das Grabfeld aus dem 4 Jh. u.Z. von Pălatca (Kr. Cluj). *Dacia N.S.* XX. 23–36.

Hica-Câmpeanu 1977.

Ioana Hica-Câmpeanu: *Cu privire la unele morminte romane tîrzii de la Napoca.* [Über einige spätrömische Gräber aus Napoca.] *ActaMN* 14. 1977. 221–237.

Hica-Câmpeanu 1979.

Ioana Hica-Câmpeanu: Riturile funerare în Transilvania de la sfîrşitul secolului al III-lea e.n. pînă în secolul al V-lea e.n. [Die Bestattungsriten in Siebenbürgen von Ende des 3. Jhs. bis ins 5. Jh. u.Z.] *ActaMN* XVI. 1979. 157–170.

Horedt 1955.

Kurt Horedt: Şantierul arheologic Moreşti (r. Tîrgu-Mureş, Regiunea Autonomă Maghiară). [Археологические раскопки в Морешти (район Тыргу-Мурешь венгерской области). Le chantier archéologique de Moreşti (district de Tg. Mureş, région Autonom Hongroise).] *SCIV* VI: 3–4. 1955. 643–685.

Horedt 1958.

Kurt Horedt: Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII. Biblioteca istorică 7. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti 1958.

Horedt 1973.

Kurt Horedt: Interpretări arheologice II. [Archäologische Deutungen II.] *SCIV* 24: 2. 1973. 299–310.

Horedt 1978.

Kurt Horedt: Die letzten Jahrzehnte der Provinz Dakien in Siebenbürgen. *Apulum* XVI. 211–237.

Horedt 1982.

Kurt Horedt: Siebenbürgen in spatrömischer Zeit. Kriterion Verlag, Bucureşti 1982.

Horedt 1986.

Kurt Horedt: Siebenbürgen im frühmittelalter. Antiquitas 28. R. Rabelt, Bonn 1986.

Hügel 2003.

Peter Hügel: Ultimele decenii ale stapânirii romane în Dacia (Traianus Decius-Aurelian). [Die letzten Jahrzehnte der Provinz Dakien (Traianus Decius-Aurelian).] Dissertationes Daciae 2. Editura Nereamia Napocae, Cluj–Napoca 2003.

Ioniţa 1966.

Ion Ioniţa: Contribuţii cu privire la cultura Sântana de Mureş-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România. [Contributions à la connaissance de la civilisation de Sîntana de Mureş-Tchernéakhov sur le territoire de la Roumanie.] *ArhMold* IV. 1966. 189–259.

Isac 2007.

Dan Isac: Reparaţii şi reconstrucţii în castrele Daciei romane în a doua jumătate a secolului III. p. Chr. (O analiză a fenomenului). [Repairing and reconstructions works within the forts of Roman Dacia in the second half of the 3nd century AD – a new analyze of this phenomenon.] *EphNap* XVI–XVII. 2007. 131–163.

Kovács 1912.

Kovács István: A marosszentannai népvándorláskori temető. / Cimitière de l'èpoque de la migration de peuples à Marosszentanna. *Dolg.* III. 1912. 250–367.

Körösfői 2011.

Körösfői Zsolt: A Marosszentanna–Csernyahov kultúra lelőhelyei a Nagy-Küküllő felső folyása mentén. [Siturile culturii Sântana de Mureş–Cerneahov pe cursul superior al Târnavei Mari. Archaeological sites of Sântana de Mureş-Chernyakhov Culture in the Upper Valley of the Nagy-Küküllő (Târnava Mare) River.] In: Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában. Szerk. Körösfői Zsolt. MIMK 3. Székelykeresztúr 2011. 95–161.

Körösfői 2015.

Körösfői Zsolt: A Marosszentanna–Csernyahov kultúra történetföldrajzi környezete a Kárpát-medencében. In: Dr. Bajusz István egyetemi docens 60. születésnapja alkalmából szerkesztett ünnepi kötet. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. Megjelenés alatt.

László 1970.

László Gyula: A népvándorláskor művészete Magyarországon. Corvina, Budapest 1970.

Lazăr 1993.

Valeriu Lazăr: Mărturii arheologice ale continuităţii daco-romane din judeţul Mureş. [Archaeological evidences of the Dacian-Roman continuity in Mureş district.] *RevBistr* VII. 1993. 77–90.

Lazăr 1994.

Valeriu Lazăr: Autohtoni şi alogeni în spaţiul judeţului Mureş în perioada prefeudală (sec. III-X). [Autochtons and allogenes in the space of the Mureş district tn the pre-feudal period (between the 3rd–10th centuries).] *RevBistr* VIII. 1994. 55–74.

Lazăr 1995.

Valeriu Lazăr: Repertoriul arheologic al judeţului Mureş. Casa de Editură „Mureş", Târgu-Mureş 1995.

Lăzărescu 2014.

Vlad Andrei Lăzărescu: Is there a meaning behind the distribution patterns of the Late Roman coins found in Barbaricum? A comparative approach between the inner- and extra-Carpathian areas. In: Archäologische Beiträge Gedenkschrif zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 7. Ed. Sorin Cociş. Editura Mega, Cluj-Napoca 2014. 207–243.

Macrea 1949.

Mihail Macrea: Săpăturile arheologice de la Pălatca. *Studii* II: 1. 1949. 110–116.

Marinescu–Dănilă 1976.

Gheorghe Marinescu – Ştefan Dănilă: Cercetări şi descoperiri arheologice în judeţul Bistriţa-Năsăud (II). [Archäologische Forschungen und Funde im Kreis Bistriţa-Năsăud.] *File Istorie* 4. 1976. 24–56.

Marinescu–Miriţoiu 1987.

Gheorghe Marinescu – Nicolae Miriţoiu: Die karpische Nekropole von Şopteriu, Gem. Urmeniş, Kreis Bistriţa-Năsăud. *Dacia N.S* XXXI: 1–2. 1987. 107–118.

Matei 2007.

Dan Matei: Consideraţii asupra vieţii în castrele Daciei intracarpatice după părăsirea lor de către trupe. [Considerations about the life in the Roman forts from Transylvania after they were left by their troops.] In: Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata. Eds. Sorin Nemeti – Florin Fodorean – Eduard Nemeth – Sorin Cociş – Irina Nemeti – Mariana Pîslaru. Editura Tribuna, Cluj-Napoca. 2007. 500–509.

Matei 2012.

Dan Matei: Abandoned Forts and their Civilian Reuse in Roman Dacia. *Ziridava* 26: 1. 2012. 109–123.

Moga–Oţa–Bounegru 2007.

Vasile Moga – Radu Oţa – George Bounegru: Alba Iulia. Punct: Str. Izvor. Anul 2006. *CCA* 2007. 34.

Opreanu 1993.

Coriolan Horaţiu Opreanu: Elemente ale culturii materiale dacice şi daco-romane târzii (sec. III–IV p. Ch.). [Some artefacts of the late Dacian and Daco-Roman culture (3rd–4th centuries A.D.)] *EphNap* 3. 1993. 235–260.

Opreanu 2002.

Coriolan Horaţiu Opreanu: Sfărşitul culturii Sântana de Mureş în Transilvania: cultura „Sfântu Gheorghe" sau „orizontul post-cerneahovian"? [The end of Sîntana de Mureş culture in Transsylvania: "Sfântu Gheorghe culture", or post-Cernjachov horizon?] *EphNap* XII. 2002. 171–181.

Opreanu 2011.

Coriolan Horaţiu Opreanu: Az erdélyi Marosszentanna-kultúra vége: Szentgyörgy-kultúra vagy „posztcsernyahovi horizont"? [Sfârşitul culturii Sântana de Mureş în Transilvania: „cultura Sfântu Gheorghe", sau „orizontul post-cerniahovian"? The end of Sîntana de Mureş culture in Transylvania: „Sfântu Gheorghe culture" or „post-cernjachov horizon"?] In: Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában. Szerk. Körösfői Zsolt. MIMK 3. Székelykeresztúr 2011. 191–205.

Palade 1985.

Vasile Palade: Cultura Sîntana de Mureş. Concept şi cronologie. [La culture Sîntana de Mureş. Concept et chronologie.] *MemAnt* IX–XI. 1977–1979. (1985) 517–525.

Petică 1978.

Mihai Petică: Elemente de continuitate pe valea Mureşului superior-sondajul arheologic de la Voivodeni (jud. Mureş). [Elements of Continuity in the Upper Mureş Valley – The Archaeological Investigation of Voivodeni (Mureş County).] *Marisia* VIII. 1978. 81–89.

Petică 1979.

Mihai Petică: Săpăturile arheologice de la Voivodeni (judeţul Mureş). [The archaeological excavations from Voivodeni (Mureş County).] *Marisia* IX. 1979. 127–133.

Petrescu 2002.

Florin Petrescu: Repertoriul monumentelor arheologice de tip Sântana de Mureş-Cerneahov de pe teritoriul României. Ars Docendi, Bucureşti 2002.

Petrescu 2010.

Florin Petrescu: Cultura Sântana de Mureş-Cerneahov. Arheologie şi istorie. In: Între stepă şi Imperiu. / Zwischen der Steppe und dem Reich. / Between the steppe and the Empire. Studii în onoara lui Radu Harhoiu. / Archäologische Studien für Radu Harhoiu zum 65. Geburtstag. / Archaelolgical Studies in honour of Radu Harhoiu at 65th Anniversary. Ed. Andrei Măgureanu – Erwin Gáll. Editura Renaissance, Bucureşti 2010. 41–79.

Protase 1972.

Dumitru Protase: Problema colonizării de daci liberi şi carpi în Dacia romană. [Zur Frage der Kolonisierung freier Daker und Karpen im römischen Dazien.] *SCIV* 23: 4. 1972. 593–607.

Protase 1995.
Dumitru Protase: Considérations sur l'urbanisme romain en Dacie et sur son sort au cours de la période de transition au féodalisme. Orizonturi daco-romane. Editura Carpatica, Cluj-Napoca 1995.
Székely 1969.
Zoltán Székely: Materiale ale culturii Sântana de Mureş-Cerneahov din sud-estul Transilvaniei. *Aluta* 1. 1969. 7–115.
Székely 1976.
Zoltán Székely: Aşezarea prefeudală de la Bezid. (jud. Mureş). [Die vorfeudale Ansiedlung von Bezid (Kreis Mureş).] *Marisia* VI. 1976. 117–123.
Vlassa 1962.
Nicolae Vlassa: Un cimitir de incineraţie de la sfîrşitul veacului III, de la Iernut. [Могильник с трупосожжением конца III века в Иернуте. Cimetière à incinération de Iernut de la fin du IIIe siècle.] *SCIV* XIII: 1. 1962. 153–156.
Vlassa 1965.
Nicolae Vlassa: O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Daciei în secolul al IV-lea e.n. (Descoperirile de la Cipău-„Gîrle"). [Проникновение с запада даков на территорию бывшей провинции Дакии в IV в н.э. (Открытия в Чипэу-„Гырле"). Une pénétration de l'ouest des daces sur le territoire de l' ancienne province de Dacie au IVe siècle de notre ère (les découvertes de Cipău-„Gîrle").] *SCIV* 16: 3–4. 1965. 501–518.
Vlassa–Rusu–Protase–Horedt 1966.
Nicolae Vlassa – Mircea Rusu – Dumitru Protase – Kurt Horedt: Săpăturile arheologic de la Iernut. [Archäologische Ausgrabungen bei Iernut, Rayon Luduş.] *ActaMN* III. 1966. 399–410.

Körösfői Zsolt

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: korosfoi@gmail.com

How should I call you?
Ways of interpretation of Transylvanian Late Roman Age finds in the Romanian archaeology

After the surrender of province Dacia by Romans, the territory was occupied by the population of the Marosszentanna/Sântana de Mureş–Chernyahov Culture. History textbooks in a didactic way sharply divide historic peoples and periods following each other. Opposite of it, archaeological finds attest more to transitional periods between different periods and to peoples living side by side. Though archaeology is not able to give clear answers – that is why we have so many different interpretations –, we can certainly state that the new culture (Gothic tribal alliance known from historical sources) arrived to a territory that was not empty either from demographic, or from cultural point of view. Goths achieved their top power in the 4th century being the determining political force of the region. They did not disappear without any traces at the end of the century.

A great deficiency of archaeology is that in the case of multi-period sites, we can hardly decide in the case of periods following each other, whether settlement layers or features situated on each other show continuity or they get one over another incidentally. That is to say, the question is whether the newcomers chose deliberately or just by chance the same territory for a place of village and cemetery as the aborigine population. In our case this would mean the continuity of Roman settlements and forts, continuity of Roman provincial population and later the continuity of the Marosszentanna–Chernyahov Culture during the Hun Age.

What we know is that there are Late Roman finds coming from the territory of Roman forts, towns, villae rusticae or their direct environments. More exactly, this is the situation at all of the sites where excavations have been conducted. We know less about the further history of Roman Age villages that were investigated on a lower degree. However, judging from field walks, at sites where Roman and "post-Roman" shards are found together, we can suggest a similar situation in many cases.

It is also difficult to prove the continuity of the Marosszentanna–Chernyahov Culture in the Hun and Gepidian Periods, but there are several signs showing that we have to count with it similarly to the earlier provincial Roman and Dacian (?) elements at the beginning of the culture in Transylvania. In the case of the multi-level sites, where beside the finds characteristic for the 4th century, also 5th (and even 6th century) finds come to light, we may suggest the same as in the case of the common appearance of Roman Age and Marosszentanna–Chernyahov Culture features. At some sites there was no connection between these archaeological features, at others there may have been some kind of continuity.

The term "post-Chernyahov horizon", generally used in the research of the European Barbaricum, is becoming more and more accepted in Romania (Opreanu 2011.). We know several sites starting in the 4th century, the latest finds of which were dated to the early 5th century. From some graves of the recently excavated Ernei cemetery of Gepidian Age hump backed combs characteristic for the Marosszentanna–Chernyahov Culture came to light (!).

The theory of Daco-Roman continuity has been affecting the Late Roman Age research of Transylvania from the very beginning. As a consequence, we observe the spread of terms of correlating aspect and "talkative" datings, designations frequently used in Romania. The "Pre-feudal Age" as the period preceding Middle Ages or the "Post-Roman Period" closing the Roman Age is often related to the image of continuous local, autochthonous population and the newly arriving and shortly staying wandering peoples. This differentiation continues on the level of finds and archaeological phenomena. As an example we can mention local population considered to be early Christian because of gem and lamp findings. Usually these people using coins (mainly bronze ones) and continuing trade based on money are opposed to the Barbarians who used coins only because of their precious metal value.

At the same time datings, ethnic and cultural determinations of Transylvanian Late Roman Age sites – that are frequently unprofessional and influenced by political factors – do not stand so far from historical and archaeological reality. Heterogeneous tribal alliance, including several peoples, penetrating into Transylvania arrived to a territory with varied geographical conditions and different historical backgrounds. At the end of the Marosszentanna–Chernyahov Culture this very colourful picture became even more turbulent as a consequence of ethnic movements inspired by the Huns.

The problem of the "thousand years long vacuity" of the Romanian people and the theory of continuity that tried to solve it, deeply interfused Romanian research. Today it became an important pivot of the Romanian national self-consciousness. Returning of the problem to the level of scholarly dispute seems to be a very long process. However, the appearance of the new, more objective approach gives hope.

Zsolt Körösfői

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: korosfoi@gmail.com

Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I.

Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez

Lőrinczy Gábor

Bevezető

Hajdú-Bihar megye területének avar kori történetéről eddig nem született összefoglaló munka. Az „előtanulmányok" pedig elkészültek, hiszen nagyszámú településmonográfia jelent meg az 1970-es évek elejétől a 80-as évek közepéig,[1] melyek többsége tartalmazta a magyar honfoglalást megelőző avar időszak történetét is. A megye területén az első avar kori sír előkerülése (Csökmő 1894) óta eltelt 120 év alatt jelentős mennyiségű, gazdag leletanyaggal és egyre bővülő szakmai információkkal rendelkező régészeti forrásanyag áll a kutatás rendelkezésére. A több mint 6000 km^2-nyi területről 1956-ban még csak 21 település területéről volt ismert avar kori lelőhely (Csallány 1956.), míg 1985-ig már 24 településről 30 avar kori temető 500-nál több sírja került elő (M. Nepper–Módy 1985. 27.). A 2002-ben megjelent, de valójában a 90-es évek első felében lezárt lelőhelykataszterben (Adam 2002.) Hajdú-Bihar megye területéről közel 70 lelőhely szócikke szerepel M. Nepper Ibolya és Mesterházy Károly tollából. Az avar kori lelőhelykataszter összeállítása óta eltelt 20 év alatt – az előző időszakhoz képest – valóságos információrobbanás történt: ma már a megye 33 településének közel 100 lelőhelyéről ismerünk avar kori temetkezést vagy temetőt, illetve teleprészleteket.[2]

Ezek szerint nem csak azon települések száma nőtt meg jelentősen, ahonnan az elmúlt évtizedekben került elő avar időszakra utaló település vagy temető, de ezen időszak alatt egyharmaddal több lett az avar kori lelőhelyek száma is. A megyei nagyberuházásokat (autópályák és elkerülő utak, gázvezetékek nyomvonalai, ipari parkok stb.) megelőző, nagy felületű ásatásoknak – az avar időszakra vonatkozóan – több jelentős eredménye volt. Nagy sírszámú, gyakran teljesen feltárt, jól megfigyelt és dokumentált sírokat tartalmazó temetők, gazdag forrásértékkel rendelkező régészeti, embertani és archaeozoológiai leletanyaga került a múzeumokba (pl. Berettyóújfalu–Nagy Bócsdűlő (Dani et. al. 2006., Dani–Szilágyi 2006.), Debrecen–Bellegelő, Bordás-tanya (Kolozsi–Szabó 2005., Kolozsi–Szabó 2012.), Furta–Dévánszky-dűlő (Szelekovszky 2012.), Polgár–Görbe-tó (Hága–Márkus 2015. 58–59.), Hajdúnánás (Rácz–Szenthe 2010., Bajkai 2012., Bajkai 2014.) stb.

---

[1] Pl. Báránd (M. Nepper–Módy 1985.), Berettyóújfalu (M. Nepper 1981., Dani 2011.), Debrecen (Mesterházy 1984.), Hajdúböszörmény (Mesterházy 1973.), Hajdúdorog (Mesterházy 1971.), Hajdúhadház (M. Nepper 1972.), Polgár (Mesterházy 1974.) stb.

[2] Erre vonatkozóan lásd a *Régészeti Füzetek*, valamint az 1998–2010 között megjelent *Régészeti kutatások Magyarországon* kötetek vonatkozó címszavait, illetve az M. Nepper Ibolya és Sz. Máthé Márta által összeállított, a megyei múzeumok régészeti tevékenységéről szóló adatokat a *Déri Múzeum Évkönyveiben*. A 2011–2014 közötti megyei ásatások avar vonatkozásáról a rendelkezésemre bocsátott adatokat Dani Jánosnak köszönöm!

Az újabb ásatások eredményeként nem csak egy-egy közösség életének és hitvilágának hitelesebb megismerésére lesz lehetőség, hanem több közösség részletekbe menő összehasonlítását is lehetővé teszi az új információmennyiség. A megváltozott helyzetet jól jelzi, hogy a megye területéről a 2002-es lelőhelykataszterben három olyan szócikk szerepelt, ahonnan avar kori kerámiatöredékek kerültek elő, míg ma már 12 nagy felületű településrészlet ismert, sőt, több esetben egy-egy telep és temető – földrajzi közelségük alapján – feltételezhetően összetartozik.

A fentiek fényében könnyen belátható, én sem vállalkozhatom itt Hajdú-Bihar megye területe avar kori történetének megírására, mert az – látva a múzeumi gyűjteményekbe került, eddig elképzelhetetlen mennyiségű avar kori leletanyag összetettségét – új típusú munkamegosztást igényel. Reális eredmények reményében ezt nagy valószínűséggel csak az ásatók és a korszakkal foglalkozó régészek összefogásával, a munkák koordinálásával, ezt a célt kitűző projekt keretében, több évi munkával lehet csak megvalósítani.

A városmonográfiák szerzőinek az adott területről rendelkezésükre álló kisszámú hiteles leletegyüttes és gyakran hiányos információkkal bíró leletanyag alapján nem volt lehetőségük részletes településtörténetet írni, így az országos tendenciákat bemutatva, a helyi avar leletanyagot inkább csak illusztrációnak használták. Ezzel szemben az elmúlt másfél évtizedben végzett nagy felületű ásatások lehetőséget adnak arra, hogy az egykori közösségek ünnep- és hétköznapjainak egykori színtereit – telepek és temetők – jobban megismerhessük, és az eddigieknél gazdagabb és részletesebb történeti képet rajzolhassunk meg a megye területének avar kori történetéről. Ezt a lehetőséget szélesíti, hogy az ásatásokon előkerült, változatos összetételű leletanyagon természettudományi – antropológiai és archaeozoológiai, radiokarbon, mtDNS, stroncium-izotópos – vizsgálatokat lehet végeztetni. Eredményeik széles spektrumban kiegészítik a megnövekedett régészeti leletanyag és adathalmaz alapján elérhető eredményeket. Így a megsokszorozódott információk alapján és ennek eredményeként újabb értelmezési lehetőségek adódnak. És nem szabad elfeledkeznünk a korábbi évtizedekben feltárt, még közöletlen és feldolgozatlan leletanyag értékeléséről sem, melyeket a készülő szintézisbe ugyancsak be kell vonnunk. A feldolgozás eredményeként lehetővé válik a terület lakossága anyagi és szellemi kultúrájának értelmezése és értékelése, valamint a tágabb tiszántúli, illetve Kárpát-medencei avar kori hagyatékban elfoglalt helyének meghatározása. Ezek során választ várhatunk a többi között arra, hogy kik és mikor szállták meg a területet 568 után, kiket találtak itt, kik és honnan, mikor települtek a Hortobágy–Berettyó tágabb vidékére a VII–VIII. században, és kiket találtak itt a IX. században a Kárpát-medencét elfoglaló magyarok.

Az elkészítendő regionális összefoglalóhoz szeretnék hozzájárulni az itt közreadott tanulmánnyal azzal, hogy a területről ma ismert kora avar kori lelőhelyeket számba veszem, és a jelen tudásunk szerint értelmezem és értékelem őket. Munkám elején két tényre kell felhívnom a figyelmet. Egyrészt a megye településeinek csak 40%-áról (81:33) ismerünk avar kori lelőhelyet, másrészt a nagyberuházásokat megelőző, nagy felületű ásatások egyikén sem került elő az elmúlt 15 évben kora avar sír vagy temető. Ez meghatározza munkám korlátait, mivel a megye területéhez képest az eddig megismert kora avar kori lelőhelyek és a leletanyag kis száma, valamint azok „forrásértéke”, a leletkörülmények bizonytalansága és a kevés zárt, hiteles síregyüttes, a sok szórványlelet nagyban behatárolja lehetőségeimet.

A következőkbe bemutatott sírok leletanyagának és a bennük megfigyelhető temetkezési szokásoknak az értékelését és értelmezését éppen ezért elsősorban a szűkebb régió, a Hajdúság és a Nyírség területéről, másodsorban a nagyobb tájegységről, a Tiszántúlról ismert sírok és temetők bevonásával végeztem el, mivel úgy vélem, hogy kezdetben ilyen, regionális szintű elemzések nyújthatnak kellően biztos alapot ahhoz, hogy a jövőben az eddigieknél részletesebben

és árnyaltabban lehessen megírni a tágabb régió, a Tiszántúl, majd pedig ezt követően a Kárpát-medence avar kori településtörténetét.

Kora avar kori lelőhely- és sírkatalógus[3]

1.) Ártánd–F 142/1. határkő (Mesterházy 2002. 26.)

A községtől délkeletre, a magyar–román határt metsző északnyugat–délkeleti dombvonulat nyugati (Mesterházy 1987. 219.), valójában a délkeleti (Mesterházy 2011. 303–304. 1. ábra) szélén egy homokbánya nyitása során, kézi homokkitermelés közben egy temetkezés került elő, melynek a koponyától a könyökig terjedő részét megsemmisítették. Az ÉÉNy–DDK-i tájolású,[4] többrétegű sírban legfelül három, az emberi vázzal azonos tájolású részlegesen lótemetkezés került elő. A csonkolt maradványok közül csak az egyik lóhoz[5] mellékeltek szerszámzatot. A hurkos fülű kengyelpár a bal térd vonalában, az emberi lábcsontok és a sír fala között, részben egymáson feküdtek. Helyzetük alapján nem bizonyítható, hogy a legalulra fektetett lóbőrt felszerszámozva helyezték a sírba, mivel a felszerszámozott lovas temetkezéseknél többnyire a nyereg két oldalán kerülnek elő a kengyelek, nem pedig egy oldalon, egymást részben fedve. Ugyanakkor a hevedercsatnak meghatározott, téglalap alakú vascsat a sír ellenkező, nyugati oldalán feküdt. A karikás végű vaszabla előkerülési helye ismeretlen, tehát ez se igazolja a ló felszerszámozását. A sír alján vájt koporsóban eltemetett férfi(?)[6] feküdt. Szegényes leletei, a két vagy három vascsat, egy hajlított bronzcsat és egy ismeretlen – feltehetően ezüstlemezből préselt – veret felszerelésére szolgáló bronzlemez két szegeccsel az alsó lótemetkezés szintjén (valószínűleg a koporsóra helyezve) kerültek elő ugyanúgy, ahogyan az íjászfelszerelés részét képező háromélű vas nyílcsúcs a jobb alkar melletti sírfalnál, a vas tegezakasztó a jobb térdcsont fölött és a keskeny végű íjcsont a bal könyök és a bal felkar[7] külső oldala mellett (Mesterházy 1987. 219., 222.). A temetkezési szokások a temetkezés VI. század utolsó harmadára datálását (Mesterházy 1987. 239., Mesterházy 2011. 321.) nem igazolják,[8] a szegényes leletanyag alapján csupán kora avar kori, legvalószínűbben a VII. század első felére történő keltezése biztos (Mesterházy 2011. 321.).

Mivel a homokbányászás folytatása során újabb sírok előkerüléséről nincs információnk, nagy valószínűséggel a temetkezést magányos sírként értelmezhetjük, amely a Sebes-Köröstől

[3] A cikk megírása, az adatok pontosítása és az illusztrációs anyag összeállítása nem jöhetett volna létre Csutak Tünde gyűjteménykezelő, Czakó Viki geodéta, Kolozsi Barbara és Dani János régészek hathatós segítsége nélkül. Fogadják érte hálás köszönetemet! Külön köszönet illeti M. Nepper Ibolyát, aki mint kezdő régészt, majd a későbbi évtizedekben önzetlenül segített tájékozódni a megye avar és honfoglalás kori leletanyagában. Minden lelőhelynél feltüntettem az ADAM szócikk szerzőjét, ahol többnyire megtalálhatók a lelőhelyre vonatkozó fontosabb irodalmak. Az ott nem szerepelőkre a lelőhely tárgyalása során hivatkozom. A cikket Rácz Zsófia lektorálta. Munkáját, hasznos észrevételeit és megjegyzéseit ezúton is köszönöm!

[4] Ebben az esetben valószínű, hogy az ásató újfok (gon) osztású tájolót használt, ahol a kört 4000 fokra osztották, így értelmezhető ÉÉNy irányra 3700 újfokként. A DDK-i irányra megadott 500 értelmezhetetlen ebben az esetben. Ebben a rendszerben ennek a számnak 1700 újfoknak kellene lennie. Ezeket az adatokat számítottuk át a manapság elterjedtebb fokbeosztás szerint – ÉÉNy–DDK, 327–147° –, ami szükségszerűen kerekített adatokat eredményezett, de értéke a két tájolási irány, az ÉÉNy és az ÉNy határán van.

[5] A sír archaeozoológiai anyagát nem határozták meg, jelenleg sem a Déri Múzeumban, sem a Magyar Nemzeti Múzeumban nem található. A két, szerszámzat nélkül eltemetett ló csikóként és kancaként(?) értelmezése (Mesterházy 1987. 238.) archaeozoológiai meghatározás hiányában csak feltételezés! A lólábcsontok csonkolása a sírrajzok alapján valószínűsíthető.

[6] A sír embertani anyaga ismeretlen helyen van, így antropológiai meghatározása nem történt meg. Az ásatás dokumentációja a Magyar Nemzeti Múzeum és a debreceni Déri Múzeum Adattárában egyaránt a sírrajz pausz másolatából és egy előrenyomtatott sírrajzon gépelt sírleírásból áll.

[7] Az ásató a jobb könyököt írja, de a sírrajzon a bal mellett fekszik.

[8] A Mesterházy Károly és Bóna István (Bóna 1990.) által hivatkozott ázsiai párhuzamok közül egyik se keltezhető a Kárpát-medencei avar honfoglalás elé, azaz a VI. század első felére, de még a VI. századra sem.

északra 3 km-re, a Csíkos és a Kutas értől alig 7-800 méterre, a Csörsz-árok külső sáncának belső oldalánál került elő (Mesterházy 2011. 323.).

2.) Ártánd–Platthy M. birtoka (Mesterházy 2002. 26., Mesterházy 2011. 319.)

Platthy Miklós birtokán 1896-ban gödörásás közben egy férfi és egy ló sírja került elő. Leleteik közül a földbirtokos jóvoltából az alábbiak kerültek a nagyváradi múzeum birtokába. Az emberi váz mellékletei: íj keskeny végű csontlemezei, tarsolyzáró csontlemez, három élű vas nyílhegy, két ezüstlemez töredék (nagyszíjvég elő- és hátlapja?). A lótemetkezés leletei: 4 db, aranylemezzel együtt préselt, rojtos végű bronzveret, 16 db aranylemezzel együtt préselt bronzrozetta, a felszerelésükre szolgáló bronz felszerelő fülek, 3 db, aranylemezzel együtt préselt bronz szíjvég, hurkos fülű vas kengyelpár, karikás végű vas csikózabla.

A fiatal férfi[9] sírjának felső rétegéből kerülhettek elő a lócsontok, mivel Cséplő leírása alapján először azokat találták meg. A részleges lótemetkezésre utalnak *„egy lónak fennmaradt csontmaradványai, nevezetesen a fogcsontok, paták stb."*[10] A részleges állattemetkezés csonkolt változatára utalhat a leírás alábbi mondata: *„a lólábcsontok csak apró töredékekben maradtak fenn."* (Cséplő 1896. 413.).

A kora avar kori, feltehetően magányos férfisír részleges lótemetkezéssel a községtől délkeletre, a Kutas ér északi vagy déli partját kísérő dombháton kerülhetett elő (Mesterházy 1987. 239., Mesterházy 2011. 319. 1. ábra). Kérdéses a temetkezés magányos volta, mivel egy évvel korábban a fiatal férfi sírjától néhány méterre találtak egy ismeretlen korú sírt egy „urnával" (Cséplő 1896. 415–416.).[11]

3) Bakonszeg–Berettyó folyó (Mesterházy 2002. 35.)

Wieseinger Mórtól 1889-ben vásárolt a Magyar Nemzeti Múzeum három, eltérő típusú arany fülbevalót, illetve kettő töredékét. Egy granulációdíszes, nagygömb-csüngős fülbevalót (Garam 1993. 53. Taf. 3: 1), egy másik, egyedi típusú fülbevaló csüngőjének töredékét (Garam 1993. 53. Taf. 3: 2) és egy fülbevaló arany fülkarikáját (Garam 1993. 53. Taf. 3: 3). Az eladótól származó információ szerint a három fülbevaló a Berettyóból került elő.

Nehéz elhinni, hogy a három különböző típusú fülbevaló – részben töredékes állapotban – a folyó medréből került elő. Egy reális magyarázat adódik – amennyiben igaznak fogadjuk el, hogy a község területén és a folyóval kapcsolatban kerültek elő a fülbevalók –, mégpedig az, hogy Bakonszeg határában az 1861-ig befejezett Berettyó szabályozáskor az átvágások földmunkái során egy temető sírjait bolygathatták meg, és így kerülhetett elő egy avar temető több sírja. A többi melléklet elkallódhatott (10 évvel a Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet megalakulása, 50 évvel a debreceni múzeum megalapítása előtt vagyunk!), csak az aranyleletek kerültek – ismeretlen úton – Wieseinger Mórhoz.[12] Ő a hallottakat egyszerűsítve adta tovább, így írhatták be a leltárkönyvbe helyesen a község és a folyó nevét, de helytelenül a Berettyó medrét.

[9] Cséplő Péter plasztikus leírása alapján *„A koponya felső része egészen ép és határozottan szép formájú, noha arczcsontjai kissé kiállók, a rövid homlok kissé hátranyomott"* (Cséplő 1896. 413., Cséplő 1901. 451.). Marcsik Antónia szerint „*az ép és jól fenntartott fogsor"* juvenilis vagy adultus korú, az *„arccsontjai kissé kiállók"* kifejezés egy széles arcú (esetleg mongolid), a „hátranyomott" homlok pedig férfira utalhat.

[10] Részleges lovas temetkezésként említi Mesterházy Károly is (Mesterházy 1987. 234.).

[11] Cséplő néhány évvel később – rosszul emlékezve – ezt a durva „cserépfazekat" a lovas sírhoz tartozónak írta le (Cséplő 1901. 451.).

[12] Személyéről és a kapcsolatáról a folyószabályozáshoz nem sikerült semmilyen információt szereznem.

A mai községhatár domborzati viszonyait és a szabályozás előtti Berettyó medrét figyelembe véve – bár a községtől keletre több folyóhurkot megszüntettek – legnagyobb valószínűséggel a községtől délnyugatra fekvő Aka-kert területe jöhet számításban, ahol a szabályozás során egy egyenes szakasszal délről érintették a dombvonulatot. Esetleg az itt végzett földmunkák során került elő a feltételezett avar temető – a különböző típusú aranyfülbevalók alapján – több sírja.[13]

4) Balmazújváros–Tsz tanyaközpont (M. Nepper 2002. 42.)

A várostól északkeletre, a Hajdúböszörményi úttól délre, a Vörös Csillag Tsz központjában 1956-ban gödörásás közben egy sírt találtak. A munkások elmondása szerint 1955 év őszén építkezés alkalmával meszesgödör ásása közben már találtak egy hasonló tájolású csontvázat (A sír), amely mellől lelet nem került elő.

1. sír: T. É–D, m. 140 cm. A sírban fekvő váz lábcsontjainál egy, korong nélkül készített, világos narancssárga, barna foltos, kihajló peremű, szűk nyakú, a felső harmadában öblösödő edény (1. kép 1.) került elő. Anyaga gyengén iszapolt, kerámiatöredékekkel soványított. A felületét eredetileg agyagmáz borította, amely ma már csak foltokban figyelhető meg. Mag. 18,5 cm. pá. 9,3 cm, fá. 10 cm. DDM ltsz. 57.21.1.[14]

Ezt az edényformát Vida Tivadar a kora és közép avar kori sírkerámiák monografikus feldolgozása során a $IIIA_1$ csoportba sorolta (Vida 1999. 251–260.). Formája és kivitele nagyon hasonlít a többi között a csongrádi múzeumban őrzött szórvány edényhez[15] (Vida 1999. 251. Taf. 47: 2), valamint a Deszk N temető 4. és a Doboz–Hajdúirtás 2. sírjából előkerült edényre (Vida 1999. 252. Taf. 54: 2, Taf. 138: 4). A fentiek alapján az ADAM-ban említettel ellentétben (M. Nepper 2002. 42.) a balmazújvárosi edényt nem a IX. században, hanem a VII. század második harmadában készíthették.

5) Berettyóújfalu–Herpály (M. Nepper 2002. 56.)

Kalicz Nándor és Valerij Szergejevics Tyitov 1981-ben ásatást folytatott a herpályi földvártól 200 méterre. A V. Sz. Tyitov által irányított III. felület ásatásán – a mintegy 370–400 m^2-es területen – négy avar sír került elő, melyek mellékletei között edény, gyöngyök, bronzleletek voltak (Kalicz 1982. 5–6.).[16] Jelenleg csak két temetkezésről és két sírkerámiáról rendelkezünk több-kevesebb információval.

---

[13] A községtől keletre, a Berettyó bal partján húzódó északkelet–délnyugat irányú gerincen – a folyó töltésének megerősítéséhez szükséges földnyerő területen – egy 50 m hosszú és 2 m széles kutatóárokban 2013-ban került elő a többi között egy avar kori temetkezés a szonda keleti szélében (Hullám 2015.). Felmerülhet annak lehetősége, hogy a XIX. században talált fülbevalókat az avar kori sír által feltételezhető temetőhöz kapcsoljuk. Bár ennek lehetőségét nem zárhatjuk ki, de összevetve a Berettyó mai medrének vonalát a katonai felmérések térképlapjain látható nyomvonalával, ezen a helyen nem valószínűsíthető az itteni folyószakasz nagyobb méretű korrekciója. Köszönettel tartozom Hullám Dénesnek, hogy a sírra vonatkozó adatait megosztotta velem.

[14] A lelőhelyre és a sírra vonatkozó adatokat, valamint az edényt dr. Balogh István gyűjtötte össze.

[15] A Tari László Múzeumban beleltározott edény (88.1.1.) nem a város határában került elő, hanem a 60-as, 70-es években a csongrádi múzeumban készült állandó kiállításhoz a szegedi múzeumból kölcsönözte ki a kiállítást rendező régész, Bálint Csanád. Mivel 1988-ban a kiállítás lebontása során nem derült ki semmi az edény leltári számáról, lelőhelyéről stb., így kényszerből került sor újraleltározására a csongrádi múzeumban.

[16] Az ásatás leletanyaga a debreceni Déri Múzeumban található, jelenleg leltározatlan. Kivételt jelent két avar kori edény, melyet M. Nepper Ibolya 1997-ben vett nyilvántartásba. Az MTA BTK Régészeti Intézet adattárában található dokumentációban Darázsy Beatrix segített tájékozódni. A Magyar Nemzeti Múzeum és a Déri Múzeum Adattárában a Valerij Szergejevics Tyitov ásatásán készült dokumentáció nem található. Az ásatás őskori eredményeiről röviden Tyitov 1984. 23–27. A lelőhely és kutatástörténete, valamint az ásatás felszínrajza a III. felület elhelyezkedésével: Kalicz–Raczky 1984. 88. Fig. 2, Kalicz–Raczky 1986. 66.

1. kép

1: Balmazújváros–Tsz tanyaközpont 1. sír, 2: Berettyóújfalu–Herpály 11. sír

Fig. 1

1: Balmazújváros–Tsz tanyaközpont, grave 1, 2: Berettyóújfalu–Herpály, grave 11

2. kép
Berettyóújfalu–Herpály 10. sír

Fig. 2
Berettyóújfalu–Herpály, grave 10

6. (kétoldali padkás) sír: T. Ny–K. H. 225 cm, sz. 100 cm, m. kb. 80 cm.[17] Az egyenes vonalú, függőleges oldalú aknasír két hosszanti oldala a felszíntől kb. 60 cm mélyen – a sírfotó alapján – beszűkült.[18] Felnőtt egyén vázmaradványa került elő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetben, a sír alján lévő 5–7 cm vastag betöltésen. A rablás során a felsőtest felső negyedét bolygatták meg, a koponya és az állkapocs 90°-al elfordulva feküdt, a gerincoszlop felső harmadának csigolyái és valamennyi borda hiányozott. Az alkarcsontok a két medencelapáton feküdtek, a két kéz csontjai a szeméremcsont előtt kerültek elő. A két lábfej csontjai kifele fordulva, részben állatjárat által bolygatva feküdtek. Mell.: Téglalap alakú *vascsat* (3. kép 22.). H. 3,2 cm, sz. 2,6 cm.

7. sír: T. Ny–K. H. 170 cm, sz. 75 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír kevert betöltésű foltja jól kirajzolódott az egynemű, homogén altalajon. A sír keleti vége alatt egy korábbi, ismeretlen korú beásás fekete foltja rajzolódott ki a sír tengelyére merőlegesen.[19] A sírban *felnőtt*

[17] A méreteket a sírról készült fekete-fehér fotó alapján (MTA BTK RégInt Fotótár 112139) becsültem meg.

[18] Nem koporsóra bontott felnőtt egyén vázmaradványával van dolgunk, mert a fekete-fehér fotón is jól látható, hogy a sír északi falának színe teljesen megegyezik a homogén padka színével, azaz nem a koporsón kívüli kevert betöltés maradványa. A sír két végében, a koponya és a lábfejcsontok alatt kirajzolódó fekete elszíneződés arra utal, hogy ott a sír alját lemélyítették, de a feltárása során nem bontották ki.

[19] MTA BTK RégInt Fotótár 112092.

(23-x korú) nő vázmaradványai kerültek elő, minden valószínűség szerint bolygatott állapotban.[20] Mell.: 1. *Bronzfülbevaló* vékony karikájának és a gömbcsüngőnek a töredékei (3. kép 1.). 2–3. Két fekete, matt felületű, vörösesbarna többszörös vonalfolyatott, gömb alakú opak *üveggyöngy*,[21] hengeres furattal (3. kép 2–3.). 4. Fekete, matt felületű, a bázisánál vörösesbarna vonalfolyatott, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, hengeres furattal (3. kép 4.). 5. Vörösesbarna alapon kopott, többszörös fehér vonalfolyatott, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, hengeres furattal (3. kép 5.). 6. Fekete, matt felületű, többszörös fehér vonalfolyatott, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, hengeres furattal (3. kép 6.). 7. Fóliás pasztagyöngy (3. kép 7.). 8–10. Három fekete, matt felületen négy domború, okkersárga rátétdíszes, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, hengeres furattal (3. kép 8., 12–13.). 11. Piros ikergyöngy, felületén fekete hurokfolyatott dísszel (3. kép 9.). H. 1,7 cm, átm. 1 cm. 12–13. Egy ép és egy töredékes fekete, matt felületű, négy domború, kopott okkersárga rátétdíszes, szabálytalan, kissé nyújtott gömb alakú opak *üveggyöngy*, behúzódó bázissal (3. kép 10–11.). 14. Vörösesbarna alapon okkersárga vonalfolyatott, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, hengeres furattal (3. kép 14.). 15. Vörösesbarna alapon fehér hurokfolyatott, henger alakú opak *üveggyöngy*, hengeres furattal (3. kép 15.). 16. Vörös alapon kopott, fehér hurokfolyatott és öt domború, okkersárga rátétdíszes, szabálytalan henger alakú, behúzódó bázisú opak *üveggyöngy*, szabálytalan hengeres furattal (3. kép 16.). 17–19. Két darab, ívelt oldalú, préselt bronz *kisszíjvég töredékei* (3. kép 17–19.). H. kb. 2,5 cm, sz. 1 cm. 20. Téglalap alakú felszerelő *bronzlemez* (3. kép 20.), két végén szegecslyukkal, egyikben bronzszegeccsel. H. 2,7 cm. 21. Ovális csatkarikájú, pajzstövises *bronzcsat* (3. kép 21.). A csatkarika külső felülete domború, a belső homorú kiképzésű. A csatpecek pajzs alakú részén látható lyuk hátulról van átütve. H. 4,6 cm, sz. 2,6 cm. A csatpecek pajzs alakú részének v. 2,2 mm.

10. sír: A temetkezésről nem áll rendelkezésünkre információ. Mell.: 1. Vöröses-homokszínű, szürkés foltos, korongolatlan, szemcsés anyagú *edény* (2. kép, Vida 1999. 251.).[22] Gyengén iszapolt, homokkal, kavics- és kerámiatörmelékkel soványított. Pereme ferdén levágott és sűrű mély bevagdosások díszítik. Peremes szájú, hengeres nyakú, legnagyobb átmérője vállmagasságban van. Felülete agyagmázzal elkent. Mag. 26,7 cm, pá. 12 cm, fá. 9,6 cm. Ltsz. DDM IV.97.104.1.

11. sír: A III. felület 1. számú négyzetéből, 65 cm mélyről került elő egy szürkésfekete, barna foltos, kerámiatörmelékkel soványított, korongolatlan *edény* (1. kép 2., Vida 1999. 269. Taf. 154: 2). Pereme alig kihajló, enyhén hullámos, kicsit elvékonyodó. Nyaka enyhén összeszűkül, pereme ritka ujjbenyomással díszített. Repedt. Mag. 13,8–14,5 cm, pá. 10,05–10,6 cm, fá. 7,5–7,0 cm. Ltsz. DDM IV.97.104.2.

Az avar temetőrészlet mind a négy sírja nagy valószínűséggel korabeli rablás áldozata lett. Emiatt, illetve a feltárás óta eltelt idő mostoha körülményei miatt a leletanyagra és a temetkezési szokásokra vonatkozóan számtalan információ veszett el. Mindezt azért kell megemlítenem, mert a tiszántúli kora avar kori temetkezések döntő többségét nem érte korabeli bolygatás, rablás.

A berettyóújfalui sírok temetkezési szokásairól: a sírok Ny–K-i tájolása nem egyedi a régió kora avar kori sírjai között, de a szűkebb és tágabb (tiszántúli) terület temetkezéseinek döntő többségére jellemző K–Ny-i, illetve ÉK–DNy-i tájolástól (Lőrinczy 1992. 164–165., Lőrinczy–Straub 2005. 139., Lőrinczy–Rácz 2014. 171.) jelentősen eltér. Az avar kori általános aknasír egyik változata a 7. sír kétoldali padkás kialakítása, amely a kora avar kori tiszántúli temetkezések között igen

[20] A rablásra utal, hogy az emberi vázból csak a hosszúcsontok (*humerus, radius, femur, tibia, fibula*) *corticalis* állománya és pár koponyacsont van meg. Meghatározásukat Marcsik Antóniának köszönöm!

[21] A gyöngyök leírását Balogh Csillának köszönöm!

[22] A hivatkozott táblaszámon (Vida 1999. Taf. 132: 2) a képaláírás ellenére nem a berettyóújfalui edény látható.

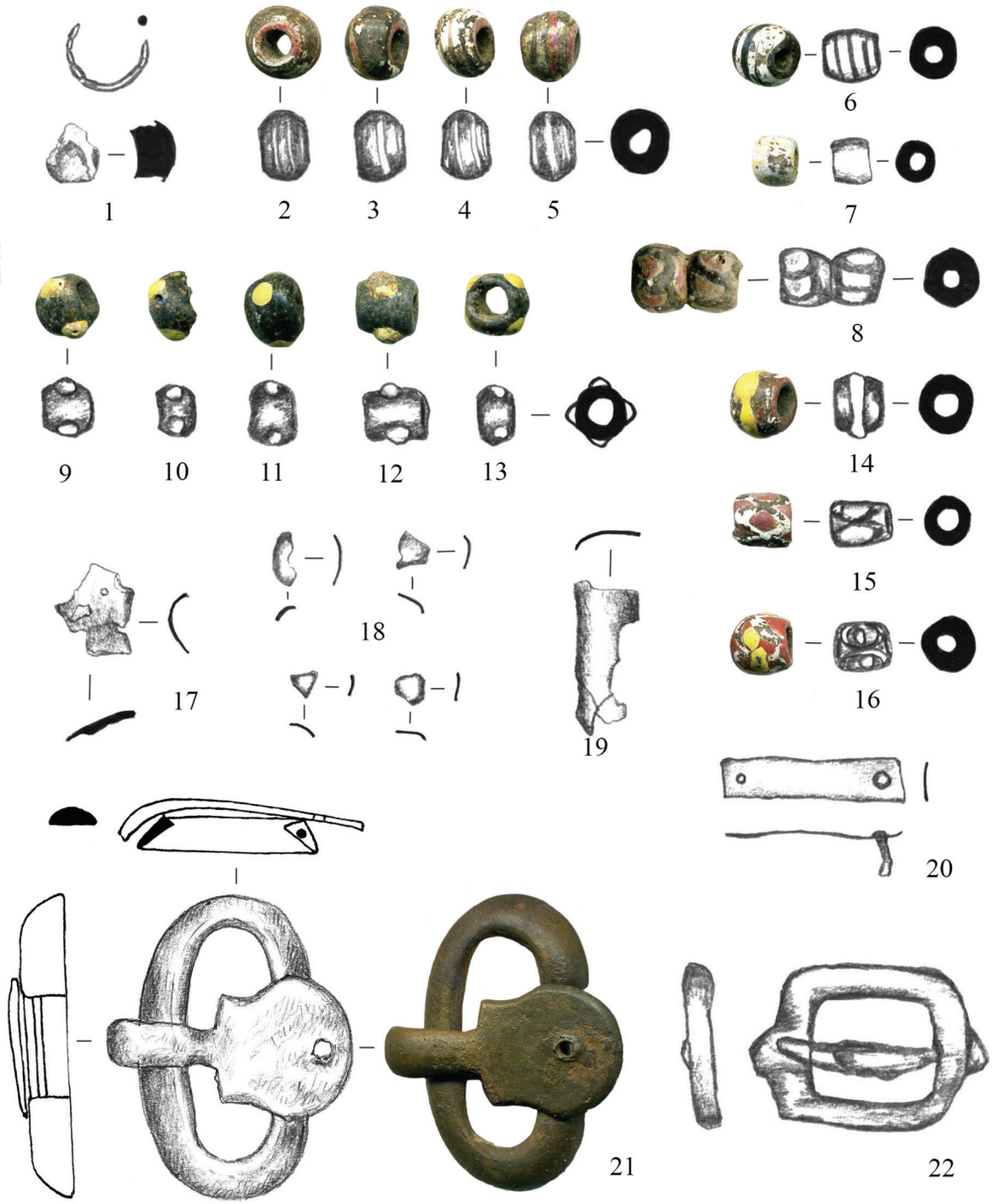

3. kép
Berettyóújfalu–Herpály 1–21: 7. sír, 22: 6. sír

Fig. 3
Berettyóújfalu–Herpály 1–21: grave 7, 22: grave 6

ritkának számít. Az edények síron belüli helyzetéről nincs információnk, így azokat nem lehet értékelni.

A ránk maradt régészeti leletanyag két kerámiaedénye közül Vida Tivadar a 10. sírból származó korongolatlan, szemcsés anyagú edényt a $IIIA_1$ (Vida 1999. 251.), a 11. sír ujjbenyomkodással díszített peremű edényét a $IIID_1$ típusba (Vida 1999. 269.) sorolta. Míg a 10. sír kerámiájának párhuzamai döntő többségükben a Tiszántúlról, a szűkebb régióból Nyíregyháza–Repülőtérről (Lőrinczy 2001. 191. 2. kép 3.) és Tiszadada–Kálvinházáról (Vida 1999. 257. Taf. 132: 1) ismertek, addig a 11. sírból előkerült edény típusa általános a Kárpát-medencében, a szűkebb régióból Tiszavasvári–Koldusdomb 17. és a 20. sírból (Vida 1999. 138. Taf. 140: 2, Taf. 162: 4) idézhető.

Említésre méltó a 7. sír öntött pajzstövises, felszerelő lemez nélküli ovális bronzcsatja. Ez a csattípus gyakori, sőt – ha figyelembe vesszük a gepida sírok rablottságának magas arányát – általánosnak is mondhatjuk a gepida kori, döntő többségükben férfisírok mellékletei között (pl. Szolnok–Szanda, Hódmezővásárhely–Kishomok, Szőreg–Téglagyár stb.: Bóna–Nagy 2002., Nagy 2005.). A berettyóújfalui 7. sír csatjának földrajzilag legközelebbi párhuzama Derecske–Új patika 1. sírból ismert. A síregyüttes Nagy Margit szerint a VI. század első harmadánál korábbra nem keltezhető (Nagy 2007. 24.).

Nemrég elkészült a gepida kori pajzstövises csatok tipokronológiai felosztása (Kiss 2015. 1–4. tábla). A csattüskének a karikához rögzített pajzs alakú vége alapján a leleteket az A-B-C típusba sorolta a szerző. Az általunk bemutatott csat igazából egyikhez se tartozik, mivel az ilyen, „klaszszikus" pajzsformára kialakított darab még a típustáblákon sem szerepel.

A tiszántúli kora avar kori sírokban igen ritka ennek a csattípusnak az előfordulása; például Szegvár–Oromdűlő 1. sír (Lőrinczy 1991. II. tábla 3.), 81. sír (Lőrinczy–Straub 2005. 2. kép 10.), nem beszélve a Jankovich gyűjtemény csatjáról (László 1970. V. színes kép).

Az eltérő minőségű és funkciójú avar kori bronzcsatok jellemzője, hogy a pajzs alakja és arányai nagyon hasonlóak egymáshoz – mondhatni klasszikus pajzs alakúak –, és ebben különböznek a gepida kori (Kiss 2015. 1–4. tábla) társaiktól.

A berettyóújfalui csatpecket elég „egyszerű" módon, egy hátulról átütött lyukon keresztül szerelték fel a csatfejre, ami a csat hosszú használatára, javítására utal. Az avar kori „Meroving" terméknek tartható tárgy sírba kerülését a bronzlemezből préselt szíjvégek és az általános kora avar típusú gyöngyök között található Meroving származású darabok[23] (3. kép 2–6.) alapján a VII. század középső harmadára, második negyedére lehet valószínűsíteni.

6) Biharkeresztes–Lencséshát (Mesterházy 2002. 58.)

A község keleti szélén, az Ártándra vezető út északi oldalának közelében, 1966-ban homokbányászás közben egy K–Ny-i tájolású,[24] valószínűleg magányos temetkezés került elő.[25] A vájt koporsóban adultus korú (30–39 éves), enyhe mongoloid vonásokkal rendelkező férfit[26] temettek, jobb

[23] Pásztor Adrien meghatározása. Segítségét itt is megköszönöm!

[24] A tájolási adatokat – K 17' (1' eltérés észak(!?) felé), Ny 49' – az ásató 64 vonásos tájoló segítségével vette fel, ezeket az adatokat számítottam át a manapság elterjedtebb fokbeosztás szerint– K–Ny 96–276° –, ami szükségszerűen kerekített adatokat eredményezett.

[25] Homokot régebben is bányásztak, de több temetkezés előkerüléséről nem tudni, a terület ma már beépített (Mesterházy 2011. 321.).

[26] A Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszékén őrzött antropológiai anyag meghatározását Marcsik Antóniának köszönöm!

oldalán vele azonos tájolással egy részleges lótemetkezés maradványa került elő.[27] Az ásató és publikáló Mesterházy Károly a temetkezést a VI. század utolsó negyedére keltezte (Mesterházy 1987. 232.).

A sírban megfigyelt temetkezési szokásokról

A temetkezés K–Ny-i tájolása beleillik a tiszántúli kora avar kori temetkezések döntő többségére jellemző K–Ny, illetve ÉK–DNy-i tájolásba (Lőrinczy 1992. 164–165., Lőrinczy–Straub 2005. 139.).

A férfi jobb oldalán, a sír északi fala és a koporsó[28] közé helyezett ló koponyája orral keleti irányban, az állkapcsán feküdt. A mellső két csonkolt lábcsont a koponya mögött, egymás mellett, patákkal a koponya irányában, a hátsó csonkolt lábcsontok az elülső mögött, azzal megegyezően, patákkal a koponya irányában kerültek elő. Ezek szerint a lóbőrt „hosszában kiterítve",[29] a lábcsontokat elrendezve helyezték el. A ló megnyúzásának sajátos formája, a rádiusz és tibia disztális végén kettévágott hosszúcsontok arra utalnak, hogy Biharkeresztesen a temetés során olyan rítus szerint temették el az elhunyt lovát, amely a Tiszántúl területén a kora avar korban általános volt (Lőrinczy 1992. 164–165., Lőrinczy–Straub 2005. 139.).

Míg a biharkeresztesi sírból előkerült részleges lótemetkezés formája és rítusa a VI–VII. századi Tiszántúlon általános gyakorlatot jelez, addig a lócsontok síron belüli helyzete – az emberi váz jobb oldala mellett, azzal azonos tájolásban és azonos szinten, a sír alján – egyedinek mondható, a lószerszám síron belüli helye pedig ritkának tekinthető. A lószerszámzatot – az egyszerű fejkantárt, benne a csikózablával és a csont szíjbújtatóval, valamint a részben egymást fedő két kengyelt (hasonlóan az ártándi sírban megfigyeltekhez) – a koporsó mellé fektették (Mesterházy 1987. 222., 229.),[30] a szűk hely alapján feltehetően a nyereg nélkül.[31] Ezután helyezték a sírba a lóbőr maradványát.

A kora avar kori részleges lótemetkezések között annak a helyzetnek, amikor az állatot nem felszerszámozva temették el, tehát például a zabla nem a ló foga közül kerül elő, egyelőre igen kisszámú előfordulását ismerjük. A kevés eset egyike a biharkeresztesi sír, ahogy erre Mesterházy Károly annak idején fel is hívta a figyelmet (Mesterházy 1987. 222., 229., 231., 235.). Az azóta eltelt, valamivel több, mint negyed évszázad alatt csak egy tucat hasonló eset vált ismertté (Lőrinczy–Straub 2005. 140.). Ezek újabb értékelése során felmerült annak lehetősége, hogy a részlegesen eltemetett, de nem felszerszámozott lovas temetkezések a lószerszámos temetési rítus irányába mutatnak, részben azok formai előzményeinek lennének tekinthetőek (Lőrinczy–Rácz 2014. 174–175.).

---

[27] A sír archaeozoológiai leletanyagát minden erőfeszítésünk ellenére a mai napig nem sikerült felkutatnunk sem a Déri Múzeumban, sem a Magyar Nemzeti Múzeumban. Az ásatás dokumentációja a Magyar Nemzeti Múzeumban és a Déri Múzeumban egyaránt a sírrajz pauszmásolatából és egy előrenyomtatott sírrajzon gépelt sírleírásból áll.

[28] A lócsontok még csak véletlenül sem fedik a férfiváz jobb oldalát, amit az ásató által is feltételezett koporsó megléte magyaráz. A koporsó széle tartotta távol a lábcsontokat is tartalmazó lóbőrt az elhunyttól.

[29] Az ásató azon véleménye, hogy a lóbőrt kitömve helyezték a sírba (Mesterházy 1987. 222., 235.), a lócsontok szűk helyen való, szoros elhelyezkedése és a sírrajz tanúsága alapján nem bizonyítható.

[30] Mesterházy Károly a sír értékelésénél úgy fogalmaz, hogy „a lószerszámot se a ló mellé, hanem a halott jobb lába mellé helyezték el" (Mesterházy 1987. 231.).

[31] A sír publikálója a ló hátsó lábcsontjai alól előkerült két kisméretű, töredékes vascsat alapján – melyeket hevedercsatnak határozott meg – feltételezi a nyereg sírba helyezését (Mesterházy 1987. 229–230.). A leletmentés során a homokos altalajban nem sikerült a sír körvonalait megfigyelnie, dokumentálnia, ezért nem ismerjük a sír szélességét. A sírrajz alapján a koporsó és a lócsontok külső, északi vonala között meglévő 20, maximum 25 cm széles területen, a lóbőr alá kellett volna helyezni a nyerget a farhám és a kengyelek szíjazatával, valamint a fejhámmal. Erre nem utal sem a sírrajz, sem a sírleírás.

Az ártándi és a biharkeresztesi sírban elhelyezett nyúzott lóbőr és a lószerszám helye és helyzete nem a Tiszántúlon általánosnak tekinthető formának felel meg. Az eltérés annak lehet a következménye, hogy a két család elszakadt az addigi közösségétől, és új környezetében már csak a régi temetkezési forma néhány elemét őrizték meg, illetve tárgyiasult formában megtették azt, amit a hagyományuk diktált, de annak megvalósításában már attól eltérően cselekedtek. Ebből a szempontból ennek a változásnak vannak kronológiai tanulsága is.

Bár egyértelmű bizonyítékunk nincs rá,[32] a sírrajz és a fotó alapján (Mesterházy 1987. 4–5. kép) feltételezhetjük, hogy a koponya jobb oldala mellett egy juh keresztcsontjának vagy farokcsigolyáinak maradványa feküdt. Ez beleillene a tiszántúli kora avar kori temetkezési szokásokba, mert a korszakból ismert sírokban ritkán találnak ételmellékletet, azok döntő többsége juh keresztcsontja (sacrum), farok- (vert. caudalis), valamint ágyékcsigolyája (vert. lumbalis) külön-külön vagy együtt, és szinte mindig a koponya mellett (Lőrinczy 1992. 165., Lőrinczy–Straub 2005. 141.).

Az egyenes, egyélű, karikás markolatvégű kard a koporsón belül, szorosan a bal felkar mellett feküdt (Mesterházy 1987. 222.). Sírbeli helyzete általánosnak mondható, mert a kora avar kori sírokban a kardok leggyakrabban az elhunyt bal oldalán kerültek elő (Bóna 1979. 28.). Hogy csak a megyei temetkezéseknél maradjunk, a hajdúdorogi 1. sírban az egyélű, egyenes, keresztvas nélküli vaskard a bal oldalon, a felkarcsont belső oldalánál, annak közepétől az alsó lábszárcsont külső oldala mellett, annak felső részéig (Kralovánszky 1992. 3. ábra), míg a Kaba–Belterületen feltárt sírban az ugyancsak egyenes egyélű kard a bal oldalon a koponyától a kézfejig feküdt (Zoltai 1929. 38.).

A rövid, nádlevél alakú pengével és hosszú, nyitott köpűvel kialakított vas lándzsahegy (I/2b típus = Csiky 2007. 2. kép, 311., 318.) a koponya felett, bal oldalon, hegyével keleti irányban (Mesterházy 1987. 231.) feküdt. A biharkeresztesi kopján kívül a megye területéről még egy példány előkerüléséről van adatunk. Egyeken, Nagy István telkén a Lehoczky Tivadar által 1903-ban feltárt kora avar kori lovassírból, fel nem jegyzett helyről került elő egy vas lándzsacsúcs (Lehoczky 1903. 367–368.).[33]

Nem csak a megye, hanem a Tiszántúl területéről is csak kis számban ismerünk vas lándzsahegyeket: 10 lelőhelyről 19 lándzsahegyről vannak információink.[34] Ezek szerint jelentősnek mondható a Tiszántúl északi harmadában „koncentrálódó" négy lelőhely öt fegyvere annak arányában, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye területéről mintegy 40 kora avar kori lelőhelyről közel 80 sírt (vagy arra utaló leletet) ismerünk. A maradék 5 lelőhely 14 lándzsája a Köröstől délre eső területen került elő, ami nem csak jóval nagyobb területet, hanem a fentieknél lényegesen nagyobb számú lelőhelyet és sírszámot jelent.

Bóna István figyelt fel arra a Szegvár–sápoldali sír feldolgozása közben – majd Mesterházy Károly is utalt rá –, hogy az általuk felsorolt dunántúli kora avar sírok többségében a lándzsahegy a ló mellől, míg a Szegvár–sápoldalinál a férfi jobb felkarja alól, a biharkeresztesi sírban a koponya mellől került elő (Bóna 1979. 23–24., Mesterházy 1987. 231.). A két sír lándzsahegyének helyzete abból a szempontból általánosítható a tiszántúli lándzsás-kopjás temetkezésekre, hogy ezen a

[32] Lásd a 27. jegyzetet!

[33] Az egyeki sírról lásd a tanulmány második részét!

[34] Biharkeresztes–Lencséshát (Mesterházy 1987. 231.), Egyek–Nagy István telke (Lehoczky 1903. 367.), Kisújszállás–Nagykert (Rácz 2014. 163.), Kiszombor O 5. sír (Csallány 1939. 126. 4. kép 12.), Kótaj–Teleki László birtoka (Csallány 1960. 41. XV. tábla 3.), Mezőkovácsháza–Új Alkotmány Tsz agyagbánya 5., 7. sír (Juhász 1973. 104., 106. III. tábla 8., IV. tábla 1.), Mokrin–Vodoplav-dűlő 1. sír (Ranyisavljev 2007. 13. T. I: 1), Szegvár–Oromdűlő 85., 90., 333., 556., 759., 877., 897., 900. sír (a szerző közöletlen ásatása), Szegvár–Sápoldal (Bóna 1979. 5.), Tiszavasvári–Koldusdomb 1., 21. sír (Csallány 1960. 53., 58., 15. tábla 1–2.).

területen a fegyverek nem a lósírokból, hanem döntő többségükben a férfiak sírjából, leggyakrabban az elhunyt bal karcsontja vagy a koponya mellől kerültek elő.

A sír régészeti leletanyagáról

A biharkeresztesi nádlevél alakú, rombusz átmetszetű pengével és a pengénél hosszabb köpűvel kialakított (Mesterházy 1987. 231.) lándzsa a régióból ismert hasonló formájú lándzsáktól – Egyek–Nagy I. telke (Lehoczky 1903. 367.), Kótaj–Teleki L. birtoka (Csallány 1960. 41.), Tiszavasvári–Koldusdomb 1. és 21. sír (Csallány 1960. 51., 58.) – ezzel az aránnyal elkülönül. Típusából jelen pillanatban csak ezt az egy példányt ismerjük a Tiszántúlról, a többi hasonló darab a dunántúli temetkezésekből került elő (Csiky 2007. 311., 318.).

Lehoczky Tivadar az egyeki sír lándzsájának leírása során felfigyelt arra, hogy a lándzsa *„tokja hengeres és 4 cm átméretű, melyben a rúdnak farostjai még meg voltak”*(Lehoczky 1903. 367.). A temetkezési szokások értékelése szempontjából lényeges, hogy a temetés során az elhunyttal magát a lándzsát vagy csak annak vashegyét temették el. A rendelkezésünkre álló kevés megfigyelés alapján úgy tűnik, mindkét eset előfordul a tiszántúli kora avar kori sírokban. Az egyeki esettel ellentétben a biharkeresztesi sír ásatója nem említi farostmaradványok nyomait és ilyesmi ma sem látható a lándzsa köpűjében. A kiszombori O temető 5. sír lándzsájának *„köpűs részén fanyomok láthatóak”* (Csallány 1939. 126., Párducz 1963. 11.).

A Szegvár–sápoldali sír lándzsájának köpűjében – bár a sírt feldolgozó Bóna István nem említette – vasoxiddal konzerválódott farostok vannak. A Szegvár–oromdűlői lándzsák köpűjének egyikében sem található farostmaradvány.

A biharkeresztesi sírból előkerült bronzszegecseket Mesterházy Károly a két bőrpántból álló öv összefogására szolgáló nittszegeknek határozta meg (Mesterházy 1987. 233.). Az ásató véleményével ellentétben ezek a szegecsek az – idők során elporladt – ezüst övveretek felszerelésére szolgáltak (Lőrinczy 1992. Anm. 27).[35] A szerencsés módon megmaradt példány (Mesterházy 1987. 8. kép 10.) kiváló párhuzamait ismerjük a Deszk G temető 8. sírjából (Csallány 1939. IV. tábla 10–12.) és legújabban egy préselt ezüst, valamint 5 db csontból faragott példányt a börcsi 1. sírból (Tomka 2005. 139–140. 4. kép 2–7.). Az igen változatos névvel illetett – kettős korongok (Tomka 2005. 139. 163.), „kettős pszeudoveretek” (Tomka 2005. 167.), kettős korongdíszek (Csallány 1939. 127.), 8 alakú veretek (Balogh 2004. 3. kép, Tomka 2005. 168.), kettős kör alakú veretek (Somogyi 1987. 126., Bálint 1995. 84.) sírba kerülését – egyetértve Csallány Dezső megállapításával – a VII. század első harmadára (Csallány 1939. 141.), esetleg második negyedére tehetjük. Tomka Péter a börcsi 1. sír megásásának idejét a VI. század végére, VII. század elejére keltezte (Tomka 2005. 175.). Véleményem szerint a börcsi 1. sírból előkerült veretes övet eredetileg ezüstlemezből préselt, kettős korong alakú veretek díszíthették. Az idők során a használattól ezek tönkremehettek – ellentétben a biharkeresztesi sír övvereteivel, amelyek a sírból előkerült felszerelő fülek alapján a sírban porladtak el –, és az öv gazdája (talán távol kerülve az ötvöstől) csontból faragott példányokkal helyettesíthette a hiányos övkészletet. Annak a lehetősége sem zárható ki, hogy a veretes öv eredetileg nem is a 15–16 éves fiatalemberé volt, ő csupán örökölte, és a pótlás a hosszú idejű használat következménye volt.

A kettős korong alakú veret formai előzményének a préselt, peremes kerek veret tekinthető, bár kronológiai helyzetük részletes vizsgálata még várat magára. A forma kialakulása talán akkor

[35] A verettípus tárgyalásánál a biharkeresztesi sír veretét nem ismerte sem Bálint Csanád, sem Balogh Csilla. A veretet jó 20 évvel később Tomka Péter fedezte fel újra (Tomka 2005. 169.).

történhetett, amikor a kerek, ezüstből vagy bronzból préselt vereteket kettesével, függőlegesen szerelték fel egymás fölé az övön (például Daim 1987. Taf. 11, Kürti 1997. II. tábla, Tomka 2005. 164. stb.).[36] Ez természetesen csak logikai lehetőség.

A préselt, kerek verettípussal nemrég részletesebben foglalkozott Balogh 2004. 242. és Tomka 2005. 168–169., majd röviden Lőrinczy–Rácz 2014. 161–162. Ezeknek a kisméretű öntött vagy préselt, lapos vagy félgömbös, sima vagy díszített vereteknek a részletes vizsgálata még ugyancsak várat magára (Tomka 2005. 168.), akárcsak az ezekkel díszített öveknek, illetve azok síregyütteseinek.

A verettípuson kívül a biharkeresztesi, a börcsi és a deszki síregyüttesnek nincs több közös kapcsolódási pontja, bár találunk közöttük egy-egy temetkezésben több hasonló funkciójú tárgyat – T alakú veret, kisszíjvégek (Börcs, Deszk), kengyelpár, kard (Biharkeresztes, Deszk) –, de ezek típusbeli különbségei mellett (egy és kétélű kard, T alakú veret) a síregyüttesek további mellékletei és temetési rítusa közti eltérések együtt jelentősebbeknek tűnnek.

A veretek hasonlósága mellett a velük díszített három veretes öv – a ránk maradt veretek helyzete alapján – három különböző szerkezetű volt. A legegyszerűbb övvel a biharkeresztesi adultus férfit temették, akinél – a meglévő felszerelő szegecsek száma alapján – legalább hat, kettős korong alakú préselt ezüstveretes, mellékszíjakra utaló kisszíjvégek és nagyszíjvég nélküli, vascsattal záródó övvel számolhatunk. A börcsi 1. sírban a veretek formája és helyzete – fordított T alakú verettel, valamint kisszíjvégekkel díszített mellékszíjas, de nagyszíjvég nélkül – alapján vascsattal záródó (tüsző)övet valószínűsített Tomka Péter (Tomka 2005. 163.). A deszki sírban eltemetett férfinak fordított T alakú verettel, valamint kisszíjvégekkel és nagyszíjvéggel felszerelt, vascsattal záródó öve lehetett (Csallány 1939. 126–129.).

A tárgyegyüttesek között meglévő jelentős különbségek arra utalnak, hogy a három férfi eltérő társadalmi helyet foglalt el. A ránk maradt sírmellékletek alapján a börcsi vasnyílhegyeket tartalmazó tegezzel és hiányos, de kiegészített veretes övvel eltemetett juvenilis férfinál a biharkeresztesi adultus férfi és családja – az egyélű karddal és lándzsával és három lóval eltemetve – magasabb társadalmi és jelentősebb gazdasági helyzetben lehetett. A legmagasabb rangban, gazdasági és társadalmi csoportban a deszki 8. sírban gömbös arany fülbevalópárral, karikás végű, ezüstszerelékes kétélű vaskarddal és préselt ezüst öv- és lószerszám garnitúrával eltemetett, ismeretlen korú[37] férfi és családja lehetett. A nemesfém felszerelésen kívül ezt igazolja a sírba helyezett egész ló és egy-egy részleges ló, marha, valamint három juh maradványa. A biharkeresztesi sír három részleges lómaradványa kapcsolódik a deszki állatmelléklet-adáshoz – hasonlóan a tájoláshoz (ÉK, illetve K) –, ugyanakkor a sír formájában a börcsi temetkezéssel egyezik. A deszki 8. sír fülkéjének kivitelezéséhez szükséges munka mennyisége a fentieken kívül tovább erősíti a Maros partján eltemetett férfi kiemelkedő szociális és családjának gazdasági helyzetét.[38]

A temetkezések időrendi értékelésénél mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy a ma ismert, kettős korong alakú veretekkel díszített övet tartalmazó síregyüttesek a kora avar birodalom három, egymástól távoli pontján kerültek elő, a fentiek alapján kettő, de akár három különböző típusú övön.

[36] A kivételesen jól dokumentált móri 21. sírban a veretek négyes csoportokat alkotva, függőleges helyzetben díszítették az övet (Török 1954. 54.), de a vereteknek az övön történt elhelyezése, csoportosulása több variációban is elképzelhető.

[37] A Deszk G. temető 8. sírjából embertani anyag nem került a Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszékének gyűjteményébe, így annak antropológiai meghatározása nem lehetséges (dr. Marcsik Antónia szíves szóbeli közlése).

[38] A sírok nagyságának gazdasági és társadalmi indikátor szerepéről legutóbb Tomka 2005. 161., Lőrinczy–Rácz 2014. 171–172.

A kettős korong alakú veretes övek kis esetszáma és az ilyen sírokból ismert viszonylag széles leletskála, valamint az egymástól való földrajzi távolság és a hasonlóságokon belül meglévő különbségek, a tárgyegyüttesek között megfigyelhető nagyobb számú eltérés nem csak kronológiai, hanem társadalmi eltérést is jelez. A kettős korong alakú veretes övek sírba kerülését a VII. század 20-as évei utáni időszakra valószínűsíthetjük. Mivel a kettős korong alakú veretek kialakulása és használata kapcsolatban volt a préselt, kerek veretek használatával, ezért végleges megállapításokat csak azután fogalmazhatunk meg, ha az egyszerű, préselt kerek veretes síregyüttesek időrendjét tisztáztuk.

A biharkeresztesi temetkezést az egyélű, gyűrűs markolatú, keresztvassal ellátott kard keleti, főleg az Altáj-hegységből ismert párhuzama alapján Mesterházy Károly a VI. századra keltezte (Mesterházy 1987. 231.). A távol-keleti párhuzamok felhasználásának nehézségeire Bálint Csanád több helyen utalt, ő maga ezt a fegyvertípust Bizáncból eredeztette (Bálint 1993. 219., Bálint 1995, 269–271).

A biharkeresztesi fegyverrel megegyező gyűrűs markolatú, keresztvassal kialakított kard az avar kori Kárpát-medencéből öt lelőhelyről ismert.

A Deszk L temető 13. sírban (Balogh 2004. 2. jegyzet, 13. kép 21) előkerült fegyvert Balogh Csilla – hivatkozva Simon Lászlónak a manđjelosi, hasonló típusú kardról írt megállapítására (Simon 1991. 273.), a deszki sírból előkerült kerek öntött bronzveret és pajzs alakú öntött bronzveret, valamint a két szembeforduló madárfejjel díszített bronzcsat alapján – (a mađjelosi temetkezéshez hasonlóan) a VI. század végére valószínűsítette (Balogh 2004. 262.).

A manđjelosi (Nagyolasz) síregyüttes értékelésénél egyrészt figyelembe kell vennünk, hogy a sírból előkerült tegez díszített peremveret-töredéke alapján a leletegyüttest a Straub Péter által készített szeriáció az FA III közepére sorolta (Straub 1997. 3–4. táblázat). Másrészt nem ismerünk olyan hármas ívű függesztővel ellátott kardot tartalmazó leletegyüttest, amely a VII. század második negyede előtti időszakra lenne keltezhető. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy a síregyüttes nem teljes, szórványként került a múzeumi gyűjteménybe (Ercegović-Pavlović 1975. 107.).

Az övveretek kapcsán már emlegetett Deszk G 8. és a gyűrűs markolatú vaskardot is tartalmazó Deszk L 13. sír formája (fülkesír), az aknából előkerült egész ló és a lószerszámot díszítő veretek típusai arra utalnak, hogy ezeket e temetkezéseket a VII. század 20-as éveinél korábban nem ásták meg.

Az Érmihályfalva–Rétalja (Valea lui Mihai) (Németi 1983. 145–146. Fig. 8: 1) lelőhelyen előkerült gyűrűs markolatú kardos sír – a benne előkerült lószerszámos temetkezés alapján[39] – ugyancsak a VII. század 20-as évei utánra keltezhető.

A biharkeresztesi sírból a zabla[40] mellől előkerült, az ásató által csontcsatnak meghatározott faragott tárgyat a zabla bekapcsolására használták (Mesterházy 1987. 229., 230., 8. kép 15.). A gímszarvas agancság falából[41] faragott darab enyhén ívelt külső oldala csiszolt, használata során fényezett, belső oldala érdes felületű. Az eddig ismertté vált hasonló darabok archaeozoológiai meghatározása nem történt meg.[42]

[39] Az eddigi lószerszámos síregyütteseket értékelő cikkekben (Bende 2000., Balogh 2002., Tomka 2008.) az érmihályfalvai síregyüttes nem szerepelt. A gyűrűs markolatú, keresztvassal ellátott egyélű kardok használati idejének meghatározását a soproni szórvány példány (Gömöri 1976.) nem befolyásolja.

[40] A publikációban szereplő sírrajzon a férfi jobb lábközépcsontjaira és a ló jobb hátsó lábcsontjára merőlegesen fekvő hosszúcsont – az ásatási dokumentáció sírrajza alapján – valójában nem más, mint a kiterített zabla.

[41] Vörös István meghatározása. Segítségét itt is megköszönöm!

[42] Mesterházy Károly véleménye, miszerint ezek a példányok erős hosszúcsontokból készültek volna (Mesterházy 1969. 242.) nem valószínű, mert a biharkeresztesi darabhoz hasonlóan a Szegvár–oromdűlői hat példány mindegyikét – Vörös István meghatározása szerint – gímszarvas agancságából faragták.

A sír két, egyedinek számító csonttárgyát, a tégelyt és a csatot Mesterházy Károly a temetkezés publikálása előtt bemutatta és értékelte, összegyűjtve azok párhuzamait (Mesterházy 1969., Mesterházy 1972.). A valódi csontcsatok alapján a faragványt azok egy változatának, pecek nélküli csontcsatnak határozta meg (Mesterházy 1969.). Mesterházy Károly előtt Kalmár János foglalkozott a tárgytípussal, aki az akasztóhorgok egyik variánsának határozta meg (Kalmár 1943.).

A hasonló formájú Szegvár–sápoldali példány kapcsán, amelyet a férfi medencéjén találtak,[43] a 6,6 cm hosszú faragványt Bóna István csontfüggesztőnek (Knochenanhängsel) (Bóna 1980. 53. Abb. 10) nevezte el, és belső- és közép-ázsiai példányok alapján a szegvári darabot az elhunyt Ázsiából magával hozott viseleti tartozékaként valószínűsítette (Bóna 1980. 53.).

A tárgy funkciójának meghatározásához Kalmár János az akasztóhorgokban látta a tárgy párhuzamát, Mesterházy Károly a csontcsatokban, és figyelembe vette a lelet sírbeli helyzetét is. Bóna István a tárgy ázsiai párhuzamai és ugyancsak a sírban elfoglalt helyzetéből kiindulva határozta meg funkcióját.

A biharkeresztesi tárgy párhuzamaiként az eddig ismert kora avar kori darabokon kívül – Ferencszállás 3. sír, Hódmezővásárhely–Szárazér-dűlő – meg kell említenem a Deszk Sz temető (Kürti 2002. 112.) 6. sírból és a Kiszombor I (Kürti 2002. 202.) lelőhelyen feltárt temetkezésből, valamint a Szegvár–oromdűlői temető 4 sírjából előkerült 6 példányt. Tehát jelen pillanatban összesen 12 darab csontfaragvánnyal számolhatunk.

Ezek eredeti, használati funkcióját – mint általában a számunkra nem egyértelműen azonosítható régészeti leletek esetében – a formájukon kívül a síron belüli *in situ* helyzetük és a felületükön megfigyelhető kopásnyomok alapján lehet a jövőben majd meghatározni. Az már most biztosnak látszik, hogy a kisebb, 2,8–4 cm hosszú darabok a lószerszámzat, míg a 6,6 cm-es hosszú Szegvár–sápoldali – eddig egyedi Kárpát-medencei példány – a férfi övének része volt.

Az eddig ismert példányok mindegyike a tiszántúli kora avar kori sírokból került elő, de egyik se tartalmazott olyan leletegyüttest, amely alapján ezeket a csontfaragványokat a VII. század 20-as évei elé lehetne/kellene keltezni.

7) Csökmő–Sebes-Körös part (M. Nepper 2002. 103.)

1894 tavaszán a csökmői határban, közel a Sebes-Köröshöz, csatornázás, illetve hídépítés alkalmával kövecses, agyagos földben sírok kerültek elő, melyek közül az egyik (kora avar kori) temetkezés mellékletei a csatornaépítést vezető főmérnök, Pekanovits Imre[44] szívességéből jutott a Biharmegyei múzeumba (Cséplő 1894., Cséplő 1897. 437.). A sír előkerülési helyét és nevét pontosítani lehet. A helyszín minden valószínűség szerint a mai Újiráz területére esik, mert a Sebes-Körös nem a mai Csökmő területén, hanem az újirázi határban folyik, és ez a terület 1912-ig Csökmőhöz tartozott.[45] Ez a vidék a XIX. század végéig erősen vizenyős, mocsaras volt. A Sebes-Körös Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat által végeztetett csatornázás a többi között a Nagy-Fok eret vagy azt is érintette. Az 1894-ben épített hidat – ahol a kora avar kori sír előkerült – nagy valószínűséggel az Újiráz északi szélén folyó Nagy-Fok ér fölött átvezető híddal azonosíthatjuk, amelyen a községből Csökmő fele vezető út áthalad. A III. katonai felmérésen (1869–1887) még ez a híd nem szerepel, viszont a topográfiai térképeken,[46] mint új létesítmény – a III. katonai felmérésen ábrázoltakhoz

[43] A sírleírásban a tárgy helyzete nem szerepel, míg a rekonstruált sírrajzon a keresztcsonton hosszában fekve ábrázolták a csontfüggesztőt (Bóna 1979. 8. kép 1.).

[44] Pekanovits Imre később a Sebes-Körös Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat igazgató-főmérnöke lett (Borovszky 1901. 269.).

[45] Köszönöm Szatmári Imrének (Békéscsaba, Munkácsi Mihály Múzeum), hogy felhívta a figyelmemet erre a helyzetre!

[46] A térképlapszám: 49-117. A térkép megtekintésének lehetőségéért Dani Jánosnak tartozom köszönettel.

képest – csak ez az egyetlen híd található. A Cséplő Péter által adott három kritériumnak ez a pont felel meg: a terület csökméri határ volt, közel van a Köröshöz (800 méter) és 1887 után itt építettek hidat. Tehát sem az Adam szócikkben szereplő Csökmő, sem a Sebes-Körös part elnevezés nem helyes, de mivel a szakirodalomban így vált ismertté a lelőhely, az elnevezését megtartottam.

A hosszúfülű kengyelpár és a nagyméretű zablakarika alapján feltételezett lovassír – a síregyüttest közlő Cséplő Péter lócsontok előkerüléséről nem tesz említést – esetleg részleges lovassír, de valószínűbb, hogy lószerszámos temetkezés volt.

A síregyütteshez tartozott a tiszántúli kora avar kori női sírok egyik igen ritka melléklete, egy, a hátlapján bordadíszes, hétágú csillagot formázó fehér- vagy tükörfémből öntött füles tükör. A csökméri 7,2 cm átmérőjű példány mellett Endrőd–Doboskerten került elő egy igen rossz állapotban megmaradt tükör (Mrt 1989. 137. 53. tábla 3.),[47] valamint a Szegvár–oromdűlői 557. és a 762. sírból származó darabokat említhetjük. Valószínűleg tükörként értelmezhető az Óbesenyő (Dudeştii Vechi)–bukovapusztai VI. halomban feltárt temetkezésből, a medence előtt, a combcsontok között előkerült, füllel ellátott, körszelvény alakú bronzlemez (Kisléghi 1911. 163.). Ezen a tükörtöredéken kívül a további négy darab épen került a sírba.[48]

A csökméri – Balta–krainburgi típusú (Werner 1956. 119.) – csillag díszes tükör egyedinek mondható, hiszen a közel három tucat Kárpát-medencei avar példány között[49] egyetlen hasonló darab sincs. A VI–VII. századi Kárpát-medencéből csak két hasonló tükörről van tudomásunk. Biharból (Biharea) – valószínűleg gepida környezetből – ismert egy szórvány darab (Harhoiu 1997. 161.), illetve a kranji langobard temető 253. sírjából került elő egy ezüstpéldány (Stare 1980. Tab. 77: 10).[50]

A csökméri tükör – amennyiben egy síregyüttest képeznek a kiöntőcsöves edénnyel –, nem kerülhetett a sírba a VII. század második negyedénél korábban. A szórványként előkerült bihari tükör lehetséges használati idejét – a csökméri síregyüttest alapul véve – esetleg a VII. század első harmadára feltételezhetjük.

Bendeguz Tobias szerint a Kárpát-medencei avar sírokból előkerült tükröket valószínűleg nem magukkal hozták az avarok, hanem helyi eredetűek lehetnek, amire a bihari gepida és a csökméri avar lelőhely közelsége utal (Tobias 2003. 54.).

A kranji temető használatának egyik „zárósírja" a 253., amely – a rövid intervallumon belül nehezen keltezhető csatok, fésű, valamint az Alpok közeli romanizált típusú fibula mellett tartalmazta a már említett kaukázusi tükröt is – egyben jelzi az avar szomszédság közvetlen megjelenését (602/603) Itália határainál (Bóna 1981. 299.). Bóna Istvánnak ez a véleménye – indirekt módon – az sugallja, hogy a tükör az avarokkal került a Kárpát-medencébe és onnan az Alpok aljára.

A három, egymástól 600 km-re előkerült csillagdíszes tükör eredetére – ha egyáltalán van – nehéz megalapozott, közös indokot találni. Jelen pillanatban az látszik valószínűnek, hogy a fenti két elképzelés (helyi átvétel vagy magukkal hozott piperetárgy) egyike sem igazolható, hiszen mindkét hipotézis esetében a sírba került példányok legalább egy részének első generációs temetkezésből kellett volna előkerülnie. A gepida átvétel ellen szól az is, hogy az avar kori tükrök döntő többsége nem a VI. századi gepida szállásterületen került elő, hanem attól nyugatra.

---

[47] A sír keltezéséhez lásd Lőrinczy–Rácz 2014. 178.

[48] A fentiek fényében nem helytálló az a vélemény, hogy a Tiszántúl kora avar emlékanyagában nem kerültek elő tükrök (Balogh 2014. 100.).

[49] Gyűjtésüket lásd Tobias 2003. 323–328., ezt kiegészíti Balogh 2014. 99.

[50] A tükör hátlapjának csillagdíszéhez távoli, Kárpát-medencei kora avar kori párhuzam a Szolnok–Vegyiművek 1. sírjából előkerült, ólomból(?) öntött orsókarika egyik oldalán látható díszítés (Madaras 2009. 2. kép 4.).

A Száva menti tükör származásával kapcsolatban hasonló lehetőségekkel lehet számolnunk, mint amilyeneket Somogyi Péter vetett fel a freundorfi, pontusi-bizánci eredetű halfarkas öntött veret Duna menti előfordulására vonatkozóan (Somogyi 2014. 238.).

A viszonylag kisszámú tükör avar kori sírba kerülése területenként változó: döntő többségük a Duna–Tisza közéről, kisebb részük a Dunántúlról, míg a Tiszántúlról a már említett 4 lelőhelyről 5 példány származik. Bár kis számuk miatt nincs döntő jelentősége, megjegyzem, hogy a tiszántúli öt példány között nincs két egyforma vagy hasonló darab.

A két szórvány példány (Csökmő, Endrőd) sírbeli helyzetét nem ismerjük, míg a két szegvári és az óbesenyői (amennyiben tükör), valamint a nyékládházi és a kranji sírban a női váz bal medencelapátja mellett – viseleti helyen – került elő. Ez a helyzet és az, hogy a Kárpát-medencei ép tükrök döntő többsége női melléklet, arra utal, hogy a csökmői sírba is nőt temettek el.

A VII. század második negyedében megjelenő tükrök inkább kereskedelmi terméknek tűnnek. Azaz Kranjba, amely földrajzi helyzetét tekintve híd Pannonia és Itália között (Bóna 1981. 297.) éppúgy eljuthatott bizánci kereskedő/kézműves, mint ahogy a Duna mentén a Kárpát-medence középső területeire.[51]

4. kép
Csökmő–Sebes-Körös part

Fig. 4
Csökmő, Beach of Sebes-Körös

A sír másik melléklete szintén ritka darabnak számít a tiszántúli kora avar kori sírmellékletek között. A középszürke,[52] gyorskorongolt, jó minőségű, kiöntőcsöves korsó (4. kép) anyaga nagyon jól iszapolt, kevés szitált homokkal soványított. Vékony falú, egyenletesen szürkére égetett. Közepesen kihajló, felmagasodó peremének széle levágott, belső részén fedőtartó ív fut körbe. Pereme kívülről hornyolt. A perem alatt az ívelt nyakba kiszélesedő, síkozott peremű kiöntőt illesztettek, vele szemben indult a peremből a már letört szalagfül, amely a lecsapott váll alatt csatlakozott az edényhez. Az edénytest tojásdad alakú, legnagyobb kiöblösödése kissé a középvonal fölött látható. A talpig egyenletesen szűkül, alja egyenesen levágott. Az edény középső sávjában a gyorskorongolásos technikára utalnak a szabályosan körbefutó bordák. A nyakat és a vállat három vízszintes vonalköteg díszíti, az edény felületét vékony szürke anyagmáz borítja. Jó állapotú, ragasztott, kiegészített.

Az edényt Vida Tivadar a kora és közép avar kori sírkerámiák monografikus feldolgozása során az IB_2/I_2 csoportba sorolta (Vida 1999. 211.). A szakirodalom eddig a Köröstől északra csak a csökmői és

[51] A csillagdíszes tükrök az V–VIII. században az észak-kaukázusi alánoknál terjedtek el, míg a szaltovói kultúrkör területén a VIII–X. században élik fénykorukat (Istvánovits–Kulcsár 1993. 45. jegyzet, Albegova 2001., Kovalevszkaja–Albegova–Pjankov–Jevszjukov 2006.).

[52] Az edény az eddigi jelzőkkel – fekete (Cséplő 1897. 438.), szürke (M. Nepper 2002. 103.) – ellentétben valójában középszürke. Fotóját és színének pontosítását Lakatos Attilának köszönöm! A képen látható jelenlegi színét a felületét borító lakktól kapta. Az edényt Bihar lelőhelynév alatt közli Dumitrascu 1978. 99. Fig. 17.

a tiszaberceli korsóról tudott. A csökműihez hasonló kiöntőcsöves korsó a megye területéről azóta még Püspökladányból és Tiszacsege–Sóskás, Nagymajor 4. sírból[53] került elő.

Nem sokkal több hasonló ismert a Tiszántúlról sem: Szarvas–Grexa-Téglagyár 226. sír,[54] 342. sír, Szegvár–Oromdűlő 650. sír, Szőreg 77. és 104. sír, valamint egy ismeretlen lelőhelyű korsó a szegedi múzeumban.[55] Ezek a korsók minden szempontból tökéletesen megegyeznek a Dunántúlról ismert példányokkal, olyannyira, hogy természettudományos vizsgálatok igazolták, hogy a Szeged környéki edények a Sió menti műhelyek termékei (Balla 1989. 131–133., Vida 1999. 185.).

A korsóknak a Köröstől északra fekvő avar településekre kerülésére három lehetséges magyarázat adódik: fazekasműhely működött a területen, kereskedelmi áruként kerültek ide, vagy a területre érkező közösségek egyes tagjai hozták magukkal ezeket az edényeket. Fazekasmester/mesterek működésére a Tiszántúlon mindez ideig nincs semmi adatunk (Vida 1999. 186.). Azt a feltételezést, hogy a finoman iszapolt kiöntőcsöves edény a területen kereskedők által forgalmazott áru lett volna (Rosner 1989., Vida 1999. 185.),[56] a Hajdú-Bihar és Szabolcs megye területén előkerült korsók kis száma és a lelőhelyek közötti nagy távolság megkérdőjelezi.

Legvalószínűbbnek azt tartom, hogy egyes közösségek tagjai a területre költözésük alkalmával ingóságaik között magukkal hozták ezeket a magas technikai színvonalon előállított – a területen ritka – edényeket is. Ezek a kiöntőcsöves korsók a VII. század első harmadának végén jelennek meg, és használatuk csak a VII. század harmadik negyedéig tart (Vida 1999. 194. Abb. 78, Taf. 174).

A fentiek alapján a csökműi női sírt két ritka melléklete – a csillagdíszes tükör és a szürke, korongolt korsó –, valamint a valószínűsíthető lószerszámos temetési rítusa alapján a VII. század második negyedére keltezhetjük.[57]

Irodalom

Adam 2002.

Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Hrsg. József Szentpéteri. VAH XIII. Budapest 2002.

Albegova 2001.

Зарина Хаджи-Муратовна Албегова: Палеосоциология аланской религии VII—IX вв. (по материалам амулетов из катакомбных погребений Северного Кавказа и Среднего Дона). [Palaeosociological Research of the Alanic Religion of the 7th-9th Centuries (on the Amulets From the North Caucasian and Middle Don Catacomb Tombs).] *Российская археология* 2001: 2. 83–96.

[53] A két lelőhelyről lásd a tanulmány második részét!

[54] Vida Tivadar a sír edényét a fazekakhoz sorolta (Vida 1999. 217.). A temető azóta megjelent publikációjában az ásató valószínűsítette, hogy a sírban eredetileg egy kiöntőcsöves korsó lehetett, amely a rablás során részben megsemmisült (Juhász 2004. 41.). Az edénynek több mint 50%-a kiegészített, és éppen a füllel szembeni rész, ahol a kiöntőcső helyezkedhetett el (Juhász 2004. Taf. LXVII: 6). Az edényt kissé önkényesen füles fazéknak rajzolták (Juhász 2004. Taf. XXVIII: 3), amelyen – nem túl szerencsés módon – sem a kiegészítést, sem az edény feltételezhető formáját nem jelölték.

[55] MFM ltsz.: 53.163.1.

[56] A fenti helyzettel ellentétben a Maros déli partja mentén fekvő kora avar kori temetőkből (Deszk, Kiszombor, Szőreg) ismert, a tiszántúli előforduláshoz képest nagyszámú és változatos formájú (kiöntőcsöves korsók, öblös fazekak stb.) kelet-pannóniai készítésű, korongolt szürke edények a korabeli kereskedelmi tevékenységre utalhatnak (lásd Vida 1999. Abb. 9–10 és a Fundkatalog vonatkozó címszavait).

[57] A cikk illusztrációit Beleznai Gabriellának (Jósa András Múzeum, 3. kép 2–16., 21.), Jurás Ákosnak (Déri Múzeum, 1., 2. kép), Tolvaj Pannának (Déri Múzeum, 1., 2. kép, 3. kép 1–20., 22.) köszönöm!

Bajkai 2012.
Bajkai Rozália: Egy késő avar kori település kutatási lehetőségei az Alföld északi peremén. Hajdúnánás-Mácsi-dűlő. [Research possibilities of a Late Avar settlement at the northern edge of the Great Hungarian Plain. Hajdúnánás–Mácsi-dűlő.] In: Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. A 2011-ben Békéscsabán megrendezett konferencián elhangzott előadások. Tempora Obscura 3. Szerk. Liska András – Szatmári Imre. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba 2012. 9–44.

Bajkai 2014.
Bajkai Rozália: Késő avar kori település Hajdúnánás határában. [Late Avar-age settlement on the fringe of Hajdúnánás.] *DDMÉ* 85. 2014. 29–60.

Bálint 1993.
Csanád Bálint: Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In: Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Hrg. Michael Müller-Wille – Reinchard Schneider. Vorträge und Forschungen 41. Sigmaringen 1993. 195–273.

Bálint 1995.
Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai: régészeti tanulmányok. Magyar őstörténeti könyvtár. József Attila Tudományegyetem, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged 1995.

Balla 1989.
Márta Balla: Provenance Studies of Avar Ceramics by Neutron Activation Analysis. *WMMÉ* 15. 1989. 131–133.

Balogh 2002.
Balogh Csilla: Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseihez. [Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten der Besiedlung des Donau–Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit]. *MFMÉ – StudArch* 8. 2002. 291–339.

Balogh 2004.
Balogh Csilla: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája. [Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpetenbeckens.] *MFMÉ – StudArch* 10. 2004. 241–304.

Balogh 2014.
Balogh Csilla: Az avar kori gúlacsüngős fülbevalók. [Die awarenzeitlichen pyramidenförmigen Ohrgehänge.] *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 2014. 91–158.

Bende 2000.
Bende Lívia: Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához. [Stollengräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengräber und Bestattungen mit Pferdegeschirr.] In: Hadak útján. Szerk. Bende Lívia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 2000. 241–279.

Bóna 1979.
Bóna István: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. [Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.] *ArchÉrt* 106. 1979. 3–32.

Bóna 1980.

István Bóna: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta ArchHung* 32. 1980. 31–95.

Bóna 1981.

Vida Stare, Kranj, Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev (s prispevkoma Zdenko Vinski, Ovrednotenje grobnih pridatkov in István Kiszely, Antropološki pogledi). Catalogi et Monographiae cura Musei Nationalis Labacensis editi 18. Ljubljana 1980. Szlovén szöveg: 1–83, német szöveg: 85–124. lap. 21 szövegközti kép, 1 színes tábla, 136 rajzos tábla. Bóna István recenziója. *ArchÉrt* 108. 1981. 295–297.

Bóna 1990.

István Bóna: Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen. *WMMÉ* 15. 1990. 113–123.

Bóna–Nagy 2002.

István Bóna – Margit Nagy: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2002.

Borovszky 1901.

Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monográfia Társaság, Budapest 1901.

Csallány 1939.

Csallány Dezső: Kora-avarkori sírleletek. [Grabfunde der Frühawarenzeit.] *FA* 1–2. 1939. 121–155.

Csallány 1956.

Dezső Csallány: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Schrifttum und Fundorte. Ungarische Akademie der Wissenschaften, Budapest 1956.

Csallány 1960.

Csallány Dezső: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. [Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár.] *NyJAMÉ* 1. 1958. (1960) 31–85.

Cséplő 1894.

Cséplő Péter: Csökmői lelet. *ArchÉrt* 14. 1894. 284.

Cséplő 1896.

Cséplő Péter: Ártándi sírlelet. *ArchÉrt* 16. 1896. 412–416.

Cséplő 1897.

Cséplő Péter: A csökmői és puszta kovácsi leletekről. *ArchÉrt* 17. 1897. 437–441.

Cséplő 1901.

Cséplő Péter: Bihar vármegye és Nagyvárad őskora. In: Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk. Borovszky Samu. Budapest 1901. 278–281.

Csiky 2007.

Csiky Gergely: A kora avar lándzsák tipológiája. [Die Typologie der frühawarenzeitlichen Lanzenspitzen.] *ArchÉrt* 132. 2007. 305–323.

Daim 1987.

Falko Daim: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, Niederösterreich. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1987.

Dani 2011.
Dani János: Berettyóújfalu és környéke az őskortól 1301-ig. In: Berettyóújfalu története az újkőkortól napjainkig. Szerk. Kállai Irén. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága – Berettyóújfalu Önkormányzata, Berettyóújfalu 2011. 16–31.
Dani et. al. 2006.
Dani János – Szilágyi Krisztián Antal – Szelekovszky Márta – Czifra Szabolcs – Kisjuhász Viktória: Előzetes jelentés a Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004-2005 során végzett megelőző feltárásról. / Prelimirany report of the excavations preceding investment at the Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő site in 2004–2005. *RKM* 2005. (2006) 5–32.
Dani–Szilágyi 2006.
Dani János – Szilágyi Krisztián: Előzetes jelentés a Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004–2005 során végzett megelőző feltárásokról. *Bihari Múzeum Évkönyve* 10–11. 2006. 7–28.
Dumitrascu 1978.
Sever Dumitraşcu: Ceramica românească descoperita în Crîsana (sec. VIII–XI). [Rumanian ceramics discovered in Crisia (VIII–XI cent.).] *Crisia* 8. 1978. 51–111.
Ercegović-Pavlović 1975.
Slavenka Ercegović-Pavlović: Avarski konjanički grob iz Manđelosa. *Starinar* 24–25. 1973–1974. (1975) 107–114.
Garam 1993.
Éva Garam: Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. Catalogi Musei Nationalis Hungarici – Seria Archaeologica I. Budapest 1993.
Gömöri 1976.
Gömöri János: Karikás markolatú vaskard Sopronból. *Soproni Szemle* 30. 1976. 143–150.
Hága–Márkus 2015.
Hága Tamara Katalin – Márkus Gábor: Lovas temetkezések. In: A csillagos ég lakói. Fejezetek a temetkezés és a halotti kultusz történetéből Hajdú-Bihar megye területéről. Kiállítási katalógus. Szerk. Hága Tamara Katalin – Laczi Orsolya – Dani János. Déri Múzeum, Debrecen 2015. 55–60.
Harhoiu 1997.
Radu Harhoiu: Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien. Archaeologia Romanica I. Editura Enciclopedică, Bucharest 1997.
Hullám 2015.
Hullám Dénes: Népek a gát alatt. Népvándorlás kori emlékek a Berettyó bakonszegi szakaszán. *EphNap* 2015. s.a.
Istvánovits–Kulcsár 1993.
Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Tükrök a császárkori és kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében. [Die Spiegel der kaiser- und frühvölkerwanderungszeitlichen Barbarenvölker im Karpatenbecken. Зеркала варварских народов Карпатского бассейна в римское время и раннюю эпоху переселения народов.] *HOMÉ* 30–31. 1993. 9–58.
Juhász 1973.
Juhász Irén: Néhány Békés megyei avarkori leletről. [Some Avar Age Finds in the County of Békés.] *BMMK* 2. 1973. 99–115.

Juhász 2004.

Irén Juhász: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-téglagyár. FO 68. Monumenta Avarorum archaeologica 7. Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézet, Budapest 2004.

Kalicz 1982.

Kalicz Nándor: Berettyóújfalú-Herpály. *RégFüz* 35. 1982. 5–6.

Kalicz–Raczky 1984.

Nándor Kalicz – Pál Raczky: Preliminary Report on the 1977–82 Excavations at the Neolithic and Bronze Age Tell Settlement at Berettyóújfalu-Herpály. Part I: Neolithic. *Acta ArchHung* 36. 1984. 85–136.

Kalicz–Raczky 1986.

Kalicz Nándor – Raczky Pál: Ásatások Berettyóújfalu-Herpály neolitikus és bronzkori telltelepülésén 1977–1982 között. *Bihari Múzeum Évkönyve* 4–5. 1986. 63–128.

Kalmár 1943.

Kalmár János: Népvándorláskori akasztóhorgok és veretek. [Metallhaken und Beschläge der ungarländischen Völkerwanderungszeit.] *ArchÉrt* 56. 1943. 149–159.

Kisléghi 1911.

Kisléghy Nagy Gyula: Az óbessenyői őstelep. *ArchÉrt* 31. 1911. 147–164.

Kiss 2015.

Kiss Csaba: Pajzstövises csatok a kárpát-medencei gepida területeken (az avar foglalásig). [Schilddornschnallen im gepidischen Fundmaterial des Karpatenbeckens.] *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és régiségtárából. Új sorozat* 8. 18. 2013. (2015) 5–32.

Kolozsi–Szabó 2005.

Barbara Kolozsi – László Szabó: An Avar settlement on the periphery of Hortobágy. In: Environmental historical studies from the late tertiary and quaternary of Hungary. Eds. László Hum – Sándor Gulyás – Pál Sümegi. University of Szeged, Szeged 2005. 175–188.

Kolozsi–Szabó 2012.

Kolozsi Barbara – Szabó László: Avar falu a Hortobágy határán. [An avar settlement on the periphery of Hortobágy.] In: Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. A 2011-ben Békéscsabán megrendezett konferencián elhangzott előadások. Tempora Obscura 3. Szerk. Liska András – Szatmári Imre. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba 2012. 93–118.

Kovalevszkaja–Albegova–Pjankov–Jevszjukov 2006.

Вера Борисовна Ковалевская – Зарина Хаджи-Муратовна Албегова – Алексей Васильевич Пьянков – Алексей Николаевич Евсюков: Компьютерное картографирование массовых типов раннесредневековых металлических зеркал с центральной петелькой. [Computer based mapping of the major types of Early Medieval metal mirrors with central eyelet.] *Археология и геоинформатика* (CD-ROM) Вып. 3. Институт археологии Российской Академии Наук, Москва 2006.

Kralovánszky 1992.

Kralovánszky Alán: A hajdúdorogi VII. századi temető (előzetes ismertetés). [Das Gräberfeld aus dem 7. Jahrhundert von Hajdúdorog (vorläufeiger Bericht). A 7th century avar cemetery from Hajdúdorog (preliminary report).] *DDMÉ* 1989–1990. (1992) 117–139.

Kürti 1997.

Kürti Béla: Megjegyzések egy avar kori tárgy időrendjéhez és eredetéhez. *MúkuCsom* 1993/1994. (1997) 5–15.

Kürti 2002.
Béla Kürti: Deszk-Sz, Kiszombor-I. In: Adam 2002. 112., 202.
László 1970.
László Gyula: A népvándorláskor művészete Magyarországon. Corvina Kiadó, Budapest 1970.
Lehoczky 1903.
Lehoczky Tivadar: Az egyeki őskori telep. *ArchÉrt* 23. 1903. 365–374.
Lőrinczy 1991.
Lőrinczy Gábor: A szegvár-oromdűlői kora avarkori temető 1. sírja. [Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő.] *MFMÉ* 1984/85-2. (1991) 127–154.
Lőrinczy 1992.
Lőrinczy Gábor: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. [Anmerkungen zu der frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung.] *NyJAMÉ* 30–32. 1987–1989. (1992) 155–171.
Lőrinczy 1993.
Gábor Lőrinczy: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.-7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő. Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit. *CommArchHung* 1993. 51–96.
Lőrinczy 2001.
Lőrinczy Gábor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei I. [Avarian grave finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County.] *NyJAMÉ* 43. 2001. 185–196.
Lőrinczy–Rácz 2014.
Lőrinczy Gábor – Rácz Zsófia: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. [Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő.] *NyJAMÉ* 56. 2014. 141–217.
Lőrinczy–Straub 2005.
Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Alpi típusú övgarnitúra a szegvár-oromdűlői 81. sírból. [Alpine-type set from Szegvár-Oromdűlő, grave 81.] *ZM* 14. 2005. 137–167.
Madaras 2009.
Madaras László: Kora avar kori sírok Szolnok határában. [Grave of the Early Avarian Age in the vicinity of Szolnok.] In: „In terra quondam Avarorum…". Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György. Katona József Múzeum, Kecskemét 2009. 165–173.
Mesterházy 1969.
Mesterházy Károly: Népvándorláskori csontcsatok. [Boucles d'os de l'époque des Grandes invasions.] *ArchÉrt* 96. 1969. 242–246.
Mesterházy 1971.
Mesterházy Károly: Hajdúdorog a honfoglalás utáni első századokig. In: Hajdúdorog története. Szerk. Komoróczy György. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok közleményei 13. Községi Tanács, Hajdúdorog 1971. 24–32.
Mesterházy 1972.
Mesterházy Károly: Avarkori csonttégelyek. [Bone-jars from the Avae age.] *DDMÉ* 1969-70. (1972) 109–116.

Mesterházy 1973.
Mesterházy Károly: Hajdúböszörmény földjének története a népvándorlás és honfoglalás korában. In: Hajdúböszörmény története. Szerk. Szendrey István. Hajdúböszörmény Városi Tanács, Debrecen 1973. 14–28.
Mesterházy 1974.
Mesterházy Károly: Polgár története a népvándorlás és a honfoglalás korában (germánok, avarok, honfoglaló magyarok). In: Polgár története. Szerk. Bencsik János. Polgár Nagyközségi Tanács, Polgár 1974. 23–41.
Mesterházy 1984.
Mesterházy Károly: Debrecen és környéke a népvándorlás és honfoglalás korában. In: Debrecen története. Szerk. Szendrey István. Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Debrecen 1984. 69–98.
Mesterházy 1987.
Mesterházy Károly: Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről. [Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Ártánd und Biharkeresztes.] *FA* 38. 1987. 219–245.
Mesterházy 2002.
Károly Mesterházy: Ártánd, F/142. határkő; Ártánd, Platthy M. birtoka; Bakonszeg, Berettyó-folyó; Biharkeresztes-Lencséshát. In: Adam 2002. 26., 35., 58.
Mesterházy 2011.
Mesterházy Károly: Lelőhelyek A–Z-ig. In: „Fél évszázad terepen." Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Kővári Klára – Miklós Zsuzsa. Magyar Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet, Budapest 2011. 303–326.
Mrt 1989.
Jankovich Bésán Dénes – Makkay János – Szőke Béla Miklós: Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás. Szerk. Makkay János. Akadémiai Kiadó, Budapest 1989.
Nagy 2005.
Margit Nagy: Szőreg-Téglagyár. In: Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II. Hrsgg. Éva Garam – Tivadar Vida. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2005. 120–202.
Nagy 2007.
Nagy Margit: Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken. [Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I. im Gebiet der Mittleren Donau.] Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2007.
Németi 1983.
Ioan Németi: Noi descoperiri din epoca migraţiilor din zona Carei (Jud. Satu Mare). [Neue Entdeckungen aus der Völkerwanderungszeit aus der Carei-Gegend.] *SCIV* 34. 1983. 134–150.
M. Nepper 1972.
M. Nepper Ibolya: Hadház területe a népvándorlás koráig. In: Hajdúhadház múltja és jelene. *Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei* 2. 1972. 13–22.
M. Nepper 1981.
M. Nepper Ibolya: Berettyóújfalu környéke a keltáktól az avarokig. In: Berettyóújfalu története. Szerk. Varga Gyula. Városi Tanács V. B., Berettyóújfalu 1981. 41–50.

M. Nepper 2002.
M. Nepper Ibolya: Balmazújváros, Tsz tanyaközpont, Berettyóújfalú-Herpály, Csökmő-Sebes-Körös partja. In: Adam 2002. 42., 56., 103.
M. Nepper–Módy 1985.
M. Nepper Ibolya – Módy György: Báránd és környéke a török hódoltságig. In: Báránd története és néprajza. Szerk. Balassa Iván. Új Élet Mgtsz, Báránd 1985. 13–42.
Párducz 1963.
Mihály Párducz: Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. StudArch I. Budapest 1963.
Rácz 2014.
Zsófia Rácz: Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 116. Mainz 2014.
Rácz–Szenthe 2010.
Rácz Zsófia – Szenthe Gergely: Avar temető Hajdúnánás határában. [Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Hajdúnánás.] *CommArchHung* 2009. (2010) 309–335.
Ranyisavljev 2007.
Александар Ранисављев Раносредњовековна некропола код Мокрина. [Early MedievalNecropolis near Mokrin.] Српско археолошко друштво, Повремена издања 4. Београд 2007.
Rosner 1989.
Gyula Rosner: Keramikherschtellung und Handel im Karpaten-Becken in der frühen Awarenzeit. *WMMÉ* 15. 1989. 125–130.
Simon 1991.
Simon László: Korai avar kardok. [Frühawarische Schwerter.] *StudCom* 22. 1991. 263–346.
Somogyi 1987.
Péter Somogyi: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der Pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *ArchAu* 71. 1987. 121–154.
Somogyi 2014.
Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. Dissertationes Pannonicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Budapestinensis provenientes IV: 2., Budapest 2014.
Stare 1980.
Vida Stare: Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev. [Nekropole in Kranj aus der Völkerwanderungszeit.] Katalogi in monografije 8. Narodni muzej, Ljubjana 1980.
Straub 1997.
Straub Péter: Avar kori tegezdíszítő csontlemezek. Motívumtipológia és kronológia. [Awarenzeitliche Beinplatten als Verzierungen von Köchern. Typologie der Motive und Chronologie.] *MFMÉ – StudArch* 3. 1997. 117–151.
Szelekovszky 2012.
Szelekovszky Márta: Avar kori telep- és temetőrészlet feltárása a Hajdú-Bihar megyei Furta határában. [Excavation of a settlement and cemetery part of the Avarian Age in the vicinity of Furta (county Hajdú-Bihar). Preliminary report.] In: Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. A 2011-ben Békéscsabán megrendezett konferencián elhangzott előadások. Tempora Obscura 3. Szerk. Liska András – Szatmári Imre. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba 2012. 45–62.

Tobias 2003.
Bendeguz Tobias: Awarenzeitliche Tascheninhalte und Gürtelhänge im Karpatenbecken (Manuskript). Wien 2003.
Tomka 2005.
Tomka Péter: Korai avar sírok Börcs-Nagydombon (Győr-Moson-Sopron megye). [Frühawarenzeitliche Gräber in Börcs-Nagydomb (Kom. Győr-Moson-Sopron).] *ArchÉrt* 130. 2005. 137–180.
Tomka 2008.
Tomka Péter: Korai avarok a Kisalföldön. [Frühe Awaren in der Kleinen Tiefebene.] In: Jöttek – mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön. Kiállításvezető, Xántus János Múzeum. Szerk. Molnár Attila – Nagy Andrea – Tomka Péter. Győr-Moson-Sopron megyei múzeumok kiállítás vezetője. Győr-Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr 2008. 97–110.
Török 1954.
Török Gyula: Kora avar kori sírok Móron. [Frühawarische Gräber in Mór.] *ArchÉrt* 81. 1954. 54–59.
Tyitov 1984.
Валерий Сергеевич Титов: Совместные исследования советских и венгерских археологов в Венгрии. *КСИА* 180. 1984. 19–27.
Vida 1999.
Tivadar Vida: Die awarenzeitliche Keramik I. VAH 8. Budapest 1999.
Werner 1956.
Joachim Werner: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1956.
Zoltai 1929.
Zoltai Lajos: Régészeti ásatásaink 1928-ban Kabán: egy hun-avarkori lovas sír. *DJ* 23. 1929. 38–40., 52.

Lőrinczy Gábor

e-mail: lorinczyg@gmail.com

New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I

Some notes on the Early Avarian Age history of the region

No summarising works on the Avarian Age history of Hajdú-Bihar County have been published yet, though several "case studies" were published. From the 1970s to the mid-1980s several settlement monographs were written and most of them included the history of the Avarian Age preceding the Hungarian Conquest. Authors of the town monographs could not write detailed histories of the settlements because they had at their disposal only few authentic find assemblages, the records on which–in many cases–were incomplete. So they rather showed the general tendencies and used local Avarian material only as illustration.

During the two-decade period that passed since the completion of the Avarian Age sites' catalogue (adam 2002) we observe a kind of information boom (comparing to the previous period).

To-date we know Avarian burials or cemeteries and parts of settlements from almost 100 sites coming from 133 settlements of the county. Judging from this, not only the number of towns and villages has increased from where Avarian settlements or cemeteries were found only in the last decades, but during this period the amount of Avarian sites has grown by one third. Preventive excavations conducted in the county (preceding construction works of motorways and by-pass roads, gas pipelines, industrial parks) on large surfaces brought a lot of significant achievements considering Avarian Age. As a result, cemeteries–frequently completely excavated–with numerous, well observed and recorded burials, archaeological, anthropological and archaeozoological material of great source value got to museums. From the new excavations we can get a more authentic picture of life and world of beliefs of an Avarian community and more than that: this quantity of new information makes it possible to compare different communities in detail.

Taking into consideration all these, it is obvious that I am not in the position of writing the Avarian Age history of the territory of Hajdú-Bihar County either. Given the–earlier unthinkable–enormous amount and complexity of the Avarian find material, this task can be fulfilled only with a new type of division of labour. Real results can be reached only by joined efforts of excavating archaeologists and specialists of the age, coordinating the work in the frames of a special project lasting for long years.

With the present study I would like to contribute to the future regional summarising work. My goal is to review the presently known Early Avarian sites, to interpret and evaluate them according to our present knowledge.

Due to this, I completed the evaluation of the presented grave finds and burial customs mainly from a relatively small region, the Hajdúság and Nyírség withdrawing graves and cemeteries from a larger region, Tiszántúl (the territory east of river Tisza). In my opinion such regional level analyses can give a firm base for creating a more detailed and tinged settlement history of the wider region, the Tiszántúl and later that of the Carpathian Basin.

Gábor Lőrinczy

e-mail: lorinczyg@gmail.com

A rétközi népélet tárgyakban, épületekben élő hagyományai a Sóstói Múzeumfaluban[1]

Bodnár Zsuzsanna

Bevezetés

A nyíregyházi Sóstói Múzeumfalu Magyarország legnagyobb regionális szabadtéri néprajzi múzeuma. Az alapítása (1970) és a megnyitása (1979) óta eltelt idő alatt Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leglátogatottabb múzeumává vált. A múzeumfalu egy egységes keretbe, egy „múzeumi falu" szerkezetébe foglalva mutatja be e terület változatos, sokszínű népi építészetét, lakáskultúráját és életmódját. A 7,5 hektár területen öt néprajzi tájegység (Szatmár, Rétköz, Nyírség, Nyíri Mezőség és Bereg) lakó- és gazdasági épületeit láthatja a közönség. Emellett olyan érdekességek is sorakoznak, mint a Nyíregyháza környéki bokortanyákból áttelepített tirpák porta, a fejfákkal „benépesített" temető vagy a falu végén meghúzódó cigánykunyhók együttese. Az orsó formájú faluközpontban közösségi épületek találhatók: a kézműves műhelyek, az iskola, a tűzoltószertár, a harangtorony, a templom, a parókia, a szárazmalom. Közülük némelyik alkalomszerűen, a szatócsbolt és a kocsma eredeti funkciójának megfelelően nyitvatartási időben működik a múzeumban. Az itt felsorolt állandó kiállítások mellett a Jármi kisnemesi házban évente három-négy időszaki kiállítást rendezünk. A múzeumfalu sokszínűségéhez az is hozzájárul, hogy a Sóstói Múzeumfaluban található a Jósa András Múzeum néprajzi gyűjteménye, amely kb. 30.000 db néprajzi tárggyal rendelkezik. Gyűjtési területünk Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. (1. kép)

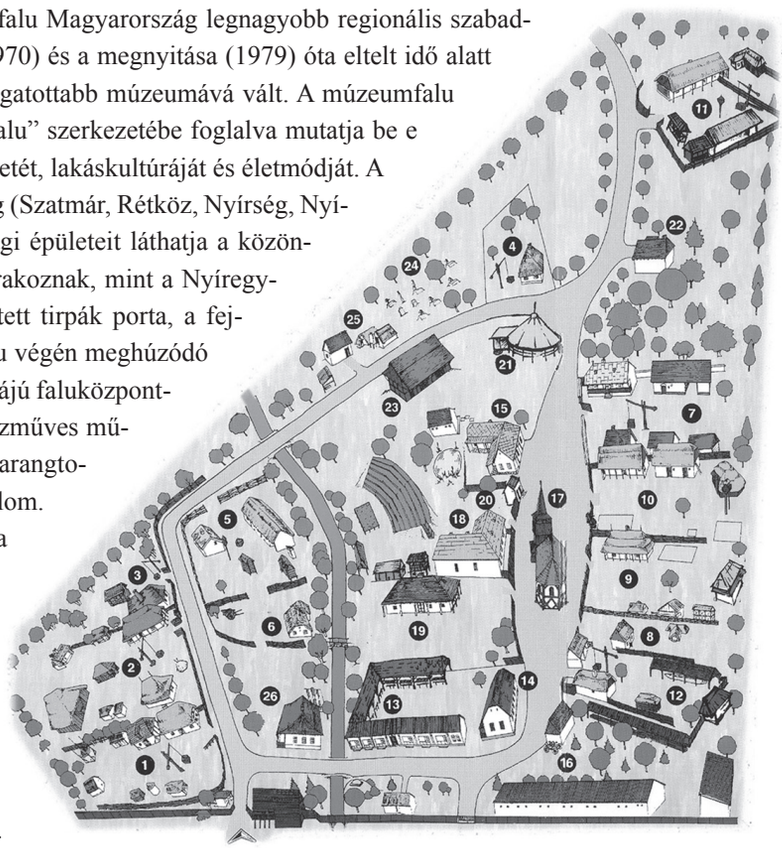

1. kép
A rétközi tájegység a Sóstói Múzeumfaluban

Fig. 1
The Rétköz region unit in the Sóstó Museum Village

A Rétköz mint néprajzi táj az 1920–30-as évekig alig ismert fogalom volt nemcsak a szakemberek,

[1] A tanulmány a Rétközi Konferencián Nagyhalászban 2012. május 19-én elhangzott előadás anyaga.

de még az ott lakók körében is. A Rétköz néprajzi kutatói közül elsőként Kiss Lajos nevét kell megemlítenem, aki a Jósa András Múzeumot igazgatta egészen 1948-ig. Kiss Lajos több ezer néprajzi tárgyat gyűjtött (Bodnár 2009. 64–65.), melyeket felhasználtunk a múzeumfaluba áttelepített rétközi épületek berendezéséhez (Bodnár–Páll 1993. 21–27.). Több évtizedes kutatómunkája eredményeképpen az ősi vízivilág népének több alapértékű könyvével – köztük a „Régi Rétköz" című munkával – állított örök emléket (Kiss 1961.). Nyárády Mihály szintén számos tanulmányában foglalkozik a Rétköz néprajzi értékeivel (Nyárády 1938., Nyárády 1940., Nyárády 1941.), tárgygyűjteseivel ő is jelentősen hozzájárult épületeink berendezéséhez. Kiss Lajos és Nyárády Mihály munkásságának folytatója Erdész Sándor lett, a Sóstói Múzeumfalu alapító igazgatója, aki az 1960-as évek végétől folytatott néprajzi kutatásokat a Rétközben. Kiválasztotta, felmérte, dokumentálta az áttelepítésre kerülő épületeket (erről a tevékenységéről később még szót ejtünk), tárgyakat gyűjtött (Bodnár 2010.), s minden nehézség ellenére 1979-ben átadta a nagyközönségnek az akkor öt portából álló múzeumfalut. Az átadáskor az elsők között két porta képviselte a Rétközt. (2. kép)

A Rétközről

A Rétköz olyan, mint a koldustarisznya, mindig akad benne valami! – mondták régen, mivel „vizes időben a homokja, száraz időben a rétje termett."

(Kiss 1961. 181.)

Rétköznek a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye északnyugati részén elterülő, a Tisza és a Lónyai-csatorna által közrefogott mintegy 140.000 kat. holdnyi területet nevezzük. Kiterjedése viszonylag kisszámú (28) települést érintett Vencsellőtől egészen Tuzsérig. A tavaszi árvizekkel táplált réteken egy merőben sajátos vízi világ tenyészett egészen a XIX. század végéig. A korabeli leírások és a helyi emlékek egyöntetűen arról vallanak, hogy a lecsapolásig az ottani nép a rétből élt, állattartással, halászattal és nádvágással foglalkozott. Szántással, földműveléssel csak a rétből kimagasló szigeteket foghatták be. A falvak is e nagyobb dombok hátán telepedtek meg. A falvakat, a szigeteket meg a lápokat

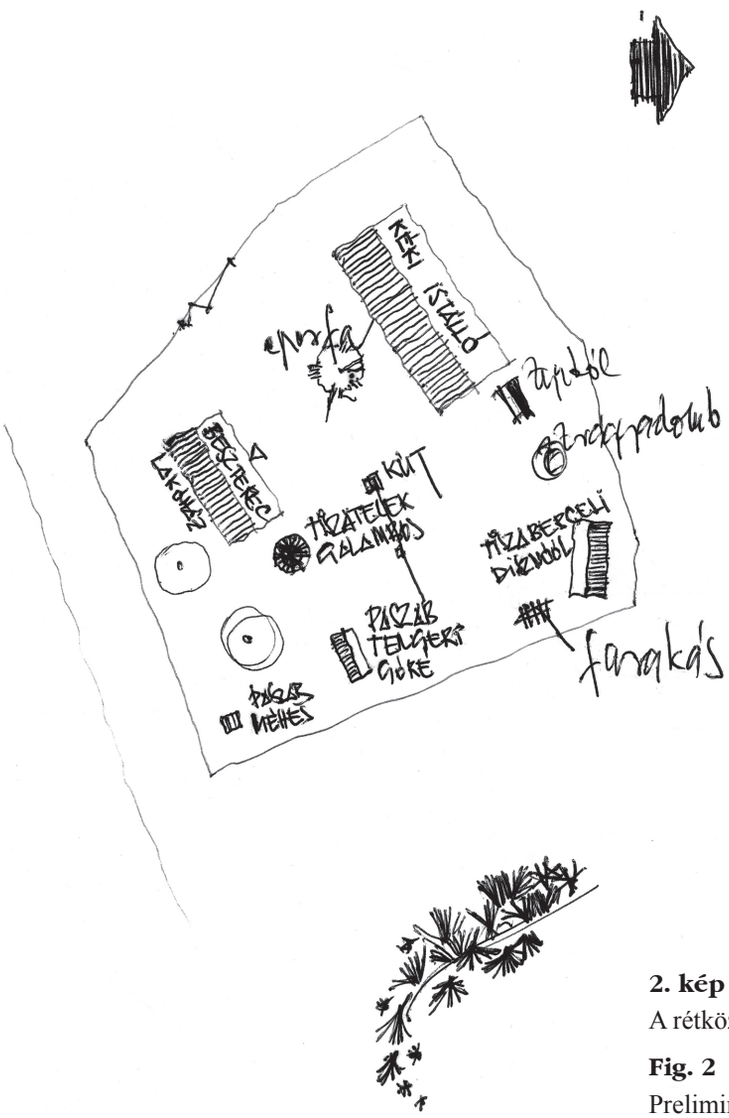

2. kép
A rétközi tájegység telepítési vázlatterve

Fig. 2
Preliminary sketch of the Rétköz region unit

jószág törte vízi utak kötötték össze egymással. Ezeket úszónak nevezték. Majd minden gazdának volt csónakja, amelyben 10-12 ember is elfért. A Rétközben kivágott tölgyfa törzséből készítették. A jóval kisebb ladikot deszkából tákolták össze. A sárhajó ugyan csak kivájt tölgyfából készült, de a csónaknál jóval kisebb méretben, s őszi betakarítás idején, valamint a tavaszi trágyahordásnál a szekeret helyettesítette. Ezt a sajátos „kétéltű" rétközi járművet egyetlen ló vagy ökör húzta vízen és sáron át. Ezt az eszközt mutattuk be a múzeumfalu kéki istállójának kocsiszínjében.

Az 1772. évi összeírás a Rétköz minden községéről így szól: *„Nád s gyékény igen sok vagyon, s bőven találtatik mind épületre, mind tűzre."* (Kiss 1961. 176.) A náddal házakat, istállókat fedtek, de piacoztak is vele. A selejtes nádból kerítést készítettek, a törött nádat pedig mint fűteléket a kemencében tüzelték el. A gyékényt augusztus közepén vágták, s a nyíri cigányoknak adták el. Maguk a rétköziek is felhasználták a gyékényt: fedtek vele házat, tyúkólat, disznóólat, kötöttek belőle kosarat, a járomra pedig az ökör nyakához gallért, méhkasokat, ponyvát, eladásra szekérre való tetőt. Tehát a gyékény ugyancsak fontos növény volt, hiszen jövedelemforrást jelentett, noha a nádnak soha sem vetekedhetett.

A Rétköz a múzeumfaluban

A besztereci lakóház

Dr. Erdész Sándor múzeumi tudományos főmunkatárs 1969. július 1-jén az alábbi szakvéleményt adta a Beszterec, Kossuth u. 47. szám alatt álló áttelepítendő lakóházról:

„A lakóházat tipikus rétközi háznak kell tartanunk, kb. 150-200 éve épült. Fundamentum nélküli, mereglyés falazatú. A falban lábszár vastagságú karók vannak a földbe eresztve, a házat tulajdonképpen a mereglyék tartják. A sarat villával rakták a mereglyék közé. Az utca felől a fal kiugrik, valószínűleg a mestergerenda alátámasztása végett.

A lakóház három osztatú, szobából, konyhából és kamrából áll. A szoba és a konyha mestergerendás. A szoba mennyezete hasított fával borított, sárral tapasztott és zöld színre meszelt. A konyhában és a kamrában fenyődeszkából készült kazettás rendszerű födém van. A padlástér mindenütt sárral van letapasztva.

A ház elől- és oldaltornácos. Az oszlopok köveken, téglákon állnak. A konyha korábban szabadkéményes volt. A szobabeli kemence szája elé utólag kaminkéményt építettek. A szoba közepén ágasfának nevezett boldoganya van. Az ajtótól balra búboskemence áll, igen jó állapotban. A helyiségek padlózata kivétel nélkül döngölt föld. A lakóház eladási ára 9.700 forint. Ez az ár igen reális. A lakóház ugyanis nem csak forgalmi értékét tekintve is nevezetes, hanem történeti, néprajzi szempontból is." (Erdész 1969.)

Az áttelepítéskor, 1969. július 7-én dr. Morvai Judit a következőket írta: *„A jelenlegi szobai kemence kiegészítését javaslom, a kemence mellé elhelyezendő kandallóval, amely a múlt század végéig a rétközi paraszthéznak jellegzetes tartozéka volt. Az első házban lévő alátámasztó ágasfát csak abban az esetben szabad újra felállítani, amennyiben az a ház építésekor azzal egy időben készült, hacsak a már megroggyant épületet támasztotta meg, el kell hagyni. A vételárat (9.700 Ft) reálisnak tartom."* (Morvai 1969.)

A múzeumfaluban két rétközi porta látható. Az első udvar objektumai érdekes kontrasztot mutatnak: az utcafélen áll az 1812-ben épült lakóház és szemközt vele a jóval nagyobb méretű istálló, melyben egyszerre 25-40 állat is elfért. E látszólagos ellentmondás a már említett gazdálkodással függ össze, hiszen a lecsapolások előtt az itt lakók fő megélhetési forrását az állattartás biztosította (Bodnár–Páll 1993. 21.). (3. kép)

3. kép
Besztereci lakóház a múzeumfaluban
(a szerző felvétele)

Fig. 3
Dwelling house from Beszterec in the Museum Village (photo by the author)

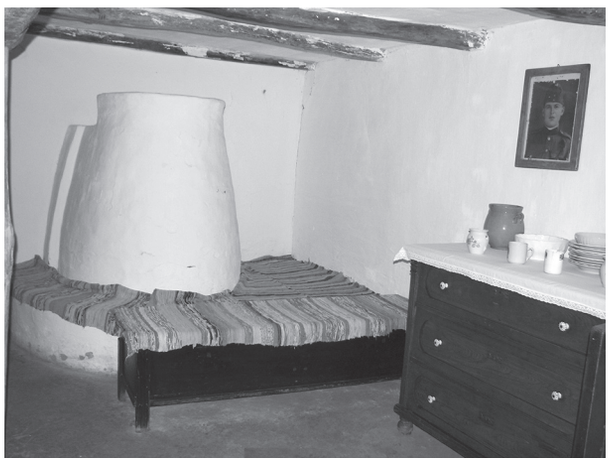

4. kép
Szobabeli kemence a besztereci házban
(a szerző felvétele)

Fig. 4
Interior furnace in the Beszterec house
(photo by the author)

A Beszterecről áttelepített középparaszti lakóház háromosztatú, elő- és oldaltornácos, villával rakott (fecskerakásos, sárfalas), földpadozatos. Gyékény- és nádfedele a környezetben található építőanyagok hasznosításának bizonyítéka, akárcsak a szoba hatalmas méretű, tölgyfából faragott mestergerendája (ezen olvasható az építés évszáma). A szobabéli búboskemence még a hagyományos tüzelőberendezés. (Sajnos e mellé a kandalló nem került megépítésre, pedig a rétközi házak tartozéka volt.) A pitvar lebontott szabadkéménye már átmenetet mutat: tágas kaminkéményen keresztül jut ki a kemence füstje a szabadba, s ide torkollik a berakott spór füstcsöve (4. kép). A kamra későbbi hozzáépítés az eredetileg kéthelyiségesnek épített lakóházhoz.

Dr. Erdész Sándor 1974 áprilisában a ház berendezési tervében írja: *„A besztereci ház berendezése a 30-40-es években a tulajdonos és a szomszédok állítása szerint a rajzon rögzített módon állt. Ez a berendezési elv egyébként teljesen megegyezik a rétközi szokásokkal, így tipizált berendezés helyett az eredetit kell rekonstruálnunk.”* (Erdész 1974.)

A besztereci lakóháznál a tornácról a pitvarba a verécén keresztül lépünk be (5. kép). A pitvar keskeny helyiség, a bal oldali fal mellett sárból készült padka húzódik,

5. kép
Bejárati ajtó verécével (a szerző felvétele)

Fig. 5
Entrance door with half-door made of laths
(photo by the author)

6. kép
A besztereci ház pitvara (a szerző felvétele)

Fig. 6
Interior foreground of the Beszterec house (photo by the author)

7. kép
Berakott spór kaminkéménnyel (a szerző felvétele)

Fig. 7
Built-in cooking stove with built-in chimney (photo by the author)

szemben vele a kaminkémény és a berakott spór (konyha) áll, rajta vas krajszonnyal, fazékkal. A falakon tányérok, tálak, lábas, kanalas, sótartó és egyéb háztartási eszközök függnek, a padkán, mely a konyhabútor szerepét tölti be, különféle konyhai edények, eszközök találhatók. A nagy főzőfazekak, melyekben 20-25 embernek főztek, a padláson állottak (Kiss 1985. 29.). A tálason, illetve a bejárattal szemben lévő mestergerendán hollóházi tányérok láthatók. A pitarrészben helyeztük el a kenyérsütés eszközei közül a kenyérsütő lapátot és a szívanót. Itt található a vizes lóca a kupával, fölötte a vakablakban elhelyezett mécses. A bal oldalon álló kecskelábú asztal rekonstrukció alapján készült, rajta a használatos rocska, szűrő, tejescsupor (6–7. kép).

A pitvartól jobbra a szoba (ház) található. A lakószoba berendezése egyszerű, iparos által készített bútordarabokból áll, melyet Kisvárdán, Nyíregyházán, Kállóban vettek. A bejárati ajtó mögött eredetileg dikó volt, feljebb komót, azon tányérok, tálak. Az ágy végénél álló, félkörben hajlított támlával készült gondolkodószék a házigazda kedvelt pihenőhelyének számított. Az ún. párhuzamos elrendezés szerint a két fal mellett elhelyezett ágyak között karoslóca, előtte asztal áll, az ágyak előtt pedig székek (vö. Bodnár 1985. 23.). A hátsó fal előtti támla nélküli hosszúláda (menyasszonyi láda) legfőképpen tároló-, ülő- és fekvőhely volt egyszerre. Ugyancsak ülő- s egyben melegedőhelyként is szolgált a kemencepadka, a fal és a kemence közötti rész, a (sut) pedig a gyerekek és az öregek melegedő- és alvóhelye volt. A sut fölötti gerendákra szerelt rúdon száradni kiterített ruhadarabok lógnak. A lakás, a ház nem állandó képződmény.

8. kép
Párhuzamos elrendezésű szobabelső a besztereci házban (a szerző felvétele)

Fig. 8
Room interior of parallel arrangement in the Beszterec house (photo by the author)

9. kép
Szobabelső szövőszékkel a besztereci házban
(a szerző felvétele)

Fig. 9
Room interior with weaving loom in the Beszterec house (photo by the author)

10. kép
Kamra részlete a besztereci házban
(a szerző felvétele)

Fig. 10
Detail of the larder in the Beszterec house
(photo by the author)

Változik belső térelosztása, berendezése, míg elér egy bizonyos fejlődési szintet, ahol megáll, hogy hosszú évtizedekig csak a berendezés és tárgyai változzanak (Bodnár 1980. 336.). Így van ez a besztereci lakóház szobájánál és konyhájánál is, amely az évek során többször is átrendezésre került. Itt mutatjuk be az 1930-as évektől jelentős hírnévre szert tett paszabi szőttes készítésének menetét, emiatt egy takács szövőszéket állítottunk be. Ez kisebb átrendezést eredményezett, hiszen néhány bútort eredeti helyéről odébb kellett tennünk – ahogyan ez eredetileg is szokásban volt a téli időszakban az efféle munkák végzése idején. A falak mellett, párhuzamos elrendezésben álló ágyak között, az utca felőli fal mentén lévő karoslóca megmaradt, előtte asztallal, székekkel (8–9. kép).

A házban élők ősi tulajdonsága, hogy többféle mágikus vagy gyönyörködtető funkcióval bíró apró tárggyal veszik körül magukat. Környezetükben ezek a különböző tárgyak a bútorokkal együtt találhatók, mintegy kiegészítik, teljesebbé teszik a berendezést (Bodnár–Szabó 2004. 148.). Mivel református lakóházról van szó, a főfalon, a mestergerenda alatt van a fakeretes falitükör. A szoba díszítését szolgálja a családi kép, a katonai emléket ábrázoló színes nyomat, esztergált függönykarnis (ez rekonstrukció) a rajta lévő függönnyel. A rétközi házak jellegzetes textíliái voltak a piros alapon rózsás, fekete nyomott (ún. török-) mintás ágyterítők. Az épület belső terét jelenleg kézműves foglalkozások céljára alakítottuk ki.

A pitvarból balra a kamra található. Ez az épületrész már toldás: a kicsit tehetősebb gazda már épített kamrát is. A kamra legnagyobb részét egy nagyméretű szuszék foglalja el. Ennek tetején szakajtók, vékák, gabonás kanál látható. A falak mellett, körben a falakra aggatva és a földön szerszámok, használati tárgyak, zsákok – a mindennapi élet tartozékai. Ide tettük be a dagasztólábat és a dagasztóteknőt, szitát, szakajtó kosarakat, fatálat és a tojásos kupulykát. A kamra legérdekesebb darabja a fából faragott gabonatörő (10. kép).

A kéki istálló

A rétközi porták gazdasági épületei közül máig is az istálló a legfontosabb. Az intenzív állattartásból adódik, hogy az istállóépület általában nagyobb, mint a lakóház. Jószágállományuk szarvasmarhából, lóból, sertésből állott, juhot ugyancsak tartottak, ha nem is sokat (Kiss 1961. 179.). Egy-egy portán ötven-hatvan lábasjószág sem volt ritka jelenség.

Az áttelepített épület Kék, Kölcsey út 52. szám alatt állt (volt tulajdonosa Szatmári Józsefné). Szín+istálló+tehénistálló elrendezésű, vályogfalú, nyeregtetős, nádfedeles, 25x6,80 méteres épület. A mestergerendákat oszlopok tartják. 1910 körül épült. 1927-ben átalakították; a falakat magasabbra emelték, az ablakokat és a tetőszerkezetet kicserélték és cseréppel fedték be. Az épületet 1976-ban lebontották és az 1927 előtti állapotnak megfelelően a Sóstói Múzeumfaluban Erdész Sándor irányításával állították helyre (11. kép).

11. kép
Kéki istálló (a szerző felvétele)

Fig. 11
Stall from Kék (photo by the author)

A kéki istálló történetére vonatkozóan özv. Szatmári Józsefné Nagy Gizella (Kék, 1900. március 18.) Kék, Lenin u.5. szám alatti lakos a következőket mondotta el: *„A porta (ahol az istálló és a lakóház áll) korábban apósomé, Szatmári Istváné volt. Ő építtette az istállót. Férjem, Szatmári József, 1894–1975. Az istálló 1900 körül épült. Egy kis kő alap volt alatta. Csak később, 1927-ben emelték fel a követ, mert nagyon el volt ülve. A ház is, meg az istálló is náddal volt fedve. A vályogot magyar emberek vetették a Szalóka dűlőben, Kántor József és Szőlősi József. Volt benne egy nagy lóistálló, 12 ló is megfért benne, de még egy nagy piaca is volt. Ott háltak a cselédek a dikón. A bejárója téglából volt kirakva. A bejárattól délre volt a dikó az ablak alatt, jobbra pedig egy térség. Ott volt a favágító, fűrész, ott vágták a fát, ott csinálták a karókat. A jászol észak felé volt a hátuljában. Egy nagy közfal volt benne, el volt kerítve a tehénistálló. 15–20 szarvasmarha volt benne. A bejárattal szemben, hátul volt a jászol, a bejárattól balra borjújászol, jobbra pedig egy dikó. Az istálló egybe van a kocsiszínnel, ott van a padra járó is. A padon széna soha sem volt, csak kukorica, meg mentát szárítottunk ott. A pad minden évben le volt mázolva és meszelve. Terményt is tartottunk itt. A tsz. új ablakokat rakott rá, korábban ekkora (kb. 75x75 cm-t mutat) volt. 1927-ben mi építettük át. A falakat ledöntöttük, az alapot magasítottuk kővel. Új vályogot vetettünk, úgy építettük újra (ekkor vetették az említett magyar emberek a vályogot). A vályog ugyanolyan volt, mint az előbbi. 1927-ben az ágasokat is kicserélték."* (Erdész 1975.)

Az istállóépület egyes helyiségeinek kialakítására, berendezésére vonatkozó felmérési és helyreállítási feljegyzések a következők: *„Tehénistálló: rekonstruálandó a jászol, a borjújászol, a hídlás. Itt is téglabejáró építendő. A bejárattól balra borjú jászolt, jobbra dikót kell elhelyezni. Mindkét istálló földpadozatos. Lóistálló: visszaállítandó a jászol, a dikó, a térségben favágító, balta, fejsze, 2 db. fűrész, faanyag és tűzifa helyezendő el. Az ablakok rekonstruálandók 75x75 cm méretben, felette tégla boltívvel. Más istállókhoz hasonlóan bele kell tervezni a hídlást, lefolyót, a hídlásig téglával lerakott bejárót. Etető rács szükséges. Kocsiszín: nyitott, ajtó nélküli. Szekeret és néhány gazdasági eszközt kell elhelyezni benne. A padra járóhoz egy egyszerű, hordozható létra beállítása szükséges. Földpadozatos."* (Erdész 1975.)

A fenti feljegyzésekben foglaltakat az építkezés során be is tartották, így az istállót az 1920-as éveknek megfelelően állították helyre. Később az istálló „aktiválása" során változott a helyzet. Előbb a lóistállóban helyeztek el lovakat, így eredeti állapotának megfelelően funkcionált, megindult az élet, kialakult a takarmányos kamra, a szénakazal, sőt a trágyadomb is. A látogatók megismerhették a jellegzetes falusi szagokat, melyek hozzátartoztak a parasztember mindennapjaihoz. Később a tanyavilágot járó lovas rendőrök lovait szállásolták el itt, majd átépítésre került. Sajnos napjainkban fazekasműhelyként és raktárként funkcionál, pedig a múzeumlátogatókat jó lenne megismertetni a parasztgazdaságok (állatok) szagával is.

A rétközi porta egyéb gazdasági épületei

A rétközi parasztportákról nem hiányozhatott a disznóól, melyet Tiszabercelről telepítettünk át. Zsilipelt fenyődeszka falazattal készült, melyet tölgyfaoszlopok erősítenek (12. kép).

A lábakon álló, vesszőből font falú tengerigóré Paszabról került a gyűjteménybe. Eredetileg Paszab, Tanácsköztársaság útja 90. szám alatt állott, tulajdonosa Gönczi Miklós volt. A XX. század elején készült, fedele eredetileg tengeri csutka volt, ma nád. Megvásárlására 1973. február 6-án került sor 1.000,– Ft-ért (Erdész 1973.). A létesítményt szétszerelés nélkül egyben szállították át a Sóstói Múzeumfaluba (13. kép).

A kisebb épületek közül igen szép megmunkálású a kör alaprajzú, többszintes, kúpfedeles, zsindellyel fedett galambház. Eredetileg Tiszatelek, Kossuth u. 34. szám alatt állt, tulajdonosa Gégény István volt. A galambházat Kovács Antal uradalmi kerékgyártó készítette 1940-ben Tiszateleken. A tulajdonos szerint Tiszateleken *„ritka az a ház, melyikben nincs galamb."* Nemcsak ebben a faluban, hanem a többi rétközi községben is gyakori a galambház. A dokumentumok szerint 1973 februárjában került megvásárlásra 1.500,– Ft-ért (Erdész 1973.).

A fonott sövénykerítéssel körbevett porta növényzete ugyancsak figyelmet érdemel. A lakóház mögött szilvás húzódik, legnagyobb részt apró szemű „nemtudom" fajtájú szilvafákkal. Régi fajtákat termő

12. kép
Disznóól Tiszabercelről (a szerző felvétele)

Fig. 12
Swinery from Tiszabercel (photo by the author)

13. kép
A rétközi porta gazdasági épületei
(a szerző felvétele)

Fig. 13
Farming buildings of the estate from Rétköz region
(photo by the author)

14. kép
Árnyékszék (a szerző felvétele)

Fig. 14
Outhouse (photo by the author)

körtefák, meggyfák egészítik ki a gyümölcsöst, de láthatjuk itt a hajdani parasztporták elengedhetetlen fafajtáját, az eperfát is.

Bár nem gazdasági épület, de itt kell megemlítenem a portán álló, deszkából készült, nádtetős árnyékszéket („deszkabudit") (14. kép). Rekonstrukció, hasonlóan az udvar közepén álló gémeskúthoz. Jelentőségét emeli, hogy ez a múzeumfalu területén található egyetlen hasonló célra használt különálló „népi építmény". A porta átadásakor egy Nagyhalászból származó, szépen díszített kútágast láthatott a közönség, amely a jelenleg itt álló, rekonstruált gémeskút helyén állt (15. kép).

A Rétközben általánosan használt kerítésanyag volt a nád. A nádkerítés vagy nádfal kerítés igen kis értékű, éppen az alapanyagként szolgáló nád mindenki által könnyen megszerezhető volta miatt (Páll 1987. 101.). Leginkább kertet, udvart kerítettek vele. Ezt mutatjuk be a múzeumfaluban a két rétközi porta elválasztására szolgáló kerítéssel (16. kép).

A paszabi földház

Eredeti környezetének megfelelően sövénykerítéssel körbevett dombon áll a Paszabról áttelepített földház, melynek fő érdekessége, hogy bár 1871-ben épült, mégis a korábbi évszázadok házformáját mutatja be. Ez az épület átmenet a kunyhó és a fennálló falú lakóházak között (Bodnár–Páll 1993. 25.). Eleje 70–80 cm-re a föld felszíne alatt van, így falai kívülről nézve egészen alacsonyak. Hogy a belső tér használhatósága biztosított legyen, a nádtető belső oldalának egy részét is betapasztották, így a fal és a padlásdeszkák között íves kiképzés alakult ki (17. kép).

„A földházat 1871-ben Lukács János napszámos építette a korabeli, de már kiveszőben lévő földházak mintájára. Pedig akkoriban a tornácos házak már elterjedőben voltak. Lukács János ezzel a „visszapillantással" az előző századok népi építkezési módját örökítette meg számunkra. A paszabi földházat, bár középkori típusú, nem mondhatjuk primitívnek, mivel kitűnő minőségű fenyőgerendákat és deszkákat használtak fel az építéséhez. Nyilvánvaló, hogy a faanyagot a szomszédos Tiszabercel valamelyik fakereskedőjétől vásárolták. A földházat Lukács János leánya, Zsuzsánna (1871–1939.) örökölte, akit Sánta

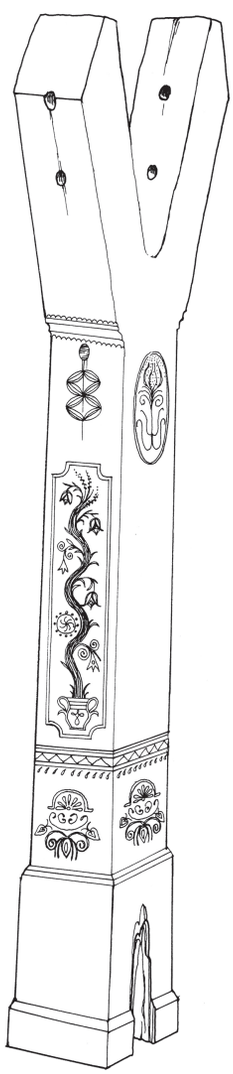

15. kép
Díszített kútágas Nagyhalászból (Benke Zsolt rajza)

Fig. 15
Decorated well-sweep from Nagyhalász (drawing by Zsolt Benke)

16. kép
Nádkerítés a két rétközi porta elválasztásánál (a szerző felvétele)

Fig. 16
Reed-fence dividing two estates from the Rétköz region (photo by the author)

17. kép
Paszabi földház (a szerző felvétele)

Fig. 17
Earth house from Paszab (photo by the author)

Károly (1862–1923.) földművessel 1891-ben kötött házasságot. Házasságukból öt leánygyermek született, akik közül Sánta Zsuzsánna (1895–1974.) haláláig ebben a házban lakott." (Erdész 1976.) (18. kép)

A földház kétosztatú, vályogfalú (döngölt föld), kazettás deszka mennyezetes, nádtetős, elől felső csonkatornyos. A helyiségek földpadozatosak, melyek egy lépcsőfokkal mélyebbek a külső szintnél. A bejárat és a padlásfeljáró a ház rövid homlokzatán van. Az 1870-es évek végén a házhoz építettek egy paticsfalú, nádtetős ólat (istállót). A konyha szabadkéményes, melynek alsó része vesszőfonatos, sár tapasztásos, a felső része deszkafalas. A konyhában, az északi oldalra gabonás vermet ástak. Az épület használatának utolsó évtizedeiben ezt krumplisveremként használták. Ezt a földházat a Sóstói Múzeumfalu 1975-ben megvásárolta és 1977-ben Nyíregyháza–Sóstófürdőn helyreállította az eredeti állapotnak megfelelően.

Erdész Sándor egy korabeli kiszállási jelentésében a következőket írja a családról: *„Felkerestem a volt tulajdonos, Sánta Zsuzsánna testvérét, Gencsi Károlyné Sánta Erzsébetet (Paszab, Bercsényi u. 65. sz.), akitől kb. 50 db néprajzi tárgyat gyűjtöttem. Ezek a tárgyak korábban Sánta Zsuzsánna tulajdonában*

18. kép
Földház: Paszab, Táncsics M. u. 19. Bejárati részlet, 1963 (Erdész Sándor felvétele)

Fig. 18
Earth house: Paszab, Táncsics M. Street 19. Detail of the entrance, 1963 (photo by Sándor Erdész)

álltak és a földházban voltak elhelyezve. Gencsi Károlyné elmondotta, hogy édesapját Sánta Károlynak, édesanyját Lukács Zsuzsánnának hívták. Öt lány nőtt fel a pinceházban: Zsuzsánna, Borbála, Sára, Erzsébet (ő) és Mária. Zsuzsánna nem ment férjhez, övé maradt a ház. Édesanyja: Lukács Zsuzsánna egyedüli gyermek volt. Anyai nagyapja, aki a pinceházat építette: Lukács János volt, anyai nagyanyját pedig Bodnár Borbálának hívták. Paszab ref. lelkipásztora volt segítségünkre abban, hogy a családfa adatait felderítsük. Ezek szerint: A pinceház Lukács Zsuzsánna születésekor már megvolt, tehát az 1860-as évek közepén épülhetett. Ezt a dátumot támasztja alá, hogy a felhasznált építőanyag (vályog, gyalult fenyődeszka mennyezet, fenyő mestergerenda) ebben a tájban terjedt el a paraszti építkezéseknél." (Erdész 1976.)

Kiss Lajos néprajzkutató 1936-ban megjelent munkájában részletesen bemutatta a földházat és annak berendezését: *„A paszabi földházak közül kettő bogárhátú ház volt, vagyis olyan, melynek fala 120–150 cm magasan kilátszott a földből, de padlása nem volt. Az egyik, a Sánta Károlyné háza ma is meg van. A part, melybe be van ásva, annyira finoman emelkedik, hogy a ház elején észre sem lehet venni a földben lételét, úgy látszik, mint ha föld feletti volna. Az ablakos végén tűnik ki, hogy földházban vagyunk, mert az ablakok alig 30 cm-re vannak a föld színétől. Sántáné elmondta, hogy mikor megvették a telket 1880-ban, az első telet a ház helyén, kúpban összehúzott nád között húzták ki. Először a pitar készült el 1881-ben, a következő évben a ház (szoba), majd a kamrát később, 1885-ben toldották mellé. Földbe ásott burgyé volt. Mind a két helyiség padlás nélkül, jóval később emelték a falat a mai magasságúra és akkor csinálták a padlást. A ház fala vályogból van rakva. Belső magassága így lepadlásolva 220 cm. A szobabelső hosszúsága 438 cm, szélessége 385 cm.*

A pitar 263x385 cm méretű. Bal kéz felől van 50 cm magasan a 64 cm széles tüzelőpadka, északi végén újabban élére állított két téglán vas főzőlap. Régebben háromlábon főztek. A tüzelőpadkáról fűtik a kemencét. A padka felett 148x230 cm méretű gúlaszerűen szűkülő szabadkémény vezeti ki a füstöt. A pitar többi része lepadlásolt. A jobb kéz felőli falban 50 cm hosszú vakablak különböző apró tárgyak tartására szolgál." (Kiss 1936. 87–88.) (19. kép) Régen a szabadkéménybe közfát, rudat helyeztek el, melyre felrakták a disznóhúst füstölődni. Mi csak a rudat állítottuk helyre.

Körben a konyha falán színes, kézzel festett virágmintás, hullámvonalas díszítés látható. Ezt a motívumot festékbe mártott ujjal vitték fel az asszonyok,

19. kép
Sárpadka vasháromlábbal (a szerző felvétele)

Fig. 19
Mud bench with iron tripod (photo by the author)

20. kép
Pitvar részlete kézzel festett virágmintával (a szerző felvétele)

Fig. 20
Detail of interior foreground with hand-painted flower pattern (photo by the author)

21. kép
Szobabelső a paszabi házban (a szerző felvétele)

Fig. 21
Room interior in the Paszab house
(photo by the author)

22. kép
Kamrarészlet sárhajóval (a szerző felvétele)

Fig. 22
Detail of larder with mud-boat (photo by the author)

mivel a falfestés asszonymunka volt (Bodnár 2014. 270.). Ez – a vidékünkön szokatlan megoldás – egyidős az 1871-ben emelt épülettel. Bár a falat az évtizedek során többször átmeszelték fehérre, mi a felkutatott eredeti állapotot állítottuk vissza (20. kép).

A pitvar berendezése a mai múzeumfaluban főleg konyhai eszközökből áll. A bal sarokban lévő nyitott stelázsin cserépcsuprok és vizeskorsók, szűrőtál, zománcos főzőedények találhatók. A szemközti kisszekrényen a régi háztartások elmaradhatatlan eszközei, a mángorló és a szapuló láthatók. A gerendáról jellegzetes pataki virágos tányérok, cserépcsuprok, nyárfából faragott fatálak, a házigazda fenőszíja és más eszközök lógnak. Az ablak előtti sarokban a szobából kiszorult geometrikus díszítésű ácsolt láda (eredetileg az eladó lány stafírungjának tárolására szolgált) áll, mely a tulipános ládák megjelenésével funkcióját vesztve élelmiszer és gabona tárolására szolgált (vö. Bodnár 2014a. 296–305.)

A szoba a benne élők szegényparaszti életmódjáról árulkodik. Berendezését már az 1930-as évekből ismerjük (Kiss Lajos néprajzkutató rajzokkal illusztrált cikket írt a megye földházairól), s az épülettel együtt megvásárolt bútorokat ennek alapján tudtuk elhelyezni (Kiss 1936. 87–88.). A bal sarokban sárból készült vesszővázas, „háromkenyeres” búboskemence szolgált a helyiség melegítésére. Padkája rongypokróccal letakart ülőalkalmatosság. A szoba egyszerű bútorai közé tartozik a két ágy, asztal, karosláda, a székek és a menyasszony hozományához tartozó, ruhák tárolására szolgáló ládák. Ezeket jól kiegészítik és színesebbé teszik az ún. törökmintás ágyterítők, a szedett mintájú abrosz és a díszes törülközőtartó (21. kép). Ennek az épületnek a berendezése a legegyöntetűbb, mivel Erdész Sándor néprajzkutatónak az 1970-es évek elején sikerült megvásárolnia az eredetileg benne lévő valamennyi bútordarabot, textíliát, viseletet.

Az épülethez később toldott paticsfalú kisebb helyiség eredetileg istállóként szolgált egyetlen tehén számára. Később kamraként használták, melyben néhány gazdasági szerszám fért el. Idővel idekerült a már említett sárhajó, amely elé lovat fogtak, s úgy húzatták. Jelenleg a házban élő család kiegészítő foglalkozásként űzött tevékenységét, a kosárfonás munkamenetét és eszközeit

mutatjuk be ebben a helyiségben. A félkész darabok mellett különböző méretű, formájú kosarak reprezentálják a természetben található anyagok hasznosításának lehetőségeit (22. kép).

A nagyhalászi magtár

A matolcsi szárazmalom mellett áll a hatalmas méretű deszkamagtár, melyet Nagyhalászból telepítettünk át a Sóstói Múzeumfalu gyűjteményébe. Néhány épületünkért – a szabályok kedvéért, meg hogy ne tegyük ki támadásnak az eredeti tulajdonost az épület elkótyavetyélése miatt – csupán névleges összeget kellett fizetnünk, ezek egyike éppen a nagyhalászi deszkamagtár (Páll–Bodnár 2007. 57.). Az eredetileg deszkapadlós (most letéglázott), cseréptetős, négy nagy deszkaajtóval ellátott épület a kisvasút állomása közelében állt, s gabonamagtárnak használták. Áttelepítése előtt a helyi ÁFÉSZ takarmányboltot működtetett benne. Az épület az 1920-as években épülhetett, s a Nyírvidéki Kisvasút tulajdonában volt, amire az ajtó fölött látható táblácska utal, s a szállításra váró termények tárolására szolgált. A két hosszanti oldalán lévő széles eresz alá szekerekkel is be lehetett állni. Az épület emeleti része szintén gabonatárolásra szolgált. Falépcső vezetett a dupla fadeszka borítású padlásra. Az adminisztrációs munkavégzésre alkalmas irodát a földszinti rész egyik sarkában alakították ki. Napjainkban az épület különböző rendezvények helyszínéül szolgál (23. kép).

23. kép
A nagyhalászi deszkamagtár épülete a Sóstói Múzeumfaluban (a szerző felvétele)

Fig. 23
Building of the plank granary from Nagyhalász in the Sóstó Museum Village (photo by the author)

A nagyhalászi „kalapos” deszkaraktár története

Az előadás után ismertem meg Kropkó András nagyhalászi lakos visszaemlékezését a raktár történetéről, amelyet fontosnak tartok a tanulmányomhoz csatolni.

„Tudomásom szerint 1928-ban építette a Diamont (FUTORA) terményfelvásárló cég, a terület a vasúté volt. A vasút úgy járult az építkezéshez, illetve úgy engedélyezte, hogy 25 év elteltével az Ő tulajdona lesz a raktár. Az 5 és a 10 tonna súlyú vasúti kocsik berakását közvetlen a déli oldalon lévő treppen keresztül rakodták be, illetve ki. Az ún. iparvágány addig üzemelt, amíg a közúti forgalom gazdaságosabbá válása eredményesebbé tette a szállítást, mivel nem kellett az árut átrakni. Így a közúti szállítás gyorsabb és olcsóbb lett!

Az 1930-as években még két darab hasonló raktár épült a településen. Ezek ugyan deszkából készültek, de méreteiben és szerkezeteiben eltérőek voltak az előbbinél. Pl. csak egyik oldalon volt nyitott trepper. Az alsó padozata sem padló volt, hanem beton, a deszka oldalak belső részét 110 cm magasan téglalábazat erősítette, amely 30 cm vastag volt. Ezek a raktárak általában ömlesztett áruval voltak megrakva, kiszállításuk egyszer történt évente. Ez a két raktár a jelenlegi Rózsaközön volt, a forgalomtól kieső részen és be voltak kerítve, ezért kevesebb esemény történt körülöttük. Jelentéktelenebbek voltak az előző raktárnál.

De térjünk vissza a vasút melletti deszkaraktár mozgalmas történéséhez. Olyan forgalmas helyen volt, hogy bármely irányból érkezőnek útba esett. A településen ritka volt az olyan porta, ahol

tehenet nem tartottak. Mivel a tehéntartóknak felesleges tejkészletük lett, melyet esténként a településen lévő tejcsarnokba szállítottak. A tejszállítást általában a kamaszkorban lévő fiatalok (lányok, fiúk) végezték gyalog, vagy a tehetősebbek kerékpárral. Mivel a raktár útba esett, sőt fedelet is biztosított a csapadék ellen, így adott volt a találkák ideális voltának. De nem csak találkák szövődtek a raktár téglával burkolt treppjén, hanem közéleti és politikai eseményekben is bővelkedett. Az 1948-as választások kampányait is itt rendezték a pártok. A mindennapokon is megvolt a treppek felosztásának szabálya. A déli oldalon folyt az „icikelés", ami egy vonalra történő pénzdobálást jelentett. A fiatalok a megrajzolt vonalra 3 méterről pénzt dobtak, s akié a legközelebb esett, az dobhatta fel az érméket, s ami „írás" oldalra esett, azt megtarthatta, a maradékot a második dobhatta fel és így tovább. Az északi trepp a kártyázóké volt. Előfordult, hogy nagy eső esetén innen nézték a labdarugó mérkőzést is.

Egy időben a raktár előterén volt a zöldség és baromfi piac is, mivel az nem volt elkerítve. A rendes vándor körhintás (ringispires) ott állította fel a körhintát és a céllövöldét. Egyben társasági, sőt politikai események sokaságának volt kitéve. Egyik alkalommal, mikor a labdarugó meccsre mentem, esett az eső. A raktár treppjén már sokan voltak, főleg idősebb emberek, mivel a meccs még nem kezdődött el én is oda mentem. Szerettem az idősek beszélgetéseit hallgatni (vicceltek, ugratták egymást, politizáltak).

De a közéleti színtérről térjünk vissza a hétköznapokra a raktárral kapcsolatosan. A raktár felső szintjén általában napraforgót tároltak. A leleményesebb srácok úgy szereztek szotyolát (magot), hogy a treppet tartó oszlop, mely a főgerendához csatlakozott a csatlakozás pontjánál kis rést készítettek (cigányfúróval) de csak akkorát, hogy a kalapács ütésre vékonyan csordogáljon a mag, mert ha nagy volt a rés és kifolyt a mag nagy mennyiségben, bűnjelet hagytak volna maguk után, és a rést is megszüntették volna a tulajdonosok. Csak kis mennyiségben kopácsoltak ki egy-két zsebbel, de ezt megismételték naponta. Vigyázni kellett arra, hogy meg ne lássa valaki a ténykedést, sok portyázási időt kellett eltölteni a sikerért.

A raktárak fertőtlenítését minden évben elvégezték. Körültekintő takarítást és meszelést végeztek, utána jött az engedélyezett fertőtlenítő szerek kijuttatása. A meszelés eleinte meszelővel, később háti permetezővel történt. Meszelést követően szintén permetezővel történt a fertőtlenítés. A rágcsálók ellen méreggel védekeztek egyszer egy évben, fertőtlenítéskor. Évközben a kialakított macska lyukon a macskák végezték ezt a feladatot.

1945 után a Terményforgalmi Vállalat használta, 1962-től a Gabonaforgalmi és Malomipari Vállalat. Lebontás előtt két vagy három évig a nagyhalászi ÁFÉSZ üzemelte. A Terményforgalmi idején általában a kistermelők terményfeleslegét vásárolta fel (terménygabona, takarmánygabona, bab, kukorica, napraforgó), a felvásárolt áruféleségek azonnali kifizetést nyertek. A Gabonaforgalmi időszakában a felvásárlást inkább az eladás (értékesítés) váltotta fel, takarmánygabona, kukorica, korpa és különböző tápok értékesítése történt. A raktár forgalma ekkor volt a legnagyobb, naponta több száz vásárló kereste fel a raktárt, mivel rengeteg jószágot neveltek a településen, (ló, tehén, sertés, baromfi, nyúl, birka, kecske). A Nagyhalászban élő, főleg idősebb korosztálynak nagyon hiányzik a jellegzetes, különleges, sok eseménynek helyet adó „kalapos deszkaraktár". Személyemhez is sok történés, esemény, siker, kudarc és élmény fűződik."[2]

[2] Köszönetet mondok a személyes hangvételű visszaemlékezésért Kropkó András (1935. január 31.) nagyhalászi lakosnak, aki a raktár vezetője volt 1957-től 1960-ig és 1969-től 1986-ig!

Irodalom

Bodnár 1980.
Bodnár Zsuzsanna: Egy kárpátukrán falu lakáskultúrája. [Housing Culture of an Ukrainian Village in Zemplén.] *HOMÉ* XIX. 1980. 329–352.

Bodnár 1985.
Bodnár Zsuzsanna: Lakásbelsők a Sóstói Múzeumfaluban. *SzSzSz* XX: 3. 1985. 22–28.

Bodnár 2009.
Bodnár Zsuzsanna: Emlékképek… A Sóstói Múzeumfalu időszaki kiállításai 1990-2009. In: Ahol visszafordul az idő kereke… Írások a Sóstói Múzeumfalu 30 évéről. Szerk. Páll István. A Múzeumfalu Baráti Köre, Nyíregyháza–Sóstófürdő 2009. 35–74.

Bodnár 2010.
Bodnár Zsuzsanna: A paraszti világ tárgykultúrája. Dr. Erdész Sándor néprajzkutató tárgyi gyűjteseinek tükrében (1960–1986). [Material culture of the peasantry. In the mirror of the objects collected by Sándor Erdész ethnographer (1960–1986).] *NyJAMÉ* LII. 2010. 153–184.

Bodnár 2014.
Bodnár Zsuzsanna: Lakótér. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 255–279.

Bodnár 2014a.
Bodnár Zsuzsanna: Bútorok. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 295–333.

Bodnár–Páll 1993.
Bodnár Zsuzsanna – Páll István: Sóstói Múzeumfalu. A Sóstói Múzeumfalu állandó kiállításainak vezetői 2. Sorozatszerk. Páll István. A Múzeumfalu Baráti Köre, Sóstófürdő 1993.

Bodnár–Szabó 2004.
Bodnár Zsuzsanna – Szabó Sarolta: Hagyományos életmód Dombrádon. *SzSzBSz* XXXIX: 2. 2004. 142–153.

Erdész 1969.
Erdész Sándor: Szakvélemény a Beszterec, Kossuth u. 47. sz. alatti lakóházról. Kézirat a Sóstói Múzeumfalu irattárában.

Erdész 1973.
Erdész Sándor: Paszab, tengerikas és Tiszatelek, galambház építési és bontási tervdokumentációja. Törzsszám: Nyh-25/73. Nyíregyháza. Kézirat a Sóstói Múzeumfalu irattárában.

Erdész 1974.
Erdész Sándor: A besztereci ház berendezési terve. Kézirat a Sóstói Múzeumfalu irattárában.

Erdész 1975.
Erdész Sándor: Kék, istálló. Felmérés és helyreállítás. Tsz.: 14-0/75. Nyíregyháza. Kézirat a Sóstói Múzeumfalu irattárában.

Erdész 1976.
Erdész Sándor: Paszab, lakóház rekonstrukciós terv. Nyíregyháza – „Sóstói Múzeumfalu". Helyreállítási dokumentáció. Kézirat a Sóstói Múzeumfalu irattárában.

Kiss 1936.
Kiss Lajos: Földházak Szabolcsvármegyében. *Néprajzi Értesítő* XXVIII: évf. 1–4. 1936. (1937) 72–91.

Kiss 1961.
Kiss Lajos: Régi Rétköz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961.
Kiss 1985.
Kiss Lajos: Lakásbelsők a régi Rétközben. *SzSzSz* XX: 3. 1985. 29–34.
Morvai 1969.
Morvai Judit: Szakvélemény a Beszterec, Kossuth u. 47. sz. alatti lakóházról. Kézirat a Sóstói Múzeumfalu irattárában.
Nyárády 1938.
Nyárády Mihály: A Rétköz régi halászata. [Die alte Fischerei des Rétköz.] *Ethnographia* XLIX. 1938. 156–174., 380–394.
Nyárády 1940.
Nyárády Mihály: Halászat – kutyával. *Néprajzi Értesítő* XXXII: 1–2. 1940. 203.
Nyárády 1941.
Nyárády Mihály: Az igazi pákász. *Debreceni Szemle* XV: 156. 1941. május 5. 101–109.
Páll 1987.
Páll István: Szabolcs megye népi építkezése a XIX. század közepén. A Magyar Népi Építészeti Archívum Kiadványai 2. Szerk. Balassa Iván. Szentendre 1987.
Páll–Bodnár 2007.
Páll István – Bodnár Zsuzsanna: Sóstói Múzeumfalu. A Sóstói Múzeumfalu állandó kiállításainak vezetői 2. Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás. Sorozatszerk. Páll István. Nyíregyháza–Sóstófürdő 2007.

Bodnár Zsuzsanna

Sóstói Múzeumfalu
Nyíregyháza–Sóstófürdő
H–4431 Pf. 1.
e-mail: drbodzs@t-online.hu

Traditions of the folk life in Rétköz presented by objects and buildings in the Sóstó Museum Village

Sóstó Museum Village of Nyíregyháza is the largest regional open-air museum in Hungary. On the 7.5 hectares large territory visitors can see dwelling, farming and community houses of five ethnographic regions (Szatmár, Rétköz, Nyírség, Nyíri Mezőség and Bereg).

Until the 1920s-30s the Rétköz was hardly known as an ethnographic region. This situation changed as a result of several studies written by Lajos Kiss and Mihály Nyárády who dealt with ethnographic values of Rétköz. They also collected significant objects that supplemented the interiors of our buildings from the region. In the course of his research conducted from the 1960s, ethnographer Sándor Erdész chose, surveyed and recorded buildings from the Rétköz that were moved to the Museum Village. He also collected objects and in 1979 opened to public our museum village that, at that time, consisted of five estates.

Rétköz is a 8.056 hectares large territory in the north-west of Szabolcs-Szatmár-Bereg County, bordered by the Tisza and Lónyai Channel, including a relatively small number of

settlements (28) from Vencsellő up to Tuzsér. Until the late 19th century, the drainage of the land, people of the region made their living from the meadows, their activities were animal farming, fishing and reed-cutting.

There are two estates from the Rétköz in the Museum Village. One of them is a three-part dwelling building from Beszterec originally constructed in 1812, and a much larger stall in front of it. To-date, among the farming buildings of Rétköz this stall is the most important one. Intensive animal keeping explains why the stall was usually bigger than the dwelling house. This building was brought to the Museum Village from the Kék. The structure of the building is barn+stall+cowshed. It was constructed out of adobe, had gable roof made of reed. Peasant estates always included swinery, the latter was brought from Tiszabercel. The wickerwork maize barn got to our collection from Paszab. Among the smaller buildings the round, multilevel pigeon house covered with tiles of wood is especially sophisticated. Originally it was used in Tiszatelek. On the occasion of opening the estate in the Museum Village, visitors could see a nicely decorated well-sweep coming from Nagyhalász. It was exhibited on the place of the reconstructed pole-well presently standing at the spot.

Field-house from Paszab is situated, according to its original environment, on a hill surrounded by hedgerow. This is a transition between huts and dwelling houses with elevated walls. The room evidences the poor peasant way of life of its inhabitants. Its furniture is known starting from the 1930s, so we could place pieces of furniture acquired together with the house according to this information.

Huge granary built of planks got to the collection of the Sóstó Museum Village from Nagyhalász. This building originally had plank floor, tiled roof and four large plank doors. It stood close to the railway station and was used as granary.

Zsuzsanna Bodnár

Sóstó Museum Village
Nyíregyháza–Sóstófürdő
H–4431 Pf. 1.
e-mail: drbodzs@t-online.hu

Táncviseletek a Nyíregyháza környéki tirpákoknál

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népviseletei
Viselettörténeti sorozat II.

Ratkó Lujza

A Jósa András Múzeum Évkönyvében korábban elindult viselettörténeti sorozat (Ratkó 2008.) II. részeként hosszabb szünet után most a Nyíregyháza környéki szlovák nemzetiségű népcsoport, a tirpákság táncviseleteit kíséreljük meg rekonstruálni a rendelkezésre álló források alapján. Erről a témáról nem született még publikáció, sőt a tirpák viseletről általában is csak kevés tanulmány látott napvilágot. A XX. század legelejétől elszórtan megjelenő leírások változó részletességű, meglehetősen hiányos képet nyújtanak e népcsoport öltözködéséről (Kálnay 1900., Dienes 1931., Dienes 1939.). Márkus Mihály tirpákokról szóló monográfiája, *A bokortanyák népe* csak néhány elszórt adatot közöl a viselettel kapcsolatban (Márkus 1943.). Az első tanulmány, amely szisztematikus kutatáson alapszik, 1986-ban jelent meg két szlovák kutató, Ján Botík és Marta Sigmundová tollából. Írásuk főként a nyíregyházi levéltár gazdag forrásanyagára, kisebb részben archív fotókra és recens adatokra (1983–1984) támaszkodva a XVIII. század közepétől a XX. század elejéig mutatja be a tirpákok viseleteinek változásait (Botík–Sigmundová 1986.). Éppen 10 évvel később Bodnár Zsuzsanna vállalkozott arra, hogy szlovák nyelven publikált tanulmányuk eredményeit – saját gyűjtéseivel kiegészítve – magyar nyelven is összefoglalja (Bodnár 1996.). Végül az eddigi legteljesebb leírás, amely az összes korábban megjelent irodalmat felhasználva átfogó képet nyújt a tirpák viseletekről, 2014-ben jelent meg a *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete* című kötet „Viselet”-fejezetében (Ratkó 2014.). A jelen írás ezt a képet kívánja kiegészíteni azzal, hogy az MTA Zenetudományi Intézete Népzene- és néptánckutató osztályának adattárában fellelhető, még publikálatlan gyűjtések alapján összegzi a tirpák táncviseletekkel kapcsolatos adatokat. Ez a gazdag forrásanyag az 1950-es évek Szabolcs megyei néptánckutatásaihoz kapcsolódik, melyeknek során a táncok filmre rögzítése mellett táncélettel és viselettel kapcsolatos néprajzi gyűjtések is történtek. A viseletek bemutatásában komoly segítséget jelentettek a Jósa András Múzeumba bekerült archív fotók, amelyek ugyan nem táncviseleteket ábrázolnak, de általános képet nyújtanak a tirpákság XX. század eleji öltözködéséről. Mindezek alapján többé-kevésbé pontosan nyomon követhetők a táncviseletek XX. század első felében történt változásai. A női viseleteket táncalkalmanként csoportosítva mutatjuk be, míg a sokkal kevésbé változatos férfiviseleteket a tanulmány végén ismertetjük. Reményeink szerint ez a munka nemcsak a néprajzi szakirodalmat gyarapítja, hanem egyúttal a gyakorlatban – például a néptáncszínpadokon – is jól hasznosítható ismereteket nyújt majd.

Tirpákok

A XVIII. század közepén Nyíregyházára települt tirpákság viseletének alakulását alapvetően meghatározta kétlaki életmódja: tavasztól őszig ugyanis a *bokortanyák*on élve gazdálkodtak, csak vasárnaponként és ünnepnapokon mentek be a városba, télen viszont beköltöztek a tanyáról városi házukba. Ez magyarázza azt, hogy a nagyrészt paraszti életmódot folytató tirpákokra sokkal erőteljesebben és gyorsabban hatott a városi polgárság úri viselete, mint a környező falvak lakosságára; a paraszti viseletből való kivetkőzés náluk már a XIX–XX. század fordulóján megindult, ami mind megyei viszonylatban, mind pedig a magyarországi szlovákok Pest és Nógrád megyében élő csoportjaihoz képest is korai időpontnak számít (vö. Botík–Sigmundová 1986. 75–76.).

A tirpák fiatalság két legfontosabb táncalkalma a heti rendszerességű, gyakran spontán kialakuló *bursza* és a nagy ünnepekre szervezett, komolyabb rendezést igénylő városi bál volt. A két táncalkalom között helyezkedtek el mind gyakoriságukban, mind fontosságukban a tanyákon tartott bálok. A táncalkalmak eltérő jellegét az öltözék is jelezte: a vasárnapi *burszá*ra ünnepinek számító, de egyszerűbb ruhát öltöttek, míg a nagyobb eseményt jelentő tanyasi bálra, főként pedig a városi ünnepi bálra sokkal jobban kiöltöztek a fiatalok.

Bursza

A *burszá*t pünkösd után vasárnap délutánonként tartották vagy egy tanyaközpontban, a kocsma előtti téren, vagy egy gazda tágas udvarán. Télen zárt helyen táncoltak, rendszerint egy olyan gazda házánál, aki egy kis *petrol* (petróleum) vagy bor fejében helyet adott a mulatságnak. A *burszá*t mindig a helyi legények szervezték a tanya fiatalságának, de legtöbbször a szomszédos tanyák fiataljai is megjelentek, mivel a szervezők gondoskodtak arról, hogy a *burszá*nak híre menjen. Míg el nem kezdődött a muzsika, addig a legények a kocsmában iszogattak, „melegítettek" a táncra, a lányok pedig a kocsma előtt sétálgattak, játszottak, „hódítgatták" a fiúkat. Kedvelt játékuk volt a „Hajlik a meggyfa" kezdetű párválasztó körjáték és a „Kinn a bárány, benn a farkas" nevű fogócska, amelyekben alkalom kínálkozott fiúk-lányok között a tetszés kinyilvánítására (Jakab 1956/8. 34.).

A *burszák*on régebben egyszerű *parasztti-linkó* vagy *tambura* (citera), később tangóharmonika vagy egy szál *klánét* (klarinét) szolgáltatta a zenét. Ezekre a táncalkalmakra belépőt sem kellett fizetni, csak a legények adtak valamennyi pénzt a zenésznek.

1. kép
Polgári szabású pöttyös lányviselet, Kálmánháza. Nyíregyházi műtermi felvétel, XX. század eleje

Fig. 1
Spotted urban, cut girl attire, Kálmánháza. Photographed in a Nyíregyháza atelier, early 20th century

Mivel meglehetősen gyakoriak voltak a nézeteltérések, verekedések a különböző tanyák legénysége között, ezért a *burszák*at egy időben be is tiltották (Márkus 1943. 234.).

Az ünnepinek számító báli ruhával szemben a *burszá*ra „nem vót választott ruha", de azért nem is hétköznapi öltözéket vettek fel: sötétkék alapon fehér mintás olajosvászon,[1] karton vagy „félszövet-forma" (szövethez hasonló) anyagból varrt ruhába öltöztek ilyenkor a lányok. Nyáron „cérnaruhában" mentek a táncba, ami nagyon erős, de finom anyagból készült. Ennek színe drapp, *égszin,* lila vagy fehér volt apró fekete mintával vagy pici piros pettyel. A XX. század első évtizedeiben a pettyes volt a nagy divat (1. kép), de csíkos is előfordult: például rózsaszín alapon fehér vagy drapp alapon *égszin* csíkos anyag. Rendszerint ugyanabból a kelméből varrták a szoknyát és a blúzt. A ruhát fodorral vagy csipkével díszítették úgy, hogy ugyanaz került a blúzra, mint a szoknyára; például ha a szoknya aljára 4-5 fodrot varrtak, akkor a blúz vállrészét is 2-3 fodorral díszítették, ha viszont a szoknyán csipke volt, akkor a blúzra is az került. A lányok a mellükre még *kokárdá*t (szalagbokrétát) is tűztek. Ezek a *burszaruhák* olyan olcsók voltak, hogy aki meg tudta varrni, az minden hétvégére újat készített magának.

„Vót úgy, hogy minden vasárnap más-más ruhát vettem, mer egy *kupa* tej árából kitelt egy ruha.[2] Éjjel megvarrtam a ruhát, szombaton, vasárnap mán újba vótam. Keményitettük kicsit, hogy jobban álljon, nem nagyon keményre, csak hogy le ne nyúljon." (Jakab 1956/8. 35.)

A táncviselet fazonja feltehetően megegyezett a leírásokban szereplő, illetve az archív fotókon látható hétköznapi vagy ünnepi ruhák fazonjával. Az általában 3 szélből készült, elöl simára hagyott, hátul beráncolt *szélesszoknya*[3] olyan hosszú volt, hogy az aljára sűrű és rövid rojtú úgynevezett kefezsinórt varrtak, hogy védje a koszolódástól. A szoknya elé 2 szélből készült kék vagy fekete, körben csipkével díszített lüszterkötényt kötöttek, amely majdnem leért a szoknya aljáig. A kötőnek nemcsak ráncolt, hanem szabott változata is létezett: az egyik szél volt elöl középen, a másik szélt pedig kettévágva a két oldalára varrták. „Elöl vót rajta két hasvarrás." (Jakab 1956/5. 11.) A szoknya alá 2-3 *slingelt* (az alján csipkésre kivágott, díszes huroköltéssel szegett) vagy hímzett aljú keményített alsószoknyát vettek. Voltak, akik csak a felsőt keményítették, a többit nem. A 2-3 szélből varrt vászonszoknyát ugyanúgy csak hátul ráncolták meg, mint a szoknyát. Megkötőjét mindig a bal oldalon kötötték meg. A feszesen testhez álló, sonkaujjú blúz, a *vizitka* gallérját és mellrészét csipke- vagy bársonybetéttel díszítették, és széles övvel fogták a derekukhoz (2–3. kép) (Jakab 1956/2. 40., Jakab 1956/8.).

Bál

Teljesen más volt a jellege a *bokortanyák*on tartott, illetve a Nyíregyházán – főként a Gazdakörben – rendezett, kiemelkedő eseménynek számító, nagy ünnepi, például karácsonyi húsvéti, pünkösdi báloknak. Ezek jelentőségét mutatja, hogy ezekre külön „bálhivogató *vőfik*" hívták meg a fiatalságot.

---

[1] Feltehetően a kékfestő anyag helyi megnevezése. A szó eredeti jelentésének megfelelő anyag – olajjal vagy olaj és kaucsukkeverékkel áztatott durva szövet – ugyanis nem alkalmas arra, hogy női ruhát varrjanak belőle.

[2] A *kupa* 7,5–8 literes lemezkanna, egy *kupa* tej ára pedig 1,5 korona volt.

[3] A *szélesszoknya* elnevezésre két magyarázatot tartunk lehetségesnek: egyfelől a magyar *bőszoknya* szinonimája, illetve esetleg szlovákra fordított, majd onnan visszamagyarosodott változata lehet, másfelől a házilag szőtt vászon szélességének mértékegységéből, a *szél*ből eredhet (vö. 3 *szél*ből varrt szoknya). Az első magyarázat tűnik valószínűbbnek, ugyanis a *széles* kifejezés blúzzal, férfiinggel és gatyával kapcsolatban egyaránt előfordult (lásd később).

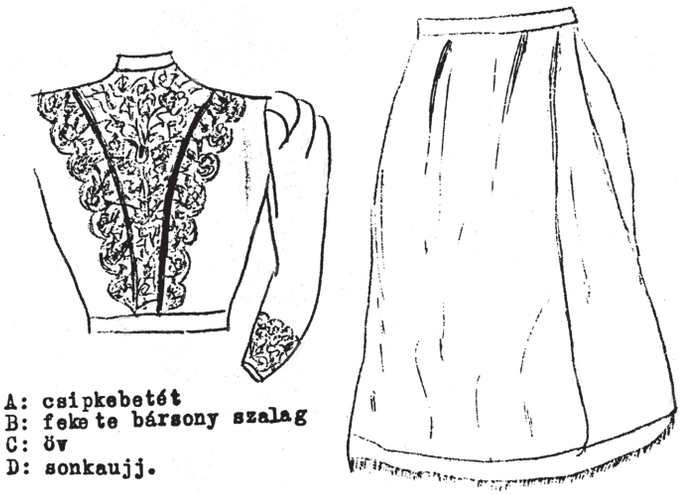

2. kép
Polgári szabású csipkebetétes blúz szoknyával. Jakab Ilona (gyűjtő) rajza. Bedőbokor, 1956

Fig. 2
Urban cut blouse with lace lining worn with a skirt. Drawing by Ilona Jakab (collector). Bedőbokor, 1956

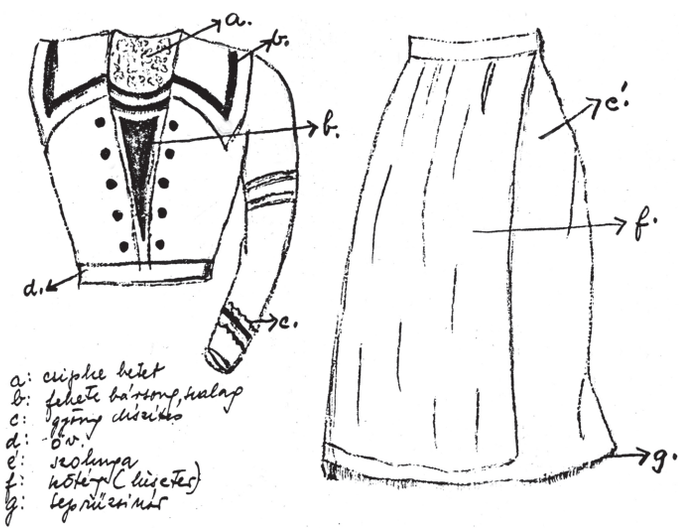

3. kép
Fekete bársonnyal és gyönggyel díszített csipkebetétes polgári viselet. Jakab Ilona (gyűjtő) rajza. Bedőbokor, 1956

Fig. 3
Urban attire decorated with black velvet, lace lining and beads. Drawing by Ilona Jakab (collector). Bedőbokor, 1956

Bálhívogató vőfélyek

A vőfélyek a vasárnapi táncalkalmakra mindig előző vasárnap hívogattak: verses rigmussal kéredztették el a leányt vagy a fiút a szüleitől. Gyakran meg is vendégelték őket egy kis pálinkával, szalonnával, sonkával. A *vőfik* öltözéke nemegyszer díszesebb volt a lakodalmi vőfélyekénél, annyi szalag volt rátűzve. Rendszerint *magyar ruhá*t, azaz zsinórozott egyenes szabású nadrágot és zakót vagy bőgatyát, bő ujjú inget viseltek *lajbi*val (mellénnyel) és *ódalvarrottráncos torku* bokszbőr csizmával. Jobb felkarjukra 2 méter hosszú, széles zöld, piros, kék, fehér vagy tarka selyemszalagot kötöttek, melynek a vége térdig vagy még lejjebb lógott. A bal vállukon keresztbe vetve a derekukra egy másik széles selyemszalagból masnit kötöttek, szintén lecsüngő véggel. Más adatok szerint mindkét vállukon 4 ujjnyi, bokrára kötött széles piros vagy *égszin* selyemszalag díszlett. Mellükre vékony szalaggal fehér viaszbokrétát tűztek, a fejükön *darutollus* pörge kalapot, a *tollu* mellett pedig *kéknefelejcs* bokrétát viseltek pici rózsával. Derekukra kardot kötöttek, amelyen a bal kezüket folyamatosan rajta tartották. (4. kép) A *vőfik* ketten vagy többen is jártak hívogatni; a városban gyalog vagy *talyigá*n (könnyű kétkerekű homokfutó kocsin) közlekedtek, a *bokortanyák*ra pedig lóháton mentek ki. A „nagy parádéhoz" hozzátartozott, hogy még a lovak sörényét és farkát is szépen kifésülték és „kipántlikázták", azaz az akkori (XX. század eleji) divatnak megfelelően széles, kockás selyemszalagot fontak bele (Jakab 1956/7. 14., Jakab 1956/8.).

Tanyasi bál

A *burszák*nál ritkábban, de a nagy ünnepi, városi báloknál gyakrabban rendezett tanyasi bálokhoz külön – kb. 8x6 méteres – sátrat állítottak úgy, hogy rudakból megcsinálták a faszerkezetet, s bevonták ponyvával. A sátrat belül kidíszítették zöld ágakkal, virágokkal. Az ilyen bálokra bárki mehetett a vőfélyek meghívásától függetlenül is. Nem volt ritka, hogy a messzi *bokrok*ból is ellátogattak a fiatalok ezekbe a mulatságokba. Ha bál volt a tanyában, akkor nem tartottak *burszá*t (Jakab 1956/8. 39.).

A tanyasi bálokra a lányok „ünneplősebb" ruhát vettek fel. Kedvelték a rózsaszín, *égszin,* fehér, tüdőszínű, krémszínű anyagokat. Ritkább volt a „valódi susogós selyem", amelynek létezett egy „több színt játszó", *rozsdás*nak hívott változata. A blúz nyakát finom puha, fényes csipkével díszítették, vagy ebből készítették a gallért. A csipke szélére egy ujjnyi széles pliszírozott fodrot varrtak. Elöl a mellrészre a nyakkivágás végénél keskeny selyemszalagból készült „kokárdát" (bokrétát) tűztek. A szoknya bő és hosszú volt, bokáig érő alján három elütő színű selyemzsinórral. Alsószoknyából többet, akár hármat is föltvettek. Ezek alját rendszerint bolti madeirával díszítették: „szélesebbnél szélesebb, kinek milyen tetszett" (Jakab 1956/8. 43.).

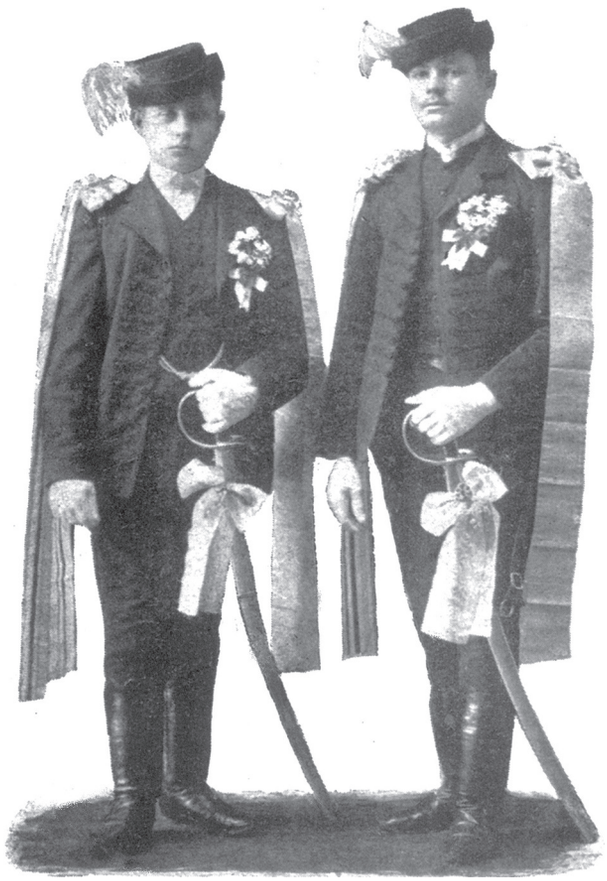

4. kép
Tirpák vőfélyek. XIX. század vége
(Márkus 1943. V. tábla nyomán)

Fig. 4
Tirpak bridesmen, late 19th century
(after Márkus 1943. V. tábla)

Ünnepi bál

A nagyobb ünnepi bálokba az 1930-as években *szélesujjú opleckó*ban mentek a lányok, melynek az ujját csipke és fehér hímzés díszítette, illetve az eleje is hímezve volt. Az *opleckó* a levéltári források szerint derékig érő, rövid és szűk ujjú, rendszerint gyolcsból készült, alkalmanként az ujjánál hímzett ingváll volt, melynek pontos szabása nem derül ki a korabeli leírásokból (Botík–Sigmundová 1986. 79–80.). Az 1956-os gyűjtések egyik adata szerint az *opleckó* vállfoltos rövid fehér blúz volt, a hóna alatt *páhicská*val (pálhával), az elején keskeny díszítő levarrásokkal, *zámedlik*kel (Jakab 1956/5. 10.). Mivel a *szélesujjú* megnevezés a *szélesszoknyá*hoz hasonlóan valószínűleg bő ujjra utal, és mivel az archív fotókon sehol nem fordul elő klasszikus értelemben vett bő ujjú blúzfazon, ezért feltételezhető, hogy a *szélesujjú opleckó* az 5. képen látható háromnegyedes ujjú fazon lehetett, amelynek szűk felső része könyöktől egy 4-5 ujjnyi széles bő fodorban folytatódik. A rossz minőségű fotón nem vehető ki világosan, hogy a fodor és az ujj találkozásánál sötétebb színű szalag vagy esetleg hímzés látszik, de a legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy valamilyen bújtatóba fűzött színes selyemszalag szolgál nemcsak az ujj, hanem a blúz elejének díszítéséül is. A képen jobb oldalon álló lány bal karján mintha masni körvonalazódna. Míg a bal oldali lány könyök fölött, addig a másik leány könyöktől lejjebb, az alkarján viseli a szalaggal összehúzott részt. Mindkét blúz szűkített szabású, elöl a gombolás két oldalán piékkel (keskeny levarrt díszítő hajtásokkal) és – feltehetően – lyukakba

5. kép
Háromnegyedes ujjú blúzfazon ünnepi lányviseletben. Nyíregyházi műtermi felvétel, XX. század eleje (Ratkó 2014. 582. nyomán)

Fig. 5
Three quarter sleeve blouse cut from a girl holiday costume. Photographed in a Nyíregyháza atelier, early 20th century (after Ratkó 2014. 582.)

bújtatott színes selyemszalagokkal, valamint a szoknyán is látható rátett – vagy hímzett? – levélszerű sormintával van díszítve. A bal oldali lány blúzán ez a díszítő sor a gombolás két oldalán, míg a másik lányén kijjebb, a váll vonalában helyezkedik el. Ez utóbbi nem is nagyon látszik, mivel a lány két hajfonata nagyrészt eltakarja. Mindkét blúzon derékvonaltól kiinduló, a csípőt takaró, kb. tenyérnyi széles gallérszerű, szoknyán kívül viselt fodor látható. A 2-3 ujjnyi állógallért csipke, illetve a jobb oldali lányét színes szalag is díszíti. Mindkét blúzon a mell fölött középen valószínűleg egy odatűzött virág- vagy egyéb bokréta látszik.[4]

A báli szoknyát 4-5 szélnyi, 5 méternyi anyagból varrták meg úgy, hogy elöl simára hagyták, hátul pedig beráncolták. Kedvelték a sárga és a kék színt. A hosszú, bokáig vagy földig érő szoknya aljára kefezsinórt varrtak, hogy védje a koszolódástól.

A szoknya elé fehér vagy kék *félkötő*t kötöttek. Ebben az időben (1930-as évek) nagy divat volt a *hacacáré kötény,* ami a színes, rózsás kötő neve volt. Ezt lüszter, karton, szövet vagy szatén anyagból varrták (Jakab 1956/6. 23.). A szabásáról nem rendelkezünk sem adatokkal, sem fényképpel, ugyanis az archív fotók túlnyomó többségén a nők nem viselnek köténytyt. Az ünnepi

6. kép
Városi öltözetű lányok. Nyíregyházi műtermi felvétel, XX. század eleje. Szikszai András (Nagycserkesz) gyűjteménye

Fig. 6
Girls dressed in urban attire. Photographed in a Nyíregyháza atelier, early 20th century. Collection of András Szikszai (Nagycserkesz)

[4] Archív fotókon ritkán látható két ennyire egyforma öltözék. Néprajzi gyűjtésekből tudjuk, és a XX. század első évtizedeiből származó műtermi fényképeken sem ritka, hogy főként a lánytestvérek azonos anyagból készült ruhát viselnek, csak öltözékük díszítésében és kiegészítőiben van eltérés. A mi képünkön nyilvánvalónak látszik, hogy két barátnő (esetleg testvér) „összeöltözött", vagyis azonos anyagú, szabású és – csupán apró részletekben eltérő – díszítésű ünneplő ruhát vettek fel a fényképezkedés jeles alkalmának kedvéért. A viselet ilyen fokú egyezése alighanem a két lány közötti szoros baráti viszonyt jelzi.

kötényről tudjuk, hogy 2-3 szél *luszter*ból vagy *glot*ból (klottból) készült úgy, hogy a derékpántba befogott anyagot lerakták. A szoknya aljáig érő rakott kötőt hátul két zsinórral, *salang*gal kötötték meg (Botík–Sigmundová 1986. 83.). Ez a *félkötő* meglehetősen hamar kiszorult az ünnepi viseletből, ugyanis – mint feljebb már említettük – a XX. század első évtizedeiből származó fényképeken már csak elvétve lehet kötényt látni, és azok sem rakottak, hanem egyszerűráncolt fazonúak. Hétköznapra, munkavégzéshez ekkoriban már a mellet is takaró *egészkötő*t, a *mejjeské*t viselték.

A viselet része volt a ruha anyagából varrt 10 cm széles öv, amelyet masnira kötöttek a derékon, két vége pedig leért a térdig. Az övet *leginyfogó*nak hívták (Jakab 1956/6. 23.). A XX. század első évtizedeiből származó archív fotókon, főként műtermi felvételeken gyakran látható a női ünneplő viselet részeként széles öv, de ezek mindegyike csak a derékbőségnek megfelelő hosszúságú, és patenttal vagy kapoccsal van összefogva viselője derekán; masnival vagy térdig érő szalaggal nem találkozunk (6. kép).

A szoknya alá 2-6 keményített alsószoknyát, *fehéralsó*t vettek fel, amelynek az alját fehér hímzéssel és csipkével díszítették. A Sóstói Múzeumfalu gyűjteményében található egy vékony vászonból varrt alsószoknya, amely piros és kék virágmotívummal, indás levélmintával hímzett (Bodnár 1996. 97.). Az alsószoknya alatt házilag szőtt *kenyvászon*ból (kendervászonból) készült, 3-4 szél bőségű rövid *pendely*t viseltek. Mivel a XX. század elején még nem ismerték a bugyit, ezért a nőknek vigyáznia kellett arra, hogy tánc közben a *pendely*ük fel ne csapódjon. A Nyírségből vannak adatok arra, hogy milyen praktikákhoz folyamodtak ilyenkor: például pár öltéssel összevarrták a lábuk között a pendelyt, vagy a kötőjük két sarkát hátul zsebkendővel összekötötték, ami így lefogta a szoknya forgását. A legegyszerűbb módszer, amely gyakran látható táncfilmeken, a felcsapódó szoknya kézzel való lefogása (Ratkó 1996. 290.). A bugyi kb. az 1930-as évektől terjedt el a korabeli fiatalság öltözékében, az idősebb generációk viszont továbbra sem hordták. Az alsónemű táncban való viselése azonban némi elővigyázatosságot igényelt:

„Bóti bugyit vettünk, rózsaszínt. Mikor táncolni mentünk, gombostűkkel erősítettük az alsóruhához, hogy le ne essen a nagy táncolás közbe.” (Jakab 1956/6. 24.)

A lábra általában fehér harisnyát (nem harisnyanadrágot!) húztak, amelyet térd fölött színes selyemszalaggal kötöttek meg, hogy le ne csússzon. A szalag természetesen díszítette is a leány öltözékét. A fehéren kívül előfordult világosdrapp harisnya is. Feketét csak barna, illetve sötét ruhához vettek fel. Nyáron gyakran mezítlábra húzták fel a cipőt.

A báli viselet kiegészítője volt a nyakba kötött hosszú, térdig leérő fehér vagy színes „selyemsál”, amely alatt valószínűleg inkább széles selyemszalagot kell értenünk. A lányok egy-két soros gyöngyöt vagy aranyláncot is tettek a nyakukba (Jakab 1956/6. 23.).

Tánc közben a lányok csipkés szélű zsebkendőt tartottak a kezükben, de az ezzel való integetés, lengetés nem volt szokás (Jakab 1956/5. 6.).

A nagyobb ünnepi bálokba az anyák batyuban vitték lányuk számára a váltás ruhát. Éjfélkor, amikor vacsoraszünetre került sor, a lányok átöltöztek egyszerűbb, olcsóbb ruhába, csak a keményített alsószoknya maradt rajtuk (Jakab 1956/6.).

Az asszonyok viseletének színe éppúgy, mint a magyaroknál, életkoruk előrehaladtával egyre sötétült: a menyecskék még búzakék és *égszin* ruhákban jártak, később egyre sötétebb, végül már csak fekete ruha illette őket.

„Az asszonyoknak csak a sötét ruha illik, még ha fiatal is. [19]47-be még a tanítónőt is megszólták, ha színes ruhába járt.” (Ratkó 2014. 583–584.)

A lányok fekete *lagos,* azaz lakkbőrből vagy bokszbőrből készült „magos száru" és „magos sarku" gombos vagy csatos cipőt hordtak, de télen előfordult, hogy csizmában mentek táncolni (Jakab 1956/6. 24.). A gombos cipő oldalt gombolódott három gombbal. Csatos cipőt kevesebben viseltek, mert „az mán nagyon drága cipő vót", 6 pengőbe került egy pár (Jakab 1956/8. 41.). A *burszák*on nem volt ritka, hogy mezítláb táncoltak.

A magyar lányok simán hátrafésült hajával szemben a tirpák lányok középen vagy oldalt elválasztva és két ágba fonva hordták a hajukat. A fonatok végébe 4 ujjnyi széles színes selyemszalagot kötöttek bokrára úgy, hogy nem hagytak lógót a szalagnak (Jakab 1956/8., Jakab 1956/6. 23.) (7. kép). A harmincas évek végének divatja volt a haj begöndörítése elöl, miközben hátul továbbra is befonva viselték (Botík–Sigmundová 1986. 89.).

7. kép
Városi öltözetű halmosbokri leány csipkebetétes blúzban, nagy masnis hajviselettel. Nyíregyházi műtermi felvétel, XX. század eleje (Ratkó 2014. 584. nyomán)

Fig. 7
Girl from Halmosbokor in urban attire wearing blouse with lace lining and hairdo with big bow. Photographed in a Nyíregyháza atelier, early 20th century (after Ratkó 2014. 584.)

A XX. század elején általános volt a kendőviselet a lányok körében, de táncban levették a fejükről.

„Kendőbe mentünk mindenhova, még a *burszá*ba, bálba is, anélkül ki nem léptünk vóna a házból, de tánchо mán levetettük." (Jakab 1956/8. 41.)

Az asszonyok *hrebenny*el rakták fel a hajukat kontyba úgy, hogy a görbe kontyfésűre feltekerték a hajfonatukat. A kontyot főkötővel, *csepec*cel kötötték le, amelyet kék, zöld, fehér vagy fekete szalag díszített. A fiatalabbaknak világosabb, az idősebbeknek sötétebb szalag illett (Jakab 1956/5. 10.).

Az 1930-as években a két hajfonat helyett már inkább egy ágba fonták a hajukat a lányok, de a nagy masni ekkor is jellemző volt (Jakab 1956/4. 6.).

Férfiviselet

A férfiak viselete sokkal kevésbé változatos és kevésbé díszített volt, mint a nőké. Igaz ez a hétköznapi öltözékekre éppúgy, mint az ünnepi vagy táncviseletekre.

Az 1910-es években a tirpák legények viselete megegyezett a magyarokéval: féllábszárig érő bőgatyában, bő ujjú ingben és vászonkötényben, *surc*ban jártak ők is. A jelesebb, de nem ünnepi alkalomra felvett félünnepi öltözékhez hímzett *surc* tartozott – például ha egyik tanyából átlátogattak a másikba, vagy vásárba mentek.

„Szépek voltak akkoriban a legények, mikor mentek egy-egy tanyából csapatosan, szép fehér bőgatyába, bűujjú ingbe, hímzett surccal. Persze ha eső vót, a gatyaszárt meg kellett kímélni, ódalt felcsavartuk, feltűztük a korcba. A csizma a lábunkon maradt... nagyon furcsán nézhettünk ki a feltűrt gatyával, csupasz lábszárral!" (Ratkó 2014. 585–586.)

A gatyát *szélesgatyá*nak is nevezték, amelyet *szélesujjú ing*gel viseltek a táncban.[5] Az ünneplő gatya 3 vagy 4 *szíl* (szél) vászonból készült, a hétköznapi csak 2 szélből. A XIX. század végén még a rojtos gatya volt általános, később viszont inkább két-három soros tűzéssel, csipkével díszítették az alját. A ráncba szedett gatyát szorosan körültekerve tárolták, és „mikor vasárnap kinyitották, olyan vót, mintha plisszírozva lett vóna" (Jakab 1956/8. 37.).

A gatya elé fekete vagy kék kivarrott *surc*ot vagy *festőkötő*t (kékfestő kötőt) kötöttek, melynek az alját szintén csipkével szegték be. A kötők aljába általában fehér rozmaringágat vagy zöld virágmintát varrtak bele géppel. „Vót olyan, amék a térdtül felfele himezve vót, a szélin meg csipke vót." (Jakab 1956/10. 18.) Ezek a férfikötények kb. tenyérnyivel voltak rövidebbek a gatyánál, hátul két gombbal gombolódtak. Létezett *szegletes* és *kerek surc* is; a *kerek*nek a sarkai le voltak kerekítve (8. kép).

A *szélesujjú ing* ujjára ugyancsak keskeny csipkét varrtak. Hordtak végig gombos, mandzsettás, bő ujjú ingfazont is. Az ünneplős ing elejét csipkével vagy hímzéssel díszítették. Az egyszerű hétköznapi ing szűk ujjú volt. Az 1890-es években az ingek nyaka még megkötős volt, de a századforduló tájékán mindinkább divatba jött a gomb. Akkoriban „olyan becses vót, hogy három gombér három köblös fődet" adtak (Jakab 1956/10. 21.).

A táncviselethez hozzátartozott a sötétkék, fekete vagy „mákos szinü" szürke szövetből varrt *magos elejü lajbi* is, amely elöl magasan a nyakig gombolódott. (Az 1930-as években apró ún. *cseresznyegomb* volt a divatos.) Ennek a fazonnak nem volt kihajtós gallérja. Volt olyan *lajbi*, amelyik „elöl spiccbe jött", azaz „V" alakban ki volt vágva. Hátul övvel, csattal húzták össze magukon a legények, hogy csinosan álljon rajtuk. Rendszerint begombolva hordták, csak melegben gombolták ki. Egyes adatok szerint táncban a *lajbi*t levetették, csak *kabát*ban táncoltak.

A Nyírségben *kiskabát*ként, *kabát*ként vagy főként *ujjas*ként ismert férfi ruhadarab rendszerint a nadrág anyagából készült zakó volt. A hétköznapi, ünnepi és táncviseletnek egyaránt elmaradhatatlan része volt a *lajbi*val együtt.

8. kép
Zsinóros gombolású férfiviselet *surc*cal. Nyíregyházi műtermi felvétel, XX. század eleje. Szikszai András (Nagycserkesz) gyűjteménye

Fig. 8
Male costume with braided fastening and *surc* (apron). Photographed in a Nyíregyháza atelier, early 20th century. Collection of András Szikszai (Nagycserkesz)

A XX. század első évtizedeinek téli, illetve ünneplős férfiviselete a *magyar ruha* volt: a feszes, szűk szabású, fekete vagy sötétkék posztóból készült *kivágós* vagy *ellenzős magyar nadrág*[6] lehajthatós slicc-részén kendőt húztak át a tánchoz. A nadrág térdhajlata „ki vót vattázva", hogy ott se törjön meg, minél feszesebben, egyenesebben álljon. Mind a nadrág, mind a hozzá viselt mellény és *kabát magyar kötés*sel (sujtással) volt díszítve (Jakab 1956/10.) (9. kép).

A gatyaviselet és a *magyar ruha* az I. világháborúval ment ki a divatból a legények körében, míg az idősebbek halálukig hordták a megszokott viseletdarabokat.

[5] A *széles* itt is „bő" jelentésben fordul elő: bőgatya, bő ujjú ing.

[6] Szűk szárú, elöl lehajtható toldalékkal, úgynevezett *ellenző*vel ellátott nadrág.

9. kép
Vőlegény *magyar kötéses* ünnepi viselete.
Nyíregyházi műtermi felvétel, XX. század eleje

Fig. 9
Bridegroom's holiday attire with Hungarian style braid. Photographed in a Nyíregyháza atelier, early 20th century

Az I. világháború után új nadrágfazon terjedt el mind a magyarok, mind a tirpákok viseletében: a csizmaszár fölött kibővülő, az alsó lábszáron szűkre szabott *priccses nadrág* (bricsesz). Ezt nyáron csak ünneplőként vették fel csizmával, télen viszont hétköznap is ilyenben jártak. Az ötvenes években a szövetből készült ünneplő *pricsesz nadrág* mellett a nyári munkák idején vászonból vagy erős, tartós *ceig*ből (erős, vastag vászonból) varrt *pricsesz*t hordtak mezítlábasan vagy szandállal. 1945 után egyre nagyobb teret hódított a cipővel viselt pantalló (Jakab 1956/10.).

A legények viseletének nélkülözhetetlen kiegészítője volt a fokos vagy ólmos bot (10. kép). Erre azért volt szükség, hogy ha netán verekedésre kerül sor, akkor kéznél legyen. A botokat a terem egyik sarkában támasztották le, ahol fiatalabb suhancok, „kis fattyúk" vigyáztak rájuk (Dienes 1931. 79.). Különösen a *burszák*on, tanyasi bálokon tett jó szolgálatot a bot, ugyanis a több tanyából összeverődött legények között hamar támadt nézeteltérés.

10. kép
Botokkal „felfegyverkezett" legénycsapat. Kb. XX. század közepe

Fig. 10
Company of lads "armed" with sticks. Around mid-20th century

A XIX–XX. század fordulója tájékán, illetve a XX. század elején a hétköznapi, sőt az ünnepi lábbeli az egyformára szabott *egylábas (váltós)*[7] *csizma* volt. Nincs ugyan adatunk rá, de elképzelhető, hogy a spontán kialakuló táncalkalmakon, *burszák*on ebben is táncoltak. A jobb és bal lábra külön szabott *féllábas csizmá*t inkább ünneplőként hordták, illetve a jelesebb táncmulatságokban, bálokban

[7] Azért hívták *váltós*nak ezt a csizmafajtát, mert naponta váltogatták a lábukon, hogy ne tapossák félre a sarkát.

viselték. Ebben az időszakban az oldalt varrott *laggos (lagos)* szárú csizma volt a divat. Ennek „magos sarka vót, a szára olyan lerogyós, de nem ráncos torku." (Jakab 1956/9.) Hátul varrott változata is létezett a csizmának *hermonikás* (ráncos) torokkal. A csizmaszár elöl *cakkos* volt, azaz ívesen, bajusz-szerűen volt kialakítva, és egy vékony szíjakból kötött bojt csüngött rajta díszítésképpen (Jakab 1956/8. 37–38.).

Nyáron a férfiak szandálban vagy mezítláb jártak, de van adatunk bocskor viselésére is (Jakab 1956/1. 78.). Miután jó időben a mezítláb járás teljesen általános volt mind a férfiak, mind a nők körében, nem véletlen, hogy a *burszák*on, *dörzsölők*ben,[8] tanyasi bálokon gyakran mezítláb táncoltak: egy-egy mezítlábas legény „csak úgy vágta a csülkit." (Jakab, 1956/3. 15.) A jó táncos, mulatós legények viszont nyáron is szívesebben vettek csizmát a tánchoz, hogy „ki tudják verni a nótát".

„Én nem szerettem mezítláb lenni, ha meg táncolni mentem, ippen felvettem a csizmát, a sarkantyút rákötöttem, úgy kivertem a nótát." (Jakab 1956/3. 15.)

Az *oldaltalléros* sarkantyút jobban szerették a *hátultalléros*nál, az ugyanis felhasította a lányok ruháját. A sarkantyúval járt táncot *sarkantyúzás*nak nevezték.

A XIX. század végén, XX. század elején még általános volt, hogy a legények hosszú hajat viseltek. Zsírral kenték és *hrebenny*el (félkör alakú fésűvel) fogták le a hajukat (Jakab 1956/5. 9.).

A legények fejéről elmaradhatatlan volt a szürke, fekete, kávébarna kalap, amely az archív fotók tanúsága szerint magasabb tetejű volt a magyarok kalapjainál. A nyári viselet az idősebbeknek fekete, a fiatalabbaknak sárga szalmakalap volt. A kalap mellé bolti *csináltvirág* bokrétát, pávatollat vagy – kb. a XIX–XX. század fordulójáig – *darutoll*t tűztek. A darutollhoz nem volt könnyű hozzájutni, mert drága volt, de „vót olyan nagyhetyke legény, az osztán beszerezte magának, akárhun lehetett is kapni." (Jakab 1956/10.) A XX. század első évtizedeiben a darutoll lassan elmaradt a férfiviseletből.

11. kép
Magyar ruhás fiatalok, a legény kezdetleges szabású bricsesznadrágban. Kálmánháza, kb. 1940-es évek

Fig. 11
Young people in so called "Hungarian costume", the lad dressed in primitively cut breeches. Kálmánháza, around 1940s

Nemzeti viselet, táncjelmez

A tánchoz felvett öltözéknek voltak olyan változatai, amelyek nem sorolhatók a hagyományos viseletekhez. Itt mindenekelőtt a két világháború közötti időszak stilizált nemzeti öltözékét, a *magyar*

[8] Olyan társas munkaalkalom, melyben a lányok lábbal (mezítláb) dörzsölték, puhították a kendert.

12. kép
Magyar ruhás fiatalok csoportja. Kálmánháza, kb. 1930–1940-es évek

Fig. 12
Group of young people in so called “Hungarian costume”.
Kálmánháza, around 1930s–1940s

*ruhá*t kell megemlítenünk. Ennek fő jellemzője hangsúlyozott magyaros jellege volt. A tirpákság asszimilációs készségére vall, hogy a nevében és jellegében egyaránt *magyar* ruhát éppúgy hordták, mint a magyarok. A lányok viselete a nemzeti színekből tevődött össze – fehér szoknya és puffos ujjú blúz, fehér vagy zöld kötő, piros zsinóros mellény és piros párta –, ezen felül a szoknya és a kötő alját nemzetiszínű szalag díszítette. A legények bőgatyás, bő ujjú inges, *lajbi*s viseletét ugyancsak nemzetiszínű vállszalag tette magyarossá, sőt előfordult, hogy a kalapra is nemzetiszínű szalagot kötöttek. A bőgatya helyett *priccses nadrág*gal is viselték ezt az öltözéket. A viselet tartozéka volt még az árvalányhaj és a derékon átkötött színes kendő. A *magyar ruhá*t elsősorban nagy állami ünnepeken vették föl, valamint a szüreti felvonulásoknak és báloknak volt jellegzetes öltözéke (vö. Dózsa 1998.) (11. kép). A húszas-harmincas években előszeretettel viselték különböző műkedvelő csoportok, például színjátszók, tánccsoportok is (12. kép).

A későbbi korok színpadi táncviseletei szintén nem tértek el a magyarokétól: az ötvenes években vagy a későbbi évtizedekben ugyanazt a jellegtelen, stilizált „népviseletet” vették fel, mint a magyarok. Ezeknek a sematikus jelmezeknek semmiféle tájjellege, néprajzi hitelessége nem volt (vö. Dankó–Magyar 2015. 86–88.)

Összegzés

A tirpákság táncviseletein végigtekintve meg kell állapítanunk, hogy azok jól beleillenek a megye viseletkultúrájába; mind a parasztos, mind a polgárias formái nagymértékben megegyeznek a korabeli magyar viselethagyománnyal, csupán kisebb eltérések mutathatók ki. A tirpák táncviseletek, illetve általában a tirpák viselethagyomány legfőbb sajátossága a kétlaki, tanyasi-városi életmódból fakadó korai polgárosodás, amely egyúttal az asszimilációjukat is felgyorsította. Ez a folyamat sajnálatos módon a tájjellegű, illetve nemzetiségi jegyek korai elvesztéséhez vezetett. Ezért olyan nagy jelentőségű az írott és képi forrásanyag feltárásával az elveszett viselethagyomány rekonstruálása.

Irodalom

Bodnár 1996.

Bodnár Zsuzsa: A nyíregyházi tirpákok népviselete. In: Viselet és történelem – viselet és jel. Szerk. Korkes Zsuzsa. Petőfi Múzeum, Aszód 1996. 95–106.

Botík–Sigmundová 1986.

Ján Botík – Marta Sigmundová: Ľudový odev tirpákov v Nyíregyháze. In: Nyíregyházi szlovák („tirpák") nyelvjárási és néprajzi emlékek III. JAM Kiadv. 23. Szerk. Németh Péter. Nyíregyháza 1986. 75–158.

Dankó – Magyar 2015.

Örökségünk – Halmosbokor. Szerk. Dankó Mihály – Magyar László. Összefogás Nyírtelekért Egyesület, Nagycserkesz-Halmosbokor 2015.

Dienes 1931.

Dienes István: Nyíregyháza népe. In: Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei. Magyar városok monografiája 8. Szerk. Hunek Emil. Budapest 1931. 68–114.

Dienes 1939.

Dienes István: A szabolcsi nép ruhája. In: Szabolcs vármegye. Vármegyei szociográfiák 4. Szerk. Dienes István. Budapest 1939. 232–233.

Dózsa 1998.

F. Dózsa Katalin: A magyar ruha feltámadása. Népviselet és napi divat a harmincas években. *Rubicon* IX: 81. 1998. 48–50.

Jakab 1956/1.

Jakab Ilona gyűjtése, Nyírtelek-Görögszállás, 1956. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Népzene- és néptánckutató osztály adattára, T/583-a.

Jakab 1956/2.

Jakab Ilona gyűjtése, Nyíregyháza-Bedőbokor, 1956. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Népzene- és néptánckutató osztály adattára, T/583-c.

Jakab 1956/3.

Jakab Ilona gyűjtése, Nyíregyháza-Halmosbokor, 1956. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Népzene- és néptánckutató osztály adattára, T/583-d.

Jakab 1956/4.

Jakab Ilona gyűjtése, Nyíregyháza-Kazárbokor, 1956. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Népzene- és néptánckutató osztály adattára, T/583-e.

Jakab 1956/5.

Jakab Ilona gyűjtése, Nyíregyháza-Vajdabokor, 1956. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Népzene- és néptánckutató osztály adattára, T/583-f.

Jakab 1956/6.

Jakab Ilona gyűjtése, Mokriánszkibokor, Siposbokor, 1956. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Népzene- és néptánckutató osztály adattára, T/583-g.

Jakab 1956/7.

Jakab Ilona gyűjtése, Nyíregyháza-Rozsrét, Alsópázsit, 1956. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Népzene- és néptánckutató osztály adattára, T/583-j.

Jakab 1956/8.

Jakab Ilona gyűjtése, Felsőbadurbokor, Felsőpázsit, 1956. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Népzene- és néptánckutató osztály adattára, T/592.

Jakab 1956/9
Jakab Ilona gyűjtése, Nyírtelek-Felsősóskút, 1956. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Népzene- és néptánckutató osztály adattára, T/593.
Jakab 1956/10.
Jakab Ilona gyűjtése, Nagycserkesz-Tamásbokor, 1956. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Népzene- és néptánckutató osztály adattára, T/594.
Kálnay 1900.
Kálnay László: Szabolcs vármegye népe. In: Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. Budapest 1900. 160–182.
Márkus 1943.
Márkus Mihály: A bokortanyák népe. Tanya, falu, mezőváros III. A Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete, Budapest 1943.
Ratkó 1996.
Ratkó Lujza: „Nem úgy van most, mint vót régen...” A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában. Sóstói Múzeumfalu Baráti Köre, Nyíregyháza–Sóstófürdő 1996.
Ratkó 2008.
Ratkó Lujza: A nyírbátori cigányság viselete a XX. század első évtizedeiben. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népviseletei. Viselettörténeti sorozat I. [Attire of the Nyírbátor Gypsies in the early-20th century. Folk costumes of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Costume history series I.] *NyJAMÉ* L. 2008. 421–444.
Ratkó 2014.
Ratkó Lujza: Viselet. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 538–625.

Ratkó Lujza

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: ratkolujza@josamuzeum.hu

Dance costumes of the Tirpaks in the vicinity of Nyíregyháza

Folk costumes of Szabolcs-Szatmár-Bereg County
Costume history series II

After a long break, as the second part of the series earlier started in the Jósa András Múzeum Évkönyve (Annual of the Jósa András Museum) we make an attempt to reconstruct the dance costumes of the Tirpaks, a Slovakian minority group living in the vicinity of Nyíregyháza. The reconstruction is supported by the sources on our disposal. No publications appeared on the topic and generally speaking about Tirpak costume, only some studies were published. Beside the already published descriptions and smaller, sporadic data, our most important source was the database of the Dance Department (Hungarian Academy of Sciences, Musical Institute). This archive includes materials related to shooting the folk dances in Szabolcs County that took place in the 1950s. Another

serious support came from old photographs kept in the museum. Although they do not depict dance costumes, still they give us a general picture on the clothing of the Tirpaks in the early 20th century. Two most important events of the Tirpak youth were the weekly, frequently spontaneous *bursza* and the ball that took place rarely and demanded a more serious organisational work. Different character of these two dancing parties is marked also by the clothing: they wore a costume considered to be holiday wear for the *bursza* on Sunday afternoons. However, it was a simpler clothing than the one worn by the girls at the ball that was considered to be a larger event. Lads' dance costumes–similarly to their everyday clothing–were less varied. On the basis of the sources we can trace changes in the dancing costumes in the first half of the 20th century. This study will hopefully not only enrich the special literature on costumes, but at the same time will provide useful practical knowledge, e.g. for the folk dance assemblages.

Lujza Ratkó

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: ratkolujza@josamuzeum.hu

A levél mint információforrás a XVII. század elején

Nagylúcsei Dóczy András szatmári főkapitány levelei Thurzó György nádorhoz

Mohácsi Endre

A magyarországi levelezés elterjedése, amely a XV. századra tehető, nem választható el Vitéz János[1] nevétől, aki humanista leveleivel *„ … kétségkívül kiérdemli, hogy benne lássuk klasszika-filológiánk kezdeteit, amely csak a XVI. század elején, a Janus Pannonius*[2]*-filológia megszületésével és Fortunatus Máténak*[3] *a Seneca-kutatások terén végzett kiváló teljesítményével folytatódik közel fél évszázad múltán."* (Kovács 1971. 9.) A magyarországi írásbeliség a XVII. század elején sem jellemző széles körben. Csak a művelt és tanult, főleg felsőbb osztálybeliek foglalkoztak írással és olvasással. A század közepétől figyelhető meg egyre nagyobb számban az írás használata főleg férfiak körében, bár számos hölgy tűnt ki kortársai közül a posta gyakorlott használatában.[4]

A fennmaradt és levéltárakban őrzött levelezések egy része már publikált,[5] azonban további kutatások szükségesek történelmünk jobb megismeréséhez. A Magyar Nemzeti Levéltár számos még feldolgozatlan vagy csak részben feldolgozott fondja nemegyszer komplett levelezéseket is tartalmaz. Ilyen a Magyar Kamara Archívumában található E173-as fond, amely a nagylúcsei Dóczy család iratai között magában foglalja nagylúcsei Dóczy András szatmári főkapitány leveleit is. Nagyobb egységet képvisel a szintén a kamara archívumában található E196-os fond, amely a Thurzó családi levéltár anyaga, és tartalmazza bethlenfalvi Thurzó György nádorhoz Dóczy András által küldött leveleket. Thurzó György 1609-től haláláig, 1616-ig volt nádor, Dóczy András 1610-től 1618-ig volt szatmári vagy tiszántúli főkapitány, majd 1619 őszéig gyakorolta a felső-magyarországi főkapitányi tisztet. Leveleik a nádor utasításai és a kapitány jelentései mellett sokszor tartalmaznak személyes jellegű információkat. A következőkben a két főúr közötti levelezés feldolgozásának eredményei tükrében világítok rá a XVII. század eleji posta néhány jellemzőjére.

Levélpapír, penna, tinta

A XVII. század elejére a missilisek egy sor változáson mentek keresztül. A XIV. századtól a XVI. század derekáig a kisebb, azaz a mai A4-es felének, illetve negyedének megfelelő nagyságú levélpapírokat használtak. Az Európában már a XII. században elterjedt papír a XIV. század közepétől

[1] Zrednai Vitéz János (1408k. – 1472) bíboros, esztergomi érsek.

[2] Janus Pannonius (Csezmiczei János 1434 – 1472) pécsi püspök, humanista költő.

[3] Fortunatus Máté (1490k. – 1528k.) filológus.

[4] Lásd Deák 1879. munkáját, amelyben majd ötszáz, hölgyek által írott levelet közölt.

[5] A teljesség igénye nélkül: Deák 1875., Zichy 1876., Ipolyi 1887., Szádeczky 1915., Eckhardt 1944.

Magyarországon is mind népszerűbb lett. Az egyre növekvő igényeket csak lassan tudták kereskedelem útján kielégíteni, így minden darab papír felhasználásra került. A XVI. század közepétől, a hazai papírgyártás elindulásától kezdve a levelek mérete nőtt. Bocskai István[6] például a mai A3-asnak megfelelő levélpapírokat preferálta – persze kettéhajtva – csakúgy, mint számtalan kortársa. Egy teljes ív felhasználása, kiváltképp rövidebb levelek esetén, előkelőséget és tiszteletet jelzett.

A középkorban kedvelt íróeszköz a nádpálca mellett a lúdtoll, melynek használata széles körben elterjedt. Természetesen másfajta madár tollából is lehetett készíteni írásra alkalmas eszközt, mégis a lúdé volt a legkönnyebben beszerezhető és használható. A toll használata nem volt egyszerű, előkészítése az írásra gyakorlott egyént követelt. Ehhez a művelethez külön tollvágó kést alkalmaztak.

Az írásra alkalmas tinta receptje már ismert volt a XI. századtól kezdve. Alapanyagát a vasgálicoldat, a gubacsból főzéssel nyert csersav és a sűrítőanyag képezte. A tinta színe természetesen az összetételétől függött, de frissen általában sötétkék volt, és később sötétbarnára kötött meg az oxidáció során.

Megszólítás, külalak, címzés

A megszólítás a XVII. századi levelekben sohasem nélkülözte a címzettnek kijáró tiszteletet, és ezen a levél tartalma sem változtatott. A tiszteletadás akkor sem maradhatott el, ha a levélben akár ingerültebb hangvétellel nemtetszését fejezte ki írója. Erre tökéletes példa egy 1611-ben Permessy Gáspár,[7] Báthory Gábor[8] erdélyi fejedelem egyik hírhedt hajdúkapitánya által írott levél, melyet Szatmárnémeti város bíráihoz intézett, amelyben a város lakosságát támadással fenyegeti, ha nem teljesítik kívánságát: *„Köszönetem és magam ajánlása után Isten sok jókat adjon! Némethi bírák és polgár uraim az én irásimon látom, hogy semmit nem attok. De bizonnyal elhidgyétek azt, hogy a marhátokkal bántatom meg, s magatokkal is. Hanem mingyárt hozzatok tizen négy köböl lisztet. Húsz köböl zabot, egy mentének való posztót, húsz csizmákat jókat. Borsot sáfrányt, gyömbért, szekfüvet elegendőt. Egy pulhákot jót tokostul. Húsz róka bőrt, nyolc szalonnát. Ezek mindjárt meg legyenek mert másképpen gondolok felőletek. Egy még gyolcsot is hozzatok. Csak álomnak ne véljétek írásomat, mert jó szerencsém ne legyen ha bosszút nem állok. Az marhátokon telelek ki. Isten veletek. Datum in oppido Gyarmat Anno Domini 1611.”*[9]

A megszólításokhoz és befejezésekhez bizonyos formulákat alkalmaztak a gyakorlott írnokok, melyeknek szavait az adott címzett személyéhez igazították. Ilyenek voltak például a *„Spectabilis et magnifice comes domine et frater mihi observans – Tekintetes és nagyságos gróf uram nekem tisztelt Atyám!”* vagy a *„Servitiorum meorum addictissimam commendationem –* Szolgálataimnak odaadó ajánlása után!” és a *„Servitor et frater addictissimus – szolgálója és odaadó atyjafia!”* vagy az *„In reliquis*[10] *Nag[yság]odnak jó akarattal való szolgálatomat ajánlom!”* formulák.

A külalak is sokat változott a magyar humanisták által antik példákon felfuttatott levelezésben. A politikai, katonai vagy akár személyes témájú levelek már nem a régi retorika művészi elvárásainak feleltek meg, rövidek és lényegre törőek voltak. Sőt, a latinban annyira közkedvelt

[6] Bocskai István (1557 – 1606) Bihar vármegye főispánja, erdélyi fejedelem.

[7] Permessy Gáspár (? – ?) Báthory Gábor hajdúkapitánya.

[8] Báthory Gábor (1589 – 1613) erdélyi fejedelem.

[9] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) E196 fasc. 63. no. 10.

[10] Továbbiakban (lat.).

rövidítéseket is szívesen alkalmazták a levélírásban. Rendkívül elterjedt az önkényes rövidítések szokása. Nagylúcsei Dóczy András levelei számos példát adnak a rövidítések használatára. Azt nem ismerjük, hogy ezek a rövidítések mennyire voltak széles körben elterjedtek, de mind a kapitány, mind az írnokok által írtakban előfordulnak, ami arra utal, hogy Dóczy és környezete ezeket ismerte és használta. A rövidítések tényét az adott rövidített szó felett különféle írásjelekkel jelezték. Íme néhány példa: kged – kegyelmed, nagod – nagyságod, kegtek – kegyelmetek, nagodat – nagyságodat, datū – datum, nē – nem.

A címzés boríték híján a XVII. században az összehajtott levél hátoldalára került. A levelet pecsétviasszal zárták le, amelybe a feladó nyomta bele saját pecsétjét. Az előkelő levélírók saját pecsétnyomókat használták, amely családi címerükkel és esetleg monogrammal volt ellátva. A kevésbé előkelők családi címeres pecsétet használtak. Előszeretettel alkalmaztak régi pecsétgyűrűket. Számtalan esetben lehet találkozni római kori „gemma" lenyomatokkal is.

Levélküldés és fogadás a XVII. században

Annak ellenére, hogy a posta intézményét már a XVI. században létrehozták, XVII. századi működésére vonatkozóan kevés adat áll rendelkezésünkre. Eleinte az uralkodók leveleit szállították, később a tehetősebb nemesek leveleit is kézbesítették. Dóczy András leveleiben bőven találhatók utalások a postára vagy a postamesterséget űző személyekre. Az első példában rögtön észrevehetjük, hogy sokszor a külön ezért alkalmazott futárok mellett alkalmi postások is akadtak: „*Na[gysá]godnak két rendbeli levelét hozták, egyiket az Penészi Márton szolgája másikat postán.*"[11] Szolgáltatásukért – akár főállású, akár alkalmi postások voltak – sokszor kaptak ellenszolgáltatásokat, mivel munkájuk bizalmas volt: „*Az kassai postamesternek lesznek Na[gysá]god előtt valami praetensiói,*[12] *minthogy itt is jámborul és emberül viselte magát, kérem Na[gysá]godat legyen commendálva Na[gysá]godnál én érettem is, hogy lehessen kedve szerint való válasza Na[gysá]godtul, kit én is meg igyekezek szolgálnom Na[gysá]godnak*".[13]

A XVII. században a posta kézbesítése veszélyes feladatnak számított, főleg egy olyan vár környékén, mint Szatmár amely három birodalom közös határán volt végvár. 1611-ben Dóczy András szatmári főkapitány több esetről is beszámol Thurzó György nádornak Báthory Gábor hajdúinak kegyetlenkedéseiről, akik még a postát sem kímélték. A hajdúk nemcsak a nádor által küldött postást bántalmazták és fosztották ki, de működésükkel veszélyeztették a kapcsolattartást. „*Erdély felől tegnap előtt Nagodnak meg írtam, most is ujjóbban azon hír continuáltatik, hogy az Erdélyi Fejedelem Szebenben vagyon, az hajdú igen szökik akaratja ellen is, az kik penig ki jőnek minden insolentiát cselekesznek. Immár egy néhány nemes embereket meg vertenek, lovokat el vonták, sőt még az eö felge Wadai postáját is útjában igen meg verték, lovát egyet mását el vették, és ezt az Nagod levelit is csak alig hozták meg mely miatt az posták búcsúznak, az szolgálatot el akarván hagyni, ha penig az posták így az bátorságossan nem fognak járhatni és mind eö felgével mind Nagoddal levél által correpondentiánk nem leszön, Nagod gondolhatja mire megyön az dolog és mi következhetik."*[14] és *„Elek János Bátorban lévén s maga igen gyűjti az hajdúkat, az mely hajdúknak arra szabadságot adott, hogy valahol ők lovat meg szereznek akár kicsoda féle rendbeli embertül, többet érette négy forintnál ne adjanak, hanem mindjárast eriggyenek, sőt az utakat is mindenfelé állják ilyen okkal.*

[11] MNL OL E196 fasc. 60. no. 6.

[12] Igény, követelés (lat.).

[13] MNL OL E196 fasc. 63. no. 12.

[14] MNL OL E196 fasc. 60. no. 4.

Hogy az ő postájokat Kállóban be vitték, és Kállóban mindjárast hármat lőttenek, ők is azt akarják érteni, az ő postájokat miért vitték be Kállóban. Ezt ő magok mondják, hogy mindenütt az posták-nak utókat, meg állottak. Ez éccaka is az Vadai földön valami szilágyi emberek holtanak. Úgy mint 20 szekérrel és az hajdúkra jöttenek, erőssen harcoltanak velek, de mégis Isten akarattjából az Szilágyiak benne egyéb kárt nemtöttenek, hanem kettőjüket lőttek az hajdúk meg, és minket is az postákat felette igen fenyegettenek, igen félek tőlök. Hanem Nagodat kérem azon mint Kelmes Uramot, hogy találjon módot az levél hordozásban, mert mostan a levél hordozásban most semmi bátorságunk nincsen".[15]

Arra nézve, hogy a XVII. század első évtizedeiben a „postán" elküldött levelek milyen gyorsan érhettek célba, számos adattal találkozhatunk a levéltárakban őrzött levelezések tartalmában. Néhány adat Dóczy András szatmári főkapitány leveleiből: „*Az kegd Prágánál költ levelét 18 Juny, ma adák meg. Cassovia 1 july Ad. 1608.*"[16] „*Az Nagod levelét amely Pozsonyban 5. Novembris költ, ezen órában úgy mint azon meg nevezett hónak 18. napján adák meg. Datum in Arce Zatthmar 18. Novembris Anno 1610.*"[17] „*Az nagod levelét melyet Árvában 21 februarii expediált nagod 28 eiusdem mensis adák meg, melyből az nagod akarattyát megértettem. Datum ex Arce Zatthmar die 28 Februarii Anno 1611.*"[18] „*Az Nagod levelét mely Biccsén 18 7bris költ ma 29 eiusdem adák meg. Dat. in Arce Szatmár die 29. Septembris Ad. 1612.*"[19] „*Az Nagod levelét mely Bécsben 17 marty költ ma 30 márty adák meg. Datum in arce Zattmar die 30 marty Ad.1612.*"[20] „ *Az Nagod levelét mely Hamburgban 15 marty költ, prima april adák meg mind az Nagod és Battyány Uram Erdélyi Fejedelemnek szóló levelekkel egyben. Dat. in Arce Szatmár die 1. Aprilis Ad. 1612.*"[21]

Év	Feladó	Feladó helye	Címzett	Címzett helye	Időtartam
1608.	Thurzó György	Prága	Dóczy András	Kassa	14 nap
1610.	Thurzó György	Pozsony	Dóczy András	Szatmár	14 nap
1611.	Thurzó György	Árva	Dóczy András	Szatmár	8 nap
1612.	Thurzó György	Biccse	Dóczy András	Szatmár	12 nap
1612.	Thurzó György	Bécs	Dóczy András	Szatmár	14 nap
1612.	Thurzó György	Hamburg	Dóczy András	Szatmár	18 nap

Természetesen az imént közölt adatokból még korántsem általánosíthatunk a korabeli postavivők vagy futárok kézbesítési gyorsaságáról. Az utak és a járművek minősége, az útonállók esetleges jelenléte és persze a levelek fontossága is befolyásolhatta a küldemények beérkezésének idejét.

A levél ma is fontos információforrás. Lehet, hogy már nem pennával írják és nem is papírra, attól még fontos adatokat tartalmazhat olvasója számára. Az internet világában nem probléma levelek százait megírni egy-egy nap, de vajon milyen képet mutatnak majd virtuális leveleink az utókor számára?

[15] MNL OL E196 fasc. 61. no. 2.
[16] MNL OL E196 fasc. 63. no. 1.
[17] MNL OL E196 fasc. 61. no. 2.
[18] MNL OL E196 fasc. 63. no. 4.
[19] MNL OL E196 fasc. 58. no. 13.
[20] MNL OL E196 fasc. 60. no. 12.
[21] MNL OL E196 fasc. 63. no. 14.

Irodalom

Deák 1875.
Deák Farkas: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése. Franklin, Budapest 1875.
Deák 1879.
Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei: 499 darab. 1515–1709. Magyar Tudományos Akadémia Kvk. hivatala, Budapest 1879.
Eckhardt 1944.
Eckhardt Sándor: Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete, Budapest 1944.
Ipolyi 1887.
Ipolyi Arnold: Alsósztregovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1887.
Kovács 1971.
Kovács Sándor: Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század. Gondolat Kiadó, Budapest 1971.
Szádeczky 1915.
Dr. Szádeczky Lajos: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629. MTA Történelmi Bizottság, Budapest 1915.
Zichy 1876.
Id. gróf Zichy Edmund: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez czoborszentmihályi Czobor Erzsébethez. Militaria Hungarica. Athenaeum, Budapest 1876.

Mohácsi Endre

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf.57
e-mail: mohacsiendre@ gmail.com

Letter as source of information at the beginning of the 17th century

Szatmár chief captain András Nagylúcsei Dóczy's letters written to palatine György Thurzó

Flow of information is a practice known in the history of the mankind for millennia. One of the most important roles in this flow belongs to hand-written letters. The author of the article represents the 17th century period in the history of correspondence. In this time several changes went on in the way of exchanging information. At the turn of the 16th–17th century we can find letters of free atmosphere and style in the legacy of our ancestors. Use of the Hungarian language became more and more widespread. It came into fashion to write letters on a whole sheet of paper even if the author of

the letter wished to describe not the most important things to the addressee. The study concerns the questions of the form of address, the style and, naturally, that of the materials used.

Endre Mohácsi

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf.57
e-mail: mohacsiendre@ gmail.com

Nyíregyházi huszárok az I. világháborúban
Állásharcok 1915–1916-ban

Bene János

Az osztrák-magyar és német csapatoknak az orosz hadsereg állásait áttörő gorlicei nagy támadása után (1915. május 2.) a frontvonalak egyre keletebbre húzódtak. A támadás üteme azonban 1915 őszére lelassult, majd kifulladt, s mind a két fél védelemre rendezkedett be, így gyűjtve erőt a további hadműveletekhez. E harcok során a magyar királyi 11. honvéd lovashadosztály[1] – benne a kassai 5. honvédhuszár ezred – a Pripjaty-mocsarak területére jutott.

A Pripjaty-mocsarak hatalmas, mintegy 100.000 négyzetkilométeres erdős-mocsaras területe mindenféle harccselekményre alkalmatlan volt. A mocsár fő folyójáról, a Pripjatyról elnevezett vidék Polesie és Rokitnoi mocsarak néven is ismeretes. Ezt az óriási, tányér alakú területet 90%-ban erdő, mocsaras nádas és nyílt tó borította. Csak egy kicsiny területén lehetett valamiféle mezőgazdasági művelést folytatni, ott a lakosság burgonyát, zabot és kölest vetett, legeltetett és szénát kaszált. Ilyen viszonyok közepette a Polesie igen gyéren népesült be. Néhány város, falu és az egymástól messze elszórt majorságok, vadászházak jelentették a civilizációt. Kő és a téglaégetéshez szükséges agyag híján a házakat fából építették. Számtalan, átlag 5 km² nagyságú, nyílt és náddal benőtt tó tarkította e területet, de voltak nagy, a mi Balatonunknál is nagyobb mocsaras tavai, melyeket csak a fagy beállta után lehetett bejárni. A mocsár főfolyója a Pripjaty, melynek sekély medre általában 50-250 méter széles. Bal oldali mellékfolyója a Jasiolda (Jaszelda)[2], jobb oldali a Turija, a Stochod (Stohid) és a Goryn (Goriny), melyek általában 10-50 méter szélesek és 1-2 méter mélyek. Gyér vasúthálózatához a Breszt-Litovszk – Pinszk – Luniniec (Lunyinyec), a Breszt-Litovszk – Kowel (Kovel) – Rowno (Rovno), a Breszt-Litovszk – Cholm (Holm) kétvágányú és a Cholm (Holm) – Kowel (Kovel) – Sarny (Szarnyi) egyvágányú vasútvonal tartozott. A mocsárvidék belsejében műút egyáltalán nem volt. A kevés, 25-50 méter széles kocsiút nyáron poros volt, esőben meg úgy felázott, hogy elsüllyedt benne a szekér, a ló, télen pedig csak a nagy hóból kilátszó telefonpóznák jelezték, hogy merre lehet menni. A mocsaras erdőkön keresztül dorongutakat (egymás mellé fektetett gerendák) építettek, azokat azonban az időjárás meg a visszavonuló alakulatok hamar tönkretették.

Bár a mocsárvidéket az osztrák-magyar hadvezetőség hadműveletekre alkalmatlan területnek nyilvánította, mégsem hagyhatta felderítetlenül és megszállatlanul, hiszen attól északra is és délre is ott álltak a Központi Hatalmak hadseregei, és félő volt, hogy a fedezetlenül hagyott mocsárvidéken az orosz hadsereg átkelve észak és dél felé is bekerítő hadmozdulatokat tehet. Így került a

[1] A magyar királyi 11. honvéd lovashadosztály állományába a debreceni 2., a szegedi 3. (22. lovasdandár), a kassai 5. és a marosvásárhelyi 9. honvédhuszár ezred (24. lovasdandár), illetve a 3. és 4. lovas-géppuskás osztag tartozott. A lovashadosztály ütközetlétszáma 3800 lovast számlált a szabályzat szerint.

[2] A földrajzi neveknél a korabeli megnevezéseket, illetve írásmódot használjuk, majd utána zárójelben megjelöljük a ma használatosat is, amennyiben a kettő eltér egymástól.

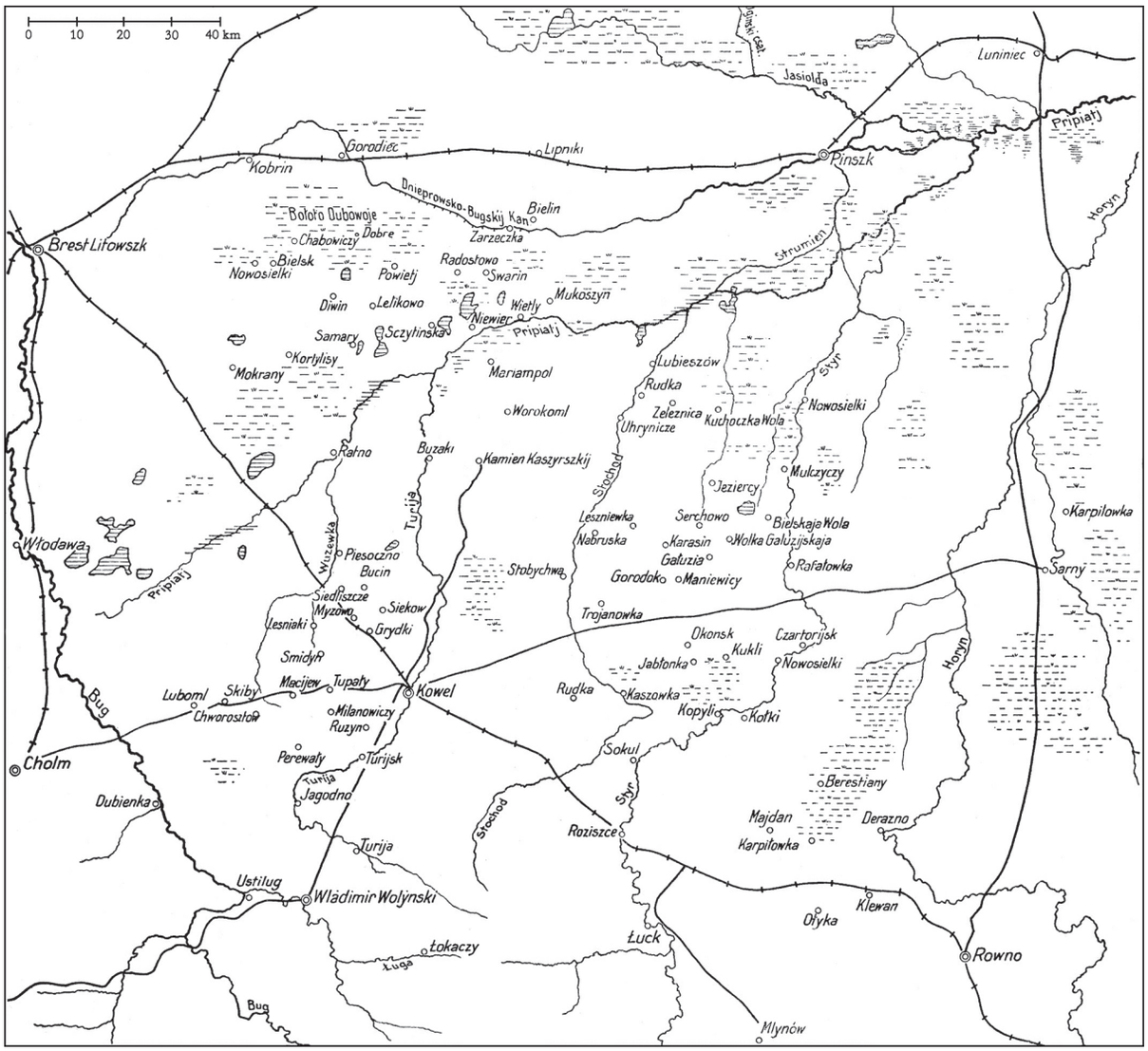

1. kép

A Pripjaty-mocsarak területe, ahol a Máriássy László főhadnagy által leírtak zajlottak (Reé 1936. 266. alapján)

Fig 1

Territory of the Pripyat Marshes, the scene of events described by Lieutenant László Máriássy (after Reé 1936. 266)

mocsarakba 7 lovas- és 6 osztrák-magyar és német gyaloghadosztály, melyeknek katonái nagy nehézségek között, mégis eredményesen harcoltak a túlerejű, jobban felszerelt és a terepet is jobban ismerő oroszok ellen (Reé 1936. 266–267.).

A 11. honvéd lovashadosztály ezredei a mocsarakban a Gałuziától keletre fekvő magaslatokon rendezték be állásaikat (1. kép). Itt töltötték 1915–1916 telét, s az itt kiépített állásokban fogadták 1916. június elején az orosz ellentámadást, az úgynevezett Bruszilov-offenzívát.

A hadosztály alárendeltségében lévő 5. honvédhuszár ezred parancsnoksága a Gałuziától délnyugatra fekvő Gorodokra települt, alosztályai pedig Gałuziától keletre foglalták el védőállásaikat.

2. kép
A 11. honvéd lovashadosztály állásai 1915. december 7-én (Reé 1936. 279. alapján)

Fig. 2
Positions of the 11th Honved Cavalry Regiment on December 7th 1915 (after Reé 1936. 279)

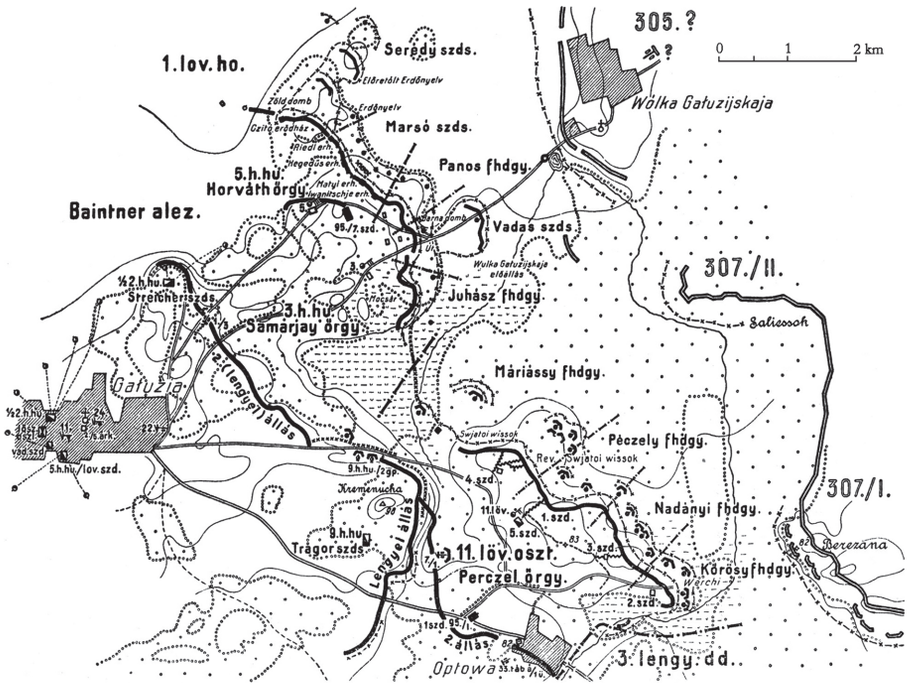

Az állóháború időszakát általánosságban jól jellemzi az 5. honvédhuszár ezred ezredtörténete az alábbiak szerint: 1915 *„október végén az ezred eddig páratlanul mozgalmas történetének nyugodtabb szakasza kezdődött. Az arcvonal – hogy jellegzetes világháborús kifejezéssel éljünk – 'megmerevedett', a harci tevékenység erősen csökkent, ember és ló több kényelemhez jutott. November első napjai az állás alapos kiépítésével, fedezékek, menedékhelyek lakályossá, fűthetővé tételével teltek el. Harci tevékenység alig adódott; inkább csak a két fél tüzérsége lőtt, rendszerint délelőtt. Beköszöntött az esős, hideg idő s az emberek legszívesebben a meleg fedezékben húzódtak meg. Erdő volt bőven, senki sem takarékoskodott a fával. Az utászok cölöp-házakat, férőhelyeket és srapnelernyőket*[3] *építettek. Egész lakótelepek születtek a mocsarak között, ahol nem sokkal előbb még azt hitte volna az ember, hogy csak békák, siklók, csiborok és más vízi állatok tudnak meglenni. Az ember talán nem is azzal tette magát naggyá a háborúban, hogy elképesztő hősiességgel harcolt, hanem azzal, hogy zokszó nélkül tudott tűrni és szenvedni."* (A volt 1935. 183–184.)

Ide, a Pripjaty-mocsarakba vonult be ezredéhez a betegségéből felgyógyult Máriássy László[4] főhadnagy 1915. november 16-án. Gorodokon jelentkezett az ezredparancsnokságon, majd átvette védőállásának parancsnokságát, amelyet naplójában Zöldhátnak, az ezred története pedig Zölddombnak nevezett (2. kép).

Ettől az időponttól kezdve közöljük Háborús naplójának ide vonatkozó részleteit egészen a Bruszilov-offenzíva megindulásáig, amikor is Máriássy László egész ezredével együtt orosz hadifogságba esett (Máriássy II. rész, 1–49.).

[3] A srapnel ólomból, később vasból öntött golyókkal töltött, a levegőben időzített gyújtóval robbanó gránát. A gránáttestből kilövellő golyók nagy területet pásztáztak, s a 2-3 cm vastag fenyődeszkát is átütötték. Hatásos tüzérségi lőszer volt a nyíltan álló, a rohamozó vagy éppen lövészárkokban álló ellenséggel szemben. A srapnel lövedékei ellen készítették a lövészárkok és a fedezékek fölé a védőtetőket, a srapnelernyőket.

[4] Márkus és batizfalvi Máriássy László életrajzát lásd Bene 2014. 283.

„XI. 20.

Kint vagyok a rajvonalban. Állásom a Zöldhát támpont valóságos kis erőd. A legénység az állás srapnelmentes, fűthető fedezékeiben lakik. A tiszti fedezékben ágy, asztal, szék, mosdó és üvegablak is van. Belül fa, kívül föld. Az állás előtt 2 sor drót, amit holnap kezdünk megerősíteni. Az állások erősek, de a fegyverlétszám kevés. A 11. lovashadosztály majdnem 9 kilométeres vonalán csak 1300 karabély[5] van. Ma ugyan 200 polyák[6] baka jött hátra tartaléknak, de abban nem sok a köszönet. Igaz, hogy az előterep nagyon mocsaras, de azért mégis túlságosan szaggatottnak találom a védővonalat, különösen a Zöldhát és Erdőnyelv között, ahol 200 lépés széles sűrű erdő van köztük. Így történhetett meg a tegnap esti eset, amikor 2 muszka átjött a vonalon és hangos jó estéttel köszöntött be az egyik fedezékbe.

XI. 21.

Mi, a 11. meg az 1. és 9. lovas hadosztályok,[7] a lengyel légióval[8] együtt báró Hauer Lipót[9] lovas hadtestjét képezzük. Innen északra német lovasság, délre pedig a Konta[10] hadtest van. Délben egy kis ágyútüzet is kaptunk.

XI. 22.

Apuskától kártyát[11] kaptam.

Éjjel egy kis lövöldözés volt a tábori őrsnél. Az ezred lovait pedig, szénahiány miatt még 35 kilométerrel hátrább vitték Nabruskára.

Szívesen vagyok itt kint. Milyen különbség is tavalyi kikapart lyukaink és a mostani príma fedezékek között, ahol az ember mosakodhat, borotválkozhat akár csak otthon. Nagy változás biz ez. Csak a kis óriások uralma nem változott Baintner[12] alatt sem. Nagyon furcsa dolgokat beszélnek erről.

XI. 23.

Ma a lövészosztály[13] optavai állásait bombázza a muszka.

---

[5] A karabély, a kard mellett a huszár egyéni fegyvere. Az I. világháborúban az 1895 M Mannlicher ismétlőfegyver volt leginkább rendszerben, mely egy tárból egyszerre 5 töltény kilövésére volt alkalmas. Hossza rövidebb a puskánál. A huszár hátára szíjazva viselte.

[6] 1915-ben az osztrák-magyar hadsereg veszteségeinek pótlására lengyel területeken a lengyel lakosok között toborzott katonákat.

[7] A császári és királyi 1. és 9. lovashadosztály. A nyíregyházi császári és királyi 14. huszárezred az 1. lovashadosztályba tartozott, és így ez az ezred is a Pripjaty-mocsarakban harcolt 1915–1916-ban.

[8] A Lengyel légió a Központi Hatalmak oldalán az oroszok ellen harcoló, 1914 augusztusában szervezett alakulat volt Jozef Piłsudski ezredes, a későbbi marsall, a független Lengyelország államfője parancsnoksága alatt. 1915-ben ez az erő három dandárt tett ki, mely egy hadtestté egyesült.

[9] Hauer Lipót, báró (Buda, 1854. – Budapest, 1933.) osztrák-magyar vezérezredes, 1914 októberétől a róla elnevezett lovashadtest parancsnoka altábornagyi, majd lovassági tábornoki rangban. Hadtestét a császári és királyi 1. és 9. lovashadosztályból szervezték meg.

[10] Helyesen Conta. Conta, Richard von (Tuchel, 1856. – Frankfurt am Oder, 1941.) német gyalogsági tábornok, hadtestparancsnok.

[11] Kártya – itt levelezőlap.

[12] Baintner Ernő, balassagyarmati (Balassagyarmat, 1872. – Budapest, 1954.) nyugalmazott tábornok. 1915. június 5. és 1916. február között, majd 1916. július 10-től a világháború végéig a kassai 5. honvédhuszár ezred parancsnoka. 1915. augusztus 1-jén alezredessé, 1918. február 1-jén ezredessé léptették elő. A „kis óriások” uralmán az ezred tisztjei és az ezredtörzsben szolgálók közötti belső személyeskedéseket, belharcokat érti a naplóíró.

[13] A huszárezredek ló nélkül maradt huszárjaiból szerveztek minden ezredben, illetve a lovashadosztályoknál egy-egy háromszázados lövészosztályt.

XI. 25.

Szép fehér hóval van beborítva minden. Kínoz is a reumám, mint még soha. Sokat beszéltek ma az ezredtörzsről, úgyhogy már azon gondolkozom, hogy áthelyeztetem magamat a lövészosztályhoz, mert az intrikát és hízelgést az én gyomrom be nem veszi.

XI. 26.

Megvolt a felváltás. Szegény lovacskáim oda vissza 70 kilométert tettek meg a térdig érő sárban. Azt hittem majd holnap kipihenik magukat, de dicső ezredtörzsünk jóvoltából ez is másképpen lett. Mikor beérkeztem, azzal fogadott Apor Jóska,[14] *hogy csináljak valamit, mert áthelyeztek a lövészosztályhoz. Ugyanis Baintner két bakahadnagy*[15] *fiát azzal csempészte fel a hadosztályhoz, hogy a lövészosztályhoz fognak menni, most meg az ezrednél tartja őket és régi huszártiszteknek kell helyettük a lövészosztályhoz menni. Gyalázatos panama. Este 10-kor megkaptam az írásbeli parancsot is. Úgy látszik a kis óriások el akarnak nyomni, de tudom nem fog nekik sikerülni. Eszembe sincsen, hogy beteget jelentsek – mint ahogy Jóska tanácsolja –, megyek én a lövészosztályhoz. Meg vagyok róla győződve, hogy ha csak fele annyit csinálok mint tavaly az ezrednél, meg lesz érte az elismerés. A lövészosztály parancsnokáról, Perczel Armandról*[16] *azt mondják, hogy ideges, túl szigorú. Én ugyan nem félek a szigorú elöljáróktól, azokkal én jól kijövök, én a befolyásolható, részrehajló vénasszonyokat és panamistákat utálom.*

XI. 27.

Anélkül, hogy a díszes ezredtörzsnél lejelentkeztem volna, hajnalban lóra ültem és 14 kilométeres lovaglás után bevonultam a lövészosztályhoz, ahol Perczel a 4. század parancsnokságával bízott meg. Alantos tisztjeim Terényi, Bernáth Laci, Dosztál, Zoltán Mikszi és Legeza Laci.[17]

Végre megint önálló parancsok vagyok. Ha nehezebb is a munka, megvan az a jóleső tudatom, hogy erő van a kezemben. Több mint 200 puskám van, majdnem annyi, mint az egész ezrednek a rajvonalban. Állásom hossza 1600 lépés, ami még nincsen egészen kiépítve, azért nagyban folyik a munka. Első veszteségem is megvan új századomnál, mert egy szegény szakaszvezetőmet járőrben agyonlőtt a muszka.

XI. 28.

Ha az állások elkészültek új tiszti dekungokat[18] *fogok építeni, mert a kolibám*[19] *olyan alacsony, hogy csak ülni vagy feküdni lehet benne.*

Perczel állandóan talpon van, mindenütt ott van a munkánál. Erdőt írtunk, állást építünk, drótot húzunk, hogy erdőben levő állásaim hamarosan elkészüljenek. Segítségül 60 7. ezredbeli közös huszárt és 50 polyák bakát kaptam a munkához.

Lovacskáim az ide 6 kilométerre lévő Galuzián vannak. Jól érzem magamat, örülök, hogy elkerültem az ezredtől. Hiszen nem az bántott engem, hogy ide kerültem, hanem a komisz eljárás, hogy a bakatojások helyett küldtek ide, mint még 8 más tisztet az 5. honvéd huszárezredtől.

---

[14] Apor Ferenc József főhadnagy az 5. honvédhuszár ezredben, 1915 őszén az 5/2. lovasszázad, majd egy huszár gyalogszázad parancsnoka.

[15] Gyalogos hadnagy. Valószínűleg téved a naplóíró, mert Baintner László és Baintner István hadnagyok huszártisztek voltak, s mint ilyenek szerepelnek az ezredtörténetben is.

[16] Perczel Armand, bonyhádi (Ógyalla, 1873. – Balatonfőkajár, 1956.) nyugalmazott tábornok. 1912 és 1916 között a magyar királyi marosvásárhelyi 9. honvédhuszár ezred század- és osztályparancsnoka. 1914 novemberétől 1916 nyaráig a 11. lovashadosztály parancsnokságán különböző beosztásokban szolgált.

[17] Terényi László főhadnagy, Bernáth László hadnagy, Dosztál József hadnagy (fogságba esett 1916. július 6-án), Zoltán Miklós hadnagy (fogságba esett 1916. július 6-án), Legeza László hadnagy huszártisztek az 5. honvédhuszár ezredben.

[18] Deckung – fedezék.

[19] Koliba – faház.

Este jobb szélső tábori őrsömnél[20] *erős lövöldözés kezdődött. Amint ennek okát megtudni a telefonhoz siettem, hallom amint Perczelnek Fisser Zsüszti*[21] *jelenti: Erős ellenséges túlerő közeledik, tartalékot kérek. Később kisült, hogy csak egy muszka járőr stráfolt*[22] *el előttünk.*

XI. 29.

Református istentisztelet volt. Nagyon megható kép volt, amint a fehér havon, Isten szabad ege alatt, munkától lecsigázott embereink rázendítették, hogy: „Tebenned bíztunk eleitől fogva…"[23] *Csupa fáradt öreg arc, akikről lerí a nélkülözés, túlfeszített munka. Alig látni fiatal arcot közöttük. De amikor a végén a Himnuszba kezdtünk, csodálatosan kigyúltak a szemek, az összeroskadt öregek kiegyenesedtek, megfiatalodtak.*

Visszajövet Perczel kifogásolta, hogy miért megyünk istentiszteletre, mikor még olyan sok a munka. Mindegyik alantosomnál talált kifogásolni valót: Terényi nagyra mérte ki a tiszti dekungot, Bernáth fúr, farag, mint a gyerek, Zoltán apatikus stb. Nem veszem tragikusan hiszen mindenkinek vannak ideges napjai, Ő pedig annyit lót-fut, mindenütt ott van, az egész lövészosztály munkáját dirigálja, hogy nem csoda, ha néha ideges.

XI. 30.

Reggel 7-től este 7-ig állandóan a munkánál voltam, minek szép előhaladásáért megkaptam Perczeltől az első dicséretet. Munka közben majd legázolt egy megriasztott, szép szarvastehén, amint merész ugrással röpült át a 6 méter széles drótsövényen.

Éjjel az északra lévő németeken rajtaütött a muszka és egy dandártörzset lemészárolt. Itt meg próbariadó volt, aminek eredményével nem vagyok megelégedve, mert csak 15 lépésenként jut egy ember a vonalba. A szélső bal mocsár állásomba pedig 470 lépésre, csak 18 emberem jutott, míg az osztálytartalékkal ki nem egészítették.

Estefelé egy kis lövöldözés is volt és egy emberem könnyen megsebesült. Egy muszka különítmény támadt az 1. és 2. számú tábori őrsömre, de 10 perc alatt már vissza is vettük.

XII. 1.

Ma a Riedl[24] *csoport és bal szárnyam közötti 2½ kilométeres lyukat kezdtük drótozni. Ez bizony nagyon szükséges, mert amióta a mocsár befagyott, mindenki átsétálhat rajta. Perczel most állandóan dicsér, nagyon meg van elégedve századom munkájával.*

XII. 2.

A muszka nagyon szemtelen kezd lenni. Éjjel a 12. számú őrs mögé lopódzott és szuronyszúrással ölte meg a drót mögött álló őrt. Most a tábori őrs állásokat erősítjük. Az 1. számútól ellenséget is láttam. Egy járőröm behatolt a muszka tábori őrs mögé és azt megugrasztotta. Három géppuskámhoz Zoltán Mikszi helyett Hoffmann főhadnagyot[25] *kaptam meg, Legezát pedig az 1. századhoz helyezték át. Otthonról ma csomagot kaptam.*

---

[20] A tábori őrs a biztosítás legelöl lévő része, tagjai a figyelést és a leplezést végzik. A tábori őrs ereje a feladat fontosságától, a harchelyzettől és az ellenség közelségétől függően raj erőtől osztály (zászlóalj) erőig terjedhet.

[21] Fischer Gusztáv százados az 5. honvédhuszár ezredben. Fogságba esett 1916. július 6-án.

[22] Stráfol – végigpásztáz, módszeresen átkutat.

[23] A református énekeskönyv 90. zsoltára.

[24] Riedl Miklós (?, 1871. – ?, ?) nyugállományú altábornagy. 1913-ban mint őrnagyot a szegedi 3. honvédhuszár ezredhez vezényelték, 1914-től alezredesként a fenti ezred parancsnoka. 1916-ban ezredessé léptették elő.

[25] Hoffmann Jenő főhadnagy a 3. honvédhuszár ezredben.

XII. 4.

Perczel ma kijelentette, hogy az én századom tetszik neki a legjobban. A muszka most erősen tüzel. A Linsingen[26] *törzséből ma itt volt egy porosz vezérkari őrnagy, állásainkat megnézni, amik nagyon tetszettek neki. Mikor kis létszámunkat felemlítettük, ezt mondta: Ihr seids ja Honvéds, ein jeder gilt für zwei.*[27] *Azt is mondta, hogy a honvéd olyan mint a gárda.*[28]

Ma bundát, mellényt és meleg alsóruhát kaptak embereim. Kár, hogy nem jutott mindegyiknek.

Ma nagy pucolást csináltam. Először a felvételező altiszt baját láttam el, mert igazságtalanul osztja a legénység járandóságait, azután az ellustult századküldöncöket váltottam fel, végül egy megbízhatatlan szakaszvezetőt tettem le szakaszparancsnok helyettesi állásából és helyette a gömöri Benicki tizedest tettem meg.

XII. 5.

A mai vasárnap századom első pihenőnapja. Nagy mosakodás, tisztálkodás az egész vonalon. Délben a menázsi[29] *kiosztásnál alig ismertem rá századomra. A sok görnyedt, bozontos, szakállas, kócos öreg helyett, csupa borotvált, jó képű férfit láttam magam előtt. Délelőtt Békessy Béla*[30] *volt nálam Perczellel, délután meg én mentem át az 1. és 3. századhoz.*

XII. 6.

Megint nyugtalan a muszi,[31] *folyton össztüzeket ad dróthúzó embereimre. Ma két kártyát is kaptam otthonról.*

XII. 7.

Perczel Armand ma nyíltan kimondta, hogy ez a legderekabb század. Négy ízben is gratulált, hogy milyen szépen megy nálam minden. Szóval nagy dicséretben volt részünk, ami bizony jól is esett. Ha megvan az elismerése, az ember szívesen tesz meg minden megtehetőt.

A ma kapott tűznek, még az elismerésnél is jobban örülök. Tábori őrseim külső drótja előtt jártam Perczellel, amikor a muszka egy össztüzet adott le ránk. Bumm! jött a második össztűz is és utána élénk egyes tűz. Jobbra, balra, közvetlen közelben cipegtek a golyók. Tábori őrsöm állásába ment és rögtön válaszolt. Perczel Armand csak állt tovább, fedetlenül, a drót előtt, a lövések irányába nézve. Ha ő nem fedi magát, akkor én sem fedem. Ott állottam mellette és azt tárgyaltuk honnan lő a muszka?

Nagyon jó hatással volt ez a legénységre, akik az árokból nézték, mit csinálnak parancsnokaik. Az ilyesmi imponál nekik, ha látják, hogy nem ijedünk meg egypár golyótól. Vagy 5 percig vártunk, azután besétáltunk a legénység közé a tüzelőállásba.

Azért örülök ennek az esetnek, mert a tűztől bizony már elszoktam, ez pedig visszaadta régi érzésemet. Persze az első percben, mikor jobbról, balról cipegtek a golyók, kellemetlen érzés volt fedetlenül állni, de hamarosan belejöttem a megszokott érzésbe. Jó volt ez kóstolónak, most már jöhet akármi.

---

[26] Linsingen, Alexander von (Hildesheim, 1850. – ?, 1935.) német tábornok. 1915. januártól gyalogsági tábornok és a német Bug-hadsereg parancsnoka.

[27] Az Ön honvédei olyanok, hogy mindegyik kettővel (két katonával) ér fel.

[28] A gárdába a francia, a német, az orosz hadseregben a legkiválóbb, a legmegbízhatóbb alakulatok tartoztak. Közülük válogatták az uralkodók testőrségét is.

[29] Menázsi – főétkezés, ebédként vagy vacsoraként elfogyasztott meleg étel.

[30] Békessy Béla százados a debreceni 2. honvédhuszár ezredben. Hősi halált halt 1916. július elején.

[31] Muszi – az orosz katona neve a bakanyelvben.

XII. 8.

Már a tiszti lakást építjük. Perczel igazán nagyon kedves és jó hozzánk. Mindent ad nekem. Most fényszórót és aknavetőt is kaptam. Békessy csoportját polyák bakák váltják fel. Nem örülök ennek a szomszédságnak, mert azok az első lövésre meg szoktak lógni.

XII. 9.

Este erős puska- és ágyútüzet kezdett a muszka. Úgy látszott, hogy a 3. ezred és köztem lévő lyuk ellen készül valami. Vártam, mi lesz? Kihozattam egy széket és úgy hallgattam a koncertet. Perczel nemsokára arról értesített, hogy a 3. ezred előretolt állását támadta meg a muszka. Rögtön megerősítettem a 3. számú tábori őrsömet és sok töltényt küldtem ki nekik.

A telefon berreg, mindenki kiabál, azért alig tudom Perczel hangját megérteni, mikor azt tudatja, hogy a 3. ezred előretolt állását elfoglalta a muszka, hozzá legközelebb eső tábori őrsüket pedig elfogta. Ez azért is kellemetlen, mert a köztünk lévő lyuk az egyik oldalról így védtelenné vált.

XII. 10.

Még sötét volt mikor Perczel kiadta intézkedését. Tüzérségi előkészület után a 2. és 3. ezred részei visszafoglalják az előretolt állást, 3. számú tábori őrsömről 50 puskával támogassam a támadást. Intézkedtem. 7-kor virradt, de csönd van, majd egy ágyúlövés a mi részünkről, 2 a muszka oldalról, azután megint csönd. ½9-kor kapom a parancsot: bevonulni, a hármasok már bent vannak az előretolt állásban. Teljesen érthetetlen a dolog. Minek foglalta el a muszka az állást, ha azt még az éjjel önként ki is ürítette!?

Úgy látszik tüzérségünk most büntetésből lövi olyan erősen a muszka állást. Az ide 7 kilométerre lévő Koseionowkára 2 szibériai lövész hadosztály érkezett. Csekély 35000 ember, de még milyen ember! Terényi Bejdi szerint, a híres fejlövők, akik nyáron 950 emberről 140-re apasztották le lövészosztályunkat. Akkor kapott Brokés[32] *alezredes is egy súlyos fejlövést.*

XII. 11.

Megint felesleges veszteség. Egy járőrmenet három sebesültbe és egy halottba került. Hoztak ugyan muszkát, de az már nem ér fel szegény emberem halálával.

XII. 12.

Református istentisztelet alatt erősen ágyúzott a muszka. Lovacskáim ma kint voltak vizitben nálam. Jól néznek ki.

3. számú tábori őrsömön vadonatúj ruhában, szuronyán fehér kendővel, egy muszi kéredzkedett be. Azt állítja, négy nap előtt jött ide friss zászlóaljakkal.

XII. 13.

Állásaim igazán szépek. A srapnelernyőkkel már elkészültünk, meg a burkolt lőrésekkel is, most aztán az állás burkolásához látunk.

Az egyik küldöncömnek volt ma nagy disznója. Amint kunyhóm előtt fát hasogatott, éppen fejszéje nyelébe fúródott egy orosz golyó.

XII. 14.

Tábori őrseimnél már alig lehet dolgoztatni, oly sokat lő oda a muszka, egy emberem meg is sebesült. A drótnál meg akkor csíptünk el egy polyák bakát, amint a muszkához akart átszökni. Remélem a hadbíróság majd ellátja a baját.

Főállásom és tábori őrsvonalam között rejtélyes dologra bukkant egyik emberem. Egy mocsaras bozótban friss húst, muszka konzervet, fél bödön vajat és lisztet talált. A dolog annál gyanúsabb mert a hely a Riedl-csoporthoz vezető telefonhuzalom mellett van. Valami kém lehetett itt és

[32] Brokés István (Lakszakállas, 1866. – ?, ?) nyugalmazott tábornok. A világháború kitörésekor a szegedi 3. honvédhuszár ezredben szolgált, 1915. február 27-től a 11. honvéd lovashadosztály lövészosztály parancsnoka, majd 1916. január 29-től az 5. honvédhuszár ezred parancsnoka ezredesi rangban. 1916. július 6-án ezredével együtt orosz hadifogságba esett.

talán be is kapcsolt a telefonunkba. Az egész környéket átstráfoltattam, de semmit sem találtam. Csak 3. számú tábori őrsöm és a muszka állás között találtak embereim egy düledező kunyhóban egy vég vászonra és egy régi ezüst gyertyatartóra.

Ma szenteltük fel kényelmes új házunkat (3. kép). *A belső fal és padló fehér hasított fa, jó ágy, asztal, szék, lóca és polc is van, az ágynál pedig telefon. A tiszti ház mellett pedig az őrmester, telefonisták és a küldöncök házai épültek.*

XII. 15.

Báró Hauer, a lovashadtest és gróf Bissingen,[33] *a 11. lovashadosztály parancsnoka voltak itten. Hauer megdicsért és azt mondta, hogy az én századom állásai felelnek meg legjobban intencióinak. Az öreg Nándin látszott, hogy négyszemközt szeretne velem beszélni, de Hauertől igen nagy a respektusa. Annyit mégis odasúgott, hogy 'Attila tiszteltet.' Ebből megértettem, hogy Pesten, régi ezredtársával, Máriássy Atillával*[34] *beszélt elsikkasztott kitüntetésemről.*

XII. 16.

A hadosztály elrendelte, hogy drótjaink elé rakott szalmababákra céllövészetet rendezzünk. Lövöldözésünkre a muszka mindjárt válaszolt, de azt, hogy mennyire jött előre nem tudhattuk, mert tábori őrseink is be voltak vonva. Perczelt sikerült rávennem, hogy szüntessük be a lövöldözést és küldjük ki tábori őrseinket, nehogy a muszka lerombolja állásainkat. A 2. számú tábori őrsöm előtt rá is találtunk a muszkák friss nyomára és kilőtt töltényhüvelyekre.

3. kép
Máriássy László főhadnagy a felépített házban (Máriássy 12. kép alapján)

Fig 3
Lieutenant László Máriássy in the constructed house (after Máriássy 12. kép)

XII. 17.

Az 1. számú tábori őrsömnél ma 8 jól megtermett muszka jelentkezett, akik igen jókedvű legények voltak és kézzel, lábbal gesztikulálva rajzolták állásaikat a homokba.

Sajnos megint nagy veszteségem volt, mert egy járőrömet közrekapta egy 50-60 főnyi muszka különítmény, úgyhogy csak egyetlen emberem menekült meg, a többi hatot részben sebesülten elhurcolta a muszka. Hiába küldtem ki erős járőröket, szegény elhurcolt embereimet nem tudtuk visszaszerezni.

XII. 18.

Mozgalmas napunk volt. Reggel a 2. század 3. számú tábori őrsét rohanta meg a muszka, úgyhogy egy ember belé is halt a szuronydöfésbe. Tegnap elhurcolt embereimből meg az egyik szerencsétlent agyonszúrva találtuk meg az erdőben. Nagyobb harcok nincsenek szegény embereim mégis így fogynak napról napra.

[33] Bissingen-Nippenburg, Ferdinand von (Bécs, 1856. – Székesfehérvár, 1937.) címzetes lovassági tábornok. Vezérőrnagyként vonult el a világháborúba, mint az 5., majd a 11. honvéd lovashadosztály parancsnoka (közben rövid ideig 19. és a 24. honvéd lovasdandár parancsnoka is volt). 1915. január 1-jén altábornaggyá léptették elő. 1915. szeptember 11-től a róla elnevezett lovashadtest parancsnoka 1916. január 9-ig.

[34] Máriássy Attila, márkus- és batizfalvi (Lőcse, 1849. – Visegrád, 1928.) altábornagy, császári és királyi kamarás, a magyar királyi darabont testőrség házparancsnoka.

Délután 3-kor az első század telefonálta, hogy erős muszka osztag közeledik felé, de 10 perc múlva már azt telefonálja Péczely,[35] *a nálam lévő Perczelnek, hogy úgy látszik tábori őrse rémképet látott. A cirkusz este 6-kor kezdődött, mikor Kőrösy*[36] *azt telefonálta, hogy százada előtt 400 lépésre muszka rajvonal fekszik, aminek köhögését behallják a századhoz. Persze erős járőrök mentek ki mindenfelé. Később megint jelent Kőrösy, hogy talán nem is a muszka köhögött, hanem egy legionista járőr. Majd a légió telefonál, hogy előtte van egy muszka rajvonal, aztán megint Kőrösy, hogy előtte nincsen semmi, de elismeri, hogy járőre, csak 300 lépésre ment ki. A többi század megszállta állásait, de én csak készültséget rendeltem el. Minek fárasszam embereimet, mikor akkor is elég lesz állásomat megszállni, ha majd tábori őrseim előtt lesz a muszka. Egy prédikációt mégis tartottam embereimnek, hogy bárcsak a mi erős állásainkra támadna a muszka, ahonnan ötszörös túlerőt is játszva vernénk vissza, legalább akkor rongyos bakancsaik helyett mindjárt volna jó muszka csizmájuk.*

Most aztán várjuk a támadást.

XII. 19.

Éjfél után telefonálta a légió, hogy foglyok bemondása szerint ma, orosz naptár szerint 6-án, a cár nevenapja[37] *tiszteletére, fog támadni és egy újfajta drótvágó ollót kipróbálni az orosz.*

Kedélyesen várjuk a fejleményeket. Bejdi már a 4. teás rumot issza, amitől még az ő sémi szíve is sneidig[38] *lett. Áttelefonáltunk a 2. századnak, hogy köhög e még a muszka? 'Most nem köhög' jött vissza a válasz.*

Most 2 óra, körülnéztem kint, de egyetlen lövés sem esik, csak az őrök egyhangú léptei hallatszanak. A 2. század telefonál, hogy egy járőre megint köhögést hallott. No ezekről a szenteltvíz sem mossa már le a köhögős század nevet. Bosszantó, hogy úgy látszik, hiába virrasztunk.

Tényleg nem volt semmi. Lovaim kint voltak és futóárkokat meg rögtönzött barierekет[39] *ugrattam velök.*

A ma fogott két muszka azt vallja, hogy 20 század pótlást kaptak és támadni fognak. A hadosztály is támadásról telefonál és 11 órában még annak idejét is tudni véli. Én bizony nem virrasztok megint hiába.

XII. 20.

Erősen havazik úgy látszik fehér karácsonyunk lesz. A fagyos földben már nagyon nehéz a földmunka.

XII. 21.

Bujanovics Bebé[40] *muszkát fogott, de az sem mondott semmi újat. Azt úgyis tudjuk, hogy a 305., 306. és 307. orosz gyalogezredekkel állunk szemben, mögöttük pedig cserkeszek*[41] *vannak tartalékban.*

XII. 23.

Kőrösy egy pici kutyát küldött ajándékba, amely olyan csúnya, hogy már szép. Állásomról Swatoj Jakabnak kereszteltem el.

---

[35] Péczely László főhadnagy, majd százados az 5. honvédhuszár ezredben.

[36] Kőrösy főhadnagyról nem rendelkezünk adatokkal.

[37] II. Miklós (1868–1918), 1894–1917 között Oroszország cárja névnapját december 6-án tartotta.

[38] Sneidig – kitűnő. A naplóíró itt Terényi főhadnagy izraelita származására utal.

[39] Barrier – gát, akadály, sorompó, a lóversenyekhez készített akadályok neve.

[40] Bujanovics Albert főhadnagy az 5. honvédhuszár ezredben.

[41] A cserkeszek a Kaukázus északi oldalán, a Kubány felső folyása mellett élő népcsoport. Kitűnő lovasok. A Monarchia alattvalói a cár egyenruháját viselő sokféle nép közül leginkább a cserkeszektől tartottak vadságuk, kegyetlenségük miatt.

Este azt a kellemetlen hírt kaptam, hogy állásaimat át kell adni a 2. honvédhuszár ezrednek. Hát érdemes volt ezért agyondolgoztatni szegény embereimet? Persze ezek a legszebben kiépített állások, hát Flohr[42] *elkérte a hadosztálytól ezrede számára. Egészen elveszik az ember kedvét. Ezért strapáltam le századomat, hogy kitűnő kész állásaimba a 2. ezred üljön be? Elképesztő!*

XII. 24.

Második harctér karácsony. Egy kis karácsonyfát csináltunk, ami bizony nagyon is hadi fa, hiszen a színes rongyokon és papírokon kívül, csak 5 gyertya, pár cigaretta és tábori lap van rajta. Mégis úgy meg voltunk hatva mind a négyen, hogy egész este ki sem nyitottuk a szánkat. Haza gondoltunk! Bizony szomorú ez, hogy ezt az estét is távol kell tölteni az én jó szüleimtől és testvéreimtől. Annyira szomorú, hogy inkább nem is írok róla.

Megható volt mikor századom gratulálni jött deputációja[43] *zsoltárokat énekelt a kis fa körül.*

Késő este az ajándékokat hozó szekér is megérkezett. Dohányt, pipát, cigarettát, szipkát, bicskát, erszényt, szappant, füstölt húst, kolbászt, rumot és más apróságot kaptak embereim. Mi egy sonkát, 3 üveg pezsgőt, teát, süteményt, cukrot, hal- és főzelékkonzervet, otkolont, lizoformot[44] *meg karácsonyfadíszt kaptunk.*

XII. 25.

Most már szép karácsonyfát csinálhattam derék századomnak, csak úgy csillog a díszektől és gyertyáktól. Azért mégis kedvetlenek vagyunk mindnyájan, mert elrontja ünnepünket, hogy itt kell hagyni jó állásainkat. Miért dolgoztunk ennyit? Századommal Perczelhez megyek tartaléknak.

XII. 26.

Olyan hangulatban hurcolkodtam, mintha szerencsétlenség ért volna. Helyemre az egész 2. honvéd huszárezred és a lövésosztály 5. százada jön. Eddig elég volt erre a hosszú állásra az én századom is?

A lövészosztály törzsnél, egy háromrekeszes nagy hodályban, tömegszállásban lakunk.

Darvas Paja[45] *hozzám vonult be és a most alakuló 6. századot is hozzám osztotta be Perczel. Este nála vacsoráztam.*

XII. 27.

Újból építkezünk, mert legénységi lakások bőven vannak ugyan, de tiszti, őrmesteri és küldönc házak nincsenek.

Egy szerencsétlen emberemet agyonnyomott a kidöntött fa. Ma egy állandó, 40 emberes vadászjárőrt válogattam ki, parancsnokává Bernáth Lacit tettem meg. Az emberek persze a munka alól fel vannak mentve.

Délután az 5. század és a 2. ezred egy járőrét támadta meg a muszka. Volt nagy kapkodás, telefonálás! Bejdinek megvan az elégtétele. Ugyanis 'Bohóc' az éthordónk civilben tényleg zenebohóc, Bejdinek pedig az a babonája, hogyha Bohóc muzsikál, biztosan támadni fog a muszka, így volt az Kuhockavolán, Jeziercin stb. is. Délben hiába könyörgött, engedtem Bohócot muzsikálni. Most a lövöldözés alatt nyögte is derék Bejdink 'Ugye megmondtam, hogy támad a muszka, ha Bohóc muzsikál. Kellett ez nekünk.' Támadás ugyan nem volt, de Bejdi meg van győződve, hogy Bohóc muzsikája hozta meg a muszka lövöldözést.

---

[42] Flohr János Vilmos (Kisbér, 1865. – ?, ?) nyugalmazott altábornagy. Ezredesként 1913. február 24-től 1918. február 3-ig a magyar királyi debreceni 2. honvédhuszár ezred parancsnoka volt.

[43] Deputáció – küldöttség.

[44] Otkolon – kölnivíz, lizoform – fertőtlenítőszer, a görög lüszisz (oldat) és form (lásd formalin) szavakból.

[45] Darvas Pál főhadnagy az 5. honvédhuszár ezredben. Fogságba esett 1916. július 6-án.

XII. 28.

Minden nap meghozza a maga áldozatát. Vadászjárőröm egy szegény embere kapott haslövést, mikor kint voltak a muszka tábori őrsöt megugratni.

Hadosztályparancsnokom, gróf Bissingen keresett ma, de a hosszú állásban nem akadt rám.

Délután még lehangoltabb lettem. Perczel előhozta, hogy a 6. századdal nem tud mit kezdeni, mert egy alakuló századnál annyi a nehézség, hogy azt egy tartalékos tisztre nem bízhatja. Gondoljam meg és vállaljam el a 6. század parancsnokságát. Bernáth Lacit, Dosztált és az őrmestert magammal vihetem, azonkívül a legjobb 6 altisztet és 25 embert is kiválaszthatok. Azt mondja, vegyem ezt bizalomnak, mert nehéz dolgot bíz rám. Szép, szép a bizalom, de mikor a 4. századdal már annyira összeszoktam akkor hagyjam ott? Méghozzá 130 ember, a mostani pótlással felhozott újonc és csak 80 harctérviselt embert kapnék a többi századtól!

Perczel úgy látszik lehangoltságomat látva, vigasztalásként előhozta, hogy Bissingen beszélni akart velem, de nem talált. Nagyon elismerőleg nyilatkozott rólam. Pesten Nagy Gyula[46] *átadta neki szereplésem leírását, amit ő most Perczelnek adott át és mivel ő megválik a hadosztályparancsnokságtól az Perczelhez az utolsó kérése, hogy terjesszen fel kitüntetésre.*

No nekem igazán pechem van! Auffenberg[47] *küldött Streifkorps-ba,*[48] *elment, báró Nagy beadott Vaskoronára,*[49] *elment, most meg már az öreg Nándit is kimarták, ő is elmegy, holnap már utazik is!*

XII. 29.

Este Perczel megint nálunk volt diskurálni.

XII. 30.

Nagy meglepetésemre Farkas Géza[50] *nagybátyám jött ki látogatóba. A 9. ezredhez van beosztva.*

Este cigány volt nálunk, de elrontotta a hangulatot, hogy Darvas Paja összeveszett Nikolajeviccsel, egy ide helyezett vadász századossal, aki most a 6. század parancsnoka.

XII. 31.

Muszka támadás van jelezve. Hodályunk kigyulladt az éjjel, mert olyan slendriánul csinálták meg, hogy a kályhába építették a tartó gerendát. Nem is vártuk be az éjfélt, mert fűtetlen szobában ülni még szilveszterkor sem érdemes.

1916. I. 1.

Alig feküdtünk le, mikor a légiónál erős lövöldözés kezdődött, majd pedig a tüzérségünk bumzolt.[51] *Nemsokára a telefon is megszólalt és mindenünnen hozta az újévi üdvözletet.*

---

[46] Nagy Gyula, báró (Bécs, 1861. – Budapest, 1919.) címzetes lovassági tábornok. A világháború kitörésekor vezérőrnagyként mint a magyar királyi debreceni 11. honvéd lovashadosztály parancsnoka vonult ki a frontra. 1914. november 1-jén altábornaggyá léptették elő. 1915. február 10-től a magyar királyi honvéd lovassági felügyelő helyettese Budapesten.

[47] Auffenberg, Moritz, Freiherr (báró) von Komarów (Troppau, 1852. – Bécs, 1928.) gyalogsági tábornok, császári és királyi hadügyminiszter. A világháború kitörésekor az osztrák-magyar 4. hadsereg parancsnoka.

[48] Streifkorps – portyázó különítmény. Máriássy főhadnagy naplójának első részében leírta, hogy az osztrák-magyar 4. hadsereg parancsnokság parancsára 1914. szeptember 25-én indult el nyíltparanccsal egy 40 fős lovaskülönítménnyel portyázni. Feladatát egyetlen mondatban határozták meg: *„Az ellenséget háborgatni!”* Küldetéséből egy hónap múlva, október 28-án vonult be az 5. honvédhuszár ezredhez.

[49] Az Osztrák Császári Vaskorona-rend az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legmagasabb, többfokozatú kitüntetése volt, melyet polgári és katonai érdemekért adományoztak.

[50] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[51] Bumzol – lő.

Reggel Samu cigány muzsikájára keltem fel, mert már visszhangzott a szép magyar nótáktól a hideg muszka tél. Azután századom küldöttsége jött gratulálni, majd Perczel kívánt minden jót, telefonon, századomnak.

Itt az új év, de titkot rejt magában, nem tudjuk meghozza-e a békét? Nekem ugyan az elmúlt évre sem lehet panaszom, hiszen annyi bajból segített ki a jó Isten. Bízom, hogy ebben az évben is velem lesz és megsegíti az én jó Szüleimet.

Délután emberinknek muzsikáltattunk, miközben Radicsom[52] (4. kép) *olyan tökéletes magyar szólót táncolt, hogy Perczel többször megújrázta.*

A hadosztály ismét a rendes mesét adta el, hogy kémhírek szerint muszka támadás lesz. Nekem mint a Flohr-dandár tartalékának régi állásomba kell majd menni. Mondhatom ellenséges tűzben, sötétben, meleg lesz oda eljutni.

I. 2.

Egy kis lövöldözéstől eltekintve megint nem volt semmi. A 2. századnál lépre jött muszka azt vallotta, hogy azért maradt el a támadás, mivel a gyenge jég töredezett lábuk alatt. Négy 16 százados ezred áll velünk szemben. Hadosztályparancsnokuk neve Hyezieniczky.[53] *Szóval 16000 muszka áll szemben hadosztályunk 2000 fegyverével. Ebből még meleg napok is lehetnek. Most bizony kellemesebb lenne bent ülni az állásban, mint tartalékként ellenséges tűzben oda kisétálni.*

I. 4.

Új rajvonalágyút és aknavetőket próbálunk ki. Délután új alantost[54] *kaptam az öreg Szinay*[55] *főhadnagyot, aki eddig a népfölkelőknél*[56] *volt.*

I. 5.

Perczellel megtárgyaltuk a helyzetet. Szomszédunkban levő Konta hadtest visszaverte a támadást, de a muszka offenzíva úgy látszik terjed. Vajon mikor ér ide?

I. 6.

Ma fogott muszi szerint most ők várnak tőlünk támadást.

I. 7.

Perczelnek már a napirendjéhez tartozik, hogy minden este két órát jön beszélgetni hozzám. Kellemes ember, sok érdekeset hallani tőle.

4. kép
Radics János huszár, Máriássy főhadnagy tiszti legénye
(Máriássy 24. kép alapján)

Fig. 4
Hussar János Radics, Lieutenant Máriássy's batman
(after Máriássy 24. kép)

[52] Radics János huszár, Máriássy főhadnagy tiszti legénye Nyíregyházán, a fronton és a hadifogságban egyaránt.

[53] Személyéről nincsenek adataink.

[54] Alantos – alantostiszt – a századokhoz beosztott, a századparancsnoknál alacsonyabb rangú tiszt, aki a szakaszparancsnoki teendőket látta el.

[55] Szinay Gyula hadnagy, majd főhadnagy a 2. honvédhuszárezred népfölkelő huszárosztályának 2. századában.

[56] A népfölkelők az idősebb korosztályból álló, a kiegészítő fegyveres erőt jelentették a Monarchia hadseregében. A magyar királyi honvédségben minden huszárezred egy háromszázados népfölkelő huszárosztályt állított fel és vonultatott ki a frontra.

I. 8.

Egy 40 emberből álló porosz vadászkülönítmény jött ma hozzánk. Innen fognak járőrözni. Parancsnokuk egy fiatal hadnagy, de benne is megvan a hangos nagy német.

I. 9.

A németek kint voltak járőrben, muszkát ugyan nem fogtak, de kettő közülük úgy eltévedt, hogy csak keresésükre kiküldött járőröm talált rájuk.

Géza bátyám itt volt, Perczelnél ebédeltünk.

I. 10.

A 40 emberes járőröm, a németekkel együtt ma a muszka állásig jutott. Egy német meg is sebesült.

I. 11.

Bernáth Laci vadászjárőrével és a németekkel a berezánai muszkákat zavarta meg egy kicsit.

I. 12.

Céllövészetünk volt, a németek meg a muszka tábori őrsöt kézigránátozták meg. Perczel, mint rendesen, ma este is nálunk volt diskurálni.

I. 13.

Az öreg Szinay főhadnagyot bevásárolni küldtem Manieviczére, de alig kapott valamit.

I. 15.

Volt állásomban a 2. ezred 3. számú tábori őrsét vagy 50 muszka megrohamozta, de véres veszteséggel vissza is lett verve a támadás. Szép dolog volt ma a hadtestparancsban közölve. A 85. gyalogezred egy káplárja[57] *öt székely bakával tábori őrsön, egy ½ század muszka támadását verte vissza. 10 muszkát lelőttek, 3-at pedig elfogtak.*

Bissingennel megbeszélve, Perczel jodlowai[58] *szereplésemért beadott kitüntetésre.*

Darvas Paja úgy berúgott, mint az ágyú. Szegény Bejdinek volt is mit hallgatni, csak újabban rendezett felekezeti viszonyai miatt. Később meg felriasztotta századát (4.) és erővel muszkát akart fogni. Erőszakkal csavartam ki kezéből a pisztolyt, mert a szobában akart lövöldözni.

I. 17.

Paja egész nap aludt, még este is amikor Perczel nálunk volt. Montenegró kapitulációjának örömére egész ünnepet rendeztünk, csak úgy mentek a rakéták, világító pisztolylövések és össztüzek a muszka felé.

I. 18.

Otthonról kitűnő téli holmival telt csomagot kaptam.

I. 19.

Az 5. ezred megint tényleges huszártiszt pótlást küldött a lövészosztályhoz, a két gyalogos hadnagy pedig most is az ezrednél ül.

Örülök, hogy Perczel Füzesséry Janót[59] *hozzám osztotta be.*

I. 20.

Az újonnan jött német üteg egész nap szól.

I. 21.

A Buli (Bernáth Laci) járőrét ma szétugrasztotta a muszka. Darvas Paja pedig betegen hazament. Neki mindig a tüdejével van baja.

---

[57] A császári és királyi máramarosszigeti 85. gyalogezred tizedese.

[58] Máriássy főhadnagy 1914. szeptember 27-én a 40 fős portyázó különítményével az ellenséges területen egy felvonuló kozák ezredet szórt szét egyetlen géppuskával Jodlovánál.

[59] Füzesséry Jenő főhadnagy az 5. honvédhuszár ezredben. Fogságba esett 1916. július 6-án.

I. 23.

Janót tettem meg a 40 emberes járőr parancsnokává, ha sikeresen működik majd Signum Laudisra[60] terjesztem fel. A csacsi Buli, hogy elpuskázta a dolgát. Perczel éppen aznap akarta nagy ezüstre[61] felterjeszteni, amikor azt jelentette, hogy 'úgy jöttek a muszkák mint a birkák'. No de majd kicsinálok még neki egy kitüntetést.

Este cigányoztunk, miközben Janó meg a Sztari (Szinay főhadnagy) afölötti örömében, hogy visszakerült hozzám, alaposan felhajtott a garatra.

I. 26.

Új házam szépen készül, úgy hogy nemsokára be is költözhetek.

I. 27.

Váratlan, kellemetlen változás! Perczel Armand az 1. és 5. századdal tartaléknak megy a Kremenuchára,[62] mert a két század helyére a 9. honvéd huszárezredet teszi a hadosztály. A 2. és 3. lövészszázad állásában marad, tartalékuk az én 6. századom, a 9. ezredé pedig a 4. század lesz. Este nagyon soká eldiskuráltunk Perczel Armanddal. Kölcsönösen nagyon sajnáljuk, hogy el kell válni. Most, hogy elmegy, nyíltan kimondta, hogy mi vagyunk a kedvencei, nem véletlenül adta ő énhozzám az úri fiúkat. Igaza van, hogy háborúban is jobban érzi magát az ember hasonszőrűek között.

A hadosztálynál palotaforradalom van, mert a sebesüléséből felgyógyult Brokés és a most feljött Abonyi[63] között folyik a tülekedés, hogy melyik kapja meg az 5. ezredet. Arról is szó van, hogy Brokésnek lövészezredet állítanak fel.

Perczel nem szívesen megy el, szeretett volna egy harcot velünk végigcsinálni, hogy felterjeszthetett volna. Nem is eljárás ez, amit vele csináltak. Ő ugyan nem mondja, de látszik, hogy bántja a dolog. Mikor itt még nem volt semmi, az állások még ki sem voltak jelölve, mikor egy héten belül négy törzstiszt rázta le nyakáról a kellemetlen lövészosztály parancsnokságot, Perczel őrnagy azt elvállalta és fáradságot nem ismerve mintaszerű, erős állásokat építtetett a semmiből. Magának engedett a legkevesebb pihenőt, mert mindenütt ott volt, minden az ő vezetése mellett készült. Most aztán munkája gyümölcsébe, a teljesen kész erős állásokba másokat ültetnek be.

A régi lövészosztálybeliek között nagy a riadalom, arra a hírre, hogy esetleg Brokés lesz a parancsnokunk, aki alatt nyáron 2 gyenge századdá apadt le a lövészosztály. Bejdi úgy megijedt, hogy mindjárt a hír vétele után doktorhoz szaladt, hogy küldje őt haza, mert ő neurasténiás.[64] Nem látom be mit félnek Brokéstől? Azért, hogy szigorú és bátor katona? Azért csak becsülni lehet. Én csak azt mondhatom, hogy mikor háború előtt osztályparancsnokom volt, nagyon kellemesen szolgáltam alatta.

Este általános örömet okozott ez a távirat: 'Baintner alezredest felmentem az 5. honvéd huszárezred parancsnoksága alól és azzal Brokés alezredest bízom meg.' Így vége szakad majd az ezrednél dúló intrikáknak és kis óriások uralmának is. Hízelgéssel Brokésnél nem fognak boldogulni.

---

[60] A Signum Laudis, a Dicséret Jele, az Osztrák-Magyar Monarchia többfokozatú katonai kitüntetése, Katonai Érdemérem.

[61] Nagy ezüst vitézségi érem. Legénységi állományúak részére alapított, többfokozatú (bronz, II. osztályú /kis ezüst/, I. osztályú /nagy ezüst/, arany vitézségi érem) kitüntetés az Osztrák-Magyar Monarchiában. Bernáth László 1916 elején még zászlósi rangban volt, tehát a legénységi állományúak közé tartozott.

[62] A Kremenuha egy magaslat, amelyet az ezredtörténetek következetesen „hegynek" írnak. Gałuziától keletre fekszik, magassága a tengerszint felett 98 méter. A 11. honvéd lovashadosztály lövészosztályainak parancsnokságát telepítették oda.

[63] Abonyi Andor (Beregszász, 1871. – ?, ?) alezredes a 4. honvédhuszár ezredben, 1916 elején rövid ideig a szegedi 3. honvédhuszár ezred parancsnoka.

[64] Neuraszténiás – idegkimerültségben szenvedő.

I. 30.

Új lakásomat ma fürdéssel is felszenteltem. A konyhának is építettem már helyet, a századkörletet meg kis fenyőfákkal és mohával parkíroztuk.

I. 31.

Fuhrmann[65] *vadászkülönítményét ma 70 muszka rohanta meg hátulról, de a szuronyharcban a vezető muszka tiszt és 8 embere hagyta ott a fogát. Három huszárunk megsebesült és szegény Fuhrmann Imre is súlyos tüdőlövést kapott.*

Janó és németjeim is kint voltak cserkészni. Öt emberemet fel is terjesztettem kitüntetésre.

II. 1.

Megvolt a felváltás. Sajnos elment Perczel Armand. Nagy kár, hogy elváltunk. Tegnap, kérésére lerajzoltam a házát.

5. kép
A századparancsnoki fedezék, az Eszter villa ajtajában áll Máriássy László főhadnagy (Máriássy 4. kép alapján)

Fig. 5
Fox-hole of the company commander, the Eszter Mansion with Lieutenant László Máriássy standing at the door
(after Máriássy 4. kép)

II. 2.

Fehér nyírfával és sötét mohával házam táját díszítjük.

II. 3.

Nagyon erős ágyúzásba kezdtek éjjel a muszkák, minden robbanás teljesen bevilágította szobámat. Hadosztály, dandár, mind ide telefonált érdeklődni, hogy mi van? Mindenki biztosra vette, hogy ez támadást megelőző, tüzérségi előkészítés.

Aludni nem lehetett, hát leültünk lórumozni.[66] *Ötkor a muszi abbahagyta az ágyúzást, mi meg a lórumot és lefeküdtünk.*

Délelőtt megnéztük az éjjeli ágyúzás vágta gránáttölcséreket és megállapítottuk, hogy 16 centis gránátokat lőtt a muszka. Délután kihozattam a lovaimat és átlovagoltam a Kremenuchára Perczelhez. Onnan meg Galuziára lovagoltam be rendet csinálni a századom szekerei között.

II. 4.

Házunk díszítése jól sikerült. Eszter villa lett a neve ami sötét moha alapra fehér nyírfából lett kirakva (5. kép).

Délután Perczel átsétált hozzánk.

II. 5.

Éjjel a muszkák a 9. ezred állása elé egy táblát akasztottak ki és ezt írták rá: 'Ne harcoljatok tovább, mert úgyis különbéke lesz, Gorenkin[67] *hadügyminiszter megbukott.'*

[65] Fuhrmann Imre hadnagy a marosvásárhelyi 9. honvédhuszár ezredben.

[66] A lórum egyszerű kártyajáték, amelyet 32 lapos magyar kártyával négy személy játszhat. A játék célja, hogy a játékosok kezéből a lapok minél hamarabb elfogyjanak.

[67] Helyesen Goremikin miniszterelnök. Iván Logginovics Goremikin (Novgorod, 1839. – Kaukázus, 1917.). Konzervatív orosz politikus, két alkalommal Oroszország miniszterelnöke. Hivatalából 1916. február 2-án váltotta le II. Miklós cár.

II. 8.

Újonnan jött embereimmel tartunk egy kis harcgyakorlatot. Radicsom Janóval járőrbe jár, mert mindenáron kitüntetést akar szerezni. Perczel itt volt és ebédre hívott a Kremenuchára.

II. 9.

A piszkos muszkák ma huszár ruhában mentek a légió elé kémkedni. Ma Perczelnél ebédeltem a Kremenuchán.

Hátrafelé is biztosítanunk kell, mert ez éjjel egy muszka járőr az 5. és 12. ezredek közötti mocsáron át hátunk mögé lopódzott.

II. 11.

Nagy búcsúebédet adtam Perczel tiszteletére, amihez egészen váratlanul új parancsnokunk Gömöry Árpád 38. ezredbeli százados is megérkezett. Most már véglegesen elváltunk Perczel Armandtól, akit igazán szívből sajnálok, mert ilyen úri gondolkozású embert, aki amellett talpig katona is, nagyon ritkán találni.

II. 12.

Megérkezett Dosztál Józsi, akit Lublinba küldtem bevásárolni. 340 koronáért egy jó fényképezőgépet is hozattam vele. […]

II. 14.

Az én sorsom már az építkezés és költözködés! Új telepet kell építeni magunknak és Gömörynek, aki nálunk fog kosztolni.

II. 16.

Felmértük az új telep helyét és hozzákezdtünk az ásáshoz. Vagy egy hónapig fog tartani a munka.

II. 17.

Közös felvételeket csináltunk Perczel Armanddal új masinámon. Pestről rendelt szép karácsonyi tárcánk is megjött ma. Gömöryvel jól vagyok, nálam is kosztol. Talán azért van köztünk olyan pajtási viszonyféle, mert megyebeliek vagyunk. […]

III. 1.

Olyan szépen halad a munkánk, hogy nemsokára elkészülünk új településünkkel.

III. 2.

Megvolt a végleges osztozkodás Perczel és Gömöry között. Perczel a páratlan, Gömöry a páros lövészszázadokat kapta. Az itt maradt századok új számozást kaptak. Így lett az enyémből most 3. század.

III. 4.

Svábyy Dorkánál[68] *ebédeltünk, mert századomat ma költöztettem át új helyünkre. Lakásom belseje fehér hóköpenyekkel van kitapecírozva. Kályha is jó van benne, mert egy rajkályhát téglával építettem körül.*

Este Gömöryvel és Janóval Fisser Zsüsztinél vacsoráztunk.

III. 5.

Míg konyhám el nem készül Svábynál kosztolunk. A 9. ezredtől is többen voltak ott és megint 2 óra lett mire hazaértünk. Már egészen lumpok vagyunk.

III. 6.

Századom új telepét megvizsgálni kijött a hadosztálytól egy bizottság, amiben a vezérkari főnök, műszaki referens, hadbiztosok és doktorok voltak benne. El voltak ragadtatva, hogy milyen szépen, jól és egészségesen építettem meg a telepet. A vezérkari főnök az iránt érdeklődött, hogy

[68] Sváby Sándor főhadnagy a 9. honvédhuszár ezredben.

megjött-e már az érdemkeresztem? Azután megígérte, hogy a legközelebbi vaskeresztet én fogom megkapni.

III. 7.

Már unom a sok vendégeskedést. Ma a 2. századnál volt cigányos, pezsgős vacsora.

III. 8.

Vadászjárőrünk ma nagyobb muszka különítménnyel akadt össze, és a kézitusában 16 muszkát vertek agyon, négyet pedig sebesülten hoztak be. Sajnos nekünk is megvolt a veszteségünk, mert 4 szegény emberünk halt meg.

Délután nálam volt a hadosztályparancsnok Czitó[69] *tábornok, és egy kupica snapsszal felszentelte új házamat.*

III. 10.

Öt emberemnek, köztük Radicsnak is, megjött a kitüntetése. Nagyon büszke a kis ezüstjére.

III. 12.

Futóárkot ásatok és fonatok az állásokhoz. A hadosztályhoz bekérték a nacionálémat,[70] *a vaskereszt végett. Talán mégis kapok már valamit.*

III. 13.

Bernáth Lacival filmeket, más apróságokat és egy hordó sört hozattam Lublinból. Este nagy sörestélyt rendeztem mire a lövészosztály egész tisztikarát és párat a 9. ezredtől is összehívtam. Éjfél után már ki is ürült a sörös hordó.

III. 14.

Kint volt szemlélni báró Hauer, a lovashadtest parancsnoka. Mikor az állásokat jártuk vele, egész közel cipegett pár muszka golyó, egy pedig pontosan a Hauer lába előtt fúródott a földbe.

Teljesen érthetetlenek az emberek! Hegedüs[71] *egész aprehendálva*[72] *jött ma hozzám, és egész jeremiádát*[73] *tartott, hogy miért vagyok bizalmatlan hozzá. 'Hogy lehet az, hogy neked még nincsen kitüntetésed, miért nem szóltál nekem? Azt hittem, hogy legalább két kitüntetésed van már. Rossz néven veszem, bizalmatlanságodat.'*

Ez aztán épületes beszéd! Hát kin múlott, hogy nincsen kitüntetésem? Hiszen ő volt ezred-, majd dandárparancsnokom, neki kellett volna beadni kitüntetési javaslatomat. Vagy rászolgáltam a kitüntetésre, vagy nem. Ha igen, akkor miért nem terjesztett fel? Mit képzel? Talán én fogok könyörögni jogosan kiérdemelt kitüntetésemért? Nagyon rosszul ismer, ha ezt várta tőlem. Ezen az áron nem kell kitüntetés! Pedig itt úgy látszik behízelgő kedveskedés, hiúság legyezgetése és kérés kell ahhoz, hogy az ember kitüntetést kaphasson. Az érdem, az nem számít. Nézzük meg például a segédtisztet, aki még nem sok puskaport szagolt, de már 3 kitüntetéssel büszkélkedik. Mert tud az elöljáróknak kedvébe járni. Tőlem ugyan hiába várják, hogy hízelegjem nekik!

Este Ghyczy[74] *telefonálta: 'Most olvastuk Hegedüssel a közlönyben, hogy megkaptad a katonai érdemkeresztet. Gratulálunk.' Végre majdnem 20 hónapi várakozás után – ha a vaskorona érdemkereszté is zsugorodott – mégis megjött. […]*

---

[69] Czitó Károly (Kassa, 1855. – Budapest, 1926.) nyugalmazott altábornagy. A világháborúban vezérőrnagyként előbb a szegedi 22. honvéd lovasdandár, majd a 11. honvéd lovashadosztály parancsnoka 1916. november 2-ig.

[70] Nacionálé – életrajz.

[71] Hegedüs Pál (Nagylomnic, 1861. – Budapest, 1944.) nyugállományú altábornagy. Az első világháború kitörésekor ezredesi rangban a kassai 24. honvéd lovasdandár kötelékébe tartozó kassai 5. honvédhuszár ezred parancsnoka volt. A világháború második évében, 1915. június 24-én kinevezték a 24. honvéd lovasdandár parancsnokává, ennek élén vett részt a harcokban egészen 1918. február végéig. Közben 1917. június 15-én vezérőrnaggyá léptették elő.

[72] Aprehendál – neheztel, zokon vesz.

[73] Jeremiáda – Jeremiás próféta siralmairól elnevezett panaszos hangvételű irodalmi alkotás, siratóének.

[74] Ghyczy Béla százados, az 5. honvédhuszár ezred első segédtisztje.

III. 17.

A rendeleti közlöny szerint, Ő Felsége II. 26-án írta alá kitüntetésemet.

III. 18.

Ebéd után másfél órán át lőtte a muszka srapnellel és gránáttal Tótfalut (6. kép). *(Mivel új telepem lakói nagy részben felvidékiek vagyunk, az hivatalosan is Tótfalunak lett keresztelve.) Bulival néztük amint egyre közelebb és közelebb vágódtak be a lövések. Helyünkről azért mégsem mozdultunk el, mert hátha éppen oda fog egy gránát bevágni ahová megyünk? Egyszerre csak irányunkba halljuk a sivítást a levegőből. Ziiiiuuuu – pakk! Pont a fejünk felett robbant egy srapnel, töltelékgolyói jobbra balra vágódtak körülöttünk. Ha gránát lett volna már nem írnék naplót. Pár másodperc múlva újra közeledik a sipító zúgás, hasra vágódunk és már is halljuk a robbanást fejünk felett. Alig 10 lépésre, földbe fúródva forog a srapnel hüvely. No ennek is benne voltunk a szórás kúpjába! Haza is viszem emlékül. […]*

6. kép
Tótfalva építése (Máriássy 10. kép alapján)

Fig. 6
Construction of Tótfalva (after Máriássy 10. kép)

III. 21.

Tegnap megjött a szabadság engedélyem. Ma reggel már 7 órakor meg is indultam századkocsimon a várva várt szabadságra. Galuzián lovacskáimat olyan víg tavaszi hangulatban találtam, hogy alig lehetett róluk felvételt csinálni. Vonatom délután 3-kor indult Manievicéről. […]

IV. 14.

Mesésen telt otthon az idő, inkább nem is írok róla, mert csak rosszul esik rágondolni, hogy már elmúlott.

12-én délután indultam Pestről, 13-án Krakkóban vártam 3 órát, 14-én délben pedig megérkeztem Manieviczére, ahonnan Galuziára kocsiztam lovaimhoz. Nagyon jó kondícióban vannak. Ápolójuknak jutalmul egy órát hoztam.

Tótfalun századom igen nagy örömmel fogadott, mert már attól féltek, hogy nem kerülök vissza hozzájuk.

Változások is vannak. Janót elhelyezték az újonnan alakult III. lövészosztályhoz, Buli és Dosztál mellé pedig Hamart[75] *kaptam harmadik tisztnek. Századom meg is fiatalodott, mert a legöregebb embereket azóta kicserélték.*

Távollétem alatt mindent nagyon jól és szépen megcsináltak az én derék embereim, úgyhogy valóságos öröm volt századkörletemet bejárni.

IV. 17.

Most kápolnát kezdünk építeni. Buli az ügyes fő ácsmesterem.

IV. 23.

Szépen sikerült kápolnánkat húsvéti istentisztelettel szentelte fel a pap (7. kép). *A felszentelésen itt volt a hadosztály- és a két dandárparancsnok is, akik előtt díszmenetben vonult el a lövészosztály és az ezredek küldöttségbe küldött sok embere.*

[75] Hamar Miklós hadnagy a 2. honvédhuszár ezredben.

7. kép
Húsvéti istentisztelet és az újonnan épített kápolna felszentelése 1916. április 23-án (Máriássy 29. kép alapján)

Fig. 7
Easter sermon and consecration of the newly built chapel on April 23rd 1916 (after Máriássy 29. kép)

A nagy húsvéti ebédre hivatalos volt unokatestvérem, Hegyessy Isti[76] *is, aki a III. lövészosztályhoz van beosztva.*

Délután nagy sportünnepet rendeztünk a Buli által épített „Toldi Miklós" stádiumon. Lövészosztályunkon kívül a szomszéd ezredek legénysége is részt vett a versenyeken. Meghívtam az egész hadosztály tisztikarát is, kik közül a hadosztályparancsnoktól kezdve nagyon sokan el is jöttek.

Főrendező Buli volt, aki a változatos programot is összeállította. Volt itt minden, akadályfutás 12 akadállyal, gránátdobás, kötélhúzás, birkózás, ének, zsákbafutás, tojás- és lepényevés és sok más mulatságos dolog. Muzsikát Samu cigány bandája szolgáltatott, én meg felvételeket csináltam.

Húsvét tiszteletére egy pár muszi is átsétált a 9. ezredhez, ahol jóltartották, aztán szabadon engedték őket. Mi pedig egy szalonnával, kenyérrel és borral telt kosarat tettünk ki a muszka állás elé.

IV. 24.

Viszonzásul a muszik tábori őrsünk elé kosarat tettek, amiben fehér kalács, sonka és bárány-comb volt.

Este Svábynál volt házfelszentelés, de a hangulat már éjfélkor olyan emelkedett volt, hogy pár elázott urat haza kellett szállítani.

IV. 25.

Ötkor feküdtem le. Tíz óra tájt éppen öltözködtem, mikor embereim azzal rohantak be, hogy: „itt vannak a muszkák!"

Kiugrom, hát tényleg egy szép példány torzonborz, kaftános stabskapitányt, egy potporucsnikot, egy porucsnikot,[77] *meg 16 kitüntetésekkel teleaggatott, kaukázusi kozák altisztet láttam. Amint később kiderült, Brunhuber*[78] *a mulatság után maga mellé vett egy járőrt és berúgott fővel átment a berezánái muszkákhoz. A drótok előtt szuronyt tűzetett, de a muszkák nem lőttek rá, hanem respektálták fára kötött fehér zsebkendőjüket.*

Az első hozzá sietőmuszkát – illuminált állapotában – pofon vágta és rákiáltott 'ha hozzám jössz előbb beretválkozz meg disznó' . De hát igaz, hogy részeg embert Isten őrzi! Még ezért sem bántották, hanem bevezették őket az állásokba, ahol az oroszok megvendégelték őket. Ennek megtörténte után pedig ők jöttek át látogatóba Brunhuberrel.

Mikor kimentem, a még mindig berúgott Brunhuber éppen sorba állította az oroszokat és hol Vigyázzt!, hol Pihenjt! vezényelt nekik. Persze Gömöry mindjárt hazakergette Brunhubert aludni, a 3 muszka tisztet pedig bevittük az ebédlőmbe, ahol minden jóval traktáltuk őket.

[76] Személyéről nem rendelkezünk adatokkal.

[77] Stabskapitányt – törzskapitány, potporucsnik – főhadnagy, porucsnik – hadnagy.

[78] Brunhuber László százados, a 9. honvédhuszárezred lövészosztályának parancsnoka.

A törzskapitány bozontos cserkesz süveget és világosszürke cserkesz burnust viselt, övébe pedig hosszú handzsár volt tűzve (8. kép). *A másik két tiszten táborizöld ruha, tányérsapka, kard és pisztoly volt. Nagy volt a barátkozás. Koccintgattunk, kölcsönösen autogramot cseréltünk ki és fényképfelvételeket is csináltunk. Holnap tízóraira meghívtak és megígértették, hogy kapnak a fényképekből.*

Az altisztek ezalatt kint egy hosszú asztal mellett barátkoztak a mieinkkel, szalonnát, kolbászt ettek és alaposan belenéztek a rumos korsók fenekére. Azután ordítozva ölelgették a mieinket. Majd ezüstveretű handzsárjaikat kirántva, eltáncolták a kaukázusi fegyvertáncot. Egy közülök pikulával adta meg a taktust, mire a többi, széttárt karokkal táncolta körül a földbeszúrt handzsárokat, majd a pikula gyorsabb ütemére, felkapták handzsárjaikat és azzal hadonászva, vad ugrándozást vittek véghez (9. kép).

Igazán nagyon érdekes, festői kép volt ezeket a vad kaukázusiakat így látni. A fekete prémsüveges altisztek olyan jól érezték magukat, hogy el sem akartak menni. Ezután bekötött szemmel vezettük át őket állásainkon. Gömöry a törzskapitányt, én meg a porucsnikot fogtam karon, aki németül is makogott valamit. Mikor tábori őrs vonalunkon átérve, leszedtük a kendőt szemükről, újra megígértették, hogy kapnak a fotografiákból.

Érdekes kép volt látható a tábori őrsről is. A szemben lévő erdő széle tele volt az 1. kaukázusi kozák ezred feketekucsmás kíváncsi kozákjaival, a két vonal között pedig a legnagyobb egyetértésben falatozott egy kosárból egy huszár meg egy kozák.

Este egy hadosztályparancs betiltotta a barátkozást.

IV. 26.

Négyen mégis átmentek a muszkákhoz és átvitték fényképfelvételeimet.

8. kép
Orosz tisztek látogatása 1916. április 25-én
(Máriássy 37. kép alapján)

Fig. 8
Visit of Russian officers on April 25th 1916
(after Máriássy 37. kép)

9. kép
Kaukázusi fegyvertánc (Máriássy 42. kép alapján)

Fig 9
Caucasian weapon dance (after Máriássy 42. kép)

Tótfalvát 10–12-ig igen erős tüzérségi tűzzel árasztotta el az ellenség. A Berezánáról és a Szaliesokról olyan sűrű keresztttüzet adtak ránk, hogy századomat kénytelen voltam a futóárkokba bújtatni. Már tegnapi látogatóinkat kezdtem szidni, hogy talán az ő bemondásukra lő ilyen pontosan a muszka.

Az átmentek délután elmesélték, hogy milyen szívesen fogadta reggeli látogatásukat a muszka. Az 1. kaukázusi kozákezred tisztikara vendégelte meg őket. Az egyik muszka starzsi,[79] *amint egyik altisztünkben tegnapi cimboráját felismerte, mindjárt a nyakába borult.*

Javában folyt a mulatság, amikor a mi tüzéreink 3 srapnelt eresztettek közéjük. Erre az oroszok barátságosan hazakísérték a mieinket és voltak annyira gavallérok, hogy csak miután azok már állásunkba értek, kezdték meg az erős ágyúzást.

V. 1.

Májusfát állítottak hajnalban embereim házam ajtaja elé és egy verses levélben kívántak minden jót. Megható a ragaszkodásuk. Kérésemre a hadosztály hozzám helyezte unokatestvéremet Hegyessy Istit.

Akadálypályát építettünk és konkurt[80] *fogunk rendezni. Mindennap ugratok mostan és nagyon bízom a Spión győzelmében.*

V. 6.

Perczel Armand megkapta a vaskorona rendet, mire sürgönyileg gratuláltam neki századom nevében is. Egy órán belül már válasza is megjött. Janónak a Signum Laudisa, Bulinak meg Dosztálnak pedig a nagyezüstje is megjött. Most Istit küldözöm járőrbe, hogy őt is felterjeszthessem.

V. 8.

Megtartottuk a nagy díjugratást, amire az egész hadosztály tisztikara hivatalos volt.

A sok jó ló között, fő konkurensem, Abonyi Bandi híres irlendere[81] *volt, de amint láttam, hogy két kis hibát csinált, még jobban bíztam Spiónom győzelmében.*

A zsűri gróf Lubiensky[82] *dandárparancsnok, Ujfalussy Gábor*[83] *és Rakovszky Jenő*[84] *voltak. Éppen én ugrattam, amikor a muszka odaeresztett pár srapnelt, mire többen „lovaikat féltve" ellovagoltak.*

Spiónka mesés klasszissal ugrott, egy hibát sem csinált, úgyhogy egyhangúlag nekem ítélték oda az első díjat, egy ezüst cigarettatárcát meg két üveg pezsgőt. II. Szinay Pista,[85] *III. Brunhuber, IV. pedig Pintér*[86] *lett az Abonyi irlenderén.*

Nagy öröm, hogy a 3 első díjat lövészszázad parancsnokok nyertük, az irlender előtt. A nagy ünneplésnél Pintér meg Brunhuber összekapaszkodva táncolt a cigány előtt. Este meg a Kremenuchán Perczelnél vacsoráztam. […]

V. 17.

Délfelé kijött Brokés ezredes, az 5. ezred jövendő állásait megnézni. Kértem, hogy a szélső jobbszárny állást adja nekem, amit ő mindjárt meg is ígért. Másoktól tudtam meg, hogy kérés nélkül is azt az állást kaptam volna meg, mert Brokés jó véleménnyel van rólam. A szélső jobbszárny állás ugyanis a legexponáltabb, de én azt jól ismerem. […]

---

[79] Starzsi – szerzsant (orosz) – őrmester.

[80] Konkur – concours – lovasverseny.

[81] Irlender – írországi eredetű, melegvérű lófajta. Nagyon gyors, kecses, erős és elegáns, született ugró ló. Kitartó, nehéz terepen is megállja a helyét.

[82] Lubienski János, gróf (Halnice /Galícia/, 1862. – Sopron, 1921.) nyugalmazott altábornagy. 1916-ban a zalaegerszegi 23. honvéd lovasdandár parancsnoka ezredesi rangban. Ehhez a dandárhoz a magyar királyi zalaegerszegi 6. és a magyar királyi pápai 7. honvédhuszár ezred tartozott.

[83] Ujfalussy Gábor, ujfalusi (Nyírmihálydi, 1877. – Budapest, 1945.) nyugalmazott altábornagy. 1915–1916-ban előbb a 2., majd az 5. honvédhuszár ezredben szolgált. 1916-ban soron kívül őrnaggyá léptették elő.

[84] Rakovszky Jenő, nagyrákói és kelemenfalvi (Kassa, 1876. – ?, 1951.) nyugalmazott ezredes, 1916-ban a 4. honvédhuszár ezredben szolgált századosként. Orosz fogságba esett 1916. július 6-án.

[85] Szinay István százados a 2. honvédhuszár ezredben.

[86] Pintér István hadnagy a 2. honvédhuszár ezredben.

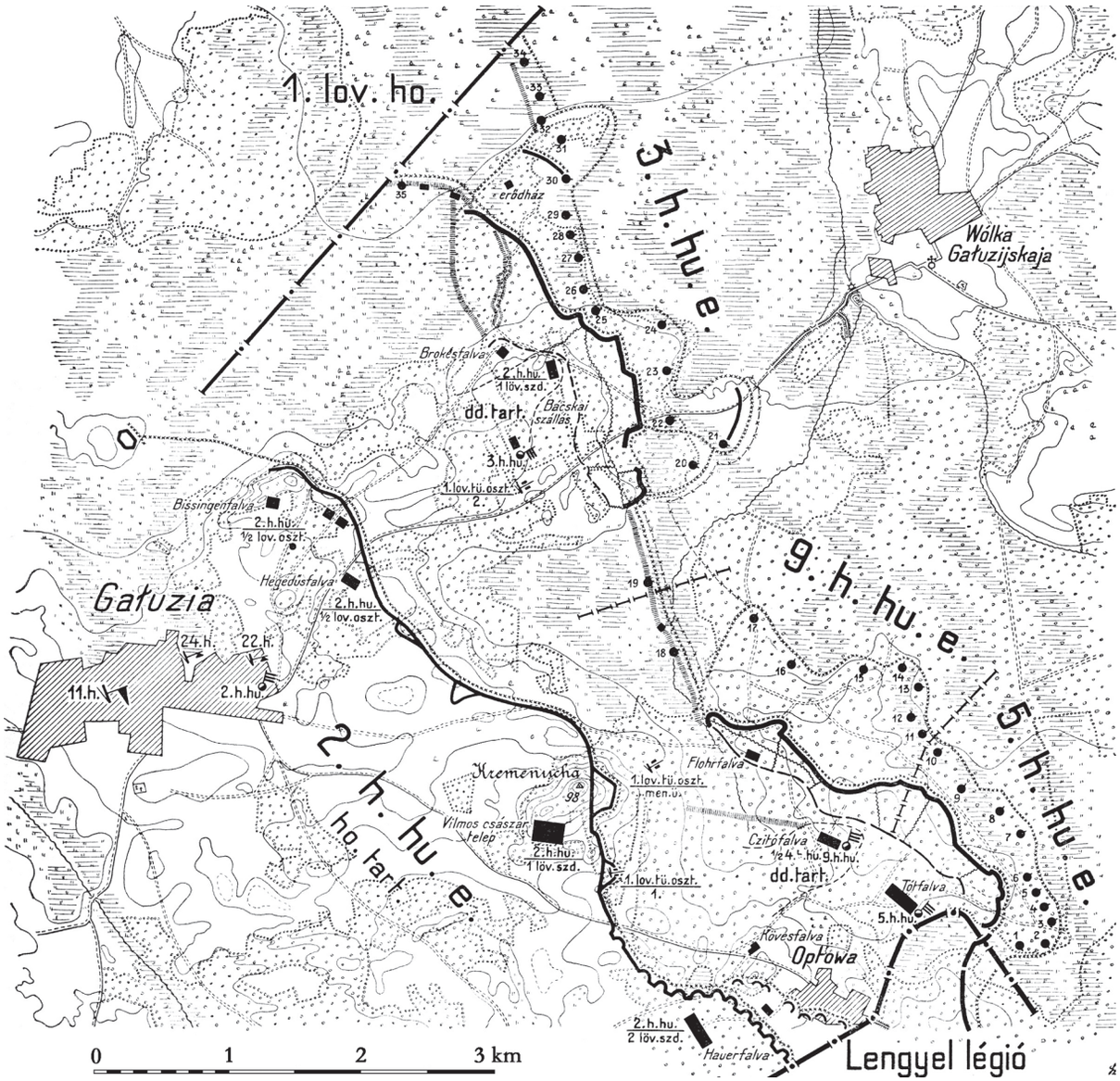

10. kép

A 11. honvéd lovashadosztály állásai Gałuziánál 1916. június elején (A VOLT 1935. 192–193. közti térkép alapján)

Fig. 10

Positions of the 11th Honved Cavalry Regiment at Gałuzia at the beginning of June 1916 (after GÖRGEY 1935. map between pages 192–193)

V. 28.

Gömöryvel és Brunhuberrel a lengyelekhez voltunk meghívva, a lengyel szabadságharc 150 és a 4. légionista ezred 1. éves fennállásának ünnepére. A fényes ünnepségen ott voltak a lengyel vezetőemberek Bandrowszky[87] *lembergi hercegérsek és Lubomirszky hercegtől kezdve valamennyien.*

[87] Bandrowszky érsekről, Lubomirszky hercegről, Puhalowszky tábornokról nem rendelkezünk adatokkal.

Ott volt a 6 légionista ezred tisztikara nagy része is Puhalowszky tábornokkal és Pilsudszky[88] *ezredessel az élén. Mi hárman voltunk csak magyarok, német vagy osztrák pedig egy sem. Hogy dikcióztak, hogy lelkesedtek a szabad Lengyelországért! Sok rokon vonás van köztük és köztünk, magyarok között. Szimpatikus kedves nép.*

Mikor elhozattam dalárdámat és a lengyel himnuszt énekeltettem nekik, úgy elérzékenyedtek, hogy könnyeztek belé. Jellemző rájuk, hogy himnuszuk után megöleltek és azt mondták 'mi lengyelek és magyarok megyünk még együtt a német ellen'.

V. 29.

Elhurcolkodtunk Tótfalváról, átvettem a szélső jobb szárnyállást. Az állás nagyszerűen ki van építve, minden nagyon jó. Hiába, mégis itt, az első vonalban legjobb lenni.

V. 30.

Védőjének kért fel egy emberem, azért bent voltam Galuzián, hadbírói tárgyaláson. Védelmem úgy sikerült, hogy a legenyhébb büntetést, 1 hónapot kapott a delikvens.

Mire visszaértem, Brokést találtam állásomban, akivel mindent tüzetesen megvizsgáltunk. Még a tábori őrs vonalat is bejárta velem. Nagyon jó hely ez, örülök, hogy idekerültem.

Az legkevésbé sem izgat, hogy a hadosztály harcvonalán az én állásom van legközelebb a muszkához (10. kép)*. Igaz, hogy egy századnak kissé hosszú az állás, de nagyon erősen van kiépítve és technikailag is jól van felszerelve. A géppuskákon kívül van egy régi mintájú 8 centis ágyúm, aknavetőm és két villanyos fényszóróm is. A jobb szárnyam érzékeny kissé, mert köztem és szomszédom, a lengyel légió között egy 700 lépéses mocsár van, ami nincsen kiépítve és csak két koffer állásom van rajta. A mocsár meg úgy ki van száradva, hogy lovaimnak most onnan kaszáltatom a szénát. No de nem baj! Jók a drótjaink, megvédjük mi a mocsarat is. Legénységi házaink is jók, az enyém pláne palota, fával és földdel kiépített gránátmentes kolosszus. Előtte lócák vannak, az a kioszk.*[89] *Két nagy gránátmentes fedezék is van, ahová erős ágyúzásnál a századot biztonságba lehet helyezni. Szóval nagyon elégedettek vagyunk.*

VI. 1.

A légiónál 3 muszka század próbálkozott az éjjel. Hajnalban pedig, nagy zúgással 8 ellenséges repülőgép kóválygott felettünk. Összes ütegeink lőtték, a légió, meg én pedig géppuskáztuk, de azok mégis ledobták bombáikat. Isti karabéllyal lövöldözött rájuk, azért azzal hecceltük, hogy kézigránáttal akarta ledobni a repülőgépeket.

Nemsokára 5 saját gépünk szállott fel Kowelből, de a muszkáé akkorra már el is ment. Valami komolyabb dolog készülhet, mert ennyi muszka gép még soha sem jött erre.

VI. 2.

Jó dolga van Istinek, ma ment haza szabadságra. Hazaküldtem vele egy itten festett képemet, és az eddigi naplómat is.

VI. 3.

Emléktárgyképen, tegnap 40x25 centis ezüst dobozban, egy arany vaskoronarendet adtunk át Gömöry Árpádnak. A doboz oldalára aláírásaink voltak begravírozva.

VI. 4.

Végleg feloszlott a lövészosztály és századommal ismét az 5. honvédhuszár ezred kötelékébe léptem. Szólóban maradtam itt századommal, mégpedig géppuskák nélkül, mert hajnalban a csibész

---

[88] Piłsudski, Józef, Klemens (Zułów, 1867. – Varsó, 1935.) lengyel államférfi, tábornagy, a XX. századi Lengyelország egyik megteremtője, a Második Lengyel Köztársaság első államfője. A világháború kitörése után az osztrák-magyar oldalon harcoló Lengyel légió parancsnoka ezredesi rangban (lásd 8. jegyzet!).

[89] Kioszk – szabadtéri vendéglátó hely.

39. géppuskások[90] *szó nélkül elmentek, új beosztási helyükre. Telefonáltam, sürgönyöztem mindenfelé, de csak délután tudtam géppuskákat kapni. Jól néztem volna ki, ha a muszkának eszébe jutott volna támadni! Pedig délen valami nagy dolog van. Hajnal óta szakadatlanul hangzik az igen erős ágyúzás. A nehéz ágyúk szava úgy hangzik ide, mint a szünet nélküli távoli mennydörgés. Lehet ide vagy 60-70 kilométerre. Kutya dolog lehet ilyen pergőtüzet kiállani.*[91]

Délután megérkezett az 5. ezred. A muszka tüzérség srapnellel mindjárt üdvözölte is őket. Új osztályparancsnokom, a 8. ezredtől ide helyezett Smitt Frici,[92] *ugyancsak őszintén mutatkozott be. Még szép tőle, hogy nem nagyképűsködik, mert 1914. IX. óta géppuskás tanár volt Bruckban. Mikor estefelé kint volt nálam ezt mondta: 'Mondd már mit csináljak, ha téged támad a muszka, mert én ehhez hatökör vagyok!?' Mondtam, hogy akkor ne avatkozzon semmibe, üljön szépen Tótfalván és hagyjon engem nyugodtan intézkedni. No nem is fog ő sok vizet zavarni.*

Estefelé erősebb volt itt is az ágyúzás mint rendesen és állásomba is bevágott pár lövedék."

Máriássy László huszár főhadnagy naplójának további részében az 5. honvédhuszár ezred Bruszilov-offenzíva idején vívott harcait és fogságba esésének körülményeit írja le.

Irodalom

Bene 2014.

Bene János: Stojanow. A kassai 5. honvédhuszár ezred (nyíregyházi) II. osztályának tűzkeresztsége 1914. augusztus 15-én. [Stojanow. Battle baptism of the 2nd Class (of Nyíregyháza) of the Kassa 5th Honvéd Hussar Regiment on August 15th, 1914.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 283–291.

Reé 1936.

A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Szerk. Ajtay Endre – Péczely László – Reé László. Reé László Könyvkiadó és Terjesztő, Budapest 1936.

A volt 1935.

A volt m. kir. kassai 5. honvéd-huszárezred története 1868-tól 1918-ig. Szerk. vitéz Görgey Miklós. Held Nyomda, Budapest 1935.

Máriássy

Márkus- és batizfalvi Máriássy László: Háborús naplóm I–II. A Magyar Huszár Alapítvány Irattára, Nyíregyháza.

Bene János

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

[90] A császári és királyi debreceni 39. gyalogezred géppuskásai.

[91] Ezen a napon indult meg a 11. honvéd lovashadosztálytól jóval délebbre, a Luck melletti Olykánál (Olika), az orosz támadás, a Bruszilov-offenzíva.

[92] Schmidt Frigyes százados, 1915. március 13-tól a 11. honvéd lovashadosztály III. lövészosztályának, majd az 5. honvédhuszár ezred I. osztályának parancsnoka. Fogságba esett 1916. július 6-án.

Nyíregyháza Hussars in the First World War

Static battles in 1915–1916

We publish a 1915–1916 detail from the war diary of László Máriássy, lieutenant of the Kassa (Košice) 5th Hussar Regiment, from November 20th 1915, the day when he recovered from his illness and joined his regiment on June 4th 1916, the day when the Russian counter attack, the Brusilov Offensive started. The regiment spent this period in the Pripyat Marshes, on the territories west of Gałuzia. This was the classical period of trench warfare, when the opposing forces built strong positions, digging field fortifications which were able to resist even artillery missiles; made dense entanglements of barbed wire and mine fields in front of trenches. Opposing sides mutually disturbed the enemy opposite them by patrolling the main aim of which was to get prisoners. Lieutenant Máriássy reported about all these in details in his diary. He also specified on the Easter events of the second war year, when opposing sides spent the holy days visiting each other and having friendly chats, hosting each other in peace. Of course, the war continued and in the summer of 1916, during the battles of the great Russian counter attack, the Brusilov Offensive, Máriássy was taken as prisoner by the Russians together with the commander of the 5th Hussar Regiment.

János Bene

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Az 1920. évi nemzetgyűlési választások Nyíregyházán

Holmár Zoltán

Az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús veresége a dualista állam kereteinek felbomlásával, a történelmi Magyarország szétesésével járt. A Monarchia romjain újjászülető Magyarországon – az 1920-as trianoni békeszerződés árán és az antant szabta keretek és feltételek között – formáljogilag lehetővé vált, hogy a lakosság döntsön az ország politikai berendezkedéséről. Történelmileg ez adja meg az első nemzetgyűlési választások jelentőségét. Továbbá az is kiemeli a téma fontosságát, hogy Magyarországon 1920-ban először került sor titkos és általános – nőkre is kiterjedő – választásokra. Ráadásul az 1920-as választásokat külön kell vizsgálnunk a többitől, mert erre az eseményre még a Horthy-rendszer megszilárdulása előtti időszakban került sor. A választás jelentőségét már csak azért sem becsülhetjük le, mert az 1867 és 1918 között fennálló dualizmus időszakához képest a legfontosabb változás az volt, hogy lényegesen megnőtt a választásban résztvevők száma, az ország polgárainak 40%-a jogosult volt voksolásra.

Az 1918. évi októberi polgári demokratikus forradalom eredményeként létrejött köztársaság konszolidálására – alkotmányos alapokra helyezésére – született meg az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának gondolata. Az erről szóló 1918. november 2-ai nemzeti tanácsi határozatot a november 22-én megjelent 1918: I. néptörvény követte, amely az általános, egyenlő és titkos választójogot szabályozta. (Az 1918 nyarán elfogadott Wekerle-féle választójogi törvény ugyanis nem felelt meg a győztes hatalmak elvárásainak.) (Dobszay–Estók–Salamon–Szerencsés–Tombor 1998. 114.) Ezen a jogalapon született meg az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokról szóló törvénytervezet, amelyet a Berinkey-kormány 1919. február 26-i ülésén fogadott el, és az 1919: XXV. néptörvényként hirdették ki. A választási mozgalmak 1919 márciusának első napjaiban megkezdődtek. Három politikai erő volt esélyes: a szociáldemokraták, a Nagyatádi Szabó István-féle kisgazdapárt szövetkezve Károlyi Mihállyal és az ún. Polgárszövetséggel együttműködő Keresztényszociális Néppárt. Ezzel szemben a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) 1919. március 8-án a választások bojkottálására szólított fel. Az 1919. április 13-ára kiírt választások végül a Tanácsköztársaság március 21-i kikiáltása miatt elmaradtak.

A Tanácsköztársaság idején áprilisban tartott tanácsválasztás az általános, titkos választójog alapján zajlott. A részvételi arány – főleg vidéken – igen alacsony volt. A választás közvetlen jellegű volt, a helyi tanácsok delegálták a járási, azok a megyei tanácsok tagjait, és ők küldték megbízottaikat a Tanácsok Országos gyűlésébe.

A Tanácsköztársaság bukása után hamarosan román megszállás alá került az ország jelentős része, a győztes hatalmak pedig tető alá akarták hozni a magyar békeszerződést, tehát szükségük volt egy törvényes magyar kormányra. 1919. augusztus 1-jén hivatalba lépett Peidl Gyula ún. szakszervezeti kormánya, melynek külügyminisztere, Ágoston Péter augusztus 2-án beszélt először nemzetgyűlésről. A demokráciába való visszatérés első lépéseként értelmezte az alkotmányozó

nemzetgyűlés összehívását. A kabinet érdemben augusztus 4-én foglalkozott a választásokkal. Peyer Károly belügyminiszter megbízást kapott, hogy tegyen előterjesztést a választások lebonyolítására. Mivel a Tanácsköztársaság előtti jogi szabályozás készen állt, ezt átvehette, és a döntés már aznap este megszületett. A választójogot és az eljárási kérdéseket szabályozó rendeleteket 1919. augusztus 6-án tették közzé (Földes–Hubai 2000. 50.).

Az 1919. augusztus 7-én hivatalba lépő Friedrich István vezette kormány legfőbb célkitűzésének a nemzetgyűlés összehívását tartotta. Amikor augusztus 15-én a politikai pártokból megalakult a második Friedrich-kormány, már megjelentek az első pártprogramok, és megindult az új típusú pártok szerveződése. József főherceg mint kormányzó biztosította Párizst: „*A kormány célja az, hogy helyreállítsa a belső rendet, és gondoskodjék, amilyen korán csak lehet, az általános választójog alapján megtartandó választásokról, és hogy békét kössön. Ez a kormány be fogja nyújtani a lemondását, amint a nemzetgyűlést összehívják… A nemzetgyűlés feladata az, hogy a békét ratifikálja, megválassza az államformát és megalkossa az alkotmányt*.” (Vinnai 1994. 1.) A továbbiakban nagyjából valóban e menetrend szerint történt a politikai kibontakozás. A Párizsban ülésező békekonferencia október közepére úgy döntött, hogy Clerk angol diplomata vezetésével antantmissziót küld Magyarországra a belpolitikai viszonyok konszolidálására és a békefeltételek előkészítése érdekében. A Clerk-misszió igyekezett elérni a román csapatok kivonását Magyarországról és egy kormány létrehozását, amely – az antant kívánságával összhangban – demokratikus választójog alapján kiírná a nemzetgyűlési választásokat és elküldené megbízottait a békekonferenciára (Vinnai 1994. 1.).

Augusztus 31-én a kormány elkészítette a 4245/1919. ME. számú választójogi rendeletét a szeptember végére tervezett választás reményében. Ezt azonban elsodorták a belpolitikai csatározások, majd a Friedrich-kormány a győztes hatalmak kívánalmainak megfelelően átszerkesztette választójogi rendeletét és Horthy Miklós bevonulásának másnapján, 1919. november 17-én közzétette a nemzetgyűlési választás kiírásáról szóló 5984/1919. ME. számú rendeletet. E szerint a régi képviselőház és főrendiház helyébe két év időtartamra egy egykamarás nemzetgyűlést kell választani, amely mint minden jog forrása új jogalapot teremt. Az ugyancsak november 17-én közzétett 5985/1919. ME. számú választójogi rendelet biztosította az általános választójogot. Az így kialakított választási rendszer lényeges elemei a következők voltak:

– általános és titkos, először nőkre is kiterjedő választójog 24 éves kortól,
– 6 éves magyar állampolgárság, félévi egy helyben lakás – kivételt képeztek a lakóhelyüket a rendkívüli körülmények következtében elhagyni kényszerültek,
– nők részére írni-olvasni tudás valamelyik hazai élő nyelven,
– a választójog gyakorlása kötelező,
– egyéni jelöltekre történő szavazás az 1914. évi XV. törvénnyel kialakított választókerületekben,
– a jelöléshez 500 érvényes aláírásra volt szükség, egyetlen jelölt indulása esetén a választás elmarad,
– választható a 30. életévét betöltött választópolgár,
– a mandátum megszerzéséhez abszolút többségre volt szükség, amennyiben ezt egyik jelölt sem szerezte meg, a 7. vagy 14. napon a választások után pótválasztást kell tartani, ahol már az egyszerű többség is elegendő,
– egykamarás nemzetgyűlést hív életre a választás, amelynek mandátuma két évre szól (Boros–Szabó 1999. 230.).

1919. november 24-én Huszár Károly volt katolikus néppárti politikus vezetésével többpárti, azaz koalíciós kormány alakult. A magyarországi belpolitikai események kedvező alakulásáról Clerk a Huszár Károlyhoz küldött levelében a következőket írta: „*Kész vagyok a legfőbb béketanács nevében a kormányát elismerni, mellyel a legfőbb tanács kész tárgyalni addig, míg a választások és a nemzetgyűlés oly kormányt alakít, mely az egész magyar nép törvényileg megnyilvánult akaratára van építve. Ezen elismerés természetesen függővé van téve attól, hogy a kormány a választásokat elhalasztás nélkül megtartja, hogy a törvényt és rendet az országban fenntartja, hogy támadólag nem lép fel, hogy respektálja Magyarország provizórikus határait, míg a békeszerződés ezeket véglegesen meghatározza és hogy minden magyar részére biztosítja a teljes polgári jogokat, beleértve a szabad sajtójogot, a szabad gyülekezés jogát, a politikai véleménynyilvánítás szabadságát és szabad, „pártatlan”, titkos és demokratikus alapon nyugvó általános választójogot*.” (Vinnai 1994. 62.)

Mivel a fenti jegyzék Magyarország nemzetközi elismerését jelentette, a kormány hajlandónak mutatkozott a választásokra vonatkozó antant követeléseknek eleget tenni annál is inkább, mivel csak így érhette el a román csapatok minél gyorsabb kivonását a megszállt területekről.

1919 nyarán és őszén három politikai irányzat volt, amely tömegtámogatásra számíthatott, és amely a hagyományos közjogi pártok, illetve a hitelüket vesztett liberális és konzervatív alakulások helyébe léphetett. Ezek a keresztényszocialista, kisgazda és szociáldemokrata irányzatok voltak.

Az 1920-as nemzetgyűlési választások időbeni széthúzása az ország megszállásának fokozatos megszűnésével magyarázható. A román hadsereg 1919. november első felében először az Észak-Dunántúlt adta fel, majd november 14–16. között kivonult Budapestről és a Duna-Tisza közéről. Megszállás alatt maradt a Tisza vonalától keletre eső országrész (románok), valamint a Szeged–Baja–Pécs vonaltól délre eső terület (szerb-horvátok).

A választások első szakasza 1920. január 25–26-án volt. Az első forduló után nem lehetett megállapítani, hogy melyik párt nyert, de a győzelem egyértelműen a keresztény pártoké, pontosabban a Keresztény Blokk pártjaié lett. Mellettük a polgári pártok csak Budapesten tudtak némi sikert felmutatni, míg vidéken még ez sem volt elmondható. A választások lebonyolításának technikája következtében a fővárosi mandátumok sorsa dőlt el legkorábban. Mivel itt a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) győzött, az első híradások ezt országosan is kivetítették. Ezzel szemben a kisgazdapárti mandátumok száma lassabban növekedett. A pótválasztások többsége is Budapesten kívül volt, így a KNEP győzelmi ünnepe egy kicsit elsietettnek bizonyult. Az 1920. február 8-ai pótválasztások országosan a kisgazdapárt néhány mandátumnyi többségével zárultak. Beniczky Ödön belügyminiszter 1920. február 12-én a KNEP-ben tett nyilatkozatot a választások eredményéről:

Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja	68 mandátum
Keresztényszocialista Párt	5 mandátum
Keresztény Szociális Gazdasági Párt	4 mandátum
Országos Kisgazda- és Földmíves Párt	71 mandátum
Egyesült Nemzeti Kisgazda és Földmíves Párt	3 mandátum
Keresztény Kisgazda- és Földmíves Párt	4 mandátum
Nemzeti Demokrata Polgári Párt	6 mandátum
Pártonkívüli	3 mandátum
Összesen:	*164 mandátum* (Földes–Hubai 2000. 80.)

A választások után 1920. február 16-án összehívták a nemzetgyűlést, hogy megalkossa a Magyarország „alkotmányosságának helyreállításáról” szóló törvényt, és megválassza a legmagasabb

közjogi méltóságot, az államfőt. 1920. március 1-jén a nemzetgyűlés 141 jelenlévő tagjából 131 Horthy Miklósra adta szavazatát, aki így az állami élet élére került. A törvényhozó hatalom visszaállítása és az államfő megválasztása az új hatalmi rendszer alkotmányosságának alappilléreit jelentette (Vinnai 1994. 63.). 1920. március 15-én az új miniszterelnök a Horthy által kinevezett Simonyi-Semadam Sándor lett.

A párizsi békekonferencia utasításának megfelelően a románok február 24-én megkezdték a Tiszántúl kiürítését, mely március 30-ára befejeződött, és a korábbi megállapodás értelmében hat héten belül ki kellett írni a választásokat. A tiszántúli választásokat 1920. június–júliusban tartották, már megváltozott körülmények között. Bár a hatóságok továbbra is beavatkoztak, a korábbi atrocitások elmaradtak. A Tiszántúlon nemcsak az MSZDP maradt távol a választástól, hanem a polgári pártok is. (Ebben az időszakban, még pontosabban 1920. június 4-én írták alá a trianoni békeszerződést.)

A tiszántúli választási agitációt a Kisgazdapárt kezdte meg 1920. május 8-án. Részükről szemmel láthatóan Rubinek Gyula irányította a választási hadjáratot. A párt ekkor már felvette a Keresztény-Keresztyén Kisgazda- és Földmíves Párt elnevezést, ami egyúttal a protestáns jelleg hangsúlyozására utalt. A KNEP választási agitációját a Tiszántúlon Haller István irányította, aki így szerette volna a párton belül megerősíteni pozícióját. A KNEP azonban – felmérve esélytelenségét – csak fél gőzzel vett részt a választási hadjáratban. A tiszántúli választások 1920. június 13–14-től több szakaszban csaknem egy hónapon át tartottak 45 választókerületben. Az első hétvégén 18 kerületben dőlt el a mandátum sorsa, a többiben pótválasztást kellett kiírni. Több napilap és a Parlamenti Almanach adatainak összevetéséből, illetve néhány jegyzőkönyv adatai alapján az alábbi választási eredményt kapjuk:

Kisgazdapárt	28 mandátum
KNEP	10 mandátum
KNP (Friedrich-párt)	2 mandátum
Magyar Nemzeti Munkáspárt	1 mandátum
Pártonkívüli	4 mandátum
Összesen:	*45 mandátum* (Földes–Hubai 2000. 82.)

Az ország legdélebbi része, a baranyai háromszög 1921 augusztusában szabadult fel, s a magyar haderő augusztus 22-én vonult be Pécsre. A Bethlen-kormány a választásokat a hiányzó 10 választókerületben október 30–31-re tűzte ki. (Ezekről a második királypuccs terelte el a figyelmet, ugyanis október végén IV. Károly ismét Magyarországra érkezett, hogy megragadja a hatalmat, ám terve kudarcba fulladt. Ezt követően, november 6-án a parlament kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, és IV. Károlyt angol felügyelet mellett Madeira szigetére szállították, ahol 1922 áprilisában hunyt el.) A választás utolsó fordulója csak szakmailag módosította a választási eredményeket:

Kisgazdapárt	5 mandátum
KNEP	1 mandátum
Pártonkívüli	3 mandátum
Pártonkívüli-liberális	1 mandátum
Összesen	*10 mandátum*

1920-ban a választásra jogosultak abszolút száma 3 133 094, az összlakosság 39,7%-a volt. A 24. év feletti lakosság 87%-ának volt szavazati joga, ezen belül a nők 81%-ának (Földes–Hubai 2000. 82.).

A szabolcsi térség az 1920. júniusi pótválasztások idején a nemzetgyűlés két legerősebb pártja szempontjából különös fontossággal bírt, hiszen a Tiszántúl 29 választókerülete (közte Szabolcs és Szatmár 8 kerülete) a parlamenti erőviszonyok módosulását, egyik vagy másik párt győzelmét befolyásolhatta. Érthető tehát, hogy a júniusi pótválasztásokon a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) és a Kisgazdapárt (KGP) első számú vezetői tartottak választási nagygyűléseket, támogatva hivatalos jelöltjeiket. A korabeli forrásokból, sajtótudósításokból arra lehet következtetni, hogy a választási harcban a Kisgazdapárt volt az aktívabb. Erről a *Nyírvidék* május 28-i számában *„A kisgazdapárt zászlóbontása Szabolcsban”* címmel a következőket írta: „*Budapestről jelentik, hogy szombaton egy kisgazdapárti miniszterekből, államtitkárokból és politikusokból álló csoport jön a Tiszántúlra, ahol 25 népgyűlést tartanak. A napokban Rubinek vezetésével a két Szabó, Ferdinandy miniszterek, Kovács I. István, Meskó Zoltán és Patacsy Dénes államtitkárok jönnek Szabolcs vármegyébe.*”[1] A kisgazda politikusok a szabolcsi és szatmári választókerületekben tartottak választási nagygyűlést, hiszen minden választókerületben volt hivatalos jelöltjük. Programjukkal elsősorban a középbirtokosokat, birtokos és nincstelen parasztságot igyekeztek megnyerni (Vinnai 1994. 64.).

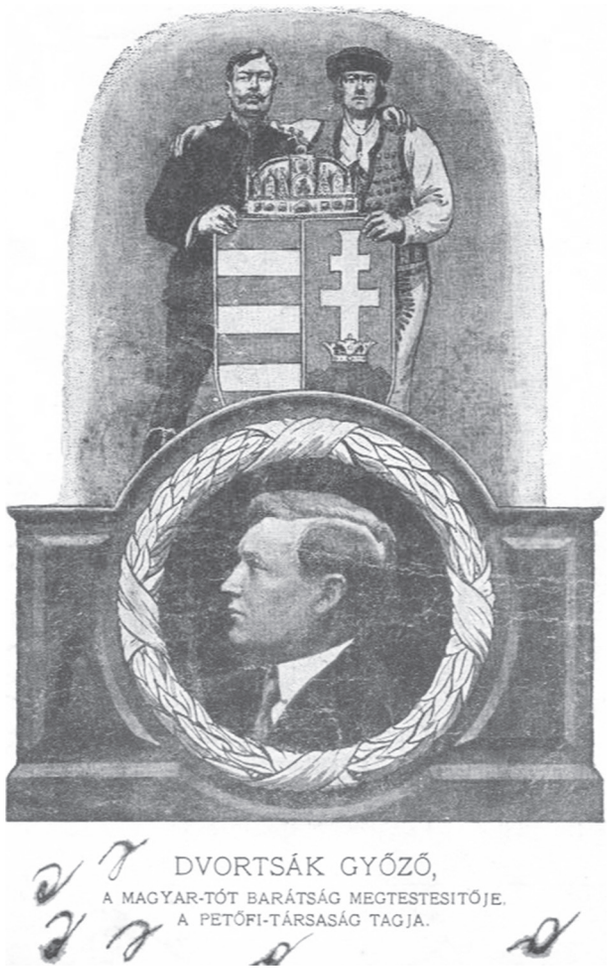

1. kép

Dvortsák Győző, a magyar-tót barátság megtestesítője – képeslap (http://postcards.hungaricana.hu/hu/51103/ alapján)

Fig. 1

Győző Dvortsák, personificator of Hungarian-Slovakian friendship – postcard (after http://postcards.hungaricana.hu/hu/51103/)

A KNEP a kisgazda befolyást mindenekelőtt a városokban próbálta ellensúlyozni. Nyíregyházán és néhány nagyobb településen (Mátészalka, Nyírbátor) különösen kiélezett küzdelem folyt a mandátumok elnyeréséért. A nyíregyházi választás megindulását a *Nyírvidék* a következőképpen adta hírül: „*Plakátra plakát jelenik meg, pártlobogók emelkednek, jelöltek nyilatkoznak, Nyíregyházán megindult a választási küzdelem. A Nyírvidék nem siet egyik jelölt támogatására se, de szíves tolmácsa mindannak a politikai törekvésnek, mely körülöttük zajlik, s a közönséget érdekli. Olvasóink széles tábora többfelé oszlik meg, s minden tábor állásfoglalása, meggyőződése, elvhűsége egyformán szent nekünk.*”[2] Az említett két párton kívül a szabolcsi választási küzdelemben mások – akár liberális, akár függetlenségi programot hirdető pártok – nem vettek részt. Néhány országos hírnevű vagy helyi tekintéllyel rendelkező politikus viszont – köztük Dvorcsák Győző (1. kép) Nyíregyházán, míg Jármy

[1] *Nyírvidék* XLI: 120. 1920. május 28. 1.

[2] *Nyírvidék* XLI: 121. 1920. május 29. 1.

József Nagykállón – pártonkívüli programmal jelöltette magát. (Nyíregyházán Mikecz József is pártonkívüli programmal indult, de a szavazás előtt visszalépett.) (Hubai 2001. 45.)

A nyíregyházi választásokat egy kicsit alaposabban megvizsgálva, a forrásokból kideríthető, hogy Dvorcsák Győzőt kormánytagok és vezető politikusok – köztük Apponyi Albert – ajánlották a városnak. A pártonkívüli képviselőjelölt Viktor Dvorčák néven született 1878-ban a Sáros megyei Felsővízközön. Középiskoláit Bártfán, Eperjesen és Kassán végezte. Ezután filozófiai tanulmányokat folytatott a budapesti egyetemen és a párizsi Sorbonne-on. Külföldi tanulmányutakat tett Franciaországban, Németországban, Lengyelországban, Oroszországban és Olaszországban, ahol levéltári kutatásokat is végzett. 1904-ben hazatérve Sáros megye főlevéltárosa lett. Átvette az *Eperjesi Lapok* szerkesztését, és szerkesztője volt a szlovák nyelvű *Nasa Zastava (Zászlónk)* című hazafias irányú szlovák lapnak is. Később kilépett az *Eperjesi Lapok* szerkesztőségéből és megalapította az *Eperjesi Újságot*. Több történelmi folyóirat munkatársa volt. Sáros Földje címen maga is írt történelmi tanulmányt. Nem sokkal a Monarchia felbomlása után, 1918. november 4-én Dvorcsák vezetésével Eperjesen megalakult a Keleti Tót Nemzeti Tanács, amelynek fő követelése az északkeleti vármegyék szlovák lakossága kulturális autonómiájának biztosítása volt Magyarországon belül. November 24-én a tanács eperjesi nagygyűlésén elvetette a csehszlovák államhoz való csatlakozás elvét, és hitet tett Magyarország integritása mellett, majd december 11-én a kassai értekezleten – mintegy válaszként a Felvidék folyamatban lévő cseh megszállására – kikiáltotta a csehektől független Szlovák Népköztársaságot. Ezután a nagygyűlés keleti magyarbarát tót vezetőkből összeállított egy „kormányt", melynek miniszterelnöke Dvorcsák lett. Ezért a csehek halálra ítélték, így kénytelen volt a tanács tagjaival együtt Varsóba menekülni. Innen indította meg a külföld felvilágosítására irányuló mozgalmát (Franciaországban, Olaszországban és Svájcban, majd 1920-ban Amerikában is járt). (Vidor 1921. 38–39.)

2. kép
Paulusz Márton
(Hágер 1929. XIV. tábla alapján)

Fig. 2
Márton Paulusz
(after Hágер 1929. XIV. tábla)

Tehát Dvorcsák nemzetiségi ügyekkel foglalkozó politikus, *„a magyar állameszmékhez hű szlovákság Európa-szerte ismert vezére"* volt, aki idejének nagy részét külföldön, Franciaországban és Szlovákiában töltötte.[3]

Apponyiék egyrészt azért ajánlották őt Nyíregyházának, hogy egy olyan választókerületet képviseljen, ahol bizonyos számú szlovákság lakik, másrészt a Felvidék visszaszerzéséért indított harcban különösen fontos parlamenti szerepet szántak neki. Ugyanis a trianoni békeszerződés aláírása után nem volt olyan politikai párt, amely ne követelt volna ilyen vagy olyan mértékű revíziót.

A városnak Dvorcsák mellett öt képviselőjelöltje volt. Ezek közül az első Andor Endre Nyíregyháza szülötte, miniszteri tanácsos, KNEP-tag, aki programbeszédét keresztény-nemzeti szellemben, a területi integráció védelmére szólítva mondta el. Beszédében ezen kívül taglalta a legfontosabb bel- és külpolitikai kérdéseket, és választópolgárait tájékoztatta az ország gazdasági és pénzügyi helyzetéről.

A másik jelölt a Dvorcsáknál 20 évvel idősebb, szintén nyíregyházi születésű Paulusz Márton, aki a helyi kisgazdamozgalom vezetője volt (2. kép). Szorgalma, tudása már fiatalon a kisgazdák

[3] *Nyírvidék* XLI: 121. 1920. május 29. 1.

élére állította. Évtizedeken át volt tagja Nyíregyháza képviselő-testületének, 15 évig a vármegye törvényhatósági bizottságának, valamint számos albizottságnak. Jelentős érdemei voltak a nyíregyházi kisgazda-társadalom összekovácsolása terén. Szinte a semmiből hozta létre a Gazdaszövetség Bethlen utcai székházát. Dolgozott a kisgazdák társadalmi, szellemi és anyagi előnyeiért. A mezőgazdaságban a racionális munka híve volt. Őt a város gazdatársadalma és a KGP országos vezetősége támogatta.

Paulusz mellett a városnak még három kisgazdapárti jelöltje volt. Közülük az első dr. Kulin Sándor kúriai bíró, akit Rubinek, Nagyatádi és Sokorópátkai a Kisgazdapárt hivatalos jelöltjének tartott. Liptófalvy István budapesti szerkesztő szintén kisgazdapárti programmal lépett fel. A *Nyírvidék* írása szerint: „*Csendben szerényen, de számottevő sikerrel toborozza híveit.*"[4] A Kisgazdapárt színeiben indult Tas János tanár is, de a hívei számával még maga a *Nyírvidék* sem volt tisztában.

Mielőtt azonban a választásokra sor került volna, a Nyíregyházán tartózkodó Nagyatádi Szabó Istvánt Geduly Henrik ág. ev. püspök vezetésével a város értelmiségének, iparos és kereskedő rétegének a küldöttsége kereste fel azzal a céllal, hogy elérjék a kisgazdák visszalépését. Legfontosabb érvként azt hozták fel, hogy Magyarország területi integritása érdekében ők mindenképpen Dvorcsákot akarják a parlamentbe küldeni. (A területi integritásnak ekkor már nem volt realitása). Nagyatádi válaszának lényege az volt, hogy Dvorcsák megválasztását ő is fontosnak tartja, ezért a kisgazdák készek egy csonka kerületet biztosítani a számára, de a nyíregyházi jelöltségről nem mondanak le. A *Nyírvidék* 1920. június 4-ei számában már az olvasható, hogy Liptófalvy István és Tas János a Kisgazdapárt győzelme érdekében visszalépett a jelöltségtől, és kijelentették, hogy Paulusz Mártont fogják támogatni. Hamarosan dr. Kulin Sándor is csatlakozott a „visszavonulókhoz", s ezzel Paulusz maradt a párt egyedüli jelöltje Nyíregyházán.[5]

A Dvorcsák-féle kampánystábbal kapcsolatban egy érdekes történet maradt fenn: „*1920. május 21-én azzal a kérelemmel fordult a tekintetes városi tanácshoz, hogy a Kossuth Lajos téren a Kossuth-szobor előtti két vasúti sodrony tartó oszlop tetejére egy „Éljen Dvorcsák Győző" feliratú transzparens táblát állíttassanak fel a képviselőválasztások tartásáig*."[6]

Másnap a városi tanács a mérnöki hivatal javaslata alapján megengedte, hogy a Dvorcsák-pártvezetőség kifüggessze a transzparenst, de csak úgy, hogy a sodronyt tartó póznákat ne rongálja, és a kifüggesztett transzparens úgy legyen megerősítve, hogy a járókelők testi épségét ne veszélyeztesse.

Nem sokkal később, június 8-án azonban egy távirat érkezett a Belügyminisztériumtól: „*Nemzeti színű villanykörtékkel kirakott transzparens, amely a városi közvilágítási üzembe annak a városháza előtt lévő tartozéka pont minthogy ez az 5988/1919. számú kormányrendelet 14. szakaszába ütközik, felhívom polgármester urat, hogy a kivilágított eltávolítása iránt haladéktalanul intézkedjék és ennek megtörténtét táviratilag jelentse be*." A nyíregyházi választások történetében újdonságként szolgáló transzparenst végül június 10-én eltávolították.[7]

Éppen ezen a napon érkezett meg Nyíregyházára Dvorcsák Győző, aminek hatására teljesen kibontakozott a választási küzdelem a városban. A *Nyírvidék* több alkalommal megfogalmazta, hogy a „*pártmozgalmaknak csak hűséges és tárgyilagos krónikása*", mégis örvendve fogadta a képviselőjelölt érkezését: „*Tudjuk, hogy az ő nyíregyházi jelöltsége messze magasan áll a helyi és személyi érdekeken és a Felvidék visszacsatolásának kérdésével összefüggésben országos érdekű*

[4] *Nyírvidék* XLI: 121. 1920. május 29. 1.
[5] *Nyírvidék* XLI: 123. 1920. június 1. 2.
[6] SzSzBML V. B. 77. 783/a. 1920/1189.
[7] SzSzBML V. B. 77. 783/a. 1920/1189.

kérdés és éppen ezért látjuk szívesen a jelölt úrnak egyébként is érdekes és Európa-szerte jól ismert alakját."[8]

Nyíregyházát összesen tizenöt választókerületre osztották fel. A legtöbb szavazó a XII. kerületben volt (1139 fő), míg a legkevesebben (mindössze 866-an) a XIII. kerületben.[9] Nyíregyházán a választásra jogosultak 14856-an voltak. Ez a 43340 fős összlakosság 34%-át jelentette. A választók a szavazataikat végül három jelöltre, Dvorcsák Győző pártonkívüli, Paulusz Márton kisgazdapárti és Andor Endre KNEP-párti politikusra adták. A június 16-án megtartott választásokon egyik jelölt sem kapta meg a szükséges szavazati többséget, ezért a két legtöbb szavazatot kapott jelöltnek június 27-én pótválasztáson kellett indulnia. Erre azonban már nem került sor. Budapesten A *Nap* c. újság június 17-én *„Nyíregyházán nem lesz pótválasztás"* c. cikkében megírta, hogy Paulusz Márton visszalépett.[10] Ezt a hírt ekkor még a *Nyírvidék* nem tudta megerősíteni, hiszen hivatalosan június 19-én, délelőtt 11 órakor személyesen jelentette be Paulusz Márton Tóth Pál törv. bíró választási elnöknek a visszalépését.[11] Ezzel Dvorcsák Győző lett Nyíregyháza egyhangúlag megválasztott nemzetgyűlési képviselője, akinek június 27-én ünnepélyes keretek között átadták a város mandátumát.

Erről az eseményről a *Nyírvidék* június 29-i számában részletesen beszámolt: „*Vasárnap délelőtt 11 órakor ünnepélyesen adták át a mandátumot új képviselőnknek. Már jóval 11 óra előtt hatalmas tömeg várakozott a Városháza nemzeti színű lobogókkal feldíszített erkélye előtt az ünnepélyes átadásra. Tóth Pál választási elnök beszéde nyitotta meg az ünnepséget, melyben röviden ismételve a választási eseményeket és annak eredményét hazaszeretettől izzó szavak kíséretében adta át a mandátumot. A választási elnök után Mikecz Dezső ny. alispán udvari tanácsos üdvözölte Dvorcsákot és a magyar nyelv klasszikus patinájából csillogó mondatokban rámutatott a mi hazánk Csonka Magyarország vérző sebeire, melyeknek orvoslására és jogtalanul elvett ezredéves tradícióval szentesített Kárpátok koszorúzta magyar föld újbóli egységesítése feladatként áll most Dvorcsák előtt. Röviden válaszolt az üdvözletre képviselőnk, de beszédében benne volt minden, amit magában kell foglalnia egy ily pillanatban elhangzó beszédnek. Szent eskü volt az, melyet a hazaszeretet oltáránál tesz le a harcba induló. A mi nemzetünk fiának felsíró zokogása volt az a magyarok Istenéhez. Dvorcsák beszéde után a sokaság a Himnuszt énekelte. Este nyolc órakor a Korona Szálló éttermének udvarán Dvorcsákot ünneplő több száz terítékes bankett volt, amelyhez foghatót Nyíregyháza város közönsége még nem látott. A banketten ott volt a város társadalmának csaknem minden representánsa, élükön Dr. Jármy Béla főispánnal. Dr. Bencs Kálmán Horthy Miklós kormányzót, Geduly Henrik püspök gyönyörű beszédben Dvorcsákot, Prok Gyula Apponyi grófot, Vietórisz István dr. Dvorcsák munkatársait, dr. Krisztián Géza Mikecz István alispánt, dr. Hegyi Zoltán Bencs Kálmán polgármestert köszöntötte. Dvorcsák Győző hétfőn reggel elutazott Nyíregyházáról, ahonnan fontos politikai hivatása szólította munkára.*"[12]

A valóság azonban más volt. Dvorcsák a megválasztása után Nyíregyháza érdekeit nem képviselte, mindössze három alkalommal járt a városban, sőt a parlamenti üléseken is ritkán jelent meg. Túlnyomórészt Párizsban élt, és ott – mint a csehszlovákiai szlovákok szövetségének vezetője – kilincselt a szlovák autonómia elismertetéséért (Cservenyák–Mező 1987. 174.).

Az 1920-as választások (3. kép) tehát jól érzékeltették azt a folyamatot, ahogyan a vesztes háború és a levert forradalmak után a hagyományos uralkodó osztály és az ún. középosztály egyre

[8] *Nyírvidék* XLI: 131. 1920. június 11. 1.

[9] SzSzBML V. B. 71.

[10] *Nyírvidék* XLI: 139. 1920. június 20. 1.

[11] SzSzBML V. B. 71.

[12] *Nyírvidék* XLI: 146. 1920. június 29. 2.

inkább visszaszerezte korábbi pozícióit, bár 1918 előtthöz képest a törvényhozásban jelentős arányeltolódás történt az utóbbi javára. Ez a változás a szabolcsi – és így a nyíregyházi – parlamenti választások eredményeiből is kiolvasható.

3. kép
Az 1920. évi nemzetgyűlési választások eredményei Szabolcs vármegyében (Hubai 2001. 118. alapján)

Fig. 3
Results of the 1920 National Assembly elections in Szabolcs County (after Hubai 2001. 118)

Nemzetgyűlési választások (Nyíregyháza) – 1920. június 16.		
Jelölt	*Párt*	*Megjegyzés*
Andor Endre	Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja	
Dvorcsák (Dvortsák) Győző	pártonkívüli	
Mikecz József	pártonkívüli	választás előtt visszalépett
Paulusz Márton	Keresztény Kisgazda és Földmíves Párt	
Dr. Kulin Sándor	Keresztény Kisgazda és Földmíves Párt	választás előtt visszalépett
Liptófalvy István	Keresztény Kisgazda és Földmíves Párt	választás előtt visszalépett
Tas János	Keresztény Kisgazda és Földmíves Párt	választás előtt visszalépett

Nyíregyháza	*Szavazatok száma*	*%*
Választásra jogosult	14 856	
Részt vett	Nincs adat	
Érvényes	13 374	
Érvénytelen	Nincs adat	
1. DVORCSÁK GYŐZŐ (pk)	*5 879*	*43,96*
2. Paulusz Márton (KRKGFP)	4 056	30,33
3. Andor Endre (KNEP)	3 439	25,71

Irodalom

Boros–Szabó 1999.
Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Korona Kiadó, Budapest 1999.

Cservenyák–Mező 1987.
Nyíregyháza története. Szerk. Cservenyák László – Mező András. Alföldi Nyomda, Nyíregyháza 1987.

Dobszay–Estók–Salamon–Szerencsés–Tombor 1998.
Dobszay Tamás – Estók János – Salamon Konrád – Szerencsés Károly – Tombor László: Tisztelt Ház! – A magyar országgyűlések története 1848–1998. Puskás Tivadar Távközlési Technikum, Budapest 1998.

Földes–Hubai 2000.
Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerk. Földes György – Hubai László. Napvilág Kiadó, Budapest 2000.

Háger 1929.
Szabolcs vármegye fejlődése és kortörténete. Szerk. Háger László. Erdélyi Gyula, Nyíregyháza 1929.

Hubai 2001.
Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. Napvilág Kiadó, Budapest 2001.

SzSzBML
Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Nyíregyháza
V. B. 71. Nyíregyháza Rendezett Tanácsú Város Központi Választmányának iratai
V. B. 77. Nyíregyháza rendezett tanácsú város polgármesterének iratai

Vidor 1921.
Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. Szerk. Vidor Gyula. Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt., Budapest 1921.

Vinnai 1994.
Választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848–1948). Szerk. Vinnai Győző. Stúdium, Nyíregyháza 1994.

Holmár Zoltán

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf.57
e-mail: holmarz0127@gmail.com

The 1920 National Assembly elections in Nyíregyháza

The defeat of the Austro-Hungarian Empire in World War I brought the destruction of dual monarchy and disintegration of historic Hungary.

In Hungary reviving on the ruins of Empire–at the expense of the Entente and within the limits and conditions of the 1920 Treaty of Trianon–from the point of view of formal law it became possible for the population to decide on the country's political system. Historically, this is what emphasises the significance of the National Assembly elections. The topic is especially important, because in Hungary in 1920 it happened for the first time that secret ballot took place, using universal suffrage including women.

In addition, the 1920's elections had to demonstrate their special character, because this event took place in the period before the consolidation of Horthy era.

The importance of the elections cannot be underestimated, because compared to the period of dualism between 1867 and 1918, the most important change was that the number of participants in the election significantly increased: 40% of the country's citizens were entitled to vote.

Zoltán Holmár

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf.57
e-mail: holmarz0127@gmail.com

A Bethlen-kormány és az 1922-es választások előkészítése

Sipos József

E témával még nem foglalkozott érdemben a szakirodalom (Romsics 1991. 147., Szabó 1994., Paksy 2010.) Mi is csupán a Kisgazdapárt Egységes Párttá bővítésének kezdetét (Sipos 2002.) és gróf Bethlen István, Nagyatádi Szabó István és Gömbös Gyula 1922 tavaszán tett kampánykörútjait (Sipos 2010a., Sipos 2011.), az Egységes Párt és az 1922-es választások előkészítését (Sipos 2013.), illetve szervezési kérdéseit mutattuk be (Sipos 2014a., Sipos 2014b.).

Mi a bethleni konszolidáció jellegének alaposabb megértése miatt kulcsfontosságúnak tartjuk az 1922-es nemzetgyűlési választások eddigieknél alaposabb kutatását és elemzését. E nagyobb munka keretében eddig elsősorban az Egységes Párt megalakítását, szervezését, az új párton belüli erőviszonyokat és ellentéteket, annak vezető testületeinek működését és az államhatalommal való együttműködését, illetve első számú vezetőinek – Bethlennek, Nagyatádi Szabónak, gróf Klebelsberg Kunó belügyminiszternek és Gömbös Gyulának, a párt ügyvezető alelnökének – a kampányban játszott szerepét vizsgáljuk.

Most elsősorban azt mutatjuk be, hogy 1922 áprilisában a Bethlen kormány és az Egységes Párt vezetése hogyan készítette elő a választásokat. Milyen hatással volt a kampányra IV. Károly halála és az Erzsébetvárosi Demokrata Körben történt robbantásos merénylet?

Előzmények

Közismert, hogy a trianoni békediktátum miatt az ország gazdasági és pénzügyi helyzete még 1922-ben is válságban volt. A korona rohamosan inflálódott. Ez igen nehéz megélhetési körülményeket teremtett. Különösen rossz helyzetben voltak a bérből-fizetésből élők, a munkanélküliek, a munkások, a nincstelen és a szegényparasztok, a kis fizetésű hivatalnokok, a menekültek tömegei. A szociális nehézségek miatt e társadalmi csoportok között nőtt az elégedetlenség. Körükben kormányellenes hangulat uralkodott. Ezért úgy látszott, hogy a kormánypártokkal szemben nő az ellenzék befolyása. Ezt látszott igazolni az 1922 februárjában Rubinek Gyula halála miatt Kecskemét egyik választókerületében megrendezett időközi választás is. Ott a kormánypárt jelöltjével szemben az ellenzéki *48-as Függetlenségi Párt* liberális politikusa jutott be a nemzetgyűlésbe.

A társadalmat és a politikai közvéleményt élesen megosztotta az 1921-ben lezajlott két királypuccs: az annak következtében 1921. november 6-án elfogadott detronizációs törvény, IV. Károly és családjának Madeira szigetére deportálása, a legitimisták és a szabad-királyválasztók állandó ellentétei. E kérdések miatt 1922. január elejére éles ellentétek keletkeztek a kormányt támogató Keresztény Nemzeti Egyesülés Párton (KNEP) belül is. E viták oda vezettek, hogy január első napjaiban gróf Andrássy Gyula – aki a KNEP elnöke volt – és az őt követő karlista képviselők kiléptek a KNEP-ből. Ők január közepén fuzionáltak a Friedrich István által vezetett párttal. Még az így

megmaradt KNEP is kettészakadt: annak Haller István vezette keresztényszocialista csoportja nem fogadta el a Bethlen–Klebelsberg-féle új választójogi rendeletet. Különösen azt nem, hogy az a vidéken és a favakban újra bevezette a nyílt szavazást. Ezért ők is kiléptek a kormányt támogató KNEP-ből, és önálló ellenzéki pártként indultak a választásokon.

Az MSZDP és a liberális ellenzéki pártok sem fogadták el a vidéki nyílt szavazás bevezetését. E pártok sajtójukon keresztül nagy hatással voltak a demokratikus közvéleményre, amely kormányellenes volt.

A kormány lépései

Ebben a helyzetben a kormány a kül- és belpolitikában is erőt igyekezett mutatni. Az antant Jóvátételi Bizottság korábbi jegyzékében – a háborús jóvátételre hivatkozva, a kormánytól – 96.000 élőállat kiszolgáltatását igényelte a szomszédos országoknak. A kormány március 30-ai válaszjegyzékében utaltak arra, hogy a bizottság határozatáról a legnagyobb meglepetéssel értesültek. Ugyanis a *„trianoni békeszerződés VIII. rész IV. függelék 6.§-ában foglalt rendelkezés értelmében a szövetséges és társult hatalmak országaiból a hadműveletek következtében elhajtott vagy kipusztított állatállomány pótlására élőállatoknak előleg címén való kiszolgálását csupán közvetlenül a békeszerződés életbeléptetése után lehet Magyarországtól igényelni és az igény végrehajtására a békeszerződés életbeléptetésétől számított három hónapon belül kerülhet sor. A békeszerződésben kitűzött e határidő régen eltelt* – írták –*, amivel a békeszerződésre vonatkozó rendelkezései is tárgytalanok lettek.”*

Indoklásként e jegyzék felsorolta az ország katasztrofális pénzügyi helyzetét. Ezekre való hivatkozással pedig kijelentette, hogy a Jóvátételi Bizottság jegyzékében *„igényelt állatállomány kiszolgáltatása katasztrofális következményekkel járna az egész magyar közgazdasági életre ugyanakkor, amikor a szövetséges és társult hatalmak a genovai konferencia rendezésében kifejezésre jutó törekvéseikkel már maguk is az európai pénzügyi helyzet rendezését szorgalmazzák. ... Mindazonáltal a kormány vállalná a jóvátételi bizottság követeléseinek teljesítését abban az esetben, ha a szövetséges és társult hatalmak segítségére jönnének Magyarországnak abban, hogy a jelzett végzetes következmények elháríthatók legyenek és az országnak megfelelő kölcsönt bocsátanának rendelkezésére.”*[1]

E jegyzék tehát egyrészt már ügyesen az antant által április közepére Genovába tervezett nemzetközi konferencia meghirdetett céljával állította szembe a Jóvátételi Bizottság követeléseit. Másrészt pedig a későbbi Népszövetségi kölcsön igénybevételének egyik első megfogalmazásáról van szó. *A bethleni kormányzati adminisztráció tehát már ekkor úgy látta, hogy az ország gazdasági és pénzügyi szanálását csak külföldi kölcsönből tudják majd megoldani*.

Az Egységes Párton, illetve annak Intéző Bizottságán belüli vitákkal, másrészt az ellenzéki pártok választási felkészülésének akadályozásával volt összefüggésben, hogy a kormány csak március 31-én fogadta el Klebelsberg belügyminiszter *választókerületek beosztására* vonatkozó rendeletét.[2] Ez a hivatalos lap április 2-ai számában jelent meg. Ennek lényege, hogy a választókerületek számát 245-re emelték. Ezt úgy oldották meg, hogy a 25 legnagyobb létszámú választókerületet kettéválasztották, így újabb 25 választókerületet létesítettek. A határ menti 9 ún. csonka választókerületet kiegészítették, illetve a két legkisebbet megszüntették. Legtöbbször úgy, hogy e változtatások a kormánypárti jelölteknek kedvezzenek és ne az ellenzékieknek. Egyébként e rendelet Budapesten 25, a főváros környékén pedig 5 képviselő megválasztását tette lehetővé. E választókerületekben

[1] *Az Újság* 1922. IV. 4. 6.

[2] *Világ* 1922. IV. 6. 5., *Az Újság* 1922. IV. 6. 4.

azonban nem egyéni, hanem *lajstromos*, azaz pártlistás szavazást írt elő. Ez lehetővé tette, hogy a liberális pártok és az MSZDP által biztosan megnyert mandátumok mellett, a kormányt támogató jobboldali szavazatok se vesszenek el, hanem azokat Wolff Károly *Keresztény Közösségi Pártja* össze tudja gyűjteni.[3]

A március 31-ei kormányülésen a belügyminiszter előterjesztése alapján több olyan kérdésről döntöttek, amelyek a választásokra való felkészülést szolgálták. 8 vármegye kérése alapján az *„üresedésben lévő költségvetésileg rendszeresített"* több mint két tucat állás betöltéséhez hozzájárultak. Klebelsberg azt is előterjesztette, hogy az 1921/1922. évi költségvetési előirányzatban a nemzetgyűlési képviselőválasztásokra félretett 10.000.000 koronából az 1921 őszén az ún. Baranyai-háromszögben megtartott és az időközi választásokra fordított pénzek miatt már csak kb. 1,5 millió korona maradt. Ezért azt kérte a minisztertanácstól, hogy *a mostani nemzetgyűlési választásokra 30 millió póthitelt* engedélyezzen a belügyminisztériumnak, mert annak összes kiadása az államkincstárt terheli. Azt is kérte, hogy minisztériuma *„ügyfélforgalmának nagyarányú növekedése miatt"* – a tárcaközi bizottság hozzájárulása alapján – 12 napidíjast felvehessen. Kérte a kormány tagjainak hozzájárulását, hogy az *„államrendőrség őrszemélyzetének alsó fehérneművel való ellátása céljából"* mintegy 16 millió koronát, *a budapesti rendőrtartalék és a folyamőrség* ruházati és lábbeli szükségletére pedig a még arra szánt 17,5 millió koronát is utalványozhasson. Klebelsberg és Bethlen e lépésekkel elsősorban az állami és az erőszak-apparátusban dolgozók helyzetén akart javítani. Ezzel is a választások előkészítésébe való aktívabb bekapcsolódásukat kívánták elérni.

A felgyorsult infláció miatt fogyatkozó állami bevételek növelése érdekében viszont újból felemelték az ún. kiviteli illetéket, amelyet minden exportálandó árura kivetettek. Nagyatádi és hívei követelésére ugyanekkor kinevezték az *Országos Földbirtokrendező Bíróság* (továbbiakban. OFB) még hiányzó tagjait is. Ennek következtében az intenzívebben kezdte tárgyalni az addig igencsak lassan haladó ügyeket.[4]

IV. Károly halála és a kampány

E választási előkészületeket IV. Károly április 1-jén Funchalban bekövetkezett váratlan halála megzavarta. A király haláláért ugyanis a legitimista ellenzék a kormányt tette felelőssé. Állították: ha 1921. november elején a detronizációt nem mondták volna ki, és ha a kormány több pénzt biztosított volna a királyi család megélhetésére, akkor IV. Károly nem fázott és nem halt volna meg. Ennél még veszélyesebb volt a legitimista ellenzéknek a király halálhíre után kiadott proklamációja. Ebben a legitimisták Ottó főherceget, IV. Károly legidősebb fiát máris *„jog szerinti királyuknak tekintik, ha vis major akadályozza is megkoronázást."* Az erről szóló plakátokat a budapesti rendőrség begyűjtötte, a főügyészség pedig az erre vonatkozó törvények és rendeletek alapján vádat emelt az azt aláíró legitimista politikusok ellen. A szabad-királyválasztók ugyanis joggal ragaszkodtak az 1921. évi XLVII. tc. értelmében a Habsburg-ház detronizációjához. A kormány kijelentette, hogy az 1921. évi XLVII. tc. alapján áll, és a legitimista ellenzék proklamációjának terjesztését büntetendő cselekménynek minősítette. Így félő volt, hogy a király halálával beállott közjogi helyzet értelmezése a választási harcban a legelkeseredettebb küzdelem egyik fő kérdésévé válik.

A kormány és a legitimisták közötti ellentétek kiéleződésének tompítására Csernoch János bíboros hercegprímás és Haller István közvetíteni próbált. E megegyezési kísérlet azonban az Andrássy–Friedrich-párt teljesíthetetlen feltételei miatt nem jött létre. Egy Bethlen – Andrássy

[3] *Világ* 1922. IV. 4. 6.

[4] MOL-K. 27. Minisztertanácsi jkv. 1922. III. 31.

közeledést Nagyatádi Szabó és hívei sem néztek jó szemmel. Hangoztatták, hogy *„a jövőre nézve aggasztó jeleket látnak a Bethlen–Andrássy-féle közeledésben."* Rassay Károly az ellenzéki kisgazdapárt vezetője pedig kijelentette: *„amennyiben Andrássynak sikerül megállapodnia a kormánnyal, úgy az új szövetség éle elsősorban a demokratikus politika ellen fog irányulni."* Az Egységes Párton belüli elégedetlen kisgazdák is úgy látták, hogy Bethlen és Andrássy sokkal közelebb áll a „feudális osztálypolitikához", mint az eredeti Kisgazdapárt programjában lefektetett demokratikus elvekhez. Egy ilyen egymásra találástól – ha bizonyos kérdésekben békét és megegyezést hoz is – kardinális elveik, így a *közigazgatási és a főrendiházi reformok* elodázását féltették. Attól tartottak, hogy azok a választójogi rendelet mintájára nagyon messze kerülnek majd azoktól a demokratikus elvektől, amelyeket a Kisgazdapárt indulásakor zászlajára írt.[5]

E belpolitikai feszültségek miatt a belügyminiszter április 3-án elrendelte a nemzeti gyászt. Valamennyi vármegye alispánjához és rendőrfőkapitányához a következő rendeletet intézte: IV. Károly halálára és a nemzeti gyászra való tekintettel *„a mai naptól 1922. április 18-áig mindennemű mulatság és minden – akár politikai, akár egyéb célú – nyilvános népgyűlés tartásának tilalmát rendelem el."*[6] Ezzel lefékezték a választási agitációt és így csökkentették a belpolitikai feszültséget. Ez azonban elsősorban az ellenzéki pártok szervezkedését nehezítette és a kormánypárt felkészülését könnyítette meg. Ugyanis a közigazgatási apparátus a nyilvános népgyűlés tilalmát először úgy értelmezte, hogy az a pártok szervezését is tiltja. Közben az Egységes Pártot gőzerővel szervezték. Természetesen nem nyilvános gyűléseken. A politikai gyűlések tilalma tehát elsősorban az ellenzéki pártokat, azok közül is elsősorban az Andrássy–Friedrich-féle legitimista párt szervezkedését nehezítette.

Az Erzsébetvárosi Demokrata Kör felrobbantása

Az április 3-án kiadott, de csak a 4-ei napilapokban megjelent belügyminiszteri utasítás szoros kapcsolatban volt a 3-án este 9 órakor az Erzsébetvárosi Demokrata Kör vacsoráján végrehajtott gyilkos bombarobbantással. Ezt a robbantást elsősorban Bárczy István, Rassay Károly és Rupert Rezső ismert liberális ellenzéki politikusoknak szánták, akik azonban – szerencséjükre – néhány perccel később érkeztek. E robbantás következtében hárman szinte azonnal meghaltak, 32-en pedig súlyosan megsebesültek, akik közül a következő napokban még hárman belehaltak sérüléseikbe. A halottak mindegyike és a sebesültek többsége erzsébetvárosi gazdag zsidó polgár volt. Rassay és az ellenzéki politikusok azonnal bekapcsolódtak a mentés munkálataiba: csak nehezen tudtak a mentőkkel és a rendőrséggel telefonon kapcsolatot létesíteni. Este 10-kor még sem a belügyminiszter, sem a főváros főkapitánya, sem annak helyettese nem volt ott. Ezért 10 óra 10 perckor Rassay maga értesítette telefonon Klebelsberget a történtekről, aki közölte, hogy őt még senki sem tájékoztatta.[7]

Éjfél után a robbantás színhelyén megjelent Klebelsberg belügyminiszter és több más kormánypárti politikus, és a kör vezetősége előtt a halottak és a sebesültek iránt érzett sajnálkozásuknak adtak kifejezést. Klebelsberg bejelentette, hogy a nyomozást már elrendelte és 50.000 korona jutalmat tűzött ki annak, aki a tetteseket kézre keríti, illetve a hatóságokat nyomra vezeti.[8] Másnap a belügyminiszter Nádossy Imre országos főkapitánnyal megjelent a miniszterelnöknél, és jelentették a történteket. Bethlen később Horthy Miklós kormányzót tájékoztatta az eseményről, majd újra

[5] *Az Újság* 1922. IV. 7. 6.
[6] *Szózat* 1922. IV. 4. 1.
[7] *Világ* 1922. IV. 8. 1.
[8] *Szózat* 1922. IV. 9. 5.

találkozott Klebelsberggel. Mindezek után a belügyminiszter a sajtónak adott nyilatkozatában kijelentette: a politikai gyűlések és összejövetelek betiltása helyes volt. A megtörtént véres gaztettre a *„legkeményebb, a legsúlyosabb retorziót”* ígérte. *„Semmiféle eltussolást nem tűrök”* – mondta.[9] A következő napokban azonban a rendőrségi nyomozás nem hozott eredményt.

Ezért és a liberális lapok által közölt híreknek, az ellenzéki politikusok nyilatkozatainak és a külföldi lapok tudósításainak engedve a belügyminiszter április 7-én vizsgálatot rendelt el az *Ébredő Magyarok Egyesülete* (ÉME) ellen. Erre az ÉME vezetősége éles tiltakozó nyilatkozatot adott ki. Ebben azt állították, hogy Klebelsberg „*destruktív szíve érzelmeinek engedve, az ÉME tiltakozása ellenére elrendelte a vizsgálat lefolytatását. … A zsidóbarát belügyminiszter fejére hárítjuk az erkölcsi felelősséget a keresztény nemzeti eszme alaptalan újabb meghurcoltatásáért. Azonban nem fogjuk tűrni a rosszakaratú molesztálását. … az Ébredő Magyarok Egyesületét és ezzel összefüggő nemzeti szuverenitásunkat* – írták nem kevés nagyképűséggel – *egy, az uborkafára felkapaszkodott hétfelé kacsintó politikai stréberen keresztül mi vérig sérteni nem engedjük.”* Az ország keresztényssége nevében azt üzenték a belügyminiszternek, ha nem sikerülne a nyomozás, akkor ők a „bársonyszékből való gyors” távozást várják el tőle.[10]

E durva hangú nyilatkozatot másnap reggel az ÉME plakátja követte, amelyet a főváros sok helyén kiragasztottak. Ebben már azt is állították, hogy *„a keresztény magyarság szégyene az a rendelet, amellyel Klebelsberg Kunó gróf, Magyarország belügyminisztere, az erzsébetvárosi bombamerénylettel kapcsolatban az Ébredő Magyarok Egyesülete ellen vizsgálatot indított. A zsidó sajtó ’burkolt’ gyanúsítására, a liberálisok ilyen kígyósziszegésére az ÉME ellen szóló egyetlen halvány adat vagy nyom nélkül adta ki a belügyminiszter rendeletét, amellyel vérig sérti keresztény önérzetünket és ellenségeink céltáblájává tűzi ki a meg nem alkuvó nemzeti gondolat harcosait.”* Ezért – írták – az „*ÉME büszkén utasítja vissza a zászlajához nyúló hermafrodita politikus* kezét.” Tettét, a rendelet kiadását árulásnak minősítették. *„Koncért, bársonyszékért lehet megtagadni elveket* – írták –*, azonban a keresztény magyarság jogait letörni nem lehet.”*[11]

Az április 8-án, szombaton reggel kiragasztott plakátok körül mindenütt nagy csoportosulás támadt. Az emberek különféleképpen kommentálták ezt az útszéli hangot, amellyel az ébredők a belügyminisztert illették, amely – mint láttuk – Klebelsberget zsidóbarátnak és ezért a keresztény nemzeti eszme árulójának, politikai strébernek és hermafroditának nevezte. Mindezekért a bársonyszékből való gyors távozásra szólították fel. Tehát az emberi és személyiségi jogait is a sárba tiporták. Ő mégsem perelte be az ÉME vezetőit!

Az ÉME uszító plakátjainak Budapest utcáin való megjelenése után – április 7-én délelőtt – belügyminiszteri rendelet jelent meg. E szerint a *„plakátok és röpiratok nyilvános elhelyezése, illetőleg terjesztése szintén az utcai terjesztés fogalmi körébe esik, és így előzetes engedélyt igényel.”* Ennek értelmében a fővárosi rendőrség utasítást kapott, hogy az ébredők plakátját kobozzák el. Kerékpáros rendőrök járták be a főváros azon részeit, ahol az ébredők plakátját kiragasztották, és mindenütt lekaparták a falragaszokat.[12]

A belügyminiszter rendelete közvetlenül ugyan az ÉME plakátjának rendőrségi eltávolítására szolgált, a választási kampányban azonban – mint látni fogjuk – az ellenzék plakátjainak kiragasztását is nehezítette. Ugyanis az állami hatóságok a rendeletre hivatkozva – sokszor formai vagy

[9] *Világ* 1922. IV. 7. 1.

[10] MOL-K. 27. Minisztertanácsi jkv. 1922. IV. 7.

[11] MOL-K. 27. Minisztertanácsi jkv. 1922. IV. 7.

[12] *Szózat* 1922. IV. 8. 1.

tartalmi okokat találva – nem mindig adták meg az engedélyt az ellenzéki plakátok és röplapok terjesztésére.

Közben az ÉME egyik vezetője kifogásolta a Sörház utcai székházukban elrendelt házkutatást és magát a vizsgálatot. A történtek után – mondta – *felbontottnak lehet tekinteni azt a megállapodást, amelyben egyes szervezeteik a kormány egyes képviselőjelöltjeinek támogatását vállalták*. Vagyis támogatásuk megvonásával fenyegették meg a kormányt. Erre a kormány visszakozott: a nyomozás nem az ÉME ellen irányul. Az csupán az igazság kiderítésére szolgál – írták. Vagy ha alaptalanul gyanúsítanák az egyesületet, akkor elégtétel adassék nekik. Ezzel az engedékeny hangú nyilatkozattal a kormány – a *Népszava* szerint – hátraarcot rendelt el, mert nem akarta elveszíteni az ÉME támogatását.[13]

Ebben a helyzetben 9-én délben a belügyminiszter hosszasan tanácskozott Nádossy Imre országos főkapitánnyal. Megbeszélésükön a kereskedelemügyi miniszter is részt vett. Majd a belügyminiszter a kormányzóhoz ment kihallgatásra, ahol egy órát töltött. Tehát a kormány IV. Károly halálát és a bombamerényletet arra használta fel, hogy az ellenzéki pártok szervezését és kampányát megnehezítse.

A tetteseket – annak ellenére, hogy az ügyet az ellenzéki politikusok és a sajtó az egész választási kampányban napirenden tartotta – csak 1923-ban tudták elfogni. Ekkor derült ki, hogy a tettesek tényleg az ÉME egyik szervezetének tagjai voltak, mint ahogy azt a liberális sajtó már akkor feltételezte. A merénylők csendőrséggel, rendőrséggel, nemzeti hadsereggel, illetve a kormánykörökkel való kapcsolatára azonban soha sem derült fény.

Az viszont – mint láttuk – az ÉME egyik vezetőjének a nyilatkozatából kiderült, hogy köztük és az Egységes Párt vezetése között már korábban létrejött egy titkos megállapodás, hogy az ÉME helyi szervezetei támogatják a nekik tetsző kormánypárti jelölteket. Ezt a demokratikus és a legitimista ellenzék joggal kifogásolta. Gömbös határozottan cáfolta a titkos megegyezésről szóló híreket. Azt azonban beismerte, hogy az ébredők az Egységes Párttal szimpatizálnak, mert abban látják a lehetőséget a „faji gondolat" megerősödésére. Arról pedig a párt nem tehet – mondta –, hogy az ébredők a választási kampányban érte lelkesednek. Erről írta *Az Újság*, hogy *„van paktum s még sincs paktum, mert hivatalosan tagadták, de titokban megcsinálták."* Ennek bizonyítékát látták abban, hogy az Egységes Párt hivatalos jelöltje lett Pálóczi-Horváth István, az ÉME alelnöke, aki Dunavecsén indult a választásokon. Ez ellen április 18-án a kormánnyal szövetséges *Nemzeti Polgári Párt* vezetői is tiltakoztak. Másnap pedig báró Harkányi János, a Tisza-kormány volt kereskedelemügyi minisztere felkereste Klebelsberget és a bombamerénylet tetteseinek és felbujtóinak a kinyomozását sürgette.[14]

A párton belüli ellentétek

Az Egységes Pártból kilépésüket fontolgató volt kisgazdapárti képviselők sérelmeit április 6-án, az IB következő értekezletén Kovács J. István kívánta összefoglalni. El akarta mondani, hogy a vidéken a kisgazdajelöltek ellen agitáció folyik, még pedig hivatalos agitáció, amely nem csak a nem hivatalos kisgazdajelöltek, hanem a hivatalosak ellen is irányul. Erre példának a Szabolcs megyei kemecsei választókerületet hozták fel, amelynek hivatalos képviselőjelöltje azt tapasztalta, hogy az ÉME ottani szervezetei *„máris a legélesebb harcot indították ellene."*[15]

[13] *Népszava* 1922. IV. 9. 2.

[14] *Az Újság* 1922. IV. 12. 1.

[15] *Világ* 1922. IV. 6. 5.

Kovács J. a szabad-királyválasztók egyik vezére volt, így fellépésétől az elégedetlenkedő kisgazdák vezetői azt várták, hogy az tovább fogja erősíteni mozgalmukat. E vezetők e napokban már állandóan tanácskoztak és eldöntötték: ki fognak lépni az Egységes Pártból és újjáalakítják a régi Kisgazdapártot. A mozgalom egyik vezetője a *Világ* tudósítójának a következő ellentmondásos nyilatkozatot adta: „*zászlót bontunk Nagyatádi Szabó István programjának a megvalósítására*," mert a vidéki kisgazdaszervezetek türelmetlenül várják a régi Kisgazdapárt újjáalakítást. Ugyanakkor azt is mondta, hogy *„Nagyatádi Szabó István teljesen elvesztette a talajt a vidéken, még a saját kerületében is."* Állítólag az ottani kisgazdák egy delegációja arra kérte őket, hogy Nagyatádi kerületében állítsanak jelöltet, mert a hangulat ott a legelkeseredettebb a parasztpolitikussal szemben, *„aki elárulta régi programját és ígéretei közül egyet sem váltott be."*

Visszautasította azokat a vádakat – amelyeket elsősorban a *Szózat* és az *Új Barázda* terjesztett –, hogy őket az egyéni ambíció és érvényesülési vágy vezetné. Állította: a mozgalom spontánul robbant ki, a *„cserbenhagyott tömegek elkeseredéséből."* Ők csak az élére álltak a vidéki ellenzéki megmozdulásoknak, amely már *„torkig van a kormány politikájával. Ha mi nem bontjuk ki Nagyatádi Szabó István cserbenhagyott zászlóját – mondta –, akkor mások jönnek, esetleg olyanok, akik nem ebben a mérsékelt irányban fogják levezetni az elégedetlenséget, mint mi, hanem esetleg b a l - f e l é sodorják a tömegeket."*[16]

Itt elsősorban a Csizmadia Sándor által vezetett *Nemzeti Munkáspártra* és a Mezőfi vezette *48-as Szocialista Pártra* gondoltak, amelyek elsősorban agrárszocialista hagyományokra támaszkodtak. Ez is mutatja az ellenzékieskedő agrárdemokraták politikai-ideológiájának ellentmondásosságát. Azt, hogy nem voltak nyitottak sem az e pártok által képviselt agrárszocializmusra, sem pedig az MSZDP felé. Ez talán érthető 1919-es keserű tapasztalataik alapján. E vezetők úgy vélték: kötelességet teljesítenek a parasztsággal, de az országgal szemben is, amikor *„visszaállítjuk a régi Kisgazdapártot, és felelősségre vonjuk Nagyatádi Szabó Istvánt mindazért, amit saját népével szemben elkövetett."*[17]

E névtelen nyilatkozat azért érdekes, mert már felveti Nagyatádi Szabó felelősségét. Ez is azt mutatja, hogy *ekkor már a parasztpolitikus és volt hívei között nőttek a feszültségek*. Ez a történtekért viselendő felelősség kérdését vetette fel. Nagyatádi és hívei – köztük a most disszidálni szándékozók – az első nemzetgyűlésben rengeteget küzdöttek programjuk megvalósításáért. Kétségtelen, hogy sokszor kényszerültek kompromisszumokra, és hibákat követtek el. De nem árulták el a programjukat, hanem a politikai erőviszonyok nem tették lehetővé azok teljes keresztülvitelét. Ezért azonban nem hibáztatható csak a parasztvezér, hiszen a most vele szembefordult hívei is ott voltak a korábbi döntések meghozatalánál.

Nagyatádi megítélésének egy másik aspektusát mutatja Giesswein Sándor prelátusnak, keresztényszocialista politikusnak a magyaróvári kerület választópolgáraihoz intézett levele. Ennek megírására azért kényszerült, mert a kormány rendelete alapján 2 hétig népgyűlés nem volt tartható. Ebben foglalkozott a kormány nyílt szavazást visszaállító rendeletével, amely szerinte a *„nem törvényhatósági városok választóit másodrendű polgárokká fokozza le."* A miniszterelnök kereszténydemokráciát hirdető programbeszédeivel vitába szállva kijelentette: *„ez az intézkedés egyenes arculcsapása a keresztény igazságosságnak és a demokratikus szellemnek és a népjogok elkobzásában bűnrészesek mindazok, akik a kormányt akár belülről, akár kívülről támogatják."* E nyílt levélben foglalkozott a parasztpolitikussal is: nem tudja elhinni – írta –, hogy Nagyatádi továbbra is folytassa azt a „*megalkuvó politikát, mellyel a kisgazda- és munkásosztályt a nagytőke érdekköreinek*

[16] *Világ* 1922. IV. 4. 6.

[17] *Világ* 1922. IV. 4. 6.

kiszolgáltatná." Ezért felszólította: *„ne legyen á r u l ó j a annak a demokratikus politikának, mely egyedül emelheti föl a magyar nemzet szenvedő millióit és szerezhet tekintélyt a magyar nemzet képviselőinek itt a hazában és a haza határain kívül."*[18]

Giesswein nyílt levelének e részletei megjelentek a *Világban* és *Az Újságban*. A parasztvezér tehát olvashatta, mégsem válaszolt erre a felszólításra sem. Ennek nem is lett volna sok értelme. A választási harc közben ugyanis a politikai ellenfelek mindig felnagyítják egymás hibáit. Kétségtelen, hogy Nagyatádi megalkuvó politikát folytatott Bethlennel és a magyar uralkodó elittel szemben. Ezt szebben kompromisszumos politikának nevezzük. A kérdés az, hogy az adott belpolitikai erőviszonyok között volt-e a parasztpolitikus előtt más, kevésbé megalkuvó politikai lehetőség? Erre csak azt a választ adhatjuk, hogy igen, volt. Még áprilisban kiléphetett volna az Egységes Pártból, követhette volna elégedetlenkedő híveit. Ez azonban az adott belpolitikai helyzetben egyáltalán nem biztosított volna még annyi mandátumot sem agrárdemokrata híveinek, mint amennyit az Egységes Pártba húzódva valószínűsíteni lehetett. Bethlen újabb engedményekre való kényszerítésére – mint láttuk – ott volt az Egységes Párton belüli Nagyatádi-csoport és egyelőre azok is, akik a régi Kisgazdapárt visszaállítására készülődtek.

A régi Kisgazdapárt visszaállítása azt jelentette, hogy annak vezetői egyelőre nem kívántak csatlakozni Rassay pártjához, hanem önálló pártként akartak indulni a választásokon. Ugyanakkor kijelentették: *„természetes, hogy karöltve fogunk dolgozni a Rassay-párttal, amely programjában nagyjában ugyanazokat az elveket vallja, mint mi*." Az ellenzéki kisgazdákhoz csatlakozott azon képviselők többsége, akiket a legutóbbi IB hivatalosan nem jelölt. Ők úgy látták, hogy sok hívük van az Egységes Párt hivatalos jelöltjei között is. És ezt elsősorban Nagyatádi híveire, az agrárdemokratákra értették.

Mint láttuk, az volt a terv, hogy Kovács J. az Egységes Párt április 6-ai Intéző Bizottsági értekezletén újból előterjeszti azt az indítványukat, hogy hívják össze a *„régi kisgazda szervezetek képviselőinek országos kongresszusát."* Tudták, hogy e javaslatukat le fogják szavazni, de abban reménykedtek, hogy Kovács J. ezt az alkalmat fogja felhasználni az Egységes Pártból való kilépése bejelentésére.[19]

A Bethlen–Andrássy megállapodás – mint láttuk – a legitimisták túlzó követelései miatt elmaradt. A kormány kinyilvánította, hogy tartja magát az 1921. évi XLVII. tc. rendelkezéseihez, és nem engedi meg a legitimista propagandát sem. Az IB 6-ai értekezletén Nagyatádi Szabó elnökölt. Ezen egyébként Bethlen nem vett részt, mert készülődött a genovai konferenciára való elutazáshoz.

Az ülés elején a korábbi IB határozatának megfelelően Schandl Károly földművelésügyi államtitkár előterjesztette jelentését az 1000 holdnál nagyobb földvagyonváltságról szóló március 3-án kiadott pénzügyi rendelet megváltoztatásáról. Elmondta, hogy annak 48. szakasza foglalta magába az Egységes Párt Nagyatádi-csoportja és az ellenzékieskedők által leginkább kifogásolt, nagybirtokosoknak kedvező intézkedéseket. Ezt a kormány a legutóbbi – tehát a március 31-ei – ülésén úgy módosította, hogy az mindenkinek teljes megnyugvással szolgálhat. A módosítások után az ugyanis lehetővé teszi egy *nagy földbirtok-politikai alap létesítését*. Ebből majd a hadirokkantak, özvegyek és árvák a földbirtokreform vételáránál kedvezményben részesülnek. A rendelet kormány általi módosítása szerint a földreform céljaira történt önkéntes felajánlások és hatósági igénybevételek közül csak azokat a területeket számíthatja be az OFB a vagyonváltságba, amelyeket a rendelet megjelenése – tehát március 3. – előtt ajánlottak fel, illetve vettek igénybe. E terület csupán 18.000 kat. hold.

[18] *Világ* 1922. IV. 6. 5., *Az Újság* 1922. IV. 6. 4.

[19] *Világ* 1922. IV. 4. 6.

Az IB megnyugvással vette tudomásul, hogy ott is, ahol az OFB az ezer holdnál csak valamivel nagyobb területek váltságának fizetését búzában engedi meg, nincs szó nagyobb területről, mint öt-hatezernyi holdról. Ezzel szemben közel 400.000 hold fog váltságföldként az OFB rendelkezésére állni. Az OFB ugyanis – a kormány módosításai alapján – csak olyan birtokoknál adhatja meg a búzában való fizetési kedvezményt, ahol háromnál több gyerek van, nem háborús birtokról van szó, és ahol a gazdasági üzem sikeresen folytatható lesz az érintett földterületek leadásával is. Az államtitkár előterjesztésében a rendelet eredeti szövegével szemben csupán az 1200 holdig terjedő birtokokra javasolt kedvezményt, még akkor is, ha ezek részletei több község határában fekszenek.

Mayer János földművelésügyi és Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyi miniszter, Dömötör Mihály, Kovács J. István és Simonyi-Semadam Sándor hozzászólásai után a kormánynak a 48. szakasz módosítására tett jelentését az IB tudomásul vette, de a *„további kifogásokat a kormány figyelmébe ajánlotta."*[20]

Mindezt azért részleteztük, hogy lássuk, az Egységes Párton belüli gazdasági, társadalmi és politikai küzdelmekben ekkor még Bethlen is veszíthetett, illetve kényszerült kompromisszumokra. Hiszen az 1000–1200 hold közötti földbirtokok vagyonváltságának könnyítését éppen ő próbálta meg a március 3-ai minisztertanácson elérni. Ennek egyik jele volt e pénzügyminiszteri rendelet gyors kiadása. Az Egységes Párton belüli Nagyatádi-csoport és az ellenzékieskedő agrárdemokraták követelésére azonban lényegében annak módosítására kényszerült. Ez nagy győzelme volt a földreform végrehajtását szorgalmazóknak. És – mint láttuk – ezzel az 1000 holdon felüli nagybirtokosok igazságosabb adóztatását, és főleg a hadirokkantak, özvegyek és árvák, tehát a legnehezebb sorsúak kedvezményes földhöz juttatását kívánták biztosítani. Mindezzel persze az Egységes Párt és a kormány politikájával elégedetlen és a pártból való kilépésre készülő volt kisgazda képviselőket és vidéki szervezeteket is megnyugtatni kívánták.

Ez utóbbi célt szolgálta, hogy az IB elfogadta Meskó Zoltán indítványát: Budapesten is felveszik a választási küzdelmet, ezért külön listát állítanak, és még a KNEP-pel sem kooperálnak. Ez eredetileg a disszidens kisgazdák ötlete volt, amelyet most kisajátítottak. A jelöltállítás sajátos kompromisszumait mutatta a következő eset. Gömbös a dombóvári kerületbe báró Petricsevich-Horváth Emil államtitkárt ajánlotta. Vele szemben Meskó Zoltán rámutatott, hogy az előzetes megbeszélések alapján az Egységes Párt zászlaját a dombóvári kerületben már Balogh Gyula, az *Országos Földmíves Szövetség* főtitkára bontotta ki, és ott már nagy népszerűségnek örvend. Ha a párt nem őt jelöli, akkor őrgróf Pallavicini György megválasztását lehetetlenség lesz megakadályozni. Ugyanilyen értelemben szólt hozzá a kérdéshez Kovács J. István és Hencz Károly. Gömbös azonban kijelentette, *„kénytelen ragaszkodni a miniszterelnök"* utasításához, bár őt is úgy informálták, hogy Balogh kitűnően áll a dombóvári kerületben. Kompromisszumnak azt ajánlotta, hogy Baloghot jelöljék az új-szabadkai kerületben, amit az IB többsége, akkor kénytelen-kelletlen elfogadott. Később azonban mégis Balogh maradt a dombóvári választókerület hivatalos jelöltje.

Az IB-ben igen sok választókerületre nem tudtak megállapodni a hivatalos jelölt személyében. Elhatározták viszont, hogy 25 kerületben nem állítanak jelöltet: ezek közül ötben szabad kezet adnak a Heinrich Ferenc nagytőkés által vezetett *Nemzeti Polgári Párt*, húszban pedig a KNEP jelöltjeinek.[21]

---

[20] *Szózat* 1922. IV. 7. 4. A kormány tagjai közül ott volt: Klebelsberg, Tomcsányi, Mayer miniszterek, Koszó és Schandl államtitkárok, továbbá Gömbös, báró Perényi Zsigmond, Hoitsy Pál, Daróczi Aladár, Sokorópátkai Szabó István, Rubinek István, Meskó Zoltán, Fáy Gyula, Molnár Rezső, Zlinszky István, Simonyi-Semadam Sándor, Patacsi Dénes, Kovács J. István, Iklódy-Szabó János, Putnoky Móric, Karafiáth Jenő, Hencz Károly, Pálfy Dániel, Örffy Imre, Barla-Szabó József, báró Lers Vilmos, Almássy László, Héjj Imre és Dömötör Mihály.

[21] *Az Újság* 1922. IV. 7. 6.

A kormány és a legitimisták közötti megállapodás elmaradása, az április 6-ai IB-n történtek, a további jelölések, de különösen a földreformhoz kapcsolódó vagyonváltság pénzügyi rendeletének jelentős módosítása – amely, mint láttuk nagy eredménye volt a Nagyatádi-csoportnak – megnyugtatta a parasztvezért és szabad-királyválasztó híveit. Ezzel lehetett szoros összefüggésben, hogy az IB értekezletén – eredeti tervétől eltérően – Kovács J. nem mondta el azt a beszédét, amelyben elsősorban a választások vezetése miatt élesen kritizálni akarta a kormányt. Azt tervezte, hogy amennyiben nem kap kielégítő választ, bejelenti kilépését a kormánypártból. Mindez azonban elmaradt. Ehhez hozzájárulhatott, hogy az IB eredeti tervétől eltérően nem Derecskén, hanem Kovács J. kívánságának megfelelően régi kerületében, Enyingen jelölte. Ő ugyan még mondogatta, hogy továbbra is kitart az elégedetlenkedő kisgazdák mellett, ezt azonban azok vezetői már nem hitték el neki. Őket viszont nem elégítették ki ezek a kompromisszumos eredmények, ezért folytatták szervezkedésüket és elhatározták, hogy a következő hétre összehívják az elégedetlen kisgazda képviselőket és a vidéki szervezetek vezetőit, hogy újjászervezzék a régi kisgazdapártot.[22]

Ennek eredménye lett, hogy április 11-én a fővárosban összegyűlt 14 vármegye 60 választókerületi képviseletében 50 küldött, akik *megalakították a 48-as Kisgazda-, Földmíves és Polgári Pártot*. Ők elfogadták a volt Kisgazdapárt 1921 októberében demokratizált programját. Ebben radikális és demokratikus földreformot, progresszív adózást, az alsóbb néposztályok gazdasági, társadalmi, szociális, egészségügyi, oktatási és kulturális helyzetének javítását, általános és titkos választásokat, sajtó- és gyülekezési szabadságot, jogrendet és demokratikus közigazgatást követelték. Tehát harcot hirdettek „Bethlen reakciós politikája" ellen. E párhoz 6 volt agrárdemokrata képviselő csatlakozott, akiket nem jelöltek az Egységes Párt hivatalos jelöltjének. De ez már egy másik történet, amelyet egy korábbi tanulmányban már megírtunk (Sipos 2010b.).

Valószínűleg az Egységes Párt IB-jének április 6-ai értekezletén született döntés arról, hogy a IV. Károly halála következtében előállt közjogi helyzetben és a legitimisták állásfoglalásával szemben pontosítani kell a párt álláspontját. Erre abból a levélből következtetünk, amelyet Gömbös mint a párt ügyvezető alelnöke április 7-én intézett a párt több közjogi kérdésben járatos tagjához. Ebben arra kérte őket, hogy *„a pártprogramhoz pontok szerint konkretizálva a közjogi és alkotmányjogi részt április tizenkettedikéig megírni és hozzám, a miniszterelnökségre juttatni"* szíveskedjenek. E nyilvánosságra került levélből az ellenzéki lapok arra következtettek, hogy Gömbös saját elhatározása alapján most foglalkozik az Egységes Párt programjának összeállításával.[23]

Ezt másnap a kormánypárti lapok azzal cáfolták, hogy a kormánypárt kibővített programjának szövegezésére már a február 23-án tartott értekezleten bizottságot küldtek ki. Ezért Gömbös levelei nem jelentenek mást, mint az akkori pártértekezlet határozatának végrehajtását. *„A pártprogram revíziója pedig szükségszerű következménye annak* – írta a *Szózat –, hogy a program némely része túlhaladottá vált, másrészt pedig új követelések merültek fel."* Ezért az IB a választások előtt már e *„korrekciókkal akar a nyilvánosság elé lépni. Nincs tehát új programról szó, csak időszerű módosításokról."* E módosítási tervezeteik előterjesztésére a párt közjogász tagjain kívül még felhívást kapott dr. Négyessi László a párt kulturális, Iklódy-Szabó János a közigazgatási, Schandl Károly a mezőgazdasági és Tankovics János a párt kisipari programjának kiegészítésére.[24]

E hírek politikai körökben feltűnést keltettek. Megállapíthatjuk, hogy a kormány és a legitimisták közötti megállapodás meghiúsulása után, Andrássyék határozott fellépésével szemben szükségszerű volt, hogy az Egységes Párt is pontosítsa a közjogi kérdésekben vallott álláspontját. Ezt

[22] *Világ* 1922. IV. 7. 3.

[23] *Világ* 1922. IV. 8. 1.

[24] *Szózat* 1922. IV. 9. 5.

követelték mind a szabad-királyválasztó nézeteket valló Nagyatádi-csoport tagjai, mind a disszidens kisgazdák. Ezzel tehát az ő megnyugtatásukat is szolgálni kívánták. A többi programpont korrekciójának elismerése viszont újabb nyugtalanságot keltett az utóbbiak körében.

Az IB április 6-án hozott döntésének következtében Gömbös egy szigorúan bizalmas utasítást intézett az Egységes Párt valamennyi szervezetének titkárához. Ebben utasította őket, hogy a gyász ellenére a párt szervezését „csendben, erélyesen" folytassák. Ott is, ahol *„paktumot kötöttünk az Ernszt-párttal."* A királykérdésben pedig azt javasolta, hogy a napilapokban 3-án és 4-én olvasható nyilatkozatai alapján járjanak el. Mindenütt a *„egység szükségességét hirdetni* – írta – *és kifogásolni azt, hogy Ottó királyságát vetik fel a mételyhintők a magyar egység megbontására."* Azt állította, hogy IV. Károly halála *„megkönnyíti a velünk való egyesülést, azok részéről is, akik eddig esküjükre való hivatkozással tartózkodtak"* a párthoz való csatlakozástól. E levél nyilvánosságra kerülése nagy felháborodást váltott ki az ellenzék körében, mert ők addig úgy értelmezték a belügyminiszteri rendeletet, hogy az teljes szervezkedési tilalmat jelent. Most azonban az Egységes Párt vezetői arra kényszerültek, hogy elismerjék, annak hatálya alá nem tartozik a pártok szervezkedési szabadsága.[25]

Április 7-én Bethlen Bánffy Miklós külügyminiszterrel és kíséretével elutazott Genovába. Előterjesztésére – külföldi tartózkodása idejére – a kormányzó a miniszterelnöki teendők ideiglenes ellátására gróf Klebelsberg Kunó belügyminisztert bízta meg. Jelzi ez a Bethlen és Klebelsberg közötti bizalmas politikai kapcsolatot.

Április 7-én este a minisztertanács Klebelsberg elnöklése alapján megtárgyalta és elfogadta a *lajstromos szavazásra* vonatkozó választójogi rendelkezéseket. Itt a belügyminiszter folytatta a kormány és az államigazgatás választásokra való felkészítését. A pénzügyminiszterrel egyetértésben ismételten kérte a kormány tagjainak újabb hozzájárulását, hogy a *rendőrségi őrszemélyzet* ruha- és lábbeli szükségletének biztosítása érdekében az elmúlt évi költségvetésből még rendelkezésre álló mintegy 5,7 millió koronát kifizethesse az országos Ruházati Intézetnek. Újabb 11 vármegye kérésére mintegy 50 újabb köztisztviselői állás betöltését kérte a kormánytól. Szerinte a felsorolt állások betöltése – köztük tiszti főügyészi, több főjegyzői, 5 főszolgabírói, 5 szolgabírói, alispáni stb. – az *„ügymenet zavartalan ellátása szempontjából elkerülhetetlenül szükséges."* A minisztériumokba több helyettes államtitkárt neveztek ki. Tehát a kormányzati intézkedésekkel megerősítették a minisztériumi, a vármegyei és a járási közigazgatás apparátusát. Újabb pénzügyi támogatással biztosították a *köztisztviselők* zsírszükségletét. Az inflációra és a drágaságra hivatkozva *felemelték az államvasúti segédtisztek és altisztek* drágasági és rendkívüli segélyét. Ugyanakkor a kormány megkezdte a munkabérek felemeléséért indítandó bányászsztrájk letörésére való felkészülést.[26]

Az Egységes Párt szervezése

Az Egységes Párt helyi szervezeteit nem csak a volt Országos Kisgazda- és Földmívespárt, illetve az abba belépett kis pártok szervezetei alkották. A párt vezetősége arra törekedett, hogy minden olyan választókerületben, illetve községben létrehozzák a saját szervezetüket, ahol a pártnak jelöltjei voltak. E nagy munkát nem csak a képviselőjelöltek és a helyi pártszervezetek tagjai végezték. Március végétől mintegy 200 választókerületben fizetett kortesek járták a községeket. E kortesek általában a központi pártirodával (VIII. kerület, Eszterházy utca 30.) kötöttek szerződést, napi 300–350 koronát kaptak, plusz az útiköltséget. Ez az Egységes Pártnak naponta legalább 1 millió

[25] *Világ* 1922. IV. 7. 1., *Az Újság* 1922. IV. 12. 1.

[26] MOL-K. 27. Minisztertanácsi jkv. 1922. IV. 7.

koronába került. Honnan volt ennyi pénze a pártnak? Elsősorban az akkori korrupciós ügyekből, ahogyan akkor mondták, a panamákból. Ezt állította Esküdt Lajos, aki 1921 szeptemberéig a Kisgazdapárt egyik titkára és egyúttal Nagyatádi akkori földművelésügyi miniszter személyi titkára volt. Őt 1921 szeptemberében – néhány agrárdemokrata képviselővel – letartóztatták, mert érintettnek találták az ún. kiviteli botrányban. A képviselőket 1922 februárjában, Esküdtet és Nagyatádi titkárnőjét pedig márciusában engedték szabadon. Hogy ez része volt-e a Bethlen–Nagyatádi kézfogásnak – máig sem tudja a szakirodalom.

1924. február 17-én Esküdt az Ítélőtáblához benyújtott fellebbezésében – témánkhoz kapcsolódva – a többi között ezt írta: *„például a Szesztermelési Rt., amely nekünk a legtöbb panamapénzt fizette, a 700 vagon kölcsönbúza, a 150 vagon Petrányi-féle liszt és a vetőmagbúza stb. panamákért, hogy ezek a panamák eltussoltassanak és hogy a 700 vagon búzaügyből kifolyólag az állammal keletkezett akkori 88 milliós perében a kormány az egyezséghez hozzájáruljon, a mai értékben cca. 2 milliárdot fizetett a Bethlen-féle Egységes Párt kasszájába is."* (Nemes 1956. 211.)

Tehát a kormánypárt országos szervezése elsősorban korrupciós pénzekből történt. E szervezőmunkát Gömbös Gyula, a választásokért felelős ügyvezető alelnök irányította. A korteseket is ő látta el instrukciókkal. Mindebből azt látjuk, hogy az 1922-es tavaszi választási kampányban az Egységes Párt vezetősége – ahol lehetett ott a volt Kisgazdapárt alapjain – *egy modern választási tömegpárt létrehozására törekedett. Az országos vezetőség mellett – a korábbi kisgazdapárti alapokon – létrehozták a vármegyei, a választókerületi és a helyi szervezeteket.* E szervezőmunkáról még keveset tudunk. Különösen keveset tudunk a főispánok szerepéről. Ők a kormány emberei voltak, ezért Bethlen és Klebelsberg utasításait hajtották végre. Van arra példa, hogy az általuk kinevezett új Borsod megyei főispánt március 11-én felkérték, hogy egyúttal legyen a megyei Egységes Párt alelnöke.[27] Ez választókerületi és városi szinteken is megtörtént: a földbirtokosok mellett alispánok, főszolgabírók és egyéb vezető állami tisztségviselők lettek a párt helyi vezetői. Tehát az úri középosztályhoz tartozó társadalmi csoportok megkezdték a *kormányzópárt részleges elfoglalását. Mivel többségükben állami alkalmazottak voltak, ezért felmerül az Egységes Párt államosításának a kérdése. Állampártnak tekinthető-e az 1922-ben létrehozott Egységes Párt? E kérdés megválaszolása az Egységes Párt szervezeti felépítésének és működési mechanizmusának további* részletes kutatását és vizsgálatát igényli.

A kormány választási előkészületei

Április 23-án Bethlen István miniszterelnök – otthagyva a genovai nemzetközi konferenciát – visszatért Budapestre. Az ellenzéki sajtó szerint erre azért kényszerült, mert a választások irányítását kézbe kellett vennie. A 25-én összeülő minisztertanács döntött a választások kiírásáról. Elhatározták, hogy a *„jogrend és a választások tisztaságának megőrzése érdekében"* az indulatokat minden rendelkezésre álló eszközzel tompítani kell. Ezért erélyesen el kell nyomni minden olyan törekvést, amely a szenvedélyeket fokozza, és azok kirobbanásához vezethet. A belügyminiszter által kiadott rendelet *„a rend fenntartására kirendelt közegeknek"* szükség esetén még a fegyverhasználatot is megengedte. Ez a kormány és a közigazgatás, illetve a csendőrség eddigieknél határozottabb fellépését tette lehetővé. Ez – jellegénél fogva – elsősorban az ellenzéki agitáció megfékezésére irányult.

[27] *Szózat* 1922. III. 13. 3.

A választásokkal kapcsolatos teendőket a hivatalos lap 28-ai számában közölték. A három rendelkezés közül az elsőben Horthy Miklós kormányzó június 16-ára összehívta az új nemzetgyűlést.[28]

A második rendelet a képviselőválasztások kiírásáról szólt. E szerint az *„május 28-tól számítandó tíz napi időközön belül tartandó meg."* A választás napjait a belügyminiszter tűzte ki. A harmadik rendeletben a belügyminiszter a választásokat az alábbiak szerit írta ki.

Május 28-án választanak a következő vármegyékben és törvényhatósági jogú választókerületekben: Abaúj-Torna, Arad, Baranya, Békés, Bereg, Bihar, Csanád, Csongrád, Fejér, Gömör- és Kishont, Hajdú, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun (kivéve e vármegyékben a Budapest környéki választókerületet), Somogy, Szabolcs, Szatmár, Tolna, Torontál, Ung és Zemplén vármegyék, valamint Hódmezővásárhely, Sopron és Szeged városok választókerületeiben.

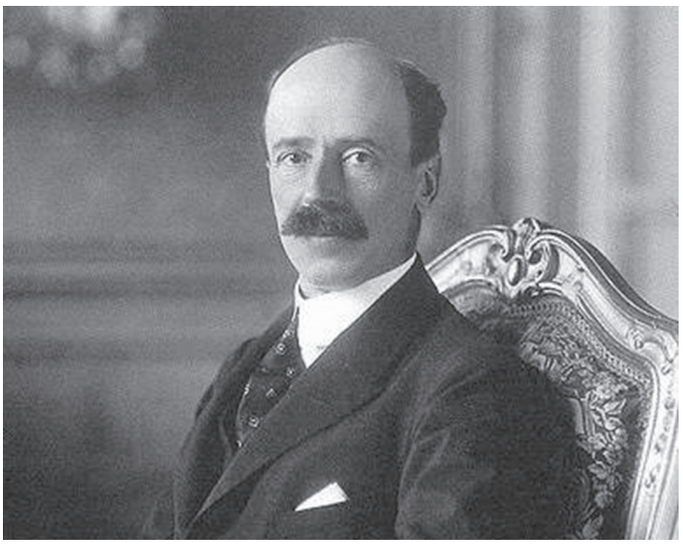

1. kép
Bethlen István (Nagy képes 1999. 292. alapján)

Fig. 1
István Bethlen (after Nagy képes 1999. 292)

Június 3-án tartják meg a választásokat az alábbi vármegyék és városi törvényhatóságok választókerületeiben: Bács-Bodrog, Borsod, Esztergom, Győr, Hont, Komárom, Moson, Nógrád, Pozsony, Sopron, Vas, Veszprém és Zala vármegyék, valamint Baja, Debrecen, Győr, Kecskemét, Komárom, Miskolc, Pécs és Székesfehérvár városokban és Budapesten, illetve a környéki választókerületekben.

Mindezzel több céljuk volt. Egyrészt így lerövidítették a hivatalos ajánlási ívek beadására rendelkezésre álló időt. Másrészt a május 28-án választó választókerületek többségében nyílt szavazással megnyerhetőnek tartották a választásokat. Ezzel befolyásolni akarták a június 3-ra kiírt választások eredményeit. Hiszen – mint láttuk – ott voltak a legitimisták fő támogatói és a titkosan választókerületek többsége. Tehát a kormány a kétszakaszos választással szintén az ellenzéki pártok támogatottságát akarta csökkenteni.

Bethlennek azért is kellett hazajönnie, mert április elején az Egységes Párt IB-je még nem fejezte be a képviselőjelöltek állítását. Akkor mintegy 180 jelöltről állapodtak meg. A liberális sajtó tudni vélte, hogy közülük mintegy 20-25 ellen kifogásokat emeltek a választókerületükben. A kormánypárt összesen mintegy 204-205 választókerületben akart jelöltet indítani. Ez azt jelentette, hogy a párt vezetőségének kb. 40-45 jelölt kérdésében kellett megállapodnia.

E kérdések tisztázására Bethlen április 26–27-ére Klebelsberggel és Gömbössel összehívatta az érintett megyék főispánjait és a párt megyei elnökeit. Meghallgatták a jelentésüket és további utasításokkal látták el őket. E fontos megbeszélések részleteit – források hiányában – nem ismerjük. A korabeli sajtó nem közölte, hogy ezekre a tárgyalásokra Bethlen meghívta-e Nagyatádi Szabót, aki a párt elnöke volt, pedig 27-én a parasztpolitikus Budapesten tartózkodott. A *Világ* szerint Bethlen

[28] *Magyar Közlöny* 1922. IV. 28. 1., lásd még *Szózat* 1922. IV. 29. 1.

akkor még nem döntött a vitatott képviselőjelöltek ügyében.[29] Május 3-án újra felrendelte a fővárosba az érintett megyék főispánjait és a párt vezetőit, akikkel részletesen megtárgyalta a kényesebb eseteket. Közölte velük: legfőbb szempontnak azt tekinti, hogy a választókerületet meg lehessen tartani. Amennyiben kétséges, hogy az eddigi jelölt meg tudja szerezni a mandátumot a kormánypárt számára, akkor el fogja ejteni. A konkrét esetek azt mutatják, hogy itt elsősorban a Nagyatádit támogató agrárdemokrata csoporthoz tartozók kiszorításáról volt szó. Bethlen tudta, hogy az ilyen esetek a IB-ben ellenállást fognak kiváltani. Ezért sem hívta össze azt. A liberális sajtó az Egységes Párt vezetőségének válságáról írt. Ezt Gömbös – mint annak ügyvezető alelnöke és kampányfőnöke – természetesen tagadta. Vele szemben a kormánypárton belüli feszültségeket mutatta, hogy az eredeti elképzelésektől eltérően Nagyatádi Szabó és Mayer János nem kísérte el Bethlent április 30-ai egri kampányútjára.

2. kép
Nagyatádi Szabó István (http://www.kpe.hu/index.php?Cikk=195599 alapján)

Fig. 2
István Nagyatádi Szabó (after http://www.kpe.hu/index.php?Cikk=195599)

Ebben a feszült helyzetben hívták össze május 4-ére az Egységes Párt Intéző Bizottságát. Az előjelek alapján az látszott, hogy ott Nagyatádi és hívei szót emelnek az agárdemokrata képviselőjelöltek mellett. Érdekes módon nem ez történt. Ott a vita Klebelsberg belügyminiszter és Gömbös között robbant ki. Ennek lényege az volt, hogy Klebelsberg beszámolójában jónak minősítette a főispánok kampányban kifejtett munkáját, Gömbös pedig nem. A belügyminiszter úgy látta, hogy Gömbös külön jelöltekkel dolgozik és a közigazgatási apparátust a félhivatalos jelöltek érdekében befolyásolja. Gömbös viszont azt hangoztatta, hogy a belügyminiszter eltávolodott a szabad-királyválasztó álláspontjától. Kettejük vitája oda vezetett, hogy Klebelsberg felállt és otthagyta a vezetőségi értekezletet. Ezután Gömbös azt javasolta, hogy a választási harcok további részének intenzív munkájára való tekintettel az IB függessze fel működését, és hatáskörét ruházza át egy négytagú bizottságra. Ennek tagjai Bethlen miniszterelnök és pártvezér, Nagyatádi Szabó pártelnök, Klebelsberg belügyminiszter és Gömbös mint ügyvezető alelnök legyenek. A történtek meglepték az IB tagjait, mégis elfogadták Gömbös előterjesztését. *Ezzel megtörtént az Egységes Párt vezetésének teljes centralizálása.* Ezután már a négytagú bizottságban dőltek el a vitatott jelölések és azok közigazgatási és pénzügyi támogatásának fontos kérdései. Nem véletlen, hogy ezekről a választási titkokról – egyelőre – keveset tudunk (Sipos 2014a.).

Az IB értekezlete után már a négyfős szűkebb vezetés döntötte el az addigi vitás jelöléseket. E személyi döntések elemzése alapján állíthatjuk, hogy a centralizált vezetésben Nagyatádi már nem tudta kellően képviselni az agrárdemokrata érdekeket, illetve saját csoportjának érdekeit, ugyanis Bethlen és Klebelsberg valószínűleg mindig egyeztették jelöltjeiket, ők instruálták a főispánokat stb. Gömbös köztük és Nagyatádi között lavírozott és arra törekedett, hogy minél több fajvédő jelöltet fogadtasson el velük.

[29] *Világ* 1922. IV. 29. 1.

Összegzés

E tanulmányban azt vizsgáltuk, hogy 1922 áprilisában a kormány és az Egységes Párt hogyan készítette elő a május végére és június elejére tervezett nemzetgyűlési választásokat. Láttuk, hogy ezt a kormány – Bethlen és Klebelsberg hatalmi szempontjai alapján – profi módon csinálta. Az antant Jóvátételi Bizottságánál okos érvekkel visszautasította az általuk követelt 90.000 élőállat kiadását. Ezzel a kormány azt bizonyította, hogy egyre jobban visszaszerzi az ország szuverenitását, azaz a nemzet érdekeit védi. Ezt a célt szolgálta a magyar delegáció genovai jelenléte is. Az ottani tárgyalásaikból Bethlen politikai tőkét kovácsolt: egyrészt mérsékletre intette a szélsőjobboldalt, másrészt nemzetellenesnek ítélte az októbrista emigráció külföldi tevékenységét és azt összekapcsolta a hazai liberális ellenzék kormányt támadó kijelentéseivel. Ezzel elérte, hogy e politikai pártokhoz és szereplőkhöz képest neki és kormányának *a nemzetközi hatalmi realitásokon alapuló külpolitikai koncepciót* tulajdonítsanak, de legalábbis az ország külpolitikai helyzetének konszolidálását.

A kormány a belpolitikai problémákat is jól kezelte. Klebelsberg belügyminiszter a lehető legkésőbb nyújtotta be a leendő választókerületekről szóló rendeletét. Ezzel megnehezítette az ellenzéki pártok jelöltállítását, illetve szervezkedését, és segítette a kormánypártét. A kormány – újabb és újabb anyagi segítséggel – sokszor csak jelképes gesztusokkal – javította a rendőrség és a csendőrség szociális helyzetét. Ugyanezt tette a minisztériumokban, a vármegyéknél és a járásokban dolgozó köztisztviselőkkel és közalkalmazottakkal. Ennek fejében persze maximális lojalitásukat követelte, amit aztán meg is kapott. A köztisztviselők és közalkalmazottak döntő többsége mindent megtett – sokszor törvénytelenségeket is – az Egységes Párt győzelme érdekében.

Bethlen és Klebelsberg jól kezelte IV. Károly váratlan halálának belpolitikai következményeit. Határozottan felléptek a szélső karlisták ellen, ragaszkodtak az 1921. november 6-án elfogadott detronizációs törvényhez. Ezzel jó pontokat szereztek az antanthatalmaknál és a szabad királyválasztó kisgazdáknál.

A kormány nem tudta jól kezelni a gyilkos bombamerényletet. Nem tudta vagy nem akarta kideríteni a tetteseket. Az ÉME ellen indított nyomozást – annak durva és Klebelsberget személyében is támadó plakátjait ugyan leszedették – eltussolták. Ennek oka – mint kiderült – az volt, hogy az Egységes Párt vezetése titkos szerződést kötött az ÉME vezetőségével, hogy egyes szervezetei a háttérből támogassák a kormánypárt nekik tetsző jelöltjeit.

Mint láttuk, az Egységes Párton belüli ellentéteket, a Nagyatádi által vezetett agrárdemokrata csoport demokratikus követeléseinek egy részét – elsősorban a gazdaságiakat és a szociálisakat – részben kielégítették, legalábbis szavakban és rendeletekben. Amikor nagyon szükséges volt, akkor bizonyos politikai követeléseiket – mint például a volt kisgazda képviselők újabb jelölése – megígérték. Így egy bonyolult és többtényezős kompromisszum-sorozatot hoztak létre. Ennek lényege az volt, hogy a Nagyatádi-csoport legradikálisabb agrárdemokratáit háttérbe szorítsák. Ennek következtében az Egységes Pártban hivatalos jelöltséget nem kapott volt kisgazda képviselők egy része április 11-én kilépett a kormánypártból és megalakították a *48-as Kisgazda-, Földmíves- és Polgári Pártot*. Ők a volt Kisgazdapárt demokratikus programjával indultak a választásokon. Ez is Nagyatádi és hívei Egységes Párton belüli politikai befolyásának gyengülését eredményezte. (Ez az ellenzéki kisgazdapárt azonban a választásokon – a választási visszaélések miatt – csak két mandátumot tudott szerezni. Ezért képviselői – a választások után – visszaléptek az Egységes Pártba.)

A kormány csak április végén írta kis a választások időpontját. Ezzel kedvezett az Egységes Pártnak, és a lerövidített kampány sem az ellenzéknek kedvezett. Főleg pedig az nem, hogy a választásokat két fordulóban – május 28-ára és június 3-ára – írták ki. A választókerületeket úgy válogatták

ki, hogy az először szavazó megyék választókerületeinek többségében nyílt szavazással lehetett szavazni. Ezekben a közigazgatási hatóságok törvénytelen beavatkozásai miatt várható volt az Egységes Párt győzelme. Ezzel pedig befolyásolni tudták a második forduló eredményeit. Mindezek a tények azt bizonyítják, hogy *a kormány és az Egységes Párt nem egy demokratikus választást készített elő*, hanem minden törvényes és sok esetben törvénytelen eszközzel a saját győzelméért harcolt. Tehát a választások előkészítése nem felelt meg a polgári demokratikus követelményeknek. Az antidemokratikus választási rendszer és az állami közigazgatás törvénytelen beavatkozásainak messze ható következményei lettek: az 1922-es választásokon olyan politikai erőviszonyok alakultak ki, amelyek egy antidemokratikus, autoriter rendszert hoztak létre. Mint láttuk, ezért a legnagyobb felelősség gróf Bethlen Istvánt, gróf Klebelsberg Kunót és az általuk vezetett konzervatív uralkodói elitet terheli.

Források

MOL-K. 27. Minisztertanácsi jkv. 1922.
Az Ujság 1922.
Szózat 1922.
Világ 1922.
A Kisgazda 1922.
Magyar Falu 1922.

Irodalom

Nagy képes 1999.
Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből. Szerk. Rácz Árpád. Rubicon-Aquila könyvek, Budapest 1999.

Nemes 1956.
A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921–1924. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Nemes Dezső. Szikra, Budapest 1956.

Paksy 2010.
Paksy Zoltán: Választások Bethlen-módra – 1922. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. Szerk. Földes György – Hubai László. Politikatörténeti Intézet, Napvilág Kiadó, Budapest 2010. 83–109.

Romsics 1991.
Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz 1874–1946. Magyarságkutató Intézet, Budapest 1991.

Sipos 2002.
Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítése. [István Nagyatádi Szabó and the transformation of the Smallholders' Party into a governing party.] *Századok* 136: 5. 2002. 989–1059.

Sipos 2010a.
Sipos József: Bethlen és Nagyatádi Szabó választási körútja Csongrád megyében. In: Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szerk. Miklós Péter. Belvedere Meridionale, Szeged 2010. 46–57.

Sipos 2010b.
Sipos József: A 48-as Kisgazda-, Földmíves és Polgári Párt megalakulása. [Foundation of the 48 Smallholders' Party.] *MFMÉ – StudHist* 13. 2010. 135–146.
Sipos 2011.
Sipos József: Bethlen István és 1922-es kampánykörútja és eredményei a Duna-Tisza közén. *Acta Historica Hungaria* CXXXIII. 2011. 71–92.
Sipos 2013.
Sipos József: Az Egységes Párt és az 1922-es választások előkészítése. *Múltunk* 58: 4. 2013. 186–246.
Sipos 2014a.
Sipos József: Az Egységes Párt szervezése és 1922-es tavaszi kampánya. [Organization of the United Party and its 1922 Campaign.] *MFMÉ* Új folyam 1. 2014. 329–343.
Sipos 2014b.
Sipos József: Bethlen, Nagyatádi és Gömbös tiszántúli 1922. májusi választási körútja és annak eredményei. [Bethlen's, Nagyatádi's and Gömbös's campaign tour in May 1922 in the region east of river Tisza and its results.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 303–333.
Szabó 1994.
Szabó Ágnes: A konszolidáció kezdete – 1922. In: Parlamenti képviselőválasztások Magyarországon 1920–1990. Magyarország XX. századi választási atlasza. Szerk. Földes György – Hubai László. Politikatörténeti Alapítvány, Budapest 1994. 85–104.

Sipos József

Szegedi Tudományegyetem
H–6722 Szeged
Egyetem utca 1–3.
e-mail: dr.siposjo@gmail.com

The Bethlen government and preparations for the 1922 elections

In this study, we examine how in April 1922 the government and the Unified Party prepared National Assembly elections planned from the end of May – beginning of June. Based on Bethlen's and Klebersberg's aspects of power the government conducted this process in a highly professional way. Using smart arguments, it rejected the handing out of 90,000 livestock demanded by the Reparations Commission of the Entente. Hungarian delegation in Genova also served the goal of demonstrating the country's sovereignty. Bethlen used these negotiations for creating his political basis and reached his goal: he was considered master of a *foreign policy concept based on international power realities.*

The government also managed to handle domestic problems. Klebelsberg, the minister of home affairs submitted his decree on the constituencies as late as he could. Thus, he made it difficult for oppositional parties to run and organise candidates and helped to do so to the governing party. The government improved the social situation of the police and gendarmerie. The same was the case with public servants working in ministries, county and district administrations. In exchange, the

government demanded maximal loyalty. The majority of public servants did everything – in many cases illegally – for the victory of the Unified Party.

The government called elections only in the end of April. This favoured the Unified Party and the abridged campaign made the situation of the opposition even more difficult. Constituencies were chosen so that in most of them in the counties voting first, open voting went on. In these places, the illegal intervention of local authorities promised the victory of the Unified Party. Thus, they could influence the results of the second round of elections. All these facts attest that *the government and the Unified Party prepared not a democratic election*, but fought for its own victory with all kinds of legal and illegal methods. That is to say, they did not meet the demands of civil democracy. The anti-democratic election system and illegal intervention of state bureaucracy had far-going consequences. Political power relations formed during the 1922 election created an anti-democratic, authoritarian system. As we could see, the main responsibility lies upon Count István Bethlen, Count Kunó Klebersberg and the conservative governing elite led by them.

József Sipos

University of Szeged
H–6722 Szeged
Egyetem utca 1–3.
e-mail: dr.siposjo@gmail.com

Az 1931-es Budapest–Nyíregyháza–Budapest légipostajárat első napjának néhány filatéliai emléke

Jakó János

A *filatélia* (philateleia) görög eredetű szó, jelentése bélyeggyűjtés. Széles körben elterjedt, kedvtelésből folytatott tevékenység, a postai küldemények bérmentesítésére (posta-, légiposta- és portóbélyeg) vagy különböző illetékek és díjak lerovásának igazolására (illetékbélyeg) szolgáló értékjegyek gyűjtése (Úml 1959. 283–284.). Szórakoztató és értékfelhalmozó szerepén túl számos egyéb „küldetése" is van. A bélyegek gyűjtése során megismerkedhetünk a különböző népek, nemzetek történelmével, kultúrájával, hiszen a bélyeg lényegében képekbe foglalt történelem, emléket állít a történelmi eseményeknek, a történelem, a politika, a tudomány és a művészetek nagyjainak, megörökíti és bemutatja a nagy technikai és művészeti alkotásokat éppúgy, mint az embert körülvevő természeti világot (Iránytű 1964. 6.).

Az első postabélyeg 1840-ben jelent meg (Philatelus 1926. 6., Szabó 1941. 7.). Az azóta eltelt több mint másfél évszázad alatt napvilágot látott hihetetlen mennyiségű bélyeg által megörökített és közölt információtömeg talán annak kijelentésére is feljogosít, hogy napjainkra a filatélia – hasonlóan a numizmatikához – a történelem (elsősorban az újabb kori történelem) segédtudományává vált. Ha figyelembe vesszük a postai küldeményeken megjelenő postai – és ritkábban egyéb – bélyegzések (pecsétek) szolgáltatta információkat, az iménti megállapítás még megalapozottabbá válik.

Az 1931. június 15-én Nyíregyházára érkező első utasszállító repülőgép ünnepélyes fogadásáról a *Nyírvidék* 1931. június 17-i számában olvashatunk részletes beszámolót *„Ragyogó napsütésben, a Rákóczi-induló hangjai mellett szállt le az első utasszállító repülőgép a nyíregyházi repülőtérre"* címmel.[1] Ugyanebből a forrásból tudjuk, hogy a gép postai küldeményeket is hozott, így ugyanezen a napon a személyszállítással egyidejűleg a közvetlen légipostai forgalom ugyancsak megindult Nyíregyháza és Budapest között. Nyíregyháza tehát 1931-ben, ha csak átmenetileg is, bekerült a hazai légiforgalmi hálózatba. E tény jelentőségének felbecsüléséhez érdemes röviden áttekinteni a hazai légi közlekedés korabeli helyzetét.

A nem sokkal az I. világháború befejezése után, 1920 februárjában Budapesten megalakult *Magyar Aeroforgalmi Részvénytársaság (MAEFORT)* 1920. május l2-én indította első postajáratát Albertfalváról Szegedre, majd az év folyamán további rendszeres légipostai járatot szervezett Budapest és Szeged, valamint Budapest és Szombathely között (de a közbeeső városokban is dobtak le egy-egy csomagot).

[1] Ragyogó napsütésben, a Rákóczi-induló hangjai mellett szállt le az első utasszállító repülőgép a nyíregyházi repülőtérre. *Nyírvidék* LII: 134. 1931. június 17. 3–4.

Az antant hatalmak azonban 1921 tavaszán megtiltották a MAEFORT további működését (arra hivatkozva, hogy katonai célokat szolgál), 1921 decemberében pedig fel is számolták a részvénytársaságot. 1922 novemberében a szövetséges hatalmak feloldották a magyarországi repülési tilalmat. Röviddel ezután két magyar légiforgalmi vállalat létesült Budapesten, a *Magyar Légiforgalmi Részvénytársaság (MLRt.)* és a német érdekeltségű *Aeroexpress*. A magyar polgári repülés kezdete 1922-re tehető a Budapest – Párizs, majd a Budapest – Bukarest vonal létrejöttével. A Budapest – Bécs járatot 1923-ban indították. 1925-ben megindult a rendszeres belföldi légi közlekedés Budapest és négy vidéki nagyváros – Debrecen, Miskolc, Nagykanizsa és Szeged – között. A repülőgépek légipostai küldeményeket és újságokat szállítottak rendszeresen, de esetenként utasokat is vittek magukkal (Moys 2003. 1–2.).

A Budapest – Nyíregyháza légiposta-összeköttetés megvalósítására, nevezetesen újságok szállítására már 1925-ben történtek próbálkozások. *„Megjött az ujságszállitó repülőgép Nyiregyházára kedden reggel 7 óra 12 perckor”* – tudósít a *Nyírvidék* 1925. május 13-án. A továbbiakban részletesen beszámol a csomagok érkezéséről. A gép 10 méter magasságig ereszkedve megkezdte a legelső csomag ledobását a *„baraki temetőknél”*, a nyolcadik, utolsó pedig a *„nagykaszárnya melletti répaföldekre pottyant”* – tudjuk meg a híradásból. Ezután *„gyorsiramu autó”* vitte be a sértetlen csomagokat a városba, közülük öt Nyíregyházáé lett, hármat pedig vonaton szállítottak tovább *„a vidéki gócpontokra”* (Margócsy 1989. 164–166.).[2] A következő napi számban már azt olvashatjuk, hogy *„Hat órával hamarabb, már reggel 6 órakor megérkezik a repülőgépen a Pesti Hirlap. Azonnal kapható mindenütt.”*[3]

A nyíregyházi repülőtér – mint minden nagyobb vidéki repülőtér – időszakos postai és utasszállító gépek fogadásával és indításával kezdte meg működését az 1930-as évek legelején, majd sportrepülésnek álcázott katonai repülés helyszíne lett. (Ez a kérdés azonban ugyanúgy, mint a repülőtér és a polgári légi forgalom, valamint a légiposta-szolgáltatás későbbi története, nem tárgya a jelenlegi ismertetőnek.)

A *Nyírvidék*ben 1931. június 4-én megjelent kis újságcikk szerint *„olyan vidékről is érdemes légipostai küldeményeket feladni, amelyekről a gyorsvonat néhány óra alatt elviszi a légipostára szánt küldeményt a legközelebbi állomásig, tehát Nyiregyháza esetében Budapestig. Itt továbbitják a repülőgéphez, mely órák alatt a kontinens majdnem minden jelentősebb városába eljuttatja a küldeményeket.”*[4] Érdekes, hogy a cikk írója nem tett említést a rövidesen várható nagy eseményről, Nyíregyháza légi forgalomba történő bekapcsolódásáról. Nyolc nappal később, június 12-én viszont már a *„Hétfőn délelőtt nyitják meg ünnepélyesen a nyíregyházi repülőteret”* című cikkben azt olvashatjuk, hogy *„Hétfőn délelőtt történelmi órák zajlanak le a nagy lendülettel előtörő Nyiregyháza történetében. Délelőtt 10 óra 40 perckor Nyiregyházára érkezik az első utasszálitó gép és 12 óra 5 perckor elindul Budapestre az első rendszeres repülőgép-járat.”*[5]

Másnap arról tudósított a lap, hogy *„Egy út 35 pengőbe kerül a Nyíregyháza – Budapest között közlekedő repülőgépen. Az útiköltségben a Menetjegyirodától induló autó dija is benne van.”* Kitért arra is, hogy a *„személyszállitással egyidejüleg megindul a póstai szállitás is Nyiregyháza és Budapest között.”* Tájékoztatott a díjakról: *„A küldemény légi pótdija a rendes postadijon felül a következő: 1. Levélpostai küldemények, levelek, nyomtatványok, áruminták, üzleti papirok, 20 grammonként, illetve levelezőlapok és postautalványok darabonként 4 fillér. – 2. Hirlapok 50 grammonként*

[2] Megjött az ujságszállitó repülőgép Nyiregyházára. *Nyírvidék* XLVI: 107. 1925. május 13. 5.

[3] Hat órával hamarabb. *Nyírvidék* XLVI: 108. 1925. május 14. 4.

[4] Vidékről is érdemes légipostával továbbitani leveleket. *Nyírvidék* LII: 124. 1931. június 4. 3.

[5] Hétfőn délelőtt nyitják meg ünnepélyesen a nyíregyházi repülőteret. *Nyírvidék* LII: 130. 1931. június 12. 4.

2 fillér. – 3. Csomagküldemények 40 fillérig." Megjegyezte, hogy a *„küldeményeket ajánlatos express kézbesités kikötésével feladni, mert azokat csak akkor kézbesitik nyomban a repülőgép beérkezése után, ha azokon az expressdij is le van róva."*[6]

A *Nyírvidék* bevezetőben már említett június 17-i tudósítása[7] aprólékosan beszámol a gép érkezéséről, bemutatja a fogadására a repülőtéren megjelent városi és megyei előkelőségeket, valamint a gép Nyíregyházára érkező utasait (az illusztris társaságról készült fényképet a *Nyíregyházi Napló*ban, Ilyés Gábor közelmúltban megjelent írásában is megtaláljuk[8]), ismerteti az elhangzott üdvözlőbeszédeket és az azokra adott válaszokat. Kiderül a cikkből, hogy a *„bélyeggyüjtők részére posta áll rendelkezésre. A filatelisták megrohamozzák a postahivatalt és Rozgonyi főtiszt alig győzi árusitani a repülőbélyeges lapokat. Uzonyi Jenő főfelügyelőtől érdeklődve – megtudjuk, hogy itt postahivatali különitmény van a küldemények gyors lepecsételése érdekében. Több ezer filatelista lap érkezését várják Nyiregyházára…"*

A továbbiakban néhány – a gyűjteményemben található – korabeli filatéliai dokumentum bemutatásával szeretném életszerűbbé tenni a leírtakat.

1. Álló téglalap alakú, 106 x 151 mm nagyságú, zöld színnel nyomott képes levelezőlap, rajta 83 x 100 mm-es keretben felül a Zeppelin űrhajó képe, alatta Budapest látképe a Dunán átívelő hidakkal, alul négy sorban, zöld környezetben, világos betűkkel a képeslap készítésének aktualitására utaló adatok: „A ZEPPELIN/ MAGYARORSZÁGI/ LÁTOGATÁSÁNAK/ 19 EMLÉKÉRE 31". Az írásos üzenet és a címzés céljára szolgáló oldalon a fekvő téglalap alakú, halványzöld díszes keretet felül űrhajókat, alul repülőgépeket ábrázoló motívum díszíti. A *Nyírvidék* szerkesztőségébe küldött lap címzettje *Vertse K. Andor* főszerkesztő.[9] A bérmentesítésre használt 4 filléres repülőbélyegen és a 2 fillér névértékűre felülnyomott bélyegen jól olvasható postai bélyegző (LÉGI POSTA BUDAPEST 72) szerint a képeslapot 1931. június 14-én késő délután (a 12. nappali napszakban /N 12/, 17–18 óra között) adták fel Budapesten. A címzés fölött elhelyezett emlékpecsét tanúsítja, hogy a „BUDAPEST–NYIREGYHÁZA KEZDŐ JÁRAT"-tal érkezett 1931. június 15-én. A nyíregyházi postai bélyegző rögzíti az érkezés időpontját: 1931. június 15., 11 óra. A bélyegek fölött a hivatalos magyar légpostai ragjegy látható. A lap feladójának a neve pontosan nem állapítható meg, az azonban jól olvasható, hogy szerkesztő volt az illető. (1–2. kép)

1. kép / Fig. 1

2. „NYIREGYHÁZA – BUDAPEST/ Légiposta-megnyitás/ 1931 junius 15./ Erstflug: Nyiregyháza – Budapest" fejléces, 158 x 111 mm-es postai levelezőlap. Címzettje *Dr. Erdődi Ármin* (filatéliai szakíró?), a feladó nincs feltüntetve. A 12 filléres repülőbélyeget és a 2 filléres névértékűre felülnyomott bélyeget külön-külön

[6] Egy út 35 pengőbe kerül a Nyíregyháza – Budapest között közlekedő repülőgépen. *Nyírvidék* LII: 131. 1931. június 13. 2.

[7] Ragyogó napsütésben, a Rákóczi-induló hangjai mellett szállt le az első utasszállító repülőgép a nyíregyházi repülőtérre. *Nyírvidék* LII: 134. 1931. június 17. 3–4.

[8] Ilyés Gábor: „A méla tájon felhangzik az első repülőgép égből földre hangzó búgása." *Nyíregyházi Napló* XXII: 26. 2015. július 3. 16.

[9] A címzett 1922. december 31-től a lap felelős szerkesztője volt, amikor is a főszerkesztő az addig felelős szerkesztői tisztet betöltő *Sasi Szabó László* lett (*Nyírvidék* XLIII: 297. 1922. december 31. 1.).

2. kép / Fig. 2

3. kép / Fig. 3

4. kép / Fig. 4

pecsételték le Nyíregyházán 1931. június 15-én 12 órakor (a gép indulásának időpontját figyelembe véve minden bizonnyal a repülőtéri alkalmi postahivatalban). A lap érkezését aznap 15 órakor regisztrálták Budapesten. A légipostai ragjegyen kívül a téglalap alakú keretben látható „LÉGIPOSTÁVAL ÉRKEZETT” pecsét is tanúsítja a küldemény jellegét. (3. kép)

3. Hasonló postai lap, nyomtatványként adták fel, ugyancsak 1931. június 15-én, Nyíregyházán, 19 órakor, 3 filléres forgalmi és 4 filléres légipostai bélyeggel ellátva. Érkezését a budapesti bélyegző szerint másnap, 1931. június 16-án reggel 8–9 óra között (N 3) dokumentálták. Légipostai ragjegy és az előzőtől eltérő, keret nélküli, „LÉGIPOSTÁVAL ÉRKEZETT.” pecsét figyelhető meg rajta. (4. kép)

4. Felbontatlan, 157 x 127 mm nagyságú üres boríték a „BUDAPEST–NYIREGYHÁZA KEZDŐ JÁRAT” pecsétjével és légipostai ragjeggyel, *Dr. Kricsfalussy Béla* körorvos úrnak, Nyirbaktára[10] címezve. A boríték hátsó oldalán egy 12 filléres és három 4 filléres repülőbélyeg található, a LÉGI POSTA BUDAPEST 72 postai bélyegző a feladás idejéül 1931. június 13-át, illetve a 10–11

[10] Ma Baktalórántháza.

5. kép / Fig. 5

6. kép / Fig. 6

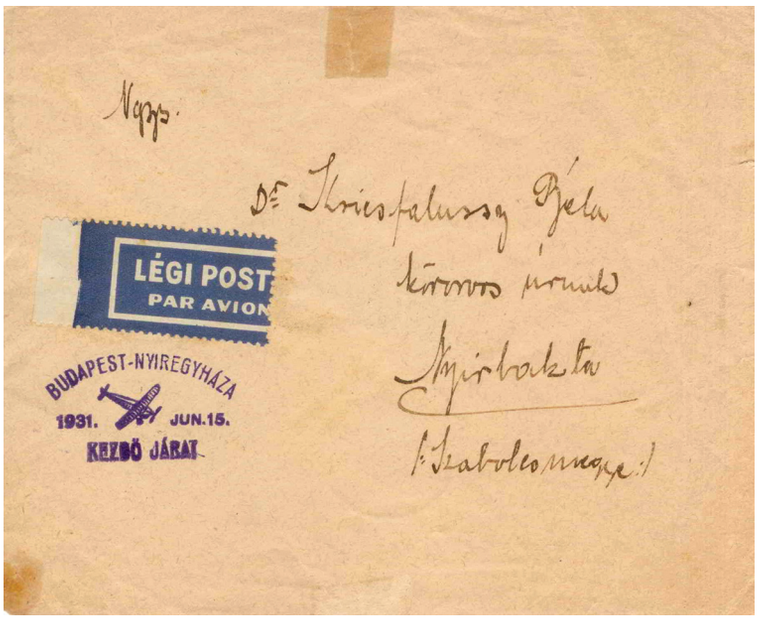

óra közötti időt (N 5) rögzíti. A célállomásra érkezés időpontja Nyirbakta posta pecsétje szerint a postagép érkezésének napja, azaz 1931. június 15., 13–14 óra között (N 8). (5–6. kép)

A bemutatott korabeli postai küldemények meggyőző tanúi a nagy eseménynek, a Budapest – Nyíregyháza – Budapest közvetlen légipostai forgalom 1931. június 15-én történt megindulásának.

Az elsőként ismertetett képes levelezőlap az országot lázban tartó nagy jelentőségű légi események egyikének, a *„Graf Zeppelin”* 1931-es magyarországi látogatásának állít emléket. A BUDAPEST–NYIREGYHÁZA KEZDŐ JÁRAT-tal történő küldése a feladó és a címzett filatéliai érdeklődésére utal (1–2. kép).

A Nyíregyházáról *dr. Erdődi Árminnak* küldött levelezőlap (3. kép) a rajta lévő 12 filléres repülőbélyeget figyelembe véve ugyancsak filatéliai indíttatású lehet, a bérmentesítésre felhasznált bélyegek névértéke meghaladja a díjszabásban szereplő összeget.

Mindezek még határozottabban gondolhatók a Nyírbaktára küldött üres levélborítékot illetően (5–6. kép).

Csupán megemlítem, hogy az ország érdeklődésének középpontjában álló másik nagy légi esemény a *„Justice for Hungary”* magyar pilótáinak, *Endresz Györgynek* és *Wilczek (Magyar) Sándornak* ugyancsak 1931-ben végrehajtott sikeres óceánrepülése volt, amelynek képes levelezőlapon megörökített emlékét a 7. képen mutatom be.

A repülőgép menetrendjének ismeretében érdemes elemezni a postai pecséteken szereplő időpontokat. A gép 8 óra 50 perkor indult Budapestről és 10 óra 40 perckor érkezett Nyíregyházára. A nyíregyházi visszaindulás időpontja 12 óra 5 perc, a budapesti érkezésé 13 óra 55 perc volt. Ebből adódik, hogy azokat a küldeményeket, amelyeket az első („kezdő”) járattal akartak Budapestről eljuttatni a címzetteknek, már az indulás előtti napon, június 14-én (a *Vertse K. Andornak* küldött lap –

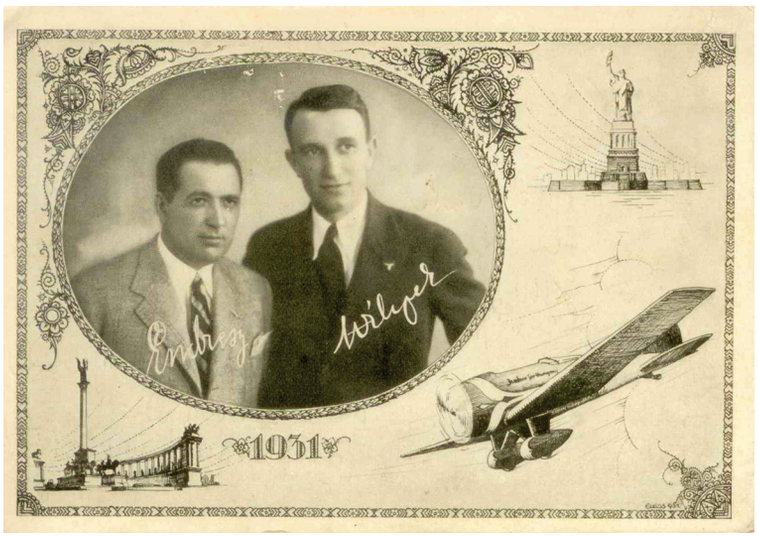

7. kép / Fig. 7

1. kép) vagy még hamarabb, június 13-án (a *dr. Kricsfalussy Bélának* címzett boríték – 5–6. kép) fel kellett adni. Ha a Budapestre küldött levelezőlapokat megnézzük, jól látható, hogy a *dr. Erdődi Árminnak* címzett, 12 órakor feladott lapot aznap 15 órakor már regisztrálták Budapesten (3. kép), a később, 19 órakor feladottat viszont már csak másnap, június 16-án (4. kép). Érthető, hiszen az utóbbi az aznapi járattal már nem juthatott el Budapestre.

A *Nyírvidék* június 21-i számában megjelent, *„A Nyíregyháza–Budapest repülőjárat jelentősége”* című cikk szerint a nyíregyházi járatnak csatlakozása van a Dunántúl két legjelentékenyebb városa, Pécs és Kaposvár, a külföldi járatokat illetően pedig Bécs és Berlin felé. Mindez nem csak a személyforgalom, hanem a postai forgalom, elsősorban az élelmiszer szállítás szempontjából is nagy jelentőséggel bírt.[11] A lap több számában is megtalálhatjuk a Magyar Légiforgalmi Rt. nyári menetrendjét, melyet legelőször június 23-án ismertettek,[12] míg a menetrendet tartalmazó legutolsó szám szeptember 11-én jelent meg.[13]

Eredeti tervek szerint a nyíregyházi repülőjárat szeptember végéig közlekedett volna, s ekkor szándékoztak a téli repülési szünetet megkezdeni. A repülőút iránti változatlan érdeklődést tapasztalva a Légügyi Hivatal azonban elhatározta, hogy nem szünteti be a járatokat szeptember végén, hanem október 15-ig engedélyezi a repülőgép közlekedést Nyíregyháza és Budapest között – adja hírül szeptember 12-én a lap.[14] Arra is felhívja a figyelmet, hogy a Városháza előtt kizárólag légipostai küldemények feladására szolgáló kék levélszekrényt helyeztek el, amelyet az indulás előtt 40 perccel ürítenek ki, ezzel is megkönnyítve a megfelelően bérmentesített küldemények aznapi légipostai szállítását.

Joggal feltételezhető, hogy komoly anyagi okai voltak a nagy reményekre jogosító Budapest – Nyíregyháza – Budapest közvetlen légi járat (személyszállítás és légipostai forgalom) végleges megszűnésének.

A leírtakból egyértelműen kiderül a bemutatott filatéliai dokumentumok város- és repüléstörténeti, egyszersmind postatörténeti jelentősége. A megyeszékhely egy komoly jövőt sugalló eseményének, az első Budapest – Nyíregyháza – Budapest közvetlen légipostajárat nyitónapjának a vitathatatlan tanúiról van ugyanis szó.

[11] A Nyíregyháza–Budapest repülőjárat jelentősége. *Nyírvidék* LII: 138. 1931. június 21. 2–3.

[12] Magyar Légiforgalmi R.T. nyári menetrend. *Nyírvidék* LII: 139. 1931. június 23. 2.

[13] Magyar Légiforgalmi R.T. nyári menetrend. *Nyírvidék* LII: 204. 1931. szeptember 11. 5.

[14] A nyiregyháza budapesti repülőjárat október 15-ig közlekedik. *Nyírvidék* LII: 205. 1931. szeptember 12. 2.

Irodalom

Iránytű 1964.
Iránytű a bélyegek világában. Szerk. Vajda Endre. KÖZDOK, Budapest 1964.
Margócsy 1989.
Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. III. Néhány új fejezet a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza Városi Tanács V. B., Nyíregyháza 1989.
Moys 2003.
Moys Péter: Légiforgalmunk irányításának története. (I.) (1920–1945) 2003. 01. 14. http://www.hungarocontrol.hu/download/81c2a8af5cc857a6b156789bb04fd059.pdf
Philatelus 1926.
Philatelus: Bélyeggyűjtés. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.-T. kiadása, Budapest 1926.
Szabó 1941.
Szabó Zoltán: A százéves levélbélyeg. A Kis Akadémia kiadása, Budapest 1941.
Úml 1959.
Új magyar lexikon. 1. kötet. Akadémiai kiadó, Budapest 1959.

Dr. Jakó János

H–4400 Nyíregyháza
Lukács Ödön u. 4.
e-mail: drjakojanos@freemail.hu

Some philately relics of the first day: the airmail route Budapest–Nyíregyháza–Budapest in 1931

Direct air connection between Budapest and Nyíregyháza was established in 1931. The aeroplane arrived from Budapest to Nyíregyháza at 10.40 a.m. and departed back to the capital at 12.05 p.m. The passenger plane regularly transported postal items, that is how Nyíregyháza became the part of the Hungarian air mail traffic. The first plane arrived to the Nyíregyháza airport on June 15th 1931. Airmail items arriving to Nyíregyháza on the opening day with the "starting route" and the ones transported to Budapest were the authentic witnesses of this event significant both from the aspect of the Hungarian airmail transportation and of the life of the county seat. The author would like to contribute to the memory and preservation of this notable day representing some first day airmail documents from this collection (picture card, postal cards, letter). He would also like to show that in our day philately became the auxiliary science of – mainly Modern Age – history (nobody have doubted such role of numismatics for a long time).

Dr. János Jakó

H–4400 Nyíregyháza
Lukács Ödön u. 4.
e-mail: drjakojanos@freemail.hu

Jósa Jolán
(1881–1950)[1]

Vas János

A *Nyírvidék* 1908. február 23-i számában a következő rövid hír jelent meg: „*A vallás és közoktatásügyi miniszter báró Babarczy Jenőné született Jósa Jolánt a kótaji állami elemi népiskolához tanítónőnek kinevezte*.”[2] A regényes életű írónővel kapcsolatos kevés és szűkszavú irodalomtörténeti közlés mindeddig nélkülözte ezt az információt, amelyről nem feledkezhetünk meg egy kótaji irodalmi utazás során. Amikor ez a tanév véget ért, Nagy Ignácz kótaji igazgató tanító mondott köszönetet a június 25-i évzáró vizsgákon jól és szorgalmasan teljesítő tanulók nevében a jutalomkönyvekért, amelyek közül hetet dr. Jósa András vármegyei főorvos (Jolán híres apja), kettőt pedig a tanítónő adományozott.[3] Az sem mellékes, hogy Szabolcs vármegye közgyűlése báró Babarczyné Jósa Jolán kótaji lakosnak köszönt meg múzeumi adományokat.[4] Ebben az időben tehát ott is lakott. Szerencsések voltak azok a gyermekek, akiket tanított, mert olyan távoli országról, népekről, állatokról és növényekről mesélt nekik, ahol képzeletük sohasem járt. Tanítónőjük ugyanis hosszabb időt töltött Paraguayban. De menjünk sorjában!

Nagybányai és németszőgyéni dr. Jósa Andrásnak (1834–1918) és feleségének, Láner Olgának (1841–1919) 1873 és 1881 között hat leánya született Nagykállóban: Mártha, Vilma, Andrea, Rózsa, Anna és Jolán, akiket a római katolikus egyházban kereszteltek. Valamennyien három keresztnevet kaptak, de életük során csak az elsőt használták. Kivétel volt az 1881. október 13-án született leány, aki a Gizella, Jolán, Paulina keresztneveket kapta, de Jolánként ismerhetjük.[5] A leányok örökölték polihisztor apjuk művészi hajlamait, aki nem csak híres orvos és régész volt, hanem működvelő színjátszó, rendező, író, díszlettervező és kivitelező, hangszerkészítő és zenész. 1867 körül Működvelő és Színpártoló Egyesületet hozott létre Nagykállóban. Méltán írja róla az 1934-ben megjelent jubileumi kötet előzéklapján a kiadó: „*…akit e vármegyében mindenki ismert és szeretett; akinek soha nem volt irigye, csak lekötelezettje, aki annyi szenvedőn segített*.” (Jósa 1934.) Jósa Andrásról érdemes megjegyeznünk, hogy igen jó kapcsolatban volt Kótajban a Jármy családdal és nagy tisztelője volt Kelcz Apollóniának.

Amikor Jósa elnyerte Szabolcs vármegye főorvosi székét, a család 1884-ben Nyíregyházára költözött. Itt a leányok a Kunike intézetben tanultak, ahol magas színvonalú művészeti képzés

[1] Az írás megjelent a http://nyirvave.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=812:egy-meltatlanul-elfeledett-nyiregyhazi-iron&catid lapon hivatkozások nélkül. Köszönettel tartozom Lakayné Szőlősi Katalinnak, a Jósa András Múzeum könyvtárosának a tanulmány megírásánál nyújtott szíves segítségéért!

[2] *Nyírvidék* XXIX: 8. 1908. február 23.

[3] *Nyírvidék* XXIX: 27. 1908. július 5. 6.

[4] *Nyírvidék* XXIX: 42. 1908. október 18. 5.

[5] Nagykállói római katolikus anyakönyv.

is folyt. A porosz származású Helmuth Kunike két nővérével Lyonból menekült Magyarországra. A nyolcosztályos nyíregyházi magániskolát Anna Kunike vezette. Óraadónak megnyerték a legjobb gimnáziumi tanárokat (Leffler Samu, Vietórisz József); az ének és zene mellett fontos volt az idegen nyelv (francia, német) tanítása. Színielőadásaik, hangversenyeik közkedveltek voltak. Jósa Mártha ének- és zongoraművészi fellépései élményszámba mentek a városban. Vilma kiválóan hegedült. Andrea leánya, Virányi Sári a bécsi és a pesti zeneakadémián tanult énekes lett. Jolán is szerepelt gyermekkorában nyilvános előadáson: 1896 májusában a leányiskola székházavató ünnepén zongorázott,[6] 1900 decemberében a Bessenyei Körben lépett fel.[7] Nála az írásra való hajlam és bátorság mutatkozott meg korán. A Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában fellelhető a kis Jolán egy levele, amelyet Herman Ottónak – „*Ottó bácsinak*" – a nyíregyházi Jósa házban tett látogatását követően küldött (Banner 1963. 9.).

Jolán nyíregyházi tanulmányait követően Nagyszombaton szerzett tanítónői oklevelet (Gulyás 1993. 845.). Dolgozott apja főorvosi hivatalában a Jósa-kutak vizének vegyelemzőjeként.

1901 decemberében báró Babarczy Jenő, a 10. honvédezred hadnagya eljegyezte Jósa Jolánt.[8] Esküvőjükre majd csak 1905. február 28-án került sor.[9] Férje két éves kiküldetésbe ment Paraguayba, ahova magával vitte Jolánt. Írásaikban nincs utalás arra, hogy mi volt Babarczy feladata, de többször járt Dél-Amerikában. Jolán preparátori képzésen vett részt, gyűjtést vállalt a Magyar Nemzeti Múzeum állattára számára. Hét láda anyagot hozott haza. Úti élményeiről szóló első színes, érdekes cikke *Utazás Paraguayba* címmel jelent meg.[10] Következő írását – *Magyar nő az indiánok között* – címlapon hozta le az újság.[11] Év végére hazajött és a Paraguayból hozott háziipari tárgyakból rendezett kiállítást a szabolcsi vármegyeházán.[12] 1907 májusában hozza a lap *Ipakarai tó* című érdekes tárcáját, amelyben az indiánok által beszélt nyelvvel is foglalkozik.[13]

Az év végén tragédia éri: 11 hónapos kisfia, Károly meghalt a Babarczy birtokon, a Somogy megyei Marczaliban.[14]

1908-ban külföldi útjáról szóló két újabb színes írással – *Paraguay termiták, hangyák* és a *Móno* – örvendezteti meg olvasóit.[15] Mónoról, saját majmáról ifjúsági könyvet is írt (Jósa 1943.). Ugyancsak 1908-ban a szürke gémek életét tanulmányozta a Duna bácskai szakaszán. Erről a *Szürke gémek tanyáján* című kétrészes cikkében számolt be.[16]

Paraguay még egyszer köszön vissza a *Nyírvidék* hasábjain, *Idegen vizeken* című írása a kajmánokról szól.[17] Apja régészeti tanulmánya alapján született *Hallstatti vagy nyíri kultúra* című cikke.[18]

---

[6] *Nyírvidék* XVII: 20. 1896. május 17. II. sz. melléklet [2].

[7] *Nyírvidék* XXI: 49. 1900. december 9. 4.

[8] *Nyírvidék* XXII: 51. 1901. december 22. 4.

[9] Testvérei közül már korábban eljegyezte Andreát Virányi Sándor szolgabíró, Mártát Szent-Imrey Imre, az egri főkáptalan jószágigazgatója; Rózsa Szent-Imrey József, Anna Pazonyi Elek Pál, Vilma pedig később dr. Dohnál József nyíregyházi kórházi főorvos felesége lett.

[10] *Nyírvidék* XXVII: 4. 1906. január 28. 1–3.

[11] *Nyírvidék* XXVII: 10., 1906. március 11. 1–2.

[12] *Nyírvidék* XXVII: 48. 1906. december 2. 4., *Nyírvidék* XXVII: 49. 1906. december 9. 4.

[13] *Nyírvidék* XXVIII: 18. 1907. május 5. 1–2.

[14] *Vasárnapi Újság* LV: 1. 1908. január 5. 16.

[15] *Nyírvidék* XXIX: 27. 1908. július 5. 1–3., *Nyírvidék* XXIX: 33. 1908. augusztus 16. 1–4.

[16] *Nyírvidék* XXIX: 51. 1908. december 20. 1–2., *Nyírvidék* XXIX: 52. 1908. december 25. 1–2.

[17] *Nyírvidék* XXXI: 1. 1910. január 1. 1–3.

[18] *Nyírvidék* XXXI: 33. 1910. augusztus 28. 3–4.

Írásai felkeltik a *Vasárnapi Újság* érdeklődését, mely elsőként *Ó-év végén egy más világban* című, számos fényképpel illusztrált színes írását közölte Paraguay egy kis falujáról, lakóiról, szokásaikról.[19] További közlései hasonló témákat öleltek fel: *Santos*, *Dél-Amerikai szokások*, *Vademberek*.[20] A Herczeg Ferenc szerkesztette rangos szépirodalmi és társadalmi képes hetilap, kritikai szemle, az *Uj Idők*, számos Jósa Jolán publikációt tartott közlésre méltónak. Ezek többségükben szintén a paraguay-i élményekből táplálkozó érdekes és sokrétű, fényképes ismeretterjesztő írások, amelyek a szerző széleskörű érdeklődéséről tanúskodnak. Így a *Séták a nagyvilágban – Paraguayból* a legszebb tóról, nyelvről, mondavilágról; a *Yerba* az indiánok kedvenc italáról; a *Husmezők* a dél-amerikai marhatenyésztésről; a *La dulce idioma guarini* az indián nyelvtanról; *A csipkecsodák hazájából* a leheletfinom pálmarostból készült népművészeti alkotásokról; *A Mbocayá* az óriásira növő fűfa erdő helyi gazdasági-társadalmi hasznosságáról szóló érdekfeszítő értekezés.[21]

A nő mint epizód című társadalomkritikájában tér vissza Magyarországra.[22] Szenvedélyes hangon, történelmi példákat idézve utasítja vissza a magyar nő lebecsülését, epizodista mivoltát a társadalomban és az irodalomban. Gondolatai mögött felfedezhetjük őt magát. Az íráskészség mellett mást is örökölt jeles apjától: a felfedezés, a széleskörű érdeklődés, a megismerés vágyát és örömét, amelyhez önállóságra, saját egzisztenciára volt szüksége. Bátorság, kutatóösztön, a kor társadalmi konvencióival való leszámolás, kockázatvállalás, egyszóval jó értelembe vett virtus jellemezte. A nő, aki egyenrangú a férfiakkal akkor is, ha egyedül kell indiánkunyhóba lépnie, kajmánoktól nyüzsgő folyókon eveznie, őserdei vadászaton részt vennie.

Nyíregyházi szépirodalmi, művészeti és tudományos folyóirat volt a Vertse K. Andor szerkesztette *A Hónap*, amelynek főmunkatársa lett Babarczy báróné Jósa Jolán. A lap 1911. decemberi számában jelent meg *Özvegyek* című írása.[23]

Jósa Jolán 1916-tól Budapesten egyetemi tanulmányokat folytatott. Munkatársa volt a *Néplap*nak, majd Nyíregyházán a *Nyírvidék*nek. A kalandor szellemű bárótól még egy gyermeke született, Tibor. Majd hamarosan elvált férjétől. Babarczy Jenő az 1920-as évek elején a Héjjas-különítmény hírhedt tisztje lett. Fegyveres csoportjának mátyásföldi bázisát kormánycsapatok ostromolták meg. A fehérterror különítményeseinek egyik főhadiszállása, a Britannia szálló elleni katonai és rendőri akciót követően, 1920 novemberében mint szolgálaton kívüli százados hosszas vizsgálati fogságba került, de végül felmentették. Ekkor már egy 20 éves nagykanizsai nő volt a felesége, aki szülei akarata ellenére lett társa. Babarczy ügye akkoriban a sajtó központi témája volt.

Jósa Jolán ettől kezdve az írói, újságírói munkának szentelte életét. 1916 őszén több cikket írt a *Nyírvidéknek* a szegény gyermekek érdekében a háború kapcsán (*Segítség*, *A hetedik nap*, *Anya és csecsemővédelem*).[24] 1919 második felében folyamatosan az ő politikai tartalmú tárcái jellemzik a *Nyírvidék* arculatát: elítélte a vörös terrort, de hangsúlyozta a megbocsájtást, a jóvátevést. Szeptemberben a román cenzúra több cikkét kitakarta. 1920 januárjában és februárjában a lap valamennyi számába írt a háziipar, az iparosok érdekében, a képzettség, iskolázottság szükségességét hangsúlyozva, az üzérkedés ellen.

---

[19] *Vasárnapi Újság* LVI: 1. 1909. 7–8.

[20] *Vasárnapi Újság* LVI: 26. 1909. június 27. 537–538., *Vasárnapi Újság* LVII: 6. 1910. február 6. 121–124., *Vasárnapi Újság* LVIII: 2. 1911. január 8. 32–33.

[21] *Uj Idők* XIII: 18. 1907. április 28. 431–433., *Uj Idők* XVI: 18. 1910. május 1. 442–444., *Uj Idők* XVI: 50. 1910. december 11. 560–562., *Uj Idők* XVII.: 47. 1911. november 19. 481–483., *Uj Idők* XXIV: 51. 1918. december 22. 507–509., *Uj Idők* XXXIX: 23. 1933. Pünkösd 718–719.

[22] *Uj Idők* XVIII: 5. 1912. január 28. 114–116.

[23] *Nyírvidék* XXXII: 48. 1911. november 26. 7.

[24] *Nyírvidék* XXXVII: 84. 1916. október 22. 1., *Nyírvidék* XXXVII: 85. 1916. október 26. 1., *Nyírvidék* XXXVII: 97. 1916. december 7. 1–2.

Február 26-án jelent meg a sokakat megdöbbentő hír: „*Jósa Jolán a lap illusztris munkatársa*” férjhez ment dr. Viciu Quintilius román főhadnagy, székelyhídi főszolgabíróhoz.[25] Akkor, amikor a megszálló, a várost kifosztó román katonaság kivonult, és megjelent a kétnyelvű *Proclamatie*, amelyben magukat magasztalják és a magyarokat fenyegetik. Ez felért egy hazaárulással! A polgári esküvőről csak egy násznagy nevét közlik: Lazarescu román ezredesét. Ettől kezdve Jósa Jolán nevét a *Nyírvidék* hosszú éveken át le nem írta, kivéve 1925. április 26-án dr. Dohnál József gyászjelentését.[26] Az abban foglaltak szerint két gyermek – Tibor és Andrea – édesanyja. Van egy arra utaló adatunk, hogy a híres búcsújáró kegyhely, Máriaradna (az Arad megyei Lippa része) iskolájában tanított (Kozma 2009. 9–10.). Amikor 1934-ben apjáról szóló könyvét írta, egy hozzá intézett levél alapján még második férje nevét viselte és Nagyváradon lakott (Jósa–Ulrich 2005. 155.). Később román férjétől is elvált és közös gyermeküket, Andreát Magyarországra hozta. Dr. Dohnál Jenő néhai nyíregyházi gyermekgyógyász főorvos Münchenben élő 87 éves leánya – Mártha asszony, Jósa András dédunokája – visszaemlékezése szerint Andrea hosszabb ideig lakott náluk Nyíregyházán; bizonyára mikor anyja a fővárosban dolgozott. Nem szívesen volt a rokonoknál, fiatalon menekült egy házasságba Szabados Béla (1894–1970) budapesti szobrásszal, aki közel 30 évvel lehetett idősebb nála. Amikor elváltak, az asszony Brazíliába ment, ahol egyetemen tanított.[27]

Jósa Jolán neve 1934. október 6-án tűnik fel újra, amikor a *Nyírvidék* apja születésének 100. évfordulójára írott könyvét – amelyre a vármegyei vezetés kérte fel – méltatja.[28] A kötetről később több ismertetés jelent meg, például az *Új Idők*ben*, a Napkelet*ben *és a Pesti Napló*ban.[29] 1936-ban Jósa Jolán hetilapot indított *Nyírség* címmel (László 2002. 233.). Az év decemberében a Magyar Rádió leadta az Irinyi János életéről szóló *Magyar Láng* című hangjátékát.[30] Néhány hónappal később a Bessenyei Kör Irodalmi Szakosztálya által szervezett délutánon szintén Irinyiről tartott előadást,[31] melynek szövege *Egy a sok címmel* megjelent a *Szabolcsi Szemlében*.[32] 1938. március 5-én sugározta a Magyar Rádió *Deszkától deszkáig* című hangjátékát Németh Antal, a Nemzeti Színház igazgatója rendezésében; olyan neves színészek szereplésével, mint Csortos Gyula, Uray Tivadar, Tőkés Anna.[33] A mű főhőse Kelemen László (1762–1814) műfordító, a magyar hivatásos színjátszás tragikus sorsú alapító igazgatója.[34] Egy Jósa Jolán munkáját méltató írás úgy jellemzi őt, hogy *„ügyes kézzel tudja megfogni a történelem különleges hangját.”* Emlékeztet felolvasásaira irodalmunk, tudományunk elfeledett nagyjairól a Bessenyei Kör irodalmi szakosztályában.[35] További ismert rádiójátékai: *Lavotta*, *Kárpátalján* és *Szent László király*. Előbbiről így tudósított a helyi lap: *„Jósa Jolánnak, a Nyíregyházán köztiszteletben álló írónőnek hangjátékát közvetítette … 13-án este … a budapesti rádió … Lavottáról, a magyar muzsika egyik legnagyobb alkotójáról szólott.”*[36] A *Szent László király* című hangjátékot 1942. május 3-án 19 óra 20 perckor sugározta a Budapest I.

[25] *Nyírvidék* XLI: 46. 1920. február 26. 3.

[26] *Nyírvidék* XLVI: 94. 1925. április 26. 2.

[27] Frau Mártha Leitner (született Dohnál Mártha) szerzővel folytatott telefonbeszélgetése alapján.

[28] *Nyírvidék* II: 227–228. 1934. október 6. 6.

[29] Hámos György írása *Új Idők* XLII: 20. 1936. május 10. 737., Marék Antal ismertetése *Napkelet* 15: 8. 1937. augusztus 1. 547–549., *Pesti Napló* 87: 96. 1936. április 26. 70.

[30] *Budapesti Hírlap* 56: 288. 1936. december 17. 10.

[31] *Nyírvidék* V: 26. 1937. február 2. 4.

[32] *Szabolcsi Szemle* IV: 1–2. 1937. 2–13.

[33] *Pesti Napló* 89: 45. 1938. február 25. 19.

[34] http://www.szineszkonyvtar.hu/contents/k-o/kelemenelet.htm

[35] *Nyírvidék* VI: 56. 1938. március 10. 4.

[36] *Nyírvidék* V: 85. 1937. április 17. 3.

rádió. Az időzítés összefüggött a királyunk szentté avatásának 750. évfordulójára rendezett nagyváradi ünnepségekkel. Az ünneplő várost köszöntötte az írónő (aki az ottani városi könyvtár tisztviselője is volt) „*mélységes szépet sugárzó hangjátékában*."[37]

Írt rádiójátékot Bessenyei Györgyről. Ezt 1941 szeptemberében sugározták.[38] A költő-hadvezér Zrínyi Miklósról szóló *Kis képek egy nagy életből* nyolc képből álló rádió-színjátékának kéziratát a Jósa András Múzeum őrzi.[39] E rádiójátékban találunk egy nagyon szép, régi magyar dalt is: „*Szállj le szép violám, mint harmat az égből, / Vetkőzzél le immár kegyetlenségedből."* Ekkor Budapesten lakik, az I. kerület, Tigris út 19. szám földszinti 1. lakásában.

Jósa Jolánnak további írásai számos más helyen jelentek még meg. Így *Az állatvilág* folyóiratban értekezett a szürke gémekről;[40] a *Képes Szabolcs* kiadványban a nyírségi népdalokból szemlézett.[41] 1943-ban kiadták a *Móno kalandjai* című könyvét. A „*Jósa Jolán nagy sikere*" című méltatás így jellemzi a szerzőt: „*akinek irodalmi sikerei mindig nagy örömet és együttérzést keltenek elsősorban Nyíregyházán,…érdekes és értékes könyv."*[42] A tudósítás szerint a majom Budapesten és Nyíregyházán is vele volt. Paraguayra vonatkozó élményeit 500 oldalas kéziratban foglalta össze, ám ez kiadatlanul lappang.

1950. január 30-án szívbénulás következtében halt meg Nyíregyházán, unokaöccse, dr. Dohnál Jenő Báthory utca 18. szám alatti házában. Saját lakása a Jósa András utca 8-ban volt. Az Északi temetőben hantolták el, de nem a családi sírboltban. Sírhelyét az esedékességkor senki nem váltotta meg, így azt felszámolták az 1970-es években. Kár! Mert fényforrás volt, még ha egy ideig határainkon túl pislákolt is. Miként Irinyi Jánosról írta: „*Ki tudja, hányan járnak itt közöttünk lobogva, pislákolva, vagy kialvó félben. Lássuk már meg! Lássuk, de ne oltsuk ki, ne fojtsuk el, tápláljuk a magyar fényforrásokat!"*[43]

Irodalom

Banner 1963.

Banner János: Jósa András és Hermann Ottó levelezéséből. [Aus dem Briefwechsel von András Jósa mit Ottó Herman.] *NyJAMÉ* VI–VII. 1963–1964. (1965) 7–18.

Gulyas 1993.

Magyar írók élete és munkái XV. Argumentum-MTA, Budapest 1993.

Jósa 1929.

Jósa Jolán: Móno kalandjai. Franklin-társulat, Budapest 1943.

Jósa 1934.

Jósa Jolán: Dr. Jósa András (1834–1918) és elődei. Szabolcsvármegye Törvényhatósága, Nyíregyháza 1934.

Jósa–Ulrich 2005.

Jósa Miklós – Ulrich Attila: A németszőgyéni és bánházi Jósa család története. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen 2005.

[37] *Nyírvidék* X: 102. 1942. május 6. 3.

[38] *Nyírvidék* IX: 2. 1941. január 3. 2. Megjelent: *Szabolcsi Szemle* VIII: 2–3. 1941. 16–44.

[39] Jósa András Múzeum Irodalmi Gyűjtemény, leltári szám: 67.6.1.

[40] *Az állatvilág* I: 6. 1908. december 15. 105–110.

[41] *Képes Szabolcs* 1937. 1: 8. 1937. 9–10.

[42] *Nyírvidék* XII: 9. 1944. január 13. 4.

[43] *Szabolcsi Szemle* IV: 1–2. 1937. 13.

Kozma 2009.
Kozma Mária: Jósa Jolán. *NyJAMÉ* LI. 2009. 9–10.
László 2002.
László Gézáné: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845-–2000). Szerk. László Gézáné Szarka Ágota. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza 2002.

Vas János

Debrecen
e-mail: vas.janos.db@gmail.hu

Jolán Jósa
(1881–1950)

Writer, journalist Jolán Jósa (1881–1950) have got little attention from local historians of literature. This many-sided woman who had romantic life story, worked as journalist and fellow worker for several newspapers (Nyírvidék, A Hónap, Néplap). She also started an independent own weekly (Nyírség). She wrote youth and family novels (commemorating her father, a well-known physician and archaeologist), several popular radio plays. The author represents some connecting pieces of the mosaic of her life and work.

János Vas

Debrecen
e-mail: vas.janos.db@gmail.hu

Az egykori nyíregyházi pénzügyi palota építéstörténete

Madár Ximena

Nyíregyháza mai arculata a XIX. század végén – XX. század elején végbement nagy építkezések során alakult ki.

A városiasodás a XIX. század második felében vett jelentős lendületet, melyben kétségkívül nagy szerepet játszott a vasút megjelenése. Az első vonat 1858. szeptember 5-én futott be városunkba. A Budapest – Szolnok – Debrecen – Nyíregyháza – Miskolc vasútvonal kiépülése bekapcsolta Nyíregyházát az ország gazdasági vérkeringésébe (Mecsei 2011. 238.). Az első vasútállomás megépülése nagymértékben hozzájárult az adott városrész kiépüléséhez. Az állomás és a városközpont közötti kapcsolatot a Vasúti út (1905-től a Széchenyi út) jelentette.

„1899-ben hajtotta végre a város egyik legnagyobb rendezési programját. A régi Salétromszérű helyén a 600 méter hosszú, 60 méter széles Károlyi és Dessewffy tereket létesítette, parkíroztatta. Szabályozta, kiszélesítette, csatornáztatta és újonnan burkoltatta a Széchenyi utat”, 47 és még egy tucatnyi kisebb-nagyobb utcát és teret, valamint a városi utcákat összekötő fa- és betonhidat emelt az Ér patak fölé (Mecsei 2011. 245.).

A XX. század elejére már elkészültek azok a városi középületek, amelyekben a megyeszékhely fontosabb állami, egyházi és kulturális intézményei kaptak helyet. 1873-ban emeletráépítéssel bővítették a harminc éve épült városházát, 1891-re elkészült a törvényszék emeletes épülete és a börtön. 1893-ban megépült a megyeháza, mely a város akkori legmodernebb középülete volt, a következő évben pedig megnyitotta kapuit a közönség előtt a kőszínház.

Bár a fejlődés szemmel látható volt, a városban egyre nagyobb gondot jelentett a lakásínség.

A *Nyírvidék* 1923. április 20-i számában megjelent egyik cikk írója sérelmezi, hogy míg más városokban már megindultak a kincstári és városi építkezések, addig Nyíregyháza „*tétlenkedik*” ezen a téren. A városban bérházban foglal helyet a pénzügyi palota, és négy bérházat foglal el az állami tanítóképző intézet is – írja. Az újságíró az állami és városi építkezések fellendítésében látta a megoldást az egyre súlyosbodó lakásínségre.[1]

Az egykori pénzügyi székház megépítésére vonatkozó legkorábbi adatok 1923 végéről származnak. Egy 1923 decemberében Budapesten kelt levél tanúsága szerint ekkortájt született meg az elhatározás arra nézve, hogy a Nyíregyházán székelő pénzügyi hivatal számára új pénzügyi palotát, valamint pénzügyőri lakásokat építsenek. Az építkezést a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium szorgalmazta és az új pénzügyi székház építése céljából felkérte Nyíregyháza akkori polgármesterét, dr. Bencs Kálmánt, hogy az ügyet közbenjárásával támogassa. A pénzügyminisztérium az új pénzügyi palota építésére szolgáló telek ingyenes átadását, valamint az építkezéshez szükséges

[1] Építésre bátorítás. *Nyírvidék* XLIV: 89. 1923. április 20. 1.

téglának, cserépnek, kályhának és egyéb rendelkezésre álló anyagnak előállítási áron való felajánlását kívánta a várostól. Cserében vállalta, hogy a palota építési munkálatait a helybéli iparosságra bízza, enyhítve ez által a városban amúgy is nagy mértéket öltő munkanélküliségen, továbbá azt, hogy a Pénzügyi Igazgatóság akkori székhelyéül szolgáló épületet (volt Barzó ház) felszabadítja és átadja a városnak.[2]

Ettől az időponttól kezdve az építésre vonatkozó városi intézkedések jelentős mértékben felgyorsultak.

Hová építik az új pénzügyi palotát?

A város minden erejével támogatni kívánta az új pénzügyi palota létesítését, hiszen ez újabb kereseti lehetőséget jelentett a városlakók számára, továbbá ettől várták a lakásínség némi enyhülését. A telek átadása és az építkezés elindítása azonban nem ment gördülékenyen.

Az új pénzügyi székház építéséhez a városi tanács januárban több telket felajánlott a pénzügyigazgatóságnak. Első körben a Zöldség téren (ma Szabadság tér) lévő beltelket, majd a Jósa András utca és Károlyi tér (ma Benczúr tér) sarkán, valamint a Kállay utca és Honvéd utca sarkán lévő beltelkeket.[3] Szóba került a Széchenyi út és a Károlyi tér sarkán lévő telek is, de ezt – méretei miatt – csak azzal a kikötéssel engedte volna át a város a pénzügyi kormányzat számára, ha ott a „*pénzügyigazgatósággal együtt a póstaigazgatóság palotája is elhelyezhető volna*”.[4]

A pénzügyminiszter kezdettől fogva a Széchenyi úti telket preferálta, ám a városnak más tervei voltak az adott területtel. Ide szerették volna építeni a kultúrpalotát, és mivel a pénzügyigazgatóság és a postaigazgatóság együttes építkezése valószínűtlennek tűnt, nem vették véglegesen tervbe ezt a helyszínt és inkább a Zöldség téri telek átadását szorgalmazták.[5] Úgy gondolták, hogy a pénzügyi palotának a Zöldség térre építése fellendítené az adott városrészt, és a magánszemélyeket is építésre, portáik tisztán tartására ösztönözné.[6]

A pénzügyminisztérium azonban nem tágított és leiratban jelezte a városnak, hogy bár fekvésénél fogva a Zöldség teret alkalmasnak tartja az új pénzügyi palota megépítésére, a jelzett telek beépítésének „*nehezen leküzdhető akadályai vannak*”, ugyanis arra már nem alkalmas, hogy ott a pénzügyi hivatalok elhelyezése mellett az 1 négy szobás, 4 három szobás, 2 két szobás és 9 egy szobás pénzügyőri lakás is megépüljön. Kérte továbbá a várost, hogy tegye lehetővé a Széchenyi utca és a Károlyi tér sarkán lévő beltelek felajánlását, hogy ott egy kétemeletes, monumentális épületet létesíthessenek.[7]

Márciusban valóságos mozgalom indult meg a pénzügyi palota Széchényi útra helyezése érdekében. Városlakók, városatyák, újságírók és építészek igyekeztek meggyőzni a *Nyírvidék* olvasóit arról, hogy az új pénzügyi székház számára az Állami Jegyintézet épületével szemben lévő Széchenyi úti telek felel meg a legjobban. Az érvek között szerepelt a többi között az a tény, hogy bár arra a helyre a városvezetés a kultúrpalotát tervezte, ennek a tervnek a kivitelezésére egyelőre nem állnak rendelkezésre a szükséges anyagi források, másfelől fontosnak tartották, hogy az új pénzügyi palotát a város főforgalmi útvonalába építsék, hogy az a vármegye különböző pontjairól

[2] SzSzBML V.B. 77. III. 1070/1923. 39067.

[3] V.B. 72. Kgy. 79/1924 K: 2624/1924.

[4] Nyíregyházán új pénzügyi palota épül. *Nyírvidék* XLV: 14. 1924. január 17. 4.

[5] Hová építik az uj pénzügyi palotát? *Nyírvidék* XLV: 26. 1924. január 31. 2.

[6] Tavasszal megkezdik az uj pénzügyi palota építését. *Nyírvidék* XLV: 39. 1924. február 16. 3.

[7] SzSzBML V.B. 77. III. 1070/1923. 9137.

vasúton érkező adózók számára is könnyen megközelíthető legyen. Lényegesnek tartották továbbá, hogy a pénzügyi palota erre a helyre építésével hozzájáruljanak a Széchenyi út és Károlyi tér kiépüléséhez.[8]

A város végül engedett a kérésnek, ahogyan az a márciusi közgyűlési jegyzőkönyvben olvasható, ám kezdettől fogva ragaszkodott bizonyos feltételekhez. Így a pénzügyi palotának legalább két emeletes, monumentális épületnek kell lennie, az utca és tér felől zárt frontokkal. Az építkezésnek két éven belül le kell zajlania. Az épületben a – pénzügyminiszteri leiratban jelzett – 16 lakás valóban megépüljön, aminek révén a város területén felszabadult lakások ténylegesen felszabadulhatnak, hogy azokat a lakásínség enyhítésére lehessen fordítani. Az épület terveit az építtető a városi tanácsnak elbírálásra mutassa be.[9]

Az épülettervek

Az új pénzügyi palota, valamint a pénzügyőri lakások tervezését a pénzügyigazgatóság Maróthy Kálmán nyugállományú mérnökkari ezredesre bízta, aki az év júniusára már el is készítette az épület terveit (1. kép). Maróthy a palotának egy 40 axisos homlokzatot tervezett, hangsúlyos középrésszel, mely a Károlyi tér és a Széchényi utca sarkánál találkozó épületszárnyakat fogja össze. Az épület magasföldszinten nyugszik. A főbejárati homlokzatrész öt tengelyre épül, középen három

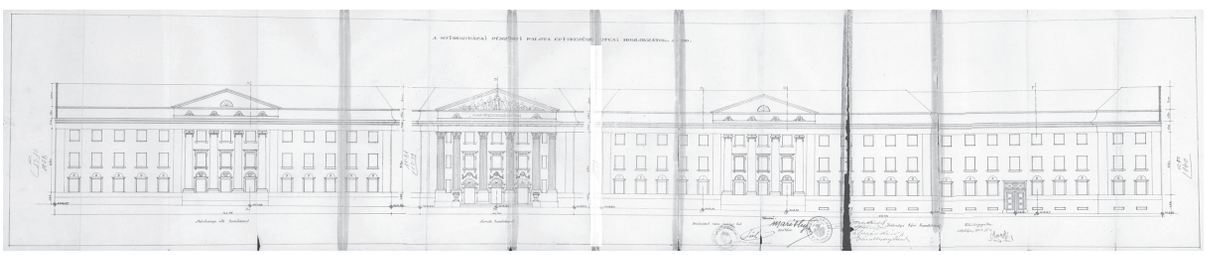

1. kép
Tervrajz a pénzügyi palotáról (SzSzBML V.B. 83. III. 3. d.)

Fig 1
Design of the Financial Palace (SzSzBML V.B. 83. III. 3. d.)

félköríves záródású bejárati ajtóval. A tengelyeket három szintet átfogó, a homlokzat elé állított hatalmas korinthoszi oszlopok választják el egymástól, ezeken nyugszik a rizalit palmettás párkánya, fölötte szobrászi díszekkel ékesített timpanon húzódik. A nyugati és északi épületszárnyak falfelületei zömében dísztelenek, mindhárom szinten egyenes záródású ablakokkal, csupán a földszinti ablakok fölé tervezett íves záródású díszítőelemeket az építész. A falak függőleges tagolását, mind az északi, mind a nyugati homlokzat középtengelyében elhelyezett rizalitok biztosítják. A három tengelyes rizalitokat ion fejezetes féloszlopok tagolják, fölöttük az épület főbejárati homlokzatkiképzéséhez hasonlóan kialakított timpanonnal (2. kép).[10]

A terveket a július 28-i tanácsülésen mutatták be. A városi tanács tagjai túlságosan nyomottnak találták, lévén, hogy a második emeleti ablakok a tervrajzon sokkal alacsonyabbnak mutatkoztak

[8] Mozgalom indult meg az uj pénzügyi palotának a Széchenyi-útra való építése érdekében. *Nyírvidék* XLV: 67. 1924. március 20. 3–4.

[9] SzSzBML V.B. 72. Kgy. 307/1924 K: 9914/1924

[10] SzSzBML V.B. 83. III. 3. d.

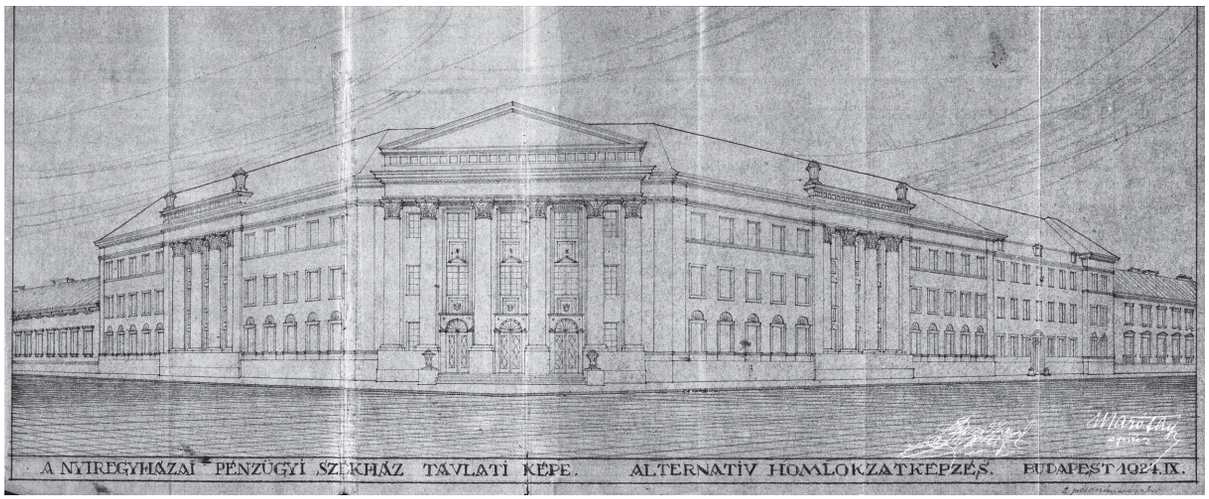

2. kép
A pénzügyi palota homlokzati rajza (SzSzBML V.B. 83. III. 3. d.)

Fig. 2
Façade drawing of the Financial Palace (SzSzBML V.B. 83. III. 3. d.)

az alsó szintek ablakainál, így az emelet magasságának 3,20 m-re való növelését javasolták. Egy másik kérés volt az épület rizalitjai között húzódó falfelületek díszesebbé tétele.[11]

A városi tanács kérésére Maróthy később újabb terveket készített, amelyek alapján végül megépült a székház. Az új tervrajzon az építész megemelte a második emelet szintjét, a főbejárati homlokzatrészre pedig műkőből és stukkóból készített, plasztikus díszeket tervezett. Elmaradt viszont az oldalszárnyak rizalitjai fölül a timpanon, ezek helyét kazettákkal díszített attika vette át, két szélén műkőből készült urnákkal.[12]

Az építkezés

1924. április elején úgy tűnt, hogy a palota építése a megvalósulás fázisába lép. A város elkezdte az építkezésekhez szükséges tégla kiszállítását.[13]

Május közepére a telek átadása is jogerőre emelkedett, de az építkezés megkezdése késlekedett, ugyanis az épület végső tervei csak lassú ütemben készültek el.[14]

1924 júniusában a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium zártkörű versenytárgyalást hirdetett az új pénzügyi székház építési munkáira. Az ajánlattételre természetesen a nyíregyházi építőmestereket is felszólították. A pályázatokat az év július 7-ig kellett benyújtaniuk az arra vállalkozóknak. Ugyanekkor az építkezéshez szükséges vasanyagra egymilliárd koronát utalt át az állampénztár a szállítással megbízott egyik fővárosi cégnek.[15] Döntöttek továbbá az építőanyagot szállító cégek ügyében is.[16]

[11] SzSzBML V.B. 77. IV. 267 1/2/1924. K: 21657/1924.

[12] SzSzBML V.B. 83. III. 3. d.

[13] A város megkezdte a téglaszállítást az uj pénzügyi palota építéséhez. *Nyírvidék* XLV: 79. 1924. április 4. 3.

[14] SzSzBML V.B. 77. K.14788/1924.

[15] Juliusban hozzákezdenek a pénzügyi palota építéséhez. *Nyírvidék* XLV: 136. 1924. június 15. 3.

[16] Döntöttek a pénzügyi palota épitkezésehez szükséges anyagszállítások dolgában. *Nyírvidék* XLV: 138. 1924. június 18. 2.

Az új pénzügyi székház építésére felszólítottak közül 12 építési vállalkozó budapesti volt, ami igen nagy aggodalommal töltötte el a helyieket, hiszen joggal érezhették, hogy a kiszélesedett konkurencia miatt a palota építése más városok iparosainak ad majd kenyérkereseti lehetőséget, és más városokba viszi a pénzt.[17]

A város iparosságát és érdekeit védendő dr. Bencs Kálmán polgármester feliratot intézett a belügyminiszterhez, melyben rámutatott a tényre, hogy Nyíregyháza képviselő-testülete a pénzügyi palota céljaira felajánlott telek átengedését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a palota felépítésével a helybéli iparosokat bízzák meg, ezzel szemben a helyi iparosokat nem szólították fel ajánlattételre. Továbbá kérte a miniszter közbenjárását az ügyben.[18]

Az építési munkák elvégzésére beérkezett mintegy 15 pályázat elbírálása Budapesten zajlott. Az eredményről a *Nyírvidék* 1924. augusztus 20-án tájékoztatta a város polgárait. A pénzügyminiszter döntése értelmében Pisszer János, Kálmán Károly és Várallyay Sándor nyíregyházi építészeket bízták meg az új pénzügyi székház felépítésével.[19]

Szeptember elején a pénzügyigazgatóság kifizette a városnak az építési engedély díját, mely akkor 6.765.640 koronát tett ki, és ezzel kezdetét vehették az építési munkálatok.[20] *„Örömmel látja a város ünnepre készülő közönsége, hogy a pénzügyi palota épitése immár javában folyik. Eddig az élőfák kiirtása, elszállítása történt meg. Elkészült az ideiglenes iroda és munkáslakás, készen vannak az építési kutak, mészvermek s most van folyamatban az alapfalak kijelölése és pincetömb ásása.”*[21] – tudósította olvasóit a *Nyírvidék*. Már álltak az alapfalak, amikor 1924. szeptember 27-én megrendezték az alapkőletételt. Az ünnepélyes eseményen dr. Kállay Miklós főispán, Énekes János prépost kanonok, Mikecz István alispán, dr. Bencs Kálmán kormányfőtanácsos, polgármester, Erdőhegyi Lajos nemzetgyűlési képviselő, Szohor Pál főjegyző, Maróthy Kálmán ezredes, tervező építész, Tóth Bálint miniszteri tanácsos, pénzügyigazgató, Nagy Elek műszaki tanácsos, Hoffmann Sándor műszaki főtanácsos, Vágó Dániel műszaki tanácsos, Horváth Bertalan helyettes pénzügyigazgató, Sikorszky István iparkerületi főfelügyelő, Osgyáni József és Juhász Mihály városi tanácsosok, Seeberg Ármin helyettes pénzügyigazgató, Pisszer János építész, Kálmán Károly, Várallyay Sándor építőmérnökök, Marton László mérnök, Kapler Géza fővárosi építész vett részt (3. kép). Az alapkő a Széchenyi út és a Károlyi-tér sarkán, a homlokzat bal szárnya alá került. Az alapfal üregébe helyezték el az üvegbe dugaszolt alapkőletételi emlékiratot.[22]

Októberben megtörtént a telek átadása, melyet a város újabb feltételek teljesítéséhez kötött. Ragaszkodtak hozzá, hogy a front összes oszlopa és az ablakkávák nemes kőanyagból, a földszinti ablakok vasrácsai pedig díszes kivitelben készüljenek el.[23] Bár úgy tűnt, hogy az épület még a tél beállta előtt tető alá kerül, a hidegre való tekintettel a vállalkozók a következő év márciusáig szüneteltették az építkezést.[24]

Más akadályok is késleltették a munka befejezését. 1925 áprilisában a város rövid időre leállította a palota oszlopainak az építését, amikor arról szerzett tudomást, hogy azokat nem nemes kőanyagból készítik.[25] Ám a dolognak nem voltak komoly következményei. Pár levélváltás után

[17] A pénzügyi palota építésének helybeli iparosok kezébe kell jutnia. *Nyírvidék* XLV: 144. 1924. június 26. 2.

[18] SzSzBML V.B. 77. IV/267 1/2/1924. K: 19883/1924.

[19] A pénzügyminiszter döntött a pénzügyi palota építésében. *Nyírvidék* XLV: 190. 1924. augusztus 20. 1.

[20] SzSzBML V.B. 77. IV/267 1/2/1924. 25422.

[21] A pénzügyi palota épülése. *Nyírvidék* XLV: 206. 1924. szeptember 10. 6.

[22] Megtörtént a pénzügyi székház felépítésének első ünnepélyes mozzanata. *Nyírvidék* XLV: 224. 1924. október 1. 4.

[23] SzSzBML V.B. 77. IV/267 1/2/1924. 28576/1924.

[24] Megállt a munka a pénzügyi székház telepén. *Nyírvidék* XLVI: 265. 1924. november 19. 8.

[25] SzSzBML V.B. 77. K: 10869/1925.

3. kép
Felvétel a pénzügyi székház alapkőletételéről, 1924 (JAM Történeti dokumentumok gyűjteménye, leltározatlan)

Fig. 3
Financial Palace's foundation stone laying ceremony, 1924 (JAM Collection of historical documents, uninventoried)

hamar kiegyeztek az építtetőkkel. Kompromisszumos megoldás született: az oszlopok belsejét téglából építették, majd erre műkő burkolat került.[26]

Épülnek az oszlopok

Készül már a szép ház,
A pénzügyi székház.
Nézz csak pajtás oda
Épül már oszlopa.
Nem kőből faragják:
Csak téglából rakják.
Azért még ne nevess,
Hogy e kő nem nemes.
Az lesz majd a máza:
Kő-müves mintázza.

PUCK[27]

[26] Akadálytalanul folyik a pénzügyi székház építése. *Nyírvidék* XLVI: 101. 1925. május 6. 2.

[27] Puck: A pénzügyi ablakok. *Nyírvidék* XLVI: 83. 1925. április 12. 10.

Már 1924 októberében felmerült az ötlet arra nézve, hogy a palota már meglévő két emeletére egy harmadikat húzzanak. A harmadik emelet megépítését elsősorban a városban uralkodó lakásínség és a hivatali helyiségek hiánya indokolta volna. Azt tervezték, hogy itt helyezik el a földművelésügyi tárca körébe tartozó hivatalokat, így a gazdasági felügyelőséget és az erdőfelügyelőséget.[28] A terv – annak valószerűtlensége miatt – elég korán meghiúsult. A szakértőkből álló bizottság 1925 júniusában ült össze, hogy megtárgyalja a harmadik emelet ügyét. Ekkorra már álltak a homlokzat oszlopai, elkészült a koronázópárkány, és a tetőzet nagy része is készen állt. Építészeti szempontból szinte lehetetlen lett volna egy újabb emelet felhúzása oly módon, hogy az az összképet ne rontotta volna, az anyagiakról nem is beszélve, ugyanis a harmadik emelet megépítése 200.000 aranykoronánál többe került volna. Mivel a földművelődésügyi minisztérium által kért 11 hivatali helyiség a palota épületében rendelkezésre állt, úgy döntöttek, hogy az ugyanezen hatóságtól kért 6 lakás céljára egy kétemeletes külön szárnyépületet építenek a palota akkori udvarán.[29]

A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium az épületszobrászati, valamint a különböző belső munkálatok – így a burkolás, festés, asztalos-, lakatos-, üvegesmunka, kályharakás stb. – elvégzésére 1925 júniusában hirdette ki a versenytárgyalást.[30] A pályázati döntés alapján a palota építési munkálatainak jelentős részét a helybéli iparosság nyerte el. A kőműves-, bádogos- és ácsmunkákat Pisszer János, Kálmán Károly és Várallyay Sándor nyíregyházi építőmesterekkel végeztették el.[31] Az üvegezéssel, a vassal és a cserépkályhákkal kapcsolatos munkák a fővárosi iparosság kezére kerültek. A műkőre csupán egyetlen pályázat érkezett be, így azt a budapesti Czeglédy Jenő nyerte. A szobrászati munkák Osváth Antal nyíregyházi műhelyében készültek.[32]

Az építkezés befejezéséről nem rendelkezünk pontos adatokkal. Tény, hogy 1926 júliusában a Szabolcs–Ung Vármegyei Nemzeti Munkavédelmi Hivatal, Szabolcsvármegye Vitézi Széke és maga a pénzügyigazgatóság is birtokba vette az új épületet.[33] Az sem tisztázódott, hogy egészen pontosan mennyibe került az építkezés. A palota építési költsége, azaz 5 milliárd korona az 1923–1924-es költségvetési évre volt előirányozva.[34]

A város polgárait és a helyi sajtót élénken foglalkoztatta a pénzügyi palota kérdése. Kíváncsi tekintetek követték végig az építkezés folyamatát. Sokan nem voltak elégedettek az új pénzügyi székház kinézetével (4. kép). Legfőképp az épület magasságát és a monumentalitás hiányát kifogásolták, ugyancsak érték kritikák a homlokzat kiképzését. A lakosság a Városi Tanács azon véghatározata ellen is tiltakozott, melynek tartalma az értékemelkedési járulék kivetése volt. Ugyan elfogultan – a többi között – ekképpen jellemezték az új épületet: „*az új pénzügyi palota nem is palota s legfeljebb a papiroson, a tervben való az, a valóságban ellenben egy igen-igen egyszerű olyan kétemeletes épület, amely alig magasabb egy rendes, becsületes békebeli földszintes háznál*.”[35] Egy másik vélemény szerint: „*A város legszebb terét beépítették egy sikerületlen, művészietlen, kaszárnya stílusú monstrum épülettel.*”[36] Voltak pozitív vélemények is. 1926 májusában tiszteletét

[28] Miféle hivatalok kerülnek a pénzügyi palota harmadik emeletére? *Nyírvidék* XLV: 228. 1924. október 5. 3.

[29] A szakértők véleménye szerint a harmadik emelet teljesen elcsúfítaná a pénzügyi palotát. *Nyírvidék* XLVI: 140. 1925. június 24. 4.

[30] Árlejtési hirdetmény. *Nyírvidék.* XLVI: 129. 1925. június 10. 6.

[31] A pénzügyi palota hátralévő munkálatait is nyiregyházi iparosok nyerték el. *Nyírvidék* XLVI: 148. 1925. július 4. 3.

[32] Ma délben döntöttek a pénzügyi palota építkezési munkálatainak pályázatára beérkezett ajánlatok fölött. *Nyírvidék* XLVI: 147. 1925. július 3. 4.

[33] Költözködik a pénzügyi palota. *Nyírvidék* XLVII: 148. 1926. július 4. 7.

[34] Döntöttek a pénzügyi palota építkezéshez szükséges anyagszállítások dolgában. *Nyírvidék* XLV: 138. 1924. június 18. 2.

[35] SzSzBML V.B. 77. IV/267 1/2/1924. 35811/1924.

[36] SzSzBML V.B. 77. IV/267 1/2/1924. 35812/1924.

tette a városban József Ferenc főherceg, aki Tóth Bálint pénzügyigazgatóval való beszélgetése során az alábbi szavakkal illette az épületet: „*Gratulálok a gyönyörű szép palotájukhoz, Pénzügyigazgató Ur. Egyike Nyíregyháza legszebb épületeinek. Klasszikus, nemes egyszerűsége teszi olyan kiválóan széppé*”.[37]

4. kép
Korabeli fotó az egykori pénzügyi palotáról (JAM Történeti dokumentumok gyűjteménye. Td.67.230.1.8.a)

Fig 4
Contemporary photograph of the former Financial Palace (JAM Collection of historical documents, Td.67.230.1.8.a)

Irodalom

Mecsei 2011.
Mecsei Éva: Lépések a városiasodás útján. Nyíregyháza épített környezete a 18–19. században. In. Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza 2011. 233–252.

SzSzBML
Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Nyíregyháza
V.B. 72. Nyíregyháza Rendezett Tanácsú Város (1929-től Megyei Város) Közgyűlésének és Képviselőtestületének iratai 1872–1950.
V.B. 77. Nyíregyháza rendezett tanácsú város (1929-től megyei város) polgármesterének iratai 1872–1950.
V.B. 83. Nyíregyháza Rendezett Tanácsú Város (1929-től Megyei Város) Mérnöki Hivatalának iratai 1872–1950

Madár Ximena

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: ximenamad@gmail.com

[37] József Ferenc főherceg kritikája a pénzügyi palotáról. *Nyírvidék* XLVII: 104. 1926. május 9. 5.

History of construction of the former Financial Palace in Nyíregyháza

My colleagues frequently ask me: “So when this house was built?” They were the ones who inspired me to write the history of the construction of the building housing rich collections of the Jósa András Museum. I made research in archives and local media. My interest focused on the circumstances determining the process of construction, and the judgement of the building by the local inhabitants and leaders of the town.

Ximena Madár

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: ximenamad@gmail.com

A Bessenyei György Népfőiskola[1]

Tóth Sándor

A vesztes második világháború után a hazánk területén folyó egy éves harcok következtében a régi társadalmi és intézményrendszer összeomlott, megszűnt. A győztes hatalom ráerőszakolta társadalmi rendszerét – első rendszerváltás – és ideológiáját a vesztesekre az élet minden területén.

Az 1919-es tanácsköztársaság tanárai visszakerültek a Magyar Képzőművészeti Főiskolára. Berény Róbert (1945), Bíró Mihály (1947), Bortnyik Sándor (1949), Poór Bertalan (1948) és a fiatal baloldali elkötelezettségű művészek kaptak kinevezést. Barcsay Jenő (1945), Ferenczy Béni (1945), Domanovszky Endre (1945), Pátzay Pál (1945), Bernáth Aurél (1945), Újvári Béla (1945), Kmetty János (1946), Fónyi Géza (1946) lettek az új tanárok. A régi mesterek közül csak Kisfaludi Strobl Zsigmond (1921), Szőnyi István (1934) és a geometria oktatója, Krocsák Emil (1939) maradt a tanári kar tagja.

Pátzay Pál (1947–1949), majd Bortnyik Sándor (1949–1956) rektorsága idején – a zsdanovi kultúrpolitika, a szocialista realizmus szellemének megfelelően – a tanári kar Bencz László (1948), Ék Sándor (1949), Hincz Gyula (1949), Kádár György (1949), Koffán Károly (1949), Papp Gyula (1949), Mikus Sándor (1949), Beck András (1948), Kapos Nándor (1948), Konecsni György (1949), Bánhidi Andor (1950), Szabó Iván (1950), Bán Béla (1952), Raszler Károly (1951) és Gyenes Tamás (1953) tanárokkal bővült. Utóbbi kettőt Szovjetunióban végzett tanulmányai után nevezték ki.

Az új ideológia és a kollektív társadalmi rend következtében megszűntek a művészeti magániskolák, nagy hírű mesterek vezette műhelyek. Országszerte alakultak helyi mesterek vezetésével társadalmi (szakszervezeti) háttérrel szabad művelődési közösségek, szabadiskolák. Szegeden Tápai Antal és Vlasics Károly, Miskolcon Imreh Zsigmond, Diósgyőrben Klaudinyi László és a fiatal Papp László, Debrecenben Félegyházi László és Holló László, Sopronban Ágoston Ernő, Orosházán Kerti Károly, Budapesten Kirschmayer Károly vezettek híres szabadiskolát ismereteim szerint. A Dési Huber és a Derkovits kollégium, valamint a különböző szakszervezeti művészeti szabadiskolák Budapesten meghatározóak voltak.

A „szabadiskola" a szépművészetet aktívan kedvelők, maguknak és szűkebb környezetüknek örömforrásként festegető, mintázgató „vasárnapi festők" mellett a majdani élethivatásra készülő fiatalok közös műhelye volt.

Nyíregyházán 1946-ban alakult meg a Bessenyei György Népfőiskola, mely különbözött az ország más városaiban lévő szakköröktől, szabadiskoláktól. A népfőiskolán kollégiumi rendszerű, bentlakásos, étkezéses rendszerben nemcsak rajzot, festészetet, mintázást, hanem úgynevezett közismereti tárgyakat, művészettörténetet, néprajzot, franciát stb. tanítottak.

---

[1] Az alábbiakban régről származó emlékeimet vetettem papírra. Az írás végén az érdeklődőknek áttekintést adok a vonatkozó irodalomról.

Az alapító Berky Nándor szobrász (Versec, 1911 – Debrecen, 1981) egyben a népfőiskola első igazgatója. Diószegi Balázs (Kunszentmiklós, 1914 – Kiskunhalas, 1999). Z. Szalay Pál (Léva, 1891 – Szentendre, 1975) és Ősz Dénes (Budapest, 1915 – Bergisch Gladbach, 1980) festőművészek voltak a tanárok. A Bessenyei Népfőiskola a népi kollégium szétverése idején szűnt meg, miként a budapesti Dési és Derkovits népi kollégium. A Derkovits kollégium a Képzőművészeti Főiskola diákszállója lett, a Dési szabadiskolaként napjainkig működik. Az 50-es évek elején a népfőiskola eredményes tevékenységének köszönhetően a nyíregyházi tanulók voltak legtöbben a Magyar Képzőművészeti Főiskolán.

1. kép
Berecz András: Dienes István portréja, farost, olaj, 80×60 cm (Leltári szám: K.96.1.1.)

Fig 1
András Berecz: Portrait of István Dienes, wood-fibre, oil, 80×60 cm (inv.no. K.96.1.1.)

A szabadiskola volt tanulói közül Dániel Reinhold (Nyíregyháza, 1927 – Miháld, 1984) 1949-től a Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója lett, Csizmadia Zoltán

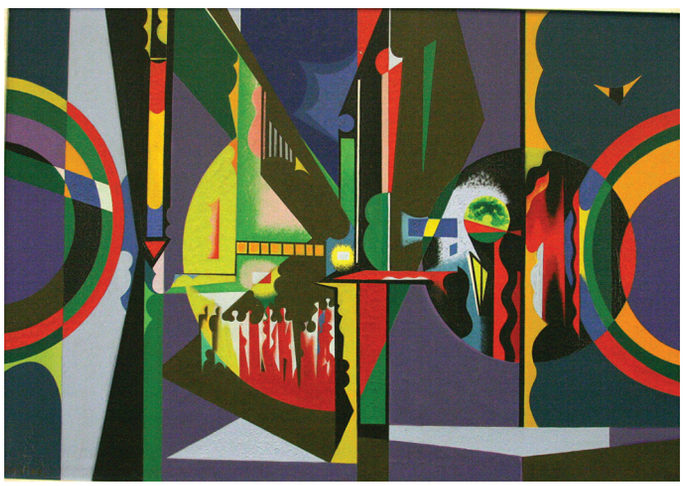

2. kép
Óvári László: Utca III., fa, olaj, 90×130 cm
(Leltári szám: K.83.3.2.)

Fig 2
László Óvári: Street III, wood, oil, 90×130 cm
(inv.no. K.83.3.2.)

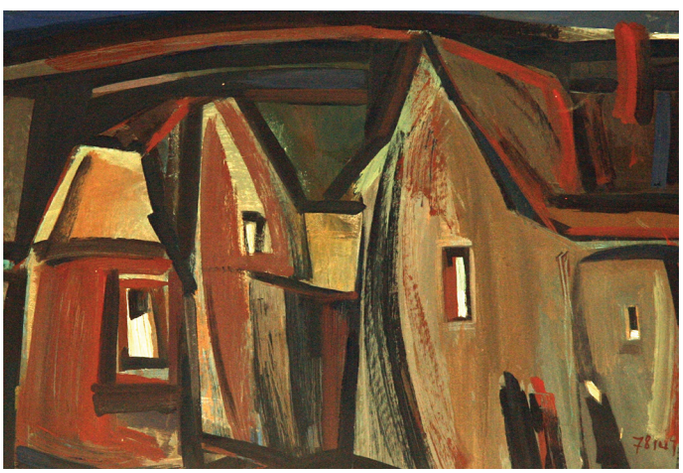

3. kép
Pál Gyula: Hazatérő három asszony, 1978, farost, olaj, 48×68 cm (Leltári szám: K.78.11.6.)

Fig. 3
Gyula Pál: Three women returning home, 1978, wood-fibre, oil, 48×68 cm (inv.no. K.78.11.6.)

(Mátészalka, 1933 –) 1952-től 1958-ig, Berecz András (Nyíregyháza, 1929 – Budapest, 2010) 1950-től 1956-ig (1. kép), Óvári László (Nyíregyháza, 1926 – Budapest, 2009) 1949-től 1953-ig főiskolás (2. kép), Cs. Nagy András (Újfehértó, 1927 – Vác, 2009) 1948–1954 között, Palicz József (Nyíregyháza, 1931 – Zalaegerszeg, 2010) 1950–1956 között, Nagy Sándor (Buj, 1923 –) 1949–1954 között főiskolai hallgató, Váci András (Nyíregyháza, 1928 – Budapest, 1989) 1947–1952 között, Berendi József (Nyíregyháza, 1932 –) 1952–1956 között, Soltész Albert (Debrecen, 1926 – Nyíregyháza, 2015) 1950–1951 között, Péter Mihály (Nyíregyháza, 1926 –) 1950–1951 között főiskolás. Huszár István (Diósgyőr, 1925 – Nyíregyháza, 2004) a szabadegyetem után tanítóként dolgozott, Váci Mihály (Nyíregyháza, 1924 – Hanoi, 1970) költő lett.

A nyíregyházi Bessenyei György Népfőiskola tagjai közül már csak ketten élünk. A fenti névsorból kiderül, hogy volt, aki nem tanult tovább, volt, aki első év után kimaradt, volt, aki négy év után rajztanári oklevelet szerzett, és volt, aki hat év után művészdiplomát kapott.

Huszár István élete végéig Nyíregyházához kötődött. Soltész Albert és Péter Mihály is visszatért egy év után Nyíregyházára a főiskoláról. Pál Gyula rövid kitérők után rajztanári oklevelét kamatoztatta haláláig a főiskolán (3. kép). Berecz András 1956-ban, hatévi stúdium után művészdiplomával tért vissza szülővárosába. Évtizedekig tanított a főiskola rajz tanszékén, szakköröket vezetett, szakfelügyeletet látott el, évekig a helyi képzőművészek titkáraként tevékenykedett. Nyugdíjazása után Budapestre költözött és Szigligeti műtermében festett. Utolsó útjára a Badacsonytördemici temetőben három volt tanítványa, Bihon Géza, Kerekes Elek és Nagy Lajos Imre kísérte, miként 60 évvel előtte a szomszédban, Badacsonytomajban Egri Józsefet is három barátja temette 1951 nyarán. Berecz András nyíregyházi szekkói és mozaikja, valamint táblaképei, rajzai, aquarelljei festői felkészültségének bizonyítékai. Lányáról készült faszobra és néhány érme plasztikai erényeit is felvillantja. Berecz, a legismertebb nyíregyházi festőművész, Barzó Endre (Nyíregyháza, 1898 – Nagykálló, 1953) méltó társa.

Csizmadia Zoltán alföldi és balatoni tájképei a ma már oly ritka, közvetlen élményből táplálkozó „a'la prima" festészet nagyszerű alkotásai. Az ipari kerámia egyes elemeinek felhasználásával, újraértelmezésével korszerű, dekoratív kerámia faliképeket készített.

A Népfőiskola tagjai közül Nagy Sándor az egyetlen, akit Munkácsy Mihály-díjjal ismert el a társadalom. A mester prehisztorikus korokat idéző „faragatlan" kövei Budapesten is – a Százados úti műteremben – a Szabolcs-szatmári emberek érdes keménységét tükrözik. 1947-ben a Népfőiskola első kiállításán az első díjat Nagy Sándor, a második díjak egyikét Berecz András kapta.

Mi lett a többiekkel? Váci Mihály költő lett, Berendi József útját Párizsban nem ismerem. A főiskola elvégzése után vagy Pesten maradtak, vagy az akkortájt a politika által vidéken szervezett művészeti alkotóházakba költöztek, és vagy tanári állást, szakkörvezetést vállaltak, vagy képcsarnoki megbízásokra rézkarcokat készítettek, illetve a heti beadásra képeket festettek, esetenként vidéki országos jellegű kiállításokon szerepeltek. Megtelepedésük helyének határait művészi tetteik ritkán lépték át. A Nyíregyházára hazatértekre is elmondható ez.

A Bessenyei Népfőiskola volt hallgatói a számtani sor szerint 1 és 14 között helyezkednek el. Az egyes a legjobb (Munkácsy-díjas) és természetesen a tizennégyes – jelen esetben a pályát elhagyó költő – a legkevésbé sikeres a szépművészet területén. A társaság fele rangsor nélkül: Nagy Sándor, Csizmadia Zoltán, Berecz András, Cs. Nagy András, Pál Gyula, Váci András, Palicz József alkotó éveik során a magyar szépművészet országos palettáját színesítették.

Szeged, 2013. január 2.

A témához kapcsolódó irodalom

Balogh István – Papp Tibor

Pál Gyula. Megyei Városi Művelődési Központ, Nyíregyháza 1983.

Berecz András

Képzőművészet Szabolcs-Szatmár megyében. *Népművelés* 6: 1. 1959. 29.

Berecz András kiállítása. Katalógus 1976. június 5–19. Szabolcs megyei Lapkiadó Vállalat, Nyíregyháza 1976.

Csizmadia Zoltán – Csizmadia Zoltánné

Csizmadia Zoltán: művek, 1956–2008. Csopak 2008.

Egri Mária

Palicz József gyűjteményes kiállítása. *Szolnok Megyei Néplap* 20: 248. 1969. október 25. 5.

Feledy Balázs

Berecz András kiállítása. Katalógus. Városi Galéria, Nyíregyháza 1998.

Koroknay Gyula

Nyíregyháza művészettörténeti emlékei. Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat, Nyíregyháza 1971.

Koroknay Gyula

Két nyíregyházi kiállítás. *Művészet* XIII: 3. 1972. 28.

Kortárs Magyar Művészeti Lexikon I–III.

Szerk. Fitz Péter. Enciklopédia Kiadó, Budapest 1999–2001.

Matits Ferenc

Váci András festőművész, 1928–1989. Vaja Önkormányzata,Vaja 1998.

Dániel Reinhold festőművész visszaemlékezése. [Recollection by Dániel Reinhold painter.] *NyJAMÉ* LIII. 2011. 219–235.

Pogány Gábor

Csisztu Mihály grafikusművész. *Művészet* XIII: 5. 1972. 30–31.

Pór Bertalan

Fiatal Barátaimhoz (Váci András) *Magyar Ifjúság* Évf: szám 1958. november 8. oldal

Rabóczki László – Rabóczki Lászlóné – Soltész Albert

Soltész Albert festőművész – Életút – Életmű képekben. Nyíregyháza 2006.

Rozványi Márta

Pál Gyula kiállítása a Fényes Adolf-teremben. *Művészet* VII: 7. 1966. 41–42.

Telepy Katalin

Gondoltok Váci András és Pintér Éva kiállításának megnyitóján. *Művészet* XIII: 8. 1972. 40–41.

Szabolcs-Szatmár megye múltja és jelene képzőművészetünkben. *Művészet* X: 10. 1969. 45.

Tóth Sándor – Tóth László – Kádas István

Találkozások Berecz András festőművésszel. *Pedagógiai Műhely* V: 1. 1979. 73–81.

Tóth Sándor

Csizmadia Zoltán. *Pedagógiai Műhely* III: 1. 1977. 108.

Wehner Tibor

Nagy Sándor. In: Wehner Tibor: Modern Magyar Szobrászat, 1945–2010. Corvina, Budapest [2010] 216.

Nagy Sándor. In: Szövetség: 249 szobrász. Szerk. Wehner Tibor. Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének Szobrász Szakosztálya, Budapest 2006. 294–298.

Tóth Sándor

H–6726 Szeged
Középfasor 40.

The Bessenyei György Folk High School

Between 1951–59, I was in rapport with the heroes of my study as the student of the Hungarian Art School. We were fellow students, classmates, dormitory mates. Between 1974–2012 I lived in Nyíregyháza, for long years I was the East Hungarian secretary of the Association of Hungarian Artists and professionally dealt with fine arts of Szabolcs-Szatmár-Bereg County.

Sándor Tóth

H–6726 Szeged
Középfasor 40.

Ilosvay Ferenc (1914–1990)
A szülőföld és a természet szerelmese

D. Rácz Magdolna

Az 1957-től 1990-ben bekövetkezett haláláig emigrációban élő Ilosvay Ferenc életéről és munkásságáról 1995 és 2004 között több értékes tanulmány látott napvilágot (Katona 1995., Katona 1998. 226–234., Iváncsics 2000., Plavecz 2000., Szitha 2003. 100–145., Szitha 2004a., Szitha 2004b., Jánosi 2004.). Az oly forrón szeretett szülőföld felfedezte elvesztett gyermekét. Az író Budapesten született, de a Nyírséghez kötötték eltéphetetlen gyökerek. Gyermekkori emlékei Nyírábrányhoz (Ördög Ábrány) (Katona 1995. 417.), az ifjúkoriak Nagykállóhoz fűzték. Hol máshol születhetett volna első könyve, a *Jó vadászatot!* (Ilosvay 1994.). *„Szűkebb hazám a Nyírség és Érmellék határán volt, a guthi erdő Nyíracsád felé, a bagaméri erdő Érmihályfalva irányában terjeszkedett, s Bagamér kisközség alatt ölelkezett eggyé, hogy onnan termetes törzslábakkal lebandukoljon majdnem Nagyváradig. Ez az erdősáv a váradlesi fenyvesekben ért véget. Gyönyörű foltja volt ez Magyarországnak, sok híres ember született az erdőségek szélén kuporgó cseppnyi falvakban: tudós, író, poéta, betyár, lókötő és politikus."* (Nyúl úr – Ilosvay 2000. 63.)

Életét a természet szeretete, a vadászat, a hit és az írás szenvedélye tette teljessé. Irodalmi munkásságából ez a tanulmány a természethez és a szülőföldhöz kötődő műveinek szépségét hivatott bemutatni. Egész ehhez kapcsolódó munkásságában meghatározó a személyes hangvétel, a mesélő, humoros, fordulatos, tájszavakat, népi szólásokat, szófordulatokat természetes módon használó nyelvezet. Mesterien bánik az írói eszközökkel. Hangvétele olykor egészen líraivá emelkedik. Minden novella olyan friss és eleven, mintha éppen a jelen egy pillanatát rögzítette volna. Nem véletlen, hogy ő maga sem írónak, hanem sokkal inkább mesélőnek érezte magát. Első, 1943-ban megjelent kötete elöljárójában így szól hozzánk: *„Köszöntelek Téged, Olvasó. Örömmel üdvözöllek területünkön, … tiszteld meg házamat, kényelmesen helyezkedj el az öreg ripszhuzatos karosszékbe. Poharat teszek eléd, telitöltöm kicsit karcos, kicsit fanyar, kicsit savanyú homoki borral, és ha szívesen hallgatod, mesélek Néked."* (Elöljáróban – Ilosvay 1994. 14.) S ki ne hallgatná szívesen a fordulatosan élvezetes igaz meséket, melyekből árad a hazai tájak, emberek növények és állatok iránti szeretet? Minden szavából sugárzik a természet iránti tisztelet és a szakértelem. Ez utóbbi sem véletlen, hiszen élethivatásának választotta a természet védelmét, gondozását. Sopronban erdőmérnöki karon végzett, majd Gödöllőn állat és növénytani tudását mélyítette el (Katona 1995. 417.). Ehhez párosult rendkívüli megfigyelőképessége és írói tehetsége. Írásaiban szinte eggyé válik a szülőfölddel, a természettel: *„…ha megsurran lábam alatt a szabolcsi homok, vagy Bihar, Szatmár, Hajdú laposait járom, szemem elrévedez a messzi láthatár másnak egyhangú, nékünk annyira színes képén, egyszeriben elfeledkezem a sötét, cserkeutas erdőkről, a kaptatós hegyi ösvényekről, az őz böffentéséről, a bika diadalmas trombitahangjáról, a kan morgásáról, és szívem, lelkem, fülem csak az apró*

pittyenéseket, nagyképű, hetykélkedő hápogásokat, a kakas riasztó dobolását, a fogoly kerregését, a fürj pittypalattyát hallja és szívja magába, mint csecsemő édesanyja puha, meleg keblének életadó nektárját." (Elöljáróban – Ilosvay 1994. 12.)

Vadászíró is lehetne, de mégsem az, több annál. Erkölcsi tanító. Tiszteletre, alázatra tanít ember, állat és növény iránt. *„Valami történt velem. Talán csak annyi, hogy látni és ismerni kezdem az embert. Megvallom: cseppet sem egyszerű, s lelkileg nem könnyű ezt az élményt- t ú l é l n i! Ma már tudom: az ember több, s egyben kevesebb, mint a világa, melyben él."* (Egyszerű történet – Ilosvay 1964. 59.) Elgondolkodtató szavak. Mélységes bölcsesség lakozik bennük. Valóban, az ember kicsiny, törékeny része a természet hatalmas világának, de egyben több és erősebb is, mint világa, hiszen ő az egyetlen lény, aki képes tudatosan óvni vagy pusztítani azt. Ahhoz, hogy valamilyen mértékben megértsük, megőrizzük világunkat, magunknak is sokat kell tennünk, hiszen ahogy ő írja: *„Az ember tapasztalhat, láthat, tanulhat eleget, lehet szakértő és tudós, de teljesen, minden vonatkozásában soha nem ismerheti meg a Természetet, az állatok csodálatos világát, lelküket, szokásaikat."* (Hej, a róka – Ilosvay 1994. 132.)

Ilosvay Ferenc minden szavával, tettével ebben segít nekünk. Bebarangolhatjuk vele hazánk tájait. Alkotásaiban az ember teremtő, védő munkájának jelentőségét hangsúlyozza. A természet kiszolgáltatott az embernek. A Mindenható rábízta e hatalmas érték gondozását. Bölcsen rendezte, hogy az ember is függ a természettől, hiszen a felelősen gondolkodó ember óvja, védi a természet kincseit.

„Az ódon írásokban olvasható, sokszor történelmet formáló nagyvadak: medvék, farkasok, prüszkölő hiúzok, kárpáti szarvasbikák és kormosszürke, gyilkos agyarú vadkanok ideje elmúlt… Hogy mégis beszélünk vadakról, köszönhető a magyar tájak jótékony adottságainak, a magyar ember természetének, aki „néma erdőnek", „Holt vidéknek" nevezi azt a tájat, ahol nem látni vadat, s mindent elkövet, hogy benépesítse az erdők pagonyait, a mezők, nádasok világát." (Elöljáróban – Ilosvay 1995. 9.)

S hogy milyen eredménnyel?

„Akad még kapitális bika, aranyérmes agyaras, nagy bajuszú túzokkakas, hullámos csigájú muflonkos. Vizeink, mocsaraink rejtekében rabol még a vidra, a középhegységek járatlanabb részein fellelni még a tekergő vadmacska nyomát, vadvizeinken megfordul, sőt költ a vizimadárság számos ritka fajtája. A bükki erdőségek lankáin pisszeg a császármadár, a síksági erdők dús füvű tisztásaira jócskán váltanak ki a szebbnél szebb őzbakok. Van még vad Magyarországon!" (Elöljáróban – Ilosvay 1995. 9.)

S hogy ez így is maradjon, az ember bölcs, kitartó, egész életen át tartó munkája szükséges.

Az író természethez és az élethez való viszonyát meghatározta az élete első sikeres vadászata után elhangzott avatóbeszéd.

„Jegyezd meg egész életedre: a vadász elsősorban gyámolítója, csak másodsorban elejtője a vadnak. Őrizd meg mindenkor a természet szeretetét lelkedben. Óvjad annak zavartalanságát, üldözd az orozva járó embert, ápold bárhol lévő területed állományát, és űzd el a környékről is az olyan halandót, aki hangoskodó, piszkos vagy kegyetlen. Jegyezd meg, hogy a puska tisztesség, a vadásztilalom pedig a józan, igazságos vadász legszigorúbb törvénye." (Az első vad – Ilosvay 1994. 61–62.)

Maradandó, örök érvényű gondolatok. Mi sem nagyobb bizonyság erre, mint hogy Szegfű László vadászmester ma is e beszédnek a jelen korhoz igazított változatával avatja az újdonsült vadászokat. *„Ölni a lehető legegyszerűbb dolog. Vadászni: szívvel átérzett, bölcsen meggondolt felelősség."* (Elöljáróban – Ilosvay 1995. 7.)

Ilosvay Ferenc egész életében átérezte a felelősséget. Nála erkölcsi fokmérő volt a vadászetika betartása, betartatása. Fegyelemmel és figyelemmel járt mindig az ösvényen. *„Az igazi vadász – hiszen éppen erre tanít az ösvény járása – gyámola és nem gyilkosa a vadnak. Ritkán puskázik, de akkor lövése biztos és megfontolt… Mert a rét, a mező, a nádas – a természet világa – csak úgy szép, ha józan kézzel, végtelen szeretettel gondozza, irányítja életét a terület ura – a vadászgazda."* (Kutya nélkül – Ilosvay 1994. 86.)

Ez a szépség és szeretet hatja át minden sorát. Ahogy az ország különböző tájainak élővilágát varázsolja elénk, elbűvöli olvasóját, az pedig, ahogy a mi vidékünkről, élővilágáról ír, maga a szeretet csodája. Szavai nyomán nem csupán testi mivoltukban elevenednek meg szemünk előtt az itt élő állatok, de halljuk a hangjukat és megismerkedünk élőhelyükkel, művészi tájleírása nyomán feltárul a szabolcsi táj rejtőzködő szépsége. Különleges írói tehetségre utal, ahogyan a *Jó vadászatot!* című művében a várható élményt előrevetíti: *„Itt Szabolcsban egyeduralkodó a homok. Ezzel pedig, azt hiszem, megmondtam mindent, amit tudnod kell, hogy kellőleg tájékozott légy a helyzetről."* (Elöljáróban – Ilosvay 1994. 7.)

Ez a megállapítás mesterien készíti elő az olvasót az élményre. Nem vár semmit, nem érheti semmi meglepetés, hiszen „egyeduralkodó a homok". Ha meg akarjuk tapasztalni e sorok valóságtartalmát, szedelőzködjünk, induljunk portyára mi is az íróval, legyen ő a kalauzunk: *„Végigtekintesz és előtted enyhe, buckás táj nyújtózkodik. … őzet nem nagyon találsz, rucáról pedig nem is álmodozol, ahogy látod a szép sárga homoktengert, az előtted sorakozó rozskereszteket, a magasodó krumpliföldeket és a szikkadtan bóbiskoló ákácsorokat."* (Elöljáróban – Ilosvay 1994. 7.) A természeti tájban megjelenik az ember által megművelt, megkötött, termővé változtatott „homoktenger".

Itt már enyhül a sivárság látszata, oldja a reménytelenség érzését, hiszen ha „ruca" nem is, de kultúrnövény és „ákác" azért megél itt. Hangulatfestő és hangutánzó szavak teszik élvezetessé a leírást, hiszen az ártérkanális hídján „átdübögve" szép sorjában megjelenik a „riogva" elbillegő fogolykakas, a „sebesen iszkoló" tojó a kicsinyeivel. Majd „keresztül vágtál egy krumplitáblán", ahol hirtelen „majdnem hasravágódol egy konok nyúlapón" (Elöljáróban – Ilosvay 1994. 8.).

„A dombtetőn aztán kifényesedik a szemed… A domb aljában szép, feketészöld nádas integet feléd, innen felülről jól látod, hogy bővizű, jó kokojszás, igazi rucaparadicsom… Halk pipelést hallasz, ismerős ugye? Sárszalonka tallózza valahol a nádast, kapkodja finom nyakával, kisujjnyi csőrével a szállongó bogarakat. Nyomban utána, mintha tréfálkoznék veled, öblös „háp-háp" üdvözöl." (Elöljáróban – Ilosvay 1994. 8–9.)

Az olvasó azt hiheti, ez már a legnagyobb csoda, hiszen az író szerint „rucáról nem is álmodozol" – és íme. Ám még innen is tudja fokozni a meglepetést. Nyári lúd, az „ákácfi erdőben",,hízott fürjecske", s a szabolcsi táj „királyi" madara, a fácán is itt lakik.

Mire a körút véget ér, ámulva vesszük észre milyen gazdag e táj. Az író lépésről lépésre fedi fel a táj szépségét, élővilágának változatosságát. A mesélők utánozhatatlan bűvszavával lesz a sívó homokból tündérkert.

Nem véletlenül mondja neki Cs. Jóska bátyja*: „A mi fajtánk – mert te is az vagy, ezért szeretlek – a búzatáblát: aranyhajnak, a nádast: lidércek otthonának, az alkonyatot: Isten mosolyának, a rét pöszmötölését: Mennyei muzsikának véli. Mindenben csak a szépet, a mesést, a költőit látja."* (A titokzatos madárról – Ilosvay 1994. 164.)

Valóban ezt látja és láttatja, bárhol jár az országban. Szavai nyomán felpezsdül a képzelet: *„S látni kezdi az ember a tájat, hallani a szél járását, a madarak hangját, a csellengő vad motozását. Érezni kezdi az erdő illatát, nyelvén megpezsdül a forrás vizének jeges tisztasága, csípője táján a tisztások füvének lágyságát érzi, s szeme előtt járnak a váltókon megfigyelt őzek, a fiatal emsével*

tekergő új malacok, a fák fölött látja a héja barna libbenését, a bokrokból ismerősen rebben az avarszínű császármadár." (Elöljáróban – Ilosvay 1995. 7.)

A tél haldoklásának, a közeledő tavasznak megszemélyesítésekkel, színekkel, madárhangokkal való leírása olyan, mint valami zenemű: *„A hó korhadni kezd, fehér kérgét barna, fekete foltok tarkázzák, holtnak vélt patakok, folyók, tavak szétfeszítik jégbörtön falaikat, s az előmosolygó vízfoltokon már kora reggel felhangzik a telet szapuló réceasszonyságok kárörvendő hahotázása:"…há-há-há sá-padt az öreg már, sá-padt az öreg már há-há-há". A hazatérő egerészölyv ellibben a tottyos nénék felett, s vidáman lekiált: „…meg hiiiuuu…hiuu…" Erre a zöld harkály is felbátorodik, mert ugyancsak megelégelte már a fösvény tél szűkre szabott, befagyasztott pondróadagját: „hihihihi-lüke-lüke…", s összepillog szalonkabátos rokonával a fekete harkállyal, aki – mint minden illem szerint öltözködött bürokrata – helyeslő kuncogással bókol az ölyvnek: Kri-kri-kri…. hiuuu-hiuu-hiuu…"* (Fújnak már a böjti szelek – Ilosvay 2000. 163.)

Egy Duna parti nyári este leírása nyomán megelevenednek: „*Ercsi alatt szomorú és malátafüzekkel ékes zátonyok, a közöttük sulymot, nádat, vidrát, vízimadárságot, ponty-öregapákat és fürge csukát nevelő holtágak, meg azok a süllőtartásos, mederterelő kőhányások… Estefelé a sokfajtájú récék füttyögő szárnyalású csapatai, a jóllakottan köreiket kerítő rétihéják, néhány lomha, krákogó szürkegém-pirinyó lámpások százai, a szentjánosbogarak, az itt-ott pehelykönnyű libbenéssel a sötétlila levegőben lappantyú imbolyog, …be csodás színjátéka a Természetnek."* (Júliusi csavargás a Dunán – Ilosvay 2000. 120.)

Szinte észre sem veszi az olvasó, már megismerkedett az itt található növény, állat és madárfajokkal. Az író gyönyörködtetve tanít.

Mint láthattuk, műveiben nem csupán a tartalmi, de a formai elemek szépsége, különlegessége is figyelemre méltó. Hasonlatokkal, megszemélyesítésekkel ékesített tájleírásai színesek, elevenek, festő ecsetjére kívánkozóak. Tavaszi táj vidámsága, harsánysága, üdesége tükröződik a következő hasonlatban: *„A nap melegen szórta meleg aranyát a tájra, s az erdő fáinak kölyökzöld lombozata, a kankalin és a boglárka sárgája, a kökörcsin bundás kékje és a szökdécselő, pletykáló csermely szélén kövérkedő gólyahír rézarany színe fénylettek, mint kimosdatott iskolásgyerekek valamely ünnepélyen."* (Alkonyodik – Ilosvay 2000. 34.) Vagy éppen az őszi erdő illata, színei elevenednek meg: *„Az erdőnek olyan illata van, mint a pincéknek, ahol a fogadósné-gömbölyű hordókban a már átfejtett újbor pihen. A jegenye, a luc, veresgyanta- és feketefenyők előkelő mélyzöldje és a kőris, juhar sárgája, a bükkök már barnuló bíbora, az éger s a tölgy kapucinus-barnája tarkítja. Az útszélen ritkán, de még reádvillantja fényesen selymes aranyszirmát a boglárka, kikacsint mélykéken a borzas fű közül a kései harangvirág, s feléd integet…"* (Novemberi töprengés – Ilosvay 2000. 86.)

Mennyi szépség mutatkozik ebben a leírásban. Találó, vidám jelzős szókapcsolat a fogadósné-gömbölyű hordó. A kis virágok pajkos megszemélyesítése: reád villantja, kikacsint, feléd integet, a lírai művek szépségével vetekszik. A színeket jelző kifejezései is egyediek: előkelő mélyzöld, kapucinus-barna, és a leginkább lírai művekben felcsendülő a tölgyek színét láttató alliteráció: barnuló bíbora, költői ihletettséget sugallnak.

Az író a nyelv mestere. Prózai művekben szokatlan a közelgő vízparti hajnalnak az ilyen költői eszközökkel, megszemélyesítésekkel, alliterációval történő ábrázolása: *„A vizet nem láthatta a szem, s a vén fák alatt, az öreg ladik ölében a keskeny fapalló végére barkácsolt lesházikó felett a sötétség és a csend nézte az idő múlását. A sötétség aztán megritkult, de a csend még maradt, csak a fákról pottyantak lefelé a köd kövér kölykei, vagy leszaladtak a fák derekán, és fejest ugrottak a mocsár fekete vizébe."* (Újbor – Ilosvay 2000. 124.)

Gazdag nyelvi leleménnyel alkalmazza a legtöbbször a természet világához kötődő hasonlatait. Az egyik legtalálóbb a hegyi patak finom erotikával átszőtt leírása: *„Olyan a hegyipatak – nem győzöm eleget bizonygatni – mint az asszonyféle. Mert itt van ez is, ez a Szalajka. Végigfekszik a bükkön vetett ágyában, a feje, ahol a legszűkebb, az Istállóskőnél, derekát csípeje táját azonban már alkalmas szélességben fordítgatja hol jobbra, hol balra, Szilvásvárad patyolatfehér házai között."* (Dolgot vállalok a „hegybe" – Ilosvay 2000. 94.)

Olvasóit felvidítják tréfás hasonlatai: *„szégyenkeztem, akár a nyírott puli, ha megbámulják a birkák"* (Húsvéti tojás – Ilosvay 2000. 12.) vagy *„biz' Isten úgy járt a szemem, valahányszor kiléptem a kunyhóból, mint a dürrögő mogyoróstyúk kakasáé, ide-oda, fel-le, előre-hátra"* (Feljelentettek – Ilosvay 2000. 89.). Vagy akár: *„Dideregtem, mint a hajtásból patakon át kisuttyanó róka."* (Dolgot vállalok a „hegybe" – Ilosvay 2000. 93.)

Finom lelki húrokat pendítenek meg a hit és természet világát idéző gondolatai: *„A magas hegyek és a magashegyi nagy erdők olyanok, mint a templom csöndjében hallgató gyóntatószékek. Kinyitják az ember lelkét."* (Alkonyodik – Ilosvay 2000. 35.) *„Mert olyan tiszta a vize, mint az örömtől kihulló könny, vagy az oltár rácsától a térdeplőhöz lépegető elsőáldozó lelke."* (Novemberi töprengés – Ilosvay 2000. 86.)

Mintha mesét olvasnánk, úgy elevenedik meg a közelgő zivatar: *„Márpedig a pilisi hegyvonulat felől lomhán, ravaszul, mint valamely óriás borz, kövér fellegtakaró közeledett. Nem fellegek… ezzel kötekedhet ugyan a dunai szél, de eltéríteni nem tudja. Ha ez a láthatárig elnyújtózó felleg-sárkány jönni akar, előbb utóbb ide is érkezik. Ha pedig ideérkezik…"* (Téli történet – Ilosvay 1964. 23–24.)

Ilosvay Ferenc minden mondata, mely a természet világába enged bepillantást, elvarázsolja olvasóit. Békét, harmóniát sugároz. Holott az író élete nem volt tündérmese. Többször megjárta a poklot. 1944 őszén háborúellenessége miatt letartóztatta a Gestapo. Közel egy évig volt koncentrációs táborok lakója. 1949-ben pedig klerikális és szovjetellenes szervezkedés vádjával tartóztatták le, internáló táborokban dolgozott. 1956 után az emigrációt választotta (Katona 1995. 417–418.).

Hatalmas lelkierejét, hazája és a természet iránti végtelen szeretetét azonban semmi nem ingathatta meg. Bárhol járt a nagyvilágban, mindig az otthoni tájhoz hasonlította. Képzeletben soha nem hagyta el az országot. A lelke örökre itt maradt. A természet csodálatos világa meghálálta a szeretetet, mindenütt elé varázsolt valamit, amitől egy pillanatra otthoni tájon járhatott.

Hol a szabolcsi táj elevenedik meg: *„Az ALPESI TÓ gyérecske nádhajából tőkésrécék riadnak elő, amikor tudatlanul és otrombán beletocsog az ember a nádszélbe, mert boldogan ismerte fel a turbánliliom és a nádi kosbor hazai rekettyésekből ismerős értékes-szép virágát. 'Jéé! Hát ti hogy kerültök ide?' Mire a hidegtől és a hosszú télidőtől törpécske nádas visszakotyog: 'És te? Te hogy kerülsz ide?'"* (Van ez így néha – Ilosvay 2000. 189.) Hol a Zempléni hegység szeretett vidéke: *„'NO NÉZD CSAK, mintha odahaza lennék.' Eltűnődik az ember, a hasonlatosságnak örömöt s bánatot egyaránt fellebbentő tüneményén… No, igen – dörmögi a magában járók mórikáló, önmagukkal társalgó módján – ez a szurdok Alsókékedről való. Csak hát ugye … – s felsóhajt – a Hemzsőtető hiányzik mögüle. Hogy is volt az? Itt jobbra, ahogy ülök a hátam megett … – és az ember már magátmutogatásból is hátratekint – … hijnye, a mindenit! Úgy szusszan ki belőle a riadt meglepődés gőze, mint csatos szikvizes üveg felnyitásakor a feszülő pára, s megpezsdült vérrel, fürgén ugrik valamely jobb kilátású pontra. Mert ott böki orrát az ég felé, szürkés kormos sziklaszakállával a 'Hemzső-tető'."* (Van ez így néha – Ilosvay 2000. 186.)

Nem csupán természet iránti rajongását, hanem magyarságához, a magyar nyelvhez fűződő hűségét is óvta, őrizte. Magyar volt és maradt, a szó nemes értelmében. *„De ezért kellett magyarul szólanom valakihez. Mert a magyar nyelv, a magyar értelem, a magyar lélek valahogy másként*

fejezi ki az élet hétköznapi dolgait. S ha erre nem képes, minden értelmét veszti, s mindez nem lesz más, mint lelket ölő unalmas és szürke hétköznap. Pedig az élet mindig, amíg élhető: ünnep." (Magyarul szólni – Ilosvay 2000. 240.)

Ünnep volt az élete? Micsoda tartás, emberi nagyság süt át e sorokon. Végtelen bölcsesség, a természettel, az élet csodájával azonosuló ember hite, szeretete. Mi mást kívánhatnánk neki és magunknak, mint ő első kötete búcsúszavaiban: *„A Természet csöndje és Isten békéje költözzék a földre, és adjon nékünk, embereknek, adjon nékünk cimboráknak, bő termést, vadbő rétet és Jó vadászatot!"* (Ilosvay 1994. 215.)

Irodalom

Ilosvay 1964.
Ilosvay Ferenc: …ha Dunáról fúj a szél / Ilosvay Ferenc; [ill. Domján József]. Nemzetőr, München 1964.

Ilosvay 1994.
Ilosvay Ferenc: Jó vadászatot! Magyar Könyvklub, Franklin Nyomda és Kiadó Kft., Budapest 1994.

Ilosvay 1995.
Ilosvay Ferenc: Tizenkét ösvény: egy vadászév regénye. Madách-Posonium – Sodalitas, Pozsony – Bécs 1995.

Ilosvay 2000.
Ilosvay Ferenc: Tenyérnyi tisztás. Littera Nova, Budapest 2000.

Iváncsics 2000.
Iváncsics Lajos: Egy elfeledett vadászíró. Ilosvay Ferenc. *Nimród* 88: 7. 2000. 8.

Jánosi 2004.
Dr. Jánosi Zoltán: Ilosvay Ferenc portréjához. [Resümée.] In: Az Ilosvayak. Ilosvay Ferenc író születésének 90. évfordulója tiszteletére a Jósa András Múzeumban 2004. október 14-én rendezett emlékülésen elhangzott előadások. Szerk. Lakatos Sarolta. JAM Kiadv. 56. 2004. 17–39.

Katona 1995.
Katona Béla: Egy író hazatér. (Pályaképvázlat Ilosvay Ferencről.) *SzSzSz* 30: 3. 1995. 416–421.

Katona 1998.
Katona Béla: Táj és irodalom. Az irodalom Szabolcs-Szatmárban, Szabolcs-Szatmár az irodalomban. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai Intézete és Továbbképző Központja, Nyíregyháza 1998.

Plavecz 2000.
Plavecz János: Ilosvay Ferenc: Tenyérnyi tisztás című könyvének bemutatója. *Nimród* 88: 7. 2000. 10.

Szitha 2003.
Szitha Mária: Irodalmi arcképcsarnok. Örökségünk Kiadó, Nyíregyháza 2003.

Szitha 2004a.
Szitha Mária: Bolygó magyarok. Tanulmány Ilosvay Ferenc főszerkesztői munkásságáról. Örökségünk Kiadó, Nyíregyháza 2004.

Szitha 2004b.
Szitha Mária: Ilosvay Ferenc levelezése íróbarátaival. Örökségünk Kiadó, Nyíregyháza 2004.

D. Rácz Magdolna

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

Ferenc Ilosvay (1914–1990)
Lover of homeland and nature

Ferenc Ilosvay was born in Budapest, but he had strong roots bounding him to the Nyírség. Memories of his childhood connected him with Nyírábrány, memories of youth to Nagykálló. Love of nature, hunting, devotion and passion for writing made his life complete. Out of his literary activity, this article would like to represent the beauty of his works connected with nature and homeland. These works are characterised by individual intonation, tale-telling, animated, amusing language full of humour, folk phrases, dialectic and idiomatic expressions. Ilosvay was the master of writer's tools. His style sometimes rises to lyric heights. All his short stories are so fresh and lively as if he just recorded a moment of the present. All his words radiate the adoration of nature and competence. The latter is easily explainable, for his vocation was protection and love of nature. He graduated in Sopron from the Faculty of Forestry, later in Gödöllő he deepened his knowledge on zoology and botany. This was supplemented by his extraordinary perceptibility and writing talent. In his works he almost amalgamates with the homeland, the nature.

He could be a hunter writer, but he was more than that. He was a teacher of morality. He taught respect and humility towards humans, animals and plants. In his writings he underlined the significance of man's creative, protecting work. "Killing is the simplest thing. Hunting is a wisely overthought responsibility felt with your heart."

Ferenc Ilosvay felt this responsibility all his life. Hunter's etics was his moral measure. He followed the path in a disciplined and attentive way. His art of chorography is fascinating. He enchanted his readers with the magic of the nature in different parts of the country. His writings about our land is the magic of love. His words show us not only the bodies of local animals, but we can hear their voices and get acquainted with their milieu.

If we did not know his life story, we could think that he had a beautiful, peaceful life. However, the writer's life was not a fairy tale. He descended to hell for several times. In the autumn of 1944 Gestapo arrested him because of his anti-war views. He spent almost a year in concentration camps.

Then, in 1949 he was accused and arrested for clerical and anti-Soviet conspiracy. He worked in internment camps and after 1956 emigrated. However, nothing could stagger his great spirit and love towards his homeland and nature. Wherever he went in the world, he always compared these places to his home landscape, in his spirit he never left his motherland. He left his soul here

for ever. He guarded and protected not only his adoration of nature, but devotion to his nation, to the Hungarian language. He was Hungarian and he remained Hungarian in the noble sense of the word.

Magdolna D. Rácz

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

Beszámoló jelentés a Jósa András Múzeum és tagintézményei (Sóstói Múzeumfalu, Kállay Gyűjtemény) 2014. évi tevékenységéről

Bene János

I. Bevezetés

2014. december 1-jén a Jósa András Múzeum napján emlékeztünk meg arról, hogy 146 éve, 1868. december 1-jén néhány, a magyarság, Szabolcs vármegye ősmúltja iránt érdeklődő lelkes ember megalapította a Szabolcs Vármegyei Régészeti Egyletet, s azzal együtt a vármegye múzeumát. Ez a 146 év azt is jelenti, hogy büszkén nézhetünk vissza, hiszen múzeumunk Kelet-Magyarország legrégibb közgyűjteménye, mely viharos, világháborús időket élt túl, az utóbbi években pedig a sorozatos fenntartóváltás előidézte számtalan adatszolgáltatás és egyéb hivatali teendő kötött le jelentős energiákat. 2014-re révbe értünk, s ez évtől ismét az alkotómunkának szentelhettük erőnket.

Másként is évforduló ez az esztendő. 180 évvel ezelőtt 1834. november 30-án született Jósa András, aki 50 éven át volt az általa megalapított múzeum hűséges őre, gondozója, mindenese. Áldassék emléke!

Visszatérve napjainkhoz, elöljáróban azt megállapíthatjuk, hogy a múzeumügy sorsa rendeződött, 2013. január 1-jétől a Jósa András Múzeum mint megyei hatókörű városi múzeum a Kállay Gyűjteménnyel és a Sóstói Múzeumfaluval mint tagintézményével Nyíregyháza Megyei Jogú Város fenntartásába került. A 2014. esztendőre még inkább igazak az egy évvel ezelőtt elmondottak, nevezetesen, hogy a múzeum teljesítette a tőle elvártakat. A múzeum ügyét a társadalom ügyeként kezeljük – értéket teremtettünk, azt át is adtuk a múzeumügy iránt érdeklődő közönségnek, a legfiatalabb korosztálytól az idősekkel bezárólag, ezt a közönséget szolgáljuk. Hagyományokat teremtettünk, hagyományokat örökítettünk át – tárgyi, képi, foglalkozás és virtuális formában. Kiállításainkkal, rendezvényeinkkel a lokális értéket szem előtt tartva színesítettük mind a városi, mind pedig a múzeumi programokat. Ma már a megyei és városi kulturális élet megkerülhetetlen eleme a Jósa András Múzeum, a Sóstói Múzeumfalu és a Kállay Gyűjtemény. Ott vagyunk a köztudatban, igyekszünk a XXI. századi múzeumokkal szembeni elvárásoknak megfelelni, a közönséget színvonalasan kiszolgálni, terveinket teljesíteni.

Rendezvényeinket a munkatervünknek megfelelően megtartottuk, sőt még azon felül is, aktuális eseményekhez kapcsolódva mutattuk meg magunkat, gyűjteményeinket.

Nagy sikere volt január 28-án a Benczúr-emléknapnak. A Metropol üzletház falán a 170 éve született festőfejedelem tiszteletére emléktáblát avattunk, megkoszorúztuk a múzeum mellett lévő szobrát. Az emlékkiállítást, melynek anyagát a Magyar Nemzeti Galériából, a salgótarjáni, a

miskolci, a zalaegerszegi múzeumoktól kölcsönöztük Szücs György művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria tudományos főigazgató-helyettese nyitotta meg, majd az evangélikus nagytemplomban Kujbusné dr. Mecsei Éva: Nyíregyháza Benczúr Gyula korában című előadása után dr. Kovács László Attila igazgató-lelkész adott nagy sikerű orgonahangversenyt. A Benczúr kiállításhoz rendhagyó tárlatvezetéseket szerveztünk, melyeken Madár Ximena művészettörténész, Szepessy Béla grafikusművész, Nagy Lajos Imre szobrászművész és dr. Fabiny Tamás evangélikus püspök szerepeltek.

Az Építjük a nép országát című időszaki kiállításunkat rendhagyó helyszínen, a múzeum légópincéjében rendeztük, megnyitója a Kommunista diktatúra áldozatainak emléknapján, február 25-én volt. A tárlatot dr. Kövér László az Országgyűlés elnöke nyitotta meg.

Március 15-én egész napos, jó hangulatú rendezvényen emlékeztünk meg a forradalom és a szabadságharc évfordulójáról. Az akkor megnyitott 1848! Te csillag című kiállításon mutattuk be azt a Württemberg huszáregyenruhát, melyet NKA pályázati pénzből varrattunk. Ez a kiállítás azután vándorútra indult. Állomásai: Szatmárnémeti Múzeum, Vay Ádám Múzeum, Csengeri Múzeum, Partiumi Magyar Napok, Szatmárnémeti.

Április 11-én a Holokauszt emlékkiállításhoz konferenciát szerveztünk, melyen előadó volt prof. dr. Szita Szabolcs, a Holokauszt Emlékközpont igazgatója, dr. Riczu Zoltán főiskolai tanár, Kertész Gábor, a Nyíregyházi Zsidó Hitközség egykori elnöke, dr. Takács Péter nyugalmazott egyetemi tanár, Laborczi Géza evangélikus lelkész, Jéri János, az Evangélikus Roma Szakkollégium hallgatója és kollégánk Holmár Zoltán múzeumpedagógus.

Május 4-én elsőként az országban ünnepeltük meg a Magyar kard napját a Városháza udvarán, ahol hat múzeummal (Hadtörténeti, debreceni, szolnoki, kecskeméti, zalaegerszegi, pécsi) együttműködési megállapodást írtunk alá e nap rendszeres megtartásáról. Vendégünk volt Pézsa Tibor olimpiai és világbajnok kardvívó és Máday Norbert, a Magyar Szablyavívó iskola megalapítója.

Május 15–16-án a Kállay Gyűjteménnyel közösen vettünk részt a Múzeumok Majálisán Budapesten.

Május 31-én gyermeknapot tartottunk.

Június 16-án, a Múzeumok Éjszakáján négy időszaki kiállítást nyitottunk meg: Jósa és Krúdy kora, A régészet (h)őskora, Béke a háborúban, Nyíregyháza Krúdy és Jósa szemével. E tárlatok közül kettőt, a régészetit és a Jósa és Krúdy kora címűt vándorkiállításként készítettük, a Jósa és Krúdy kora a Krúdy napoktól a múzeum dísztermében volt látható az év végéig.

Augusztus 20–24-én részt vettünk a V. Kolozsvári Magyar Napokon, Benczúr Gyula, a történeti festészet és régészet témakörökben.

Augusztus 31-én a Vidor Fesztivál tiszteletére nyílt meg a Hazatérés – 125 éve született Diener-Dénes Rudolf nyíregyházi festőművész emlékkiállítása. Ez alkalomból leánya, Diener-Dénes Zsófia négy festményt ajándékozott a Jósa András Múzeumnak. Szintén a Vidor Fesztivál keretében ugyanaznap nyílt meg a Zárt terek – Dobozba zárt világok az Antal–Lusztig gyűjtemény anyagából.

A Vidor Fesztivál után, szeptember 12-én nyitottuk meg az Őszi tárlatot, melyen a két önkormányzat gáláns felajánlásával átadhattuk a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Közgyűlés és Nyíregyháza Megyei Jogú Város elismerését is.

Szeptember 30-án megtartottuk a Magyar Népmese Napját.

A forradalom és szabadságharc 165. évfordulója tiszteletére NKA pályázatból készült el az Unokáink leborulnak című kiállítás, melyet Csorba László a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója nyitott meg október 27-én.

Nagy sikerű konferenciát rendeztünk november 6–7-én a Dózsa-féle paraszt (keresztes)háborúról, ahol a témából 16 előadás hangzott el a magyar középkorkutatás kiváló személyiségeitől.

A fogyatékkal élők számára szerveztük meg a Kézzelfogható Alapítvánnyal közösen a Tapintható művészet mindenkinek című kiállítást, melyet Soltész Miklós az Emberi Erőforrások Minisztériumának államtitkára, illetve Petneházy Attila országgyűlési képviselő nyitott meg november 7-én.

December 1-jén hagyományainkhoz híven megtartottuk a Jósa András Múzeum napját a Városházán, ahol előadást tartott Mohácsi Endre, Bene János, Vincze József és Madár Ximena. A frissen megjelent Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete c. kötetet V. Szathmári Ibolya és Ratkó Lujza mutatta be. Ez alkalommal nyílt meg a rzeszówi területi múzeum I. világháborús vendégkiállítása és a Remekművek VI. képzőművészeti kiállítás.

A Múzeumok Éjszakájára – terven felül – a múzeum udvarának egyik felét saját erőből és a Katedrál Plusz Kft. támogatásával lebetonoztattuk, a másik felét kavicsszőnyeggel borítottuk. Rendeztük a múzeumi könyvmegálló területét. Az ország általános iskoláinak hirdetett Tervezz mozaikot! pályázat (Krúdy Gyuláról) győztes alkotásait valósítottuk meg a könyvmegálló környéki kis téren, ahol padot és kandelábert helyeztünk el. Szintén erre az alkalomra tettük rendbe a Nyíregyházi Főiskola mellett a Jósa kutat és környékét.

Augusztus 23–24-én a 48-as kiállítással vettünk részt a XIII. Partiumi Magyar Napokon Szatmárnémetiben.

Október 18-án a Magyar festészet napján nyitottuk meg Zsombori Erzsébet: Szín – lélek – forma című kiállítását.

Október 31-én kollégáinkkal közösen gyertyát helyeztünk el dr. Jósa András, dr. Csallány Dezső és dr. Dienes István múzeumigazgatók sírján.

2014-ben lezártuk nagyobb hazai és nemzetközi pályázatainkat, a két TÁMOP pályázatunkat: Bursza a tirpákoknál (TÁMOP-3-2-13, Sóstói Múzeumfalu), A nyíri pajkos kincstára (Jósa András Múzeum). A határon átnyúló együttműködési program, HU-RO Cult-Tour pályázat keretében elkészült a Sóstói Múzeumfaluban az Árpád-kori régészeti park, befejeződött az újlétai uradalmi magtár második ütemének felépítése, megújult a tiszaberceli Bessenyei emlékkiállítás, új kiállítást kapott a szabolcsi Mudrány-kúria pincéje és a paposi műemlék templom belső tere. A Jósa András Múzeumban TIOP pályázat keretében elkészült egy 160 m²-es tantárgyraktár.

A Sóstói Múzeumfaluban Nyíregyháza Megyei Jogú Város Közgyűlése márciusban helyi védelem alá helyezte a kisdobronyi templomot és a csarodai paplakot. Áprilisban a helyi értéktár bizottság a Sóstói Múzeumfalut felvette a települési értéktárba.

Szintén terven felül megkezdtük a Sóstói Múzeumfaluban egy falusi fodrászműhely építését.

A 2014. évben nagy veszteség érte a múzeumfalut, áprilisban kigyulladt a fatároló szín, melynek során mintegy 4 millió forintos kár keletkezett. Szerencsére a tiszadobi lakóház nádtetejét – bár igen közel volt a tűzhöz – megvédte egy nagyra nőtt, lombos nyárfa, így csak a disznóól teteje gyulladt ki. Ezt a későbbiekben újrafedettük. A tűzeset után elvégzett tűzoltósági ellenőrzésen megállapított hiányosságokat megszüntettük, megtörtént a tűzcsapok cseréje, a tűzivíz-tároló vascsöveinek cseréje, ami azt jelenti, hogy most már működőképes rendszert birtoklunk.

Az örömök mellett néhány, évek óta húzódó megoldatlan probléma továbbra is nyomasztó: az elmúlt években jelzett géppark-amortizáció orvoslásában nem történt előrelépés, a kazánok és a kistraktor továbbra is teljes cserére vár.

A Kállay Gyűjtemény Ilosvay Ferenc vadászíró születésének 100. évfordulója tiszteletére szervezett konferenciát, ahol négy előadás hangzott el az író családjáról, munkásságáról és a Kállay Gyűjteményben őrzött hagyatékáról.

A múzeumigazgató az év során hivatalában fogadta Kósa Tímeát, Nyíregyháza Megyei Jogú Város alpolgármesterét és Szücs Györgyöt, a Magyar Nemzeti Galéria tudományos főigazgató-helyettesét (jan. 28.), dr. Kövér Lászlót, a Magyar Országgyűlés elnökét, dr. Kovács Ferencet, Nyíregyháza Megyei Jogú Város polgármesterét és Seszták Oszkárt, a megyei közgyűlés elnökét (febr. 25.), Hermann Róbertet, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos főigazgató-helyettesét és Kedves Gyulát, az országgyűlési múzeum előkészítő iroda vezetőjét (febr. 26.), dr. Fabiny Tamás evangélikus püspököt (márc. 21.), dr. Kovács Ferencet, Nyíregyháza Megyei Jogú Város polgármesterét (ápr. 7., jún. 6.), Ősz Ilona festőművészt Dániából (jún. 2.), dr. Böröndi Gábor dandártábornokot, a debreceni 5. Bocskai István Lövészdandár parancsnokát (jún. 10.), dr. Végh Ferenc nyugállományú vezérezredest, a Magyar Honvédség volt vezérkari főnökét (júl. 16.), dr. Kálnoki-Gyöngyössy Mártont, a Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége elnökét (júl. 28.), Seszták Oszkárt, a megyei közgyűlés elnökét és dr. Papp Csaba megyei főjegyzőt (szept. 12.), Rostás-Farkas Györgyöt, a Cigány Tudományos és Művészeti Társaság elnökét (szept. 19.), dr. Cseri Miklós helyettes államtitkárt és dr. Vigh Annamária főosztályvezetőt az EMMI-ből (szept. 26.), D. Szebik Imre nyugalmazott evangélikus püspököt (szept. 28.), Zsombori Erzsébet festőművészt és Mohai Gábor előadóművészt (okt. 18.), Marta Liviu (Szatmárnémeti) Hágó Nándor Attila (Nagykároly) és Sabin Adrian Luca (Nagyszeben) múzeumigazgatókat (okt. 20.), dr. Csorba Lászlót, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóját (okt. 27.), Fogas Ottót, a szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatóját (okt. 27.), dr. Ulrich Attilát, Nyíregyháza Megyei Jogú Város alpolgármesterét (nov. 6., 14.), Soltész Miklós államtitkárt az EMMI-ből és Petneházy Attila országgyűlési képviselőt (nov. 7.), dr. Bonhardt Attilát és dr. Szabó Pétert a Hadtörténeti Intézet és Múzeumból (nov. 13.), Ács Margit írónőt (nov. 22.), Bogdan Kaczmar múzeumigazgatót, Jerzy Majka történeti osztályvezetőt, Rafaul Kocol kiállítási kurátort, Juzef Kunis múzeumi jogászt és Marek Mazur gépkocsivezetőt a rzeszówi területi múzeumból (nov. 29. – dec. 2.), Szabó Istvánt, a megyei közgyűlés alelnökét (dec. 1.), Kozma Péter kormánymegbízottat és dr. Galambos Ildikót, a nyíregyházi járási hivatal vezetőjét (dec. 16.), Seszták Oszkárt, a megyei közgyűlés elnökét (dec. 22.).

II. Személyi, szervezeti változások

2014-ben a helyi intézményrendszerben változás nem történt, alapdokumentumokat sem a múzeum, sem a fenntartó önkormányzat nem változtatott, munkánkat az elfogadott munkaterv szerint végeztük. A 2013. évről szóló beszámolót és a 2014. évi munkatervet Nyíregyháza Megyei Jogú Város Közgyűlésének Oktatási, Kulturális és Sportbizottsága 2014. április 22-én ellenszavazat, tartózkodás nélkül elfogadta.

2014 folyamán elkészült, és a KKDSz alapszervezettel aláírtuk a munkahelyi Kollektív szerződést.

Az igazgatóság 2014-re engedélyezett létszáma 65 fő (Jósa András Múzeum: 48, Sóstói Múzeumfalu: 11, Kállay Gyűjtemény: 6 fő).

2014. március 31-én dr. Augusztinyi Krisztina humánpolitikai és jogi előadó jogi referensi beosztásba Nyíregyháza Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalához került áthelyezéssel, helyére a Városházáról dr. Konczos Nóra érkezett, aki viszont október 31-ével az Emberi Erőforrások Minisztériumába távozott. Helyét, ugyancsak a Városházáról dr. Csikai Brigittával töltöttük be.

A Kállay Gyűjtemény vezetőjét, dr. Ulrich Attilát az önkormányzati választások után Nyíregyháza Megyei Jogú Város Közgyűlése alpolgármesterré választotta meg, így ő október 22-én eltávozott intézményünktől.

Dr. Páll István, a Sóstói Múzeumfalu igazgatója 2014. augusztus 22-én elérte az öregségi nyugdíj felső korhatárát, a 8 hónapos felmentési idejéből – kérésére – 2014. december 22-ig további munkavégzésre kapott felkérést.

2014. december 22-én 4 hónapi időtartamra Nagyné Bősze Katalin közművelődési csoportvezető kapott megbízatást a Sóstói Múzeumfalu vezetésére.

2014. január 1-jével gépkocsivezetőként Megyesi Béla, ugyancsak január 1-jével múzeumi animátori beosztásban Szikora Klaudia került a Jósa András Múzeum állományába.

Az év folyamán THGy-ra távozott Rózsáné Bóna Bernadett (Sóstói Múzeumfalu), GyES-ről visszatért Dankóné Németh Erika, Gyüre Barna Attiláné (Jósa András Múzeum), GyET-ről visszatért Deákné Vattai Olga (Jósa András Múzeum).

Az új dolgozók kinevezésével az engedélyezett létszámon belül maradtunk.

Az igazgatóságon folyó munkát segítette 15 határozott idejű szerződéssel bíró dolgozó (Jósa András Múzeum: 12 fő, Sóstói Múzeumfalu: 1 fő, Kállay Gyűjtemény: 2 fő).

Nagy örömmel fogadtuk a kormány és Nyíregyháza Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala megkereséseit a közmunka program kiszélesítése tárgyában. Örülünk, hogy lehetőséget tudunk biztosítani a munka világába való visszatérésre.

Ennek keretében:

– A Sóstói Múzeumfaluban 2014. április 1-jétől november 30-ig 11 főt alkalmaztunk.
– A MaNDA program keretében 10, majd 5 munkatársat foglalkoztattunk intézményeinkben.
– Kulturális közfoglalkoztatottként 3 főt alkalmaztunk.
– A törvény által előírt iskolai közösségi szolgálat is megkezdődött 2014-ben. A Jósa András Múzeum 7 középiskolával, a Sóstói Múzeumfalu 6 középiskolával kötött együttműködési megállapodást. A Jósa András Múzeumban 139 diák, a Sóstói Múzeumfaluban 110 diák töltötte le közösségi szolgálatát Szikora Klaudia, illetve Nagyné Bősze Katalin szervezésében.

Elismerések, kitüntetések

2014. május 30-án A nyíregyházi tűzoltóság 130. évi jubileumi ünnepségén a megyei katasztrófavédelmi igazgatóság igazgatója emléktárgyat adományozott Bene Jánosnak.

2014. november 14-én Bene János Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Príma Díjat kapott.

2014. szeptember 26-án a Magyarországi Tájházszövetség a Cigándon megtartott közgyűlésén Páll Istvánt választotta meg elnökévé.

III. Szakmai munkánk

1. Intézményi terek / épületek tervezett infrastrukturális fejlesztései

A 2014. évi munkatervben szerepelt, hogy kiemelten fontosnak tartjuk a múzeum udvarának közösségi és rendezvényi térré bővítését. A tervek készen vannak mind erre, mind a múzeumépület alatti pincerendszer hasznosítására. Folyamatosan figyeltük a megjelent pályázatokat, de 2014-ben ilyen jellegű pályázati kiírás nem volt.

Ugyanakkor saját erőből a múzeumudvar nagyobbik részét lebetonoztattuk, kisebbik részét kavicsszőnyeggel borítottuk. Szintén saját erőből alakítottuk ki a zúzott kővel borított gépkocsi parkolót.

A nyertes TIOP pályázat révén bruttó 82 millió forintból a Jósa András Múzeum folytatásában lévő volt lakótömb II. emeletén lévő 160 m²-es lakásban kialakítottuk és modern eszközökkel (digitális táblák, laptopok, projektorok, tabletek, infopultok) felszereltük az ún. „tantárgyraktárt", melyben 16 fős óvodás és 30 fős iskolás csoport egyidejű foglalkoztatására van lehetőségünk.

A Jósa András Múzeum előtti kis téren a Múzeumi Könyvmegálló mellett a Tervezz mozaikot! pályázat nyertes, Krúdyt idéző mozaikjait a tér burkolásával együtt megvalósítottuk, pihenő padokkal kiegészítve „Krúdy pihenőjét" alakítottuk ki.

A Nyíregyházi Főiskola mellett rendbe hoztuk, pihenő padokkal felszereltük Jósa András kútját.

A Sóstói Múzeumfaluban a HURO Cult-Tour pályázat révén megépült az újlétai magtár II. üteme, melyben újabb közösségi teret és időszaki kiállítóhelyet alakítottunk ki.

Szintén a HURO Cult-Tour pályázatból ugyanott megépült új attrakcióként egy Árpád-kori falurekonstrukció, „Nyires" falu. Mindkettő ünnepélyes átadására 2015. október 4-én került sor.

Ugyancsak a Cult-Tour pályázat keretében felújítottuk Szabolcsban a Mudrány-kúria pincéjét és ott a Tokaj-hegyalja szőlő- és borkultúráját bemutató állandó kiállítást alakítottunk ki, Paposon a műemlék templom belső meszelését végeztük el, és berendeztük a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye világi és egyházi műemlékeit bemutató állandó kiállítást, Tiszabercelen pedig megtörtént a Bessenyei-emlékház belső felújítása és az új Bessenyei György emlékkiállítás kivitelezése.

Terven felül teljesen felújítottuk a Sóstói Múzeumfalu tűzivíz rendszerét, kicseréltettük az elhasználódott, szétfagyott tűzcsapokat, pótoltuk a hiányzó tűzoltó felszereléseket.

Szintén terven felül megkezdtük a múzeumfaluban egy falusi fodrászműhely építését.

2. Gyűjteménygondozás és feldolgozás

	2013. évi tény	2014. évi terv	2014. évi tény
Régészeti és őslénytani feltárások száma és alapterülete (db és m²)	44 db 18.700 m²	25 db 5000 m²	26 db 54.324 m² teljes felület, amelyből 20.298 m² pozitív
Gyűjteménygyarapítási alkalmak száma és időtartama (kivéve régészeti és őslénytani feltárások) (db és nap)	201 alkalom 295 nap	210 alkalom 300 nap	205 alkalom 290 nap
Éves gyűjteménygyarapodás száma (tétel, db, példány stb.)	40.778 darab	20.000 darab	24.946 darab
Gyarapodási naplóba vett tárgyak száma (tétel, db, példány stb.)	29.488 darab	20.000 darab	22.399 darab
Szakleltárkönyvbe vett tárgyak száma (tétel, db, példány stb.)	29.488 darab	16.000 darab	22.399 darab
Szekrénykataszteri nyilvántartásba vett tárgyak száma (tétel, db, példány stb.)	–	–	–
Elkészült, képi ábrázolással is ellátott leírókartonok száma (db)	6100 darab	6000 darab	3950 darab
Revíziózott tárgyak száma (tétel, db, példány stb.)	4550 darab	5000 darab	8120 darab
Tisztított, konzervált tárgyak száma (tétel, db, példány stb.)	13.000 darab	13.000 darab	25.928 darab
Restaurált tárgyak száma (tétel, db, példány stb.)	768 darab	1000 darab	2726 darab

Terveinknek megfelelően igyekeztünk gyűjteményeinket gyarapítani, ám terveink teljesítésének nagy akadálya a forráshiány. Nagyobb műtárgy együttes megvásárlása csak pályázati, szponzori, önkormányzati támogatásból lehetséges, mely források tervezhetősége igen bizonytalan.

A körülmények szerencsés alakulása révén sikerült 2014-ben NKA pályázati forrásból 50 db, főként szőttesekből és egyéb textilekből álló hagyatékot megvásárolni Kisvárdáról, bár hozzátehetjük, hogy ez az anyag nagyobb, több mint 140 tételből állt, az idő elhúzódása, a pályázati lehetőség időben való eltolódása miatt a tulajdonos időközben más csatornákon keresztül több tárgyat értékesített.

Nyíregyháza Megyei Jogú Város és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közgyűlése közös anyagi támogatása révén vásároltunk meg egy 600 darabos, fele részben nyíregyházi, fele részben megyei képes levelezőlap-kollekciót.

Gyűjteményeink revízióival jól haladtunk, a MaNDA program keretében az elkészült műtárgyfotók a 2015. évben kerülnek a leírókartonokra.

A régészeti gyűjtemény gyarapodása a nem tervezett megelőző feltárások (pl. Nyíregyháza, Nyugati elkerülő út) és egy nagyobb leletmentés (Nyíregyháza–Oros) miatt a tervezettnél nagyobb volumenű volt. A leletbejelentő hálózat 2014-ben is jól működött (Kemecse, Tiszadada stb.). A terepbejárásokra és lelőhely azonosításra is sikerült időt szakítanunk.

Ennek megfelelően az alábbiak szerint alakult a régészeti tevékenység:

A régészeti munka jellege	*Terepi nap*
Tervásatás	45
Megelőző feltárás	190
Próbafeltárás	103
Leletmentés	45
Terepbejárás	65
Régészeti felügyelet	162
Helyszíni szemle	28
Lelőhely azonosítás	8
Műszeres leletfelderítés	15
Összes terepi munka	*661 nap*

Feltárások

Projekt neve	*Feltárt terület m²*		*Típusa*	*Teljesítés*
	Teljes	Pozitív		
Beregi víztározó több lelőhely	32242	3895	Megelőző feltárás	93 nap
Encsencs, Templom	40	40	Megelőző feltárás	19 nap
Tiszavasvári, Dancs tehenészet	1200	930	Megelőző feltárás	13 nap
Nyíregyháza–Felsősima, Nyugati elkerülő út 2 lelőhely	10200	9000	Megelőző feltárás	47 nap
Nyíregyháza–Felsősima, Nyugati elkerülő út 4 lelőhely	2480	1523	Próbafeltárás	23 nap
Nagygéc, Református templom	60	40	Próbafeltárás	15 nap

Tiszakóród, Református templom	30	30	Próbafeltárás	14 nap
Záhony III.: Tiszabezdéd elkerülő út	140	–	Próbafeltárás	4 nap
Nagyecsed: 53660, 74105, 74107 számú lelőhelyek	800	100	Próbafeltárás	3 nap
Mátészalka–Kocsord kerékpárút	185	73	Próbafeltárás	7 nap
Kisvarsány, Körgát	172	60	Próbafeltárás	13 nap
Gyulaháza, Szennyvíztelep	432	354	Próbafeltárás	11 nap
Tiszadada, Romtemplom	35	35	Tervásatás	9 nap
Tarpa, Hegy	38	–	Tervásatás	34 nap
Tiszadob, Andrássy-kastély	35	2	Leletmentés	2 nap
Nyíregyháza–Oros, Nyírpazonyi leágazás	6186	4186	Leletmentés	69 nap
Kisvárda, Görögkatolkius óvoda	25	25	Leletmentés	4 nap
Ófehértó, Általános iskola udvara	24	5	Leletmentés	3 nap
Összesen	*54.324*	*20.298*		*383 nap*

Kiemelkedő darabok vagy együttesek bekerülése

Régészet (Jósa András Múzeum)

A Nyíregyháza, Nyugati elkerülő út ásatása során egy római császárkori ezüst éremkincs került elő egy korabeli település szélén.

Tiszavasvári, Dancs tehenészet feltárása során egy hunkori – a környékünkről eddig ismeretlen – kardos sírt tártunk fel.

Néprajz (Sóstói Múzeumfalu)

Komplett kőműves és kerékgyártó eszközkészlettel gazdagodtunk Kállósemjénből.

Bekerült egy nyíregyházi tirpák család hagyatéka.

Ugyancsak a 2014. év szerzeménye egy komplett nőiszabó műhely eszközkészlete Tiszavasváriból.

Nem kevéssé fontos egy teljes asztalosműhely Kállósemjénből.

Új- és legújabbkor (Jósa András Múzeum)

A helytörténeti gyűjtemény egy 1940-es évek végéről származó esküvői fotóra tett szert, melynek hátoldalán kis faládában ott található a menyasszony fátyla és koszorúja, valamint a vőlegényi kitűző.

A történeti dokumentumgyűjtemény birtokába került egy 600 tételből álló képes levelezőlap gyűjtemény Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye településeiről, valamint Nyíregyházáról.

A képzőművészeti gyűjtemény új szerzeményei közé tartozik 4 db olajfestmény Diener-Dénes Rudolf hagyatékából, valamint Varga Miklós miskolci szobrászművész 11 kisplasztikája.

Az iparművészeti gyűjteményben helyeztük el a Pócspertri, Római katolikus templomnál végzett régészeti feltárás során előkerült XVII–XVIII. századi pártát.

Kállay Gyűjtemény

Az Ilosvay családtól ajándékozás útján kaptuk meg Ilosvay Eszter Mária egykori operacsillag diplomáját (Országos Magyar Királyi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, vagyis a Zeneakadémia), melyen szerepel az akkori főigazgató, Dohnányi Ernő aláírása.

Az éves gyarapodással kapcsolatos nyilvántartási feladatok

Intézményünk nehezebb pénzügyi helyzete a 2014-ben bekerült teljes leletanyag mosását és leltározását stb. nem tette lehetővé. Ezen a téren jelentéktelenebb elmaradások mutatkoztak. Ugyanakkor folyamatosan és intenzíven haladt a lelőhelyek, objektumok és részben a leletek számítógépes nyilvántartásának feltöltése, valamint a korábbi adatbázisból (Ariadne) a komplex múzeumi fejlettebb – térinformatikaiként alkalmazott – adatbázisba való konvertálása.

A digitalizációs program (MaNDA) keretében a Sóstói Múzeumfaluban 1196 néprajzi tárgyról kerültek be adatok az adatbázisba, és 2908 db fotó készült el. Folytatódott a néprajzi leltárkönyv számítógépre vitele (356 tétel).

A Jósa András Múzeumban az adattári teljes gyarapodás (138 db) leltározása és az adatbázisba (EMIR) bevitele megtörtént.

A történeti és néprajzi gyűjteményekbe került anyagot az Ariadne programban tartjuk nyilván. Ezen gyűjteményeknek az EMIR programba való átfordításán dolgozunk. Munkánkat egy időre megakasztotta, hogy 2013-ban rendszergazda-informatikusunk áthelyezéssel Nyíregyháza városához került, utódjának időbe tellett betanulnia új feladatkörébe. A revíziókkal együtt folyamatosan halad a műtárgyak fotózása.

2014-ben megtörtént a helytörténeti gyűjtemény 400 darabos pecsétnyomó gyűjteményének revíziója, fotózása.

A történeti dokumentum gyűjteményben az 1967–1969. évek anyaga, 1606 db tárgy revíziója történt meg, és azokról 2612 tárgyfotó készült el.

A képző- és iparművészeti gyűjteményben 368 db karton készült el.

Az irodalomtörténeti gyűjteményben 66 karton készült el, és 294 tételben 1390 fólió anyagot revízióztak. A kartonok egyelőre az Ariadne adatbázisban vannak.

Gyűjteményi rend és raktári helyzet

A régészeti leltározott anyag zárt rendben leltári szám szerint található a raktárainkban (3 régészeti, 1 archaeozoológiai raktár). Az ép és kiegészített edények a folyosón „látványraktárként" vannak elhelyezve. A régészeti anyag revíziója folyamatosan halad. Az archaeozoológiai raktár megtelt.

A Sóstói Múzeumfaluban a raktár rendezése revízióval egybekötve folyamatosan halad.

Minden intézményünkben folyamatosan raktárgondokkal küzdünk, amit egy-egy fejlesztés csak átmenetileg tud enyhíteni.

A Jósa András Múzeumban a 2014-ben befejezett ún. „tantárgyraktár" (TIOP pályázat) három raktári egysége – piktotár, értéktár, ereklyetár (összesen 100 m²) – a képző- és iparművészeti, valamint a történeti raktárak zsúfoltságát enyhíti.

A Nyíregyháza Megyei Jogú Várostól 2013-ban megkapott két ingatlan közül az egyiket (Kereszt u. 4.) 2014-ben rendbe hoztuk, s ott bútorraktárt alakítottuk ki. A másik ingatlan (Koszorú u. 10.) 2014-ben a város kezelésében maradt, mivel ez az épület a választások számára volt kijelölve. Átadására 2015-ben kerül sor.

A Kállay Gyűjtemény elhelyezésének megoldása jó úton halad, mivel 2014-ben Nyíregyháza városa térítésmentesen megkapta az államtól Kállay Miklós miniszterelnök egykori lakóházát a Bessenyei tér 15. szám alatt.

Tisztítással, konzerválással, restaurálással kapcsolatos feladatok

A 2014. évi tervet sikerült túlteljesítenünk annak ellenére, hogy cserépmosó híján a korábbi évek gyakorlatától eltérően már nem napra kész az ásatási leletek tisztítása. Ugyanakkor belső átszervezéssel egy fő alapfokot végzett segédrestaurátorra tettünk szert, így a mosott leletek és a fémek, gyöngyök és más apró leletek restaurálása lépést tartott a bekerüléssel, sőt korábbi elmaradásaink egy részének felszámolására is sor kerülhetett.

A Sóstói Múzeumfaluban a bekerült műtárgyak elsődleges megtisztítását, fertőtlenítését, állagvédelmét a takarító-teremőrök, illetve a karbantartó brigád tagjai az állományvédelmi felelős útmutatásai szerint elvégzik. A restaurálás, esetleges kiegészítések a Jósa András Múzeum restaurátor munkatársainak feladata.

3. Digitalizálás, virtuális hozzáférhetőség, kutathatóság

A digitalizálásra, hozzáférhetőségre, kutathatóságra vonatkozó 2014. évi terveinket megvalósítottuk. Honlapunk az év folyamán teljesen megújult, kutatható, letölthető publikációkkal feltöltöttük, működik a múzeum Blogja is.

A régészeti osztály évek óta folyamatosan térinformatikai rendszerrel dolgozik. Ennek térképészeti alapját az ArcView program jelenti, melyhez két adatbázist tudunk kapcsolni. A régebbi adatbázis az Ariadne, melyről folyamatosan térünk át az EMIR-re. 2014-ben a lelőhelyek és a régészeti objektumok nyilvántartása (azaz a dokumentáció) már kizárólag ez utóbbi rendszerrel történt, s folyamatban van a korábbi adatok importálása az Ariadnéról. Az EMIR előnye, hogy több intézmény használja és online adatbázis. Így ennek további fejlesztésén dolgozunk.

2014 folyamán elsősorban a régészeti weblapnak volt nagyobb forgalma. Jelenleg a múzeum weblapján külön jelenik meg a 3 határon átnyúló pályázat (Patrimonium I. és II., valamint a Cult-Tour). Ezek mellett két adatbázisban (Honfoglalók és Műemlékek) lehet keresni. A Sóstói Múzeumfalu lapja linkkel kapcsolódik a Jósa András Múzeuméhoz.

http://josamuzeum.hu (erről lehet felkeresni a régészeti weblaprészt),
http://corpus.josamuzeum.hu
http://muemlek.josamuzeum.hu
http://www.epatrimonium1.eu
http://www.epatrimonium2.eu
http://www.cult-tour.eu
http://www.muzeumfalu.hu

Mutatók	*2013. év végéig digitalizált tételszám*	*2014-re tervezett digitalizálás tételszáma*	*2014. évi digitalizálás tételszáma*	*A 2014. év végéig digitalizált állományból honlapon hozzáférhető*
Digitalizált objektumok összesen (db)	945 db régészeti lelőhely, 2125 db lelőhely-verzió és 3009 db régészeti objektum adatai (EMIR adatbázis), 372 könyv (Corvina)	Régészeti lelőhely: 200 db Lelőhely-verzió: 300 db Objektum: 500 db	Régészeti lelőhely: 289 db Lelőhelyverzió: 699 db Objektum: 2631 db Tárgy: 17.832 db Dokumentum: 6913 db	
Műtárgy (db)	158.694 db	12.000 db	17.832 db	1245 db
Írott dokumentum (oldal)	Régészet: 11.185 oldal Könyvtár: 53.000 oldal	Régészet: 500 oldal Könyvtár: 9250 oldal[1]	Régészet: 485 oldal Könyvtár: 9250 oldal	81.732
Audiovizuális (db, illetve perc)	14 db 284’26”	10 db 100’	15 db 183’12”	145’27”
Gyűjteményekre, kiállításokra alapozott múzeumpedagógiai letölthető segédanyagok (db)	TÁMOP-3.2.13-12-2012-0180 online kvíz játék, 12 db Múzeumi kosár	12 db Múzeumi kosár		1 db = 3 témában (irodalom, történelem, képzőművészet)

A Jósa András Múzeum 2014-ben megújult honlapjáról a Múzeumi kosár kikerült, helyette A hónap műtárgya került fel a honlapra.

2014-ben sikeres NKA pályázat révén megújult a Jósa András Múzeum honlapja és arculata. Az arculat az alábbi linken tekinthető meg: http://josamuzeum.hu/wp-content/uploads/2014/03/JAM-Arculati-kezikonyv_web.pdf

A Múzeum weblapján 2014-ben az oldalmegtekintések száma 62.879 volt, ebből egyedi oldalmegtekintés 46.255. Összesen 16.782 személy nyitotta meg a lapot. Régi látogatónk a megkeresők 33,7%-a, míg új érdeklődő volt 66,3%. Az oldalon eltöltött átlagos idő 1’39”. A látogatási idő rövidülésének egyik oka talán a 10 országból 6 nyelven (angol, portugál, szlovák, német, lengyel, orosz) regisztrált megkeresés (2420 munkamenet). Itt nagy hiányként jelentkezik a lap alapvetően egynyelvűsége. A visszafordulási arány 55,63%. Kiugró érdeklődés jelentkezett júniusban és novemberben. Legnagyobb érdeklődés a régészeti tárgyú laprészek iránt mutatkozott: a főlap 18.362 oldalmegtekintése mellett 17.010 megtekintése volt a régészeti laprésznek. Ezt követik az információk, az események, majd a kiállítások. A visszafordulási arány az események esetében kiemelkedő (80,81%). A legnagyobb kilépési arányt (57,88%) a kiállításokra vonatkozó résznél mértük.

A TIOP pályázat eredményeként a tantárgyraktárhoz készített digitális tartalmak (ez a múzeum második megvalósult honlapja) elérhetősége: http://josa-andras-muzeum.pazirikkft.hu

[1] Az Arcanum 2013-ban beadott pályázata alapján.

Mutatók	*2014-re tervezett digitalizálás tételszáma*	*2014. évi digitalizálás tételszáma*	*A 2014. év végéig digitalizált állományból honlapon hozzáférhető*
Műtárgy (db)		Tantárgyraktár – látványtár: 1. Helytörténeti gyűjtemény – 50 db 2. A megye híres szülötte Jósa András – 29 db 3. Képzőművészeti gyűjtemény – 21 db	
Írott dokumentum (oldal)		Tantárgyraktár – E könyv: 1. Katona Béla: Az élő Krúdy 209 o. 2. Krúdy Péter: Krúdy Gyula élettörténete 79 o. 3. Fazekas Árpád: Jósa András élete és munkássága 8 o. 4. Dr. Jósa András: Gyermekhalandóság 14 o. 5. Koroknay Gyula: Nyíregyháza művészettörténeti emlékei 99 o. 6. Jósa Jolán: Dr. Jósa András és elődei 358 o. 7. Jósa András: Szabolcs vármegyei múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése 70 o. 8. Jósa András Múzeum: Egy nyíri tudós és polgár Dr. Jósa András 83 o. 9. Jósa András Múzeum: Képzőművészeti katalógusai – Válogatás Diener-Dénes Rudolf életművéből 31 o. 10. Bene János: A nyíregyházi huszárok 152 o.	
Audiovizuális (db, illetve perc)		Tantárgyraktár – Hangos könyv: 1. Krúdy Gyula: A reggeliző hölgyhöz 2. Krúdy Gyula: Utolsó utam a Vörös Postakocsin Videók: 1. Egy polihisztor élete. 2. Múzeumi körséta a Jósa András Múzeumban	
Gyűjteményekre, kiállításokra alapozott múzeumpedagógiai letölthető segédanyagok (db)	TÁMOP-3.2.13-12-2012-0180 1 db online kvíz játék 3 témában	Tantárgyraktár – Képgaléria – 3 album: 1. A régi Nyíregyháza képeslapokon – 42 db 2. Képzőművészeti galéria – 23 db 3. Jósa András – 18 db Interaktív térkép/képeslapok/leírások 1. Nyíregyháza képeslapokon – 35 db 2. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye műemlékei – 14 db Gyermeksarok: kérdések/válaszok/képek Foglalkoztató füzet: Nyíregyházi huszárok Játékok: 1. Memória – 4 db 2. Tili-toli – 4 db 3. Kvíz – 3 db	1 db = 3 témában 1. Irodalmi barangolások 2. Messze van a Nyíregyházi kaszárnya 3. Ecsetelő Benczúr Gyulával

4. Kutatószolgálat

Mutató	*2013. tény*	*2014. terv*	*2014. tény*
Kutatók száma	72	70	132
Kutatási alkalmak száma	110	100	173

5. Múzeumi könyvtár

Mutató	*2013. tény*	*2014. terv*	*2014. tény*
Szaktájékoztatások száma (személyes, telefonon, e-mail-ben stb.)	933	940	979
Könyvtárhasználók száma	103	105	107
Könyvtárhasználatok száma	1675	1680	1409
Helyben használt könyvek, folyóiratok száma	2394	2400	2067
Kölcsönzött könyvek száma	678	680	608

A Jósa András Múzeum könyvtárának gyarapodása 2014-ben

2014	*Könyv*	*Folyóirat*	*Audiovizuális dokumentumok*	*Összesen*
Ajándék	406	49	9	464
Vásárlás	48	26	19	93
Csere	179	95	3	277
Egyéb	61	17	2	80
Összesen	694	187	33	914

A Jósa András Múzeum könyvtára éves össz gyarapodása 914 kötet 1.722.399,– Ft értékben, melyből 100.000,- forint NKA támogatás keretében vásárolt dokumentum. Az érkezett kiadványokat nyilvántartásba vettük, a Corvina adatbázisban katalogizálásuk megtörtént.

A Corvina katalógusban összesen 20890 bibliográfiai rekord található, melyből 2316 új rekord.

A 2013 decemberében megrendelt Corvina klienskiterjesztés 2014 januárjában realizálódott. A kölcsönzői modul használatának előkészítéseként idén mintegy 6000 kötetbe került bele a vonalkód, amely munka nagy részét a közösségi szolgálatukat itt töltő diákok (2014 márciusa és novembere között mintegy 20 fő) végezték el. A könyvtárhasználók és a szakfelügyelet által sokszor hiányolt olvasói számítógép ez év januárjától beüzemelésre került.

112 dokumentumot beköttettünk mintegy 250.000,– Ft értékben. A 2013-as NKA pályázat keretében 99 kötet tisztítására, valamint egy muzeális kötet teljes körű restaurálására került sor.

2014. július 8–11. között könyvtárrevíziót tartottunk a Sóstói Múzeumfaluban. Megkezdtük a könyvtárrevíziót a Kállay Gyűjteményben.

Az Arcanum Adatbázisszolgáltató cég 33 helytörténeti kiadványunkat (9250 oldal) digitalizálta és tette közzé a közgyűjteményi portálon: http://library.arcanum.hu/hu.

A Múzeumi Könyvmegállót használók száma 2014-ben meghaladta a 3000 látogatást.

A Sóstói Múzeumfalu könyvtára 2014. folyamán 219 egységgel (156 kötet könyv, 49 periodika és 14 egyéb kiadvány – főként különlenyomat) gyarapodott.

A Kállay Gyűjtemény könyvtára 2014-ben 228 darabbal (227 db könyv, 1 db periodika) gyarapodott. Az új dokumentumok leltározása, Corvina integrált könyvtári rendszerbe való felvitele megtörtént.

4. Tudományos kutatás

A Jósa András Múzeumban és tagintézményeiben a tudományos munkatársak száma 15 fő, akik közül PhD fokozattal rendelkezik 6 fő, kisdoktori fokozattal 1 fő. 4 kollégánk befejezte a PhD képzést, a disszertációk megírása és megvédése következik.

2014-ben az intézménytől egy tudományos dolgozónk (PhD fokozatú) távozott el, így a tudományos dolgozók száma 14 főre csökkent.

A 2014-re tervezett kiadványainkat (évkönyv, kiállítási katalógus) megjelentettük.

Hasonlóképpen megjelentettük a pályázatokban (HURO, NKA, TÁMOP) vállalt kiadványainkat is.

Terven felül jelent meg egy múzeumismertető és a Múzeumok Éjszkájára egy Krúdy Gyula életét ismertető füzet.

Több évtizedes adósságunkat róttuk le azzal, hogy 2014-ben megjelent a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete című vaskos (784 oldalas) monográfia, a megyei ilyen témájú monográfiák sorában a 10. kötet.

A Jósa András Múzeumban és tagintézményeiben megjelent tudományos és közművelődési kiadványok, munkatársaink tudományos és közművelődési publikációinak jegyzékét lásd a jelen kötet végén szereplő bibliográfiában!

A 2014-ben megjelentetett kiadványok a KULCS-Soft rendszerben nyilvántartásra kerültek.

2014	*Eladott*	*Cserélt*	*Ajándékozott*
Ár	438.041,– Ft	413.392,– Ft	373.446,– Ft

Az ajándékozott kötetek után a múzeum a kifizetői adót megfizette. A cserekiadványként elküldött kötetekért cserébe a múzeum könyvtárába beleltároztunk 179 kötet könyvet, 95 folyóiratot, 3 audiovizuális dokumentumot, mely az éves gyarapodásunk 30%-a.

A 2014. december 31. állapot: 8 féle kiadvány összesen 4245 db, 7.371.524,– Ft értékben.

Kialakításra került a kiadványraktár, elindult a webshop, ahol jelenleg 39 kiadvány van feltöltve a rendszerbe.

Tudományos munka mutatói	*2013. tény*		*2014. terv*		*2014. tény*
Tudományos munkatársak száma (fő)	15		15		14
Tudományos fokozattal rendelkező munkatársak száma (fő)	7		8		6
Tárgyévben megszerzett tudományos fokozatok száma (db)	–		1		–
Kutatónapot igénybe vehető tudományos munkatársak száma (fő)	15	–	15	–	14
A tudományos munkatársak számára engedélyezett kutatónapok száma	–		–		–
A múzeum által kiadott önálló tudományos-muzeológiai kiadványok száma (monográfia, tanulmánykötet, folyóirat, kiállítási- és gyűjteményi katalógus, évkönyv) (db) (magyar | idegen nyelven)	5	–	5	–	11 | 3
A munkatársak által írt, saját múzeumi kiadványban megjelent tudományos tanulmányok, közlemények, cikkek száma (db) (magyar | idegen nyelven)	11	–	15	–	27 | 5

A munkatársak által írt egyéb tudományos kiadványban megjelent tudományos tanulmányok, közlemények, cikkek száma (db) (magyar | idegen nyelven)	17	5	20	5	24 | 6
A munkatársak által tartott tudományos előadások, összeállított poszterek száma (db) (itthon | külföldön)	94	6	90	5	93 | 7
A múzeum által megjelentetett ismeretterjesztő, pedagógiai kiadványok száma (db) (magyar | idegen nyelven)	3		6		7 fajta | 3 fajta
A munkatársak által saját múzeumi vagy egyéb kiadványban megjelentetett ismeretterjesztő írások (magyar | idegen nyelven)	55	1	60	3	70 | 2
Kiállítási forgatókönyvek száma (állandó | időszaki) (db)	1	14	–	15	4 | 15
Megvalósult kiállítások száma (állandó | időszaki) (db)	2	31	–	23	5 | 30
Hazai tudományos programokban való részvétel (programok száma | résztvevő munkatársak száma)	11	7	12	9	12 | 9
Nemzetközi tudományos programokban való részvétel (programok száma | résztvevő munkatársak száma)	3	5	4	7	4 | 7
Felsőoktatásban oktatóként résztvevő munkatársak száma (fő) | megtartott órák száma (óra, 1 óra = 45 perc)	1	170	1	170	1 | 170
Felnőttképzésben oktatóként résztvevő munkatársak száma (fő) | megtartott órák száma (óra, 1 óra = 45 perc)	2	400	2	400	2 | 200

Munkatársaink által írt tudományos és közművelődési cikkek szakágak szerint

Régészet:	16
Néprajz	18
Új- és legújabbkor:	17
Közművelődés:	70
Összesen:	*121 publikáció*

2014-ben is fontosnak tartottuk gyűjteményeink anyagainak közzétételét. Az egyes kutatók speciális szakképesítésüknek megfelelően választottak témát a rendelkezésre álló adatokból. A munka részben hagyományos, papír alapú publikációkat eredményezett, részben a weblapon kisebb írások közzétételét. Előbbi egyik fő platformja a Múzeum Évkönyve, amely 1958 óta folyamatosan megjelenik. Ez egyúttal lehetővé teszi cserekapcsolataink fenntartását hazai és a nemzetközi porondon egyaránt. Így a könyvtári fejlesztés biztosítja az alapvető szakirodalmat a további kutatáshoz. Ugyanakkor súlyt fektettünk a könyvtári állomány digitalizálására. Ezért nagy eredmény a megye egykori országos szinten is kiemelkedő napilapjának, a Nyírvidéknek a digitalizálása és nyilvános hozzáférés biztosítása.

Az online publikálás lehetőségét is kerestük. Így például a Magyar Régészet című online magazinban jelent meg részletes ismertető a Sóstói Múzeumfaluban felépült Árpád-kori faluról. Az online közlések érdekében a saját weblapunk is megfelelő háttér.

A rendszeresen megjelenő évkönyv mellett hasonlóan rendszeres a Jósa András Múzeum Képzőművészeti Katalógusai sorozat, mely a Jósa András Múzeum napján (december 1.), illetve a VIDOR Fesztiválon megnyitott képzőművészeti kiállítások anyagát adja közre. A Jósa András Múzeum Kiadványai sorozatban 2014-ben nem jelent meg kiadvány, bár egynek a kézirata – Nyíregyháza katonasága a II. világháborúban – már készen van. Megjelent viszont a Népművészeti örökségünk sorozat 10. köteteként a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészetét bemutató terjedelmes

kiadvány, melyben 12 szerző, főleg egykori és mai muzeológus kollégáink mutatják be átfogóan megyénk népművészeti örökségét.

2014-re tervezett kutatásainkat folyamatosan megvalósítottuk, azokról szóban, tudományos és közművelődési cikkekben beszámoltunk, az I. világháborúról, illetve az 1944-es lengyelországi harcokról szóló anyagot kiállításban is megformáltuk és Németországban, valamint Lengyelországban bemutattuk.

Kollégáink tevékenyen részt vállalnak a megye települési monográfiáinak elkészítésében. 2014-ben Fehérgyarmat, Nagyhalász, Tiszaszentmárton, Nyíregyháza-Sóstóhegy és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Cigánd települések történetének megírásában vettünk részt.

Múzeumunk külföldi értékelésére jellemző, hogy szinte minden évben érkezik hozzánk diákcsoport tanulmányút keretében. 2014-ben a nyitrai egyetem 40 régészhallgatója látogatott el hozzánk egy tanár kíséretében.

Hazai kapcsolatainkra továbbra is jellemző, hogy régész- és néprajzos hallgatók rendszeresen, történészek alkalmanként jelentkeznek szakdolgozati és doktori témákért, s járnak hozzánk konzultációkra, ásatásokra, kutatnak adattárunkban, könyvtárunkban. *Múzeumunk „diákbarát" hírében áll.*

A múzeumi tudományos munka nemzetközi kapcsolatai

Intézményeinknek romániai tudományos kapcsolatai továbbra is élők és intenzívek. Ennek jegyében kutatóink évek óta folyamatosan (2014-ben is) konzultálnak (havi 1-2-szeri találkozók keretében), gyakoriak a látogatások elsősorban Szatmárnémetiben, illetve a szatmárnémeti múzeumból nálunk. Kölcsönösen látogatjuk egymás kiállításait. Közös HU-RO pályázatunk volt a Szatmárnémeti Múzeummal. A romániai kapcsolatok bővítésére régészeti delegáció látogatott el székelyföldi múzeumokba (Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy). Közös webshopot rendeztünk a hagyományos építészet témakörben.

Sorainkban vannak nemzetközi hírű szakemberek, akik rendszeresen járnak külföldi konferenciákra. Az idén Ukrajnába (Vinnyica) vitte el munkatársunk intézményünk hírét, ahol természetesen előadást is tartott.

Vendégkutatókat, egyetemistákat gyakran fogadunk külföldről – 2014-ben Nyitráról volt egyetemista csoportunk, akiknek anyagismeret órát tartottak régészeink.

Hasonlóan jó a kapcsolatunk a lengyelországi (elsősorban Dél-Lengyelország és a varsói Állami Régészeti Múzeum) múzeumokkal. 2014-ben 4 lengyelországi múzeumban mutattuk be a Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban című vándorkiállításunkat, és egy helyszínen – Rzeszów – munkatársunk előadást tartott e témáról.

Ugyancsak I. világháborús kiállítást mutattunk be a németországi Iserlohn (Nyíregyháza testvérvárosa) múzeumában, ahol kollégánk szintén előadást tartott.

A Sóstói Múzeumfalunak jó együttműködése alakult ki az ungvári (Ukrajna) és a máramarosszigeti (Románia) szabadtéri múzeummal.

Folyamatos a könyvtári cserekapcsolatunk egész Európában.

A Mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseum kiadói listáján egyik munkatársunk (szerzőtárssal közösen írt) monográfiája kiadói listára került.

Weblapunknak nagy a külföldi látogatottsága: 2420 látogatást regisztráltunk (angol, portugál, szlovák, német, lengyel, orosz – ebben a sorrendben) A hiányosságunk a tartalmak zömének egynyelvű megjelenítése. (Ez alól a HU-RO projektek keretében elkészült lapok jelentenek kivételt, ahol magyar – angol – román nyelven teljes tartalom olvasható.)

5. Közművelődési tevékenység

Mutatók	*2013. évi tény*		*2014. évi terv*		*2014. évi tény*
Tárlatvezetések száma (alkalom)	355		350		355
Ebből szakvezetések száma (alkalom)	340		340		335
Ebből tanulmánytári/látványtári vezetések száma (alkalom) | látogatószám (fő)	3	87	20	600	9 | 250
Ebből idegen nyelvű vezetések száma (alkalom)	35		45		51
Múzeumpedagógiai foglalkozások száma (alkalom) | látogatószám (fő)	608	19 | 864	600	19 | 000	595 | 18.900
Diákok részére tartott egyéb rendezvények száma (alkalom) | látogatószám (fő)	250	6200	250	6000	253 | 6100
Egyéb közművelődési rendezvények száma (alkalom) | látogatószám (fő)	140	35 | 726	150	37 | 000	145 | 36.000

A 2014-re megfogalmazott céljainkat teljesítettük: közművelődési rendezvényeink fő célcsoportja – az általános iskolás korúak – mellett láthatóan nőtt az óvodás korúak csoportjainak és a főiskolásoknak a száma. Elsősorban a szabadegyetemi előadásokon szaporodtak meg a felnőtt résztvevők. A Nyíregyházán jól érzékelhető turistaforgalom fellendülését elsősorban a Sóstói Múzeumfalu látogatói számának emelkedésén mérhettük.

A látogatószám növelése érdekében folyamatosan csomagokat vezettünk be látogatóink és az iskolák számára. A foglalkozásokkal egybekötött múzeumi látogatások esetén kedvezményt biztosítottunk. Nemzeti ünnepeinket egy-egy nyíregyházi iskolával közösen ünnepeltük meg. Ilyenkor több száz diákvendégünk volt.

A Rotary Klubbal közösen Rotary Mikulást szerveztünk a gyermekeknek, Nyíregyháza Járási Hivatalával pedig közös szakmai napot, illetve közös karácsonyi ünnepet rendeztünk.

A Megyei Pedagógiai és Képzési Intézettel is együttműködtünk, melynek révén közös vetélkedőket, konferenciákat (Megyefoglaló, Holokauszt emlékkonferencia) szerveztünk.

Vetélkedőkre készítettünk fel fogyatékkal élő általános iskolásokat.

A városi TDM Irodával szorosabbra vontuk kapcsolatainkat, kiállítási-, rendezvénycsomagjainkat népszerűsítik, s velük közösen rendeztük meg a Turizmus Napját.

A TÁMOP-3.2.12-12/1-2012-0022 számú pályázat keretében 5 fő munkatársunk az ELTE múzeumpedagógiai szaktanácsadó képzésen vett részt, 2015. januárban tettek sikeres államvizsgát. Az ott tanultakból és a szerzett tapasztalatokból már a képzés időtartama alatt sokat profitáltunk, s beépítettük a mindennapi múzeumi tevékenységeinkbe, ezzel emelve munkánk minőségét és színvonalát.

A képzés végeztével a TIOP-1.2.2-11/1-2012-0052 számú, Tantárgyraktár elnevezésű pályázatunk megvalósítása befejeződött. Az új látványtár és oktatótér számtalan lehetőséget nyitott meg számunkra a magasabb minőségű kiszolgálás eszközeként. Az iskolák részéről egyre intenzívebben fogalmazódik meg a múzeumban őrzött tudásbázis nagyobb oktatási hasznosulása „kézzel fogható, kézbe vehető" tárgyakon keresztül.

Az időszaki kiállításokhoz kapcsolódó múzeumi órák kedvezményes csomagajánlatait valósítottuk meg. Nagyobb hangsúlyt fektettünk a személyes találkozókra, a jövőben még több alkalommal szeretnénk felkeresni az iskolákat ajánlatainkkal. A honlapon és a facebook oldalon folyamatosan közzétettük aktuális programjainkat, ezek állandó frissítése a célunk.

A Sóstói Múzeumfalu folytatta a 2012-ben megnyert „Bursza a tirpákoknál” elnevezésű TÁMOP-3.2.13.-12/-2012-0178 pályázat megvalósítását. A programban 12 oktatási intézménnyel kötöttünk együttműködési megállapodást.

A Kállay Gyűjtemény továbbra is gyermekcsalogató kiállításokkal, programokkal jelentkezett.

Múzeumi foglalkozásaink határozott célja a Nemzeti Alaptantervre és a gyűjteményeink összekapcsolására épülő szélesebb és komplexebb tudás átadása. Többnyire játékos előadások, műhelymunkák, kézműves foglalkozások és jelmezes történelmi játékok, amelyek során nemcsak a múltról ismernek meg többet a gyermekek, hanem környezetük történetéről is, ami hozzásegíti őket az egészséges lokálpatriotizmus és identitás kialakulásához. A kiállítások természetesen nem kizárólagos lehetőségei a modern, emberközpontú múzeum megvalósításának. Ugyanilyen fontos szerepet nyernek és terveink között kiemelt helyet kapnak az alábbiak.

– A kultúra egyéb ágaival összehangolt közművelődést szolgáló programok, rendezvények (Kulturális Örökség Napjai, Turizmus Világnapja, Magyar Festészet Napja) szervezése, megtartása.
– Szak-tárlatvezetések a kézzel fogható műtárgyak között.
– Kiállításainkra és gyűjteményeinkre épített interaktív múzeumpedagógiai foglalkozások.
– Múzeumi zenés esték, a jeles napokhoz, állami- és egyházi ünnepeinkhez, történelmi és irodalmi évfordulókhoz kapcsolódó programok, programcsomagok.
– Az új időszaki kiállításokhoz szolgáltatáscsomagok (előadások, vetítések, beszélgetések, egy tárgy életútja program).

A fenti jó kezdeményezések hatására látogatószámunk mindhárom intézményünkben megnőtt. A Jósa András Múzeum épületében így a foglalkozások számára már nemcsak a tantermet, hanem a múzeum nagytermét, alkalmanként a kiállítótermeket és a múzeum auláját igénybe kellett vennünk. A jövőben a zsúfoltságot enyhíti a Jósa András Múzeumban elkészült tantárgyraktár, mely egy óvodás és egy iskolás csoportnak egyidejűleg biztosít foglalkoztató teret, a Sóstói Múzeumfaluban pedig az újonnan átadott újlétai magtárrészben kialakított időszaki kiállító terem, mely foglalkoztató térként is üzemeltethető.

Az épületen belüli információs eszközök

Intézményeinkben nyomtatott falitérképek (angol nyelven is), szabadtéri irányítótáblák szolgálnak információkkal. A Jósa András Múzeumban az aulában infópont működik, mely tájékoztat a múzeum kiállításairól, jegyárakról stb.

Elkészült az információs füzet, mely általános tájékoztatót ad (nyitva tartás, jegyárak, állandó kiállítások, időszakosan igénybe vehető szolgáltatáscsomagok).

A TIOP-1.2.2-11/1-2012-0052 számú, tantárgyraktár elnevezésű pályázatunk lehetővé tette az infokommunikációs rendszerek (tájékoztató és irányító táblák) átgondolt és strukturált kiépítését a múzeum bejáratától a II. emeleti látványtárig. A betűtípus, a méret és a színvilág alkalmazása során igazodtunk a múzeum arculati kézikönyvéhez.

Elkészültek a „Sárga ördög…” című állandó kiállításunk QR-kódjai.

Az akadálymentesítés helyzete

A Jósa András Múzeumban az akadálymentesítés megoldott (az udvaron a liftaknáig rámpa, az épületben lift, a mellékhelyiségek alkalmasak kerekesszékben ülők fogadására).

Az akadálymentesítés részben már a Sóstói Múzeumfaluban is megoldott.

A Kállay Gyűjtemény épületében lift üzemel.

Fogyatékkal élők (látás- és hallássérültek) fogadása a múzeumban

A különböző fogyatékkal élő gyermekek és felnőttek számára folyamatosan dolgozunk ki játékos kiállítás-felfedezést, valamint kézműves-foglalkozásokat.

A vakok és gyengén látók számára a látványraktár megépülésével jelentősen javult az akadálymentesítés (Braille feliratokat helyeztünk el az aulától a látványtárig).

A fogyatékkal élők számára rendeztük meg a Tapintható művészet mindenkinek című tárlatunkat, melyet az alábbi iskolák, intézmények látogattak rendszeresen:

– Göllesz Viktor Általános Iskola,
– Bárczi Gusztáv Általános Iskola,
– Inczédy György Szakközépiskola,
– Riedens Szakközépiskola,
– OMNIS Alapítvány,
– Csodavár Korai Fejlesztő Centrum,
– Magdaléneum Ápoló és Gondozó Otthon,
– Kedvesház (romák és árvák háza),
– Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Vakok és Gyengénlátók Egyesülete.

Az „Én elmentem a vásárba…” című néprajzi állandó kiállításunkban tapintható néprajzi anyagot állítottunk ki. A Sóstói Múzeumfaluban továbbra is látogatható a Tapintható népi kultúra állandó kiállítás.

Látogatottság

A Jósa András Múzeum és tagintézményeinek látogatottságát lásd a Függelékben!

Mutatók	*2013. tény*	*2014. terv*	*2014. tény*
Összes látogatószám	90.977	93.000	108.532
Ebből: teljes árat fizető látogató	14.459	16.000	15.904
Kedvezményes árat fizető	19.801	20.000	23.379
Ingyenes	56.717	57.000	69.249
Diák látogatók	35.237	36.000	41.918
Ebből külföldi látogatók (becsült százalék)	3 %	4 %	4 %

Intézményeink látogatottsága 2014-ben a 2013. évihez képest jelentősen növekedett (2013-ban 90.977 fő, 2014-ben 108.532 fő, ami 17.555 fős növekedést mutat). Emelkedést mutatott a fizető látogatóink száma is: 2013-ban 34.260 fő, míg 2014-ben 39.283 fő, ami 5.023 fő növekedést jelentett. Jelentős az ingyenesen belépők száma, aminek egyik oka, hogy a TÁMOP pályázatainkban (Jósa András Múzeum – A nyíri pajkos kincstára, Sóstói Múzeumfalu – Bursza a tirpákoknál) megfogalmazottak szerint az együttműködő iskolás csoportok a foglalkozásokat díjmentesen látogathatják.

Általános tapasztalatunk, hogy ingyenes napjainkon érezhetően nő a látogatószám, ami jelzi, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében van igény a múzeumi kultúrára, viszont e halmozottan hátrányos helyzetű megyében egyre kevesebb forrás jut a családokon belül a kulturális kiadásokra.

6. Kiállításaink

A Jósa András Múzeumban és tagintézményeiben megnyitott kiállítások jegyzékét lásd a Függelékben!

A Jósa András Múzeumban tervezett kiállításainkat megvalósítottuk, terven felül születtek a Múzeumok Éjszakája tárlatai.

A kommunista diktatúra áldozatainak emléknapjára – kapcsolódva a múzeum közelében lévő emlékhely- és szoboravatóhoz, melynek vendége dr. Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt – a múzeum légópincéjében nagy sikerű tárlatot rendeztünk „Építjük a nép országát!" címmel.

Hasonlóan nagy sikerű volt a Benczúr ismét köztünk van! című tárlat, melyet a nyíregyházi születésű festőfejedelem születése 170. évfordulójának tiszteletére rendeztünk. A megnyitó napján a festő szülőháza helyén álló épület falán emléktáblát avattunk, és konferenciával, emlékhangversennyel emlékeztünk rá.

7. Pályázataink

Pályázati projektek

Hazai pályázatok megnevezése	*Pályázott összeg (Ft-ban)*	*Elnyert összeg (Ft-ban)*	*Felelős*
…unokáink leborulnak – a szabadságharc emlékkönyvébe c. időszaki kiállítás megrendezésére, NKA 3506/02010	2.843.457	1.000.000	Mohácsi Endre státusz: lezárt
A paraszti és polgári lét határán. Egy textilhagyaték megvásárlására, NKA 3509/01205	508.500	300.000	Ratkó Lujza státusz: lezárt
Nyíregyháza Jósa András Múzeum LVI. kötetének kiadására, NKA 3588/00377	900.000	600.000	Istvánovits Eszter státusz: lezárt
Barzó Endre Országúton, Táj és Holdvilágos éj című festményeinek restaurálására, NKA 3560/00164	1.063.400	1.063.400	Madár Ximena státusz: lezárt
Dr. Ratkó Lujza (szerk.): A Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete c. monográfia kiadására, NKA 3437/01424	2.256.000	1.500.000	Ratkó Lujza státusz: lezárt
Tájak, ízek, zamatok – Történelmi Magyarország tájegységeinek táncai, viseletei és jellegzetes süteményei, NKA 3608/08556	954.000	300.000	Kisgyörgy Tamás státusz: lezárt
Szepessy Béla grafikusművész 12 alkotása megvásárlására, NKA 3909/00628	4.100.000	500.000	Madár Ximena státusz: lezárt
A nyíregyházi Jósa András Múzeum 2013. évi LV. évkönyve kiadására, NKA 3588/00258	786.142	400.000	Istvánovits Eszter státusz: lezárt
Jósa András könyvhagyatékának portalanítására, 2. ütem, NKA 3543/00142	331.200	300.000	Laskayné Szőlősi Katalin státusz: lezárt

Szláv nyelvű himnuszgyűjtemény restaurálására, NKA 3511/03810	243.000	200.000	Laskayné Szőlősi Katalin státusz: lezárt
A Jósa András Múzeum szakkönyvtára állományának gyarapítására, NKA 3510/00500	300.000	100.000	Laskayné Szőlősi Katalin státusz: lezárt
A *Nyírvidék* c. hírlap digitalizálására és adatbázisban való közzétételére, NKA 3532/00333	5.440.000	5.440.000	Laskayné Szőlősi Katalin státusz: lezárt
Az Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag! című vándorkiállításra, valamint kapcsolódó kiadványra és múzeumpedagógiai programra, NKA 3561/00019	5.758.700	2.500.000	Bene János státusz: lezárt
Miniszterelnöki Hivatal, „Erőltetett menet" – Magyar Holokauszt Emlékév 2014.	1.512.950	500.000	Holmár Zoltán státusz: lezárt
Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete c. monográfia kiadására	7.310.000	7.310.000	Ratkó Lujza státusz: lezárt

A pályázott összeg 34.307.349,– Ft, az elnyert összeg: 22.013.400,– Ft, ami 64%-os pályázati siker.

Új Magyarország Fejlesztési Tervhez vagy Új Széchenyi Tervhez kapcsolódó pályázatok megnevezése	*Pályázott összeg (Ft-ban)*	*Elnyert összeg (Ft-ban)*	*Felelős*
TIOP-1.2.2-11/1-2012-0052 Tantárgyraktár	100.000.000	82.175.805	Vince József státusz: lezárt
TÁMOP-3.2.12-12/1-2012-0022 Múzeumpedagógiai szaktanácsadó képzés	7.615.268	7.615.268	Román Zoltánné státusz: folyamatban
TÁMOP-3.2.13-12/1-2012-0180 A nyíri pajkos kincstára	30.000.000	29.482.042	Román Zoltánné státusz: lezárt
TÁMOP -3.2.13./12./-2012-0178 Bursza a tirpákoknál	27.751.628	27.751.628	Páll István státusz: lezárt

A pályázott összeg 165.366.896, Ft, az elnyert összeg: 147.024.743,– Ft, ami 89%-os pályázati siker.

Egyéb, nem hazai forrásokra épülő pályázatok megnevezése	*Pályázott összeg*	*Elnyert összeg*	*Felelős*
HU-RO/1101/021/2.1.3. Cult-Tour: Szatmár és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye muzeális kiállítóhelyeinek felújítása, bővítése és kialakítása a határon átívelő turizmus kontextusában	264.450 €	264.450 € (80.000.000,– Ft)	Vince József státusz: folyamatban

A HU-RO pályázatunk esetében 100 %-os a pályázati siker.

Összességében megállapítható, hogy a Jósa András Múzeum és tagintézményei 279.674.245,– forintra pályáztak, melyből az elnyert összeg 249.038.143,– Ft, a pályázati siker 89,5 %-os. Ezt az összeget és a múzeum teljes működésének gazdasági lebonyolítását egy, mindössze négytagú

gazdasági hivatal végezte el. Az elnyert összeg alig több, mint a központi költségvetésből a Jósa András Múzeumnak megítélt összeg és Nyíregyháza Megyei Jogú Város mint fenntartó támogatása együttvéve. Ezen összeg azonban csak a szakmai munka feltételeinek megteremtésére fordítható, a működési költségek fedezésére nem írnak ki pályázatot, ugyanakkor az elkészült beruházások (TIOP pályázat) további fenntartásáról is gondoskodnunk kell. Ezt pedig csak a múzeum egyéb – igen gyéren csörgedező – bevételeiből tudjuk megteremteni.

8. Kommunikáció

Mutatók	*2013. tény*	*2014. terv*	*2014. tény*
TV megjelenés (fizetett hirdetések nélkül)	113	110	190
Rádió megjelenés (fizetett hirdetések nélkül)	132	130	135
Írott sajtó megjelenés (fizetett hirdetések nélkül)	356	350	329
E-sajtó	210	240	230
Fizetett hirdetések száma (médiumtól függetlenül, becsült érték)	1	5	1

Intézményeink sajtómegjelenése jó. 2014-ben a helyi és országos televíziók (Nyíregyházi, Kölcsey, Hír TV és ATV) és a rádiók (Kossuth, Retro, Sunshine, Szent István és Európa) megkülönböztetett figyelmet szenteltek múzeumainknak. Írott sajtómegjelenésünkkel is elértük céljainkat. A helyi lap, a *Kelet-Magyarország* minden múzeumi rendezvényről beszámolt. Fizetett hirdetésekre nem került sor, mindössze egy esetben. Az e-sajtóban való megjelenésünket növelni tudtuk, és a tervezettől alig maradtunk el.

IV. A költségvetés adatai

2014-ben is kiemelt feladatunknak tekintettük az erőforrások gazdaságos és hatékony felhasználását, a kulturális javak gyarapítását, megőrzését, tudományos feldolgozását a jövő nemzedékek számára történő átörökítését, társadalmi ismertségét és népszerűsítését.

A megyei hatókörű városi múzeum feladata a kulturális javak helyi védelmének települési szintet meghaladó, egy megye közigazgatási területére kiterjedő biztosítása. Költségvetési szervként – a tevékenység ellátásához szükséges állami vagyonnak, gyűjteményének, nemzeti örökségvédelmének vagyonkezelőjeként – mozgásterünket az adott év létszám- és költségvetési kerete határozza, határozta meg. A 2014. évi keretünkkel – az ellátandó feladat nagyságához képest – a sor végére kerültünk.

Engedélyezett létszám 65 fő a közel 130 ezer m^2 területre, a Múzeumfalu 110–120 népi objektumára, a Jósa András Múzeum és a Kállay Gyűjtemény 18 kiállítótermére számítva. Számszerűsítve: az állami normatíva 130 millió 500 ezer Ft, 1004 Ft/m^2, ami feladatellátásunkat nem követi, melyhez közel 1 millió műtárgy gondozása is járul. Fenntartói támogatásként 103 millió 647 ezer Ft-ot kaptunk.

Összes költségvetési támogatásunk így (állami normatíva + fenntartói támogatás) 234 millió 147 ezer Ft.

Mindez jelentős anyagi kötelezettségvállalási kockázatot rejtett, mivel jelentős működési többletforrás biztosítására volt szükség. Költségvetésünkben a kötelező alapfeladat bekerülési költsége 400 millió 436 ezer Ft. A sok hiányt, alulfinanszírozottságot kivédeni a pályázatokkal és egyéb bevételekkel tudtuk. Ezek a problémák önhibánkon kívüliek.

Saját bevételeink korlátozottak, nagyságrendjük csak becsülhető. Működésünket jelentős mértékben meghatározzák a különböző pályázatok (NKA, OTKA, HU-RO), szakmai kiadásaink jelentős részét ezen pályázatok finanszírozták.

Lehetőségek és korlátok között telt az elmúlt év – gond, probléma, nehézség bőven akadt –, de megadatott az ünneplés lehetősége is. Színes, változó feladatrendszert működtettünk a helyi elvárásokhoz igazodva. Célként tűztük ki, hogy az idelátogatók jobban megismerhessék a város, a megye múltját, történetét, fontosnak tartottuk és tartjuk újra felfedezni azt a kincset, amely a mi múzeumunk öröksége – erre konferenciák, előadások, kiállítások és pályamunkák kiírásában került sor. Végiggondoltuk, hogy mi az, ami érték, és amivel a hagyományokhoz visszafordulva az életnek hasznos és értékes részét közvetítjük. A mi szempontunk csak az volt, hogy a legjobban szolgáljuk a múzeum ügyét, a saját lehetőségeinket mind jobban igyekeztünk kihasználni, korrekten megőrizni és feldolgozni a múlt tárgyait, emlékeit és hagyományait. A kishitűséget, a félelmet félretéve így került sor az elutasított TIOP-1.2.2-11/1-2012-0052 számú pályázat (Tantárgyraktár) megfellebbezésére – sikerrel; a Krúdy-pályázatot (Tervezz mozaikot!) országosan mindenki számára elérhetővé tettük, és a Katedrál-Plusz Kft. jóvoltából, Som János ügyvezető vezetésével a zsűri által kiválasztott pályaművek díszítik és gazdagítják Nyíregyháza közterét a múzeum előtt.

Így valósult meg a központi épületegyüttesben lévő második emeleti 160 m^2 alapterületen a „Tantárgyraktár” egy átfogó felújítás, átalakítás keretében.

Természetesen nem felejtkeztünk el az évfordulókról és jeles eseményekről megemlékezni, az ünnep rangját emelve – mindennek a módját megadva a rendezvényeken, kiállításokon – visszafogott népi ételek felszolgálásával bizonyítottuk vendégszeretetünket.

Amit felmutattunk, ami látható, ezek az örömeink, és ezen mindenhol a munkatársak keze nyoma dicsérendő, amit szolgálatként a múzeum és társadalom érdekében végeztek. Ami fájó számunkra, hogy a mai napig sem tudtunk javítani az anyagi helyzetükön és központilag sincs rá akarat, hogy a fizetésük rendeződjön. Pedig hordozzák megélhetési nehézségeiket (30 év munkaviszony után a nettó bér alig éri el a 100 000,- Ft-ot, de sok esetben még ezt az összeget sem), és lassan egyetlen céljuk a csekkek befizetése és a törlesztő részletek kifizetése. Nagy adósságunk ez a munkatársakkal szemben!

Függelék

I.
Önálló tudományos és közművelődési kiadványok 2014-ben

Jósa András Múzeum

A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (*JAMÉ*) LV. évfolyam. Szerk. Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2013. (2014) 535 o.

Jakab Attila – Veszprémi Beáta: Műépítészeti barangolások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. / Plimbări arhitecturale în judeţul Szabolcs-Szatmár-Bereg. / Exploring the Architectural Monuments of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Szerk. Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2014. 148 o.

Páll István: Az újlétai uradalmi magtár a Sóstói Múzeumfaluban. / Grânarul domeniului nobiliar din Újléta în Muzeul Satului din Sóstó. / The Manorial Granary from Újléta in the Village Museum in Sóstó. Szerk. Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2014. 27 o.

Pintye Gábor – Tompa György: Falu a faluban. Nyires Árpád-kori település születése a Sóstói Múzeumfaluban. / Sat în sat. Naşterea aşezării Nyires din epoca arpadiană în Muzeul Satului din Sóstó. / A village in a village. The birth of Nyires, an Árpád Age settlement in the Museum Village of Sóstó. Szerk. Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2014. 120 o.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk 10. köt. Szerk. Ratkó Lujza. Nyíregyháza 2014. 784 o.

Válogatás Diener-Dénes Rudolf életművéből. Szerk. Madár Ximena. A Jósa András Múzeum Képzőművészeti Katalógusai 63. Nyíregyháza 2014. 31 o.

A Jósa András Múzeum és kiállításai. Összeállította: Holmár Zoltán. Nyíregyháza 2014. 19 o.

Krúdy Gyula. Összeállította: Dámné Rácz Magdolna – Boros György. Nyíregyháza 2014. 8 o.

Babolcsi Andrea – Jászai Miklós Istvánné: „Messze van a nyíregyházi kaszárnya" foglalkoztató füzet (TÁMOP pályázat) Nyíregyháza 2013. (2014) 28 o.

Holmár Zoltán – Vincze József: „Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag!" Múzeumpedagógiai foglalkoztató füzet. Nyíregyháza 2014. 12 o.

Sóstói Múzeumfalu

Bursza a tirpákoknál. Tájékoztató füzet pedagógusoknak. 12 o.

A Jósa András Múzeum és intézményei önálló kiadványainak száma: 11.

II.

A Jósa András Múzeum és intézményei tudományos tanulmányainak száma:	51
Ezen belül:	
Régészet:	16
Néprajz:	18
Új- és legújabbkor:	17
A Jósa András múzeum és intézményei közművelődési cikkeinek száma:	70
Összesen:	*121*

III.

A Jósa András Múzeumban és intézményeiben 2014-ben megnyitott kiállítások

Jósa András Múzeum

Állandó kiállítások

Tokaj-hegyalja szőlő- és borkultúrája. Szabolcs, Mudrány-kúria (szept. 11., Régészeti osztály).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye műemlékei. Papos, műemlék templom (szept. 22., Régészeti osztály).

Bessenyei György emlékezete. Tiszabercel, Bessenyei György Emlékház (szept. 24., Régészeti osztály).

Időszaki kiállítások

Remekművek V. (lebontva: jan. 20.).

„Életem regénye" (lebontva: márc. 10.).

A Margócsy-hagyaték (lebontva: ápr. 7.).

„Benczúr ismét köztünk van!" (jan. 28. – máj. 4. Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T., Szikora L.).

„Építjük a nép országát!” (febr. 25. – jún. 23., Mohácsi E., Tóbiás T.).

„Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag!” (márc. 15. – ápr. 8., Bene J., Mohácsi E., Tóbiás T.).

A Holokauszt árnyékában (ápr. 10. – máj. 30., Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.).

Mesterkezek II. (ápr. 16. – máj. 25., Ratkó L., Mohácsi E., Boros Gy., Tóbiás T.).

Jósa és Krúdy kora (jún. 14. – aug. 25., Mohácsi E., Madár X., Tóbiás T.).

A régészet (h)őskora (jún. 14. – aug. 19., Régészeti osztály)

Béke a háborúban (jún. 14. – szept. 1. Mohácsi E., Tóbiás T.).

Nyíregyháza Krúdy és Jósa szemével (jún. 14. – aug. 25., Mohácsi E., Tóbiás T., Varga D.).

Hazatérés – 125 éve született Diener-Dénes Rudolf festőművész (aug. 31. – szept. 8., Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.).

Zárt terek – Dobozba zárt világok (az Antal-Lusztig gyűjtemény anyagából) (aug. 31. – szept. 8., Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Őszi Tárlat (szept. 12. – okt. 17., Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.).

„A nyíri pajkos kincstára” – Gyermek képzőművészeti alkotások (szept. 5. – nov. 6., Babolcsi A., Román Z-né).

Krúdy Gyula emlékezete (okt. 15. – dec. 31., Mohácsi E., Tóbiás T., Gerhard I.).

Zsombori Erzsébet: Szín-Lélek-Forma (A Magyar Festészet Napja alkalmából) (okt. 18. – nov. 26. Babolcsi A., Román Z-né).

„Unokáink leborulnak” (okt. 27. – nov. 28. Mohácsi E., Tóbiás T., Gerhard I.).

Tapintható művészet mindenkinek (nov. 7. – dec. 14. Babolcsi A., Román Z-né).

Lengyelországi I. világháborús emlékek (dec. 1. – a Rezeszówi Regionális Múzeum vendégkiállítása).

Remekművek VI. – Kondor Béla emlékkiállítás (dec. 1. – Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.).

Más helyszínen

A magyar huszár, Sátoraljaújhely, V. István Gimnázium és Szakközépiskola (febr. 4–11., Bene J., Mohácsi E.).

„Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag!” Vay Ádám Múzeum, Vaja (ápr. 9–23., Bene J., Mohácsi E., Tóbiás T.).

„A mező vadjai, az ég madarai” régészeti kiállítás. Báthori István Múzeum, Nyírbátor (ápr. 10. – jún. 15., Régészeti osztály).

Magyar szablyavívás. Nyíregyháza, Városháza, (ápr. 30. – máj. 5., Mohácsi E., Tóbiás T., Megyesi B.).

„Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag!” Csengeri Múzeum, Csenger (máj. 14. – jún. 27. Bene J., Megyesi B.).

Régi magyar egyenruhák. Debrecen, MH 5. Bocskai István Lövészdandár lövésznapján (jún. 28. Bene J., Svéda Cs., Megyesi B.).

Néprajzi szemelvények. Nyíregyháza, Megyei Pedagógiai Intézet (jún. 26. – júl. 24., Holmár Z., Vincze J.).

Nyíregyházi huszárok az I. világháborúban. Encsencs, Művelődési Ház (aug. 1–17., Bene J.).

Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban. Rétközi Múzeum, Kisvárda, (szept. 25. – dec. 31. Bene J., Mohácsi E., Megyesi B., Gerhard I.).

Bibliák és egyházi könyvek Kozma Péter gyűjteményéből. Nyíregyháza, Városháza (szept. 25. – okt. 2. Mohácsi E., Tóbiás T., Gerhard I.).

Bibliák és egyházi könyvek Kozma Péter gyűjteményéből. Tiszavasvári, Vasvári P. Múzeum (okt. 3. – nov. 30. Mohácsi E., Tóbiás T., Gerhard I.).

Kamarakiállítás a nyíregyházi Városházán. Képes levelezőlapok (dec. 1., Mohácsi E., Tóbiás T.).

Tuzsér és a Lónyayak (állandó kiállítás/) Tuzsér, Lónyay-kastély (szept. 27. Mohácsi E., Tóbiás T., Gerhard I.).

Kamarakiállítás

I. világháborús emlékek (máj. 16. – jún. 9. Bene J., Mohácsi E., Tóbiás T.).

1956 tisztelete (okt. 17. – nov. 15. Holmár Z.).

Diószegi Balázs emlékére (nov. 14–29. Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.).

Nyíregyháza az I. világháborúban (nov. 25. – dec. 11. Bene J., Mohácsi E., Tóbiás T.).

Váci Mihály emlékezete (dec. 11–31. Dámné Rácz M., Mohácsi E.).

Külföldön

„Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag!" Szatmár Megyei Múzeum, Szatmárnémeti (ápr. 23. – máj. 13., Bene J., Mohácsi E., Megyesi B.).

Derkovits Gyula: Dózsa sorozat. Szatmár Megyei Múzeum, Szatmárnémeti (ápr. 23. – máj. 13., Bene J., Mohácsi E., Megyesi B.).

Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban. Városi Múzeum, Iserlohn (jún. 12. – júl. 3., Bene J., Mohácsi E., Megyesi B.).

Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban, Területi Múzeum, Rzeszów (júl. 13. – aug. 16., Bene J., Mohácsi E., Megyesi B.).

„Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag!" Kossuth kert, Szatmárnémeti (aug. 18–24., Bene J., Megyesi B.).

Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban, Strzyżów, Regionális Múzeum (aug. 18. – szept. 20.).

Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban, Lubaczów, Elcsatolt Területek Múzeuma (szept. 23. – okt. 25.).

Nyíregyházi huszárok lengyel földön az I. világháborúban, Tarnobrzeg, Történeti Múzeum (okt. 27. – dec. 31.).

Sóstói Múzeumfalu

Állandó kiállítások

Árpád-kori falu (okt. 3., Pintye G., Tompa Gy.).

Időszaki kiállítások

Babaházak és ólomkatonák (ápr. 5. – jún. 6., Nagyné Bősze K.).

Földközelben: 110 éve született Szűcs Sándor, a Háromföld krónikása (jún. 23. – szept. 1., Nagyné Bősze K., Páll I.).

Csodarabbik emlékhelyei és emlékezői. Csutkai Csaba fotókiállítása (aug. 2–11., Páll I., Kisgyörgy T.).

„Ha lepereg előttünk életünk filmje…" Időutazás a 35 éves Sóstói Múzeumfaluban (szept. 13. – Bóna B., Nagyné Bősze K., Páll I.).

„Gyöngyöm, gyöngyöm." Régészeti és néprajzi gyöngyanyag (okt. 3. – Beleznai G.).

Kamarakiállítások

Húsvéti asztal a görög katolikusoknál és a reformátusoknál (ápr. 18–24., Bodnár Zs.).

Más helyszínen

„A bölcsőtől a sírig" Szőttesek és eszközök a szövés-fonás világából. Időszaki kiállítás a Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalu anyagából. Nyíregyháza, Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium aulája (április 23–30., Bodnár Zs.).

Régi idők háztartási eszközei – a tirpák konyha világa. Válogatás a Jósa András Múzeum és a Sóstói Múzeumfalu gyűjteményéből. Tirpák Fesztivál, Nyíregyháza, Kossuth tér (szept. 20., Bodnár Zs.).

Kállay Gyűjtemény

Állandó kiállítások

Ilosvay Ferenc emlékkiállítás (nov. 14. – Kertész F.).

Időszaki kiállítások

Barangolás Mackóföldön (jan. 31. – márc. 31., Ulrich A., Riczu É.).
Tehetségek (ápr. 11. – máj 16., Ulrich A., Dohanics L.).
Vadászati kiállítás (máj. 19–30., Riczu É., Ulrich A., Dohanics L.).
Cowboyok és indiánok (jún. 14. – júl. 20., Ulrich A., Dohanics L.).
Egy korszak történelmi traumák között (júl. 28. – szept. 10., Ulrich A.).
Matchboxok (szept. 12. – nov. 30., Ulrich A., Riczu É., Dohanics L.).

Más helyszínen

Ilosvay Ferenc. Nyíregyháza, Vasutas Művelődési Ház (febr. 28. – márc. 15., Ulrich A., Riczu É., Hajzer G.).

A Kállay-család. Nagyhalász (aug. 11. – Ulrich A.).
Kállay Rudolf és családja. Nyíregyháza, Kállay-kúria (szept. 20–21., Ulrich A.).
100 év Karácsonya. Nyíregyháza, Városháza (dec. 3–8., Kertész F., Dohanics L.).

IV.

A Jósa András Múzeum és intézményeinek látogatottsága 2014-ben

Múzeum	*Összes látogató*	*Az összes látogatóból diák*
Jósa András Múzeum	27.110	13.739
Sóstói Múzeumfalu	69.422	26.679
Kállay Gyűjtemény	12.000	7157
Összesen	108.532	47.575

Bene János

Jósa András Múzeum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Report on the activity of the Jósa András Museum and its member institutions (Sóstó Village Museum and Kállay Collection) in 2014

Museum has completed the expectancies – this is true for the year 2014 more than usually. We consider the affairs of the museum to be the affairs of the society: we produced values and transmitted them to the public interested in the museum starting from the youngest generation up to the elder ones – we serve this community. We created and transmitted traditions in the form of objects, images, training and in a virtual way. Keeping in mind local values, we made more colourful the town and museum programs with our exhibitions and events. To-date the Jósa András Museum, the Sóstó Village Museum and Kállay Collection became the inevitable element of the county and town cultural life. We are part of the common knowledge, trying to meet the expectancies for the 21st century museums, to serve the public on high level, to fulfil our plans.

In 2014 we finished several of our large domestic and international projects; two TÁMOP (Social Renewal Operational Programme) projects: Tirpák (Slovakian minority) traditions (TÁMOP-3-2-13, Sóstó Village Museum); Treasures of the Jósa András Museum (Jósa András Museum). In the frames of the HURO Cult-Tour project, a cross-border cooperation programme, an archaeological park demonstrating the rural life in the Árpád Age (11th-13th cc.) was built in the Sóstó Village Museum; the second construction phase of the estate granary from Újléta was finished in the same site; the Bessenyei memorial exhibition in Tiszabercel was renovated; new exhibitions were opened in the cellar of the Mudrány Manor in Szabolcs and listed church of Papos. In the frames of the TIOP (Social Infrastructure Operational Programme) a 160 sq.m large school subject depository in the Jósa András Museum project was completed.

We managed to complete our programs planned in our institutions, opened our exhibitions. We ran all our domestic and international projects according to the plans and prepared projects for 2015.

Four large chapters of the report on the activity overview the work of the Jósa András Museum and its member institutions in 2014. In this year 121 publications (16 on archaeology, 18 on ethnography, 17 on history and 70 on public education), 13 independent volumes and booklets were published by our colleagues. We arranged 68 temporary exhibitions in Hungary and abroad. In this year our museums were visited by 108,532 people including 47,575 students.

János Bene

Jósa András Museum
H–4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Cristian Virag (ed. by): Neolithic cultural phenomena in the Upper Tisa Basin. International Conference July 10–12, 2014, Satu Mare. Editura Muzeului Sătmărean 2015. 300 p.

Tizenkét tanulmány, angol nyelvre fordítva

Gyakran olvassa-hallja az ember, hogy a kulturális kormányzatok, hivatalok és hasonlók nagyon szűkmarkúan bánnak – főleg vidéken – a tudományos és kulturális kiadványokkal, gyakran fél évszázada megjelenő múzeumi, levéltári évkönyv-sorozatokkal és hasonlókkal. Bizonyára így van ez, és a helyzetet csak súlyosbíthatja, hogy már hosszú évek, akár évtizedek óta. Esetenként érkeznek csak kedvre derítő dolgok, mint most például a szatmárnémeti múzeum új sorozatának két kötetével (a másik szintén Cristian Virag tollából: Virag 2015.). A legutóbbi évek magyar földi, de szintén Erdélyre és a Partiumra vonatkozó rekordja – mind a tartalom minősége, mind az alaposság, tehát terjedelem szempontjából – kétségen kívül Gáll Erwin 973 oldalas kötete (Gáll 2013.). Reméljük, a váratlan tendencia folytatódik, hiszen úgy tűnik föl, éppen Gáll Erwin szavaiból, hogy a Kárpát-medence egész keleti felén (összefoglalóan Erdélyben) is van néhány sürgősen bepótlandó dolog, hiszen *a régészet itt teljesen a történettudomány foglya lett* (Gáll 2013. 29.). A két szatmári kötet tehát akár úgy is tekinthető, mint a tudományos archaeologia menekülése a történettudományok fogságából, és egyben fontos hiányok sürgős pótlása. Ilyesféle lépésre bizonyára nemcsak Szatmárban, hanem akár hazánkban is lehetne szükség. De ne menjünk bele komor elméleti kérdésekbe néhány, nagyon is a gyakorlati régészet kiváló eredményeivel büszkélkedő kötet rövid bemutatásakor.

Jellegzetes kelet-közép-európai munkáról van szó: 6 román és 2 romániai kutató mellett lengyel, magyar, szlovák és ukrán régészek működtek közre a 12 tanulmány megírásában. Mellettük akadt még egy angol Londonból, aki egyébként a Tasnádról szóló minapi nemzetközi tv-riportban nem a legnagyobb bölcsességeket nyilatkozta erről a fontos Körös–Criş lelőhelyről. A cím, a *Neolithic cultural phenomena* jelentésének pontosan megfelelve, a cikkek tartalmilag a korai neolitikumtól (Körös–Criş kultúra különböző aspektusai) a kései neolitikus Icloda–Iklód lelőhely (szakasz) leletanyagáig terjednek (megjegyzem, hogy a szerző a sajátos párhuzamokat Tordos és Foeni anyagában keresi, holott nyilván közelebbi, mondjuk partiumi összefüggések is bőven akadnának).

Az első tanulmány G. Lazarovici és C. M. Lazarovici közös tollából kapcsolatokat keres Erdély és az Alföld északi részének neolitikus (és esetenként későbbi) leletanyaga között. A felsorolt dolgok között közhelyek és csak nagyon ritkán vagy soha nem emlegetett ritkaságok vannak (obszidián, vagy észak-erdélyi arany és például bitumen). Különösen érdekes, hogy a magyar (és a nemzetközi) kutatás által állandóan emlegetett marosi sószállítás helyett (mellett) elvetik a szamosi útvonalat (pp. 14–16. Fig. 10a – a feltételezett szállítási útvonalakkal). Elsősorban Lazarovici széleskörű (vagy szétszórt) érdeklődésének megfelelően belekerültek a tanulmányba nem oda tartozó vagy éppen bizonytalan leletek, mint például a máramarosszigeti múzeumból két kőből faragott arc töredéke (Fig. 15), amelyek valóban lehetnek a körösbányai bányászszobrok rokonai (Fig. 18: 1–3),

azonban ez további alapos elemzéseket igényelne. Mint közismert, ezeknek a ritka leleteknek sem a réz- sem az aranykitermeléssel való kapcsolatát nem sikerült még bizonyítani. Az unikumnak számító dolgok között kiemelkedő fontosságú a Derna és Berettyószéplak között feltételezett bitumenelőfordulás (pp. 17–18.). A bitumen felhasználása nemcsak a közismert középső-késői neolitikus fekete festésű kerámia (Szamos-vidéki áru, Piskolt II és rokonaik) esetében indokolt, hanem az éppen a régió közepén talált méhteleki sarló pengéinek esetében is.

Mint közismert, a méhteleki lelőhely idestova 40 éve feltárt gazdag kőanyagának vizsgálata azóta is szakadatlanul tart (Chmielewski és Astaloş – pp. 29–73., Chapman 1987. valamint Starnini 1994., Starnini 1994a., Starnini–Szakmány 1998.). Az említett írás Méhtelek és egy újabban, 1999 óta feltárt lelőhely (Călineşti Oaş, amely légvonalban 30 km-nyire van Méhtelektől) Körös kőanyagát hasonlítja össze. Jómagam mint Méhtelek egyik feltárója, érdemben nem tudok hozzászólni a tanulmány mondanivalójához, nem lepett meg azonban a méhteleki és a Călineşti oaşi lelőhely köveinél az obszidián aránya közötti nagy különbség (Méhtelek: 60%, Călineşti Oaş 4.5%). Méhtelek ugyanis jóval közelebb van a fő obszidián-lelőhelyekhez a Tokaj-hegységben.

A következő munka U. Sommer és C. Astaloş írása (pp. 76–95.) a központi szerepet játszó lelőhely, *Tăşnad*–Sere ásatásainak módszereiről, taphonomiájáról. Nagyjából tehát a faltapasz-töredékek és mindenféle agyagmaradványok fekvésének (helyzetének) pontos rögzítéséről (beméréséről) van szó, a kivonat szerint a Közel-Kelet hasonló kérdéseinek a figyelembevételével. (A Magyar Televízió által nemrégiben közvetített, a tasnádi ásatásokról adott U. Sommer interjú mintha azt mutatná, hogy a nyilatkozó a szakértelem mellett némi tőkét hozott az ásatáshoz.) A roppant gondos munkának bizonyára meglesznek az eredményei. Jómagam arra emlékszem, hogy hajdanában (van talán már harminc éve) Horváth Ferenc (Szeged) végzett ilyen taphonomikus ásatásokat (talán Ján Lichardus domicai vékony réteges ásatásainak példájára), és azzal biztatott bennünket, hogy rövidesen fontos – és pontos – belső időrendi eredményekkel fog előállni. Az eredmények azóta váratnak magukra, a Körös–Criş belső kronológia hagyományos (ortodox) rendszere viszont azóta is maradt.

Mint az kiderülhet a következő – sajnos rövid – beszámolóból a szerkesztő, C. Virag tollából (pp. 97–126. – az 1989-ben elkezdett ásatások rövid történetével), a hajdani Cehal folyó (az Ér mellékvize) alsó teraszán fekvő neolitikus lelőhely Criş–Körös tárgyai a IIIB–IVA fázis leletei (p. 98. és 108.), amelyek mellé Piskolt I leletei társulnak. A rajzokban közölt edénytöredékek között mindössze két-három Criş–Körös cserép látható (Fig. 3: 5–8), amelyek alapján bizonyára lehet a IIIB–IVA Körös fázisra következtetni. Más kérdés a sokszorosan elavult – de elsősorban G. Lazarovici által gondosan ápolt – *Milojčić*-féle időrend alkalmazása. Piskolt I leleteinek egy része viszont az Alföldi Vonaldíszes Kerámia jellegzetes emléke, közöttük a szatmári festett kerámia darabjaival. Kérdés, hogy a határtól alig néhány kilométerre fekvő Piskolt ilyesféle kerámiája igényel-e egy teljesen új kulturális elnevezést (elismerve egyébként azt, hogy ennek a réges-régen felfedezett kerámiafajtának a magyar elnevezése hosszú ideig váratott magára és ingadozásokat mutat – lásd Makkay 2003. passim).

A kötet következő írásai már nem kapcsolódnak közvetlenül a központi szerepet játszó Tasnádhoz, de jól illeszkednek a kötet fő témájához, a Felső-Tisza-vidék újkőkorának kérdéseihez. Így Csengeri Piroska cikke (pp. 128–160.), amely a középső neolitikum festett kerámiája cím alatt (gyönyörű festett darabokkal, például Pl. 13: 1) – elsősorban újabban feltárt leletek alapján – az AVK és későbbi csoportjai/rokonai egyes kérdéseit foglalja össze. Az írás pontos adataival akár kiindulópont lehet ahhoz, hogy elkészüljön az Alföldi Vonaldíszes kerámiáról írott – de már régen elavult – monográfia (Kalicz–Makkay 1977.) új kiadása. Az új *compendium* rengeteg új lelőhely mellett igen gazdag festett kerámiát fog bemutatni. Érthető: az 1970-es években rendelkezésünkre álló lelőhelyek

főleg szórványos tárgyakat tartalmaztak, kevés volt közöttük a festett áru; bár ez az arány más tényezőktől is függhet (vö. Makkay 2014., nagyon kevés festett áruval).

A pontos adatokkal dolgozó tanulmány 10. jegyzetéhez megemlítem, hogy a Szatmár I és II terminológia bevezetése annak idején nem tévedés eredménye volt részünkről, hanem egyszerűen annak a jelzése, hogy a legkorábbi Szabolcs-szatmári neolitikumról van szó, amelynek kétségtelen összefüggési voltak mind a Körös kultúrával, mind a területről akkor már jobban ismert AVK-val. Nem kellene elfeledni vagy akár tudni is lehetne arról, hogy az első kifejtéshez szolgáló leletek terepjárási cserepek voltak Nagyecsedről, és semmi más. Azután jöttek Méhtelek 1973-ban gyűjtött (majd csak később és két részletben kiásott) cserepei. Arról nem tehettünk, hogy a kérdéssel rövidesen gyakran foglalkozó kollégák sem a kérdés lényegét nem értették meg, sem a vonatkozó leletanyagokat nem ismerték. A megismerés céljából két évtizedig Budapesten őrzött méhteleki (restaurált) kerámiát például egyetlen kritikus bíráló soha nem látta, amíg az Úri utcában volt, főleg nem tanulmányozta. Közéjük tartozott például Bóna István, aki mégis bátran vállalkozott arra, hogy a vonatkozó kérdésekről, a gazdag festett méhteleki kerámiáról és hasonlókról írjon (részletesen lásd Makkay 2004. 37–44., Makkay 2009. 16–25.). A rend kedvéért megemlítem, hogy a Bóna által vizsgálgatott gazdag méhteleki festett kerámia nem más, mint az, amelyet immáron akár Szatmár vidéki, akár Piskolt I árunak nevezünk, egy időszakában gazdag AVK típusokkal (lásd fentebb!). Ismét más kérdés Csengeri Piroska 11. lábjegyzetében az a tucatnyi név, amelyet teljes joggal felsorol az AVK-ra alkalmazott szlovák, lengyel, ukrán stb. terminológiák sorából. A nevek ilyen tobzódása fölösleges és zűrzavarhoz fog vezetni. Alkalmasint bele kellene nyugodni abba, hogy erről az AVK kerámiáról még maga J. Lichardus sem tudott, amikor 1961–1962-ben – magyarországi látogatása és Kalicz N.-nel való találkozása után – csalfa módon sebesen megírta cikkét az *Archeologické Rozhledy* számára, hogy minket megelőzzön (Lichardus 1964.). *Sit tibi terra Slovaca levis*! – mint temetésén J. Vladár mondotta volt. Nagyon kedves édesanyja székesfehérvári lány volt, de mikor Ján 1970-ben a vonaldíszes konferencia alkalmából Székesfehérvárott járt, nem akarta megkeresni a szülőházát. Az AVK egyébként nem nacionalista vagy soviniszta név, hiszen Európában sok Alföld van (van pl. Nederland, amit németül is Niederlandnak hívnak, magyarul fura módon meg Németalföldnek. *N.b*. a sok-sok Hollandiát járt magyar diák – Misztótfalusi, Apácai – nem tudott volna különbséget tenni hollandus és germanus között?)

Csengeri Piroska érdekes cikke (pp. 127–160.) eddig jórészt ismeretlen északkeleti lelőhelyekről hoz gazdag és szép festett kerámiát, amelyek között szép számmal vannak eddig ismeretlen AVK formák is (például Pl. 61a–b).

K. Piatničková tanulmánya a már felemlegetett keleti vonaldíszes kerámia (Eastern Linear Pottery culture) kelet-szlovákiai leleteiről szól, sajátos kronológiai beosztásokkal és származási elképzelésekkel. A fejlődés elején valami vastag falú Proto-Linear Pottery állna (Košice–Cerveny Rak), amelyet Barca III követne, a Körösöktől északra elterülő régióban (p. 162.). A szerzőnő többnyire zavaros következtetéseit a magam részéről nem tudom követni. Ilyen például az a tétele, amely eredetileg Lichardustól származik, és amely a Domica-barlang néhány festett darabjában Sesklo hatásokat (!) vél felfedezni (p. 167.).

Piskoltról, a régi magyar nevén Kincsveremnek nevezett helyről apró kincseket tártak fel vagy inkább gyűjtögettek évek hosszú során, 1970 óta (J. Németi – A. N. Hágó). A kis agyagtárgyak között van szinte minden: néhány agyagfigura mellett cserepek festett emberalakkal, oltárkák, agyagkanalak, karperecek, nehezékek, agyagkorongok, sőt talán tokenek (p. 195.) és sok minden más apróság, A tokennek (*calculus* is) nevezhető tárgy esetében a szerzők nem hivatkoznak ábrára, de ettől függetlenül a feltevést nem tartom elfogadhatónak. A kollekció kiemelkedő darabja egy festett AVK idol (Pl. II: 1–2), kár, hogy az alatta látható festett töredék ábrázolása a rossz fényképen

nem vehető ki pontosan. A színes nyomatok sajnos általában sötétek és gyengék. Ugyancsak apró, részben töredékes tárgyakat közöl egy rövid cikkben S. Băcueț Crișan Berettyószéplakról. A tárgyak használatának meghatározása kétséges.

Kovács Katalin cikke a bodrogzsadányi festett anyag régóta várt feldolgozását adja, és egyben összefoglalja a Bodrogköz kései neolitikus fejlődését, csőszhalmi, tiszai, piskolti és mindenféle más kapcsolataival. D. Diaconescu a nevezetes iklódi temetők származását és időrendjét elemzi, Tordos és Foeni (Fény) kiindulású alapokból.

A nagy meglepetést számomra a kötet utolsó tanulmánya jelentette: L. Shatylo cikkének címe „Board games" of early farmers in South-Eastern Europe: artefacts and problems (pp. 267–286.). Azaz: A korai farmerek ostábla-játékszerei Délkelet-Európából. Bár szerintem a kiváló szerzőnő egyetlen esetet (vagy ábrázolást) sem tudott felvonultatni teóriája igazolására, az mégsem lehet teljesen a véletlen műve, hogy nagyjából a szatmári kongresszus napjaiban jelent meg az a tanulmányom, amely a Körös kultúra egy töredékes tárgyával foglalkozik, amely igen ritka anyagból készült, és kagylóberakásos volta miatt aligha tartható másnak, mint egy Körös ostábla maradványának (Makkay 2014. 54–61.). Elérkezett talán az ideje annak, hogy komolyan utánanézzünk a főleg a Tripolje kultúra anyagában gyakori token-szerű tárgyak kérdésének is? Amint azt D. Schmandt-Besserat nevezetes könyvével (Schmandt-Besserat 1996.) már szorgalmazta.

A kötet minden esetre a legelső szatmári monográfia a maga nemében, jól van szerkesztve, remek a benne közölt leletanyag, és természetesen mindenkoron alapja lesz a két Szatmár ősrégészeti kutatásának. A munkához gratulálok, és folytatásához sok sikert kívánok![1]

Irodalom

Chapman 1987.

John Chapman: Technological and stylistic analyses of the Early Neolithic chipped stone assemblage from Méhtelek, Hungary. In: Proceedings of the 1st International Conference on prehistoric flint mining and lithic raw material identification in the Carpathian Basin. Ed. Katalin Bíró. Hungarian National Museum, Rota Press, Budapest 1987. 31–52.

Gáll 2013.

Gáll Erwin: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság X–XI. századi temetői, szórvány- és kincsleletei. I–II. kötet. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke – Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Szeged 2013.

Kalicz–Makkay 1977.

Nándor Kalicz – János Makkay: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Studia Archaeologica 7. Budapest 1977.

Lichardus 1964.

Jan Lichardus: Beitrag zur Linienbandkeramik in der Ostslowakei. *ArchRhoz* 16. 1964. 841–881.

Makkay 2003.

Makkay János: Kőkori régiségek a vállaji határban. Almássy Katalin és Istvánovits Eszter közreműködésével. JAM Kiadv. 50. 2003.

[1] Hadd jegyezzem itt meg, hogy édesanyám 1910–18 között a szatmári leány felsőkereskedelmi tanulója volt.

Makkay 2004.

Makkay János: Tellek, tételek, istenek. Vonzások és választások a Két folyó köze és az Alföld között. Tractata minuscula 38. A szerző kiadása, Budapest 2004.

Makkay 2009.

Makkay János: Öntsünk tiszta vizet kagánok-Árpádok ivókürtjébe, óbort László király ezüst csészéjébe! Tractata minuscula 67. A szerző kiadása, Budapest 2009.

Makkay 2014.

Makkay János: Ásatás az Alföldi Vonaldíszes Kerámia lelőhelyein Szarvason és Gyomán. Minótaurosz vagy Kentaurosz? A szerző kiadása, Budapest 2014

Schmandt-Besserat 1996.

Denise Schmandt-Besserat: How Writing Came About. University of Texas Press, Austin 1996.

Starnini 1994.

Elisabetta Starnini: Typological and technological analysis of the Körös Culture stone assamblages of Méhtelek–Nádas and Tiszacsege (North-East Hungary). A preliminary report. [A Körös kultúra Méhtelek-nádasi és tiszacsegei (Északkelet-Magyarország) lelőhelyeiről származó kőeszközök tipológiai és technológiai elemzése.] *NyJAMÉ* XXXVI. 1994. 101–110.

Starnini 1994a.

Elisabetta Starnini: Typological and technological analyses of the Körös Culture chipped, polished and ground stone assamblages of Méhtelek–Nádas (North-eastern Hungary). Atti della Società per la Preistoria e Protoistoria delle Regione Friuli-Venezia Giulia 8. Trieste 1993. (1994) 29–96.

Starnini–Szakmány 1998.

Elisabetta Starnini – György Szakmány: The Lithic Industry of the Neolithic Sites of Szarvas and Endrőd (South-Eastern Hungary. Techno-typological and archaeometrical aspects. *Acta ArchHung* 50. 1998. 279–342.

Virag 2015.

Cristian Virag: Situl neolitic Halmeu–Vamă. Muzeului Sătmărean, Satu Mare 2015.

Makkay János

e-mail: makkayj@gmail.com

Nina Lau: Pilgramsdorf/Pielgrzymowo. Ein Fundplatz der römischen Kaiserzeit in Nordmasowien. Eine Studie zu Archivalien, Grabsitten und Fundbestand.

Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiet 11. Wacholtz Verlag. Neumünster 2012. 219 o. ISBN 978-3-529-01371-3.

A császárkori fejedelmi temetkezések a barbaricumi vezetőréteg és a Római Birodalom kapcsolatrendszerének fontos forrásai, ahogyan azon fejlődésnek és folyamatoknak is, amelyek a limesen túl lezajlottak. Erre utalnak az egyes genseknél, illetve területeken megfigyelhető változások, melyek gyakran tükröződnek a régészeti leletanyagban. E változások a temetkezési szokásokban és a sírba helyezett mellékletek összetételében jelentkeznek, összehasonlításuk más sírok, területek leletanyagával fontos információkat kínál a korszak kutatása számára. A mušovi és a gommerni temetkezések előkerülésének és tudományos feldolgozásának köszönhetően (Peška–Tejral 2002., Becker 2010.) a fejedelmi sírok kutatása az 1990-es évektől új lendületet kapott, és ez jó pár évig nem is lankadt; a részvizsgálatok eredményei újabb és újabb lökést adtak a kutatóknak. E temetkezések elemzése és a leletanyag értelmezése óhatatlanul vezetett a XVIII. és XIX. században, sőt a XX. század első felében többnyire véletlenül előkerült fejedelmi együttesek – mint például a sackraui (Zakrzów, Lengyelország) és a stráži (Szlovákia) – újbóli feldolgozásához, kritikai újraközléséhez.[1] E vizsgálatokat a második világháború pusztításai jelentős mértékben megnehezítik. A kritikai újbóli feldolgozásoknál gyakran szembesülnek azzal, hogy a leletek jelentős része, sőt egésze már nem áll rendelkezésre. Így minden egyes adat, közlemény és rajz kiemelt fontossággal bírhat a munka során.

Az elpusztult sírok közé tartozik a pilgramsdorfi (Pielgrzymowo, Lengyelország) temetkezés is, amelynek kritikai újrafeldolgozására és közlésére Nina Lau vállalkozott. Könyve a 2003-ban sikeresen megvédett diplomamunkájának kibővített változata, azaz elkészítése után csak közel egy évtizeddel jelent meg. A szerző nem csupán a pilgramsdorfi fejedelmi temetkezésnek és mellékleteinek újraértékelésére vállalkozott, hanem azoknak az ásatásoknak a bemutatására és kritikai közreadására is, melyeket a fejedelmi sír előkerülése után a lelőhely környékén végeztek. Mint említettem, munkáját jelentősen megnehezítette, hogy a feldúlt sírkamra kiásott és megmentett leletei – köztük magának a kamrának a maradványai – a második világháborúban elpusztultak vagy talán valahol elrejtve kallódnak. Szerencsére az ásatások dokumentációja a Prussia Archivumnak a német újraegyesítés után kezdődő rendbetételekor előkerült Berlinben. Ezt a szerző sikerrel tudta munkájába beépíteni. Így a levéltári kutatásnak köszönhetően – mint más császárkori fejedelmi temetkezések esetében – lehetőség nyílt a temetkezési hely és a leletek kritikai újraközlésére.[2]

---

[1] Lásd ezekről az előzetes jelentést: Quast 2009.

[2] A levéltári források nyújtotta lehetőségekről: Prohászka 2006.

A helyi földbirtokos a Pilgramsdorf település határában álló egyik halmon 1937 elején kőkitermelésbe kezdett, amelyet a közelben ásatásokat végző Dieter Bohnsack, a Prussia Museum őskori osztályának asszisztense, a kőpakolás előkerülése miatt leállított. A nyáron vezetésével láttak hozzá a kővel fedett halom feltárásához, amelyet már az ókorban kiraboltak. A rablás során a fosztogatók számos fontos és kiemelkedő leletet – köztük egy 235 gramm súlyú arany karperecet – hagytak a sírban, amely jól jelzi az elhunyt társadalmi helyzetét. A tárgyak mellett különleges figyelmet kapott a temetkezési szokások dokumentálása és a faszerkezetű sírkamra maradványainak megmentése, majd múzeumi elhelyezése. A sírról és leleteiről mindössze Bohnsack népszerűsítő cikkei álltak a kutatás rendelkezésére, mivel alapos feldolgozásukat a háború megakadályozta.[3] A temetkezés előkerülését követően Bohnsack, majd a Reichsamt für Vorgeschichte der NSDAP megbízásából W. Hülle további halmokat, illetve környéküket tárta fel, azonban újabb szenzációs leletek már nem kerültek elő (Hülle 1940.).

A sírkamra szerkezete élénken izgatta a tudományos köröket, így azt rekonstruálták (Phleps 1939.). Ez a rekonstrukció, a sírkamra maradványai és a sír leletei a neidenburgi Grenzlandmuseum kiállításának központját alkották (La Baume 1943.).

A régészeti feltárások eredményeiről ezek a tanulmányok álltak a szerző rendelkezésére, aki munkáját részben ezekre, részben pedig a Prussia Archívumából előkerült ásatási dokumentációkra építette.

Művének első részében a halmok feltárásának bemutatása, az előkerült leletek, valamint egyes temetkezési szokások, jelenségek vizsgálata áll, míg a második részt a halmok és mellékleteik katalógusa teszi ki. A bevezetésből megismerhetjük a lelőhely földrajzi környezetét (11–14.), valamint a kutatástörténetet (14–16.), ahol külön kiemeli, hogy milyen politikai jelentőséghez jutott a Harmadik Birodalomban az előkerült temetkezés, amelyet egy germán „Gaufürst" végső nyughelyének tartottak (15.).

Mivel a leletek a második világháború óta nem állnak a kutatás rendelkezésére, így igen fontos az ásatási dokumentáció előkerülése, amely a Prussia Archívummal kalandos úton jutott Berlin keleti részébe. Katalogizálása és tudományos értékelése csak a fordulat után kezdődött meg. A szerző kitér a gyűjtemény történetére az ásatási dokumentációval foglalkozó fejezetben (17–20.). A forráskritikai megjegyzések között hasznos lett volna részletesen és átláthatóan bemutatnia azokat a részleteket, amelyek a korábban megjelent tanulmányokhoz képest újak (21–22.). Véleményem szerint talán szerencsésebb lett volna aktáról aktára ismertetni ezt, és a megfelelő részeket szó szerint közölni. A többi között az ekkor készült rajzok a pilgramsdorfi halmoknak és az előkerült leleteknek bizonyosan új forrásai.

A bevezetőt az egyes halmok ismertetése és tudományos értékelése követi. Legnagyobb hangsúlyt az első számú halomsír (HG 1) kapja, mind a sírkamra, mind a mellékletek tekintetében. A 27 m átmérőjű és mintegy 2 m magas halom közepén tölcsérszerű mélyedés utalt a sír másodlagos nyitására. A föld elhordása után a központjában 2,5 m átmérőjű és 1 m magas kőpakolás került elő. A halom közepén 1,25 méterre az eredeti járószint alatt a feltárók a fa sírkamra alapkereteire bukkantak, amely mintegy 20 cm magasságban maradt meg. Az észak–déli tájolású kamra hossza 2,84 m, szélessége 1,96 m volt. Phleps ház formájúként rekonstruálta (Phleps 1939. 404. Abb. 8–10). A kamra belsejében az elhunyt egy fából készült fekhelyen vagy deszkakoporsóban nyugodhatott.

[3] Bohnsack 1937., valamivel részletesebb leírással: Bohnsack 1939. Alapvető munkája a mellékletek fényképével: Bohnsack 1938.

A sír másodlagos nyitásának körülményeire és időpontjára többféle lehetőséget vázolt fel a szerző. Hogy az arany karperecet szándékosan vagy véletlenül hagyták-e vissza a sírrablók, nem dönthető el (27–30.).

Ezt követően Nina Lau részletesen foglalkozik a sírleletekkel. Vizsgálatainak alapja a közlésre került fényképek, valamint az ásatási dokumentációban megmaradt rajzok. A sírból származó kerámiacserép egy széles szájú csésze töredéke volt. Analógiái a C2 időszakban a Wielbark kultúra területén széles körben elterjedtek (31–32.). Az üveg fenéktöredék vékony falú, vésett díszű ún. Hågerup típusú (E 216) üvegcsészéhez tartozott, amely típus a C2 időszakban volt használatban. Itt szükséges lett volna felhasználni Barkóczi László Duna-vidéki párhuzamokat taglaló munkáját, amely behatóan foglalkozik a típussal (Barkóczi 1988. 64.).[4]

Figyelemre méltóak a faedény töredékek, amelyek a korszak temetkezéseinek jellemző mellékletei. A pilgramsdorfi sírban egy teljesen épp, 35 cm átmérőjű, fából készített fedő volt. Faedények gyakran megfigyelhetőek a késő császárkori és kora népvándorlás kori fejedelmi temetkezések mellékletei között (lásd például Gommern, Poprad, Osztrópataka).

Az eredeti feljegyzések szerint a pilgramsdorfi sírban egy íj formájú, lapos szögben a kengyelhez futó tűtartóval bíró fibula volt. A tárgy ilyen rekonstrukciója alighanem téves. A recenzált kötet szerzője egy másfajta rekonstrukcióra tesz javaslatot: e szerint az aláhajtott lábú fibula Almgren VI: 158–159 és 166 típusára jellemző ívelt kengyelű példány lehetett. Ez a típus a késő császárkorban Észak-Mazóvia területén a Przeworsk kultúrára jellemző (39. és Taf. 13: 2b).

A sír datálásánál az övtartozékok (három ezüstcsat, egy bronz- és egy vascsat, valamint három ezüst övveret) kiemelten fontos szerepet játszottak (46–50.). A szerző szerint a sírban két övgarnitúra lehetett, melyek ezüstrészeit a Sösdala stílusú pecsételt ornamentikával díszítették. Éppen e stílus miatt datálták a temetkezést a D1 és D2 időszak határára (Kokowski 1997. 730.). Lau számos igen jó példát idéz annak bizonyítására, hogy a Sösdala stílus e motívumai már a késő császárkori skandináv fémművesség termékein megjelentek (54–55.). Ezzel a késői datálást helyesen kérdőjelezte meg.

A sír legfontosabb melléklete a tömör aranyból készült, bunkós végű karperec, amely a maga 235 grammjával a legsúlyosabb a korszak karperecei között. Bunkós végű arany karperecek már az I. század szarmata sírjaiban előfordulnak, ismételt megjelenésük a III. századdal kezdődik a barbaricum leletanyagában (Prohászka 2006. 68.). A szerző megkísérli a karperecek ismételt megjelenését, illetve szerepét bemutatni. Eredetük nagy valószínűséggel a Római Birodalomban keresendő (55–60.) (Maxfield 1981. 236–251.). A germán vezetőréteg kitüntetésként aranyékszereket – köztük kar- és nyakpereceket (lásd pl. az osztrópatakai sírból származó darabokat) – kapott, amely egyfajta divatot teremtett a barbaricumban. Nina Lau leletkatalógusa kisebb korrekciókra és kiegészítésekre szorul (125–127.). A mojgrádi (jud. Salaj, Románia) ún. kincsleletből származó karperec (126., Nr. 41) (Fettich 1953. 161., 164. Taf. 46: 1–2.) valójában egy rézkori depóhoz tartozott.[5] A listából kimaradtak a többi között a bajai (Kiss 1998. 191., 193. 2. kép) példányok vagy a Kiskörös–Csonthalom-dűlői darab, melyeket a kora népvándorlás korra datáltak (Kiss 1998. 191., 193. 3. kép)

A pilgramsdorfi sírban egy játéktábla maradványai, valamint egy hozzá tartozó játékkő volt. Játékok más európai fejedelmi temetkezések mellékletei között is megtalálhatóak.

A sírban talált textíliák vizsgálatára szerencsére még az 1930-as években sor került, és a jelentés erről rendelkezésre áll.

---

[4] Az üvegek kronológiájához és pannoniai elterjedéséhez: Barkóczi 1986.

[5] Lásd erről részletesen: Bóna 1986. 107.

A mellékletek alapján a szerző a pilgramsdorfi temetkezést a késő császárkori (C2) fejedelmi temetkezések közé sorolja, ami a leletek széleskörű és alapos elemzésének köszönhetően megalapozott (66–68.).

A fejedelmi temetkezés mellett a szerző könyvében elemzi a többi feltárt halomsírt is, amelyekből nem kerültek elő olyan gazdag leletek, mint az első halomból. Ez utóbbitól a mintegy 50 méterre keletre fekvő második halmot ugyancsak kirabolták, így mindössze néhány kerámia- és üvegcserép maradt meg. Az üvegcserepek egy vastag falú, kónikus, csiszolt felületű üvegpohárhoz tartoztak, amely a C3 időszakban készült, és a temetkezést a C3/D1 időszakra datálja (68–71.). A harmadik halomsír az említett kettőtől mintegy 500 méterre, a Neide partján állt (71–73.). A feltárás során itt is kőpakolás és az azt körbevevő kőkoszorú került elő, azonban a sírgödör nyomait nem sikerült megfigyelni. Ehelyett mindenfajta leletösszefüggés nélkül, a halom talajának északkeleti és északnyugati negyedében emberi hamvak koncentrációját figyelték meg, az égett csontok egy további sűrűsödését pedig a kőkoszorú közelében. Az első helyen a hamvak között egy csontfésű két darabja és egy kicsi feketésszürke edénytöredék került elő. A darabok egy kétrészes csontfésűhöz tartoztak, amely típus a B2/C1–C1 időszakban volt használatban. A negyedik halomsír az elsőtől 24 méterre keletre állt és ugyancsak egy kőpakolást rejtett. Az előkerült leletekről mindössze rövid leírás áll rendelkezésünkre. Ez alapján a sírt a III–IV. századra datálják (73–74.).

A kötetnek ez a része a halomsírok regionális, kulturális és régészeti besorolásával zárul (74–82.). A kialakítás és a szerkezet alapján a Pilgramsdorfban feltárt halmok a Wielbark kultúra halomsírjainak sorába tartoznak.

Különösen érdekes a munkának azon fejezete, amelyben a szerző a kamrasírok európai összehasonlításával foglalkozik, mivel a kamra kialakítása a fejedelmi temetkezések egyik meghatározó jellemzője. E tekintetben a régészek által feltárt poprádi kamrasír különösen fontos, mivel ott a fagerendák maradéktalanul megőrződtek (Pieta 2009. 113.). A kamra kialakítása és a mellékletek alapján a pilgramsdorfi első halomsír a III. századi fejedelmi temetkezések sorába tartozik.

Nina Lau foglalkozik még azokkal a gödrökkel, melyeket a halomsírok területén tártak fel. Ezeket a kora és késő császárkorra datálja. A kerámialeletek alapján a Przeworsk kultúra megtelepedéséhez kapcsolódnak (87–96.). A kőkörös konstrukciók idősebbek, mint a halomsírok és nagy valószínűséggel a Przeworsk kultúra temetőihez tartoznak. Ezt a megállapítást a szerző néhány példával alátámasztotta (97–100.). Összefoglalásként a lelőhelyet kultúrtörténeti összefüggésbe helyezve mutatja be a területen végbement változásokat és behatásokat a császárkor folyamán. Véleménye szerint a Wielbark kultúra első temetkezései Pilgramsdorfban a B2–C1/C1a időszakban jelentek meg, és a területet még a C3 és D1 időszakban is temetkezőhelyként használták (101–104.).

A kötetet a leletkatalógus egészíti ki (147–161.). Az illusztrációk között a szerző az 1930-as években megjelent tanulmányok fényképei mellett néhány, a Prussia Archívumban található feljegyzést, rajzot és fényképet közöl (mint pl. néhány rajzot a tárgyakról, valamint az ásatásokon készített fényképeket). Találunk továbbá térképészeti felvételeket a lelőhelyről, valamint a sírok és a leletek rekonstrukcióit.

Nina Lau könyve szívesen látott és régóta várt kiegészítés egyrészt a pilgramsdorfi lelőhely és leletek vizsgálatához, másrészt a fejedelmi temetkezések kutatásához. A szerzőnek a levéltári irataanyag segítségével sikerült a leletkörülményeket rekonstruálnia, a sír datálásával kapcsolatban felmerült kérdéseket tisztáznia.

Irodalom

Barkóczi 1986.

Barkóczi László: A 3. század első feléből származó vésett díszű üvegek Pannoniában. [Geschliffene Gläser aus der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts in Pannonien.] *ArchÉrt* 113. 1986. 166–189.

Barkóczi 1988.

László Barkóczi: Pannonische Glasfunde in Ungarn. Studia Archaeologica IX. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.

Becker 2010.

Matthias Becker: Das Fürstengrab von Gommern. Veröffentlichungen des Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt. Landesmuseum für Vorgeschichte 63. Halle/Saale 2010.

Bohnsack 1937.

Dieter Bohnsack: Ein ostgermanisches Fürstengrab bei Pilgramsdorf in Ostpreußen. *Germanen-Erbe* 2: 9/10. 1937. 258–261.

Bohnsack 1938.

Dieter Bohnsack: Die Germanen im Kreise Neidenburg unter Berücksichtigung der neuesten Funde. *Alt-Preussen* 3. 1938. 75–79.

Bohnsack 1939.

Dieter Bohnsack: Neue Germanengräber in Pilgramsdorf Kr. Neidenburg. *Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit* 15: 11–12.. 1939. 291–296.

Bóna 1986.

Bóna István: Gepida fejedelmi sír Tiszaszőlősön? A mojgrádi kincs hamis népvándorláskori aranyairól. [Ein gepidisches Fürstengrab aus dem 6. Jahrhundert in Tiszaszőlős? Über die völkerwanderungszeitlichen Fälschungen des Goldschatzes von Moigrad.] *VMMK* 18. 1986. 95–113.

Fettich 1953.

Fettich Nándor: A Szeged-Nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet. / La Trouvaille de Tombe princière Hunique a Szeged-Nagyszéksós. ArchHung 32. 1953.

Hülle 1940.

Werner Hülle: Ein ostgermanisches Hügelgrab bei Pilgramsdorf. Ergebnisse der Ausgrabungen des Reichsamtes für Vorgeschichte der NSDAP. Pilgramsdorf, Kreis Neidenburg, Ostpreußen, Hügel 2. *Mannus* 32. 1940. 154–165.

Kiss 1998.

Kiss Attila: Régészeti és numizmatikai adatok a Duna-Tisza-köz 5. század második felének és a 6. század első felének településtörténetéhez. [Archäologische und numismatische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in der zweiten Hälfte des 5. und ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts.] *MFMÉ – StudArch* 4. 1998. 189–193.

Kokowski 1997.

Andrzej Kokowski: Die Masłomęcz-Gruppe. Ihre Chronologie und Beziehungen innerhalb des gotischen Kulturkreises. Ein Beispiel für den kulturellen Wandel der Goten im Verlauf ihrer Wanderungen. *BRGK* 78. 1997. (1998) 641–833.

La Baume 1943.

Wolfgang La Baume: Das Grenzlandmuseum in Neidenburg. *Alt-Preussen* 8. 1943. 63–64

Maxfield 1981.

Valerie A. Maxfield: The Military Decorations of the Roman Army. University of California Press, London 1981.

Peška–Tejral 2002.

Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 55. Hrsgg. Jaroslav Peška – Jaroslav Tejral. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz 2002.

Phleps 1939.

Hermann Phleps: Die Bauart des Totenhauses eines gotischen Gaufürsten in Pilgramsdorf bei Neidenburg. *Mannus* 31: 3. 1939. 399–411.

Pieta 2009.

Karol Pieta: Das germanische Fürstengrab aus Poprad-Matejovce. In: Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposion und der Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum. Hrsgg. Uta von Freeden – Herwig Friesinger – Egon Wamers. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 12. Bonn 2009. 107–122.

Prohászka 2006.

Péter Prohászka: Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, SK). MGH 3. 2006.

Quast 2009.

Dieter Quast: Wanderer zwischen den Welten. Die germanischen Prunkgräber von Stráže und Zakrzów. Mosaiksteine. Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum 6. Mainz 2009.

Prohászka Péter

Archeologický ústav SAV v Nitre
Akademická 2
949 21 Nitra
e-mail: prohaszkapeter1975@gmail.com

A nyíregyházi Jósa András Múzeum és tagintézményei munkatársainak 2014. évi publikációi

Babolcsi Andrea

1. „Messze van a nyíregyházi kaszárnya”. Foglalkoztató füzet gyermekeknek a Jósa András Múzeum Nyíregyháza katonasága című állandó kiállításához. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2013. [2014!] 28 p. (Társszerzők: Jászai Miklós Istvánné, Jászai Miklós, Jászai Tibor, Jászai Zoltán)

Bene János

1. Stojanow. A kassai 5. honvédhuszár ezred (nyíregyházi) II. osztályának tűzkeresztsége 1914. augusztus 15-én. [Stojanow. Battle baptism of the 2nd Class (of Nyíregyháza) of the Kassa 5th Honvéd Hussar Regiment on August 15th, 1914.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 283–291.
2. Beszámoló jelentés a nyíregyházi Jósa András Múzeum és tagintézményei (a Sóstói Múzeumfalu és a Kállay Gyűjtemény) 2013. évi tevékenységéről. [Report on the activities of the Jósa András Museum of Nyíregyháza and its member institutions (Sóstó Open Air Museum and Kállay Collection) in 2013.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 403–422.
3. Jékely Ferenc I. világháborús naplójáról. In: A személyes történelem forrásai. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Leváltára kiadványai I. Évkönyvek XX. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza 2014. 99–104.
4. Molnár Mátyás, a lámpás. In: Molnár Mátyás, a múzeumalapító. Emlékülés Molnár Mátyás születésének 90. évfordulóján. Szerk. Molnár Sándor. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Vaja 2014. 93–96.
5. Nyíregyháza tragikus napja. Amerikai bombázók a város felett 1944. szeptember 6-án. Mesélő Nyíregyháza. Városvédő füzetek 29. Nyíregyházi Városvédő Egyesület, Nyíregyháza 2014. 23 p.
6. Fejezetek Sóstóhegy történetéből. In: Sóstóhegy. Nyíregyháza városnegyede. Szerk. Sallai József. Szent István Nemesi Rend Első Alapítványa, Nyíregyháza 2014. 9–23.
7. Tiszaszentmárton története 1918–1945 között. In: Tiszaszentmárton. Szerk. Sallai József. Tiszaszentmárton Község Önkormányzata, Tiszaszentmárton 2014. 121–142.
8. Előszó. In: „Megjártuk a Hadak útját…”. Avagy tuzsériak a Magyar Királyi Honvédség kötelékében 1938–1945 között. Szerk. Klicsu Ferenc. Tuzsér Községért Közalapítvány, Tuzsér 2014. 4–5.
9. Nyírségi csendes ősz (Hommage à Krúdy Gyula). Karádi Zsolt kiállítása elé. *SzSzBSzle* 49: 1. 2014. 121–124.

10. Huszárroham Buczacznál. A nyíregyházi császári és királyi 14. huszárezred tűzkeresztsége 1914. augusztus 23-án. *SzSzBSzle* 49: 4. 2014. 24–31.
11. Nyíregyháza bombázása 1944. szeptember 6. *Rubicon* 26: 2. 2014. 74–77.
12. Benczúr-emlékünnepség Nyíregyházán. *Evangélikus Élet* 79: 9. 2014. március 2. 15.
13. Megszöktek, hogy védhessék a hazát. Az egyenruha szép és praktikus viselet. *KMo* 71: 62. 2014. március 14. 1., 8.
14. Nyíregyháza 1848 tavaszán. *Nyíregyházi Napló* 21: 10. 2014. március 14. 10.
15. Huszártisztek a híres vívók között. *Nyíregyházi Napló* 21: 16. 2014. április 25. 10.
16. Az idő változik, az esküjük nem. *KMo* 71: 117. 2014. május 21. 3.
17. Szabolcs vármegyei meteoriteső. *KMo* 71: 123. 2014. május 28. 7.
18. Tüzes siker Milánóban. *KMo* 71: 125. 2014. május 30. 8.
19. Huszárok Iserlohnban. *Nyíregyházi Napló* 21: 24. 2014. június 20. 2.
20. Azok a végzetes lövések… *KMo* 71: 149. 2014. június 28. 7.
21. A przemysli tüzérek a magyar huszárokkal álltak díszőrséget. *KMo* 71:171. 2014. július 24. 5.
22. Huszárokkal Lengyelországban. *Nyíregyházi Napló* 21: 29. 2014. július 25. 10.
23. Tűzkeresztség. Nyíregyházi huszárok az első világháborúban. I. *KMo* 71: 190. 2014. augusztus 15. 4.
24. Tűzkeresztség. Nyíregyházi huszárok az első világháborúban. II. *KMo* 71: 191. 2014. augusztus 16. 4.
25. Nyíregyházi huszárok az első világháborúban. *KMo* 71: 224. 2014 szeptember 25. 5.
26. Hős nyíregyházi huszárok. *KMo* 71: 242. 2014. október 16. 5.
27. A siker a magyar katonáké. *KMo* 71: 287. 2014. december 10. 4.
28. A rombolóbombák fénye. *KMo* 72: 289. 2014. december 12. 5.

Berendi Erzsébet

1. A Kótaj–Verba-tanya, halastó (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) lelőhelyen előkerült állatcsontok archaeozoológiai vizsgálata. [Archaeozoological review of the animal findings from Kótaj–Verba-tanya, fishpond (Szabolcs-Szatmár-Bereg County).] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 375–391. (Társszerző: Kelemen Imola)

Bodnár Zsuzsanna

1. „Fűben, fában, hitben orvosság.” Régi gyógymódok a parasztságnál – időszaki kiállítás a Sóstói Múzeumfaluban. [“There is remedy in grass, trees, belief.” Old peasant cures – temporary exhibition in the Sóstó Museum Village.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 237–276.
2. Néphagyományok Tiszaszentmártonban. In: Tiszaszentmárton. Szerk. Sallai József. Tiszaszentmárton Község Önkormányzata, Tiszaszentmárton 2014. 251–266.
3. Lakótér. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 255–279.
4. Bútorok. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 295–333.
5. Gyermekjátékok. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 523–537.
6. Dikótól a szekrénysorig. Régi és új idők lakáskultúrája Cigándon. In: Fejezetek Cigánd néprajzából. Szerk. Viga Gyula. Cigánd Város Önkormányzata, Cigánd 2014. 80–110.

7. “L’ud skupinovy’ch salašov”. Prezentácia spôsobu života níred’házskych Tirpákov v Prírodnom múzeum Sóstó. / „A bokortanyák népe”. A nyíregyházi tirpákok életmódjának bemutatása a Sóstói Múzeumfaluban. In: Národopis Slovákov v Mad’arsku (Magyarországi szlovákok néprajza) 23. Szerk. Juraj Ando. Mad’arská národopisná spoločnost’ (Magyar Néprajzi Társaság), Budapest 2014. 159–169.
8. „Fehér gyász, fekete gyász”. Halotti szokások, temetési szertartások a régi faluban. *SzSzBSzle* 49: 3. 2014. 82–88.
9. „Adjon Isten bort, búzát, békességet, erős termést, sok gyereket!”. A kenyér, aratási szokások és hiedelmek megyénkben. *Műsorkalauz* 21: nyári különkiadás 2014. 12–13.
10. Az időjárásra vonatkozó jeles napi hiedelmek a néphagyományban. *Műsorkalauz* 21: 11. 2014. november 16.
11. A karácsonyi ünnepkör jeles napjai. Az igazi meghitt ünneplés napja a vigília. *Műsorkalauz* 21: 12. 2014. december – 2015. január 20–21.

Gerhard István

1. „Fekszem a priccsen, ennivalóm nincsen, csókollak kincsem!” *Nyíregyházi Napló* 21: 44. 2014. november 7. 6.

Holmár Zoltán

1. „Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag!” Múzeumpedagógiai foglalkoztató füzet. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 12 p.
2. Magyar legenda az első labdarúgó-világbajnokságon. Orth György a chilei válogatott élén. *Történelem Portál*. 2: 1. 2014. január 16–19.
3. Benczúr-tárlat a Jósa András Múzeumban. *KMo* 71: 23. 2014. január 28. 12.
4. Márciusig megnézhető még a Móricz-kiállítás. *KMo* 71: 24. 2014. január 29. 6.
5. A huszárság, gyalogság harcaival ismerkednek. *KMo* 71: 27. 2014. február 1. 6.
6. Egyedülálló egyenruhák. *KMo* 71: 40. 2014. február 17. 4.
7. Új kiállítás nyílik a Jósa András Múzeumban. *KMo* 71: 44. 2014. február 21. 12.
8. Ki volt Katona Pál? *Keresztút* 19: 1. 2014. március 1.
9. Kótaji hősök az első világháborúban. *Keresztút* 19: 1. 2014. március 2.
10. Az 1848–49-es szabadságharc kótaji hősei. *Keresztút* 19: 1. 2014. március 2.
11. Tárlatvezetés a múzeumban. *KMo* 71: 66. 2014. március 20. 12.
12. Népszerű tárlat a múzeumban. *KMo* 71: 70. 2014. március 25. 12.
13. Sportember a reformkorból. *Történelem Portál* 2: 2. 2014. március 26–29.
14. Főiskolások a múzeumban. *KMo* 71: 76. 2014. április 1. 12.
15. Összeírták és elhurcolták őket. *KMo* 71: 83. 2014. április 9. 5.
16. Hetven éve kezdődött a zsidók gettóba hurcolása. *KMo* 71: 89. 2014. április 16. 5.
17. Bosszú a páston Trianonért. *Történelem Portál* 2: 3. 2014. május 16–19.
18. Majálison a múzeum és a gyűjtemény. *KMo* 71: 118. 2014. május 22. 4.
19. Később nyit a Jósa Múzeum. *KMo* 71: 118. 2014. május 22. 12.
20. Negyven éve nyitott meg újra a múzeum. *KMo* 71: 120. 2014. május 26. 5.
21. Hordólovaglás, gólyalábazás. *KMo* 71: 124. 2014. május 29. 12.
22. 120 éve szentelték fel a görögkatolikus templomot. *Keresztút* 19: 2. 2014. június 1.
23. Idén 105 éves a római katolikus templom. *Keresztút* 19: 2. 2014. június 5.

24. Trianonra emlékeztek. *KMo* 71: 131. 2014. június 6. 8.
25. Motorritkaságok a Múzeumok éjszakáján. *KMo* 71: 136. 2014. június 13. 7.
26. Bezár a kiállítás. *KMo* 71: 146. 2014. június 25. 7.
27. A pozsonyi csata. A fényes diadal. *KMo* 71: 154. 2014. július 4. 4.
28. Könyvbemutató a Jósa András Múzeumban. *KMo* 71: 158. 2014. július 9. 12.
29. Vég(h)elszámolás. A korszakváltás katonája. *KMo* 71: 164. 2014. július 16. 12.
30. Hatvan éve lett a múzeum igazgatója. *KMo* 71: 182. 2014. augusztus 6. 7.
31. Kirívóan magas lett az áldozatok száma. *KMo* 71: 187. 2014. augusztus 12. 5.
32. Véget érnek az időszaki tárlatok. *KMo* 71: 192. 2014. augusztus 21. 7.
33. Jósa András, a századforduló polihisztora. *KMo* 71: 203. 2014. szeptember 1. 5.
34. 70 éve érte el Kótajt a második világháború. *Keresztút* 19: 3. 2014. szeptember 1.
35. Kazinczy Ferenc Kótajban. *Keresztút* 19: 3. 2014. szeptember 3.
36. Kótaj régi utcanevei. *Keresztút* 19: 3. 2014. szeptember 6.
37. A tudományos munka vonzása. *KMo* 71: 233. 2014. október 6. 5.
38. Románia, magyar csapattal. *Nemzeti Sport* 112: 277. 2014. október 10. 4.
39. Évnyitó volt a múzeumban is. *KMo* 71: 240. 2014. október 14. 1.
40. Új kiállítás a múzeumban. *KMo* 71: 241. 2014. október 15. 12.
41. A Jósa András Múzeum. Kiállítás a forradalomról. *KMo* 71: 247. 2014. október 22. 3.
42. Egy máig ható üzenet…! *KMo* 71: 247. 2014. október 22. 2.
43. A tiszteletdíjas múzeumvezető. *KMo* 71: 252. 2014. október 29. 12.
44. Magyar Nép volt a legelső lapnév. *KMo* 71: 260. 2014. november 8. 7.
45. Múzeumunk napja. *KMo* 71: 275. 2014. november 26. 12.
46. A kótaji labdarúgás kezdetei. *Keresztút* 19: 4. 2014. december 2.
47. Kótaj első automobil tulajdonosa. *Keresztút* 19: 4. 2014. december 3.
48. Egy csendőrparancsnok Kótajból. *Keresztút* 19: 4. 2014. december 5.

Istvánovits Eszter

1. Sarmaţii şi organizarea provinciei Dacia (în oglinda descoperirilor arheologice). [Sarmatians and the organization of province Dacia (in the light of the archaeological finds). Сармати і організація провінції Дакія (в світлі археологічних знахідок).] In: Arheologie în context regional şi European. / Régészet regionális és európai kontextusban. / Археологія в регіональному та європейському контексті. Studii în onorea lui Németi János la aniversarea a 75 de ani. / Tanulmányok a 75 éves Németi János tiszteletére. / Статті на честь 75-річного ювілею Неймет Яноша. Ed. Robert Gindele. *StComSM* XXX: 1. 2014. 217–226. (Társszerző: Valéria Kulcsár)
2. New Find of Hun Age Saddle Plates from North-East Hungary. In: Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 7. Hrsg. Sorin Cociş. Mega Verlag, Institutul de Arheologie şi Istoria Artei Cluj-Napoca, Cluj-Napoca 2014. 269–278. (Társszerző: Valéria Kulcsár)
3. Sarmatian chamber graves in the Great Hungarian Plain and their steppe antecedents. [Zusammenfassung.] In: Kammergräber im Barbaricum. Zu Einflüssen und Übergangsphänomenen von der vorrömischen Eisenzeit bis in die Völkerwanderungszeit. Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Ergänzungsreihe 9. Hrgg. Angelika Abegg-Wigg – Nina Lau. Archäologischen Landesmuseum – Zentrum für Baltische und Skandinavische

Archäologie in der Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Schloss Gottorf. Wachholtz Verlag, Neumünster – Hamburg 2014. 437–446. (Társszerző: Valéria Kulcsár)

4. Sarmatian archery in the Carpathian Basin – revisited. In: Honoratissimum assensus genus est armis laudare. Studie dedykowane profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiatej rocznicy urodzin. Red. Renata Madyda-Legutko – Judyta Rodzińska-Nowak. Uniwersytet Jagielloński Instytut Archeologii, Kraków 2014. 143–149. (Társszerző: Valéria Kulcsár)
5. Gondolatok az alföldi sáncok kutatásának jelenlegi helyzetéről. [On the present state of research of the Alföld dykes.] In: Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. / Avarorum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday. Opitz Archaeologica 6. MTA BTK MŐT Kiadványok 2. Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. Martin Opitz Kiadó – MTA BTK MŐT, Budapest 2014. 73–83. (Társszerző: Kulcsár Valéria)
6. „Вождеские" погребения и центры власти позднеримского времени и эпохи великого переселения народов в Карпатском бассейне. [Leaders' burials and centres of power in the Late Roman period and the era of the Great Migration of the Peoples in the Carpathian Basin.] *КСИА* 234. 2014. 252–260. (Társszerző: Валерия Кульчар)
7. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve LVI. Szerk. Istvánovits Eszter. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 2014. 436 p.
8. Jakab Attila – Veszprémi Beáta: Műépítészeti barangolások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. / Plimbări arhitecturale în judeţul Szabolcs-Szatmár-Bereg. / Exploring the Architectural Monuments of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Szerk. Istvánovits Eszter. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 148 p. (Fotó: Linzenbold Attila – Veszprémi László)
9. Páll István: Az újlétai uradalmi magtár a Sóstói Múzeumfaluban. / Grânarul domeniului nobiliar din Újléta în Muzeul Satului din Sóstó. / The Manorial Granary from Újléta in the Village Museum in Sóstó. Szerk. Istvánovits Eszter. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 27 p.
10. Pintye Gábor – Tompa György: Falu a faluban. Nyires Árpád-kori település születése a Sóstói Múzeumfaluban. / Sat în sat. Naşterea aşezării Nyires din epoca arpadiană în Muzeul Satului din Sóstó. / A village in a village. The birth of Nyires, an Árpád Age settlement in the Museum Village of Sóstó. Szerk. Istvánovits Eszter. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 120 p. (Fotó: Linzenbold Attila, Tompa György)

Jakab Attila

1. A Tiszadob–Sós-széki 10. századi temetőrészlet. In: Tóth Anikó: A Nyíri Mezőség a 10–11. században. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 7. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék – Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Szeged – Budapest 2014. 277–294.
2. Honfoglalás kori temető Tarpa határában. In: Magyar őstörténet 1. A leletektől a viseletekig. Szerk. Petkes Zsolt – Sudár Balázs. Helikon Kiadó, Budapest 2014. 82–88.
3. Műépítészeti barangolások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. / Plimbări arhitecturale în judeţul Szabolcs-Szatmár-Bereg. / Exploring the Architectural Monuments of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Szerk. Istvánovits Eszter. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza

2014. 148 p. (Fotó: Linzenbold Attila, Veszprémi László, társszerző: Veszprémi Beáta)

4. A „Nyír Pannonhalma”. Adatok a tiszaszentmártoni református templom történetéhez. In: Tiszaszentmárton. Szerk. Sallai József. Tiszaszentmárton Község Önkormányzata, Tiszaszentmárton 2014. 41–51.
5. Régészeti megfigyelések a tiszabezdédi református templomon. In: Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség – Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nyíregyháza – Nagyvárad 2014. 130–136.
6. Adatok a kállósemjéni görögkatolikus templom történetéhez. In: Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség – Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nyíregyháza – Nagyvárad 2014. 166–173. (Társszerző: Terdik Szilveszter)
7. „…a mostani falutól keletre ma is látható a régi Byr helye…” – régészeti kutatás Biri elpusztult középkori templomának helyén. In: Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség – Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nyíregyháza – Nagyvárad 2014. 189–200. (Társszerző: Jankovics Norbert)

Jászai Miklós Istvánné

1. „Messze van a nyíregyházi kaszárnya”. Foglalkoztató füzet gyermekeknek a Jósa András Múzeum Nyíregyháza katonasága című állandó kiállításához. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2013. [2014!] 28 p. (Társszerzők: Babolcsi Andrea, Jászai Miklós, Jászai Tibor, Jászai Zoltán)

Madár Ximena

1. Előszó. In: Válogatás Diener-Dénes Rudolf életművéből. A Jósa András Múzeum Képzőművészeti Katalógusai 63. Szerk. Madár Xiména. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 4.
2. Válogatás Diener-Dénes Rudolf életművéből. A Jósa András Múzeum Képzőművészeti Katalógusai 63. Szerk. Madár Xiména. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 31 p.
3. Benczúr az úr a múzeumban. *Nyíregyházi Napló* 21: 5. 2014. február 7. 10.
4. Dobozokba zárt képzőművészet. *KMo* 71: 207. 2014. szeptember 5. 8.
5. Képei nem hízelegnek senkinek. *KMo* 71: 266. 2014. november 15. 4.

Mohácsi Endre

1. Kossuth Lajos levele a Jósa András Múzeumban. [Lajos Kossuth’s letter in the Jósa András Museum.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 277–281.
2. Nagylúcsei Dóczy András levelezése. In: A személyes történelem forrásai. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Leváltára kiadványai I. Évkönyvek XX. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza 2014. 131–136.

Németh Péter

1. Búcsú Lakatos Saroltától (1946–2014). *NyJAMÉ* LVI. 2014. 9–10.
2. A kölcsei reformtáus templom építéstörténete. In: Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség – Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nyíregyháza – Nagyvárad 2014. 216–225. (Társszerzők: Juan Cabello, Pintér Attila)
3. Vámosoroszi, református templom. In: Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség – Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nyíregyháza – Nagyvárad 2014. 226–231. (Társszerző: Juan Cabello)
4. Szentmárton a középkorban. In: Tiszaszentmárton. Szerk. Sallai József. Tiszaszentmárton Község Önkormányzata, Tiszaszentmárton 2014. 21–40.
5. Cigán falu és a Cigáni család a 13-14. század fordulóján. In: Fejezetek Cigánd néprajzából. Szerk. Viga Gyula. Cigánd Város Önkormányzata, Cigánd 2014. 7–13.
6. A nagy per, avagy Kékcse középkori története (Ladányi András kérdéseivel). In: Kékcsejárás. Szerk. Ladányi András. Kékcse Község Önkormányzata, Kékcse 2014. 63–72.
7. A megyei múzeumi hálózat megszületése. In: Molnár Mátyás, a múzeumalapító. Emlékülés Molnár Mátyás születésének 90. évfordulóján. Szerk. Molnár Sándor. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Vaja 2014. 77–82.
8. Végső búcsú dr. Lakatos Sarolta muzeológustól. *KMo* 71: 77. 2014. április 2. 8.

Páll István

1. Az újlétai uradalmi magtár a Sóstói Múzeumfaluban. / Grânarul domeniului nobiliar din Újléta în Muzeul Satului din Sóstó. / The Manorial Granary from Újléta in the Village Museum in Sóstó. Szerk. Istvánovits Eszter. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 27 p.
2. A táj története és néprajza. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 15–31.
3. Településszerkezet, közösségi épületek. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 35–55.
4. Árpád-kori falu a Sóstói Múzeumfaluban. Új épületekkel bővült az ország legnagyobb regionális skanzenje. *Műsorkalauz* 21: 10. 2014. október 18–19.
5. A Porcsalmai Tájház. *Tájházi Hírlevél* 12: 3. 2014. 45–47.
6. Milyennek kell lennie ma egy, a 21. századi elvárásoknak megfelelő, egyszerre tudományos és népszerű mezőgazdasági múzeumnak? (Disputa.) *Múzeumcafé* 8: 6. 2014. 27.

Pelei Zsuzsa

1. Kelta bokaperecpár restaurálása. [Restoration of Celtic pair of anklets.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 393–402.

Pintye Gábor

1. Magányos hunkori temetkezések Nyíregyháza határában. [Hun Age single graves at the track of Motorway M3.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 109–140.
2. Falu a faluban. Nyires Árpád-kori település születése a Sóstói Múzeumfaluban. / Sat în sat. Naşterea aşezării Nyires din epoca arpadiană în Muzeul Satului din Sóstó. / A village in a village. The birth of Nyires, an Árpád Age settlement in the Museum Village of Sóstó. Szerk. Istvánovits Eszter. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 120 p. (Fotó: Linzenbold Attila, Tompa György, társszerző: Tompa György)

Ratkó Lujza

1. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 783 p.
2. Előszó. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 7–10.
3. Temetők. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 155–205.
4. Pásztorművészet. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 479–503. (Társszerző: Erdész Sándor)
5. Viselet. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 539–625.
6. A vallási élet és az ünnepi szokások tárgyai. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 627–682.
7. Tájszavak és szakkifejezések. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 700–719.
8. A kötet szerzői. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 737–741.

D. Rácz Magdolna

1. Értünk dobbant a „Százhúszat verő szív" (Főhajtás a 90 éve született Váci Mihály emléke előtt). [The "Heart beating hundred-and-twenty" throbbed for us (Commemorating the 90th anniversary of Mihály Váci).] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 335–354.
2. Halászi Aladár szonettjei a Jósa András Múzeum Irodalmi Gyűjteményében. [Aladár Halászi's sonnets in the Literary Collection of the Jósa András Museum.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 355–374. (Társszerző: Halászi Aladár)
3. Cserépedények. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Ratkó Lujza. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 393–419.
4. Krúdy Gyula. Összeáll. D. Rácz Magdolna. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 8 p. (Fotó: Boros György)

Toldi Zoltán

1. Tiszaszentmárton múltja a kezdetektől az államalapításig. In: Tiszaszentmárton. Szerk. Sallai József. Tiszaszentmárton Község Önkormányzata, Tiszaszentmárton 2014. 15–20.

Tompa György

1. Falu a faluban. Nyires Árpád-kori település születése a Sóstói Múzeumfaluban. / Sat în sat. Naşterea aşezării Nyires din epoca arpadiană în Muzeul Satului din Sóstó. / A village in a village. The birth of Nyires, an Árpád Age settlement in the Museum Village of Sóstó. Szerk. Istvánovits Eszter. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 120 p. (Fotó: Linzenbold Attila, Tompa György, társszerző: Pintye Gábor)

Veszprémi Beáta

1. Műépítészeti barangolások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. / Plimbări arhitecturale în judeţul Szabolcs-Szatmár-Bereg. / Exploring the Architectural Monuments of Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Szerk. Istvánovits Eszter. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2014. 148 p. (Fotó: Linzenbold Attila, Veszprémi László, társszerző: Jakab Attila)

Összeállította:

Laskayné Szőlősi Katalin

e-mail: kbordoi@freemail.hu

Helységnév-azonosító
Ortsnamenregister
Concordance of geographic names

Aknaszlatina	Szolotvino (UA)
Alba Iulia	Gyulafehérvár (RO)
Arad megye	Judeţul Arad (RO)
Árva	Orava (SK)
Baciu	Kisbács (RO)
Baia Mare	Nagybánya (RO)
Baráthely	Bratei (RO)
Barcarozsnyó	Râşnov (RO)
Barcaság	Ţara Bârsei (RO)
Bardejov	Bártfa (SK)
Bártfa	Bardejov (SK)
Batizfalva	Batizovce (SK)
Batizovce	Batizfalva (SK)
Beregszász	Berehovo (UK
Berehovo	Beregszász (UK
Betlanovce	Betlenfalva (SK)
Betlenfalva	Betlanovce (SK)
Bezid	Bözöd (RO)
(Nagy)Biccse	Bytča (SK)
Bihar	Biharea (RO)
Biharea	Bihar (RO)
Boarta	Mihályfalva (RO)
Boroşneu Mare	Nagyborosnyó (RO)
Bögöz	Mugeni (RO)
Bözöd	Bezid (RO)
Braşov	Brassó (RO)
Brassó	Braşov (RO)
Bratei	Baráthely (RO)
Bratislava	Pozsony (SK)
Bytča	(Nagy)Biccse (SK)
Călineşti Oaş	Kányaháza (RO)
Carei	Nagykároly (RO)
Cege	Ţaga (RO)
Cehăluţ	Magyarcsaholy (RO)
Chinteni	Kajántó (RO)
Cipău	Maroscsapó (RO)
Ciumbrud	Csombord (RO)
Cluj-Napoca	Kolozsvár (RO)
Comolău	Komolló (RO)
Crasna	Szilágykraszna (RO)
Cristuru Secuiesc	Székelykeresztúr (RO)
Csíki-medence	Depresiunea Ciucului (RO)
Csíksomlyó	Şumuleu Ciuc (RO)
Csíkszereda	Miercurea Ciuc (RO)
Csombord	Ciumbrud (RO
Depresiunea Ciucului	Csíki-medence (RO)
Depresiunea Giurgeului	Gyergyói-medence (RO)
Dudeştii Vechi	Óbesenyő (RO)
Eperjes	Prešov (SK)
Érmihályfalva	Valea lui Mihai (RO)
Ernei	Ernye (RO)
Ernye	Ernei (RO)
Felsőszőcs	Suciu de Sus (RO)
Felsővízköz	Svidník (SK)
Gheja	Marosgezse (RO)
Gyergyói-medence	Depresiunea Giurgeului (RO)
Gyulafehérvár	Alba Iulia (RO)
Hamba	Kakasfalva (RO)
Hargita megye	Judeţul Harghita (RO)
Homoród	Sânpaul (RO)

Homoródalmás	Mereşti (RO)
Hurbanovo	Ógyalla (SK)
Iaşi	Jászvásár (RO)
Iernut	Radnót (RO)
Jászvásár	Iaşi (RO)
Judeţul Arad	Arad megye (RO)
Judeţul Harghita	Hargita megye (RO)
Kajántó	Chinteni (RO)
Kakasfalva	Hamba (RO)
Kányád	Ulieş (RO)
Kányaháza	Călineşti Oaş (RO)
Kassa	Košice (SK)
Kelemenfalva	Klimovica (UK)
Kiéte	Kyjatice (SK)
Kisač	Kiszács (SRB)
Kisbács	Baciu (RO)
Kiscsűr	Şura Mică (RO)
Kiszács	Kisač (SRB)
Klimovica	Kelemenfalva (UK)
Kolozsvár	Cluj-Napoca (RO)
Komolló	Comolău (RO)
Košice	Kassa (SK)
Kustánfalva	Kustanovica (UA)
Kustanovica	Kustánfalva (UA)
Kyjatice	Kiéte (SK)
Lakszakállas	Sokolce (SK)
Lázári	Lazuri (RO)
Lazuri	Lázári (RO)
Lechinţa	Maroslekence (RO)
Lénárdfalva	Recea (RO)
Léva	Levice (SK)
Levice	Léva (SK)
Levoča	Lőcse (SK)
Lőcse	Levoča (SK)
Lipova	Lippa (RO)
Lippa	Lipova (RO)
Magyarcsaholy	Cehăluţ (RO)
Magyarpalatka	Pălatca (RO)
Magyarpéterlaka	Petrilaca de Mureş (RO)
Manđelos	Nagyolaszi (SRB)
Máramarossziget	Sighetul Marmaţiei (RO)
Máriaradna (Lippa része)	Radna (RO)
Márkusfalva	Markušovce (SK)
Markušovce	Márkusfalva (SK)
Maroscsapó	Cipău (RO)
Marosgezse	Gheja (RO)
Maroslekence	Lechinţa (RO)
Marosszentanna	Sântana de Mureş (RO)
Marosvásárhely	Târgu Mureş (RO)
Medgyes	Mediaş (RO)
Mediaş	Medgyes (RO)
Mereşti	Homoródalmás (RO)
Mezőakna	Ocniţa (RO)
Mezőszopor	Soporu de Câmpie (RO)
Miercurea Ciuc	Csíkszereda (RO)
Mihályfalva	Boarta (RO)
Moigrad	Mojgrád (RO)
Mojgrád	Moigrad (RO)
Morvaőr (Sasvár – Morvaőr)	Stráže (Šaštín – Stráže) (SK)
Mugeni	Bögöz (RO)
Nagybánya	Baia Mare (RO)
Nagyborosnyó	Boroşneu Mare (RO)
Nagygalambfalva	Porumbenii Mari (RO)
Nagykároly	Carei (RO)
Nagylomnic (Kakaslomnic)	Veľká Lomnica (SK)
Nagylúcs(e)	Vel'ká Lúč (SK)
Nagyolaszi	Manđelos (SRB)
Nagyrákó	Rakovo (SK)
Nagyvárad	Oradea (RO)
Nemecký Seldín	Németszőgyén (SK)
Németszőgyén	Nemecký Seldín (SK)
Óbesenyő	Dudeştii Vechi (RO)
Obrázsa	Obreja (RO)
Obreja	Obrázsa (RO)
Ocna Sibiului	Vízakna (RO)
Ocniţa	Mezőakna (RO)
Odorheiu Secuiesc	Székelyudvarhely (RO)
Ógyalla	Hurbanovo (SK)
Olteni	Oltszem (RO)
Oltszem	Olteni (RO)

Oradea	Nagyvárad (RO)
Orava	Árva (SK)
Ostrovany	Osztrópataka (SK)
Osztrópataka	Ostrovany (SK)
Pălatca	Magyarpalatka (RO)
Pete	Petea (RO)
Petea	Pete (RO)
Petecu	Petek (RO)
Petek	Petecu (RO)
Petrilaca de Mureş	Magyarpéterlaka (RO)
Poprad	Poprád (SK)
Poprád	Poprad (SK)
Porumbenii Mari	Nagygalambfalva (RO)
Pozsony	Bratislava (SK)
Prešov	Eperjes (SK)
Radna	Máriaradna (Lippa része) (RO)
Radnót	Iernut (RO)
Rakovo	Nagyrákó (SK)
Râşnov	Barcarozsnyó (RO)
Recea	Lénárdfalva (RO)
Ruşi	Rüsz (RO)
Rüsz	Ruşi (RO)
Săcueni	Székelyhíd (RO)
Sanislău	Szaniszló (RO)
Sânpaul	Homoród (RO)
Sântana-Arad	Újszentanna (RO)
Sântana de Mureş	Marosszentanna (RO)
Sărăţeni	Sóvárad (RO)
Satu Mare	Szatmárnémeti (RO)
Sepsiszentgyörgy	Sfântu Gheorghe (RO)
Septér	Şopteriu (RO)
Sfântu-Gheorghe	(Sepsi)szentgyörgy (RO)
Sibiu	(Nagy)Szeben (RO)
Sighetul Marmaţiei	Máramarossziget (RO)
Slimnic	Szelindek (RO)
Sokolce	Lakszakállas (SK)
Soporu de Câmpie	Mezőszopor (RO)
Şopteriu	Septér (RO)
Sóvárad	Sărăţeni (RO)
Stráže (Šaštín – Stráže)	Morvaőr (Sasvár – Morvaőr) (SK)
Subotica	Szabadka (SRB)
Suciu de Sus	Felsőszőcs (RO)
Şumuleu Ciuc	Csíksomlyó (RO)
Şura Mică	Kiscsűr (RO)
Svidník	Felsővízköz (SK)
Szabadka	Subotica (SRB)
Szaniszló	Sanislău (RO)
Szatmárnémeti	Satu Mare (RO)
Szeben(Nagy)	Sibiu (RO)
Székelyhíd	Săcueni (RO)
Székelykeresztúr	Cristuru Secuiesc (RO)
Székelyudvarhely	Odorheiu Secuiesc (RO)
Szelindek	Slimnic (RO)
Szentgyörgy(Sepsi)	Sfântu-Gheorghe (RO)
Szilágykraszna	Crasna (RO)
Szolotvino	Aknaszlatina (UA)
Ţaga	Cege (RO)
Ţara Bârsei	Barcaság (RO)
Târgu Mureş	Marosvásárhely (RO)
Teleac	Telek (RO)
Telek	Teleac (RO)
Torda	Turda (RO)
Turda	Torda (RO)
Újszentanna	Sântana-Arad (RO)
Ulieş	Kányád (RO)
Vajdaszentivány	Voivodeni (RO)
Valea lui Mihai	Érmihályfalva (RO)
Veľká Lomnica	Nagylomnic (Kakaslomnic) (SK)
Vel'ká Lúč	Nagylúcs(e) (SK)
Versec	Vršac (SRB)
Vízakna	Ocna Sibiului (RO)
Voivodeni	Vajdaszentivány (RO)
Vršac	Versec (SRB)

Rövidítések
Abkürzungen
Abbreviations

Acta ArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Acta Harghitensia	Acta Harghitensia. Anuarul muzeelor din judeţul Harghita (Hargita megyei múzeumok évkönyve), Miercurea-Ciuc / Csíkszereda
Acta Historica Hungaria	Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica Hungaria, Szeged
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
Acta MP	Acta Musei Porolisensis, Zalău
Acta Siculica	Acta Siculica. Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, Sepsiszentgyörgy
Agria	Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, Dobó István Vármúzeum, Eger
A Kisgazda	Szentesi Kisgazda, politikai napilap, Szentes
Alt-Preussen	Alt-Preussen. Vierteljahresschrift für Vor- und Frühgeschichte, Königsberg
Aluta	Aluta, Sfântu-Gheorghe
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Antiquity	Antiquity. A quarterly review of world archaeology. Department of Archaeology Durham University, Durham
Apulum	Apulum, Alba-Iulia
Aquincumi Füzetek	Aquincumi Füzetek. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései, Budapest
ArchAu	Archaeologia Austriaca. Institut für Urgeschichte und Historische Archäologie der Universität, Wien
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, Budapest
ArchHung	Archaeologica Hungarica, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi
ArchRhoz	Archeologické Rhozledy. Archeologický ústav AV ČR, Praha
Átm.	Átmérő
Az Ujság	Az Ujság, Budapest
Bihari Múzeum Évkönyve	A Bihari Múzeum Évkönyve, Berettyóújfalu
BMMK	Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba

BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Römisch-Germanische Kommission d. Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. Main
BudRég	Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
CCA	Cronica cercetărilor arheologice din România, Bucureşti
CommArchHung	Communicationes Archeologicae Hungariae, Budapest
Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica	Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei, Budapest
Cumania	Cumania. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve, Kecskemét
Dacia	Dacia. Revue d'arcéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti
DDM	Debreceni Déri Múzeum
DDMÉ	A debreceni Déri Múzeum Évkönyve / Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati, Debrecen
Debreceni Szemle	Debreceni Szemle, tudományos folyóirat. Revue de Debrecen, Debreceni Egyetem, Debrecen
DJ	Jelentés Debrecen Szab. Kir. Város Múzeumának és Közművelődési Könyvtárának … évi működéséről, Debrecen
Dolg.	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár / Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
EMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve. Annales Musei Agriensis, Eger
EMMI	Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest
EphNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
Ethnographia	Ethnographia. A Magyarországi Néprajzi Társaság Értesítője, Budapest
Evangélikus Élet	Evangélikus Élet. Luther Kiadó, Budapest
FA	Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve, Budapest
Fá	Fenékátmérő
File de Istorie	File de Istorie. Muzeul de Istori, Bistriţa-Năsăud
Germanen-Erbe	Germanen-Erbe. Monatsschrift für Deutsche Vorgeschichte, Leipzig
GyES	Gyermekgondozási segély
GyET	Gyermeknevelési támogatás
H.	Hossz
Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei	Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei, Debrecen
Heves Megyei Régészeti Közlemények	Heves Megyei Régészeti Közlemények. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger
Hombár Múzeumi Műhely	Hombár Múzeumi Műhely. Múzeumi tanulmányok. A Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ kiadványai, Hódmezővásárhely
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
HU-RO	Hungary-Romania Cross-Border Co-operation Programme 2007–2013 (Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program)

JAA	Journal of Anthropological Archaeology. Academic Press, Amsterdam
JAM Kiadv.	Jósa András Múzeum Kiadványai, Nyíregyháza
Journal of Archaeological Research	Journal of Archaeological Research. Springer US
Journal of World Prehistory	Journal of World Prehistory. Plenum Press, New York – London
JPMÉ	Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
Keresztút	Keresztút. Kótaj Község Önkormányzata, Kótaj
KKDSz	A Közgyűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete
KMo	Kelet-Magyarország, Nyíregyháza
Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei	Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei, Tata
Ltsz.	Leltáriszám
M.	Mélység
Mag.	Magasság
Magyar Falu	Magyar Falu, a falu népének szépirodalmi és mezőgazdasági képes lapja, Kisgazda Lap- és Könyvkiadóvállalat, Budapest
Magyar Ifjúság	Magyar Ifjúság. A Magyar Forradalmi Ifjúmunkás Szövetség hetilapja. Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség, Budapest
Magyar Múzeumok	Magyar Múzeumok, a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület online magazinja, Budapest
MaNDA	Magyar Nemzeti Digitális Archívum
Mannus	Mannus. Zeitschrift für Vorgeschichte / Zeitschrift für Deutsche Vorgeschichte, Leipzig
Marisia	Marisia. Studii şi materiale de arheologie, istorie, etnografie, Muzeul Judeţean Târgu-Mureş
Materiale. Seria nouă	Materiale şi Cercetări Arheologice, Bucureşti
Mell.	Melléklet
MemAnt	Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamţ
MFM	Móra Ferenc Múzeum, Szeged
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MFMÉ – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
MFMÉ – StudHist	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Történeti tanulmányok, Sudia Historica, Szeged
MGH	Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MIMK	Molnár István Múzeum Kiadványai, Székelykeresztúr
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MTA BTK	Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest
MúkuCsom	Múzeumi kutatások Csongrád megyében, Szeged
Múltunk	Múltunk. Politikatörténeti folyóirat, Budapest

Múzeumcafé	Múzeumcafé, A múzeumok magazinja. Szépművészeti Múzeum, Budapest
Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében	Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében, Kecskemét
Műsorkalauz	Műsorkalauz. Ingyenes kulturális programmagazin, Leonardo Education Nonprofit Kft., Nyíregyháza
Művészet	Művészet. Magyar Képzőművészek Szövetsége, Budapest
Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit	Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit. Verlag Johann Ambrosius Barth, Leipzig
Nemzeti Sport	Nemzeti Sport. Sportnapilap, Budapest
Népművelés	Népművelés, Országos Népművelési Tanács, Budapest
Néprajzi Értesítő	Néprajzi Értesítő. A Néprajzi Múzeum Évkönyve, Budapest
Nimród	Nimród. Vadászújság. Az Országos Magyar Vadászati Védegylet Lapja Vadászoknak és Természetjáróknak, Budapest
NKA	Nemzeti Kulturális Alap
Nyíregyházi Napló	Nyíregyházi Napló. Nyíregyháza Megyei Jogú Város, Nyíregyháza
NyJAMÉ	A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
Pá.	Peremátmérő
Pápai Múzeumi Értesítő	Acta Musei Papensis. Pápai Múzeumi Értesítő. Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmúzeum, Pápa
Pedagógiai Műhely	Pedagógiai Műhely. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai, Közművelődési és Képzési Intézete, Nyíregyháza
RégFüz	Régészeti Füzetek, Budapest
RevBistr	Revista Bistriţei, Bistriţa-Năsăud
RKM	Régészeti kutatások Magyarországon / Archaeological Investigations in Hungary, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Rubicon	Rubicon történelmi folyóirat. Rubicon-Ház Kft., Budapest
SCIV	Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, Bucureşti
Soproni Szemle	Soproni Szemle. Kultúrtörténeti folyóirat, Sopron
Starinar	Starinar, Arheološki Institut, Beograd
StComSM	Satu Mare Studii şi Comunicări. Muzeul Judeţean, Satu Mare
StudArch	Studia Archaeologica. Akadémiai Kiadó, Budapest
StudCom	Studia Comitatensia. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre
Studii	Studii, Revistă de istorie, Bucureşti
SUBB	Studia Universitatum Victor Babeş et Bolyai, Cluj-Napoca
Sz.	Szélesség
Századok	Századok. Magyar Történelmi Társulat periodikája, Budapest
SzKMÉ	Szántó Kovács Múzeum Évkönyve, Orosháza
SzMMÉ	Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, Szolnok
Szolnok Megyei Néplap	Szolnok Megyei Néplap, Szolnok megye napilapja, Szolnok
Szózat	Szózat, politikai napilap, Budapest

SzSzBSzle	Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza
SzSzSz	Szabolcs-Szatmári Szemle, Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács, Nyíregyháza
T.	Tájolás
Tájházi Hírlevél	Tájházi Hírlevél. Magyarországi Tájházak Szövetsége, Noszvaj
TÁMOP	Társadalmi Megújulás Operatív Program
TDM Iroda	Turisztikai Desztinációs Menedzsment Iroda
THGy	Terhességi-gyermekágyi segély
TIOP	Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program
Történelemportál	Történelemportál. Kárpátia Stúdió, Budapest
V.	Vastagság
VAH	Varia Archaeologica Hungarica, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest
Világ	Világ, napilap, Budapest
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
VýP	Východoslovenský Pravek. Archeologický ústav SAV, Nitra
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
Ziridava	Ziridava. Studii şi cercetări / Studia archaeologica, Museum Arad
ZM	Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból, Zalaegerszeg

АСГЭ	Археологический сборник Государственного Эрмитажа, Ленинград / Санкт-Петербург
КСИА	Краткие сообщения института археологии. Российская академия наук, Москва
СА	Советская археология. Академия наук СССР, Институт антропологии, археологии и этнографии, Москва